INTERNATIONAL BALKAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONFERENCE BOOK

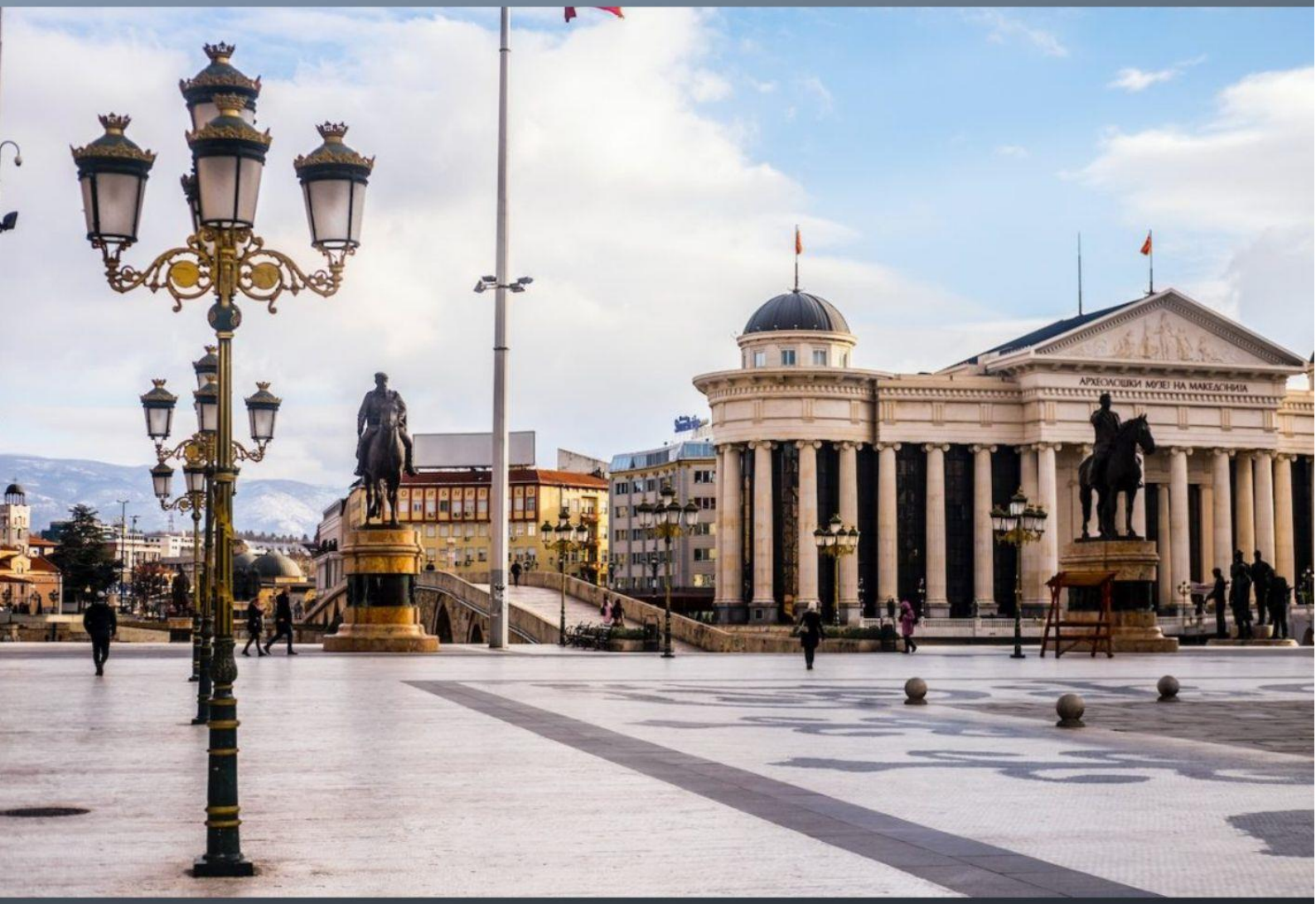

EDITOR PROF. DR. MUSTAFA TALAS

INTERNATIONAL BALKAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

OCTOBER 04-06, 2024
MACEDONIA, GOSTIVAR

EDITOR: PROF. DR. MUSTAFA TALAS

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

25.10.2024

ISBN: 978-625-95080-7-8

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL BALKAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

OCTOBER 04-06,2024

MACEDONIA, GOSTIVAR

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. SANABAR DJUMANOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITY(UZBEKISTAN)

Dr. Zabarjad BABAJANOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITYSİ

(UZBEKISTAN)

KOORDİNATÖR

Dr. GULBOKHOR KADIROVA

BİLİM KURULU

Prof. Dr. ALİ BİLGİLİ

ANKARA UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET VECDİ CAN

ULUSLARARASI VİZYON UNIVERSITY (KUZEY MACEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet FEYZİ

ANKARA MÜZİK VE GÜZEL SANATLAR UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. ATİLLA DÖL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. Barış KARAELMA

ANKARA MÜZİK VE GÜZEL SANATLAR UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. BAŞAK HANEDAN

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA IRON

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BERRABAH HAMZA MADJID

UNIVERSITY OF RELIZANE (CEZAYİR)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITE IBN TOFAIL (FAS)

Prof. Dr. BÜLENT KARA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. CENGIZ ŞENGÜL

Akdeniz UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALEZYA)

Prof. Dr. DÜNDAR YENER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVİC

ZAGREP ÜNIVERSITESI (HIRVATİSTAN)

Prof. Dr. Elif Asude TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY(KKTC)

Prof. Dr. ELVAN YALÇINKAYA

ERCİYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GÖKSU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH BAŞBUĞ

AKDENİZ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. FATİH DUMAN

ERCİYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. FEVZI KASAP

YAKIN DOĞU UNIVERSITY(KKTC)

Prof. Dr. GÜRER GÜLSEVİN

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. HAKKI ÇİFTÇİ

ÇUKUROVA UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. HALİS ADNAN ARSLANTAŞ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR

İSTANBUL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. HASAN AKGÜL

AKDENİZ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (FAS)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. İBRAHİM ÖRÜN

AKSARAY UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. KARIM MİRZAEE

TEBRİZ İSLAMİ SANATLAR UNIVERSITY(İran)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCİYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. MANOLE COJOCARU

TITU MAIORESCU UNIVERSITY (ROMANYA)

Prof. Dr. MERZIYYE NECEFOVA

MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MİKAİL MAHARRAMOV

LANKARAN STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MİTHAT UYSAL

DOĞUŞ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MUHİTTİN YILMAZ

SİNOP UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA KARATEPE

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (GÜNEY AFRİKA)

Prof. Dr. NAİLE BİLGİLİ

GAZİ UNIVERSITY(TURKIYE)

PROF. DR. NAZIM İBRAHİM ÜSKÜP

KRİL METODİ UNIVERSITY(MACEDONIA)

Prof. Dr. NAZIRA TASHPOLATOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITY(UZBEKISTAN)

Prof. Dr. NECATI DEMİR

GAZİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTİN KONAR

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTUGAL)

Prof. Dr. SELAHATTİN AVŞAROĞLU

NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Süreyya TEMEL

KOCAELİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. TURHAN ÇETİN

GAZİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. TURGUT BAYRAMOĞLU

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. TÜRKAN ERDOĞAN

PAMUKKALE UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. UĞUR BÜYÜK

ERCİYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKYA UNIVERSITY(BULGARİSTAN)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKİN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. YÜKSEL KAPLAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI KURNAZ

KASTAMONU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. A. BAHADIR DARI

YALOVA ÜNIVERSITESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAŞ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SİVAS CUMHURİYET UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. AHU TANERİ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. AYDIN ZOR

Akdeniz UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. CANTÜRK CANER

KÜTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. CÜNEYT COŞKUN

KASTAMONU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ÇAĞDAŞ ÜMİT YAZGAN

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (INDIA)

Assoc. Prof. EDINA SOLAK

ZENİCA UNIVERSITY(BOSNA HERSEK)

Assoc. Prof. ELMAN CEFERLİ

NAHCİVAN DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. EMRAH LEHİMLER

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGÜN AKTÜRK

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENİZ TEKNİK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA BİRGİLİ

MUĞLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. HATİCE ÖZDEMİR

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. FAIK ELEKBER

MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. FAYRUZA H. GARİPOVA

BAŞKURT BEŞERİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ (RUSYA)

Assoc. Prof. GÖKÇE ABDURREZZAK PELERİ

ERCİYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. GÜLNAZ SATTAROVA

UZBEKISTAN Edebiyat ve Folklor Bilimler Akademisi (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HÜSEYİN BOZ

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. İBRAHİM ÖZTÜRK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. LIDIYA ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY(RUSYA)

Assoc. Prof. MAHMUT ÇİTİL

GAZİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. MARLAN NEGIZBAYEVA

EL-FARABİ KAZAK MİLLİ UNIVERSITY(KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALİ KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NİZAMÜLMÜLK GÜNEŞ

MARMARA UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. RAZİM MƏMMƏDOV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. SINAN KOPUZLU

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ŞÖHRƏT MƏMMƏDOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. TAHIR ŞAHBAZOV

MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAYNA)

Assoc. Prof. YILDIZ SADETTİN

BAĞDAT UNIVERSITY(IRAK)

Assoc. Prof. ZAFER LEHİMLER

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ZOYA NIKOLAEVNA KİRİLLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY(RUSYA)

Assist Prof. AHMET AYTAÇ

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOĞU UNIVERSITY(KKTC)

Assist Prof. CEBRAİL TURNA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (İSPANYA)

Assist Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. EŞREF AKMEŞE

BATMAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOĞU UNIVERSITY(KKTC)

Assist Prof. İMRAN UZUN

KOCAELİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SAUDI ARABIA)

Assist. Prof. MEHTAP KARACİL

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

TOP-TECH AL INSTITUTE OF TECHNOLOGIES (PAKISTAN)

Assist Prof. NURAN MALTA-MUHAXHERİ

PRİŞTİNE UNIVERSITY(KOSOVO)

Assist Prof. OĞUZ HAN OZTAY

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist Prof. PERIZAT ERTEYAVA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. SERHAT ERDEM

ATATÜRK UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. AHMET AKALIN

RADYO VE TELEVİZYON ÜST KURULU (TURKIYE)

Dr. DAMELIA SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ UNIVERSITY(KAZAKHSTAN)

Dr. DÜRDANƏ ƏLİYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MİLLİ KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY(KAZAKHSTAN)

Dr. GÜNAY MƏHƏRRƏMOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. JALƏ SƏMƏDOVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. KARLYGASH ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY(KAZAKHSTAN)

Dr. ÖZGÜR YILMAZKOL

TURKIYE RADYO TELEVİZYON KURUMU (TURKIYE)

Dr. SANABAR DJUMANOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITY(UZBEKISTAN)

Dr. SAMİRƏ BABAYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. YASƏMƏN BABAYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

Dr. ZÜLEYHA ZOR

Akdeniz UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. XALİDƏ MUSAYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ DEVLET UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	33	42,32%
AZERBAIJAN	25	32,06%
MAKEDONYA	8	10,26%
ALGERIA	2	2,56%
PAKİSTAN	2	2,56%
BELÇİKA	1	1,28%
FAS	1	1,28%
GÜNEY AFRİKA	1	1,28%
KIRGIZİSTAN	1	1,28%
KKTC	1	1,28%
NIGERIA	1	1,28%
ROMANYA	1	1,28%
BULGARIA	1	1,28%
TOTAL	78	100%

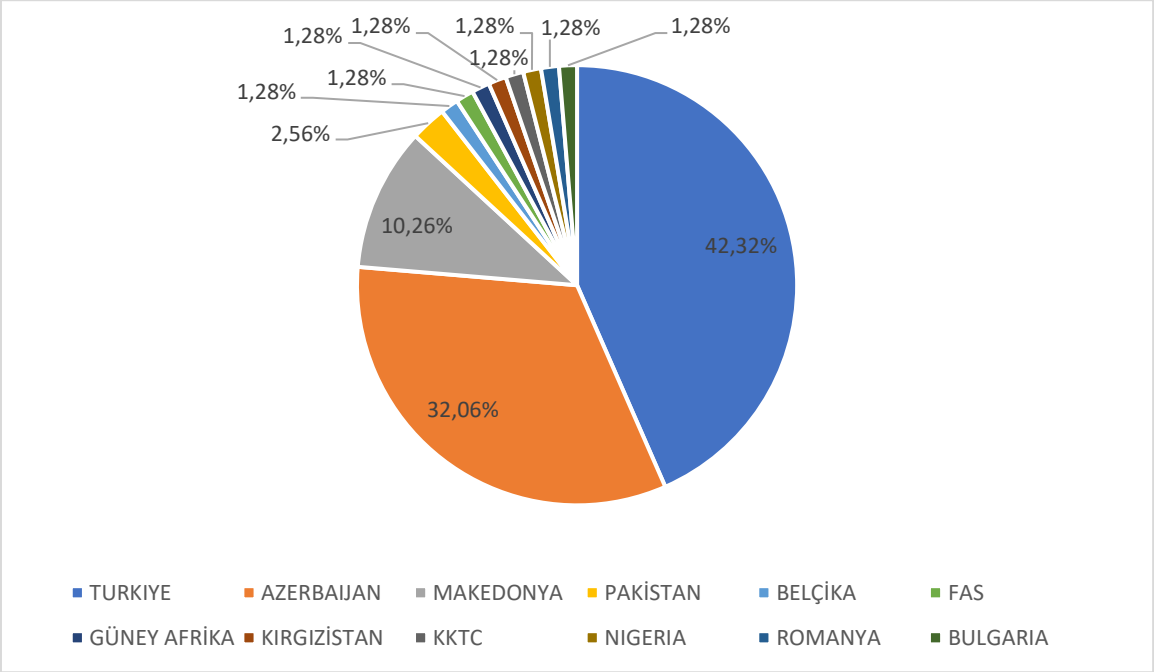
1,28%
1,28%
1,28%
1,28%
1,28%
1,28%
1,28%
1,28%
1,28%
2,56%
10,26%
42,32%
32,06%
TURKIYE
AZERBAIJAN
MAKEDONYA
PAKİSTAN
BELÇİKA
FAS
GÜNEY AFRİKA
KIRGIZİSTAN
KKTC
NIGERIA
ROMANYA
BULGARIA

INTERNATIONAL BALKAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

OCTOBER 04-06, 2024, INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY, GOSTIVAR, NORTH MACEDONIA REPUBLIC

FACE TO FACE

CONFERENCE PROGRAMI

INTERNATIONAL BALKAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONFERENCE REGISTRATION

OPENING CEREMONY

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

RECTOR

ULUSLARARASI VISYON UNIVERSITY

OPENING CONFERENCE 13:30-14:00

Prof. Dr. HAVA SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY

04.10.2024
FRIDAY / 14:00-15:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Prof. Dr. FERHAT GÜL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. FERHAT GÜL Veysel DURAK	Gazi Üniversitesi Erkunt Sanayi A.Ş.	EFFECT OF COOLING RATE ON THE IMPACT STRENGTH AND WEAR RESISTANCE OF DUCTILE IRON
İSA CİCİ Prof. Dr. Ö. FARUK DURSUN	İnönü Üniversitesi	AKARSULARDA TAŞINAN FARKLI MİKTARLARDAKİ ODUNSU MALZEMELERİN DAVRANIŞLARININ ARAŞTIRILMASI
Prof. Dr. FERHAT GÜL SILA NUR EKİZ	Gazi Üniversitesi	EFFECT OF REINFORCEMENT PARTICLE SIZE ON ADHESIVE WEAR BEHAVIOR OF Al-SiO2 METAL MATRIX COMPOSITES
İSA CİCİ Prof. Dr. Ö. FARUK DURSUN	İnönü Üniversitesi	FARKLI KONFİGÜRASYONLARA SAHİP GEÇİRGEN SEDDELERİN PERFORMANSLARININ İNCELENMESİ
Res. Assist. Yasemin Hoca CAFER	Uluslararası Vizyon Üniversitesi	USING THE VULNERABILITY INDEX METHOD AS AN EARTHQUAKE ASSESSMENT METHOD IN HISTORICAL BUILDINGS: APPLICATION OF THE METHOD IN THE BEY'S HOUSE IN GOSTIVAR

04.10.2024
FRIDAY / 14:00-15:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Prof. Dr. HAVA SELÇUK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. ALİ SELÇUK	Erciyes Üniversitesi	CRETAN BEKTASHIS and CAFER SADIK BEKTAS BABA
Prof. Dr. HAVA SELÇUK	Erciyes Üniversitesi	RECORDS OF CONVERSION TO ISLAM IN THE CITY OF BERAT (ALBANIAN BELGRADE) (1805-1869)
Prof. Dr. ALİ SELÇUK	Erciyes Üniversitesi	DEATH RITUALS AMONG CRETAN IMMIGRANTS
Lect. Suna Durdu ZOR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE USE OF OUR TRADITIONAL FABRICS BY INTERNATIONAL BRANDS: THE EXAMPLE OF KUTNU FABRIC
Prof. Dr. HAVA SELÇUK	Erciyes Üniversitesi	PHENOMENA OF CONVERSION IN THE ALBANIAN CITY OF BELGRADE (1700-1759)
Res. Assist. Tevfik Can İNAN	Unıversıty “St. Klıment Ohrıdskı” Uluslararası Vizyon Üniversitesi	ARTIFICIAL INTELLIGENCE LAW: LEGAL FRAMEWORK AND THE ISSUE OF LIABILITY

04.10.2024
FRIDAY / 14:00-15:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. Bülent DERVİŞ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
JORDAN DELEV NAZİFE JAKUPOVA DOMAZET	International Vision University	LEGAL ASPECTS AND STRUCTURE OF THE BANKING SYSTEM IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA
Azam KORBAYRAM Elif HOCA	Uluslararası Vizyon Üniversitesi	ANAYASA BAŞLANGIÇ BÖLÜMLERİNİN HUKUKİ DEĞERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: HIRVATİSTAN ANAYASASI BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜNÜN MAKEDONYA ANAYASASI İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ
Prof. Dr. Bülent DERVİŞ	Uluslararası Vizyon Üniversitesi	ANALYSIS OF LABOR MARKET AND EMPLOYMENT STRUCTURE DISPARITIES IN NORTH MACEDONIA
Lect. SUNCHICA TRIFUNOVSKA JANIKJ	International Vision University	PART OF TURKISH WORDS FROM THE FIELD OF HYDROGRAPHY
Dr. Frymzim DAUTI	International Vision University	SHEMSETTIN SAMI BEY (1850-1904) BETWEEN THE TURKISH AND ALBANIAN NATIONALISM
Mensure HODJA	Aziz Kliment Ohridski Üniversitesi	THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE ON PROFESSIONALIZATION IN FAMILY BUSINESSES – A RESEARCH IN SKOPJE
Assist. Prof. Dijana GORGIEVA Assist. Prof. Funda NEZIR	International Vision University	ENFORCEMENT SYSTEMS IN CIVIL LAW AND COMMON LAW SYSTEM - DIFFERENCES AND SIMILARITIES-

INTERNATIONAL BALKAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

OCTOBER 04-06, 2024, INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY, GOSTIVAR, NORTH MACEDONIA REPUBLIC

ONLINE CONFERENCE PROGRAMI

05.10. 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Mehtap KARACİL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
FATIMA RUMEYSA TAN ÖZDEMİR Assist. Prof. BİLGE SULAK AKYÜZ	Bartın Üniversitesi	OCCUPATIONAL RUMINATION IN HUMAN LIFE
Hilal BOYRAZ Prof. Dr. Filiz DADAŞER ÇELİK Assoc. Prof. Fulya ÖNER ARMAĞAN	Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi Erciyes Üniversitesi	EVALUATION OF TÜBİTAK 4004 SCIENCE AND NATURE SCHOOL WITH INTERDISCIPLINARY APPROACHES PROJECT IN TERMS OF PROJECT INSTRUCTORS' OPINIONS
Eda ŞAHİN Assoc. Prof. Fulya ÖNER ARMAĞAN	Erciyes Üniversitesi	“THE EFFECT OF THE USE OF CONCEPT CARTOON-SUPPORTED 5E LEARNING MODEL ON THE SUBJECT “HEAT AND TEMPERATURE” ON STUDENTS’ ACADEMIC SUCCESS AND LEARNING RETENTION
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE ROLE OF THE FINE ARTS TEACHER IN PERSONALITY DEVELOPMENT
Prof. Dr. EKREM ÇULFA FERAH DİBA İZGİ	Brunel Capital Üniversitesi Kıbrıs ilim Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVELS OF PSYCHOLOGİCAL FLEXIBILITY WITH ADJUSTMENT TO DIVORCE OF INDIVIDUALS DIVORCED AND IN THE STAGE OF DIVORCE
Ümmü Gülsüm ŞEYHANLIOĞLU Assist. Prof. Bengü BERKMEN	Uluslararası Kıbrs Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN PLACE ATTACHMENT, TRAUMATIC GRIEF AND COPING SKILLS IN EARTHQUAKE SURVIVORS
Dr. ERKAN KARAMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	A REVIEW OF STUDIES ON THE PERCEPTION OF IDIOMS AND PROVERBS BY INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER
Prof. Dr. Necati DEMİR	Gazi Üniversitesi	SETTLEMENT OF UZ’S IN THE BALKANS DUE TO THE COLLAPSE OF THE OGHUZ YABGU STATE
Gülay TÜRKYILMAZ Assist. Prof. Ramazan YURTSEVEN	MEB Afyon Kocatepe Üniversitesi	IMPROVING DESIGN THINKING SKILLS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS: AN APPLICATION TO BRAILLE ALPHABET FOR VISUALLY IMPAIRED INDIVIDUALS
Res. Assist. HASAN HÜSEYİN YILDIRIM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	"AN ANALYSIS OF STUDIES USING SINGLE-SUBJECT RESEARCH IN MATHEMATICS EDUCATION FOR VISUALLY IMPAIRED STUDENTS: A SYSTEMATIC REVIEW"

05.10. 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2/ MODERATOR
Assist. Prof. Enes TURBIC

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Zeynep KILIÇ		GAZZE SAVAŞI BAĞLAMINDA GAZETECİLERİN ROLÜ
Prof. Dr. TANER AKÇACI Lect. EBRU KARA	Gaziantep Üniversitesi	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GRADUATE THESES PREPARED IN THE FIELD OF COMBINED TRANSPORTATION IN TURKEY
Dr. Zeynep KILIÇ		MODERNLEŞME MUHAFAZAKAR KADIN VE KILIK KIYAFETİN DÖNÜŞÜMÜ
Assoc. Prof. Abdullah AYDIN Assoc. Prof. Aziz BELLİ	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	AN OVERVIEW OF LOCAL SOCIAL MEDIA JOURNALISM IN TURKEY
Assist. Prof. Enes TURBIC	Trakya Üniversitesi	FOUNDATION AND ACTIVITIES OF SERBIAN NATIONAL DEFENSE COUNCIL (1912-1918)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU Ayça YILDIRIM	Ankara Üniversitesi	FACTORS AFFECTING THE CONCEPT OF BEAUTY IN THE 21ST CENTURY AND PSYCHOSOCIAL OUTCOMES
Assoc. Prof. Aziz BELLİ Assoc. Prof. Abdullah AYDIN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi	AN EVALUATION OF DISASTER COMMUNICATION IN LOCAL GOVERNMENTS DURING THE 06 FEBRUARY 2024 KAHRAMANMARAS EARTHQUAKE: ADIYAMAN MUNICIPALITY X SOCIAL MEDIA ACCOUNT EXAMPLE
Dr. Elvin ABDURAHMANLI	Azerbaycan Cumhuriyeti Diasporası: KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformu	TYPE OF ENERGY DIPLOMACY WITHIN THE FRAMEWORK OF ‘‘SMART POWER’’ DIPLOMACY
Assist. Prof. Esin Paça CENGİZ	Kadir Has Üniversitesi	HOLOKOST VE TEMSİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İLGİ ALANI

05.10. 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. ELMAN GULİYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Mahirə HUSEYNOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK TÜRKCƏLƏRİNDƏ QOHUMLUQ MÜNASİBƏTİ BİLDİRƏN SÖZLƏRİN TARİXİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ
Prof. Dr. ELMAN GULİYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE LIFE AND CREATIVITY OF MAQSUD SHEIKHZADE
Prof. Dr. Mahirə HUSEYNOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	SÖZ VƏ TOPONİMİN BİR-BİRİNƏ QARŞILIQLI SEMANTİK MÜNASİBƏTİ
Prof. Dr. ELMAN GULİYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	POETRY OF HAMID ALIMCAN
ARZU KARİMOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	RESEARCH OF LANGUAGES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE
Dr. ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	SOSIALIST REALIZMI SOVET ƏDƏBIYYATININ ‘ŞƏXSIYYƏTƏ PƏRƏSTIŞ’‘PRINSIPI’ NDƏN BIRI KIMI
Dr. Günel Hümmətova (Pəniyeva) Saleh	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NƏSRDƏ İNSANIN ÖN PLANA KEÇMƏSİ VƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ MƏSƏLƏLƏRƏ DİQQƏTİN ARTMASI MƏSƏLƏSİ
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	HUSSAIN JAVID'S CHILDREN'S POEMS
Dr. ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE PROBLEM OF RAISING THE TRUTH OF LIFE TO THE LEVEL OF ARTISTIC TRUTH IN THE WRITER'S PEN
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	A.A. BAKIKHANOV IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN LITERATURE HISTORICAL PATH OF THE WORK "GULUSTANI-IRAM"

05.10. 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Dr. ULKER BAHSIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ayten HEYBATOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ROUGON-MACQUART: THE FATE OF THE FAMILY IN HISTORICAL CONTEXT
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	STUDIES IN ASHIG ART AND FOLKLORE
Dr. Zemfira İsaxan kızı ABBASOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LATIN QRAFİKASI ƏSASINDA ORTAQ ƏLİFBANIN YARADILMASI- ÜMUMTÜRK ƏDƏBİ DİLİNİN MEYDANA GƏLMƏSİNİ REALLAŞDIRACAQ AMİL KİMİ
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	RESEARCH OF ASHIG LITERATURE IN TERMS OF METHODOLOGY AND GENRE CHARACTERISTICS (BASED ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF M. IBRAHIMOV)
Könül AYDIN	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PHRASEOLOGY AS A MEANS OF PERSONALIZATION AND TYPIFICATION
Assoc. Prof. BABAYEVA MALAHAT RAMIZ GIZI		"THE BLUE BIRD" BY MAETERLINK
MEHDIYEVA MƏTANƏT BAHADUR QIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NORMS OF LITERARY LANGUAGE
Assoc. Prof. TURDUBAEVA NAZGUL ŞARŞENALIYEVNA	Jusup Balasagyn Kırgız Ulusal Üniversitesi	WOMEN WHO CHANGED THE WORLD, OR POEMS OF KYRGYZ POETESSES IN CHINA
Assoc. Prof. Fəridə SƏFƏRƏLIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TEACHING LANGUAGE RULES IN ELEMENTARY GRADES (on the 4th grade textbook)

05.10. 2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 1/ MODERATOR
Prof. Dr. Bilge KARATEPE

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Rest. Assist. TÜRKER OĞUZTÜRK Prof. Dr. TURAN YÜKSEK Assoc. Prof. ALİ ERDEM ÖZÇELİK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	RHODODENDRON PONTICUM L. YAPRAKLARINDAKİ KLOROFİL DEĞERLERİNİN AYNI YAMAÇTA YÜKSELTİYE GÖRE DEĞİŞİMİNİN BELİRLENMESİ
Mohammad Mobin YONUSI Prof. Dr. Cumhur AYDINALP	Bursa Uludağ Üniversitesi	CULTIVATION AND FERTILIZATION OF COTTON PLANT
Prof. Dr. Mustafa KARATEPE Prof. Dr. Bilge KARATEPE Assist. Prof. Özhan ŞENOL Görkem Abdullah BAŞ Şehriban Nur KANDEMİR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	INVESTIGATION OF TOXOPLASMA GONDII IN SHEEP BLOOD AND MILK BY USING ELISA IN NIGDE PROVINCE
Assist. Prof. SALİH NACAR Lect. KENAN ÜNAL	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Gazi Üniversitesi	THE MACHINE LEARNING-BASED PREDICTION OF THE DUTY CYCLE OF THE SINGLE-SWITCH RESONANT INVERTER
Prof. Dr. Mustafa KARATEPE Prof. Dr. Bilge KARATEPE Assist. Prof. Özhan ŞENOL Görkem Abdullah BAŞ Şehriban Nur KANDEMİR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	INVESTIGATION OF NEOSPORA CANINUM IN SHEEP BLOOD AND MILK BY USING ELISA IN NIGDE PROVINCE
Siraj JAFALI	Bursa Uludağ Üniversitesi	PADDY (RICE) PRODUCTION AND ITS PLACE ON THE INTERNATIONAL MARKET
Muhammed Semih NALÇACI Gül TOSUN Fatih ATA Nihat TOSUN	Fırat Üniversitesi	PRODUCTION OF B4C REINFORCED AL-MG COMPOSITE BY POWDER METALLURGY METHOD AND INVESTIGATION OF POROSITIES
Assist. Prof. Emre ADIGÜZEL Assist. Prof. Şemsi Gül YILMAZ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	EFFICACY OF OMEGA-3 FATTY ACIDS ON NEUROPSYCHIATRIC DISORDERS: WHAT'S THE LATEST?
Res. Assist. Pelin DEMİR Gülümser AKYOL Assoc. Prof. Yasin BAYKALIR Prof. Dr. Bahri PATIR	Fırat Üniversitesi Balıkesir Üniversitesi Bingöl Üniversitesi	INVESTIGATION OF TOTAL AFLATOXIN LEVELS OF PESTILS CONSUMED IN ELAZIG
Assist. Prof. Şemsi Gül YILMAZ Assist. Prof. Emre ADIGÜZEL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN MAGNESIUM AND COGNITIVE HEALTH
İlke KARABIYIK DEMİR Assoc. Prof. Birsen MUTLU Assoc. Prof. Osman Nuri ÖZYALVAÇ	Metin Sabancı Baltalimanı Kemik Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Florence Nightingale Hemşirelik Fakültesi	COMPARISON OF THE EFFECTS OF ONLINE GAMES, COLD APPLICATIONS AND PLACEBO IN REDUCING PAIN IN CHILDREN UNDERGOING ORTHOPEDIC AND TRAUMATOLOGY SURGERY

05.10. 2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 2/ MODERATOR
Assoc. Prof. Ziya A. PATHAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Khayala HAMIDOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CREATING SUCCESSFUL ATMOSPHERE IN CLASSROOMS
Assoc. Prof. ŞÖHRƏT NÜSRƏT QIZI MƏMMƏDOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	FOLK LITERATURE IS A RICH SOURCE OF HUMOR
Ayogu Chinedu THADDEUS		NIGERIA'S RELATIONS WITH ITS CONTIGUOUS NEIGHBOURS AND THE WAR AGAINST TERRORISM: NO VICTOR, NO VANQUISH?
Assoc. Prof. Ziya A. PATHAN	University of Eswatini	TOURISM CULTURE AND THE SIGNIFICANCE OF LOCAL RESOURCES ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT
IRINA-ANA DROBOT	Bucharest University	WATER THERAPY
Samiha ZOUITNI	Université Ibn Tofail	THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON THE SURGE OF PLASTIC SURGERY: A MOROCCAN PERSPECTIVE
SEVİNJ MAMMADOVA	The Institute of Oriental Studies	SOCIO-POLITICAL SITUATION IN AZERBAIJAN SSR (1920-1922)

05.10. 2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 3/ MODERATOR
Assoc. Prof. Rozina KHATTAK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. AYTEN ABASOVA ASKER Assoc. Prof. KEMALE MAMMADOVA MEHDİ Lect. LALE ALEKPEROVA AZİZ	Azerbaijan University of Architecture and Construction	APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS IN URBAN PLANNING
Prof. Dr. MAHABBAT MAMMADOV AŞIR Assoc. Prof. FİDAN MAMMADOVA ALİAĞA Assoc. Prof. ŞAHLA ALİZADE İBRAHİM XANLAR QANİYEV İLQAR	Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi	THE ROLE OF THE EASTERN ZANGAZUR TRANSPORT CORRIDOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE LIBERATED TERRITORIES
Sabira LACHACHE	University of Mohamed Boudiaf	EVALUATION OF SAME BIOLOGICAL ACTIVITIES OF POLYPHENOLIC EXTRACT
Assoc. Prof. Rozina KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	SOLUTIONS DEMONSTRATING A UNIFORM CATALYTIC IMPACT IN THE SENSITIZER-MEDIATOR REDOX CYCLE FOR AQUEOUS DYE-SENSITIZED SOLAR CELLS
Zidani NESRINE Boughamsa MOUNA Doghman NOUR EDDINE	Badjee Mokthar Annaba	A NOVEL DISCRET TCHEBICHEF TRANSFORM APPROXIMATION DESIGNED FOR EMBEDDED SYSTEMS IN WIRELESS VISUAL SENSOR NETWORKS (WVSNs)
Assoc. Prof. Rozina KHATTAK	Shaheed Benazir Bhutto Women University	CATALYTIC EFFECT OF PI-CONJUGATION IN REDOX KINETICS

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
FERHAT GÜL VEYSEL DURAK	EFFECT OF COOLING RATE ON THE IMPACT STRENGTH AND WEAR RESİSTANCE OF DUCTILE IRON	1
İSA CİCİ Ö. FARUK DURSUN	INVESTIGATION OF THE BEHAVIOR OF DIFFERENT QUANTITIES OF DRIFTWOOD TRANSPORTED IN STREAMS	16
FERHAT GÜL SILA NUR EKİZ	EFFECT OF REINFORCEMENT PARTICLE SIZE ON ADHESIVE WEAR BEHAVIOR OF Al-SiO2 METAL MATRIX COMPOSITES	25
İSA CİCİ Ö. FARUK DURSUN	INVESTIGATION OF THE PERFORMANCE OF PERMEABLE SPUR DYKES WITH DIFFERENT CONFIGURATIONS	37
YASEMİN HOCA CAFER	USING THE VULNERABILITY INDEX METHOD AS AN EARTHQUAKE ASSESSMENT METHOD IN HISTORICAL BUILDINGS: APPLICATION OF THE METHOD IN THE BEY'S HOUSE IN GOSTIVAR	46
ALİ SELÇUK	CRETAN BEKTASHIS AND CAFER SADIK BEKTAŞ BABA	56
HAVA SELÇUK	RECORDS OF CONVERSION TO ISLAM IN THE CITY OF BERAT (ALBANIAN BELGRADE) (1805-1869)	64
ALİ SELÇUK	DEATH RITUALS AMONG CRETAN IMMIGRANTS	78
SUNA DURDU ZOR	"THE USE OF OUR TRADITIONAL FABRICS BY INTERNATIONAL BRANDS: THE EXAMPLE OF KUTNU FABRIC"	88
HAVA SELÇUK	PHENOMENA OF CONVERSION IN THE ALBANIAN CITY OF BELGRADE (1700-1759)	90
TEVFİK CAN İNAN	WITHIN THE SCOPE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE LAW: LEGAL FRAMEWORK AND THE PROBLEM OF LEGAL LIABILITY	99
JORDAN DELEV NAZİFE JAKUPOVA DOMAZET	LEGAL ASPECTS AND STRUCTURE OF THE BANKING SYSTEM IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA	110
AZAM KORBAYRAM ELİF HOCA	ANAYASA BAŞLANGIÇ BÖLÜMLERİNİN HUKUKİ DEĞERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: HIRVATİSTAN ANAYASASI BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜNÜN MAKEDONYA ANAYASASI İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ	111
BÜLENT DERVİŞ	ANALYSIS OF LABOR MARKET AND EMPLOYMENT STRUCTURE DISPARITIES IN NORTH MACEDONIA	112
SUNCHICA TRIFUNOVSKA JANIKJ	PART OF TURKISH WORDS FROM THE FIELD OF HYDROGRAPHY	114
FRYMZIM DAUTI	SHEMSETTIN SAMI BEY (1850-1904) BETWEEN THE TURKISH AND ALBANIAN NATIONALISM	115
MENSURE HODJA	THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE ON PROFESSIONALIZATION IN FAMILY BUSINESSES – A RESEARCH IN SKOPJE	116

DIJANA GORGIEVA FUNDA NEZIR	ENFORCEMENT SYSTEMS IN CIVIL LAW AND COMMON LAW SYSTEM – DIFFERENCES AND SIMILARITIES-	129
FATIMA RUMEYSA TAN ÖZDEMİR BİLGE SULAK AKYÜZ	OCCUPATIONAL RUMINATION IN HUMAN LIFE	136
HILAL BOYRAZ FILIZ DADAŞER ÇELİK FULYA ÖNER ARMAĞAN	EVALUATION OF TUBITAK 4004 SCIENCE AND NATURE SCHOOL WITH INTERDISCIPLINARY APPROACHES PROJECT IN TERMS OF PROJECT INSTRUCTORS' OPINIONS	141
EDA ŞAHİN FULYA ÖNER ARMAĞAN	THE EFFECT OF THE USE OF CONCEPT CARTOON-SUPPORTED 5E LEARNING MODEL ON THE SUBJECT "HEAT AND TEMPARATURE" ON STUDENTS ACADEMIC SUCCES AND LEARNING RETENTION	148
EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV	THE ROLE OF THE FINE ARTS TEACHER IN PERSONALITY DEVELOPMENT	158
EKREM ÇULFA FERAH DİBA İZGİ	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVELS OF PSYCHOLOGİCAL FLEXIBILITY WITH ADJUSTMENT TO DIVORCE OF INDIVIDUALS DIVORCED AND IN THE STAGE OF DIVORCE	161
ÜMMÜ GÜLSÜM ŞEYHANLIOĞLU BENGÜ BERKMEN	THE RELATIONSHIP BETWEEN PLACE ATTACHMENT, TRAUMATIC GRIEF AND COPING SKILLS IN EARTHQUAKE SURVIVORS	187
ERKAN KARAMAN	A REVIEW OF STUDIES ON THE PERCEPTION OF IDIOMS AND PROVERBS BY INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER	202
GÜLAY TÜRKYILMAZ RAMAZAN YURTSEVEN	IMPROVING DESIGN THINKING SKILLS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS: AN APPLICATION TO BRAILLE ALPHABET FOR VISUALLY IMPAIRED INDIVIDUALS	206
HASAN HÜSEYİN YILDIRIM	AN ANALYSIS OF STUDIES USING SINGLE-SUBJECT RESEARCH IN MATHEMATICS EDUCATION FOR VISUALLY IMPAIRED STUDENTS: A SYSTEMATIC REVIEW	221
ZEYNEP KILIÇ	THE ROLE OF JOURNALISTS IN THE GAZA WAR	227
TANER AKÇACI EBRU KARA	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GRADUATE THESES PREPARED IN THE FIELD OF COMBINED TRANSPORTATION IN TURKEY	244
ABDULLAH AYDIN AZİZ BELLİ	AN OVERVIEW OF LOCAL SOCIAL MEDIA JOURNALISM IN TURKEY	246
ENES TURBIC	FOUNDATION AND ACTIVITIES OF SERBIAN NATIONAL DEFENSE COUNCIL (1912-1918)	253
İHSAN ÇAPCIOĞLU AYÇA YILDIRIM	21. YÜZYILDA GÜZELLİK OLGUSUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE PSİKOSOSYAL SONUÇLARI	255
ABDULLAH AYDIN AZİZ BELLİ	AN EVALUATION OF DISASTER COMMUNICATION IN LOCAL GOVERNMENTS DURING THE 06 FEBRUARY 2023 KAHRAMANMARAS EARTHQUAKE: ADIYAMAN MUNICIPALITY X SOCIAL MEDIA ACCOUNT EXAMPLE	265
ELVİN ABDURAHMANLI	TYPE OF ENERGY DIPLOMACY IN THE PERSPECTIVE OF "SMART POWER" DIPLOMACY	275

ESİN PAÇA CENGİZ	HOLOKOST VE TEMSİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İLGİ ALANI	285
MAHİRƏ HÜSEYNOVA	AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK TÜRKCƏLƏRİNDƏ QOHUMLUQ MÜNASİBƏTİ BİLDİRƏN SÖZLƏRİN TARİXİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ	287
ELMAN QULİYEV	THE LIFE AND CREATIVITY OF MAQSUD SHEIKHZADE	291
MAHİRƏ HÜSEYNOVA	SÖZ VƏ TOPONİMİN BİR-BİRİNƏ QARŞILIQLI SEMANTİK MÜNASİBƏTİ	296
ELMAN QULİYEV	POETRY OF HAMID ALIMCAN	301
ARZU KARİMOVA	RESEARCH OF LANGUAGES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE	304
ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA	SOCIALIST REALISM AS ONE OF THE "PRINCIPLES" OF SOVIET LITERATURE "WORSHIP OF PERSONALITY"	307
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	NƏSRDƏ İNSANIN ÖN PLANA KEÇMƏSİ VƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ MƏSƏLƏLƏRƏ DİQQƏTİN ARTMASI MƏSƏLƏSİ	311
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	HUSSAIN JAVID'S CHILDREN'S POEMS	313
ULDUZ FARHAD KAHRAMANOVA	THE PROBLEM OF RAISING THE TRUTH OF LIFE TO THE LEVEL OF ARTISTIC TRUTH IN THE WRITER'S PEN	319
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	A.A. BAKIKHANOV IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN LITERATURE HISTORICAL PATH OF THE WORK "GULUSTANI-IRAM"	323
AYTEN HEYBATOVA	"ROUGON-MACQUART": THE FATE OF THE FAMILY IN HISTORICAL CONTEXT	327
ÜLKER BAHŞİYEVA	STUDIES IN ASHIG ART AND FOLKLORE	331
ZEMFİRA İSAXAN KIZI ABBASOVA	LATIN QRAFİKASI ƏSASINDA ORTAQ ƏLİFBANIN YARADILMASI- ÜMUMTÜRK ƏDƏBİ DİLİNİN MEYDANA GƏLMƏSİNİ REALLAŞDIRACAQ AMİL KİMİ	334
ÜLKER BAHŞİYEVA	RESEARCH OF ASHIG LITERATURE IN TERMS OF METHODOLOGY AND GENRE CHARACTERISTICS (BASED ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF M. IBRAHIMOV)	339
KÖNÜL AYDIN	PHRASEOLOGY AS A MEANS OF PERSONALIZATION AND TYPIFICATION	343
BABAYEVA MALAHAT RAMIZ GIZI	"THE BLUE BIRD" BY MAETERLINK	348
MEHDİYEVA MƏTANƏT BAHADUR QIZI	NORMS OF LITERARY LANGUAGE	351
TURDUBAEVA NAZGUL ŞARŞENALİYEVNA	WOMEN WHO CHANGED THE WORLD, OR POEMS OF KYRGYZ POETESSES IN CHINA	357
FƏRİDƏ SƏFƏRƏLIYEVA	TEACHING LANGUAGE RULES IN ELEMENTARY GRADES	359
TÜRKER OĞUZTÜRK TURAN YÜKSEK ALİ ERDEM ÖZÇELİK	DETERMINATION OF CHANGES IN CHLOROPHYLL VALUES IN RHODODENDRON PONTICUM L. LEAVES ACCORDING TO ALTITUDE ON THE SAME SLOPE	366

MOHAMMAD MOBİN YONUSI CUMHUR AYDINALP	CULTIVATION AND FERTILIZATION OF COTTON PLANT	378
MUSTAFA KARATEPE BİLGE KARATEPE ÖZHAN ŞENOL GÖRKEM ABDULLAH BAŞ ŞEHRİBAN NUR KANDEMİR	INVESTIGATION OF TOXOPLASMA GONDII IN SHEEP BLOOD AND MILK BY USING ELISA IN NIĞDE PROVINCE	386
SALİH NACAR KENAN ÜNAL	THE MACHINE LEARNING-BASED PREDICTION OF THE DUTY CYCLE OF THE SINGLE-SWITCH RESONANT INVERTER	390
MUSTAFA KARATEPE BİLGE KARATEPE ÖZHAN ŞENOL GÖRKEM ABDULLAH BAŞ ŞEHRİBAN NUR KANDEMİR	INVESTIGATION OF NEOSPORA CANINUM IN SHEEP BLOOD AND MILK BY USING ELISA IN NIĞDE PROVINCE	398
SIRAJ JAFALI	PADDY (RICE) PRODUCTION AND ITS PLACE ON THE INTERNATIONAL MARKET	402
MUHAMMED SEMİH NALÇACI GÜL TOSUN FATİH ATA NİHAT TOSUN	PRODUCTION OF B4C REINFORCED AL-MG COMPOSITE BY POWDER METALLURGY METHOD AND INVESTIGATION OF POROSITIES	412
EMRE ADIGÜZEL ŞEMSİ GÜL YILMAZ	EFFICACY OF OMEGA-3 FATTY ACIDS ON NEUROPSYCHIATRIC DISORDERS: WHAT'S THE LATEST?	421
PELİN DEMİR GÜLÜMSER AKYOL YASİN BAYKALIR BAHRİ PATIR	INVESTIGATION OF TOTAL AFLATOXIN LEVELS IN PESTILS CONSUMED IN ELAZIĞ	433
ŞEMSİ GÜL YILMAZ EMRE ADIGÜZEL	THE RELATIONSHIP BETWEEN MAGNESIUM AND COGNITIVE HEALTH	434
İLKE KARABIYIK DEMİR BİRSEN MUTLU OSMAN NURİ ÖZYALVAÇ	COMPARISON OF THE EFFECTS OF ONLINE GAMES, COLD APPLICATIONS AND PLACEBO IN REDUCING PAIN IN CHILDREN UNDERGOING ORTHOPEDIC AND TRAUMATOLOGY SURGERY	443
KHAYALA HAMİDOVA	CREATING SUCCESSFUL ATMOSPHERE IN CLASSROOMS	445
MƏMMƏDOVA ŞÖHRƏT NÜSRƏT	FOLK LITERATURE IS A RICH SOURCE OF HUMOR	449
AYOGU CHINEDU THADDEUS	NIGERIA'S RELATIONS WITH ITS CONTIGUOUS NEIGHBOURS AND THE WAR AGAINST TERRORISM: NO VICTOR, NO VANQUISH?	456
ZİYA A. PATHAN	TOURISM CULTURE AND THE SIGNIFICANCE OF LOCAL RESOURCES ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT	474
IRINA-ANA DROBOT	WATER THERAPY	475
SAMIHA ZOUITNI	THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON THE SURGE OF PLASTIC SURGERY: A MOROCCAN PERSPECTIVE	480
SEVINC MAMMADOVA	SOCIO-POLITICAL SITUATION IN AZERBAIJAN SSR (1920-1922)	481
AYTEN ABASOVA ASKER KEMALE MAMMADOVA MEHDI LALE ALEKPEROVA AZIZ	APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS IN URBAN PLANNING	487

MAHABBAT MAMMADOV AŞIR FİDAN MAMMADOVA ALİAĞA XANLAR QANİYEV İLQAR TAGİYEVA TURAN ALİAĞA	THE ROLE OF THE EASTERN ZANGAZUR TRANSPORT CORRIDOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE LIBERATED TERRITORIES	492
SABIRA LACHACHE	EVALUATION OF SAME BIOLOGICAL ACTIVITIES OF POLYPHENOLIC EXTRACT	495
ROZINA KHATTAK	SOLUTIONS DEMONSTRATING A UNIFORM CATALYTIC IMPACT IN THE SENSITIZER-MEDIATOR REDOX CYCLE FOR AQUEOUS DYE-SENSITIZED SOLAR CELLS	496
ZIDANI NESRINE BOUGHAMSA MOUNA DOGHMAN NOUR EDDINE	A NOVEL DISCRET TCHEBICHEF TRANSFORM APPROXIMATION DESIGNED FOR EMBEDDED SYSTEMS IN WIRELESS VISUAL SENSOR NETWORKS (WVSNS)	497
ROZINA KHATTAK	CATALYTIC EFFECT OF PI-CONJUGATION IN REDOX KINETICS	498
ZEYNEP KILIÇ	MODERNLEŞME MUHAFAZAKAR KADIN VE KILIK KIYAFETİN DÖNÜŞÜMÜ	499
Necati DEMİR	SETTLEMENT OF UZ'S IN THE BALKANS DUE TO THE COLLAPSE OF THE OGHUZ YABGU STATE	500

EFFECT OF COOLING RATE ON THE IMPACT STRENGTH AND WEAR RESİSTANCE OF DUCTILE IRON

KÜRESEL GRAFİTLİ DÖKME DEMİRİN DARBE VE AŞINMA DAYANIMI ÜZERİNE SOĞUMA HIZININ ETKİSİ

[1*]PROF. DR. FERHAT GÜL, [2]VEYSEL DURAK

[1]Gazi Ün. Teknoloji Fak,

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9087-8236

[2]Erkunt Sanayi A.Ş.,

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-2352-8188

Özet

Küresel grafitli dökme demirler, çelik ve alüminyum gibi diğer döküm malzemelere göre üstünlükleri ve avantajları olan bir malzemedir. Özellikle son dönemde küresel grafitli dökme demire östemperleme işlemi uygulanması ile, çeliğe karşı önemli bir üstünlük sağlamış durumdadır. Dökülmüş halde dahi, iyi mekanik özellikleri ve döküm özellikleri nedeniyle çelik ve gri dökme demirin önemli derecede yerini almaktadır. Bu nedenle tüm dünyada küresel grafitli dökme demirin her yıl üretim miktarı, sürekli olarak artış göstermektedir. Sahip olduğu bu üstün özellikler nedeniyle, otomotiv, makine inşaat, savunma, tarımsal ekipmanları, enerji sektöründe tercih edilebilirliği sürekli artış göstermektedir. Genel olarak döküm malzemelerin gevrek kırılma davranışı göstermesi, bu tür malzemelerin kullanılmasında önemli bir engel olarak görülmekte, bu malzemelerin darbe dayanımını ve tokluğunu geliştirme çalışmaları son dönemde önem kazanmaktadır. Küresel grafitli dökme demirin diğer mekanik özellikleri gibi, darbe dayanımı malzemenin kimyasal bileşimine, soğuma hızı ve kesit kalınlığına, grafit küre sayısı, küreleşme oranı, küre dağılımı, matris mikroyapısı, segregasyon ve porozite içeriğine bağlı olarak değişmektedir. Bu çalışmada farklı kesit kalınlıklarına sahip küresel grafitli dökme demir parçalardan hazırlanan numunelere, metalografik inceleme, sertlik, darbe ve aşınma testleri uygulanmıştır. 10x10x55 mm ebatlarındaki çentikli Charpy darbe numuneleri, Instron Wolpert marka PW 30 model 150 Joule kapasiteli cihaz kullanılarak ASTM E 23 Standardına göre test edilmiştir. Aşınma testleri için ise 6 mm çapında ve 35 mm boyunda numuneler hazırlanmış ve pin on disk cihazında ASTM G132 standardına uygun olarak testler gerçekleştirilmiştir. Abrasif aşınma testleri için 60 ve 500 Mesh Al_2O_3 aşındırıcı zımpara ve pin on disk tipi aşınma cihazında 25 m kayma mesafesi kullanılmıştır. Deneysel sonuçlar, artan kesit kalınlığına bağlı olarak azalan soğuma hızı ile ötektik hücre ve grafit küre boyutu, ferrit hacim oranı ve darbe dayanımı artarken, artan soğuma hızının, küre sayısını, sertliğini, aşınma direncini arttırdığını, ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küresel grafitli dökme demir, sertlik, mikroyapı, darbe direnci

Abstract

Nodular graphite cast iron is a material that has advantages over other cast materials such as steel and aluminum. Especially recently, the austempering process applied to

spheroidal graphite cast iron has gained a significant advantage over steel. Even in as-cast conditions, ductile iron or spheroidal graphite cast iron significantly replaces steel and gray cast iron due to its good mechanical and casting properties. For this reason, the amount of spheroidal graphite cast iron production is constantly increasing every year worldwide. Due to these superior features, its preferability in the automotive, machinery, construction, defense, agricultural equipment, and energy sectors constantly increases. In general, the brittle fracture behavior of cast materials is seen as a significant obstacle in using such materials, and studies on improving the impact resistance and toughness of these materials have recently gained importance. The impact strength of spheroidal graphite cast iron varies depending on the chemical composition of the material, cooling rate and section thickness, nodule count, nodularity, nodular graphite distribution, matrix microstructure, segregation, and porosity content. In this study, metallographic examination, hardness, impact, and wear tests were applied to samples prepared from spheroidal graphite cast iron parts with different section thicknesses. The notched Charpy impact samples with dimensions of 10x10x55 mm were tested according to ASTM E 23 Standard using Instron Wolpert brand PW 30 model 150 Joule capacity device. For wear tests, samples with a diameter of 6 mm and a length of 35 mm were prepared, and tests were carried out under the ASTM G132 standard on a pin-on-disk device. For abrasive wear tests, 60 and 500 Mesh Al_2O_3 abrasive sandpaper and a sliding distance of 25 m on a pin-on-disk type abrasion device were used. Experimental results reveal that increasing cooling rate increases the number of spheres, hardness, wear resistance, and eutectic cell count, while the size of graphite nodule and eutectic cell, ferrite volume fraction, and impact strength increase with decreasing cooling rate due to increasing section thickness.

Keywords: Ductile iron, hardness, microstructure, impact resistance.

1. GİRİŞ

Türkiye ve BM (birleşmiş milletler) ortakları Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına ulaşılması için insanların karşılaştığı sorunlara çözüm bulmak için 17 amaç doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte olup, bu hedefe ulaşabilmek için 2030 yılına kadar desteğini sürdürmeye devam edecektir. Tüm dünya toplumlarının bu doğrultuda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi, sürdürülebilir bir dünya için kaçınılmaz görünmektedir. Yoksulluk, açlık, sağlık, eğitim, temiz su ve enerji, barış ve adalet, iklim eylem gibi amaçlar yanında endüstriyel amaç olarak da insana yakışan iş ve ekonomik büyüme, sanayi yenilikçilik alt yapı, sorumlu üretim ve tüketim gibi önemli amaçlar da bulunmaktadır [1,2]. Bu kapsamda Hedef 9.4'de "2030 yılına kadar tüm ülkelerin kendi göreceli kabiliyetleri çerçevesinde harekete geçmesiyle; kaynak kullanım verimliliğinin artırılması ve temiz ve çevreye duyarlı teknoloji ve endüstriyel süreçlerin daha fazla kullanılması suretiyle altyapıyı yükseltmek ve sürdürülebilirliği sağlamak için sanayiyi yenileştirmek", Hedef 9.5'de ise 2030 yılına kadar, yenilikçiliği desteklemek ve 1 milyon kişi başına araştırma geliştirme çalışanı sayısını, kamu ve özel sektör araştırma-geliştirme harcamalarını büyük ölçüde artırmak dâhil, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkelerde bilimsel araştırmaları artırmak ve sanayi sektörlerinin teknolojik yetkinliklerini yükseltmek" kavramlarına yer verilmektedir [3]. Bu sürdürülebilirlik süreçlerinde arge, teknoloji konularının önem kazandığı, geniş kitlelere ulaşacak şekilde bir ağ yapısının ve toplumsal bilincin oluşturulmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır [4]. Gelişen teknoloji bazı malzemelerin geliştirilmesini, alternatif malzemelerin kullanıma sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda alaşım ve malzeme geliştirme çalışmaları, süreçlerin iyileştirilmesi, geliştirilen teknolojilerin endüstriye uygulanması,

daha sürdürülebilir ve daha çevreci bir üretim açısından kritik öneme sahip bulunmaktadır. Çok fazla alaşım elementi içeren malzemeler yerine, üretim süreçlerinin iyileştirilmesi, gerekli mühendislik optimizasyonu yoluyla, talep edilen alanlarda kullanılabilecek alternatif malzemelerin daha ekonomik ve daha çevreye duyarlı teknolojiler ile üretilmesi, gelecek hedefi olarak belirlenmektedir. Örneğin çok pahalı malzemeler yerine, geri dönüşüm sırasında iyi tasnif edilmiş malzemelerin kullanılması yoluyla önemli kazanımlar sağlanabilir. Aynı zamanda dökümhanelerde kullanılan döndü malzemelerin doğru ve bilinçli tasnif edilmesi suretiyle, alaşım bileşimleri bozulmadığı gibi, gereksiz alaşım elementi sarfiyatı ve üretim süresinde önemli azalma temin edilebilmektedir. Ülkemizde ve dünyada yaygın bir şekilde gerek ekonomik ve gerekse kolay bulunabilir olması nedeniyle çelik malzeme kullanımı söz konusudur. Birçok üretici için, çelik veya alüminyum yarı mamülü işlemek ve bunları kaynak ile birleştirmek, ekonomik ve pratik gelmektedir. Bilindiği üzere bir makine parçasının döküm yöntemi ile üretimi, diğer imalat yöntemlerine göre daha hızlı ve ekonomik olarak gerçekleşmektedir. Özellikle ülkemizde imalat sektörü özeliklerini tam olarak bilemedikleri, kaynak işlemine çok uygun olmadığı için, imalat sırasında döküm ürünlerin kullanımına uzak durabilmektedir. Ancak bazı döküm ürünlerin kullanıldıkları sektörlerde vazgeçilmez olduğu unutulmamalıdır. Örneğin motor bloklarında lamel grafitli dökme demir, vermiküler dökme demir ve alüminyum döküm alaşımları kullanılmak durumundadır. Özellikle dökme demir malzemelerde grafitin sağladığı katı yağlayıcı özelliği, titreşim söndürme kabiliyeti birçok malzemede olmayan bir özelliktir. Ülkemizde ve dünyada kaynaklı imalat ile üretilen parçalar, döküm teknolojisi sayesinde yekpare ve çok karmaşık şekillerde üretilebilmektedir. Küresel grafitli dökme demir uzun yıllar önce geliştirilmiş olmasına rağmen kullanımı giderek artan, alüminyum ve çeliğin yerine sıklıkla tercih edilen bir malzemedir [5]. Özellikle imalat sektörü başta olmak üzere bu malzemelerin özelliklerini, bu özelliklerin talebe göre nasıl değişebildiğini bilmeleri halinde, bu malzemenin birçok malzeme yerine kullanılabilmesi mümkün gözükmektedir. Küresel grafitli dökme demir malzeme, çeliğin sahip olduğu yüksek çekme ve akma dayanımı, yorulma direnci, yüksek özgül mukavemet, yüksek titreşim söndürme kapasitesi, aşınma direnci ve düşük üretim maliyeti gibi üstünlükleri nedeniyle birçok çelik parça yerine kullanılmakta, temper dökme demir ve alüminyum gibi malzemeler ile rekabet edebilir durumdadır [6,7,8]. Sahip olduğu yüksek akıcılık gibi döküm özellikleri ile de ön plana çıkan bir malzeme olarak küresel grafitli dökme demir seri ve daha ekonomik üretim imkanı sağlamaktadır [9,10]. Özellikle deniz ve demiryolu taşımacılığı, nükleer ve rüzgar enerjisi sektörü gibi alanlarda küresel grafitli dökme demir (KGDD) kullanımının artış göstermesi, bu malzeme ile ilgili talep edilen mekanik özellik gereksinimlerini arttırmıştır. Bu kapsamda özellikle düşük sıcaklık ve darbe dayanımı özellikleri başta olmak üzere kapsamlı araştırmalar yapılmış, alaşımlama ve grafit morfolojisi konusunda çalışmalar gerçekleştirilmiştir [11]. Bunun dışında KGDD, dişli, piston segmanı, krank milleri ve kam milleri gibi aşınmanın olduğu yerlerde uygulamaları giderek artmakta, bunun sebebi aşınmaya dirençli malzeme maliyetlerinin yüksek, performanslarının yeterli olmamasıdır [12]. KGDD aşınmanın olduğu endüstriyel uygulamalarda çok başarılı bir şekilde kullanılmaktadır, ancak aşınmanın karmaşık bir mekanizma olması, malzeme, operasyon, geometri ve ortam şartlarından çok etkilenmesi nedeniyle bu alanda kullanılacak parçaların, uygun malzeme türünün ve proses şartlarının seçilmesi önemlidir [13].

a)Rüzgar enerjisi kanatçık göbeği	b)Pres gövdesi	c)Türbin gövdesi	c)Bağımsız süspansiyon alt kontrol kolu

Şekil 1. KGDD malzemeden üretilen döküm parçalar[14,15]

Şekil 1'de enerji, imalat, tarımsal ekipman olmak üzere değişik sektörlerde kullanılan KGDD döküm parçalar görülmektedir [14,15]. Şekil 2a'da ise bazı ısıl işlem görmüş çelik ve KGDD malzemelerin aşınma kaybı değerleri verilmiştir. Buna göre ısıl işlem sonrası KGDD'in çelik malzemelerden çok daha yüksek aşınma direncine sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada malzemelerin artan sertliği ile birlikte aşınma kaybının azaldığı ve küresel grafitli dökme demir malzeme ise sahip olduğu düşük özgül ağırlığı ve yağlayıcı grafit içeriği nedeniyle düşük hacimsel abrasif aşınma kaybı göstermektedir. Çizelge 1'de ise yine farklı çelik ve KGDD malzemelerin sahip olduğu çentiksiz darbe testi sonuçları verilmektedir. Buna göre perlitik KGDD'lerin ve karbürlü ÖKGDD'lerin darbe dayanımı düşük iken, ferritik KGDD ve üst ösferritik ÖKGDD yüksek darbe dayanımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kısakürek vd. tarafından % 100 ferritik, ferritik-perlitik ve % 100 perlitik KGDD mazlemelerde yapılan çalışmalarda, EN-GJS-400-15 full ferritik yapılı malzemelerde küre sayısı 104, küreleşme oranı % 80, küre boyutu 35 µm, çentiksiz numunede darbe dayanımı 138 J bulunurken, % 20 ferrit -% 80 perlit içeren EN-GJS-600-3 malzemede küre sayısı 180, küreleşme % 89, küre boyutu 21 µm, darbe dayanımı 29,8 J olarak elde edilmiştir. % 100 perlitik yapıda ise 215 küre/ mm^2, % 90 küreleşme, 23 µm küre boyutu ve 8,2 J darbe dayanımı elde edilmiştir [17].

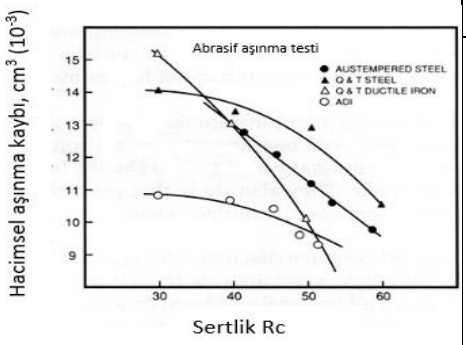

Şekil 2. Bazı çelik ve KGDD malzemelerin abrasif aşınma kaybı [15]

Çizelge 1. Farklı çelik ve KGDD malzemelerin sahip olduğu çentiksiz darbe testi sonuçları [16]

A532 aşınma dirençli demir	2
% 30-45 karbür içeren karbürlü ÖKGDD	10
Semente edilmiş 8620 çelik	13
Perlitik temper	13
7003 KGDD	38
Grade 5 ÖKGDD	40
5506 KGDD	45
Grade 3 ÖKGDD	70
Grade 1 ÖKGDD	90
Grade 4512 KGDD	95

Aşırı yüksek silisyum içeriklerinde Charpy testi sırasında sünek-gevrek geçiş sıcaklığında bir yükselme, diğer bir değişle düşük sıcaklıkta darbe dayanımında düşme meydana gelmektedir. Bu yüzden yüksek Si içeren malzemelerin kullanıldığı uygulamalarda gerekli minimum darbe dayanımı sağlanamamaktadır.

Franzen vd. tarafından yapılan çalışmalarda Si içeriği ağırlıkça % 2,95 değerine azaltılarak ve % 0,21 Mo ilavesi ile sünek-gevrek geçiş sıcaklığında 55 ˚C'lik bir azalma sağlanmıştır. 25 mm kalınlığa sahip Y_{II} ve 75 mm kalınlığa sahip Y_{IV} blokların dökümü neticesi Çizelge 2'de görülen grafit parametreleri ve perlit içeriği elde edilmiştir. Buna göre artan Si içeriği ve dolayısıyla yavaşlayan soğuma ile küreleşme oranının düştüğü, artan çekirdeklenme ile küre sayısının arttığı, perlit hacim oranının azaldığı gözlenmiştir. [18].

Çizelge 2. Farklı Si ve Mo içeren KGDD mikroyapısal sonuçları [18]

Alaşım	% Küreleşme		Küre sayısı, küre/mm^2		% Perlit	
	Y_{II} (25	Y_{IV} (75	Y_{II} (25	Y_{IV} (75	Y_{II} (25	Y_{IV} (75
% 2,1 Si	86,5±3,5	85,0±3,4	120,7±8,2	130±17,6	41,5±1,4	8,1±0,9
% 3,03 Si	72,5±4,5	76,8±6,1	137,5±14,3	119,9±13,0	26,9±3,2	11,2±1,3
% 3,64 Si	73,0±5,1	61,1±6,2	154,7±12,4	140,1±13,5	15,5±4,2	9,6±1,7
%2,95 Si+% 0,2 Mo	72,5±5,3	74,5±4,1	178±6,9	148,6±7,9	2,5±1,7	2,3±1,5

Yalçıner tarafından uygulanan bilgisayarlı tasarım metodolojisinde ThermoCalc yazılımı kullanılarak döküm durumundaki % grafit ve % ferrit oranları hesaplanmış ve her 3 alaşım için yazılımdan elde edilen değerler sırasıyla % 11,1 ve % 88,9 olarak bulunmuştur. Deneysel sonuçlarda ise 3 alaşım için % grafit ve ferrit fazı için maksimum % 0,5 oranında bir sapmanın olduğunu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar bu tür yazılımların tutarlı sonuçlar verdiğini ve akademik ve endüstriyel uygulama çalışmalarında yoğun şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır [19]. Güzel vd. tarafından yapılan çalışmada, Şekil 3'de görüldüğü gibi kesit kalınlığı ile küre sayısı, % ferrit ve sertlik arasında % 90 üzerinde korelasyon ile ilişkili bulunduğu belirlenmiştir. Bu duruma göre artan kesit kalınlığı ile azalan soğuma hızı, küre sayısının azalmasına, ferritin artmasına ve sertlikte düşüşe sebep olmaktadır [7]. Chen vd. tarafından farklı kesit kalınlarda numunelerde oluşan mikroçekme porozitesinin düşük sıcaklık darbe dayanmına etkisini incelediği çalışmada, azalan kesit kalınlığı ile mikroporozitenin azaldığı, 37 µm altında mikroçekme porozite bulunması durumunda, -70 C'de dahi darbe dayanımının çok fazla düşmediği ve 12 J civarında bir darbe dayanım değerinin edildiği belirlenmiştir [20]. Benavides-Trevino ve arkadaşları tarafından 25-50 mm arasında ve 6 farklı kesit kalınlığına 0,95 – 0,58 C/s farklı soğuma hızına sahip numuneler üzerinde yaptığı çalışmada, artan soğuma hızı ile küre sayısının arttığı, perlit – ferrit oranını belirgin şekilde etkilenmediği, perlit büyüme sıcaklığının (T_{PG}), artan soğuma hızına (V) bağlı olarak doğrusal olarak azaldığı ve aşağıdaki eşitliğe göre değiştiği belirlenmiştir. Perlit lamelleri arasındaki mesafenin yönlenmeye bağlı olarak 0,14-0,45 µm olduğu, soğuma hızının bu mesafeyi etkilemediği belirlenmiştir. Mukavemetteki artışın kürelerin daha iyi dağılmasından kaynaklandığı, numunelerde sertliğin önemli bir değişim göstermediği belirtilmiştir [21].

$T_{PG} = -360 \times \log V + 605$
(Eş. 1)

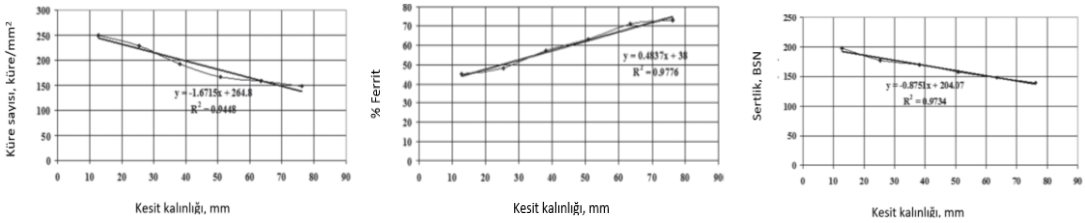

Şekil 3. Kesit kalınlığı ile küre sayısı, % küreleşme oranı ve % ferrit ilişkisi [7]

Caldera ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada, tamamen ferritik yapıyı elde etmek için 920 ˚C'de 1 saat östenitlenip, fırında soğutulan numuneler üzerinde yaptığı çalışmada, 2,5 mm, 5 mm ve 10 mm kalınlıklardaki hazırlamış olduğu aynı matris yapı ve küre sayısına sahip numunelerde birim cm^2 başına en yüksek darbe dayanımının, Şekil 4a'da görüldüğü gibi, 2,5 mm olan en ince numunede elde edildiği, artan kalınlık ile oda sıcaklığında ve düşük sıcaklıkta darbe dayanımının düştüğü belirlenmiştir. Öte yandan Caldera vd. tarafından yapılan bu çalışmada [22] ve daha önce yapılan bazı çalışmalarda artan küre sayısı ile oda sıcaklığında darbe dayanımı düşerken(Şekil 4b), bu ve bir başka çalışmada ise, Şekil 4c ve d'de görüldüğü gibi, üst raf darbe dayanımının düştüğü, ancak düşük sıcaklıklarda yüksek küre sayısının yüksek darbe dayanımı sağladığı ve darbe geçiş sıcaklığının düştüğü belirlenmiştir [22,18].

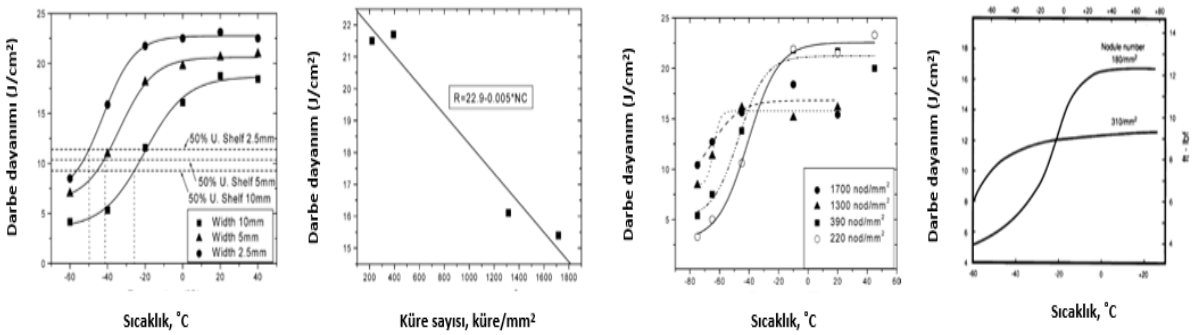

Şekil 4. Numune kalınlığına ve küre sayısına göre darbe dayanımının değişimi[22,18]

Endüstriyel döküm parçalar farklı kesit kalınlıklarına sahip olduklarından, bu döküm parçaların her bir kesiti farklı soğuma hızı, farklı matris ve grafit yapısı ve özellikler sergilemektedir. Bu parçaların gerek üretim sırasında, çekme, gaz ve kabalaşma, karbon yüzmesi veya karbür gibi hatalar olmadan üretilmesi ve gerekse homojen bir mikroyapı ve uniform özelliklerin elde edilmesi oldukça güç olmakta, tasarım, simülasyon ve optimizasyon çalışmaları ile konuya çözüm aranmaktadır. Özellikle son dönemde gelişen simülasyon çalışmaları döküm parametreleri iyi girilen parçanın döküm matris yapısı ve grafit küre sayısı, boyutu ve küreleşme oranı ve sağlayacağı bir takım özellikler konusunda fikir vermektedir. Burada önemli olan, kimyasal bileşim, kalıp ve döküm parametrelerinin doğru olarak sisteme girilmesi, parametrelerdeki değişimin etkilerinin doğru olarak değerlendirilmesidir. İnşaat, madencilik, toprak işleme ile ilgili tarımsal ekipmanlarda kullanılan döküm malzemelerin yüksek darbe dayanımı ile beraber iyi aşınma dayanımı özelliğine sahip olması beklenmektedir. Bu çalışmada döküm durumunda bu iki özelliği eş zamanlı sağlamak açısından döküm parça kesit kalınlığının,

soğuma hızının etkileri araştırılmış, matris yapısı ve grafit morfolojisi, bunlara bağlı olarak özelliklerdeki değişim literatür ve döküm simülasyonu sonuçları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Küresel grafitli dökme demir üretimi için kullanılacak sıvı metalin ergitme işlemi, silika astarlı orta frekanslı 350 Kg kapasiteli indüksiyon ocağında gerçekleştirilmiştir. Küreleştime için % 5 Mg içeren MgFeSi küreleştirici alaşım % 1,7 oranında ilave edilerek ve sandviç yöntemi kullanılarak 1450 ̊C'de küreleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. KGDD malzemenin kimyasal bileşimi Çizelge 3'de verilmiştir. Küreleştirici ve aşılayıcı malzemenin kimyasal bileşimi sırasıyla MgFeS% 5 Mg, 45 Si % 50 Fe ve FeSi 65 Si-% 45 Fe içermektedir. Aşılama işlemi için % 0,1 oranında FeSi aşılayıcı kullanılmıştır.

İşlem yapılmış sıvı alaşım Şekil 5'de yerleşim formu, boyutları ve döküm modülü verilen yaş kum kalıplara dökülmüştür. Mikroyapı ve sertlik testleri için ve ayrıca ASTM A395'e göre 10x10x55 mm boyutlarında ve 2 mm çentik derinliğine sahip darbe numuneleri hazırlanmıştır.

Çizelge 3. Ana malzemenin kimyasal kompozisyonu (ağırlıkça %)

C	Si	Mn	P	S	Cr
3.63	2.73	0.129	0.0144	0.0094	0.0150
Ni	Al	Cu	Ti	Mg	Fe
0.0124	0.0185	0.0089	0.0146	0.0382	Kalan

Numune No	Ölçüler, cm	Modül (V/A), cm	Kalıp içerisinde yerleşme düzeni
N1	10 x 10 x 10	(M = 1000 / 600 = 1,66)	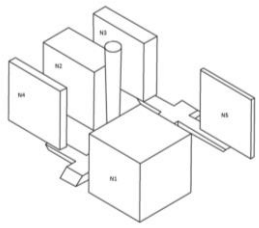
N2	10 x 10 x 6	(M = 600 / (200 + (6*10*4) = 1,36)	
N3	10 x 10 x 4	(M = 400 / (200 + (4*10*4) = 1,11)	
N4	10 x 10 x 2	(M = 200 / (200 + 2*10*4) = 0,71)	
N5	10 x 10 x 1	(M = 100 / (200 + 1*10*4) = 0,41)	

Şekil 5. Numune boyutları ve modellerin kalıp içerisinde yerleşme düzeni [23]

Mikroyapı ve sertlik testleri, ATM Brillant 250 abrasif kesme cihazında kesilen 10x10x10 mm boyutlarındaki numuneler üzerinde yapılmıştır. ATM marka Opal 460 model cihaz kullanılarak sıcak gömme işlemi gerçekleştirilmiş ve ardından mikroyapı incelemeleri için numuneler ATM marka Safire 350 model cihaz ve 220, 400, 600, 800, 1200 ve 2500 Mesh Al_2O_3 zımparalar kullanılarak zımparalanmış ve 6, 3 ve 1 µm elmas pasta kullanılarak polisaj yapılmıştır. Grafit küre yapısının incelenmesi için dağlama öncesi ve matris mikroyapının incelenmesi için % 2'lik nital dağlayıcı ile dağlandıktan sonra için Leica marka DM 4000M model optik ışık mikrokobu kullanılarak, görüntüler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Farklı büyütmelerde görüntüler alınmış, X 100 büyütmede 10 görüntü alınarak ve İmage J yazılımı kullanılarak küre sayısı, küreleşme oranı, küre boyutu ve % ferrit oranları hesaplanmış ve elde edilen değerlerin ortalaması

alınmıştır. Sertlik testi için Emcotest Duravision 200 model sertlik ölçüm cihazı 187,5 kgf yük ve 2,5 mm çapa sahip uç kullanılarak, Brinell sertlik ölçüm işlemi yapılmıştır. 10 farklı noktadan alınan sertlik ölçüm değerlerinin ortalaması alınmıştır. Charpy darbe testleri için, Instron Wolpert marka PW 30 model 150 Joule kapasiteli cihaz kullanılarak ASTM E 23 Standardına uygun olarak gerçekleştirilmiştir. 6 mm çap ve 35 mm uzunluğunda numuneler ve pin on disk cihazı kullanılarak ASTM G132 standardına uygun olarak gerçeleştirilen abrasif aşınma testlerinde, 60 ve 500 Mesh Al_2O_3 aşındırıcı zımpara ve pin on disk tipi aşınma cihazında 0,2 m/s kayma hızı ve 25 m kayma mesafesi kullanılmıştır. Aşınma kayıpları 0,1 mg hassas terazi kullanılarak ve 3 adet test ortalaması alınmıştır.

3. DENEYSEL SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Dökülmüş olan parçalardan 10, 6, 4, 2, 1 cm kesit kalınlıklarına sahip numunelerin döküm hali dağlanmış mikroyapıları Şekil 6‘da verilmiştir. Kesit kalınlığında azalmaya bağlı olarak yapının inceldiği, küre sayısının arttığı, küre boyutunun azaldığı, perlit hacim oranının artış

gösterdiği dikkat çekmektedir. Burada istisnai durum 6 cm kalınlığa sahip olan ve kum kalıp içerisinde gidiciye en yakın parçada, grafit küre sayısının az ve boyutunun ise büyük olduğu, ancak perlit hacim oranının ise nispeten yüksek, ferrit oranının ise kalınlığına nazaran daha az olduğu, deneysel çalışma sonuçlarının verildiği Şekil 7 ve 8’de görülmektedir. Şekil 6’da 6 cm kalınlığa sahip malzemede grafit küre sayısının 10 cm kesite sahip numuneden daha az ve küre boyutunun ise daha büyük olduğu dikkat çekmektedir. Öte yandan Şekil 7 incelendiğinde 6 cm kalınlığındaki numunede ferrit %’sinin 10 cm kalınlıktaki numuneden daha az olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu sonuçlar, benzer kalıp tasarımına sahip şartlarda, MagmaSoft döküm simülasyon programı ile de teyid edilmiş olup, 10 cm kesit için 96,386 küre/mm^2 ve 6 cm kalınlığa sahip numunede ise grafit küre sayısı 84,44 küre/mm^2 olarak bulunmuştur. Öte yandan yine simülasyon programı verilerine göre 10 cm kalınlığa sahip olan malzemede perlit oranı yaklaşık % 86 ve 6 cm kalınlığa sahip numunede ise % 91 bulunmuştur. Simülasyon için girilen alaşım, kalıp ve proses şartları ile gerçek döküm şartları arasında bir takım farklar bulunsa dahi, grafit küre sayısı ve boyutu ve perlit hacim oranı konusunda, iki farklı kalınlıkta benzer bir eğilimin simülasyonda da ve gerçek numune üzerinde elde edilmesi, kalıp tasarımının katılaşma ve soğuma sürecine etki ettiğini göstermektedir. Simülasyondan elde edilen soğuma eğrilerine göre, 6 cm kalınlığındaki parçanın ötektik noktaya kadar, 10 cm kalınlığa sahip parçaya çok benzer bir soğuma ve katılaşma trendi gösterdiği, ötektoid nokta civarında ise soğuma hızının artış gösterdiği, yazılımının soğuma grafiğinden görülmektedir (Şekil 9).

İnce ve kalın olmak üzere iki farklı kütleden oluşan döküm parça ve en kalın kesit olmak üzere bir besleyiciden oluşan kalıp sisteminde yapılan bir çalışmada, dökümden sonra soğumanın başlangıcında en altta bulunan en ince kütle, en yüksek sıcaklığa ve en kalın kütle olan ve en üstte bulunan besleyici ise en düşük sıcaklığa sahip iken, belirli bir süreden sonra besleyicinin en sıcak, kalın ve ince parçanın daha az sıcak olduğu tespit edilmiştir. Bu ısıl trende, ince parçanın hızlı ısınması ve hızlı soğuması sebep olduğu kadar, sıcak sıvının veya ısının üst kısımlara doğru transferi de etkili olmuştur. Yazarların hazırladığı matematiksel modele göre hesaplanmış değerler, en ince parçanın en hızlı, en kalın kesit olan besleyicinin en yavaş şekilde soğuduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek sıcaklık gradyantının metal ile kalıp arasında yüksek ısıl değişime neden olduğu

belirtilmektedir [24]. Grafit açısından incelendiğinde, 6 cm kesit kalınlığına sahip parçada gidiciden kalıba dolan metalin ısıtma etkisi ile soğumanın, katılaşma başlangıcında yavaşlayarak, grafitleşme için düşük çekirdeklenmeye neden olduğu, kesitin ince olması nedeniyle ötektoid sıcaklıklardaki soğuma hızının yüksek olmasından dolayı kalın parçaya nazaran daha fazla perlit oluşmasının sözkonusu olduğu düşünülmektedir. Şekil 7'de numuneler arasında en fazla grafit içeriğine sahip malzemenin 6 cm kalınlığındaki gidiciye en yakın numunede % 16,5 oranında meydana geldiği, bu malzemedeki yüksek grafit içeriğinin ötektik bölgede soğumayı hızlandırarak perlit yüzdesini arttırdığı düşünülmektedir. Liu vd. tarafından yapılan çalışmada daha iri grafit kürelerinin olduğu KGDD' de ısıl iletkenliğinin, ince grafit yapısına sahip malzemeye göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir [25]. 6 cm kesite sahip numunede küreleşme oranı en yüksek değerde gerçekleşirken, en fazla küre sayısı 2 cm kalıntaki numunede 234 küre/mm^2 olacak şekilde en yüksek değere sahiptir. Şekil 10 incelendiğinde en yüksek % ferrit değerine sahip en kalın numunenin en düşük sertlik, en ince kesitli 1 cm kalınlığa sahip nununenin yüksek küre sayısı ve perlit hacim oranı nedeniyle en yüksek sertlik değerine sahip olduğu belirlenmiştir.

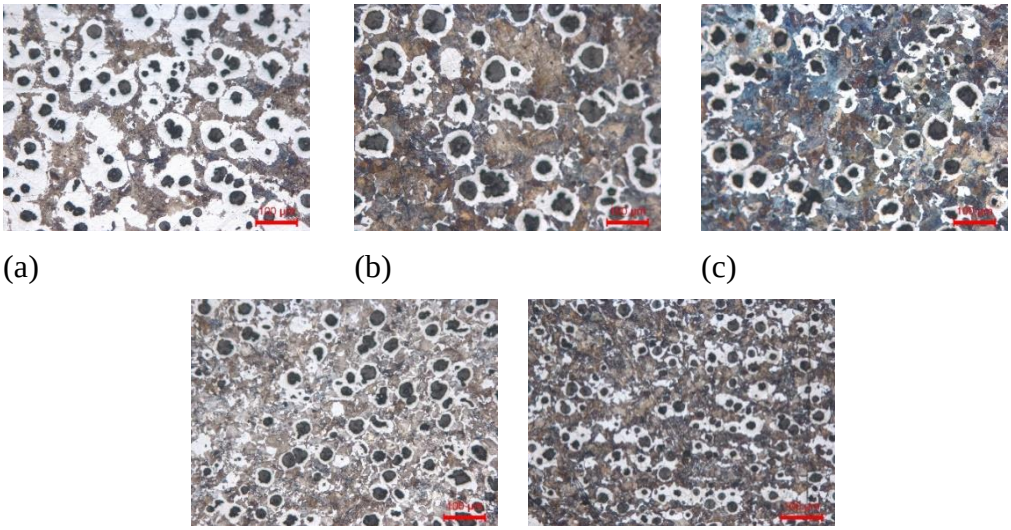

Şekil 6. a) 10, b) 6, c) 4, d) 2, e) 1 cm kesit kalınlıklarına sahip numunelerin mikroyapısı

Şekil 10'da verilen kesit kalınlığı darbe dayanımı değerleri incelendiğinde, yapının daha fazla ferrit içerdiği numunelerde darbe dayanımının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında diğer numunelerde küresel grafit sayısının yüksek olması ve boyutunun küçük olması, literatür verilerine göre darbe dayanımında düşüşe neden olabileceği değerlendirilmektedir.

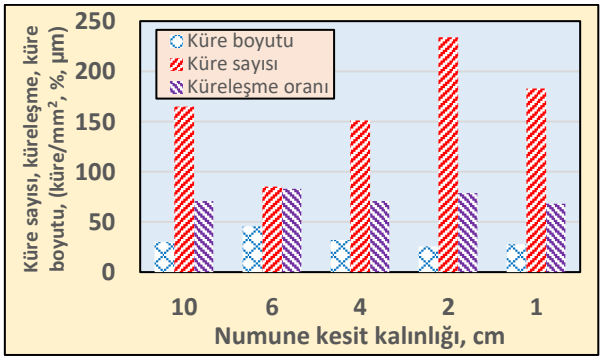

Şekil 7. Döküm kesit kalınlığına göre küre sayısı, küreleşme oranı, küre boyutunun değişimi

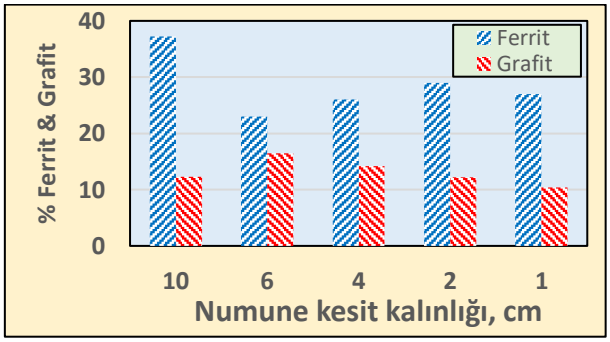

Şekil 8. Döküm kesit kalınlığına göre % ferrit ve % grafit değişimi

Wang vd. tarafından uniform ferritik matris elde etmek, perlit ve sementiti yoketmek için 930 ˚C'de 4 saat östenitlendikten sonra yavaşça 730 ˚C'e soğutulan numuneler 720 ˚C'de 4 saat fırında bekletilmiş ve 580 ˚C'e kadar fırında soğutulmuştur. Yapılan bu çalışmada küreleşme oranı ile darbe dayanımı arasında korelasyon katsayısı 0,8 olan bir doğrusal ilişki ortaya konmuş ve aşağıdaki eşitlik ile tanımlanmıştır [26]. Ancak burada kullanılan numunelerin tümünün ısıl işlem uygulanarak ferritik hale getirilmesi nedeniyle, mevcut çalışmadaki verilere bu ampirik formülün uygulanması uygun görülmemektedir.

Darbe dayanımı = 8,75 * KO +7,04 (KO = Küreleşme oranı)

(Eş. 2)

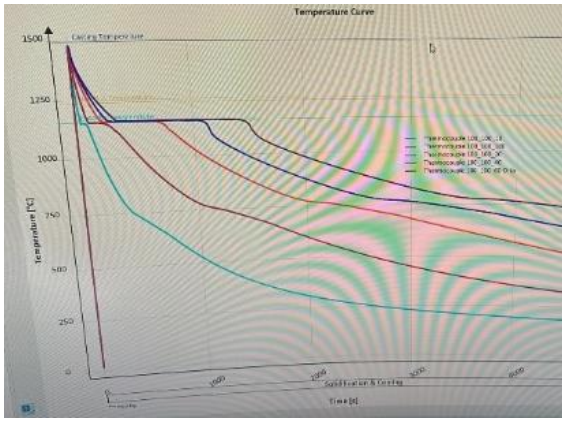

Şekil 9. Döküm simülasyon yazılımından elde edilen (soldan sağa 10, 20, 30, 40, 60 ve 100 mm) numunelerin soğuma eğrileri

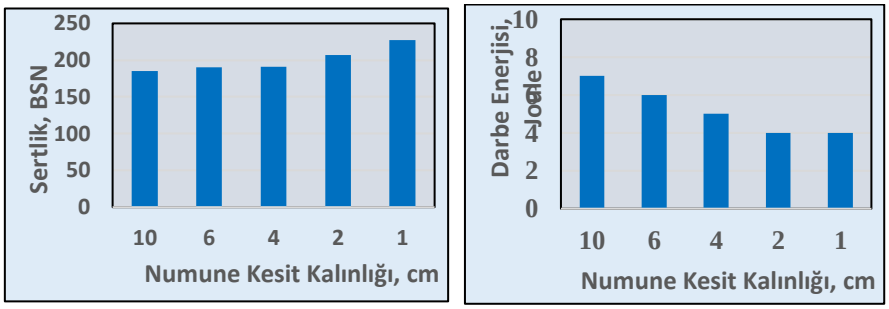

Şekil 10. Döküm kesit kalınlığına göre Brinell sertlik ve darbe dayanımı değişimi

Şekil 11'de Charpy darbe testi meydana gelen kırık yüzeyin tarama elektron mikroskop görüntüleri görülmektedir. Buna göre 10 cm kalınlığa sahip malzeme dışında tüm numunelerin, sahip oldukları yüksek perlit hacim oranı nedeniyle, darbe testi sırasında gevrek bir kırılma meydana geldiği ve dere yatağı adı verilen yüzey görüntüsüne sahip olduğu görülmektedir. Ferritik matrise sahip en kalın numunede ise, grafite yakın ferrit alanlarının kırılma sırasında oldukça sünek kırılma davranışı gösterdiği, çukurcuklar oluşarak deformasyona dayalı kırılmanın meydana geldiği görülmektedir. Kırılma yüzeyinde grafit kırılmasından çok daha fazla matris-grafit ayrılmasının olduğu görülmektedir. Dai vd. tarafından yapılan östemperlenmiş küresel grafitli dökme demirin SEM'de gerçek zamanlı mikroçekme çalışmasında, grafitlerin de çekme sırasında kırılabildiği, ancak mikroçatlakların daima grafit matris arayüzeyinde başladığını ortaya koymaktadır. Öte yandan grafitin mukavemeti bulunmayan bir boşluk olarak değerlendirilemeyeceği, grafitin kendisinin mikroçentik gerilme konsantrasyonuna neden olmadığı tespit edilmiştir. Matristeki çatlak ilerlemesinin ösferrit fazını oluşturan asiküler ferrit ile yüksek karbonlu östenit arayüzeyi boyunca gerçekleştiği ifade edilmektedir [27].

Zhang vd. tarafından yapılan darbe testlerinde KGDD numunenin çatlak başlama sürecinde, çatlak ilerleme sürecinden daha az enerji harcadığı, enerjinin önemli bir kısmının çatlak yayılma süresinde harcandığı tespit edilmiştir. Örneğin -20 C'de test edilen numenin darbe enerjisi 13,23 J iken, çatlak başlangıç enerjisi 3,71 J ve çatlak ilerleme enerjisi 9,52 J olarak bulunmuştur. Sünek-gevrek geçiş

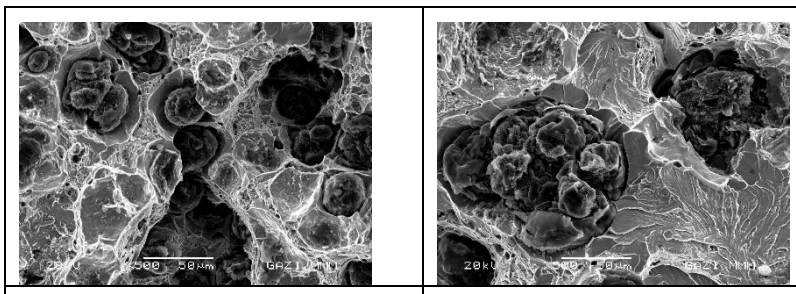

(a) 10 cm	(b) 6 cm

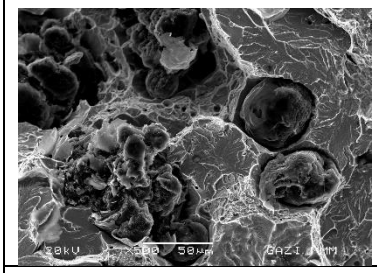

(a) 2 cm

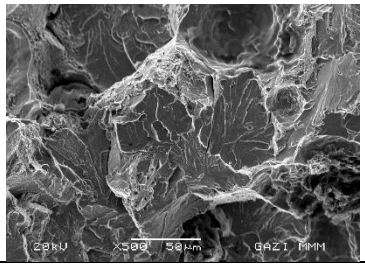

(b) 1 cm

Şekil 11. Darbe testi sonucu oluşan kırılma yüzeylerinin tarama elektron mikroskop görüntüsü

sıcaklığı üzerindeki sünek kırılma mekanizmanın çekirdeklenme yoluyla çatlak başlangıcının oluştuğu, grafit küreleri ve kalıntılar çevresinde meydana gelen boşlukların büyümesi ve ardından plastik deformasyon yolu ile yayılması şeklinde olduğu belirtilmektedir. Grafit matris arayüzeyüzeyinde oluşan çatlaklar komşu arayüzey ayrımları ile birleşerek malzeme sünek kırılma gösterir. Darbe geçiş sıcaklığı altında gerçekleşen kırılmada, tane sınırlarına birikmiş olan dislokasyonların klivaj kırılmaya sebep olduğu belirtilmektedir [28].

Şekil 12'de abrasif aşınma test sonuçları incelendiğinde, yüksek küre sayısına ve düşük ferrit içeriğine sahip olan ince malzemelerin daha yüksek abrasif aşınma direnci gösterdiği belirlenmiştir. Bunun dışında 30 N yük altında 500 Mesh zımpara ile yapılan testler sonucunda kalın malzeme ince malzemeye göre % 43,6 daha fazla aşınma kaybı sergilerken, bu değer 60 Mesh zımpara kullanımı durumunda % 29,7 oranında bir fark ortaya koymaktadır. Bu çıkan sonuçtan yapılacak değerlendirmede iri partiküllerin aşındırıcı olarak kullanıldığı sistemlerde numunenin sertlik ve mikroyapısının abrasif aşınma üzerinde etkisinin oldukça azaldığı değerlendirilmektedir.

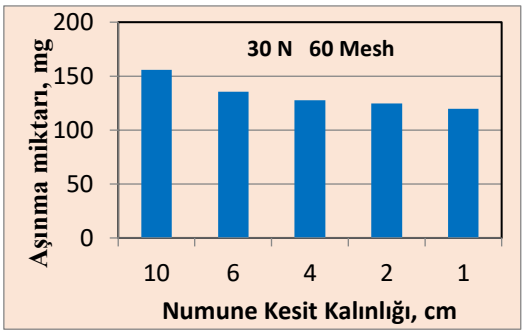

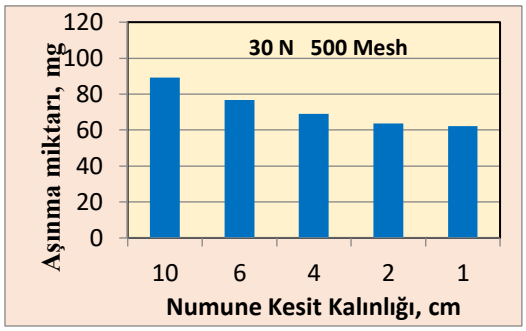

Şekil 12. Döküm kesit kalınlığına göre farklı yük ve zımparalar altında abrasif aşnma kaybı

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Küresel grafitli dökme demirin inşaat, tarım, madencilik gibi alanlarda kullanılan, hem yüksek darbe dayanımı ve hem de yüksek aşınma direncine gereksinim duyulan döküm parçalarda,

bu iki özelliğin birlikte geliştirilmesi gerekmektedir. Bu tür alanlarda kullanılacak farklı kesit kalınlığına ve dolayısı ile soğuma hızına sahip bu tür parçalarda, bu parametrelerin belirtilen özelliklere etkisinin değerlendirildiği bu çalışmada, aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

- Dökülecek olan parçalarda farklı kesitlerin bulunması, gerek yapısal ve gerekse özelliklerin önemli derecede değişimini beraberinde getirmektedir.
- Kesit kalınlığındaki değişimin gerek matris yapı ve gerekse grafit küre sayısı, küreleşme oranı ve küre boyutu üzerinde önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır.
- Bu çalışma kapsamında değişen kesitler ile matris ve grafit yapının birlikte değişmesi, bağımsız olarak küre boyutu ve sayısının darbe dayanımına etkisini incelemeye imkan vermemiştir.
- Artan ferrit içeriği ile darbe dayanımı artarken, azalan kesit kalınlığı ile artan soğuma hızı perlit hacim oranının arttırdığı durumda darbe dayanımında azalma meydana gelmektedir.
- Kırılmanın yoğun bir şekilde matris grafit arayüzeyinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.
- Çalışma kapsamında gidici ve yolluklara yakın parçalarda, beklenenin ötesinde ısı artışlarını ve grafit kabalaşmalarını meydana getireceği, faz değişimi, özelliklerde oluşturacağı etkilerin de dikkate alınması ve bu tür süreçlerin döküm simülasyon programları ile takip edilmesi ve doğrulanması yararlı olacaktır.
- Darbe şartlarında kullanılacak parçaların döküm işleminde, karbür oluşum eğiliminin kontrol edilmesi için alaşımın termal analiz testlerinin yapılması, sonuçların değerlendirilmesi, gerekli aşılama işlemlerinin titizlikle uygulanması gerekmektedir.
- İleride yapılacak çalışmalarda dökülen parçaların ferritleştirme ısıl işleminden sonra darbe dayanımına küre sayısı, küre boyutu ve küreleşme oranının etkisinin incelenmesi planlanmaktadır.

5. KAYNAKLAR

1. Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2024, Birleşmiş Milletler Türkiye: https://turkiye.un.org/tr/sdgs adresinden 10.10.2024 tarihinde alındı.
2. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu, 2020, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf adresinden 10.10.2024 tarihinde alındı.
3. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Göstergeleri, 2021, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/SKA-ve-Gostergeleri-Kapak-Birlestirilmis.pdf adresinden 10.10.2024 tarihinde alındı.
4. Tuncer, T., Sezgin, A., & Dulupçu, M. A. (2021). Sürdürülebilir kalkınma: Sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefinde Türkiye'deki gelişmeler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 27-46.
5. Gül, F., Şenel, L. (2012). Ferritik ve Perlitik Küresel Grafitli Dökme Demirin Üç-Gövdeli Abrasiv Aşınma Davranışı Üzerine Aşındırıcı Parçacık Boyutunun Etkisi *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım* Cilt:1 Sayı:1 s.57-64, 2012
6. Sangame, B. B., & Shinde, V. D. (2013). The effect of inoculation on microstructure and mechanical properties of ductile iron. *IOSR Journal of Mechanical and Civil Engineering (IOSR-JMCE)*, 5(6), 17-23.
7. Guzel, E., Yuksel, C., Bayrak, Y., Sen, O. & Ekerim, A. (2014). Effect of Section Thickness on the Microstructure and Hardness of Ductile Cast Iron. *Materials Testing*, *56*(4), 285-288.
8. Imasogie, B. I. (2015). Ductile iron production technology: A review. *Ife Journal of Technology*, 23(2), 24-35.

9. Diao, X., Ning, Z., Cao, F., & Sun, J. (2009). Effect of Ce on graphite nodule count and size distribution in ductile iron. *International Journal of Modern Physics B*, 23(6 & 7), 1853–1860.
10. Gorny, M. (2012). Fluidity and temperature profile of ductile iron in thin sections. J. Iron. Steel Res. Int. 19(8), 52–59 (2012)
11. Chen, S., Li, Q., Sun, M., Song, J., Sun, H., & Chang, G. (2022). Study on the effect of micro-shrinkage porosity on the ultra-low temperature toughness of ferritic ductile iron. *High Temperature Materials and Processes*, 41, 523–530.
12. Bai, J., Xu, H., Chen, X., Cao, W., Zhang, X., & Xu, Y. (2023). Effect of tempering temperature on the wear behaviour of martensitic ductile iron. *Materials Science and Technology*, 39(6), 744–755.
13. Prıhtı, T., (2011). Wear behavıour of ductıle ırons ın contınuous slıdıng motıon, Master of Science Thesis, Tampere Universıty of Technology.
14. Gagné, M., Tinto, R. (2008). Defects in heavy section ductile iron castings: Chunky graphite dross and intercellular carbides. In *Proceedings of the Tüdoksad Foundry Congress* (Ankiros). Istanbul, Turkey.
15. Brandenberg, K. R., Hayrynen, K. L. (2002), Agricultural Applications of Austempered Ductile Iron. World conference on ADI, 135-142.
16. Keough, J. R., & Hayrynen, K. L. (2003). Austempered ductile iron—the state of the industry in 2003. In *Proceedings of the World ADI Conference*. Louisville, Kentucky.
17. Kısakürek, Ş. E., & Özel, A. (2014). Unnotched Charpy impact energy transition behavior of austempered engineering grade ductile iron castings. *Metallurgical and Materials Transactions B*, 45B, 454.
18. Franzen, D., Pustal, B., & Bührig-Polaczek, A. (2021). Mechanical properties and impact toughness of molybdenum alloyed ductile iron. In *Proceedings of Inter Metalcast 15* (pp. 983–994).
19. Yalçıner, C. (2023). *Austempered ductile irons with superior mechanical properties designed by utilizing a computational design approach* (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi).
20. Chen, S., Li, Q., Sun, M., Song, J., Sun, H., & Chang, G. (2022). Study on the effect of micro-shrinkage porosity on the ultra-low temperature toughness of ferritic ductile iron. *High Temperature Materials and Processes*, 41, 523–530
21. Benavides-Trevino, J. R., Pérez-González, F. A., Hernández, M. A. L., García, E., & Juárez-Hernández, A. (2018). Influence of cooling rate on the amount of graphite nodules and interlamellar space in perlite phase in a ductile iron. *Indian Journal of Engineering and Materials Sciences*, 25, 330–334.
22. Caldera, M., Massone, J. M., Boerí, R. E., & Síkora, J. A. (2004). Impact properties of thin wall ductile iron. *ISIJ International*, 44(4), 731–736.
23. Abedi, H. R., Fareghi, A., Saghafian, H., & Kheirandish, S. H. (2010). Sliding wear behavior of a ferritic–pearlitic ductile cast iron with different nodule count. *Wear*, 268(3-4), 622–628.
24. Bočkus, S., Venckūnas, A., & Žaldarys, G. (2005). Simulation of a shrinkage cavity in the risers of ductile iron castings. *Materials Science (Medžiagotyra)*, 11(1).
25. Liu, C., Du, Y., Ying, T., Zhang, L., Zhang, X., Wang, X., Yan, G., & Jiang, B. (2022). Effects of graphite nodule count on mechanical properties and thermal conductivity of ductile iron. *Materials Today Communications*, 31, Article 103522.

26. Wang, B., Barber, G. C., Tao, C., & Sun, X. (2018). Characteristics of tempering response of austempered ductile iron. *Journal of Materials Research and Technology*, 7(2), 198–202.
27. Dai, P. Q., He, Z. R., Zheng, C. M., & Mao, Z. Y. (2001). In-situ SEM observation on the fracture of austempered ductile iron. *Materials Science and Engineering A*, 319–321, 531–534.
28. Zhang, X., Qu, Y., & Li, R. (2014). Fracture mechanism of ferritic ductile iron under instrumented impact load at low temperatures. *ISIJ International*, 54(10), 2309–2313.

INVESTIGATION OF THE BEHAVIOR OF DIFFERENT QUANTITIES OF DRIFTWOOD TRANSPORTED IN STREAMS

AKARSULARDA TAŞINAN FARKLI MİKTARLARDAKİ ODUNSU MALZEMELERİN DAVRANIŞLARININ ARAŞTIRILMASI

İSA CİCİ[1], Ö. FARUK DURSUN[2]

[1]İnşaat Mühendisi, İnönü Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği/Hidrolik,

0000-0002-5501-3509

[2]Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği/Hidrolik,

0000-0003-3923-5205

Özet

Akarsular, farklı boyuna ve enine eğim, farklı enkesit ve pürüzlülük değerlerine sahip olabilirler. Bu özellikler, akarsuların hız ve çevrinti gibi akım özelliklerini doğrudan etkiler. Akım özelliklerine bağlı olarak akarsularda taşınan katı madde hareketi ve yüzen cisim hareketi de değişkenlik gösterir. Akarsuların ve havzalarının sahip oldukları hidrolojik, meteorolojik ve morfolojik özellikleri, akımla taşınan odunların miktarını, büyüklüklerini ve akarsuyun taşındıkları kısımlarını etkiler. Taşkın ile sonuçlanan odun akışlı akarsu akımlarının çoğunda akarsu yüzeyinin büyük kısmı, hatta tamamı odun malzemeleri ile kaplanmaktadır. Akışa katılan odunların çap, uzunluk, cins, biçim ve dal ve kök bulundurması gibi özellikleri, odunların akış esnasında birbirlerine kenetlenerek sıkışık hale gelmesine ve kesitleri tıkamasına yol açabilir. Ayrıca akarsular ile taşınan odun malzemeleri, akarsuyun morfolojik yapısını da değiştirebilir. Bu durum ise akarsulardaki denge koşullarını etkiler. Böylece yüzen odunların köprü gibi kritik kesitlerinde tıkanması taşkın olaylarında önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, doğal akarsularda taşınan farklı miktarlardaki odunsu malzemelerin akarsu akışına ve köprü kesitine olan etkileri araştırılmıştır. Bunun için, odun yükünün farklı değerleri ve su yüzeyinin farklı kısımlarının yüzen odunlar ile kaplı olduğu durumlar deneysel olarak test edilmiştir. Deneyler için üç farklı debi ve altı farklı odun yükleme senaryosu dikkate alınmıştır. Odunların sıkışık ve gevşek oldukları durumlar karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar göstermiştir ki, ani taşkınlar sonucu oluşan ve akımla sıkışık olarak taşınan odunlar köprü kesitlerinin tıkanmasında en fazla etken olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sel, Köprü kesit tıkanması, Akarsu odun yükü, Akarsularla taşınan odunlar

Abstract

Streams may have different longitudinal and transverse slopes, different cross-section and roughness values. These features directly affect the flow characteristics of streams such as speed and vorticity. Depending on the flow characteristics, the movement of solid materials and floating objects carried in streams also vary. The hydrological, meteorological and morphological features of streams and their basins affect the amount of wood carried by the flow, their size and the parts of the stream they are carried to.

In most stream flows with wood flow resulting in floods, a large part of the stream surface, or even the entire surface, is covered with wood materials.

The characteristics of the woods included in the flow, such as diameter, length, type, shape and presence of branches and roots, may cause the woods to interlock with each other during the flow and become compact and block the sections. In addition, wood materials carried by streams may change the morphological structure of the stream. This situation affects the balance conditions in streams. Thus, the blockage of floating woods in critical sections such as bridges plays an important role in flood events.

In this study, the effects of different amounts of woody materials carried in natural streams on the stream flow and bridge section were investigated. For this purpose, different values of wood load and different parts of the water surface covered with floating wood were tested experimentally. Three different flow rates and six different wood loading scenarios were considered for the experiments. The cases where the woods were compact and loose were compared. The obtained results showed that the woods formed as a result of sudden floods and carried compactly by the current are the most effective in the blockage of bridge sections.

Keywords: Flood, Bridge section blockage, Stream wood load, Driftwoods

GİRİŞ

Nehirlerde sürüklenen odun davranışını tahmin etmek, taşkınların azaltılabilmesi ve su kabarmasının kontrol altına alınması bakımından çok önem arz etmektedir. Özellikle, taşkınlar sırasında köprü ayaklarında odunun birikmesi, yapıların zarar görmesi ve işlevlerinin aksaması ve nehirlerin su seviyesinin yükselmesi gibi sorunlara yol açabilir (Kimura vd 2020). Sürüklenen odun birikimleri nedeniyle, geri su yükselmesi ve yerel oyulmalar artar ve potansiyel olarak su baskınlarına veya yapısal hasarlara yol açabilir. Bu sorunların sebebi olan sürüklenen odunlar, nehir ekosistemlerinin önemli bir bileşenini oluşturur (Gurnell vd 2002; Collins vd 2012). Bu odunsu parçalar akışla etkileşime girerek karmaşık kanal özellikleri oluşturur ve bu da morfolojik ve hidrolik değişikliklerin oluşmasına sebep olabilir (Montgomery 2003).

Villanueva vd (2014), nehirlerde taşınan odunsu malzeme, kritik akış geometri konfigürasyonlarında (örneğin köprüler, bentlerde gibi) kırılabileceğini ve bu nedenle taşkınların önemli ölçüde zarar verebileceğini bildirmiştir. Shrestha vd (2012), ahşap taşıyan moloz akışlarının biriktirme sürecini, sayısal simülasyonlar ve kanal deneylerini kullanarak araştırmışlardır. Yarık kontrollü bir barajda akımla sürüklenen odunların sıkışması sebebiyle moloz akışı yakalama oranını da incelemiştir.

De Cicco vd (2020), köprülerde akarsuyun sürüklediği malzemenin, köprü ayaklarına ek kuvvetler uygulayacağını ve yerel oyulmaya ve sonunda köprünün yıkılmasına neden olabileceğini ifade etmişlerdir. Ova tipi nehirlerde köprü ayağı şeklinin sürüklenen odun birikimi veya sayısı, oranın etkisini araştırmışlar. Sayısal modelleme ile araştırılan iki farklı akış koşulu üzerine çeşitli ayak şekillerini ve ahşap taşıma mekanizmalarını test eden bir kanalda laboratuvar deneyleri çalışılmıştır. Ayağın yukarısında akış alanının tıkanma olasılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kanaatine varmışlardır. Schalko vd (2021), nehirlerde yaşanan taşkınlar sırasında, yalnızca sediment değil, aynı zamanda sürüklenen odunların da taşınabileceğini ve bunun da eğimli çubuk ızgarayı (mekanik bariyer) tıkayabileceğini ve sediment taşınmasını engelleyebileceği konusunu araştırmıştır.

Schalko vd (2019), hareketli bir yatak ile birlikte uzunlamasına sürüklenen odun birikimleri nedeniyle durgun su yükselmesi üzerine hidrolik model testlerini araştırmıştır. Kimura vd (2021), nispeten büyük odun yoğunluğuna sahip açık kanal akışlarında odunların davranışı sayısal olarak modellemiştir. Spreitzer vd (2019), laboratuarda ölçekli bir çakıl yataklı nehirde odunların hareket davranışını izlemek için yeni akıllı sensör teknolojisini kullanmanın uygunluğuna odaklanmıştır.

Ölçekli odunların kanaldaki hareketini doğru ve bağımsız olarak izlemek için video yakalama kullanarak akıllı sensör verilerini araştırmışlar. Spreitzer vd (2018), büyük odunsu moloz birikimlerini ve bunların bir nehir kesitinde hidrolik akış koşulları ve kanal morfolojisi üzerindeki etkilerini araştırmak için laboratuvar için deney düzeneği tasarlamıştır. Yeni Zelanda prototip nehrine dayanan bir memba akıntısındaki morfodinamik etkileşimleri simüle etmek için gerçek odun ve mobil çakıl yatak yükü malzemesi kullanılmıştır. Bu araştırma projesiyle, belirli bir deşarj, tortu yükü ve odunsu malzemenin dağılımı için sıkışma başlatma dinamiklerini ve sıkışma karakteristik değişimini araştırmayı amaçlamışlardır. Shrestha vd (2009), ahşap taşıyan moloz akışlarının biriktirme sürecini, sayısal simülasyonlar ve kanal deneyleri kullanarak incelemiştir. Andris vd (2021), Zürih'teki (İsviçre) Glatt Nehri'nde, dairesel bir köprü iskelesinde tek kütüklerin odun biriktirme sürecini analiz etmek ve potansiyel ölçek etkilerine göre önceki çalışmaların sonuçlarını değerlendirmek için bir saha çalışması gerçekleştirmişler. Saha testi, odun birikim sürecinin çarpma, döndürme ve ayırma aşaması ile tanımlanabileceğini göstermişler.

Bu çalışmada akarsuda sürüklenen odunların akış yoğunluklarına göre ve gelme şekillerine göre köprü ayaklarında birikme olasılıkları araştırılmıştır. Sürüklenen odun yoğunluğunun Richardson sayısına göre köprüde tıkanma olasılığı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ayrıca Froude sayısı ile Richardson sayısı arasındaki bağıntı da araştırılmıştır.

2. DENEYSEL ÇALIŞMA

Deneysel çalışmalar, İnönü Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümü Hidrolik laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Laboratuvarda 13 m uzunluğunda ve 0.6x1.2 m boyutlarındaki dikdörtgen kanal içerisine 5 ayaklı köprü modeli yerleştirilmiştir. Kanalın tabanına kum yerleştirilerek hareketli tabanı olması sağlanmıştır. Hidrolik laboratuvarında mevcut bulunan 30 ton kapasiteli alt hazneden 22 kw gücündeki pompa yardımıyla ve PLC sistemi ile kontrolü ile istenen debi hassas bir şekilde sisteme verilebilmektedir. PLC sistemi ile frekansı ayarlanan pompadan verilen suyun debisi eş zamanlı olarak elektromanyetik debimetre ile de ölçülerek kontrol edilmektedir. Deneyler kapsamında, 30, 40 ve 50 L/s lik debiler test edilmiştir. Deneyler esnasında dijital derinlik ölçer ile su seviyesi ve mikromuline ile akım hızları ölçülmüştür.

Kimura ve Kitazono, (2020) köprü ayakları ve düz bentler gibi hidrolik yapıların etrafındaki yüzen ahşap hareketini tahmin etmenin önemini vurguladığı çalışmasında, bir Euler tipi üç boyutlu akış modeli ile bir Lagrange tipi iki boyutlu yüzen odun modelinin birleştirilmesine dayanan odun hareketini simüle etmek için sayısal bir model önermişlerdir. Kavisli bir kanalda ve engellerin etrafındaki yüzen odun hareketi üzerinde laboratuvar testleri yapmışlardır. Hesaplama sonuçları, üç boyutlu akış özelliklerinin kavisli bir kanalda yüzen odun hareketini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir.

Yüzen odunların engeller etrafındaki üç boyutlu davranışını sınıflandırmak için yüzen odunların Richardson sayısını (DRI) denklem (1) de tanımlamışlardır. Richardson sayısı şu şekilde tanımlanır:

$$R_i = \frac{g(\rho_w - \rho_t)h}{\rho_w u^2}, \qquad \rho_w \geq \rho_t \tag{1}$$

Burada; R_i Richardson sayısı, ρ_w suyun yoğunluğu ve ρ_t odun yoğunluğu, h su derinliği ve u akış hızıdır.

DRI yalnızca su yoğunluğunun ağacın yoğunluğundan büyük olması durumunda anlamlıdır. Daha büyük bir DRI değeri, kaldırma kuvvetinin baskın olduğunu gösterirken, daha küçük bir değer, atalet kuvvetinin baskın olduğunu gösterir.

Deneysel sonuçlar, artan bir DRI'nın, yüzen odunlar tarafından daha fazla üç boyutlu davranışı ve engeller tarafından azaltılmış bir yakalama oranına sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yüzen odunların akış üzerindeki sürükleme kuvvetini, memba su seviyesi yüksekliğini ve istiflenmiş odunların arkasındaki akış yavaşlamasını simüle etmek için iki yönlü bir model geliştirmişlerdir. Hesaplama sonuçları, iki yönlü modelin engellerin memba bölgesindeki su seviyesindeki artışı ve hızdaki düşüşünü yeniden üretebileceğini göstermiştir. Bununla birlikte, eğer sıkışma üç boyutlu bir şekilde gerçekleştiyse, yüzen odunların sıkışmasının neden olduğu bu etkilerin hafife alınabileceği ifade edilmiştir. Resim 1'de deneyler esnasında köprü kesitinde biriken odun malzemesi görülmektedir. Farklı debi değerleri ve sıkışıklık değerleri için köprü kesitinde biriken odun miktarları ve yığılma yeri ve şekli de değişiklik göstermiştir.

Resim 1. Köprü kesitinde biriken odun yığınları

3. BULGULAR

Yapılan deneysel çalışmaların parametreleri ve neticesinde köprü kesitinde biriken odun miktarları Tablo 1'de verilmiştir. Deneylerde 3 farklı sıkışıklık oranını sağlaması için toplam 200 adet odun 5, 10 ve 15 sn lik sürelerle ve kanal genişliğinin tamamına, 2/3'üne ve 1/3'üne denk gelecek şekilde deney setine bırakılmıştır. Daha kısa sürede odunları suya bırakmak odunların daha fazla üst üste yığılmasına ve sıkışık bir akım oluşmasına neden olmuştur. Süre uzadıkça odunlar su yüzeyinde daha seyrek olarak yani daha az sıkışık olarak akışa geçmiştir.

Tablo 1. Biriken odun miktarları

Q (L/s)	Genişlik	Zaman (sn)	Su derinliği (cm)	Köprüde takılan odun sayıları	Köprüyü geçen odun sayıları
30	B	5 sn	4,9	100	100
		10 sn	4,7	95	105
		15 sn	4,6	93	107
	2B/3	5 sn	5,1	146	54
		10 sn	5,0	135	65

		15 sn	4,7	78	122
	B/3	5 sn	5,3	164	36
		10 sn	5,0	132	68
		15 sn	5,1	158	42
40	B	5 sn	5,4	137	63
		10 sn	5,2	128	72
		15 sn	5,0	98	102
	2B/3	5 sn	5,4	153	47
		10 sn	5,2	138	62
		15 sn	5,0	97	103
	B/3	5 sn	5,8	173	27
		10 sn	5,7	168	32
		15 sn	5,3	105	95
50	B	5 sn	6,8	122	78
		10 sn	6,5	116	84
		15 sn	6,6	135	65
	2B/3	5 sn	7,3	168	32
		10 sn	7,0	144	56
		15 sn	6,6	96	104
	B/3	5 sn	7,6	188	12
		10 sn	7,3	177	23
		15 sn	6,8	148	52

Ri sayısı hesaplanan deney dizileri için köprü kesitinde biriken odun yüzdeleri ile arasındaki ilişkiyi Şekil 1 göstermektedir. Buna göre, Ri sayısı arttıkça daha fazla birikme olmuştur. En fazla birikme oranı en büyük debi ve odunların kanalın B/3'üne bırakılması deneyi için elde edilmiştir. Bu deney için Ri sayısı 0.9 olmuştur. En küçük debi için daha küçük sıkışıklık değerleri ve birikme oranları hesaplanmıştır.

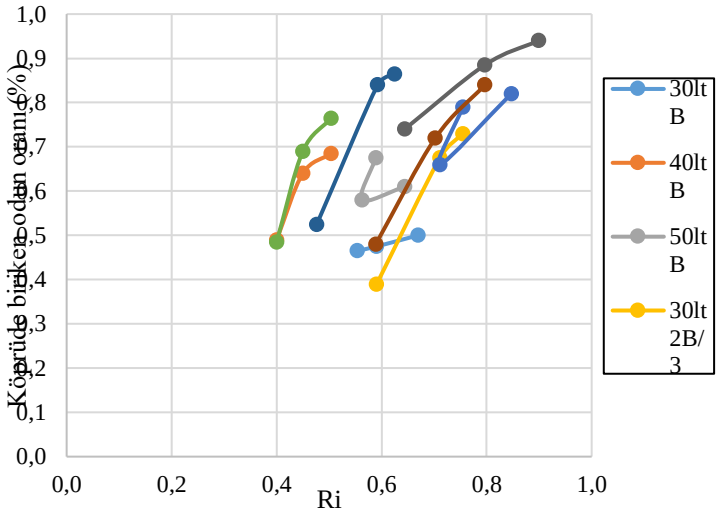

Şekil 1. Ri sayısı ile köprüde biriken odun yüzdelerinin değişimi

Şekil 2'de birikme oranları ve Fr sayısı ilişkisi irdelenmiştir. Fr sayıları arttıkça birikme oranları hızlı bir şekilde azalmıştır. Tüm deneyler için akımlar nehir rejiminde ve Fr sayıları 0,68-0,93 arasında olmuştur. Köprü kesitinde en az birikme oranı % 40 civarındadır.

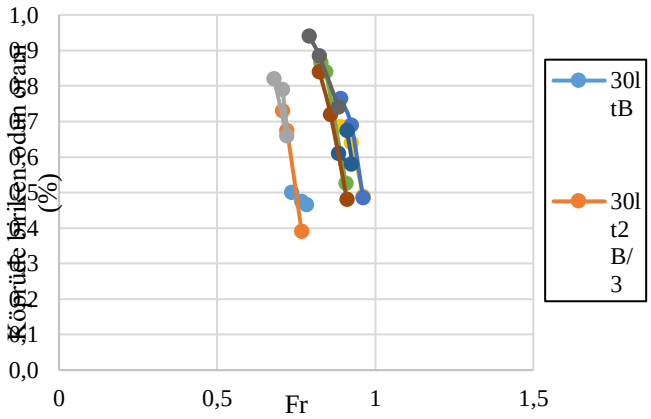

Şekil 2. Köprüde biriken odun yüzdelerinin Fr sayısı ile değişimi

Ri-Fr sayıları arasındaki ilişkiyi Şekil 3 göstermektedir. Fr sayıları arttıkça Ri sayıları azalmıştır. En yüksek Ri sayıları 50 L/s debili deneyler için elde edilmiştir. Tüm debiler için Fr sayısına göre Ri sayısının azalma eğilim birbirine yakın olmuştur.

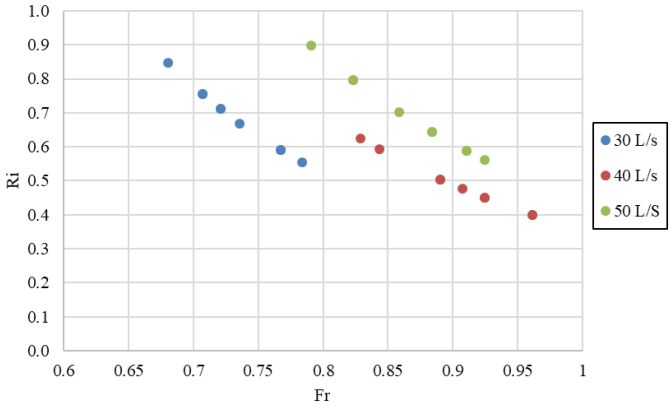

Şekil 3. Ri-Fr sayıları

4. SONUÇLAR

Akarsular ile taşınan odunların farklı sıkışıklık değerleri için köprü kesitini tıkama oranlarını belirlemeye yönelik yapılmış olan bu deneysel çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Ri sayısı arttıkça köprü kesitinde daha fazla birikme olmuştur. En fazla birikme oranı en büyük debi ve odunların kanalın B/3'üne bırakılması deneyi için elde edilmiştir. En küçük debi için daha küçük sıkışıklık değerleri ve birikme oranları hesaplanmıştır. Doğal akarsularda da sıkışık akışa sahip odunların en fazla problem oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Fr sayıları arttıkça birikme oranları hızlı bir şekilde azalmıştır. Tüm deneyler için akımlar nehir rejiminde ve Fr sayıları 0,68-0,93 arasında olmuştur.

Fr sayıları arttıkça Ri sayıları azalmıştır. En yüksek Ri sayıları 50 L/s debili deneyler için elde edilmiştir. Tüm debiler için Fr sayısına göre Ri sayısının azalma eğilimi benzerdir.

Teşekkür

Yazarlar, bu çalışmayı FDK-2022-3054 nolu proje ile destekleyen İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine teşekkür ederler.

KAYNAKÇA

Collins, B. D., Montgomery, D. R., Fetherston, K. L. & Abbe, T. B. 2012. The floodplain large-wood cycle hypothesis: a mechanism for the physical and biotic structuring of temperate forested alluvial valleys in the North Pacific coastal ecoregion. Geomorphology 139–140, 460–470.

De Cicco, P. N., Paris, E., Solari, L., & Ruiz-Villanueva, V., Bridge pier shape influence on wood accumulation: Outcomes from flume experiments and numerical modelling. Journal of Flood Risk Management, 13(2), e12599. 2020.

Gabriel Spreitzer, Joseph Gibson, Max Tang, Jon Tunnicliffe, Heide Friedrich, (2019), 'SmartWood: Laboratory experiments for assessing the effectiveness of smart sensors for monitoring large wood movement behaviour', Catena 182 104145, https://doi.org/10.1016/j.catena.2019.104145

Gabriel Spreitzer, Heide Friedrich and Jon Tunnicliffe, (2018), 'Effects of a large woody debris accumulation on channel-bed morphology during flood events', E3S Web of Conferences 40, 02024, https://doi.org/10.1051/e3sconf/20184002024

Gurnell, A. M., Pie, H. & Northwest, P. 2002. Large wood and fluvial processes. Freshwater Biol. 47, 601–619

Kimura, I., & Kitazono, K. (2020). Effects of the driftwood Richardson number and applicability of a 3D–2D model to heavy wood jamming around obstacles. *Environmental Fluid Mechanics*, *20*(3), 503-525.

Kimura, I., Kang, T., & Kato, K. (2021). 3D–3D Computations on Submerged-Driftwood Motions in Water Flows with Large Wood Density around Driftwood Capture Facility. Water 2021, 13, 1406

Montgomery, D. 2003 Wood in rivers: interactions with channel morphology and processes. Geomorphology 51, 1–5.

Ruiz-Villanueva, V., Bladé, E., Sánchez-Juny, M., Marti-Cardona, B., Díez-Herrero, A., & Bodoque, J. M., Two-dimensional numerical modeling of wood transport. Journal of Hydroinformatics, 16(5), 1077-1096. 2014.

Shrestha, B. B., Nakagawa, H., Kawaike, K., Baba, Y., & Zhang, H., Driftwood deposition from debris flows at slit-check dams and fans. Natural Hazards, 61(2), 577-602. 2012.

Schalko, I.;Ruiz-Villanueva, V.; Maager, F. and Weitbrecht, V., 'Wood Retention at Inclined Bar Screens: Effect of Wood Characteristics on Backwater Rise and Bedload Transport'. Water 2021, 13, 2231. https://doi.org/10.3390/w13162231 . 2021.

Schalko, I., Lageder, C., Schmocker, L.,Weitbrecht, V., & Boes, R. M. (2019). Laboratory flume experiments on the formation of spanwise large wood accumulations: I. Effect on backwater rise. Water Resources Research, 55, 4854–4870. https://doi.org/10.1029/2018WR024649

Shrestha, B. B., Nakagawa, H., Kawaike, K., Baba, Y., & Zhang, H. (2009). Numerical simulation on debris-flow with driftwood and its capturing due to jamming of driftwood on a grid dam. *Annual Journal of Hydraulic Engineering, JSCE*, *53*, 169-174.

Wyss, A.; Schalko, I.;Weitbrecht, V. (2021) Field Study onWood Accumulation at a Bridge Pier. Water, 13, 2475. https://doi.org/10.3390/w13182475

EFFECT OF REINFORCEMENT PARTICLE SIZE ON ADHESIVE WEAR BEHAVIOR OF Al-SiO2 METAL MATRIX COMPOSITES

Al-SiO_2 METAL MATRİS KOMPOZİTLERİN ADHESİF AŞINMA DAVRANIŞI ÜZERİNE TAKVİYE PARÇACIK BOYUTUNUN ETKİSİ

FERHAT GÜL[1]*, SILA NUR EKİZ[2]

[1*]Gazi Üniversitesi, Teknoloji Fak. Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Böl., Ankara, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9087-8236,

[2]Gazi Üniversitesi, Teknoloji Fak. İmalat Müh.Böl., Ankara, 06500

ORCID ID:https://orcid.org/0009-0005-2354-7759

Özet

Seramik parçacık takviyeli kompozit malzemeler, otomotiv, uzay ve havacılık, savunma, elektronik sanayi gibi alanlarda sahip olduğu üstün özellikler nedeniyle sıklıkla tercih edilmektedir. Kompozit malzemelerin bu özellikleri, geleneksel metal ve alaşımlara göre hafiflik, yüksek özgül modül ve özgül mukavemet, yüksek sıcaklık dayanımı, aşınma direnci sağlamaktadır. Kompozit malzemelerin özelliklerinin belirlenmesinde, matris fazı, takviye ve arayüzey fazı, kritik rol oynamaktadır. Ayrıca takviye parçacıkların matris içerisinde homojen şekilde dağılması, uniform özellikler sağlanması açısından gereklidir. Kompozitlerin üretiminde takviye ile matris arasındaki ıslatabilirlik ve ıslatma açısı, prosesin başarısı için belirleyici olmaktadır. Öte yandan ince parçacıkların ıslatabilirliği düşük olup, topaklanma eğilimi yüksektir. Bu çalışmada nispeten iri takviye parçacıklardan oluşan kompozit malzeme üretilmiş ve takviye parçacık boyutunun mikroyapı, sertlik ve aşınma dayanımı ile sürtünme katsayısına etkisi araştırılmıştır. Çalışma kapsamında, hacimce % 55 oranında ve 180 ve 250 µm boyutlarında SiO_2 takviye malzeme içeren Etial 171 döküm alaşımı matrisli kompozit malzemeler üretilmiştir. Matris ve kompozit malzemeler 20, 30 ve 40 N yükler altında adhesif aşınma testine tabi tutulmuşlardır. Testler sırasında kayma hızı 1 m/s ve kayma mesafesi 1000 m olarak seçilmiştir. Deneysel sonuçlar, Etial 171 alaşımına farklı boyutlarda SiO_2 takviye ilavesinin, adhesif aşınma direncini önemli derecede geliştirdiğini, ancak kompozit malzemede bulunan yüksek hacim oranında ve iri SiO_2 takviyelerin, rulman çeliği karşılık diski üzerinde daha yüksek sürtünme katsayısına neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kompozit malzemeler, parçacık takviye, sertlik, mikroyapı, aşınma

Abstract

Ceramic particle reinforced composite materials are frequently preferred due to their superior properties in fields such as automotive, space and aviation, defense industry, and electronics industry. Due to these properties, these composite materials provide lightness, high specific modulus and specific strength, high temperature resistance, and wear resistance compared to traditional metals and alloys. The matrix, reinforcement, and interface phases play critical roles in determining the properties of composite materials. In addition, a homogeneous distribution of reinforcement particles within the matrix is necessary to ensure uniform properties.

In the production of composites, the wettability and wetting angle between the reinforcement and the matrix are decisive for the success of the process. On the other hand, since fine particles have low wettability and a high tendency to agglomerate, in this study, a composite material consisting of relatively coarse reinforcement particles was produced and the effect of reinforcement particle size on microstructure, hardness, wear resistance and friction coefficient was investigated. The composite materials produced in this study are Etial 171 casting alloy materials containing SiO_2 reinforcement material at 55% by volume and in sizes of 180 and 250 µm. These materials were subjected to adhesive wear tests under 20, 30 and 40 N loads. The sliding speed was selected as 1 m/s during the tests, and the sliding distance was 1000 m. The experimental results reveal that adding different sizes of SiO_2 reinforcement to Etial 171 alloy significantly increases the adhesive wear resistance, but the coarse and high volume SiO_2 reinforcements in the composite material cause a higher coefficient of friction on the bearing steel counter disc.

Key Words : Composite materials, particle reinforcement, hardness, microstructure, wear

1. GİRİŞ

Günümüz şartlarında mevcut geleneksel malzemelerin ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz kaldığı, dolayısıyla bunun için geleneksel malzemelerin kombinasyonundan meydana gelen kompozit yapılar tercih edilmektedir [1]. Sahip olduğu elastik modül, yüksek mukavemet, rijitlik, aşınma direnci, iyi yapısal ve boyutsal kararlılık gibi özellikler, metal matrisli kompozitlerin uzay-havacılık ve otomotiv endüstrisine yaygın olarak kullanımını sağlamaktadır [2,3,4]. Sektörler için üretilen çeşitli kompozitlerde, düşük yoğunluklu ve düşük maliyetli takviyelere çok sık ilgi duyulmaktadır [5]. Metal matrisli kompozitlerde yaygın olarak kullanılan matrisler, alüminyum, magnezyum, titanyum ve bunların alaşımları gibi hafif metallerden oluşur. Takviyeler ise elyaflar, whisker'ler ve partiküller şeklinde kullanılmaktadır [6,3]. Sıkça kullanılan takviye malzemeleri arasında genelde karbür, nitrür, borid ve oksitler, spesifik olarak da silisyum karbür, alüminyum oksit ve grafit bulunmaktadır [7]. Özellikle, alüminyum alaşımlarının Al_2O_3 B_4C, TiC veya SiC ile takviye edilmesi, aşınma direncini genel olarak arttığını göstermektedir [3,8-11]. Bu şekilde takviye malzemelerin aşınma sırasında kompozitleri hasara karşı korumaları söz konusu olmakla beraber, homojen dağılmış olmaları oldukça önemlidir [12]. Endüstriyel olarak yaygın kullanılan, havacılık ve otomotiv sektöründe sıkça tercih edilen alüminyum döküm alaşımları, sahip olduğu düşük yoğunluk, yüksek özgül mukavemet, mükemmel işlenebilirlik özellikleri nedeniyle, kritik alanlarda tercih edilebilmekte ve ısıl işlem ile özellikleri geliştirilebilmektedir. Bu alaşımlar etkin bir şekilde havacılık, otomotiv sektörleri dışında, elektronik sektöründe de kullanılmaktadır [13,14]. Morampudi vd. tarafından yapılan çalışmada ilmenite ($FeTiO_3$) takviyeli AA6061 alaşımı kompozit malzemede takviye ilavesiyle sertlik ve aşınma direnci artmış, sürtünme katsayısı azalmıştır [14]. Bir başka çalışmada ise, B319–%0.3 grafen kompozit malzemenin, matris malzemeden daha yüksek sürtünme ve aşınma direncinin geliştiği, 0,5 ve 0,7 grafen oranlarında bu özelliklerin kötüleştiği belirlenmiştir. Ayrıca ana malzemede aşınma mekanizmasının, mekanik olarak karışmış katmanın ayrışması şeklinde meydana geldiği görülmüştür [8]. Şimşek vd. tarafından AA7075 alaşımı ve SiO_2 takviyeden oluşan kompozit sistemde artan takviye oranı ile yoğunlukta azalma, sertlik değerinde artış ile beraber aşınma miktarında ve sürtünme katsayısında azalma olduğu tespit edilmiştir [4].

Yapılan çalışmalarda Al-10 SiO_2 kompozitlerde silika ilavesi ile saf alüminyumun sertliğinin 29 VSN'den 52 VSN değerine yükseldiği ve optimum mukavemet ve aşınma direnci için % 10 silika takviyenin uygun olduğu ifade edilmiştir [5]. Bazalt fiber takviyeli Al matriks kompozitlerin aşınma testleri sonucu takviye hacim oranı, kayma hızı, uygulanan yük gibi parametrelerin etkilerinin değerlendirildiği çalışmada, tüm parametrelerin önemli olduğu, en önemli parametrenin yük olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda optimum parametrelerin, kayma hızında 2 m/s, uygulanan yükte 20 N, takviye oranında ise % 10 olduğu belirlenmiştir [15]. Çanakçı ve Arslan tarafından üretilen 29 ve 71 µm boyutunda B_4C partikül içeren Al2024 kompozit malzemede, artan takviye boyutu ve takviye hacim oranı ile abrasif aşınma kaybının azaldığı bulunmuştur.

Ancak artan takviye hacim oranı ve azalan takviye boyutu ile porozite oranının da arttığı tespit edilmiştir [16]. Topçu vd. tarafından toz metalürji tekniği kullanılarak 400 MPa basınç altında soğuk izostatik presleme ve 600, 625 ve 640 ˚C sıcaklıklarda 2 saat sinterleme ile elde edilen Al/B_4C kompozit malzemelerin, 10 µm boyutunda saf Al tozu ve 10 µm boyutunda ağırlıkça % 5-15 takviye içeren Al/B_4C kompozit hazırlanmıştır. Artan sinterleme sıcaklığı ve B_4C takviye ağırlık oranı ile yoğunluk ve sertliğin arttığı belirlenmiştir. 1 m/s kayma hızı, 3 km kayma mesafesi kullanılarak yapılan adhesif aşınma testlerinde 1 Kg yük kullanılmış ve çalışmada adhesif aşınma dayanımı açısından, saf alüminyum matris malzemeye göre B_4C takviyeli kompozitin, yüksek aşınma direncine sahip olduğu ve yükün 1 Kg yaklaşık 10 N gibi düşük değerde uygulanması, kompozit ile matris aşınma oranlarında belirgin bir fark çıkmasına neden olmuştur [2]. Toz metalürji tekniği ile üretilen 75-100 µm boyutunda ve ağırlıkça % 1 oranında ilave edilen Ni_3Al parçacık takviyeli bronz esaslı kompozit malzemenin üretildiği başka bir çalışmada toz metal bronzun, kompozit malzemeden daha yüksek mukavemet ve sertliğe sahip olduğu, kompozitin sürtünme katsayısının daha yüksek olduğu ve balataya daha yüksek aşınma direnci sağladığı ifade edilmiştir [17]. Reddy vd. tarafından 7075 Al alaşımı ve 150 µm boyuta sahip B_4C ve uçucu kül ilavesi ile hazırlamış olduğu kompozit malzemede, en düşük aşınmanın % 3 B_4C ve % 7 uçucu kül ile elde edildiği tespit edilmiştir [18]. Soy tarafından yapılan çalışmada basınçlı infiltrasyon yöntemi ile hazırlanan SiC, B_4C ve SiC-B_4C takviyeli kompozit malzemelerde, Al/B_4C kompozit malzemenin SiC ve SiC-B_4C takviyeli kompozitlerden daha düşük sürtünme katsayısı değerine sahip olduğu belirlenmiştir [19]. Farklı boyutlarda SiC takviye ve A-356 alüminyum alaşım tozu ve toz metalürji tekniği kullanılarak yapılan çalışmada, SiC takviye boyutu artarken nispi yoğunluğun azaldığı, ağırlıkça % 10 SiC takviye kullanımı ile aşınma kaybının azaldığı belirlenmiştir. En düşük aşınma oranı 100 m kayma mesafesinde, 5 N yük altında ve 1 µm SiC ile takviye edilmiş kompozit malzemede elde edilmiştir [20]. Gül ve Şenel tarafından 120 and 180 µm boyutlarında silika parçacık takviye kullanılarak yapılan Al matrisli kompozitlerin iki gövdeli abrasif aşınma davranışının incelendiği çalışmada ise, ıslatmayı geliştirmek için %5 Mg ilavesi gerçekleştirilmiş, farklı yükler ve zımparalar altında yapılan abrasif aşınma deneylerinde artan takviye parçacık boyutu ile aşınma direncinin arttığı tespit edilmiştir. Aşınma şartlarında yüksek takviye hacim oranına sahip, iri parçacık takviyeli kompozitlerin abrasif aşınma dayanımlarının yüksek olduğu bilinmektedir [21,22]. Literatürde yapılan çalışmalarda %5-12 SiC [23] ağırlıkça % 3, 5, ve 7 yumurta kabuğu[24] ağırlıkça % 5-15 ilmenit [25], ağırlıkça % 2,5 pirinç kabuğu-% 0-% 8 SiC [26], hacimce % 5-25 SiC, zirkon ve garnet (lal taşı) [10], ağırlıkça % 1-2 mikro alümina ve % 5,5-7 nano alümina [27] ağırlıkça % 2-6 arasında ZrO_2 and Gr [28], % 1,5 80 µm SiC, % 1,5 100 µm SiC, % 2, 120 µm SiC ve % 1,5 grafit [29], hacimce % 5, 10, 20 α-SiC [3], hacimce % 10-40

SiO_2 [4] gibi düşük takviye hacim veya ağırlık oranlarında takviyeler kullanılmıştır. Öte yandan farklı çalışmalarda üretilen kompozitlerde, takviye boyutu olarak 63, 88, 105, 125 ve 149 µm SiC, zirkon ve garnet [10], 50 µm boyutunda ZrO_2 and Gr [28], 10, 27 ve 43 µm boyutlarında α-SiC takviye malzemeler [3], ağırlıkça % 2 oranında 40 µm'dan küçük grafit ve ağırlıkça % 3, % 6, % 9 ve % 12 oranlarında ve 0-50 µm boyutlarında ZrO_2, [30] 50–80 µm boyutlarında ve ağırlıkça % 10-15 SiC [31] kullanılmıştır. Bu takviye hacim veya ağırlık oranlarının, takviye boyutunun ve karşılık disk malzeme özelliklerinin, aşınma ve sürtünme davranışlarına farklı etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada kullanıldığı gibi iri takviye parçacıklar içeren kompozit malzemelerin, adhesif aşınma davranışı üzerine çalışmalar sınırlı olup, yapılan çalışmalarda daha ziyade abrasif aşınma davranışı incelenmiş [16,21,22], adhesif aşınma davranışı incelenen bazı çalışmalar [10] dışında ise, takviye parçacık boyutunun küçük olduğu dikkat çekmektedir [4,30]. Bu çalışmada Al-%10 Si alaşımına 180 ve 250 µm boyutlarına sahip iri SiO_2 takviye edilmiş kompozit malzemelerin sertlik mikroyapı ve aşınma kaybı ve sürtünme katsayısının takviye boyutuna bağlı olarak değişimi incelenmiştir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

2.1. Kompozit Numunelerin Hazırlanması

Kompozit ve matriks malzemelerin hazırlanmasında Çizelge 1'de kimyasal bileşimi gösterilen Al-Si döküm alaşımı kullanılmıştır. Kompaktların hazırlanması için 8 mm iç çapa sahip çelik boru içerisine, 250 ve 180 mikron boyutunda SiO_2 takviye parçacıklar yerleştirilmiştir. 800 ˚C sıvı sıcaklığı, 500 mmHg vakum, 3 dakika infiltrasyon süresi ve koruyucu olarak argon gazı kullanılarak, vakum infiltrasyon tekniği uygulanmıştır. Kompozit üretimi için hazırlanmış olan takviye tozun bulunduğu kompakt Şekil 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Matris ve kompozit üretimi için kullanılan alaşım bileşimi(% ağırlık)

Si	Fe	Cu	Mn	Mg	Cr	Ni	Zn	Ti	Pb	Al
9.42	0.38	0.05	0.431	0.36	0.015	0.04	0.06	0.10	0.011	Kalan

2.2. Metalografik İnceleme

Metalografik inceleme için, vakum infiltrasyon yöntemi kullanılarak üretilen kompozit malzemeler kesilip, soğuk gömme yöntemi uygulanarak metalografik numuneler hazırlanmıştır. Numunelere 220, 400, 600, 800 ve 1200 Mesh zımparalama işlemi ve ardından polisaj işlemi için 3 ve 1 µm elmas pasta kullanılmıştır. Keller's ayıracı kullanılarak matris ve kompozit malzemeler dağlanmıştır. Dağlanmış durumda malzemelerin optik mikroskop görüntüleri Leica marka DM 4000M model optik mikroskop ile çekilerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

2.3. Sertlik Testi

Hazırlanan kompozit malzemelerin ve ilgili matris malzemelerin yüzeyleri 1200 Mesh zımpara ile zımparalandıktan sonra sertlik değerlerinin belirlenmesi için Emcotest marka Duravision 200 model sertlik ölçüm cihazında elmas piramit uç kullanılmıştır. Numunelere 5 Kg yük altında Vickers sertlik testi uygulanmış, her numune için 5 sertlik testi gerçekleştirilmiş ve bunların ortalamaları alınmıştır.

2.4. Adhesif Aşınma Testleri

Adhesif aşınma testleri, Şekil 2'de şematik olarak verilen disk üzerinde pim aşınma test cihazında, 6 mm çapında numuneler ve su verilmiş, temperlenmiş AISI 52100 rulman çeliği karşılık diski kullanılarak, 1 m/s kayma hızında ve 1 km kayma mesafesinde gerçekleştirilmiştir. Sürtünme kuvveti ölçümlerinde ±0,010 Kg hassasiyete sahip yük hücresi kullanılmıştır. Numuneler aşınma testinden önce 1200 Mesh zımpara kullanılarak yüzeyleri hazırlanmıştır. Karşılık diski malzeme 0,15 -0,2 µm Ra pürüzlülük değerine sahiptir. Adhesif aşınma miktarı, 0,1 mg hassasiyetine sahip dijital terazide deney öncesi numuneler tartılmış ve deneyden sonra aseton ile temizlendikten sonra ağırlık kayıpları tespit edilmiştir. Her test numunesinden üç test yapılarak, ağırlık kayıplarının ortalama değerleri alınmış ve aşınma miktarı belirlenmiştir.

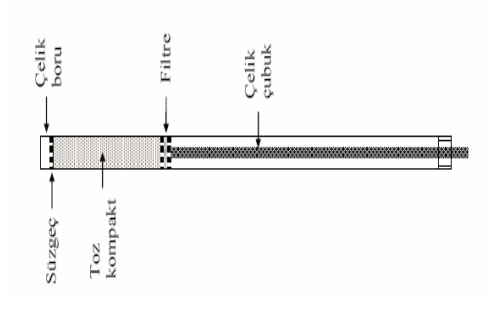

Şekil 1. Kompozit üretimi için hazırlanmış toz kompakt [22]

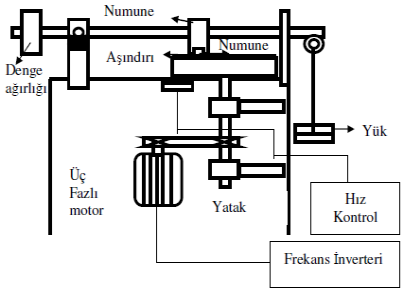

Şekil 2. Disk üzerinde pim aşınma test cihazı [22]

3. DENEYSEL SONUÇLAR VE TARTIŞMA

3.1. Mikroyapsal Karakterizasyon

Vakum infiltrasyon tekniği kullanılarak elde edilen 250 µm ve 180 µm boyutuna sahip silika takviye edilmiş kompozit ve matris malzemelerin mikroyapıları Şekil 3'de verilmiştir. Matris içerisinde SiO_2 partiküllerinin homojen olarak dağıldığı ve matris alaşımı Mg içermemesine rağmen oldukça başarılı bir ıslatma davranışı sergilediği görülmektedir. Arayüzeyde gözenek, boşluk ve inklüzyona rastlanmamıştır. Bu da, iri takviye malzemeler arasına sıvı metalin girmesinin kolay olması ve malzemenin alüminyum tarafından kolay ıslatılması sayesinde mümkün olmaktadır. Ayrıca matris olarak Al-Si döküm alaşımı kullanımı, infiltrasyon için vakum işleminin uygulanması ve koruyucu gaz kullanımı, sürecin başarısında etkili olmuştur. Literatürde ise iri takviye partikül kullanılarak yapılan çalışmalarda, ıslatabilirliğin iyi olduğu ve topaklanma eğiliminin olmadığı belirtilmektedir [32,21,22]. Al-Rubaie vd. tarafından % 5, 10 ve 20 hacim oranlarında ve 10, 27, 43 µm boyutlarında SiC takviye kullanılan çalışmada, 10 µm boyutlarında takviye içeren kompozit malzeme dışında, diğer kompozit malzemelerde takviye dağılımının oldukça homojen olduğu tespit edilmiştir. Ancak 10 µm boyutlarında SiC içeren kompozit malzemede özellikle artan hacim oranı ile birlikte topaklanmanın olduğu, takviyelerin birbirine değerek matris alaşımının bu bölgelere giremediği görülmüştür. Homojen dağılım seviyesinin toz metalürji işlemi sırasında kullanılan Al:SiC toz parçacık boyutunun oranlarına bağlı olduğu belirtilmektedir [3].

Velavan vd. tarafından sıvı karıştırma tekniği uygulanarak hazırlanan Al6061/SiO_2 kompozit malzemede, nano boyuttaki takviye tozların topaklanma eğilimine girdiği ve oluşan topakları parçalamak için ultrasonik prob kullanılarak, bu şekilde homojen dağılımın elde edildiği belirtilmektedir [33].

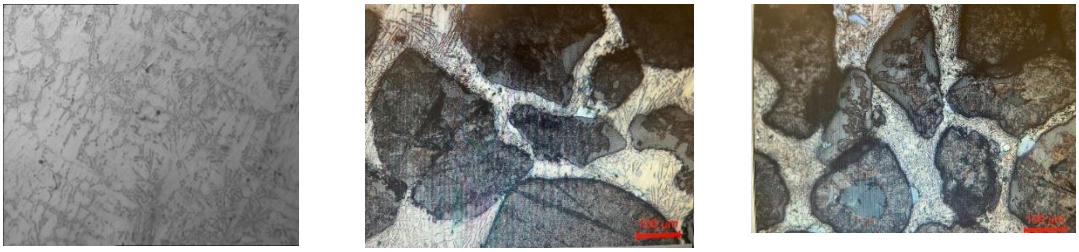

(a) (b) (c)

Şekil 3. a) Matris, b) 250 µm, c) 180 µm SiO_2 takviyeli kompozit mikroyapısı

3.2. Sertlik Testi Sonuçları

Hazırlanan kompozit malzemelere ve matris alaşımına uygulanan HV5 sertlik testi sonucu elde edilen değerler Şekil 4'te verilmiştir. Buna göre matris Etail 171 Al-Si döküm alaşımının sahip olduğu matris mikroyapısı nedeniyle, yapıda bulunan ötektik silisyum fazının katkısı ile saf alüminyuma göre oldukça yüksek sertlik değeri elde edilmiştir. Literatürde üretildiği yönteme bağlı olarak saf alüminyumun sertliği, ticari saf için 23 BSN [34] ve toz metalürjisi yöntemi ile üretilen malzeme için 30 HV0,2 sertlik değeri [35] verilmektedir. Buna göre matris alaşımının % 10 Si içermesi nedeniyle saf alüminyuma göre sertliğinin önemli oranda yüksek olduğu görülmektedir. Öte yandan takviye parçacık boyutuna bağlı olarak 250 ve 180 µm için sırasıyla sertlikte matris malzemeye göre % 34,7 ve % 46,7 artış meydana gelmiştir. Kompozit malzemenin sertliğinde meydana gelen artışın, başta aşınma dayanımı olmak üzere özelliklere önemli katkısının olması beklenmektedir. Mohan vd. tarafından toz metalürjisi yöntemi ile üretilen ve ticari saf alüminyum matris ve 50 µm SiO_2 takviye % 5-10-15 ve 20 ağırlık oranlarında kullanıldığında kompozitlerin sertliği sırasıyla 46, 52, 40, 33 HV olarak elde edilmiş, % 10'dan fazla SiO_2 ilavesi ile artan porozitenin sertlikte düşüşe neden olduğu belirtilmiştir [5].

3.3. Adhesif Aşınma Testi Sonuçları

Pin on disk tipi aşınma cihazında su verilmiş ve temperlenmiş AISI 52100 rulman çeliği karşılık diski üzerinde yapılan aşınma testinde elde edilen aşınma kayıpları Şekil 5'te verilmiştir. Buna göre matris ve kompozit malzemelerin gerek farklı yükler altında gerekse takviye parçacık boyutuna göre aşınma miktarlarında değişim dikkat çekicidir. Buna göre matris malzeme 20 N, 30 N ve 40 N yükler altında sırasıyla 2,8 mg, 4 mg ve 14 mg aşınma gösterirken, 180 µm SiO_2 içeren kompozitte ilgili yüklerde sırasıyla % 92, % 82,5 ve % 85,7 aşınmada azalma gerçekleşmiştir. 250 µm SiO_2 içeren kompozitte ise, sırasıyla, matrise kıyasla % 89, % 90 ve % 95,7 oranında aşınmada bir azalma meydana gelmiştir. Lal vd. tarafından 6061/ağırlıkça % 0-3-5-7 yumurta kabuğu takviye kompozit malzemede % 7 takviye içeren kompozitin en yüksek sertliğe, çekme ve eğme dayanımına sahip olduğu, % 5 takviye içeren kompozitin ise en yüksek darbe dayanımına sahip olduğu, aşınmada en baskın parametrenin yük olduğu, aşınma izi oluşumu,

sabanlama etkisi ve delaminasyonun baskın aşınma mekanizmaları olduğu tespit edilmiştir [24].

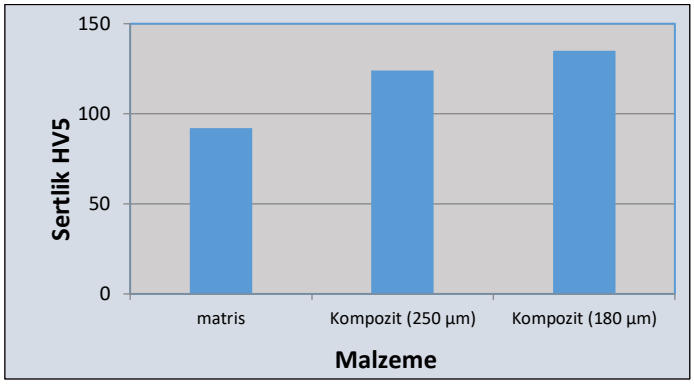

Şekil 4. Matris ve AlSi/SiO_2 kompozit malzemelerin sertliği

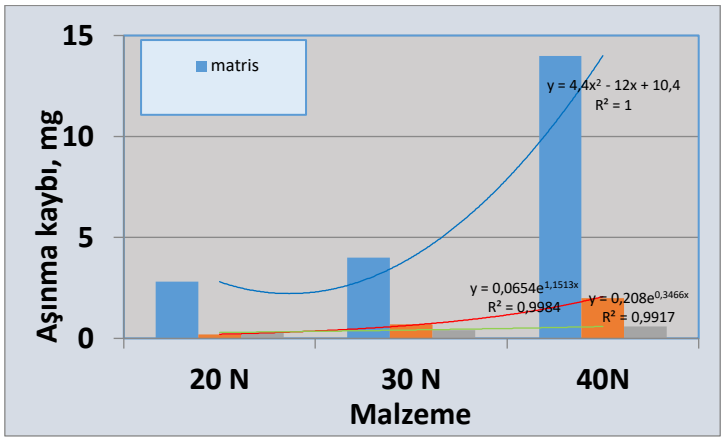

Şekil 5. Matris ve kompozit malzemelerin farklı yüklerde aşınma kayıpları

Öte yandan Şekil 5'deki aşınma grafikleri ve eğilim çizgileri incelendiğinde, artan yük ile matris malzemenin aşınmasında ciddi artış eğilimi bulunmakta, 250 µm takviye SiO_2 bulunan malzemede bu eğilimin en az olduğu görülmektedir. Şekil 6, 7 ve 8'de sırasıyla 20, 30 ve 40 N yük altında matris ve kompozitlerde ortaya çıkan sürtünme katsayıları verilmiştir. Matrisin sürtünme katsayısının çok dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Burada matrisin sürtünme katsayısı değerlerinin zamanla artması, malzemenin deformasyon nedeni ile pekleşmesini ve daha sonra matristen kopan parçalar nedeniyle sürtünme katsayısının düşebileceğini göstermektedir. Kompozit malzemelerde ise oldukça yakın sürtünme katsayısı değerleri elde edildiği görülmektedir. Literatürde genel olarak kompozit malzemelerin matris malzemelerden daha düşük sürtünme katsayısına sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmalarda küçük parçacık boyutuna ve düşük takviye ağırlık veya hacim oranına sahip kompozit malzemeler incelenmiş olmasına karşılık, mevcut çalışmada ise nominal % 55 hacim içeriğine ve 180 ve 250 µm boyuta sahip, oldukça iri takviye parçacıklar içeren kompozit malzemeler test edilmiştir. Örneğin yapılan bir çalışmada takviye olarak 63, 88, 105, 125 ve 149 µm boyutlarında ve hacimce % 5-25 oranlarında SiC, zirkon ve garnet (lal taşı) kullanmış ve artan takviye hacim oranı ile aşınma oranının ve sürtünme katsayısının düştüğü, en yüksek aşınma performansını, SiC takviyeli kompozitin sağladığı belirlenmiştir. Ancak belirtilen çalışmada, mevcut çalışmaya göre düşük takviye hacim oranı (% 5-25) kullanılmış ve matris malzemenin sürtünme katsayısı incelenmeden, farklı içerikli kompozitlerin sürtünme katsayıları

kıyaslanmıştır. İlgili çalışmada karşılık diski olarak 62 Rc sertliğe sahip, EN32 çeliği kullanılmış, numunenin ve karşılık diskinin Ra yüzey pürüzlülük değerleri sırasıyla 1 ve 2 µm olarak hazırlanmıştır [10]. Dolayısıyla aşınma testinde kullanılan malzeme ve proses parametreleri ile aşınma testi şartları, sonuçları önemli derecede değiştirmektedir.

Örneğin kayma hızı, kayma mesafesi gibi aşınma testi parametreleri de aşınma kayıplarında ve sürtünme katsayılarında önemli değişime neden olmaktadır [4,12,10]. Öte yandan sıcaklık yükselmesinin aşınmayı ve sürtünme katsayısını arttırdığı ve matrisin sıcaklık yükselmesinin daha fazla olduğu bulunmuştur [12]. Rajesh vd. tarafından Cu, Cu-Sn ve Cu-Sn-SiC malzemelerin aşınma çalışmasında, saf bakırın en düşük, Cu-Sn'ın daha yüksek ve Cu-Sn-SiC kompozit malzemenin ise en yüksek sürtünme katsayısına sahip olduğu bulunmuştur [9]. Aşınma ikili bir sistem olduğu için, matris malzemenin bileşiminin ve üretim yönteminin, takviye boyutu ve hacim oranının, matris takviye arayüzeyi ve ıslatabilirlik özelliğinin, karşılık malzemenin, kayma mesafesinin ve hızının, uygulanan yükün gerek aşınma miktarı ve gerekse sürtünme katsayısı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda matris, takviye ve karşılık diski malzemelerin farklı olması, farklı adhesif aşınma sonuçlarının elde edildiği görülmektedir [9,2,6].

Sugözü ve Dağhan tarafından yapılan çalışmalarda fren balatalarının içerisinde diğer aşındırıcılara nazaran silika bulunan balatalarda, sürtünme katsayısının yüksek olduğu ve artan silika ile bunun arttığı tespit edilmiştir [36]. Öte yandan Sun vd. diğerleri tarafından yapılan çalışmada ise sürtünme mekanizmasının partikül boyutuna göre değiştiği, artan parçacık boyutu ile sürtünme katsayısının arttığı belirlenmiştir [37].

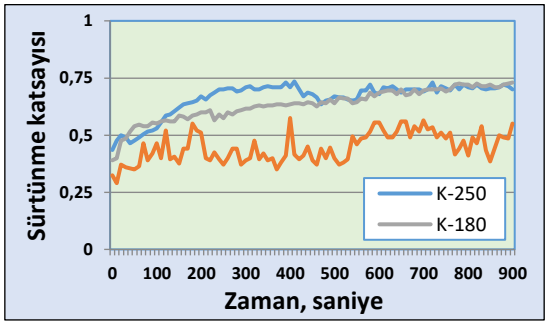

Şekil 6. 20 N yük altında matris ve kompozit malzemelerde sürtünme katsayısı

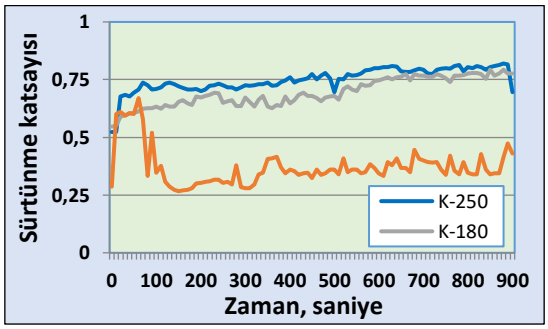

Şekil 7. 30 N yük altında matris ve kompozit malzemelerde sürtünme katsayısı

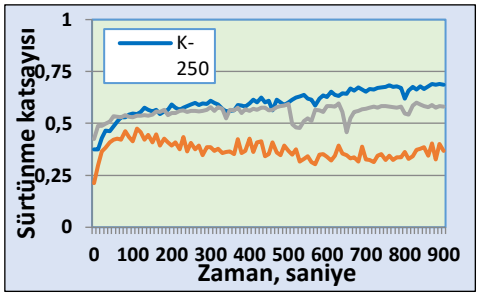

Şekil 8. 40 N yük altında matris ve kompozit malzemelerde sürtünme katsayısı

4. SONUÇLAR

250 ve 180 µm boyuta sahip SiO_2 takviyeli Etial 171 Al-Si matrisli kompozitin vakum infiltrasyon tekniği kullanılarak üretilmesi ve yapılan sertlik ve aşınma testi çalışmasında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Vakum infiltrasyon tekniği kullanılarak Al matrisli SiO_2 takviyeli kompozit malzemeler başarılı bir şekilde üretilmiştir.
- Al-SiO_2 takviyeli kompozit malzemelerin üretimi sırasında vakum infiltrasyon yönteminin kullanımı sayesinde, sıvı matris alaşımına Mg ilavesine gerek duyulmadan infiltrasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.
- Üretilen kompozit malzemede takviye SiO_2 fazının homojen dağıldığı, topaklanmanın meydana gelmediği, metal-takviye arayüzeyinin porozite içermediği, iki faz arasında ıslatabilirliğin mükemmel olduğu tespit edilmiştir.
- Al-Si döküm alaşımına 250 ve 180 µm SiO_2 takviye ilavesi sayesinde sertlikte sırasıyla yaklaşık % 35 ve 47 artış gerçekleşmiştir.
- Adhesif aşınma açısından kompozitleri matris malzemeye kıyasla yüke bağlı olarak 180 µm boyutunda SiO_2 takviye için % 83-92, 250 µm boyutunda SiO_2 takviye kullanımı durumunda ise aşınmada % 89-96 azalma sağlanmıştır.
- Matris malzemelerin yüksek aşınma kaybı, kompozit malzemelerin ise daha yüksek sürtünme katsayısı gösterdiği belirlenmiştir.

5. KAYNAKLAR

[1] Radhika, N. (2017). Fabrication of LM25/SiO_2 metal matrix composite and optimization of wear process parameters using design of experiment. Tribology in Industry, 39(1), 1-8.

[2] Topçu, İ., Dikici, M., & İpek, C. (2018). Seramik takviyeli alüminyum esaslı metal matris kompozitlerin aşınma özelliklerinin incelenmesi. In Proceedings of ISITES2018 (pp. 1-8). Alanya, Antalya, Turkey.

[3] Al-Rubaie, K. S., Yoshimura, H. N., & Biasoli de Mello, J. D. (1999). Two-body abrasive wear of Al–SiC composites. Wear, 233-235, 444-454.

[4] Şimşek, İ., Yıldırım, M., Özyürek, D., & Şimşek, D. (2019). Basınçsız infiltrasyon yöntemiyle üretilen SiO_2 takviyeli alüminyum kompozitlerin aşınma davranışlarının incelenmesi. Politeknik Dergisi, 22(1), 81-85.

[5] Mohan, S., Gautam, G., Kumar, N., Gautam, R. K., Mohan, A., & Jaiswal, A. K. (2015). Dry sliding wear behavior of Al-SiO_2 composites. In Proceedings of Malaysian International Tribology Conference 2015 (pp. 115-116).

[6] Yu, Z., Zheng, K., Li, X., Xia, P., Xu, J., Sun, J., & Pan, F. (2023). Effect of Ti6Al4V reinforcement particles on the mechanical, wear, and corrosion properties of AZ91D magnesium matrix composites. Journal of Materials Research and Technology, 26, 7395-7411.

[7] Ammisetti, D. K., Kruthiventi, S. S. H., Vinjavarapu, S., Naresh Babu, N., Gandepudi, J. R., & Battula, S. K. (2024). A review on reinforcements, fabrication methods, and mechanical and wear properties of titanium metal matrix composites. Journal of Engineering and Applied Science, 71, 60.

[8] Pillari, L. K., Lessoway, K., & Bichler, L. (2024). Reciprocating dry sliding friction and wear behavior of B319 aluminum alloy-graphene composites. Tribology International, 192, 109334.

[9] Rajesh, A. M., Kaleemulla, M. K., & Doddamani, S. (2019). Effect of heat treatment on wear behavior of hybrid aluminum metal matrix composites. Tribology in Industry, 41(3), 344-354.

[10] Vijayakumar, S., & Karunamoorthy, L. (2013). Wear characterization of aluminium metal matrix composites. Advanced Composites Letters, 22(4).

[11] Annamalai, S., Ronald, B. A., & Ebenezer, D. (2023). The effect of processing techniques and operating parameters on the erosion wear behavior of particle reinforced metal matrix and surface composites: A review. Journal of Bio- and Tribo-Corrosion, 9, 73.

[12] Radhika, N., Subramanian, R., Prasat, S. V., & Anandavel, B. (2012). Dry sliding wear behaviour of aluminium/alumina/graphite hybrid metal matrix composites. Industrial Lubrication and Tribology, 64(6), 359-366.

[13] Ravinath, H., Ahammed, I. I., Harigovind, P. A., Devan, A. S., Senan, A. V. R., Shankar, K. V., & Nandakishor, S. (2023). Impact of aging temperature on the metallurgical and dry sliding wear behaviour of LM25/Al_2O_3 metal matrix composite for potential automotive application. International Journal of Lightweight Materials and Manufacture, 6, 416-433.

[14] Morampudi, P., Ramana, V. S. N. V., Bhavani, K., Reddy, C. K., & Vikas, K. S. R. (2022). Wear and corrosion behavior of AA6061 metal matrix composites with ilmenite as reinforcement. Materials Today: Proceedings, 52(Part 3), 1515-1520.

[15] Kannan, P. R., Thanigaivelan, R., Thiraviam, R., & Kumar, P. K. (2023). Performance studies on hybrid nano-metal matrix composites for wear and surface quality. Materials Science-Poland, 41(2), 288-300.

[16] Çanakçı, A., & Arslan, F. (2012). Abrasive wear behaviour of B_4C particle reinforced Al2024 MMCs. International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 63, 785-795.

[17] Çelikyürek, İ., & Biçer, A. (2017). Ni_3Al partikülleri ile pekiştirilmiş bronz matrisli kompozitlerin kuru sürtünme ve aşınma davranışları. Pamukkale University Journal of Engineering Sciences, 23(1), 40-44.

[18] Reddy, T. P., Kishore, S. J., Theja, P. C., & Rao, P. P. (2020). Development and wear behavior investigation on aluminum-7075/B_4C/fly ash metal matrix composites. Advanced Composites and Hybrid Materials, 3, 255-265.

[19] Soy, U. (2009). SiC/B_4C takviyeli metal matriks kompozit üretimi ve mekanik özelliklerinin incelenmesi (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

[20] Karakoç, H. (2023). Effect of SiC particle size on the mechanical and wear behavior of Al356 metal matrix composites. Silicon, 15, 6729-6744.

[21] Gül, F., & İlivan, M. (2016). SiO2 takviye edilmiş Al kompozitlerin abrasiv aşınma davranışını etkileyen faktörlerin istatistiksel analizi. In 4th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science (ISITES2016), Alanya, Antalya, Turkey.

[22] Gül, F., & Senel, L. (2010). Takviye parçacık boyutunun SiO2 takviyeli Al-Si kompozitlerin abrasiv aşınma davranışı üzerindeki etkisi. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 14(2), 194-199.

[23] Srinivas, B. (2024). Exploration of wear characteristics in aluminium-silicon carbide metal matrix composites for aerospace and automotive applications. PREPRINT (Version 1), Research Square.

[24] Lal, C., Tejyan, S., & Singh, V. (2024). Fabrication and sliding wear characterization of eggshell particulate reinforced AA6061 alloy metal matrix composites. Tribology in Industry, 46(1), 29-38.

[25] Singhal, V., & Pandey, O. P. (2022). Influence of dual range particle size on wear and friction properties of ilmenite reinforced aluminium metal matrix composite. Silicon, 14, 11805-11820.

[26] Mustafa, S., Haider, J., Matteis, P., & Murtaza, Q. (2023). Synthesis and wear behaviour analysis of SiC- and rice husk ash-based aluminium metal matrix composites. Journal of Composites Science, 7, 394.

[27] Amuthakkannan, P., Manikandan, V., Ayyanar Raja, M., & Rajesh, S. (2017). Wear characterization of aluminium/basalt fiber reinforced metal matrix composites - A novel material. Vol. 39(2), 219-227.

[28] Nagasai, P. B., & Srikanth, S. (2020). Tensile and wear behaviour of Al-7075 (hybrid) metal matrix composites fabricated by vortex method. Journal of Advancements in Material Engineering, 5(1), January-April.

[29] Yathiraj, K. G., Naveen, J., & Annaiah, M. H. (2022). Taguchi predictions on wear and heat treatment of A357 based hybrid metal matrix composites. Journal of Mines, Metals and Fuels, 70(3A), March.

[30] Şimşek, İ., Şimşek, D., & Özyürek, D. (2020). The effect of different sliding speeds on wear behavior of ZrO_2 reinforcement aluminium matrix composite materials. International Advanced Researches and Engineering Journal, 4(01), 001-007.

[31] Das, S., Mondal, D. P., Sawla, S., & Ramakrishnan, N. (2008). Synergic effect of reinforcement and heat treatment on the two body abrasive wear of an Al–Si alloy under varying loads and abrasive sizes. Wear, 264, 47–59.

[32] Singh, M., Mondal, D. P., Jha, A. K., Das, S., & Yegneswaran, A. H. (2001). Preparation and properties of cast aluminium allo-sillimanite particle composite. Composites: Part A, 32, 787-795.

[33] Velavan, K., MuthuKrishnan, T., Srinivasan, T., Sethuvelappan, P., & Ramanan, N. (2021). Determination of corrosion resistance properties of Al-SiO_2 composite material. Journal of Physics: Conference Series, 2070, 012191.

[34] Akkurt, A. (2005). Ticari saf alüminyum ve Al-6061 alüminyum alaşımı malzemelerin aşındırıcı su jeti ile kesilmesi uygulamalarında kesme hızının yüzey pürüzlülüğüne etkisi. Politeknik Dergisi, 8(1), 69-79.

[35] Şenel, M. C. (2020). Toz metalürjisi yöntemiyle üretilen saf Al ve Al-B_4C, Al-Al_2O_3 kompozitlerin mekanik ve mikroyapı özelliklerinin karşılaştırılması. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 10(3), 783-795.

[36] Sugözü, B., Dağhan, B. (2018). Fren sürtünme malzemelerinde aşındırıcıların (alümina, silika, zirkon) tribolojik özellikleri. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 7(1), 14-23.

[37] Sun, W., Zhou, W., Liu, J., Fu, X., Chen, G., & Yao, S. (2018). The size effect of SiO_2 particles on friction mechanisms of a composite friction material. Tribology Letters, *66*, 35.

INVESTIGATION OF THE PERFORMANCE OF PERMEABLE SPUR DYKES WITH DIFFERENT CONFIGURATIONS

FARKLI KONFİGÜRASYONLARA SAHİP GEÇİRGEN SEDDELERİN PERFORMANSLARININ İNCELENMESİ

İSA CİCİ[1], Ö. FARUK DURSUN[2]

[1]İnşaat Mühendisi, İnönü Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği/Hidrolik,

0000-0002-5501-3509

[2]Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği/Hidrolik,

0000-0003-3923-5205

Özet

Küresel iklim değişikliği etkilerinin giderek arttığı günümüzde ani ve şiddetli yağışlar daha çok görülmekte ve sonucunda da birim alana düşen yüksek miktarlardaki yağışların neden olduğu sel baskınları meydana gelmektedir. Taşkın ve su baskınlarının en önemli sebepleri arasında; ani ve şiddetli yağışlar, bitki örtüsü, havza ve akarsu eğimi, havza büyüklüğü ve şekli, zemin nemi, arazi kullanım türleri gibi parametreler yer almaktadır. Bunların yanı sıra, ormanlık alan barındıran eğimli havzalarda akarsu akımlarına katılan ve bazen akarsuyun yüzeyini tamamen kaplayan ağaç kök, gövde ve dal parçaları, köprü veya diğer hidrolik yapıların kesitlerini tıkayarak kısmen veya tamamen akımı engelleyebilmektedir. Akış kesiti tıkanan köprüler bazen yıkılmakta bazen de suların kesit dışına taşmasını netice vermektedir. Böyle durumlarda akarsu yatağı dışına taşan sular önemli can ve mal kayıplarına sebep olmaktadır.

Bu çalışmada, akarsular ile taşınan odun malzemelerin tutulması amacıyla farklı dizilimlere sahip geçirgen seddelerin performansları deneysel olarak araştırılmıştır. Deneyler hareketli tabanı bulunan 13 m uzunluğundaki bir açık kanalda yürütülmüştür. Kanal akımına bırakılan düzgün geometrili ahşap çubuklar ve doğal ağaç dalları ayrı ayrı gözlemlenmiştir. 3 farklı debi için yapılan deneylerde,7 farklı dizilime sahip geçirgen seddelerin membasında, mansabında, daha mansapta yer alan köprünün memba ve mansabında biriken odun yüzdeleri ve bu kesitlerde oluşan oyulma değerleri ölçülmüştür. Ayrıca geçirgen seddelerin membasında oluşan akım derinliğindeki kabarmalar da belirlenmiştir. Bu suretle performansı en iyi olan geçirgen sedde dizilimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Taşkın, Akarsularda odun hareketi, Geçirgen sedde, Köprü kesit tıkanması

Abstract

Nowadays, as the effects of global climate change are increasing, sudden and heavy rainfalls are more common and as a result, floods occur due to high amounts of rainfall per unit area. The most important reasons for floods and inundations include parameters such as sudden and heavy rainfall, vegetation, basin and stream slope, basin size and shape, ground moisture, land use types. In addition, tree roots, trunks and branch pieces that join stream flows in sloping basins containing forested areas and sometimes

completely cover the surface of the stream can block the cross-sections of bridges or other hydraulic structures and partially or completely block the flow. Bridges whose flow cross-sections are blocked sometimes collapse and sometimes result in the water overflowing outside the cross-section. In such cases, water overflowing outside the stream bed causes significant loss of life and property.

In this study, the performances of permeable banks with different arrangements were experimentally investigated in order to retain wood materials carried by streams. The experiments were conducted in a 13 m long open channel with a mobile base. Regularly geometric wooden sticks and natural tree branches left in the channel flow were observed separately. In the experiments conducted for 3 different flow rates, the wood percentages accumulated in the upstream, downstream and upstream and downstream of the bridge located further downstream of the 7 different alignments and the scour values formed in these sections were measured. In addition, the swells in the flow depth formed in the upstream of the permeable dykes were also determined. In this way, the permeable dyke alignment with the best performance was tried to be determined.

Keywords: Flood, Wood movement in streams, Permeable dyke, Bridge section blockage

1. GİRİŞ

Küresel iklim değişikliği etkilerinin giderek arttığı günümüzde ani ve şiddetli yağışlar daha çok görülmekte ve sonucunda da birim alana düşen yüksek miktarlardaki yağışların neden olduğu sel baskınları meydana gelmektedir. Ani oluşan taşkınlar, yoğun su akışı ve önemli yıkıcı derece güçlenir ve bu da onları küresel çapta en sık görülen ve yıkıcı doğal afetlerden biri haline getirmiştir. (Costache, 2019 ; Hosseini vd., 2020). Ani taşkınlar, dağlık bölgelerde oluşan simgesel tehlikelerden biridir (Ozturk vd., 2018). Dağ nehirleri genellikle tortu, kayalar, buz parçaları ve sürüklenen odun parçaları dahil olmak üzere önemli miktarda katı madde kaynağı taşır (Bronstert vd., 2018 ; Byers vd., 2024 ; Church ve Jakob, 2020 ; Wang, 2024). Tortu, sürüklenen odun ve araçların toplanması genellikle ani sellerin etkisini daha da olumsuzlaştırarak daha ciddi kayıplara yol açar (Fei ve Wang, 2024 ; Schalko, 2018 ; Xia vd., 2018). Ani oluşan taşkınlar ve katı madde malzemeleri arasındaki ilşki ayrıntılı bir şekilde anlaşılması, ani oluşan taşkınların tehlikelerinin riskini etkili bir şekilde azaltmak için çok önemlidir. Ani taşkınlar, yoğun yağışlar ve doğal barajların yıkılması gibi olaylarla oluşur Fowler vd., 2021. Yüksek dağlık alanlarda yoğun yağışların taşkınlarının ani taşkınlara neden olmasına ek olarak, heyelan barajlarının yıkılması gibi faktörler diğer dağlık ortamlarda da ani taşkın felaketlerine sebep olabilir. Heyelanlar ve moloz sürüntü madde akışları bitki örtüsüne zarar verir, geniş ormanlardan oluşur ve tortu kaynakları sağlar(Comiti vd., 2016 ; Jin vd., 2023). Tortu madde birikmesi yoğunlaştıkça, ani oluşan taşkınlar moloz-sel felaketlerine dönüşerek tortu birikmesine, taşkın oluşumunda hızlı bir artışa ve tek başına ani taşkın etkisinden çok daha kapsamlı felaketlere sebep olabilir (Wang vd., 2019). Bu nedenle taşkınlar nehirlerde jeomorfik değişikliklerini artırarak can kaybına, altyapı ve kamu güvenliği için tehdit oluşturabilir (Ruiz-Villanueva vd., 2023 ; Wang vd., 2017). Nehirleri tıkayan ve baraj gölleri oluşturan heyelanlar ve moloz akışları, nehirlerdeki su seviyelerinde yukarı yönde bir artışa yol açabilir ve buda sürüntü malzemesinin arkasında göllerin oluşmasına daha sonra aşağı yönde taşkınlara neden olabilir (Hu vd., 2020 ; Ruan vd., 2023).

Büyük odun ve araçlar gibi yüzen nesneler binaları doğrudan tahrip edebilir veya köprüler gibi yapıları tıkayarak yukarı akıştaki su seviyelerinin artmasına sebep olabilir. Buda şehirlerin daha büyük taşkın felaketlerine sebep olabilir. Bir sel sırasında sürüklenen odun malzemeleri, yaprakları, dalları ve anaçları içerebilir. Taşınan odunlar ayrıca antropojenik ahşaptan, örneğin kereste fabrikalarından, inşaat kerestesinden veya bir sel olayı sırasında tahrip olan köprü inşaatlarından ve nehir ıslah yapılarından kaynaklanan ahşaptan da oluşabilir. Sonuç olarak, akımla sürüklenen ağaç dalları, hasar potansiyelini doğrudan etkileyen çeşitli boyut ve özellikler sergileyebilir (Şekil 1,2). 2021 yılı Ağustos ayında Kastamonu İli Bozkurt İlçesinde meydana gelen ani ve şiddetli yağış sonrası hem ormanlık alandan hem de dere yatağı kenarına bırakılmış olan orman odun ve keresteler taşan dere suları tarafında sürüklenmiş ve ilçe merkezindeki köprü kesitlerinin tıkanmasına yol açmıştır (Şekil 1). Yaşanan bu büyük felakette dere suları yerleşim birimlerini basmış ve 71 kişinin yaşamını yitirmesine ve çok büyük miktarlarda mal kaybına sebep olmuştur.

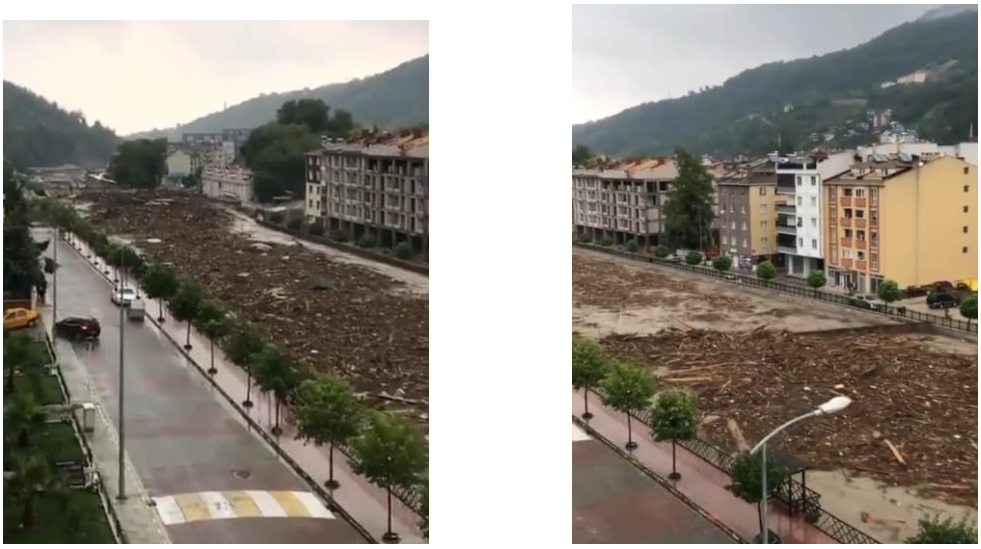

Resim 1. Kastamonu-Bozkurt ilçesi Ezine Çayında yaşanan taşkın görüntüsü (Anonim)

Resim 2. Taşkın anında köprü kesitlerinde biriken odunlar (Kimura vd, 2014)

Bu çalışmada, sürüklenen odunların tutulması için 7 farklı tipte geçirgen seddeler bir açık kanal içerisine yerleştirilerek test edilmiştir. Üç farklı debi kullanılarak deneyler yapılmıştır. Deneylerin sonuçlarına göre köprü ve geçirgen seddelerde oluşan oyulmalar ve su seviyesindeki kabarma miktarları ölçülmüştür. Ayrıca sürüklenen odunların nerelerde birikme oluştuğu araştırılmıştır.

2. DENEYSEL ÇALIŞMA

Deneysel çalışmalar, İnönü Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü Hidrolik laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Kanal genişliği 120 cm, derinliği 60 cm ve uzunluğu 13 m dikdörtgen bir kanal içerisine bir köprü modeli yerleştirilmiştir. Kanalın tabanına kum yerleştirilerek hareketli tabanı olması sağlanmıştır. Köprü membasına 7 farklı şekilde geçirgen sedde oluşturularak deneyler yapılmıştır.

Hidrolik laboratuvarında mevcut bulunan PLC sistemi ile kontrol edilen hazne-pompa-kanal sistemi ile ve frekansı ayarlanan pompadan verilen suyun debisini eş zamanlı olarak kontrol edebilen elektromanyetik debimetre ile çalışmalar yürütülmüştür. Deneyler kapsamında 30, 40 ve 50 L/s lik debiler test edilmiştir. Deney seti içerisine yüzen odun malzemelerine model olarak Çınar ağacı dallarından kesilerek elde edilen çubuklar kullanılmıştır. Deneyler esnasında 0.01 mm hassasiyeti Mitutoyo marka dijital derinlik ölçer ile akım ve oyulma derinlikleri ölçülmüştür. Tablo 1'de, çalışma kapsamında test edilen 7 farklı deney dizileri verilmiştir. Kanal genişliği *B* notasyonu ile gösterilmiş olup, ilk ve ikinci sıra ayakların genişlikleri *B*'nin oranı olarak seçilmiştir.

Tablo 1. Deney dizileri

Deney adı	1. sıra	2. sıra	Dizilim şekilleri
D1	B	B	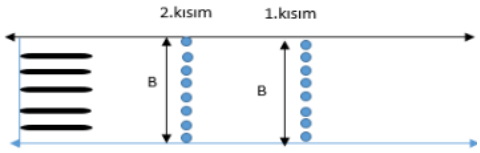
D2	2B/3	B	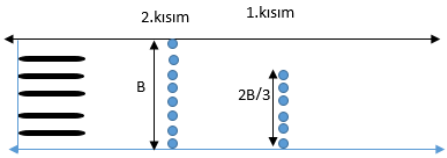
D3	B/3	B	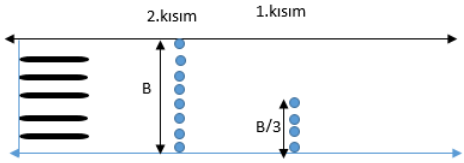
D4	2B/3	2B/3	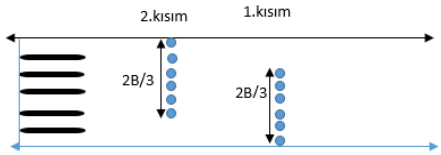

D5	2B/3	B/3	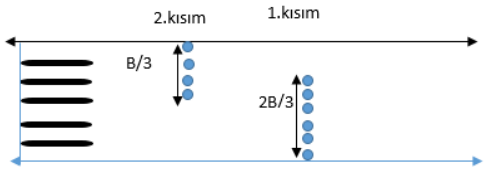
D6	B/3	2B/3	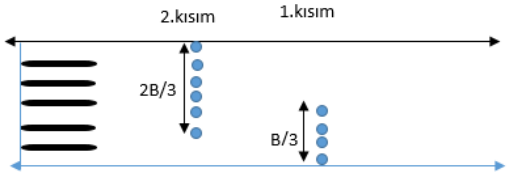
D7	B/3	B/3	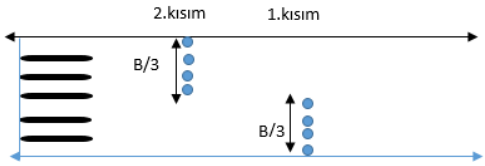

3. BULGULAR

Gerçekleştirilen 21 adet deneysel çalışmadan elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. Resim 3 ve 4'te 10 cm uzunluğunda ve 1 cm çapındaki ahşap çubukların ayakların membasındaki birikim şekli verilmiştir. Bu çubukların kısmen akım yönüne dik kısmen de açılı olarak biriktiği ve bazı kısımlara kenetlendiği görülmektedir. Ahşap çubukların birikmesi ile membaya doğru akımda kabarma oluşmuştur. Ayakların memba ve mansap kısımlarında oyulmalar meydana gelmiş ve akımda yüzey dalgalanmaları görülmüştür. Akımda kabaramalar, ayaklar etrafında meydana gelen yerel oyulmalar istenmeyen durumlar olsa da akımla taşınan ahşap çubukların önemli bir kısmının köprü kesitine ulaşmadan ayaklar tarafından yakalanması kesit tıkanmalarının önlenmesi açısından çok kıymetlidir.

Resim 3. Deney esnasında ahşap çubukların birikmesi

Resim 4. Kanal içerisindeki ayaklarca tutulan ahşap çubuklar

Şekil 1-3'te sırasıyla 30, 40 ve 50 L/s lik debiler için ahşap çubukların kanal içerisinde biriktiği lokasyonlar ve birikme oranları verilmiştir. 7 farklı deney dizileri için elde sonuçlar aynı grafik üzerinde kıyaslanabilmektedir. Buna göre; debi değerleri arttıkça ilk sıra ayaklarda daha az ahşap çubuk birikmiş, buna karşın köprü kesitinde biriken ahşap miktarı artmıştır. Tüm debiler için D1 diziliminde ilk sıra ayaklar en fazla ahşap çubuk biriktirmiştir. D1 diziliminde ilk sıra ayaklar tüm kesit boyunca konulduğu için bu durum beklenen bir sonuçtur. Genel olarak enkesitin daha fazla ayak ile kaplı olduğu durumlarda köprüye geçen ahşap çubuk sayıları daha az olmuştur. Bazı debi ve dizilim durumlarında ise bu durum gözlemlenmemiştir.

Akımın ayak sıralarını geçerken biriken ahşap çubuklara da bağlı olarak sahip olduğu akım yönleri ve çevrintiler ahşap çubukları hareket ettirmiştir. Dolayısıyla farklı sayılarda ahşap çubuk birikintileri oluşmuştur. Genel bir ifade ile geçirgen seddeler köprü kesitinin ahşap çubuklarla tıkanması önlemede etkin çalışmıştır denilebilir. En büyük debi ve kesiti kapatan en az sayılı geçirgen seddenin daha az verimli çalıştığı tespit edilmiştir.

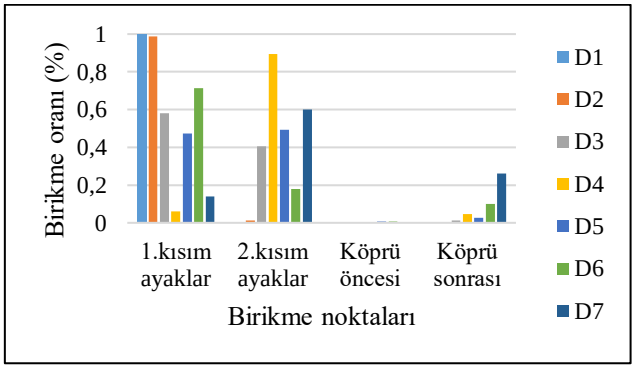

Şekil 1. Q=30 L/s debi için ahşap çubukların birikme oranları ve lokasyonları

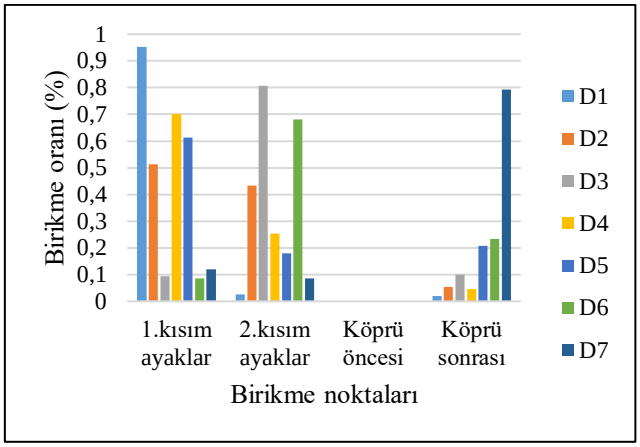

Şekil 2. Q=40 L/s debi için ahşap çubukların birikme oranları ve lokasyonları

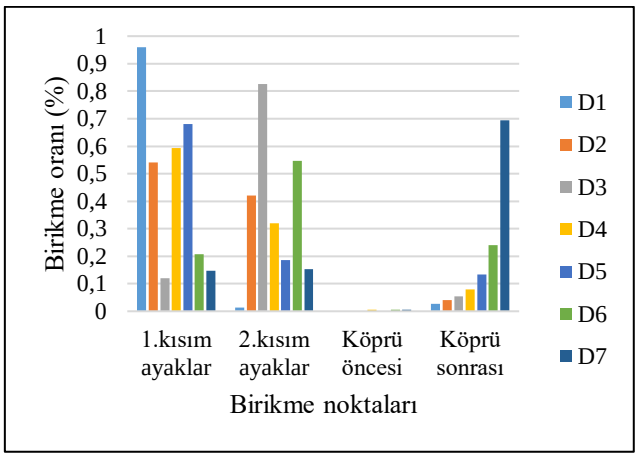

Şekil 3. Q=50 L/s debi için ahşap çubukların birikme oranları ve lokasyonları

4. SONUÇLAR

Akarsu akımı ile taşınan odun malzemelerin tuzaklanması amacıyla yapılan bu deneysel çalışmadan elde edilen sonuçlar özetle aşağıda verilmiştir.

Artan debi değerleri ilk sıradaki ayaklarda daha az, köprü kesitinde ise daha fazla ahşap çubuğun birikmesine neden olmuştur.

D1 diziliminde tüm debilerde ilk sıra ayaklarda en fazla ahşap çubuk biriktirmiştir.

Genel olarak enkesitin daha fazla ayak ile kaplı olduğu durumlarda köprüye geçen ahşap çubuk sayıları daha az olmuştur.

Geçirgen seddeler köprü kesitinin ahşap çubuklarla tıkanmasını önlemede etkin çalışmıştır. En büyük debi ve kesiti kapatan en az sayılı geçirgen seddenin daha az verimli çalıştığı tespit edilmiştir.

Teşekkür

Yazarlar, bu çalışmayı FDK-2022-3054 nolu proje ile destekleyen İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine teşekkür ederler.

KAYANAKÇA

Bronstert A, Agarwal A, Boessenkool B, et al. (2018) Forensic hydro-meteorological analysis of an extreme flash flood: the 2016-05-29 event in Braunsbach, SW Germany. *Science of the Total Environment* 630: 977–991.

Byers AC, Somos-Valenzuela M, Shugar DH, et al. (2024) Brief communication: an ice-debris avalanche in the Nupchu valley, Kanchenjunga conservation area, eastern Nepal. *The Cryosphere* 18: 711–717.

Costache R (2019) Flash-flood potential assessment in the upper and middle sector of Prahova river catchment (Romania). A comparative approach between four hybrid models. *Science of the Total Environment* 659: 1115–1134.

Comiti F, Lucia A, Rickenmann D (2016) Large wood recruitment and transport during large floods: a review. *Geomorphology* 269: 23–39.

Church M, Jakob M (2020) What is a debris flood? *Water Resources Research* 56: e2020WR027144.

Fei GG, Wang XK (2024) A review of large wood dynamics relevant to hazard characteristics for built structures. *Geomorphology* 453: 109152.

Fowler HJ, Lenderink G, Prein AF, et al. (2021) Anthropogenic intensification of short-duration rainfall extremes. *Nature Reviews Earth & Environment* 2: 107–122.

Hu HS, Zhou GGD, Song DR, et al. (2020) Effect of slit size on the impact load against debris-flow mitigation dams. *Engineering Geology* 274: 105764.

Hosseini FS, Choubin B, Mosavi A, et al. (2020) Flash-flood hazard assessment using ensembles and Bayesian-based machine learning models: application of the simulated annealing feature selection method. *Science of the Total Environment* 711: 135161.

Jin W, Cui P, Zhang GT, et al. (2023) Evaluating the post-earthquake landslides sediment supply capacity for debris flows. *Catena* 220: 106649.

Kimura, N., Tai, A., & Hashimoto, A. 2014. "Simulation of Driftwood-induced Flooding during High-intensity Rainfall using Smoothed Particle Hydrodynamics Method".Jstage. A2 70(2), 777-783

Ozturk U, Wendi D, Crisologo I, et al. (2018) Rare flash floods and debris flows in southern Germany. *Science of the Total Environment* 626: 941–952.

Ruan HC, Chen HY, Chen XQ, et al. (2023) Modeling of breaching parameters for debris flow dams. *Journal of Mountain Science* 20: 2835–2851.

Ruiz-Villanueva V, Piégay H, Scorpio V, et al. (2023) River widening in mountain and foothill areas during floods: insights from a meta-analysis of 51 European Rivers. *Science of the Total Environment* 903: 166103.

Schalko I, Schmocker L, Weitbrecht V, et al. (2018) Backwater rise due to large wood accumulations. *Journal of Hydraulic Engineering* 144: 04018056.

Wang XK (2024) Research framework and anticipated outcomes of flash flood disasters due to the combined effects of extreme rainfall and intense human activities. *Advanced Engineering Sciences* 56: 1–9, (in Chinese).

Wang C, Yu X, Liang FY (2017) A review of bridge scour: mechanism, estimation, monitoring and countermeasures. *Natural Hazards* 87: 1881–1906.

Wang XK, Liu XN, Zhou JW (2019) Research framework and anticipated results of flash flood disasters under the mutation of sediment supply. *Advanced Engineering Sciences* 51: 1–10, (in Chinese).

Xia JQ, Teo FY, Falconer RA, et al. (2018) Hydrodynamic experiments on the impacts of vehicle blockages at bridges. *Journal of Flood Risk Management* 11: S395–S402.

USING THE VULNERABILITY INDEX METHOD AS AN EARTHQUAKE ASSESSMENT METHOD IN HISTORICAL BUILDINGS: APPLICATION OF THE METHOD IN THE BEY'S HOUSE IN GOSTIVAR

DEPREM DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ OLARAK GÜVENLİK AÇIĞI İNDEKSİ YÖNTEMİNİN TARİHİ YAPILARDA KULLANILMASI: YÖNTEMİN GOSTİVAR'DAKİ BEY EVİNDE UYGULANMASI

YASEMİN HOCA CAFER[1]

[1]Araştırma görevlisi,Uluslararası Vizyon Üniversitesi,

Mimarlık ve Mühendislik fakültesi,

ORCID numarası:0009-0004-6669-3986

Özet

Kuzey Makedonya'nın bulunduğu güneydoğu Avrupa bölgesi, Avrupadaki sismik açıdan en aktif bölgelerden biridir. Kuzey Makedonya topraklarında on aktif sismik bölge bulunmaktadır, Gostivar kenti de bu aktif bölgelerden birinde yer almaktadır. Depremler en az anlaşılan doğal afetlerdir ve farklı açılardan çok büyük hasarlar verebilirler, özellikle can ve mal kaybı, sosyal ve ekonomik etkileri çok büyük olabilir. Herhangi bir deprem durumunda tarihi yapıların zarar görmemesi, kültürel mirasın devamlılığının sağlanabilmesi ve bu yapıları kullanan kişilerin güvenliği için önemlidir. Bu yapıların deprem yönetmeliklerine uygun inşaa edilmediği göz önünde bulundurulduğunda, yapıların ve bu yapıları kullanan kişilerin büyük risk altında olduğu görülmektedir. Günümüze kadar mevcut yapıların güvenlik açığının değerlendirilebilmesi için çok farklı yöntemler geliştirilmiştir. Binaların sismik hasar görebilirlik değerlendirilmesi, tek bir binanın detaylı incelenmesi, yada bir bina tipolojisinin incelenmesi gibi kavramsal olarak farklı yaklaşımlara dayanmaktadır.

Makalede deprem güvenlik açığı tespiti için güvenlik açığı indeksi metodu kullanılmıştır.Güvenlik açığı indeksi yöntemi, bir binadan geniş kent alanlarına kadar hasar görebilirliliği değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Metod Gostivar'da bulunan bey evinin hasar görebilirliğini tespit edebilmek için uygulanmıştır. Osmanlı döneminde, 18 yüzyılda inşaa edilmiş olan ve şehrin en önemli yapılarından biri olan bey evi, günümüzde kültürel koruma altındadır. Bu yöntemde binanın hasar görebilirliğini etkileyen önemli parametreler hakkında bilgi toplanır, bu parametreler: malzeme, yapısal elemanlar, yapısal olmayan elemanlar, yapının hasar durumu, temel türü gibi parametrelerdir. Yapılan saha araştırmasında binanın güvenlik açığı indeksinin hesaplanabilmesi için gerekli olan 14 parametre hakkında bilgi toplandı ve binanın dört farklı deprem senaryosunda alabileceği hasar hesaplandı. Bu sayede binanın deprem durumu hakkında ilk izlenim elde edildi. Bu sonuçlar bundan sonraki çalışmalr için veri tabanı oluşturabilir, daha detaylı analizlere yada olası güçlendirme çalışmalarına yön verebilir.

Anahtar kelimeler: Sismik risk, güvenlik açığı, tarihi yapılar

Abstract

The southeastern European region, where North Macedonia is located, is one of the most seismically active regions in Europe. There are ten active seismic zones in the territory of North Macedonia, and the city of Gostivar is one of these active zones. Earthquakes are the least understood natural disasters and can cause great damage in different ways, especially the loss

of life and property, and the social and economic effects can be very large. In the event of an earthquake, it is important to prevent damage to historical structures in order to ensure the continuity of cultural heritage and the safety of the people who use these structures. Considering that these structures are not built in accordance with earthquake regulations, it is seen that the structures and the people who use them are at great risk. Many different methods have been developed to assess the vulnerability of existing structures to date. The seismic vulnerability assessment of buildings is based on conceptually different approaches, such as the detailed examination of a single building or the examination of a building typology.

The vulnerability index method is used in the article for earthquake vulnerability determination. The vulnerability index method is a widely used method for assessing the vulnerability of a building to large urban areas. The method was applied to determine the vulnerability of the Bey's House in Gostivar. The Bey's House, which was built in the 18th century during the Ottoman period and is one of the most important structures of the city, is currently under cultural protection. In this method, information is collected about the important parameters that affect the vulnerability of the building, these parameters are: material, structural elements, non-structural elements, damage status of the structure, foundation type. In the field research, information was collected about 14 parameters required to calculate the building's vulnerability index and the damage that the building could receive in four different earthquake scenarios was calculated. In this way, a first impression was obtained about the earthquake status of the building. These results can form a database for future studies, guide more detailed analyses or possible reinforcement works.

Keywords: Seismic risk, vulnerability, historical buildings

1. GİRİŞ

Son yıllarda doğal afetler kaynaklanan kayıplarda çok büyük artışlar oldu. Kayıpların birçok nedeni olduğunu söyleyebiliriz, bunlar: sismik tehlike bölgelerindeki kabarık nüfuslu şehirler, dünya nüfusunun artması, modern teknolojilerin hassasiyetinin yüksek olması vs. gibi nedenlerdir (Smolka vd., 2004).

Yapıların sismik güvenliğini sağlamak ancak sismik tasarım kurallarına uygun binaların tasarlanmasıyla gerçekleşebilir. Fakat bu durum yeni inşaa edilen yapılar için geçerli bir durumdur, şehirlerdeki mevcut yapı stoğunun büyük bir kısmının sismik tasarım kurallarına uymadığı söylenebilir (Sarraz vd., 2015).

Kuzey Makedonya cumhuiyetindeki yapılı çevre 1964 yılından bu yana sismik tasarım standartlaryla yasal olarak korunmaktadır (Salic vd., 2019). Bu da 1964 yılı öncesinde inşaa edilmiş olan yapıların sisimik davranışlarının belirsiz olduğunun göstergesidir. Yapıların sürdürülebilirliğini sağlamak hem kullanıcıların güvenliği için hemde kültürel mirasın korunması için çok önemlidir.

Tüm bunlar son yıllarda mevcut yapıların sismik kırılganlığının tespit edilmesi için araştırmaların artmasına ve farklı metodların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Lumantarna vd., 2015).

Sismik hasar görebilirlik değerlendirme yöntemleri bir binadan büyük kent ölçeğine kadar kullanılabilir, bu yüzden yöntem seçimi yapılırken, farklı noktalara dikkat edilmesi gerekir, bunlar: araştırmanın amacı, mevcut bilgiler, süre, zaman, bilgiye ulaşma şekli vs.

2. KUZEY MAKEDONYA'NIN SİSMİK DURUMU

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Balkanlarda yer alan bir bölgedir, Balkanlar ise Avrupadaki en yğksek sismik tehlike ve risk ile ifade edilen Güneydoğu Avrupada yer almakta (şekil 1) (Salic vd., 2012). Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, Akdeniz deprem bölgesinin Alp-Himalaya kuşağında yer almakta olup, bu bölge yoğun ve sık tektonik süreçler sonucu ciddi sismik faaliyetlerle sonuçlanan bir bölge olarak nitelendirilmektedir.

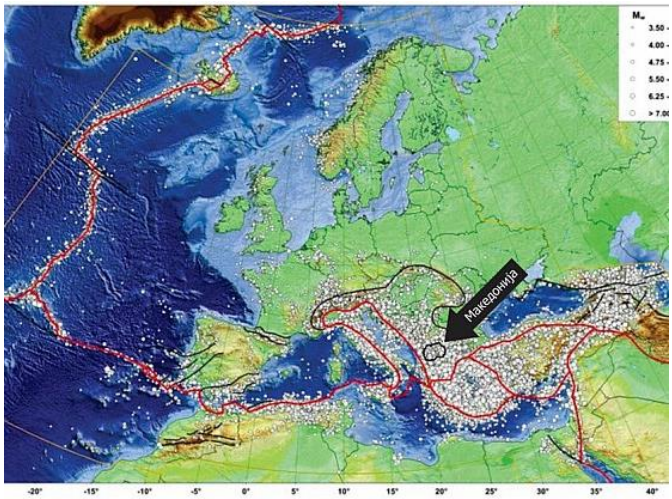

Şekil 1. Son bin yıl için Avrupa-Akdeniz deprem kataloğu (EMEC)

Kuzey Makedonya bölgesi tarihi boyunca çok sayıda orta ve büyük depremler yaşamıştır, bilinen en büyük deprem ise 1904 yılında Kuzey Makedonya ile Bulgaristan sınırındaki Pehcevo-Kresna bölgesindeki 7.5+/- 0.4 büyüklüğündeki depremdir. Bölgedeki bilinen depremlerin merkez üssü haritasına bakıldığında (şekil 2), sismik aktivitenin farklı bölgelere yayıldığı görülmektedir (Gavrilovic vd., 2004).

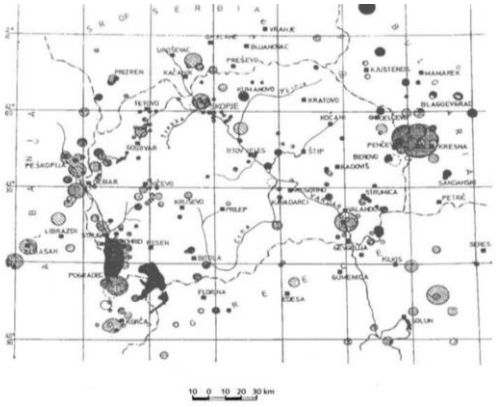

Şekil 2. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti bilinen depremlerin merkez üsleri

3. DEPREM DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ

Günümüze kadar binaların sismik kırılganlığını tespit edebilmek için çok farklı yöntemler geliştirilmiştir. Binaların sismik kırılganlığı olası deprem durumunda binanın görebileceği hasar olarak tanımlanabillir. Bu da her yoğunluk seviyesi için beklenen hasar seviyesini sağlayabilecek, hasar ve yoğuluğu ölçmek için uygun parametreleri tanımlayacak bir korelasyon kurma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (DMTP, 1994). Güvenlik açığı değerlendirme yöntemleri genel olarak dört grupta sınıflandırılmaktadır: ampirik, deneysel, analitik ve hibrit yöntemler (Dolce, 1994).

3.1. Ampirik Yöntemler

Ampirik yöntemler binaların eski sismik olaylardaki sismik performansına ve bir bina tipinin maruz kaldığı hasar olasılığının beklenen deperm yoğunluğuyla ilişkilendiren istatistiksel fonskiyonlara dayanan yöntemlerdir. Doğru sonuçların elde edilmesi için tespit edilmesi isteten bina tipolojisinin performansının, olası sismik yoğunluğun tüm aralığı ve aynı yoğunlukta binanın performansını kapsayan gözlemlerin yapılamsı ve büyük bir veri girişinin yapılması gerekir (D'Ayala vd., 2015).

3.2. Analitik Yöntemler

Analitik yöntemler, yapısal analizler ve sayısal araçlar ile bina tipolojilerinin kırılganlığını tespit edilmesi için geliştirilen yöntemlerdir. Klasik esneklik ve plastitite teorlierine dayanan bu yöntem, tek bir yapı yada yapı tipolojisi söz konusu olduğunda uygun bir yöntemdir[45]. Yöntemde binaların malzemelerinin ve yapısal elemanlarının davranışı hakkında bilgilere ihtiyaç duyulur. Bu yöntemlerde, yapının fiziksel özelliklerini modellemek için çok sayıda parametreye ihtiyaç duyulmaktadır, bu da yöntemin karmaşık ve zaman alıcı olmasına sebep olur. En çok kullanılan analitik yöntemler sonlu elemanlar ve limit analizleridir (Precidao vd., 2015).

3.3. Deneysel Yöntemler

Deneysel yöntemler binanın meknik ve dinamik özelliklerini tespit etmek için testlerin uygulandığı yöntemlerdir. Yapının mekanik özellikleri labaratuvarda veya yapıda değerlendirilirken dinamik özellikler yapı üzerinde yapılan testlerden oluşur. Mekanik testlerin amacı yapı malzemelerinin özelliklerini belirlemeyi amaçlar, bu şekilde de kırılganlığını belrilemek mümkündür. Yapıların dinamik karakterizasyonu ise binanın hasar durumunu ve hasar görebilirliği hakkında bilgilerin elde eilmesine olanak sağlar (Safina, 2002).

3.3. Hibrid Yöntemler

Hibrid yöntemler ise sismik kırılganlığını değerlendirmede diğer üç yöntemin kombinasyonunu kullanan yöntemlerdir. Herhangi bir yöntemdeki eksiklikleri diğer yöntemle tamamlnaması bu şekilde mümkün olur. Yapıların analitik yöntemle incelenmesinde deneysel yöntemlerle yapının gerçek fiziksel özellikleri karşılaştırılması, daha güvenilir sonuçların elde edilmesine neden olur. Bir diğer kombinasyon ise ampirik yöntemlerle elde edilen sonuçların, daha sonra kırılganlık sıralamasına göre deneysel yada analitik yöntemlerle desteklenmesi olabilir.

4. GÜVENLİK AÇIĞI İNDEKSİ METODU

Güvenlik açığı indeksi metodu, binaların güvenlik açığı tespit edilmesinde yaygın kullanılan bir yöntemdir, ampirik yöntemler grubunda yer alan bu yöntem, araştırma

kapsamında tarihi bey evinin güvenlik açığınının tespiti için kullanıldı. Benedetti ve Petrini tarafından geliştirilen yöntem, makrosismik yoğunluk ve önceki depremlerde gözlemlenen görünür yada kesin hasarlar arasında istatiksel ilişkiye ve farklı yapı gruplarının aynı yada benzer hasarlara maruz kalma eğiliminde olduğuna dayanmaktadır (Benedetti ve Petrini, 1984) . Yöntemede binanın hasar görebilirliğini etkileyebilecek parametreler hakkında bilgi topkanır. Benedetti ve Petrini önermelerinde 11 parametre bulunmaktadır, bu 11 parametre malzemeler, inşaat kalitesi, kat sayısı, yapısal olmayan elemanlar, temel türü gibi parametrelerdir (Vicente, 2008). Yöntemde her parametre bir ağırlık faktörü p_{vi} ile tanımlanır, ağırlık faktörü 0.5 ile 2.5 arasında değişir, biananın kırılganlığına daha fazla etki eden faktörler daha yüksek değer ile ifade edilir. Her ağırlık faktörü bir güvenlik sınıfı C_{vi} ile ilişkilendirilir, güvenlik sınıfları A optimumdan, D olumsuza doğru, 4 gruptan oluşur (A,B,C,D).

Yöntem ilk önce Vicente tarafından kalibre edilmiş ve binanın konumu, komşu binalarla etkileşimi gibi 3 yeni parametre eklenmiştir (Vicente, 2008). Daha sonra Ferreira 2017 yılında 1998 Azor depremindeki hasar verileriyle yöntemi kalibre etmiş ve farklı ağırlık faktörleri önermiştir. Yapılan eklemelere göre yöntemin son formülü aşağıda verilmiştir (1). Tüm değişikliklerden sonra yöntem farklı tarihi kent merkezlerinde deprem güvenlik açığı tespiti için kullanılmıştır (Ferreira vd., 2017).

$$I_{vf}^{*} = \sum_{i=1}^{14} C_{vi} \cdot P_{vi} \qquad (1)$$

Çalışma kapsamında kullanılan metodoloji, binanın sismik tepkisine ilişkin ayrı yönleri değerlendiren, her bina için 14 parametrenin katkısının toplamı olan bir hasar endeksinin hesaplanmasına dayanmaktadır. Tablo 1'de tüm parametreler ile Vicente ve Ferreira tarafından önerilen ağırlık faktörleri sunulmuştur.

Tablo 1. Güvenlik açığı endeksini hesaplamak için parametreler (Vicente,2008) (Ferreira, 2017)

Parametreler	**Sınıf (C_{vi})** **A B C D**	**Ağırlık faktörü p_{vi} (Vicente, 2007)**	**Ağırlık faktörü p_{vi} (Ferreira, 2017)**
Grup 1. Konstrüktif sistem			
P1.Taşıyıcı sistem	0 5 20 50	0.75	2.50
P2.Taşıyıcı sistemin kalitesi	0 5 20 50	1.00	2.50
P3.Konvensiyonel güç	0 5 20 50	1.50	1.00
P4.Taşıyıcı duvarlar arasındaki mesafe	0 5 20 50	0.50	0.50
P5.Kat sayısı	0 5 20 50	1.50	0.50
P6.Temel ve toprak durumu	0 5 20 50	0.75	0.50

Grup 2. Düzensizlik ve etkileşim						
P7. Komşu binalara göre konumu	0	5	20	50	1.50	1.50
P8. Planda düzensizlik	0	5	20	50	0.75	0.50
P9. Dikey düzensizlik	0	5	20	50	0.75	0.50
P10. Açıklıkların düzeni	0	5	20	50	0.50	0.50
Grup 3. Taşıyıcı döşeme ve çatı						
P11. Yatay diyaframlar	0	5	20	50	0.75	0.75
P12. Çatı	0	5	20	50	2.00	0.50
Grup 4. Yapı durumu ve yapısal olmayan elemanlar						
P13.Hasarlar	0	5	20	50	1.00	1.00
P14. Yapısal olmayan elemanlar	0	5	20	50	0.75	0.75

Sismik güvenlik açığı değerlendirmesi için önerilen metodoloji, güvenlik açığı endeksini ölçekli bir dizi parametrenin ürünü olarak tanımlayan GNDT II önerisine (GNDT, 1994) benzer. Bu eşdeğerlik, önerilen metodolojinin doğrulanmasını (Giovinazzi & Lagomarsino, 2004) makrosismik metodolojisi ile korelasyonunu sağlar ve hasar ve kayıp senaryolarının oluşturulmasına olanak tanır.

Makrosismik metodolojide hasar görebilirlik aynı zamanda sayısal bir değerle de ifade edilir; hasar görebilirlik endeksi (V), 0'dan 1'e kadar değişir. Hasar görebilirlik indeksinin (V) bu değerinden, farklı makrosismik EMS-98 yoğunlukları için binanın veya bina tipolojisinin analitik bir ifadesi ile çevrilerek hasar görebilirlik fonksiyonu oluşturulur (Grünthal, 1998). Bu şekilde 0 ila 5 aralığında tanımlanan ortalama hasar seviyesinin (μD) hesaplanmasına olanak sağlayan ifade (2) elde edilir.

$$\mu_D = 2.5\left[1 + \tanh\left(\frac{I+6.25-13.1}{Q}\right)\right], 0 \leq \mu_D \leq 5 \qquad (2)$$

5. GOSTİVAR BEY EVİ

Gostivar kentinde bulunan ve kentin sembol yapılarından biri olna Bey evi, XVIII yüzyılın sonunda haremlik ve selamlık olarak iki yapıdan oluşan bir kompleks olarak inşaa edilmiştir. Yapının sadece selamlık kısmı korunmuş ve günümüze kadar devamlılığını sürdürmüştür. Yapı 1984 yılında kültürel miras kapsamına alınmıştır. Bir kaç kez restorasyon çalışması yapılmış, 2013 yılında cephesi restore edilmiş, 2024 yılında ise çatışı yenilenmiştir.

Şekil 3. Gostivar – Bey evi

Araştırmada bey evinin sismik kırılnagnlığının değerlendirilmesi için saha çalışması yapıldı ve binanın sismik kırılganlığına etki edebilecek 14 parametre hakkında bilgi toplandı. 4 cü bolümde belirtilmiş olan (1) formül ile yapının güvenlik açığı endeksi Ivf^* (normalleştirilmiş güvenlik açığı endeksi) hesaplandı. Daha sonra elde edilen sonuçlarla dört farklı deprem senaryosu için ortalama hasar seviyesi tespit edildi. Tablo 2'de Vicente ve Ferreira'nın önermiş olduğu ağırlık faktörleri baz alınarak Bey evi için öngörülen ağırlık faktörleri verilmiştir.

Tablo 3'te ise her iki grup ağırlık faktörüne göre (p_{vi}) hesaplanmış olan normalleştirilmiş güvenlik açığı endeksi (I_{vf}^*) ve dört farklı deprem senaryosu için ortalama hasar seviyeleri (μD) verilmiştir.

Tablo 2. Gostivar bey evi için öngörülen parametreler

Parametreler	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12	P13	P14
P_{vi} (Ferreira, 2017)	2.5	2.5	1	0.5	0.5	0.5	1.5	0.5	0.5	0.5	0.75	0.5	1	0.75
P_{vi} (Vicente 2008)	0.75	1.0	1.5	0.5	1.5	0.75	1.5	0.75	0.75	0.5	0.75	2.0	1	0.75
Bey evi	50	20	5	20	20	20	50	50	5	20	50	0	0	50

Tablo 3. Bey evi için elde edilen sonuçlar (Normalleştirilmiş güvenlik açığı indeksi – Ivf^* ve Ortalama hasar seviyesi – μD)

Bey evi	Ivf^*	μD (I = 6)	μD (I = 7)	μD (I = 8)	μD (I = 9)
Ferreira	***68.51***	1.385061	2.550829	3.694895	4.425007
Vicente	***55.17***	0.961939	1.9651794	3.188541	4.135656606

Şekil 4 ve 5'te dört farklı deprem senaryosu için (I=6, I=7, I=8 ve I=9) elde edilen ortalama hasar seviyelerinin mekansal gösterimi sunulmuştur, şekil 6'da ise elde edilen güvenlik açığı eğrileri sunulmuştur.

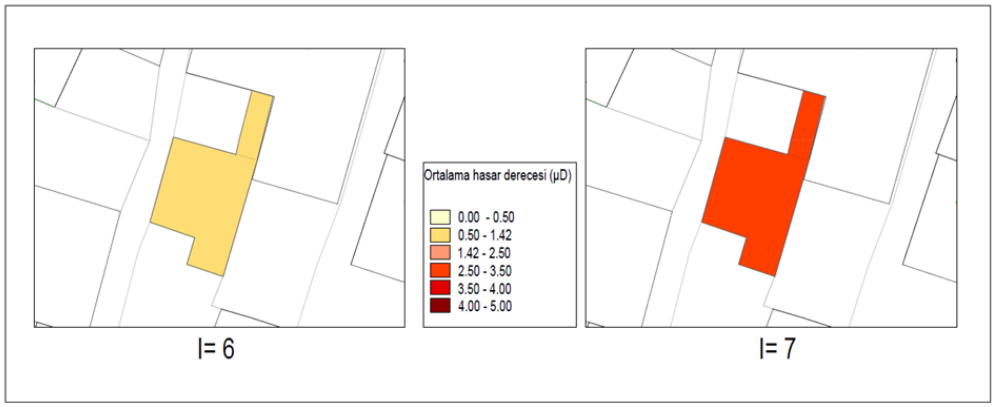

Şekil 4. I=6 ve I= 7 için elde edilen ortalama hasar seviyesinin mekansal sunumu

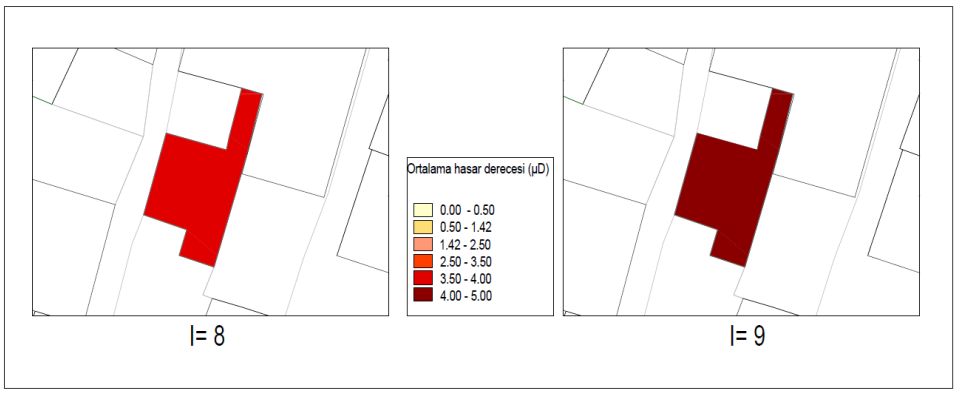

Şekil 5. I=8 ve I= 9 için elde edilen ortalama hasar seviyesinin mekansal sunumu

Elde edilen sonuçlara göre olası 6 şiddetindeki bir depremde yapı az ila orta derecede hasar görebilir, 7 şiddetindeki depremde büyük hasar görebilir. 8 ve 9 şiddetindeki depremde ise yapı çok büyük hasar alabilir yada tamamen yıkılabilir.

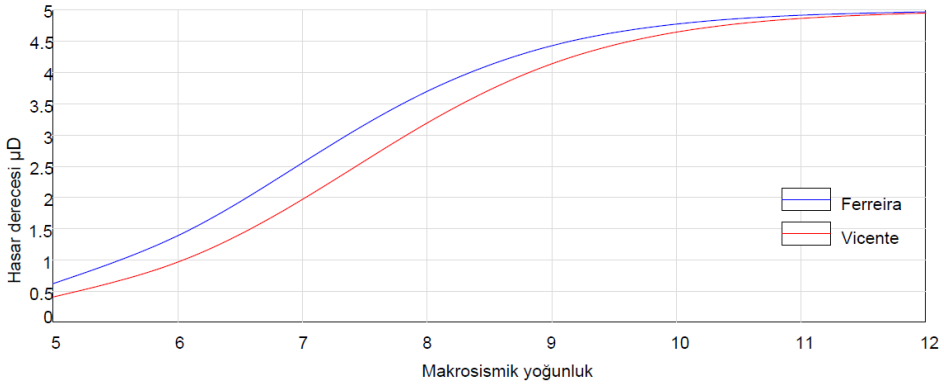

Şekil 6.Bey evi – Güvenlik açığı eğrileri

5. SONUÇ VE ÖNERİ

Elde edilen sonuçlara göre VII şidettindeki olası bir depremde Bey evi hasar görürken, daha büyük ölçekteki depremlerde çok büyük hasarlar görebilir yada tamamen yıkılabilir. Mevcut yapıların hassasiyetinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve uygun güçlendirme çözümlerinin uygulanması, gelecekteki sismik olaylardan kaynaklanan fiziksel hasarı ve ekonomik kayıpları önemli ölçüde azaltabilir.

Öneri:

- Elde edilen sonuçlar bundan sonraki çalışmalar için veri tabanı oluşturabilir
- Binanın kırılganlığını tespit etmek için analitik yada deneysel yöntemler kullanılabilir. Analitik ve deneysel yöntemlerden elde edilen sonuçlar ile karşılaştırma yapılarak güvenlik açığı indeksi yönteminin iyleştirilmesi yapılabilir
- Tüm sonuçlar binanın bundan sonraki güçlendirme çalışmaları için değerlendirilebilir.

5. KAYNAKLAR

Benedetti, D., Petrini, V. (1984). " On seismic vulnerability of masonry buildings: proposal of an evaluation procedure". L'Industria delle Costruzioni 18:66-74

D'Ayala, D., Galasso, C., Minas, S., Novelli, V. (2015). "Review of methods to assess the seismic vulnerability of buildings, with particular reference to hospitals and medical facilities". Evidence on Demand, UK.

DMTP. (1994). "Disaster Management Training Programme". Cambridge Architectural Research Limited.

Dolce, M., (1994). "Vulnerability and Risk Analysis ". Proceedings of the 10th European Conference on Earthquake Engineering, 28 August – 2 September, 1994, Vienna, Austria.

Ferreira, T. M., Maio, R., Vicente, R. (2017). "Vulnerability Assessment of the Old City Centre of Horta Portugal: Calibration and Application of a Scoring Method". 16th World Conferencce on Earthquake Engineering, 16WCEE 2017, Santiago, Chile.

Gavrilovic, P., Ginel, S. B., Sendova, B., Sumanov, L. (2004). "Conservation and Seismic Strengthening of Byzantine Churches in Macedonia". Los Angeles : Getty Conservation Institute.

Giovinazzi, S., Lagomarsino, S. (2004). "A Macroseismic Model for the Vulnerability Assessment of Buildings". 13th World Conference on Earthquake Engineering. Vancouver, Canada.

GNDT. (1994). "Exposure and vulnerability sheet and first and second level damage detection (masonry and reinforced concrete)". Ulusal Deprem Savunma Grubu: Roma, İtalya.

Grünthal, G. (1998) "European Macroseimic Scale 1998". In Europenan Center of Geodynamics and Seismology

Lumantarna, E., Lam, N., Tsang, H., Wilson, J., Gad, E., Goldsworthy, H., (2014). "Review of Methodologies for Seismic Vulnerability Assessment of Buildings".

Precidao, A., Ramirez-Gaytan, A., Salido-Ruiz, R. A., Caro-Becerra, J.L., Lujan-Godinez, R. (2015). "Earthquake risk assessment methods of unreinforced masonry structures: Hazard and vulnerability". Journal of Earthquakes and Structures, 9 (4): pp. 719-733.

Salic, R., Milutinovic, Z., Garevski Z. (2012). "Results Achieved and Improvements Needed in the Field of Seismic Hazard Assessment of Republic of Macedonia". 15WCEE, Lizbon.

Salic M., Milutinovic, R., Garevski, Z., (2019). "Results achieved and Improvements Needed in the Filed of Seismic Hazard Assessment of Republic of Buildings".

Safina, S. (2002). "Seismic vulnerability of essential Building (in Spanish)". Doctoral thesis, Polytechnical University of Catalunya, Barcelona, Spain.

Sarraz, A., Kroshed, A. Md. (2015). "Seismic Vulnerability Assessment of Existing Building Stocks at Chandgaon in Chittagong City, Bangladesh". American Journal of Civil Engineering

Smolka, A., Allmann, A., Hollnack, D., Thrainsson, H. (2004). The Principle of Risk Partnershipand the Role of Insurance in Risk Mitigation", Proceedings of the 13th World Conference on Earthquake Engineering, Vancouver, Canada.

Vicente, R. (2008). "Estrategias e metodologias para interveneçoes de reabilitaçao urbana Avaliaçao da vulnerabilidade e do risco sismico do edificado de Baixa de Coimbra".

CRETAN BEKTASHIS AND CAFER SADIK BEKTAŞ BABA
GİRİTLİ BEKTAŞİLER VE CAFER SADIK BEKTAŞ BABA

ALİ SELÇUK*

***Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi bölümü öğretim üyesi / KAYSERİ**

ORCID: 0000-0001-5326-8113

Bu çalışma Girit'ten Mersin ve Tarsus'a göç eden Giritli Bektaşileri ve onların arasında saygıyla anılan Cafer Sadık Bektaş Babanın Bektaşi tarikatını Türkiye'de devamını sağlamasını araştırmayı amaçlamaktadır. 1897 yılında Yunanistan'ın Girit'i işgaliyle adadaki Türk fakat çoğunlukla Rumca konuşan Müslümanlar göçe başladılar. 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında İzmir, Antalya, Mersin ve Tarsus'a Girit'ten göçmenler gelmiştir. Girit adasından Türkiye'ye göçün ikinci aşamasını temelde Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren İsviçre'nin Lozan kentinde gerçekleşen Lozan Barış Konferansı (1922-1923) sırasında Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin bir sözleşme imzalanmıştır. Bu süreçte Giritli Mübadiller Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından Mersin merkez ve Tarsus'a da iskân edilmiştir. Bu mübadele sürecinde Girit'teki Horasanlı Ali Dergâhı işlevsiz hale gelmiş, dergâhın son postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba Mersin'e göç etmiştir. Cafer Sadık Bektaş Baba Horasanlı Ali Baba'nın kemiklerini bir sandık içerisinde beraberinde getirmiştir. Bektaşiliğe intisap etmek isteyen Giritli göçmenler 1963 yılına kadar Cafer Sadık Bektaş Baba'dan nasib almışlardır. Günümüzde Bektaşiliğe intisap etmiş olsun veya olmasın Mersin ve Tarsus'taki bütün Giritli göçmenler arasında saygıyla anılan Cafer Sadık Bektaş Baba, Ali Naci Dedebaba'nın Hakk'a yürümesinden Bedri Noyan'ın Dedebaba seçilmesine kadar olan 13 Temmuz 1960-26 Ağustos 1960 tarihleri arasındaki sürede Dedebabalık hizmetinde bulunmuştur.

Bu araştırmanın dayandığı veriler, Mersin merkez-Hebilli köyü, Tarsus merkez-Reşadiye mahallesi ve İhsaniye köyünde, Mersin ve Tarsus'un farklı yerleşim birimlerinde ikamet eden Bektaşi ailelerle, Bektaşi dervişiyle Mart 2015 yılından bu yana özellikle yaz aylarında yoğunlaştırılan nitel araştırma vasıtasıyla derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bektaşilik, Giritli Göçmenler, Giritli Bektaşiler, Cafer Sadık Bektaş Baba, Mersin.

This study aims to investigate the Cretan Bektashis who migrated from Crete to Mersin and Tarsus, and how Cafer Sadık Bektaş Baba-respectfully remembered among them-ensured the continuation of the Bektashi Order in Turkey. In 1897, with Greece's occupation of Crete, the Turkish but predominantly Greek-speaking Muslims on the island began to migrate. In July-August 1899, immigrants from Crete arrived in İzmir, Antalya, Mersin, and Tarsus.The second phase of migration from Crete to Turkey stemmed from the Lausanne Peace Conference (1922-1923) held in Lausanne, Switzerland. This conference, primarily concerning Turkey and Greece, resulted in a

convention for the Exchange of Greek and Turkish Populations. In this process, the Cretan individuals subject to the population exchange were also settled in Mersin city center and Tarsus by the Republic of Turkey.

During this exchange process, the Horasanlı Ali Lodge in Crete became non-functional, and its last sheikh (postnişin), Caliph Cafer Sadık Bektaş Baba, migrated to Mersin. Cafer Sadık Bektaş Baba brought with him the bones of Horasanlı Ali Baba in a chest. Cretan immigrants who wished to be affiliated with Bektashism became followers of Cafer Sadık Bektaş Baba until 1963. Today, whether they are affiliated with Bektashism or not, all Cretan immigrants in Mersin and Tarsus respectfully remember Cafer Sadık Bektaş Baba. He served as Dedebaba between July 13, 1960, and August 26, 1960—the period between the passing of Ali Naci Dedebaba and the election of Bedri Noyan as Dedebaba. This research is based on data collected through in-depth interviews with Bektashi families residing in different settlements of Mersin and Tarsus-specifically in Mersin city center-Hebilli village, Tarsus city center-Reşadiye neighborhood, and İhsaniye village-and with Bektashi dervishes, via qualitative research intensified especially during the summer months since March 2015.

Keywords:

Bektashism, Cretan Immigrants, Cretan Bektashis, Cafer Sadık Bektaş Baba, Mersin.

1. GİRİŞ

Bu çalışma Girit'ten Mersin ve Tarsus'a göç eden Giritli Bektaşileri ve Horasanlı Derviş Ali Baba tekkesinin son postnişini Cafer Sadık Bektaş Babanın Giritli göçmenler arasında Bektaşi tarikatının devamlılığını sağlamadaki rolünü araştırmayı amaçlamaktadır. Bu araştırmanın dayandığı veriler, Mersin merkez-Hebilli köyü, Tarsus merkez-Reşadiye mahallesi ve İhsaniye köyünde, Mersin ve Tarsus'un farklı yerleşim birimlerinde ikamet eden Bektaşi ailelerle, Bektaşi dervişiyle Mart 2015 yılından bu yana özellikle yaz aylarında yoğunlaştırılan nitel araştırma vasıtasıyla derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

Girit adasının Osmanlı imparatorluğundan kopuşunun başlangıcı, 1896 yılında patlak veren isyanın sonucudur. Her ne kadar Osmanlı imparatorluğu Yunan harbinin zaferle sonuçlandırsa da (19 Mayıs 1897), İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya, 2 Mart 1897 tarihli notada bahsedilen Girit'in muhtariyetini 18 Aralık 1897'de ilan ettiler. Söz konusu notaya göre Girit adası Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına rağmen tarafsız ve muhtar bir vilayet statüsüne düşüyordu. Vilâyete her beş yıllığına Osmanlı padişahı ve yukarıdaki devletlerin uygun gördüğü bir vali atanacak, Müslümanların güvenliği sağlandıkça Türk askeri adadan çekilecek ve her yıl Osmanlı hazinesine maktu bir vergi verilecekti.1897 yılında Yunanistan'ın Ada'yı işgaliyle Girit'teki Türk fakat çoğunlukla Rumca konuşan Müslümanlar göçe başlamışlardır. 1897' den itibaren Girit'ten hızla başlayan göç, Ege adalarına doğru yoğunlaştığı gibi Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını da etkilemiştir. 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında İzmir, Antalya, Mersin ve Tarsus'a Girit'ten göçmenler gelmiştir. Girit'ten Anadolu'nun yanı sıra Selanik'e, Rodos'a, Cezayir-i Bahr-i Sefid'e de göç edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerde Tarsus'a gönderilen muhacirler ile ilgili olarak yer verilen bilgilere bakılırsa 26 Haziran 1315 tarihinde (8 Temmuz 1899) Mersin ve Alaiyye limanlarına 1.500 Girit muhacir gelmiştir (Selçuk, 2018: 25-29). Girit adasından Türkiye'ye göçün ikinci aşamasını ise mübadele oluşturmaktadır. Temelde Türkiye Cumhuriyeti devleti ve Yunanistan'ı ilgilendiren İsviçre'nin Lozan kentinde gerçekleşen Lozan Barış Konferansı (1922-1923) sırasında

Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin imzalanan sözleşmeye istinaden 15 Şubat 1924 tarihinde Girit'ten Mersin limanına 3.305 mübadil gelmiştir. Mübadillerden 1.500'ünün Mersin'e, 900'ünün Tarsus'a, 500'ünün Adana'ya, 300'ünün Dörtyol'a, 50'sinin Bahçeye, 50'sinin Osmaniye'ye iskân edilmesi planlanmıştır. Tarsus'a iskân edilecek olan 218 hânede toplam 970 Girit mübadili, 26 Şubat 1924 tarihinde trenle Tarsus'a getirilmişler ve geçici süreliğine Ermeni kilisesine, daha sonra Ermeni ve Rumlar'ın boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir (Uğuz, 2011: 111-112; Selçuk, 2018: 33-34).

2. *BULGULAR*

2. 1. Girit'ten Anadolu'ya Göç eden Tarikat: Bektaşilik

Osmanlı egemenliği sırasında Girit'te faaliyet gösteren tarikatların başında Bektaşiler gelmekteydi. Bektaşi Babalarının Osmanlı ordusunda görev alma pozisyonları Girit'in fethi esnasında da kendisini göstermiştir. Girit seferi için Pirevi postunda oturan Dimetokalı Vahdetî Dede, kadim adet üzere Kafile-i Fukara-yı Bektaşiye adıyla bilinen gönüllü dervişlerden oluşan birliği kurarak, başlarına da dergâhta yetişen Horasanlı Derviş Ali'yi geçirir. Horasanlı Derviş Ali, kafilesini alıp İstanbul'a gelerek orduya katılır ve 20 Haziran 1645 tarihinde orduyla birlikte Girit seferine çıkar. Horasanlı Derviş Ali, ordu içerisinde her daim başkomutanın yanında yer alırken kafilesi ise ordunun çeşitli kısımlarında vazifelerini yürütmüştür (Köprülü, 1980: 50). Seferin uzun süreceğini anlayan Bektaşi Babası, Pedye kasteli kazasının Voni adlı köyünde 3 Nisan 1647 tarihinde geçici bir dergâh açarak tarikat ayinini icra etmiştir. Bektaşilerin etkisi bu köyde kısa sürede kendisini göstererek köyün ismi, Dedeler Köyü olarak Osmanlı kayıtlarına geçmiştir. Horasanlı Ali Baba, Dedeler köyüne birkaç derviş bırakarak kendisi, kafilesiyle birlikte sefere kaldığı yerden devam etmiştir. Kandiye'nin ele geçirilmesinin ardından kale inşasıyla uğraşıldığı esnada Gazi Hüseyin Paşa, Horasanlı Derviş Ali'yi bir dergâh yapma arzusunu dile getirir. Bunu kabul eden Horasanlı Derviş Ali, Kandiye kalesinin kuzey yamacında, Kandiye'ye doğru akan suyun kenarında tekkenin yapılmasını işaret eder. 1650 senesinin Eylül ayında, dergâhın inşaatı tamamlanarak açılır. Horasanlı Derviş Ali'nin kendisi posta geçip, çerağları uyandırarak ayini icra etmiştir (Köprülü, 1980: 41-45). Padişahın emri doğrultusunda fukara-yı Bektaşiye kafilesinin, orduya gösterdiği yararlılıklarından ötürü Voni köyü bu dergâha vakfedilmiştir. Bu şekilde Bektaşilik, Horasanlı Derviş Ali önderliğinde Girit'te hayat bulmuştur. Girit'te açılan Horasan oğlu dergâhı Girit'te daha sonra açılacak olan Bektaşi tekkeleri içinde lokomotif görevi üstlenmiş ve Girit Bektaşiliği için merkez olmuştur (Selçuk, 2018: 64-65).

Kayıtlara Horasanoğlu Ali Baba Tekkesi olarak geçen bu tekkenin diğer bir adı ise Bektaşiler tekkesidir (Altı, 2018: 136). Horasanoğlu Ali Baba Tekkesi, kuruluşundan 1924 yılına kadar üç devre geçirmiştir. Birinci dönem Horasanîzâde Derviş Ali Dede (1650-1710), ikinci dönem Horasanîzâde Şeyh Mehmet (1711-1810), üçüncü dönem ise Horasanî Derviş Ali Baba (1811-1924) devresidir. Dönemlere isimlerini veren bu kişiler ön plana çıkan önemli postnişinler olmakla birlikte elbette ki bu tarihler arasında başka postnişinlerde dergâhta görevlerini icra etmişlerdir. Horasanoğlu Ali Baba'nın Girit'te Bektaşiliğin temellerini atmasının ardından tarikat hızla adanın dört bir yanına kol salmıştır. 1826 yılına kadar Osmanlı sınırları içindeki diğer Bektaşi tekkeleri gibi Girit'teki Bektaşi tekkelerinin postnişinleri de Pirevi'nin arzı, padişahın onayı sonrasında atanmıştır (Altı, 2018: 136). 1826 senesinde Bektaşilik yasaklanmış ve bu yönde Girit'e

de emirler gönderilmiştir. 1827 yılında gönderilen bir emirde Girit köylerinde cami olmadığı, halkın çoğunluğunun Bektaşi olduğu belirtilerek Kandiye haricindeki Bektaşi tekkesinin camiye çevrilerek Bektaşilerin buradan kovulması istenilmiştir. Bu tarz emirlere rağmen Girit Bektaşileri bu olumsuz atmosferden en az zararla kurtulmuş ve 19. yüzyılda daha güçlü bir şekilde adada yayılmaya başlamışlardır (Maden, 2013: 292-293). Gerek Horasanlı dergâhı gerekse adadaki diğer Bektaşi tekkeleri Safvet İlhami Baba (1881-1904) zamanında en parlak dönemini yaşamışlardır (Köprülü, 1980: 65; Selçuk, 2018: 65-66). Bektaşilerin Girit'ten Türkiye'ye göç etmelerinde Yunan çetelerinin katliamları çok etkili olmuştur. 1921 yılında İbrahim Baba ve tüm dervişleri Hıristiyan eşkıyalar tarafından şehit edilmiştir (Maden, 2017: 67). 1924 yılında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile Horasanoğlu dergâhının son postnişini Sadık Bektaş Baba, Horasanoğlu Derviş Ali Baba'nın kemiklerini Mersin'e getirerek Tarsus'a defnetmiş (Ata, 2009: 162) ve böylece Girit'te Bektaşi tarikatının faaliyetleri sona ermiştir.

Mübadeleyle birlikte Girit'teki Horasanlı Ali Baba Dergâhı işlevsiz hale gelmiş, dergâhın son postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba Mersin'e göç etmiştir. Giritli Bektaşiler Cafer Sadık Bektaş Baba sayesinde Bektaşiliğin hiyerarşik yapılanmasını, inanç sistemini korumuşlar; Hakk'a yürüyüşüne kadar O'ndan nasib almışlardır.

Giritli göçmen Bektaşilerde hiyerarşik yapılanma nasibli, derviş, Baba, Halife Baba ve Dedebaba şeklindedir. Nasibli, nasib verebilmeye yetkili bir Babadan nasib alarak Bektaşi tarikatına giren kişilere verilen addır. Giritli göçmen Bektaşiler arasında kullanılan nasibli kavramının Bektaşi literatüründeki muhibe karşılık geldiği anlaşılmaktadır (Altı, 2018: 42-43). Bektaşi tarikatındaki hiyerarşi, aşık, talip, muhib, derviş, baba, kıdemli babalar, muhtar babalar ve Dede-Baba şeklindedir. Giritli Bektaşilere göre Derviş, nasib almış birinin Babanın rehberliğinde, Babalık mertebesine ulaşabilmenin gereklerini yerine getiren, kendisini tarikata vakfeden kişidir (Selçuk, 2018: 70-72). Günümüzde araştırma sahamızda Hüseyin T. adlı Ali Saka Halife Babaya bağlı bir Derviş mevcuttur. Dervişin Babalık mertebesine ulaşabilmesi, başka bir deyişle Baba giydirilebilmesi için kendisine Derviş yetiştirmesi gerekir: "Hüseyin Dervişin Baba olması için daha pişmesi lazım, en azından kendisine bir Derviş yetiştirmesi lazım. Zaten Dervişi olmadan Babalık olmaz, çırağın olmadan usta olamazsın" (Sami G.). Giritli Bektaşilerde işlevleri bakımından evlat edinebilen ve evlat edinemeyen Baba olmak üzere iki farklı Bektaşi Babalığı mevcuttur. Evlat edinebilen Baba, post sahibidir ve nasib verme başta olmak üzere tarikatın bütün ritüellerini yönetebilir, kendisine Derviş yetiştirebilir. Evlat edinemeyen Babanın postu olmadığı, nasib veremediği, sadece Dedebabadan aldığı izinle baş okuma ve lokma ritüellerini yönettiği anlaşılmaktadır. Burada evlat edinmeden kasıt, nasib vererek kendisine mürit edinmedir. Kendisine bağlı müridi olmayan Babalara Giritli göçmenler dikme Baba demektedir: "Kişinin Baba olabilmesi için evlat edinmesi gerekiyor. Normal yaşantımızda da evlat edinemeden baba olabiliyor musun olamıyorsun. Evlat edinemeyen Baba nasib veremiyor tabii ki. Evli kendi çocuğu vs var biyolojik olarak ama evlat edindirme selahiyeti verilmemiş, sadece baş okutma günü geldiği zaman sultan nevruzu yapma ve diğer hizmetleri yerine getirmek içindir dikme Baba. Mücerret Baba evli olmayan bekâr ama evlat ediniyor" (Sami G., Hüseyin C.). Bektaşilikte Babalık seçimle olmakta, babadan oğula geçmemektedir. Babalık mertebesine ulaşan kişiye Babalığı bağlı olduğu Halife Baba veya Dedebaba giydirir (Hüseyin T.). Babalıktan sonraki mertebe Halife Babalıktır. Halife Baba, Bektaşilikteki en üst makam olan ve Hacıbektaş dergâhının postnişini Dedebaba tarafından seçilir, toplam onbir Halife Baba vardır. Dedebabadan icazet alan Halife

Babalar tarikatın bütün ritüellerini yönetme, Dervişliği tamamlayan kişileri Baba giydirme yetkisine sahiptir. Bektaşilikteki en üst mertebe olan Dede-Babalık, on bir Halife Babanın tamamının onayıyla seçilmektedir (Hüseyin T.). Bektaşilikte tarikata intisap bireyseldir. Eşlerden birinin Bektaşiliğe intisap etmesi, diğerinin de tarikata girmesini gerektirmez. Ancak Bektaşiliğe intisap etmeyen eşin tarikatın kurallarını bilmesi, eşinin Bektaşi olmasından dolayı sorun çıkarmaması gerekir: "Nasip alan kişinin eşinin de nasip alması şartı yok bizde, bireyseldir. Bizim içimizde kendisi tarikatta olupta kocası veya karısı Bektaşi olmayanlar var. Ancak nasipli kişinin eşi nasip almasa bile bu yolu bu tarikatı biliyor olması gerekir. Yani muhalif olmaması gerekir, işte benim kocam veya karım şu bu diyerek dışarıya yani Bektaşi olmayanlara anlatırsa, o kabul edilemez" (Sami G.). Giritli Bektaşiler Hacıbektaş Veli, Horasanlı Ali Baba ve Dedebabalık makamına ulaşan kişileri Hakk olarak kabul ederler ve Hakk'ın Ali olduğuna inanırlar. Bu bağlamda antropomorfik bir tanrı anlayışına sahip olan Giritli Bektaşiler bu durumu "tuttum aynayı yüzüme, Ali göründü gözüme" dizeleriyle özetlerler. Aynı zamanda onlar yapacakları bütün eylemlere bism-i şah diyerek başlarlar ve şahın Ali olduğunu ifade ederler. Ayrıca onlara göre Bektaşiliğin temel prensibi, eline beline diline sahip olmaktır. Bu temel prensibe uymayan Bektaşi, yoldan çıkmış kabul edilir.

Bunun yanı sıra da ehli beyt ve oniki imamlara iman etmek, Bektaşiliğin esasları arasındadır: "ehli beyt ve oniki imamlara iman etmezsen Bektaşi olamazsın. Eline beline diline sahip olma, inancımızın temelidir bizde. Eğer eline beline diline sahip olmamışsan zaten o meydana bir daha giremezsin; nasibin de kalmaz, düşkün duruma düşersin, düşkün olduğun zaman da herkes dışlar. Yani bu camiada yer alamazsın, lokma yapamaz, lokması yenmez. Nasibi kalmadı ki, lokması olsun. Yani ikrarını çiğnemiş oldu" (Hüseyin T., Hüseyin C.). Giritli Bektaşiliğin inanç sistemini oluşturan Ali'nin tanrılığı, eline beline diline sahip olma ilkesi, ehli beyt ve oniki imamlara iman, Bektaşiliğin temel ilkelerindendir (Selçuk, 2018: 70-72).

2.2. Cafer Sadık Bektaş Baba

1924 yılında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile Horasanoğlu dergâhının son postnişini Sadık Bektaş Baba, Horasanoğlu Derviş Ali Baba'nın kemiklerini Mersin'e getirerek Tarsus'a defnetmiş (Ata, 2009: 162) ve böylece Girit'te Bektaşi tarikatının faaliyetleri sona ermiştir. Mübadeleyle birlikte Girit'teki Horasanlı Ali Dergâhı işlevsiz hale gelmiş, dergâhın son postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba Mersin'e göç etmiştir. Sözlü kültürden elde ettiğimiz verilere bakılırsa, Horasanlı Ali Baba'nın mezarını (kemiklerini) Türkiye'ye getirilmesini sağlayan Cafer Sadık Bektaş Baba'dır: "Horasanlı Ali Babanın mezarı mübadelede geliyor. Mübadele kesinleşince Girit'te Sadık Baba bir rüya görüyor, buraya gelmeden yakın bir zamanda; rüyasında Horasanlı Ali baba diyor ki, beni burada keferenin diyarında bırakmayın, beni Türkiye'ye götürün. Bunun üzerine Sadık Baba alıp getiriyor" (Ali P.) günümüzde Horasanlı Ali Baba Tekkesinin içerisinde Horasanlı Ali Babanın mezarının yanı sıra onun Girit'teki Horasanlı Ali Baba Baba dergâhında kullandığı eşyalar ve Cafer Sadık Bektaş Babanın fotoğrafları yer almaktadır (Selçuk, 2019: 32; 2018: 127).

Sadık Bektaş Baba 1875 yılında Tokat-Zile'de doğmuştur[1]. 14 yaşında Hacı Bektaş'a gelir ve dergâhtan nasibini alan Sadık Bektaş Baba muhiblik, dervişlik, babalık ve halife babalık gibi Dedebabalık statüsü dışındaki tarikattaki bütün makamları elde etmiştir (Ata,

[1] Araştırmacı Mehmet Reşat Ata "Kutsal Bekar" (2007) adlı eserinde Sadık Bektaş Baba'nın 1876/75 yılında Kırşehir'de doğduğunu ileri sürmüştür.

2009: 157). Hayatı boyunca evlenmeyen Sadık Bektaş baba, Bektaşiliğin Babağan koluna mensup mücerret bir baba olduğunu Bedri Noyan şöyle anlatmaktadır: "Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı postnişini olan Sadık Bektaş Baba aslen Zile'li olup Hüseyin ağa adında bir zatın oğludur. Dedekarkın boyundandır. 12 yaşında yetim kalmış ve hazreti Pir Dergâhına gelmiş ve orada yıllarca hizmet etmiştir. Sene-i Rûmî 14 Nisan 1315 Ca'fer Sadık Bektşi Baba'nın âynü'l-cem'inde rehberliğini Halîfe Aşçı Hasan Baba, Çerâğcılığı'nı da: Halîfe Ekmekçi Sâlih Baba yapmışlardır. Aydınlatıcıları (mürşitleri): Halîfe Hacı Feyzullâh Dedebaba'dır. Bu hususları bizzât kendisinden not aldım. Ca'fer Sâdık Baba, Hacı Feyzullâh Dedebaba'dan önceki Hacı Mehmet Baba'nın dedebabalığı zamanında çok hizmet etmiş ise de küçük olmasını ileri sürerek nasîb verilmemiştir. Bu nedenle, Feyzullâh Dedebaba zamanında ondan el almışlardır. Kendilerine 3 Rebiulevvel 1380 (26 Ağustos 1960) Cuma günü Fakir tarafından hilafet erkanı yapılarak usul ve erkanı ile hilafetname verilmiş ve böylece halife olmuşlardır. İlk babalık görevi ile Binğazi'ye gitmiştir. Orada dergah açması için kumandan Recep Paşa, Askeri Doktor Binbaşı Mustafa Bey, Ağırceza Reisi Hamdi Bey gibi muhibbler istek göstermişler. Feyzi Dedebaba'ya mektup yazarak onu oraya istetmişlerdir. Mersin'de kendileriyle görüşmemizde, dedebaba olmalarını kendilerine önermiş idik, ancak kabul etmediler" (Noyan, 2003: 79-80).

Mücerret Halife baba olan Cafer Sadık Bektaş Baba'nın Bektaşîlik'te mücerretlik hakkındaki görüşlerini Noyan şu şekilde aktarmaktadır: "Bektaşîlikte mücerretlik Mücerret Cafer Sadık Bektaş Baba'nın ifadesi ile, "Aile bağı düşüncelerinden azade, kendisini tamamen Dergâh hizmetine verebilmek ve Türklüğü yayabilmek için tutulan" bir meslekti. Dervişin istenilen her yere gitmesini kolayca sağlanmıştır. Yoksa evlenmemek bir meziyet olmadığı gibi, bir noksanlık da değildir. Mücerretlik, hayatı boyunca Dergâha hizmet ve amaca hizmet için söz veriştir" (Noyan, 1995: 133).

Diğer taraftan 1942 ile 1960 yılları arasında 18 yıl dedebaba görevini yürütmüş olan Ali Naci Baykal Dedebaba'nın yanı sıra Bedri Noyan Baba'nın Sadık Bektaş Baba'yı çok önemsedikleri ve onu ziyaret ettikleri belirtilmektedir. Ali Naci Baykal Dedebaba'nın 13 Temmuz 1960 tarihinde Hakk'a yürümesiyle Dedebabalık seçimi yapılması gerekirken, -Halife Babaların içinde Mücerret olan varsa seçim yapılmamakta, Dedebabalık doğrudan Mücerret Baba'ya verilmektedir- Cafer Sadık Bektaş Baba'nın mücerret olması onun 13 Temmuz 1960 ile 26 Ağustos 1960 günleri arası doğrudan Dedebaba olmasını sağlamıştır. Ancak Sadık Bektaş Baba yaşı ve sağlık durumunu göz önünde bulundurarak 26 Ağustos 1960 tarihinde, Mersin'de Bedri Noyan Baba'ya dedebabalığın daha uygun olacağını söyleyerek dedebabalıktan feragat etmiştir (Ata, 2007: 42-43). 25 ocak 1966 tarihinde Mersin'de Hakk'a yürüyen Sadık Bektaş Baba'nın mezar taşı Hacı Bektaş'tan getirilmiş olup mezarı Mersin mezarlığındadır. Mezar taşı yazısı Yunus Ölmez Baba tarafından yazılmıştır (Ata, 2007: 48). Hacı Bektaş Veli Dergâhında yetişip oradan aldığı yetkiyle Girit'te Horasanlı Ali Baba Dergâhı postnişinliği hizmetini mübadeleye kadar sürdürmüş, Türkiye'ye göç ettiğinde Mersin yöresinde Babalık hizmetiyle devam ettirmiş, çoğunlukla Mersin'de yaşamış ve orada Hakk'a yürümüştür. Mezar taşı yazısı:

Hü dost

Çakeri Ali baba Mücerret Sadık Baba, Dervişi billâh idi Can fedai rah idi

Her kim danenim tutdu Hak Resulune yetti, Dünya varlığı heba Ummadı ondan vefa

Hayy olub buldu baka Ruhu olsun pürsafa, Oku bunda fatiha, Dilek kabul mutlaka.

D. 1875 Ö. 1966

Sadık Bektaş Baba hakkında yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri Giritli Bektaşiler arasında sözlü kültür de desteklemektedir. Bektaşiliğe intisap etmek isteyen Giritli göçmenler 1963 yılına kadar Cafer Sadık Bektaş Baba'dan nasib almışlardır: "Girit'ten gelenler Cafer Sadık Bektaş Babadan nasip aldılar, o Hakka yürüyünceye kadar. Örneğin annem babam Sadık Bektaş Babadan nasip aldı" (Sami G.). Günümüzde Bektaşiliğe intisap etmiş olsun veya olmasın Tarsus'taki bütün Giritli göçmenler arasında saygıyla anılan Cafer Sadık Bektaş Baba, Hüseyin T.'in dediğine bakılırsa, kendisine teklif edilen Dedebabalık makamını, yaşlılığını ileri sürerek Bedri Noyan'ın ısrarlarına rağmen kabul etmemiştir: Cafer Sadık Bektaş Baba, Ali Naci Dedebaba'nın Hakk'a yürümesinden Bedri Noyan'ın Dedebaba seçilmesine kadar olan kısa bir süreliğine usulen Dedebabalık makamında bulunuyor, ancak hakkından feragat ediyor. Öyle ki, Bedri Noyan Dedebaba seçilmeden önce Sadık Bektaş Baba daha hakka yürümemişti. Bedri Noyan Sadık Bektaş Babanın yanına gelir ve der ki, senin bu görevi yapman lazım çünkü mücerretsin. Sadık Bektaş Baba da yok diyor. Artık benim yaşım çok ilerledi diyor Sadık Bektaş baba. Bedri Noyan Babaya karşı hakkını feraget ediyor, hatta duyduğum kadarıyla iki-üç sandık çaktırıp Bedri Noyan Dedebabaya hediye etmiş". Hüseyin T. mücerret olan Cafer Sadık Bektaş Babanın Melek adında evlat edindiğini, bir üvey kızının olduğunu ve Hakk'a yürümeden önce Tarsus'ta (Horasanlı Ali Baba tekkesi), Hebilli köyü (Mersin merkez) ve Turunçlu köyünde (Erzin) olmak üzere üç tekkesi bulunduğunu belirtilmiştir. Yine ona göre Cafer Sadık Bektaş Baba hayatında üç dervişe Baba giydirmiş, başka bir deyişle üç kişiye Babalık onayı vermiştir: "Sadık Bektaş Babanın Baba giydirdiği dervişler Bedri Noyan Baba, Cafer Baba ve postacı Hüseyin Babadır.

Cafer Baba ve postacı Hüseyin Baba Hakka yürüdükten sonra yine Hüseyin Avni Yağcıbaşı adında biri baba giydiriliyor, onu Manisa'dan Yunus Baba giydiriyor. Hüseyin Avni Yağcıbaşı Baba Hakka yürüdükten sonra bu yörede sadece Adana'da Süleyman İyiöz Baba kalıyor; o da Hakka yürüdükten sonra bu yörede Babalık hizmetini yapacak herhangi bir zat kalmıyor." (Selçuk, 2018: 68-69). Sözlü gelenekten elde ettiğimiz verilerden de anlaşılacağı üzere Girit göçmeni Bektaşilerin Cafer Sadık Bektaş Baba'nın Hakka yürümesinden sonra Cafer Baba, postacı Hüseyin Baba, Hüseyin Avni Yağcıbaşı Baba ve Süleyman İyiöz Babaya tabi oldukları anlaşılmaktadır. Giritli Bektaşilerin tabi oldukları adı geçen bu Babaların hepsi Girit göçmenidir. Girit göçmeni Bektaşiler, nasib alacakları ve baş okutacakları Babanın Girit göçmeni olmasına özellikle dikkat ettiklerini vurgulamaktadır: "Bizde Baba Giritli olmazsa olmaz. Giritli Bektaşiler Giritli Bektaşi Babalara bağlıdır" (Sami G., Hüseyin T., Hüseyin C., Ayhan U.). Günümüzde Giritli göçmen Bektaşilerin nasib alma, baş okutma, lokma ritüelleri Turgutlu'da yaşayan Ali Saka Halife Baba tarafından yapılmaktadır (Selçuk, 2018: 69-70).

3. SONUÇ

Girit'in Osmanlı Devleti tarafından fethinden itibaren adada faaliyet gösteren ilk tarikat Bektaşiliktir. Bektaşilik, Girit'in Türkleşmesi-Müslümanlaşmasında başrol oynamıştır. Adadaki ilk Bektaşi tekkesi, Girit'in fethine de çok büyük katkısı olan Horasanîzâde Derviş Ali Dede tarafından kurulmuştur. Bu tekke aynı zamanda Girit'te daha sonra açılacak olan tekke / dergahlar için de lokomotif görevi üstlenmiş ve Girit Bektaşiliğinin merkezi olmuştur. Hem yazılı hem sözlü kaynaklardan Girit'teki Yunan / Hıristiyanların Müslüman Türklere yaptıkları katliamların dehşetengiz bir hal aldığını anlamaktayız. Yunan / Hıristiyan çetelerin katliamlarıyla Girit'teki Bektaşi Babaları ve Dervişlerin

büyük çoğunluğu şehit edilmiştir. Sözlü kaynaklardan elde ettiğimiz verilere göre Girit'ten göç edenlerin çoğunluğu Bektaşi geleneğe bağlı Müslüman Türkler olduğu anlaşılmaktadır. Onlar Türkiye'ye göç ederken, Horasanlı Ali Baba tekkesinin son postnişini Cafer Sadık Bektaş Baba öncülüğünde Horasanlı Ali Baba'nın mezarı (kemikleri) da getirilmiştir. Türkiye'de Giritli Bektaşilere Cafer Sadık Bektaş Baba Hakk'a yürüyüşüne kadar yolbaşçılık etmiştir. Giritli Bektaşiler O'nun sayesinde Bektaşiliğin hiyerarşik yapılanmasını, inanç sistemini korumuşlar; Hakk'a yürüyüşüne kadar O'ndan nasib almışlardır. Günümüzde Bektaşi geleneğine mensup olsun olmasın bütün Giritli göçmenler Cafer Sadık Bektaş Baba'yı saygıyla yâd etmektedir.

4. KAYNAKÇA

Altı, Aziz. (2018). *III. Ahmet Döneminde Pirevi Hacı Bektaş Veli Tekkesi*, TKHBV Dergisi, 87: 183-194.

Ata, Mehmet Reşat. (2009). *Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı Son Postnişini Halife Sadık Bektaş Baba*, TKHBV Dergisi, 49: 157-174.

_____. (2007). Kutsal Bekar, Mersin.

Köprülü, Orhan F. (1980). *Usta-Zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid'de İntişârı*, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 8-9: 37-86.

Maden, Fahri. (2013). Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları, Ankara.

_____. (2017). Girit Bektaşileri, Ankara.

Noyan, Bedri. (1995). Alevilik Bektaşilik Nedir?, İstanbul.

_____. (2003). Bütün Yönleriyle Alevilik ve Bektaşilik, Ankara.

Selçuk, Ali (2018). Giritli Göçmenler, Konya.

_____. (2019). *Giritli Bektaşilerde Ziyaret Ritüeli: Horasanlı Ali Baba Tekkesi,* Ordu üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9(1): 29-35.

Uğuz, Sacit. (2011). I. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyetin ilk Yıllarına Tarsus (1876-1926), Atatürk Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Erzurum.

RECORDS OF CONVERSION TO ISLAM IN THE CITY OF BERAT (ALBANIAN BELGRADE) (1805-1869)

BERAT (ARNAVUD BELGRADI) ŞEHRİNDE İHTİDA KAYITLARI (1805-1869)

Prof. Dr. HAVA SELÇUK

Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Kayseri, 0000-0002-9136-9158

Özet

Berat (Arnavud Belgradı) şehri Arnavutluk'un önemli şehirlerinden biridir. Arnavut, Rum, Ulah ve Kıptilerin yaşadığı bu şehirde meydana gelen ihtida vakaları incelenmiştir. Bu çalışmada temel kaynağı Şer'yye Sicilleri oluşturmaktadır. Berat şehrine ait Şer'iyye Sicillerinden hareketle ihtida vakaları ortaya konulmuştur. Klasik dönem ihtida vakalarında olduğu gibi din değiştiren kişinin ismi, ikamet yeri ve Müslüman olunca aldığı isim kayıt edilmiştir. Tanzimat fermanından itibaren bu tür bilgilerin yazıldığı ve birçok ihtida vakasının mahkemeye taşındığı görülmektedir. Zimmilerle ilgili ihtida konusunu içeren belgelerde ihtida eden kişilerin kendi rızaları ile ihtida ettikleri veya ihtida etmesinde hiçbir kimsenin baskısı ve zorlaması ile olmadığı özellikle belirtilmiştir.1805-1869 yılları arasında çoğunlukla erkeklerin ve kırsal alanda yaşayan kişilerin ihtida ettiği tespit edilmiştir. İhtida eden kişilerden nerdeyse yarısında şahitlerin huzurunda kelime-i şehadet getirdiği kayıt edilmiştir. Bu dönemde ihtidalar konusunda her hangi bir itiraza sebebiyet vermemek için ihtida uygulanması gereken prosedürlerin yavaş yavaş uygulanmaya başladığı görülmektedir.

Abstract

The city of Berat (Albanian Belgrade) is one of the important cities of Albania. The conversion cases that occurred in this city where Albanians, Greeks, Wallachians and Copts live have been examined. The main source of this study is the Sharia Records. The conversion cases were revealed based on the Sharia Records of the city of Berat. As in classical period conversion cases, the name of the person who converted, his place of residence and the name he took when he became a Muslim were recorded. It is seen that such information was recorded and many conversion cases were brought to court since the Tanzimat decree. In the documents that contain the issue of conversion regarding dhimmis, it is specifically stated that the converts converted of their own free will or that they were not pressured or forced by anyone in their conversion. It has been determined that mostly men and people living in rural areas converted between 1805 and 1869. It has been recorded that almost half of the people who converted recited the Shahada in the presence of witnesses. During this period, it is seen that the procedures required for conversion were gradually being implemented in order to avoid any objections regarding conversions.

Giriş

Güney Arnavutluk'ta idare merkezlerinden biri olan Berat şehri (Arnavud Belgradı) 1417 yılında Evrenosoğlu İsa Bey tarafından fethedilmiş ve Rumeli Eyaletinin bir sancağı

olarak varlığını sürdürmüştü. 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde Berat Avlonya sancağının kazası konumundadır[2].

Berat şehri olarak adlandırılan şehir Şer'iyye sicillerinde özellikli 1830'lu yıllara kadar Arnavud Belgradı şeklinde yazılmıştır. Daha sonra ise Berat olarak yazılmaya başlanmıştır. *1805/1806 senesinde "Medine-i Arnavud Belgradı mahallatından"*[3], *1809/1810 senesinde "*Medine-i Arnavud Belgradı muzafatından…"[4], 1832/1833 senesinde "*Berat muzafatından…"*[5], 1834/1835 senesinde "*Arnuvad Belgradı hanedanında…*"[6] , 1837 yılına ait bir belgede "B*elgrad nam-ı değir Arnavud Belgradı*"[7] olarak kayıt edilmiştir. *1259(1843/1844) tarihli defterde "Berat Mütesellimi…", "Berat Kazasında vaki…", "Medine-i Berat mahallatından…"*[8] şeklinde artık Berat olarak yazılmıştır.18 Aralık 1846 tarihli nüfus defterine göre Berat şehri ve köylerinin nahiyeler hariç erkek nüfusu şu şekilde kayıt edilmiştir: "*Müslüman Nüfus: Tuvana:5.131, sabi:4.258, Musin:1.562, Diğer: 47, Yekun:11.454; hane:2.628*

Reaya: ala:74, evsat:2.021, edna:441, sabi:1.197, diğer:39, yekun:3.654; hane:1.223

Kıptiyan: kebir:444 sagir:258, yekun:703; hane:321"[9]. Bu nüfus kaydında Kale-Sikoveş, Goriça, Vakıf, Mangalem mahallelerinde gayrimüslim nüfusun yaşadığı kayıt edilmiştir[10].

İhtida kelimesi doğru yolu bulmak, yol göstermek anlamlarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden gelmektedir. Anlamı "doğru yolu bulmak, gerçeğe ulaşmak " demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtida eden kimseye mühtedî adı verilir[11]. Klasik dönemde ihtida eden kişinin ikameti, gayrimüslim iken ismi, Müslüman olunca aldığı isim yazılmaktaydı. Tanzimat fermanından itibaren bu tür bilgilerin yazıldığı ve bir çok ihtida vakasının mahkemeye taşındığı görülmektedir. Zimmilerle ilgili ihtida konusunu içeren belgelerde ihtida eden kişilerin kendi rızaları ile ihtida ettikleri veya ihtida etmesinde hiçbir kimsenin baskısı ve zorlaması ile olmadığı özellikle belirtilmiştir. Özellikle yabancı devlet konsoloslarının ihtida olaylarına müdahalesi ve ihtidalar konusunda sürekli olarak gizli araştırma yapmalarının bir sonucu olarak ihtida edecek kişilerin özellikle meclis önünde, hiç kimsenin tesiri ve zorlaması olmaksızın kendi istekleri ile Müslüman olduklarını ifade etmeleri istenmiştir[12].

İhtida olaylarının genel bir çerçevede değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ilk fetih dönemi ihtidaları, fetihten birkaç yüz yıl sonra meydana gelen ihtidalar ve Tanzimat Fermanı sonrası ihtidalar olarak üç ayrı kategoriye ayırabiliriz. Bununla birlikte ihtidanın meydana geldiği şehrin sınır şehri olması, savaş güzergâhında bulunması veya savaşlarda elde edilen esirlerin din değiştirmeleri hadiseleri de farklı bir boyutta ortaya çıkmaktadır.

---

[2] İlkay Erken, *Güney Arnavutluk'ta Üç Osmanlı Kasabası, Avlonya, Berat, Ergiri,* Seramder yayınları, Trabzon 2021, s.75.
[3] BOA, BŞS(Berat Şer'iyye Sicili) 352, s.3
[4] BOA, BŞS 375, s.41
[5] BOA, BŞS 605, s.8
[6] BOA, BŞS 623, s.3
[7] BOA, C.ML:, 225-9352
[8] BOA, BŞS 379, s.11, 38
[9] BOA, NFS.d, 5221, s.6
[10] BOA, NFS.d,5221, s.3-4
[11] Ali Köse, "İhtida", *DVİA,* C.21, Ankara 2000, s.554.
[12] Hava Selçuk, *Balkanlarda İskan ve İhtida,* Çizgi yanıvevi, Konya 2022, s.20-22.

Müslüman bir devletin hâkimiyeti altına giren şehirlerde doğal bir süreçte ihtida olayları meydana gelebilmektedir. Fetihten birkaç yüzyıl sonra meydana gelen ihtida olaylarının daha farklı bir sosyo-kültürel yapı içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Tanzimat dönemi ihtidalar konusunda yukarıda bahsettiğimiz iki süreçten daha farklı bir yapılanma ile ortaya çıkmaktadır. Tanzimat Fermanı ve uygulamaları Osmanlı Devleti'nde Müslim ve Gayrimüslim halk arasında büyük değişimlere sebep olmuştur. Gayrimüslimlerden bazıları daha önceleri ihtida etmiş iken Tanzimattan sonraki dönemde asıl dinlerine döndüklerine görülmektedir. Klasik dönemde İslâm'a geçiş yani

din değiştirme sadece kişiyi bağlamaktaydı. Tanzimattan sonraki dönemde ise bir Gayrimüslimin din değiştirmesine kilise ve cemaatler müdahale etmeğe başlamışlardır[13].

Berat'ta 1805-1869 yılları arasındaki ihtida Kayıtları

Bu dönem bir taratan klasik dönemi bir taratan da Tanzimat dönemini kapsamaktadır. Bu nedenle hem klasik dönem he m de Tanzimat döneminde yapılan uygulamalarla karşılaşmaktayız. 1805-1869 yılları arasındaki 64 yıllık dönemde 19 adet Şer'iyye sicili incelenmiştir. Bu sicillerin sadece 7 tanesinde ihtida kaydı bulunmaktadır. Bu defterler 352, 411, 385, 391, 343, 394 nolu defterlerde toplam 52 adet ihtida kaydı bulunmaktadır. Bu ihtidaların 38'si erkelere 14 tanesi kadınlara aittir. Yani ihtida edenlerin % 27'i kadınlar, % 73'ünü erkekler oluşturmaktadır. İhtida eden kişilerin 4 kişi Berat kasabasına ait mahallelerde ikamet ederken 1 kişi Yanya şehrinden ve 44 kişi Berat sancağına bağlı kazalardaki köylerde ikamet etmektedir. İhtida eden 3 kişinin nerede ikamet ettiği yazılmamıştır. Buna göre ihtida edenlerin % 6'sının ikameti belirtilmemişken, %10'u şehirde, % 84'ü köylerde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. 52 ihtida kaydının 26 tanesinde şahitlerin isimleri yazılmıştır. İhtida belgelerinin yarısında şahitlerin ismi yazılmıştır (Bakınız ek-1). Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra genellikle ihtida kayıtlarında şahitlerin ismi yazıldığı görülmektedir.

1805 yılında Mehmed'in kızı henüz 5 yaşındadır. "*Babası Müslüman olduğu zaman 5 yaşında olub bi't-tabi Müslüman olmağla on beşine varınca kefere olmağın badelistihbar huzur-ı şere ihzar olunub badettelkinü'ş-şehade ismi dahi Fatıma*"[14]

Bir kişinin ne zamana ve saat kaçta ihtida ettiği de yazılmıştır. Muzayaka Nahiyesi Velkan köyünden Rapo veled-i Avarım (taife-i mesihiyyeden)" Müslüman olmuş Abdurrakib ismini almıştır. İhtida yaydı şu şekildedir: "*Kendi nüsn-ı rızasıyla Kelimetyn-i tayyibeteyn Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh okuyarak din-i tayyibe-i şerife islamı kabul, telkin-i ve tebin-i usul ve furuğ-ı islamiyye ile takrir-i alemet olundu. 5 Sad 1261, saat:5*"[15]

"Hidayet-i rabbani birle islama gelüb telkin-i şehadet olundukta"

"Şerefiyyet-i İslamla müşerref olub"

"Din-i İslam ile müşerref olub"

"Kendi ihtiyarıyla din-i zulmat-ı keferiden içtinab ve din-i Mübin-i Muhammedde nakl olunmak matlubumdur dedikte kelimeteyn-i tayyibeteyn eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar"

[13] Selçuk, *Balkanlarda İskan ve İhtida,* s.21-22.
[14] BOA, BŞS 352, s.65
[15] BOA, BŞS 343, s.7

"Bi't-taven ve ihtiyaren ikrar eyledikde din-i zulemat-ı keferidin içtinab ve din-i Mübin-i hazret-i Muhammed-i aliyye es-salavat ve's-selam da nakl olunmak matlubumdur dedikde en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh lisanen ve cinanen demekle"

"Din-i batıladan huruç ve din-i Muhammedide dahil olarak şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelimeteyn-i tayyibeteyn eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar"

"Bi't-tav ve'r-rıza din-i batıladan huruç ve din-i Muhammedide dahil olarak şeref-i islam ile müşerref olmağla kelimeteyn-i tayyibeteyn eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar"

"Kendi hüsn-ı rızasıyla din-i batıladan huruç ve din-i münif-i Mustafada dahil olarak şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar"

"Din-i batıladan çıkıub din-i Mustafide dahil olub islam ile müşerref ve kelimeteyn-i tayyibeteyn eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar"

"Kendi nüsn-ı rızasıyla Kelimetyn-i tayyibeteyn Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh okuyarak din-i tayyibe-i şerife islamı kabul, telkin-i ve tebin-i usul ve furuğ-ı islamiyye ile takriri-i alemet olundu"

"Hüsn-ı rızasıyla ve ihtiyarıyla dini batıladan rücu ve şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn- Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar"(Bakınız ek-1)

5 kişi Ali, 5 kişi Fatıma, 5 kişi Mehmed, 4 kişi Hüseyin, 4 kişi İsmail, 3 kişi Hasan, 2 kişi Ayşe, 2 kişi Mustafa, 2 kişi Receb, 2 kişi Selim, 18 kişi Rabiye, Mahmude, Meryem, Bekir, İslam, İbrahim, Rodop, Celaleddin, Üveys, Rabuş, Afifi, Elmas, Ahmed, Ruşid, Abdurrakib, Emetullah, Şirin, Osman isimlerini almışlardır. 1805-1869 tarihleri arasında ihtida eden kişilerin en çok erkeklerde Ali ve Mehmed ismini kadınlarda ise Fatıma ismini tercih ettiklerini görmekteyiz.

Sonuç

Arnavud Belgradı şehri Arnavut, Rum, Ulah ve Kıptilerin yaşadığı bir yerdir. Burada ikamet eden kişiler köylerde ya da kasaba merkezinde bulunan mahallelerde ikamet etmektedir. 1805-869 tarihlerinde ihtida eden kişilerin isimlerinin tamamen Müslüman ismi ile değiştirildiği ve sadece 5 kişinin şahitlerin huzurunda kelime-i şehadet getirdiği kayıt edilmiştir. Diğer mühtedilerin genellikle "*şeref-i islamla müşerref*" olduğu ifade edilmiştir.1700-1759 tarihleri arasında ihtida edenlerin en fazla tercih ettikleri isim erkeklerde Ali ve Mehmed iken kadınlarda Fatıma olmuştur. İhtida edenlerin % 6'sının ikameti belirtilmemişken, %10'u şehirde, % 84'ü köylerde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. 52 ihtida kaydının 26 tanesinde şahitlerin isimleri yazılmıştır. İhtida eden kişilerin hangi milliyete sahip oldukları belirtilmemiştir. İhtida edenlerin % 27'i kadınlar, % 73'ünü erkekler oluşturmaktadır Yani erkelerin daha çok ihtida ettiği görülmektedir ki o şartlarda kadınların sosyal ve ekonomik şartlar gereği ihtida etmeleri çok kolay görülmemektedir. Bu dönemde ihtida kayıtlarının klasik döneme göre biraz daha az olduğu görülmektedir

Kaynakça

BOA, BŞS 343; 352; 375; 385; 391; 394; 411; 605; 623; 379; 352; 343

BOA, C.ML:, 225-9352

BOA, NFS.d, 5221, s.6

BOA, NFS.d,5221, s.3-4

Erken, İlkay, *Güney Arnavutluk'ta Üç Osmanlı Kasabası, Avlonya, Berat, Ergiri,* Seramder yayınları, Trabzon 2021.

Köse, Ali , "İhtida", *DVİA,* C.21, Ankara 2000, s.554.

Selçuk, Hava, *Balkanlarda İskan ve İhtida,* Çizgi yanıvevi, Konya 2022.

Ek:1

Arnavud Belgradı(Berat) Şeriyye Sicillerinde İhtida Kayıtları(1805-1869)

	Defter No ve sayfası	Müslüman olmadan adı	Müslüman olduktan sonra adı	Nereli olduğu	İhtida tarihi	Açıklama
1	BŞS 352, s.2	Necu veled-i Zelcu	Ali	Viryon köyü(aslen Ustaravolı)	1220(1805)	Hidayet-i rabbani birle islama gelüb telkin-i şehadet olundukta
2	BŞS 352, s.65		Ali	Timuriçe kazası(Uyanık köyü)	1220(1805)	Şerefiyyet-i İslamla müşerref olub elhaletihazihi islamiyete tecdid olunub
3	BŞS 352, s.65	-	Mühtedi Ali	Timuriçe kazası(Uyanık köyü)	1220(1805)	İslam tecdid olunub işbu mahalle kayd (şahitleri:Ali Çelebi, Veli Çavuş, Sinan Beğzade, Ahmed Çelebi)
4	BŞS 352, s.65	Kaçu	Ayşe	Timuriçe kazası(Uyanık köyü)	1220(1805)	Şeref-i islamla müşerref
5	BŞS 352, s.65	-	Mehmed	Mevlişet köyü	1220(1805)	Din-i İslam ile müşerref olub
6	BŞS 352, s.65	Mehmed'in kızı 5 yaşında	Fatma	Mevlişet köyü	1220(1805)	Babasının Müslüman olduğu zaman 5 yaşında olub bi'ttabi Müslüman olmağla on beşine varınca kefere olmağın badelistihbar huzur-ı şere ihzar olunub badettelkinü'ş-şehade ismi dahi Fatıma

7	BŞS 352, s.65	Aleks(çoban)	Hüseyin	Grabova	1220(1805)	İslam ile müşerref olub
8	BŞS 352, s.65	Yanu (çoban)	Ali	Uyanık köyü	1220(1805)	Şeref-i islam ile müşerref
9	BŞS 411, s.25	El müslimetü'l-cedide Hene veled-i Gerk	Rabiye	Sinas köyü	1245(1829)	Kendi ihtiyarıyla din-i zulmat-ı keferiden içtinab ve din-i Mübin-i Muhammedde nakl olunmak matlubumdur dedikte kelimeteyn-i tayyibeteyn *"eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar(Bekir ağa, Salih ağa(Luar), İlyas muhzırı, İbrahim muhzırı, el-Hac Abddulahil, İslam Ağa-zade)
10	BŞS 411, s.29	El müslimetü'l-cedide Line bint-i Yasef	Mahmude	-	1245(1829)	Kendi ihtiyarıyla din-i zulmat-ı keferiden içtinab ve din-i Mübin-i Muhammed aliyye salavat-ı vesselam da nakl olunmak matlubumdur dedikte kelimeteyn-i tayyibeteyn *"eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* lisanen ve cinanen demekle
11	BŞS 411, s.29	El müslimü'l-cedid	Kula bin Niko	Ali	1245(1829)	Bi't-taven ve ihtiyaren ikrar eyledikde din-i zulemat-ı keferidin içtinab ve din-i Mübin-i hazret-i Muhammed-i aliyye es-salavat ve's-selam da nakl olunmak matlubumdur dedikde *"eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* lisanen ve cinanen demekle

12	BŞS 411, s.30	El müslimü'l-cedid Kara Kosta	Mustafa	Loşne	1245(1829)	Bi't-taven ve ihtiyaren ikrar eyledikde din-i zulemat-ı keferidin içtinab ve din-i Mübin-i hazret-i Muhammed-i aliyye es-salavat ve's-selam da nakl olunmak matlubumdur dedikde "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" lisanen ve cinanen demekle
13	BŞS 385, s.47	Geline veled-i Marko	Meryem	Muris köyü	1258(1842)	Din-i batıladan huruç ve din-i Muhammedide dahil olarak şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
14	BSŞ 385, s.47	İstefan veled-i Yorg	Hüseyin	Romaniçe köyü	1258(1842)	Bi't-tav ve'r-rıza din-i batıladan huruç ve din-i Muhammedide dahil olarak şeref-i islam ile müşerref olmağla kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
15	BŞS 385, s.48	-	Hüseyin	Sadvice köyü	-	Niko veled-i Kula meclise gelerek daha önce şeref-i islamla müşerref olan gaib mühktedi Hüseyin borç
16	BŞS 385, s.52	Vasil veled-i İstefan	Bekir	Kamçiset	1258(1842)	Din-i batıladan huruç ve din-i Muhammedide dahil olarak şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar

17	BŞS 385, s.52	Lule veled-i Sutir	Fatıma	Kırbaşan köyü	1258(1842)	Din-i batıladan huruç ve din-i Muhammedide dahil olarak şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
18	BŞS 385, s.55	Lazar veled-i Vasil boyacı	Hasan	Kale	1258(1842)	Kendi hüsn-ı rızasıyla din-i batıladan huruç ve din-i münif-i Mustafada dahil olarak şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
19	BŞS 385, s.104	Kosta veled-i Petro	İslam	Ergirikesri	1258(1842)	Din-i batıladan çıkıub din-i Mustafide islam ile müşerref ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
20	BŞS 385, s.104	Rabu veled-i İstefan	İbrahim	Kamçiset köyü	1258(1842)	Din-i batıladan çıkıub din-i Muhammedide girüb şeref-i islam ile müşerref ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
21	BŞS 385, s.104	Zuga veled-i Anderya	Rodop	Belice Piştan	1258(1842)	Din-i batıladan çıkıub din-i Mustafide dahil olub islam ile müşerref ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" ikrar
22	BŞS 385, s.104	Dimitri veled-i Yivan	Hüseyin	Manastır Çelubin köyü	1258(1842)	Din-i batıladan huruç ve din-i İslama dahil ile müşerref olub ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en*

						Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh" ikrar
23	BŞS 385, s.106	Marine veled-i Abastul	Fatıma	.. sagir köyü	1258(1842)	Din-i batıladan huruç ve din-i İslama dahil ile müşerref olub ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar(Şahitler: İbrahim Kethüda, Katib Salu bey, Katip Mehmed, … gayri müslim)
24	BŞS 385, s.106	Yanko veled-i İstefan	Receb	Iskaruyanlı	1258(1842)	Bi't-tav ve'r-rıza din-i batıladan huruç din-i Muhammed Mustafa da dahil olub şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar(Yusuf Ağa Resul, Kethüda-zade .. bey, Aguş Nuri Beye tabi Ahmed Iskarayanlı , Said ağa ve gayrihum)
25	BŞS 385, s.106	Mihal veled-i İstane	Mehmed	Nevsile köyü	1258(1842)	Bi't-tav ve'r-rıza din-i batıladan huruç din-i Muhammedide dahil olub şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar(Eş-Şeyh Hasan Efendi-zade Mehmed efendi, İslam ağa, Derviş Luta Luari, Katib, Katip Mehmed .. ve gayrihum)
26	BŞS 391, s.3	Kuço veled-i	Hasan	Andonfuruce köyü	1259(1843)	Bi't-tav ve'r-rıza şeref-i islamla müşerref olmağla ve Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne

						Muhammeden abduhu ve Resuluh kelimetyn-i tayyibeteyn ikrar (şahitler)
27	BŞS 391, s.3	Yorg veled-i Nastu	Celaleddin	Gurze köyü	1259(1843)	Bi't-tav ve'r-rıza şeref-i islamla müşerref olmağla ve "*eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* kelimetyn-i tayyibeteyn ikrar (şahitler)
28	BŞS 391, s.3	Mühtedi Celaddin'in sagir oğlu	Üveys	Gurze köyü	1259(1843)	-
29	BŞS 391, s.3	Mühtedi Celaleddinin sagir oğlu	Selim	Gurze köyü	1259(1843)	-
30	BŞS 391, s.3	Mühtedi Celaliddin sagire kızı	Rabuş	Gurze köyü	1259(1843)	-
31	BŞS 391, s.3	Mihal	İsmail	Penderhondi	1259(1843)	Reşit olduğu halde akıl din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelietyn-i tayyibeteyn Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh(şahitler)
32	BŞS 391, s.3	Naçu	Receb	Muzayaka nahiyesi Majan köyü	1259(1843)	Bi't-tav ve'r-rıza şeref-i islamla müşerref olmağla ve "Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh" kelimetyn-i tayyibeteyn ikrar (şahitler)
33	BŞS 391, s.3	Yanu	Selim	Penderhondi	1260(1844)	Din-i batıladan huruç idüb şeref-i islamla müşerref olub ve kelimeteyn-i tayyibeteyn "Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh" ikrar (şahitler)

34	BŞS 343, s.3	Gunca bin-ti york	Ayşe	Kozana.. köyü	1261(1845)	İslam ile müşerref olmağla *"eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* kelimetyn-i tayyibeteyn ikrar (şahitler)
35	BŞS 343, s.3	Hutunun kocası Tarikun veled-i Mityahila	Mustafa	Kozana… köyü	1261(1845)	Hidayet-i islamla müşrref olub kelime-i şehadet *"eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar ederek 3 bin akça mihr-i müeccelle nikah(şahitler)
36	BŞS 343, s.3	Gogi veled-i Nekela	İsmail	Timuriçe kazası Şemberzi köyü	1261(1845)	Hidayet-i hazret-i samedaniye ile hüsn-i rıza ve ihtiyarıyla İsmail tesmiye ve talebür-rıza-yı teali din-i batıladan rücu ve islam ile müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" kıraat etmiş
37	BŞS 343, s.3	Kosta veled-i Niko	Mehmed	Vakıf Mahallesi	1261(1845)	Hidayet-i hazret-i samedaniye ile hüsn-i rıza ve ihtiyarıyla din-i batıladan rücu ve şeref-i islam ile müşerref kelimeteyn-i – "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* kıraat etmiş(şahitler)
38	BŞS 343, s.3	Fuli veled-i Doru	Derviş Mehmed	Malakas-ı Zir-Mezuçe köyü	1261(1845)	Hidayet-i hazret-i samedaniye ile hüsn-i rıza ve ihtiyarıyla din-i batıladan rücu ve şeref-i islam ile müşerref kelimeteyn-i – "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* kıraat etmiş(şahitler)

39	BŞS 343, s.3	Rabu bin York	İsmail	Mikul köyü	1261(1845)	Hidayet-i hazret-i samedaniye ile hüsn-i rıza ve ihtiyarıyla din-i batıladan rücu ve şeref-i islam ile müşerref kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* kıraat etmiş(şahitler)
40	BŞS 343, s.3	Marine bint-i Metrocuku	Afifi	Berat nahiyesi-Veternik İstardva köyü	1261(1845)	Hüsn-ı rıza ve ihtiyarıyla kelimeteyn-i tayyibeteyn- *"Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*"kıraat ile din-i islamı kabul(şahitler)
41	BŞS 343, s.3	Lul bint-i Selib	Fatıma	Kalem köyü	1261(1845)	Hüsn-ı rıza ve ihtiyarıyla kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* kıraat ile din-i İslamı kabul ve kefereden rücu
42	BŞS 343, s.3	Avaram veled-i Yani	İsmail	Kamçiset köyü	1261(1845)	Hidayet-i hazret-i samedaniye ile din-i batıladan rücu ve telkin-i kelime-i şehadet kılındığı
43	BŞS 343, s.3	--	Elmas	Islatiniyye Iskarapar	1261(1845)	Kelimetyn-i tayyibeteyn "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"*
44	BŞS 343, s.3	İstefan veled-i İstane	Ahmed	Mangalem	1261(1845)	Din-i nasaradan huruç ve şeref-i islam ile müşerref ve Kelimetyn-i tayyibeteyn "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar (şahitler)
45	BŞS 343, s.3	Sagir oğlu	Ruşid	Mangalem	1261(1845)	-

46	BŞS 343, s.7	Rapo veled-i Avarım(taife-i mesihiyyeden)	Abdurrakib	Muzayaka nahiyesinde velkan köyü	1261(1845)	Kendi nüsn-ı rızasıyla Kelimetyn-i tayyibeteyn "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* okuyarak din-i tayyibe-i şerife islamı kabul, telkin-i ve tebin-i usul ve furuğ-ı islamiyye ile takriri-i alemet olundu. 5 Sad 1261, saat:5
47	BŞS 381, s.40	Gorane bint-i Vasil	Emetullah	Gırşenik	1855	Din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref ve kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar etmekle(şahitler)
48	BŞS 394, s.2	Vasil veled-i Kosta	Mehmed	Juban köyü	1286	Hüsn-ı rızasıyla ve ihtiyarıyla dini batıladan rücu ve şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar(şahitler)
49	BŞS 394, s.2	Tin veled-i Kosta	Fatıma		1286	Hüsn-ı rızasıyla ve ihtiyarıyla dini batıladan rücu ve şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar(şahitler)
50	BŞS 394, s.15	Tayne velede-i Miho	Şirin	Piştan-ı Berat	1286	Şeref-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* ikrar
51	BŞS 394, s.24	Ergirili cafer ağanın maiyyetinde Petro	Osman	Yanyalı	1286	Din-i islamla müşerref olub kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu*

						ve Resuluh" ikrar(şahitler)
52	BŞS 394, s.84	Gergo veled-i Kusta	Hasan	Jitom köyü	1286	Millel-i mesihiyyeden rücu ve kelimeteyn-i tayyibeteyn- "*Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh"* şehadeteyn ile kalbi pir-nur ve beher mend olub Hüda-yı lem(?) bezl hazretleri iki cihanda serveri eyleye amin …

DEATH RITUALS AMONG CRETAN IMMIGRANTS
GİRİTLİ GÖÇMENLERDE ÖLÜM RİTÜELİ

ALİ SELÇUK*

***Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi bölümü öğretim üyesi / KAYSERİ**

ORCID: 0000-0001-5326-8113

Bu çalışma Girit'ten Mersin ve Tarsus'a göç eden Giritli göçmenlerin ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalarını araştırmayı amaçlamaktadır. 1897 yılında Yunanistan'ın Girit'i işgaliyle adadaki Türk fakat çoğunlukla Rumca konuşan Müslümanlar göçe başladılar. 1897'den itibaren Girit'ten hızla başlayan göç, Fge adalarına doğru yoğunlaştığı gibi Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını da etkiledi. 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında İzmir, Antalya, Mersin ve Tarsus'a Girit'ten göçmenler gelmiştir. Girit'ten Anadolu'nun yanı sıra Selanik'e, Rodos'a, Cezayir-i Bahr-i Sefid'e de Müslümanlar göç etmişlerdir. Girit adasından Türkiye'ye göçün ikinci aşamasını Temelde Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren İsviçre'nin Lozan kentinde gerçekleşen Lozan Barış Konferansı (1922-1923) sırasında Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme sonucunda iki ülke arasında yaklaşık 2 milyon insan doğup büyüdüğü topraklardan ayrılarak kendilerine yabancı yeni topraklarda yaşamaya, 'mübadele' edilmeye zorlandılar. Bu süreçte Giritli Mübadiller Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından Mersin merkez ve Tarsus'a da iskân edilmiştir. Girit'ten Mersin ve Tarsus'a her iki göç dalgasıyla iskân edilen Giritli göçmenlerin Sünni ve Bektaşi olmak üzere iki ayrı inanç sistemine mensup olduklarını görmekteyiz. Giritli göçmenler, Bektaşi ve Sünni olmak üzere iki ayrı inanç sistemine mensup olmakla birlikte, ölüm ritüeli dışında sosyal dayanışma ve etkileşimlerini herhangi bir ayrışma ve ötekileştirme olmaksızın sürdürmekte, Giritli olma atıf çerçevesi temelinde sosyal bütünleşmelerini, topluluk yapılarını ve kültürel sistemlerini devam ettirmektedirler.

Bu çalışmanın dayandığı veriler, Mersin merkez-Hebilli köyü, Tarsus merkez-Reşadiye mahallesi ve İhsaniye köyünde, Mersin ve Tarsus'un farklı yerleşim birimlerinde ikamet eden Giritli göçmen ailelerle Mart 2015 yılından bu yana özellikle yaz aylarında yoğunlaştırılan nitel araştırma vasıtasıyla katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

Anahtar kelimeler: Giritli Göçmenler, Giritli Bektaşiler, Ölüm, Mersin.

This study aims to investigate the beliefs and practices related to death among Cretan immigrants who migrated from Crete to Mersin and Tarsus. In 1897, with Greece's occupation of Crete, the Turkish but predominantly Greek-speaking Muslims on the island began to migrate. Beginning in 1897, a wave of migration from Crete swept towards the Aegean islands and the western and southern coasts of Anatolia. In July-August 1899, immigrants from Crete arrived in Izmir, Antalya, Mersin, and Tarsus. In addition to Anatolia, Muslims also migrated from Crete to Thessaloniki, Rhodes, and the Eyalet of the Mediterranean Sea (Cezayir-i Bahr-i Sefid).

The second phase of migration from Crete to Turkey stemmed from the Lausanne Peace Conference (1922-1923) held in Lausanne, Switzerland. This conference, which primarily concerned Turkey and Greece, led to a convention for the exchange of populations between the two countries.

As a result of this convention, approximately 2 million people from both countries were forced to leave their birthplace and live in unfamiliar new lands as part of the 'exchange.' During this process, the Cretan individuals subject to the population exchange were also settled in Mersin city center and Tarsus by the Republic of Turkey. The Cretan immigrants who were settled in Mersin and Tarsus through both waves of migration belonged to two different belief systems, namely Sunni and Bektashi. Despite belonging to two distinct belief systems-Bektashi and Sunni-the Cretan immigrants maintained their social solidarity and interactions without any separation or otherization, except in the context of death rituals. They continued their social integration, community structures, and cultural systems based on their common Cretan identity.

The data upon which this research is based were collected through participant observation and in-depth interviews with Cretan immigrant families residing in different settlements of Mersin and Tarsus-specifically in Mersin city center-Hebilli village, Tarsus city center-Reşadiye neighborhood, and İhsaniye village-through qualitative research intensified especially during the summer months since March 2015.

Keywords: Cretan Immigrants, Cretan Bektashis, Death, Mersin.

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Girit'ten Mersin ve Tarsus'a göç eden Giritli göçmenlerin ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalarını Mersin ve Tarsus'un farklı yerleşim birimlerinde ikamet eden Giritli göçmenler örneğinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın dayandığı veriler, Mersin merkez-Hebilli köyü, Tarsus merkez-Reşadiye mahallesi ve İhsaniye köyünde, Mersin ve Tarsus'un farklı yerleşim birimlerinde ikamet eden Giritli göçmen ailelerle Mart 2015 yılından bu yana özellikle yaz aylarında yoğunlaştırılan nitel araştırma vasıtasıyla katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

1645 yılında başlayan Girit seferi aralıklarla 1669 yılına kadar (24 yıl) devam etmiş, padişah IV. Mehmet'in sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın en son Kandiye'yi fethetmesiyle, 6 eylül 1669 tarihinde 18 maddelik bir antlaşmayla (Venedik Cumhuriyeti) Osmanlı Devleti egemenliğine dahil olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 217-218; Selçuk, 2008: 47- 50). Yaklaşık 228 yıllık bir Türk hâkimiyetinin ardından Giritliler 19. yüzyılın siyasal karmaşaları ve çatışmalarının neticesinde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış, Osmanlı devleti tarafından Ege ve Akdeniz'in sahil şeridindeki yerleşim bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Girit göçmenleri, Anadolu'ya iki göç dalgası sonucu gelmişlerdir. Bu göç dalgasının birincisi 1897 yılında Yunanistan'ın Girit'i işgal etmesiyle başlamıştır. 1897 yılında Yunanistan'ın Ada'yı işgaliyle birlikte Girit'teki Rumca konuşan Müslüman Türkler göçe başlamışlardır. 1897' den itibaren Girit'ten hızla başlayan göç, Ege adalarına doğru yoğunlaştığı gibi, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını da etkilemiştir. 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında Nimet-huda, İnayet, Yunan, İngiliz, Saadet, İdare-i mahsusa vapurlarıyla Alanya, Mersin, İzmir, Silifke, Bodrum iskelelerine Girit'ten getirilen muhacirlerinin geliş tarihleri ve sayıları kayıt edilmiştir. Girit'ten Anadolu'nun yanı sıra Selanik'e, Rodos'a, Cezayir-i Bahr-i Sefid'e de göç edilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine göre, 21 Muharrem sene 317 (1 Haziran 1899)'te İzmir'e gelen ve nüfusu 21.000 aşan Girit muhacirlerinin Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerine iskânları uygun görülmüştür.

Adana ve Konya'ya üçer bin, Ankara'ya dört bin, Suriye'ye bin, Beyrut'a bin, Bingazi'ye bin, Halebe iki bin ve Karahisar-ı Sahib sancağına bin nüfusun sevk ve iskân edilmelerine karar verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerde Tarsus'a gönderilen muhacirler ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. 26 Haziran 1315 tarihinde (8 Temmuz 1899) Mersin ve Alaiyye limanlarına 1.500 Girit muhacirinin geldiği belirtilmiştir.

Mersin'e gelen 1.077 muhacirin bir kısmının Halep'e gitmek istediği belirtilerek gerekli işlemlerin yapılması hususu, sonrasında onların bir kısmının Adana, Halep ve Beyrut'a sevk edildiği belirtilmiştir. Ağustos 1901 yılında Tarsus'ta iskân edilmek için bulunan Giritli muhacir sayısı 234 hanede 707 yetişkin 225 çocuk olmak üzere 932 kişidir (Uğuz, 2011: 109; Selçuk, 2018: 20-29).

Girit adasından Türkiye'ye göçün ikinci aşamasını ise mübadele oluşturmaktadır. Temelde Türkiye Cumhuriyeti devleti ve Yunanistan'ı ilgilendiren İsviçre'nin Lozan kentinde gerçekleşen Lozan Barış Konferansı (1922-1923) sırasında Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme sonucunda, yaklaşık iki milyon insan doğup büyüdüğü yerden ayrılmaya, iki ülke arasında "mübadele" edilmeye zorlandılar. Sözleşme 19 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelere göre kimlerin bu mübadele sürecine katılacağı, mübadeleye katılanların mülklerinin nasıl taşınacağı veya el değiştireceği, bütün bunları kimlerin denetleyeceği belirleniyordu. Sözleşme ile herhangi bir etnik aidiyete vurgu yapılmaksızın, "Türk topraklarına yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları" ile "Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların" mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. Sözleşmenin 1. Maddesine göre "1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu nüfus mübadelesine girişilecek ve bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecekti" (Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler, 89-95). İşte söz konusu bu sözleşmeye istinaden 15 Şubat 1924 tarihinde Girit'ten Mersin limanına 3.305 mübadil gelmiştir. Mübadillerden 1.500'ünün Mersin'e, 900'ünün Tarsus'a, 500'ünün Adana'ya, 300'ünün Dörtyol'a, 50'sinin Bahçeye, 50'sinin Osmaniye'ye iskân edilmesi planlanmıştır. Tarsus'a iskân edilecek olan 218 hânede toplam 970 Girit mübadili, 26 Şubat 1924 tarihinde trenle Tarsus'a getirilmişler ve geçici süreliğine Ermeni kilisesine, daha sonra Ermeni ve Rumlar'ın boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir. Bu ailelerden 34'üne meyve ve sebze bahçesi, 43'üne tarla, 90'ına bağ verilmiş, bir ailenin de bir fırıncı ile ortaklığı sağlanmıştır. Mübadillerden altı aile İzmir'e gitmek istediklerinden yapılan yardımları kabul etmemişler, üç aileye ise yakında mübadele ile gidecek olan Rumlardan kalacak dükkânların tahsis edilmesi planlanmıştır (Uğuz, 2011: 111-112; Selçuk, 2018: 33-34).

2. BULGULAR

2.1.Ölümün ön Belirtileri

Ölüm, bütün topluluklarda olduğu gibi, Giritli göçmenler açısından da çok yıkıcı ve üzücü bir geçiş anıdır. Hatta ölümün konuşulması bile kötüdür ki, çokça bahsedildiğinde bile ölümün geleceğinden korkulmaktadır. Bu yüzden Giritli göçmenler, ölümden kaçınmak için her türlü tedbiri almakta ve bir takım uygulama ve yöntemlere başvurmaktadır. Ancak, onlar yine de ölümü engellemek için bir şey yapılamayacağını vurgularlar. Ölen kişinin ruhunu rahat ettirmek çok önemlidir. Giritli göçmenlere göre ölen insanların ruhlarını bedenlerinden Azrail almaktadır.

Sünni olarak adlandırabileceğimiz Giritli göçmen grubuna göre kişinin ruhu Allah tarafından dünya üzerinde yaptığı iyilikler, kötülükler ve ibadetlere göre cennet veya cehenneme gönderilecektir. Bektaşi inancını yaşayan Giritli göçmen grubuna göre ise ölüm sonrası cennet veya cehenneme gitme inancı mevcut değildir: "Bizim inancımızda cennet-cehennem yok. Bizde cennet-cehennem buradadır yani her şeyi burada görecek çekecek, burada iyiyle kötünün karşılığını gördükten sonra Hakk'a yürüyecek gidecek" (Hüseyin T.). Giritli göçmenler yaşam sürecinde yapılan her türlü iyi ya da kötü davranışın hesabının verileceğine inandığı için yaşam boyu iyilikler yapmaya ve kötülüklerden kaçınmaya çalışmaktadır. Giritli göçmenlerdeki genel kader inancına göre insanın ölüm zamanından önce veya sonra ölmesi gibi bir şey söz konusu değildir: "Herşey ne olacağı önceden belirlenmiş, ne önce ne sonra" (Mustafa K.).

Giritliler gündelik yaşamlarındaki kimi olayları ölümün habercisi olarak görmektedir. Ölüm, bireyin yaşam fonksiyonlarının durması ve bulunduğu topluluktan, gruptan ve aileden ebediyen uzaklaşması, bir bilinmezliğe doğru gitmesidir. İnsanlar ve hayvanlar içgüdüsel olarak hayatta kalmak, yani ölmemek için ellerinden geleni yaparlar. İnsanlar, ölümle ilgili yaşadıkları tecrübelerden hareketle, ölümü düşündüren belirtiler ile ilgili inanca dayalı bir hafıza oluştururlar. Ölüm belirtisi olarak görülen unsur ve durumlar çeşitlilik gösterebilmektedir. Giritli göçmenler gündelik hayatlarında bazı hayvanların, normalden farklı olduğunu düşündükleri bazı davranışlarını ölüm belirtisi olarak kabul etmişlerdir. Bu belirtiler, hayvanların her gün yaptıkları hareketlerin dışına çıkmaları ve sanki bir şey ima ediyor gibi olmaları dolayısıyla insanların bunları ölüm belirtisi olarak nitelendirmesine yol açmıştır. Birçok kültürde ölümle özdeşleştirilen baykuş, Giritli göçmenlerde de ölüm habercisi olarak nitelendirilir. Birinin evinin üzerinde ya da çok yakınında baykuşun ötmesi, ölümün haberi olarak yorumlanır: "Baykuş bizde uğursuzdur. Baykuşun konduğu evden ölü çıkar" (Sevim C.). Bu durumda ölümü engellemek için, ocaktan alınan odun parçasının baykuşa doğru atılması gerekmektedir. Bu yöntemle baykuşun getirdiği kötülüğün gideceğine inanılır. Ayrıca "ocağında baykuşlar ötsün" sözü, Giritli göçmenlerin içinde yaygın olarak kullanılan bir bedduadır. Baykuşun ölümün habercisi olduğu inancına Anadolu'nun pek çok yöresinde rastlanmaktadır. Baykuş, eski çağlardan bu yana pek çok toplulukta insanlar tarafından kötülük, felâket ve ölümün sembolü olarak kabul edilmiştir (Selçuk, 2018: 109-110).

Giritli göçmenlere göre, beklenmedik bir saatte ve beklenmedik bir şekilde horozun ev yakınına gelip ötmesi ölümün yakın olduğunun bir belirtisidir. Aynı zamanda tavuk, horoz gibi ötürse ölümün habercisidir. Bu durumda tavuğun başı hemen koparılır. "Tavuk horoz gibi öttüğü zaman da evden ölü çıkar. Horoz gibi öten tavuğun hemen kafasını kesip atarlar. Eğer tavuğun kafası kıble tarafına giderse evden ölü çıkacağına inanırız" (Hüseyin C.). Girit göçmenlerinde görülen tavuğun ölüm habercisi olmasıyla ilgili inanış ve uygulamalara Anadolu'nun birçok yöresinde rastlanılmaktadır (Selçuk, 2004: 202).

Giritli göçmenlere göre köpekler gece veya gündüz gelip eve doğru havlarsa ya da ulursa, bu durum ev çevresinde bir ölümün meydana geleceğine işarettir: "Köpek ulumaya başladığında mutlaka bir evden ölü çıkacak derler. Uluyan köpeği taşla kovarız" (Sevim C.). Bilindiği gibi Anadolu'da ölümü haber veren hayvanlardan en önemlilerinden birisi de köpektir. Türk mitolojilerinde aldatıcı bir hayvan olarak kabul edilen köpeğin kadim Türk inancında ölümden sonra ruhun akrabalarının ve kendi evinin etrafında onlardan birine zarar vermesi amacıyla dolaştığı inancı mevcuttur. Aynı zamanda ruhun, söz konusu yerlerde dolaşmasına köpeğin eşlik ettiği düşünülmektedir (Tryjarski, 1979: 301). Bu bağlamda Girit göçmenlerinde baykuş ve köpeğin ölümü haber verdiği inancıyla

öldürülmesi veya kovulması, ölüm ruhunun kötülüklerini bertaraf etmekle ilgili olmalıdır. Söz konusu hayvanların ölüme işaret ettiği zamanlarda öldürülmeleri veya kovulmalarıyla onların Azrail'e öncülük etmeleri engellenmiş olmaktadır (Selçuk, 2018: 111).

Giritli göçmenler arasında rüyada görülen bazı olaylar, durumlar ya da simgesel unsurlar ölümle ilişkilendirilerek, bir ölümün belirtisi, habercisi olarak nitelendirilir. Giritli göçmenlere göre, rüya içinde ölümü belirten, gelecek ölümden haber verme niteliği taşıyan olaylar, durumlar ve simgesel unsurlar şu şekildedir: "Bizim Giritlilere göre rüyada dişinin düştüğünü görmek ölüme yorulur. Rüyada kaybedilen dişin, bir akrabayı ya da bir tanıdığı işaret ettiği düşünülür. Rüyada azı dişinin çıktığını görmek ölüme işarettir. Rüyada arka dişlerin çıktığını görmek yakın akrabalardan birinin; ön dişlerin çıktığını görmek ise akraba ya da köyden tanıdık birinin öleceğine işarettir. Rüyada, yaşayan birinin, ölmüş biri ile bir yere gitmesi, o kişinin öleceğine işarettir. Rüyada toprak karıştırmak ölümün habercisidir. Rüyada toprakla uğraşmak, çift sürmek ölüm getirir. Yani kendi akrabalarından birinin öleceğinin işaretidir.

Rüyada dalın kırılması ve düşmesi birinin öleceğini gösterir. Küçük dal kırılırsa genç biri, büyük dal kırılırsa yaşlı biri ölür" (Teslime O.; Zehra U; Cemile Ş.). Aynı zamanda Giritli göçmenlerde rüyada gelinlik giymek, kefen giyileceğine yorumlanmaktadır. Rüyada yaşadıkları evin bir tarafının göçtüğünü görmek, ev halkından birisinin öleceğine işarettir. Rüyada ölmüş akrabalardan birisinin rüya göreni yanına çağırması da ölüm habercesidir: "Rüyada ölmüş yakının seni çağırır da gidersen ölürsün, eğer gitmezsen ölmezsin. Dişin ağrıyarak çıkarsa kendi ailenden ağrımadan çıkarsa dışarıdan tanıdığın biri ölecek. Evin göçtüğünü görürsen, gelinlik görürsen, çıplak kız çocuğu görürsen evden cenaze çıkacağına inanırız" (Sevim C.). Girit göçmenlerinde tespit ettiğimiz ölümün habercisi rüyalarla ilgili inanışlar Anadolu'nun pek çok yöresinde mevcuttur (Selçuk, 2018: 111).

Giritli göçmenlere göre ölümden sakınmak için bazı hususlara dikkat etmek gerekir. Giritli göçmenlerin inanışına göre "akşamları makasın ağzı açık bırakılmaz, zira bu durum ölümü çağırır. Ayrıca ölü suyu ısıtılan kazan ölü yıkandıktan sonra ters çevrilmelidir, yoksa aileden başka birisinin ölümüne neden olur. Ölüm anında kapı-pencere açılmalıdır; ölüm meleği çıkacak yer bulamazsa başka biririsine musallat olur ve onun ölümüne sebep olur. Cenaze yıkanırken uyuyan herkes uyandırılmalıdır. Mezarlıktan dönüşte kimse arkasına bakmamalıdır, eğer herhangi bir kişi arkasına bakarsa onun ailesinden birisi ölür" (Hüseyin S.; Selçuk, 2018: 109-112).

2.2. Ölüm anı / yıkama

Giritli göçmenler öleceği anlaşılan kişiye hoca çağırarak yasin okuturlar. Öleceği anlaşılan kişiye, gelecekte yapılacak güzel şeylerden bahsedilerek ona moral verilmeye çalışılır. Artık son aşamaya, yani son nefesini vermeden önceki duruma geçildiğinde, hastanın ailesine, ziyarete gelenlere helalleşmesi sağlanır. Ağır hastanın, yani ölmesi beklenen kişinin bütün sevdiklerinin gelip onu görmesi sağlanır. Ölmesi beklenen kişinin çok sevdiği biri oraya gelemeyecek, son nefesini vermeden yetişemeyecek kadar uzaktaysa, onu görmeden can veremez ve ancak o kişi geldiğinde can verebilir. O kişinin gelemeyeceği kesinleşirse ölmesi beklenen kişinin gözünün önüne onun fotoğrafı konulur ve bu şekilde bir nevi onu görmesi sağlanır. Böylelikle can vermesinin kolaylaşacağına inanılmaktadır. Ölmesi beklenen kişinin, son anlarında herkesi görmesi gerekir. Ancak bu görüşme kısa bir süre olup hemen sona ermelidir. Ölümü yaklaşan kişi kıbleye doğru çevrilir, ağzına su damlatılır.

Giritli göçmenlerden Sünniler ölen kişi için öldü kelimesini kullanırken, Bektaşiler nasibli kişinin ölmesine Hakk'a yürüdü, Bektaşi aileye mensup fakat nasibli olmayanların ölümü için göçtü kavramlarını kullanmaktadır (Selçuk, 2018: 112-113).

Ölüm anında kapı pencere açılır, ölen kişinin çenesi ve ayağı bağlanır. Giritli göçmenler bu işleme "cenne" derler. Aynı zamanda ölen kişinin ayakkabıları evin giriş kapısının önüne bırakılır. Ayrıca önceki dönemlerde cenaze şişmesin diye karnına bıçak konulduğu ifade edilmiştir. Ancak günümüzde defin işlemi ikinci üçüncü günlerde yapılacaksa, cenaze morgda bekletilmektedir. Ölüm olayı Giritli göçmenlerin yerleşim birimlerinde hemen duyurulduğu gibi ölen kişinin uzaktaki akrabalarına da haber verilir. Ölüm haberini alan herkes cenaze evinde toplanır. Cenazeyi yıkamak için ısıtılan suyun içine bir kalıp sabun atılır. Cenaze önce bu sabunlu suyla akrabaları tarafından yıkanır. Cenaze yıkama işlemi bittikten sonra su ısıtılan kazan, ateşin üstüne ters çevrilerek bırakılır. Cenazenin yıkandığı yerde üç gün lamba yanar. Aynı zamanda üç gün boyunca akşamları cenazenin yıkandığı yere, ölen kişinin ruhunun gelip su içeceği inancıyla bir fincan su bırakılır. Ayrıca ölüm olayının gerçekleştiği gün ikindi ezanından başlayıp ölünün kırkı çıkıncaya kadar cenazenin yıkandığı yerde günlük yakılır (Selçuk, 2018: 113).

2.3.Kefenleme / defin

Cenazeyi genellikle ölen kişinin akrabaları kefenler. Kefen, Anadolu'da örneklerine çokça rastladığımız gibi, üç parçadan oluşur. Önce bez parçasının üst noktasına kafanın geçmesi için bir delik açılır ve yanlardan da iki parça daha delikle kollarının geçmesi sağlanarak, ölüye bir gömlek gibi giydirilir. İç göynek adı verilen bu bez parçasının üstüne bir kat daha kefen sarılır. Daha sonra bunların en üstüne vücudun tamamını kapatacak bir kefen sarılır. Girit göçmeni Bektaşilerde ise ölü yıkandıktan sonra kişinin nasib aldığındaki giydiği eşyalar yani fesi, yazması, teslim taşı ve tiğbenti ölüye giydirilir veya bu eşyalar ölünün sağ eline verilir, el göğsüne konur: "Hakk'a yürüyen kişiyi defnetmeden önce tığbenti ve teslim taşı sağ eline verir göğsünde birleştirir bırakırsın, kadınlarda yazması erkeklerde de fesi yani bunların üçünün bir arada olması gerekiyor ve öyle defnedersin. Eğer Hakk'a yürüyen kişinin bu eşyaları o an bulunamadıysa, bulunduktan sonra mezarının içine sonradan konulması gerekir. Ama bugüne kadar da bu üç eşyası bulunamayana rastlamadım" (Sami G.). Diğer taraftan Giritli Bektaşilerden bir kısmı ölen kişinin teslim taşının yeni nasib alacak çocuklarından birine bırakılmasının daha uygun olduğuna inanmaktadır: "Annem Hakk'a yürüdüğünde teslim taşıyla defnetmedik. Kız kardeşim nasib almayı düşünüyordu, nasib aldıktan sonra annemin teslim taşını kız kardeşim taktı" (Sevim C.). Ölen kişinin fesi, yazması, teslim taşı ve tiğbenti giydirildikten sonra, kişinin nasip aldığındaki elbisesini üstüne örterler ve ölünün bütün vücudunu örtecek şekilde büyük bir çarşafa sararlar. Böylece kefenleme işlemi tamamlanmış olur (Selçuk, 2018: 114).

Cenaze mezarlığa sal ağacıyla götürülür. Cenaze namazı mezarlıkta kılınır. Köylüler tarafından kazılan mezara ölünün yakınları tarafından indirilir. Mezara toprağı ilk akrabaları atar, kürek elden ele verilmez; kürek yere bırakılır, toprak atacak diğer kişi küreği yerden alır. Mezar toprakla kapatıldıktan sonra baş ve ayakucuna tahta parçaları yerleştirilir ve baş tarafındaki tahta parçasına ölen kişinin künyesi yazılır. Mezar kaldırma işleminden sonra bu tahta parçaları atılır. Giritli göçmenlerde defin işlemi güneş batmadan tamamlanmak zorundadır, eğer gün batmadan yetiştirilemeyecekse öbür güne bırakılır. Ölen kişinin elbiselerini aileden hiç kimse kullanmaz, bu elbiselerin tamamı başkalarına verilir.

Diğer taraftan Giritli göçmenlerden biri öldüğünde sünniler Allah rahmet eylesin diye dua ederken Bektaşiler devri daim olsun temennisinde bulunurlar (Selçuk, 2018: 114-115).

2.4.Yas

Giritli göçmenlerin inanışına göre, yas tutmak sadece ağlamak anlamına gelmemekte, ölen kişi için bir süre yaşamın belli zevklerinden, davranışlarından, alışkanlıklarından uzak durmak ve bazı davranış kalıpları içerisinde hayata devam etmek anlamına gelmektedir. Yas, temel olarak ölümden sonraki kırk günlük süreci içine almaktadır; ancak ilk kırk gün sadece yas tutmanın en belirgin olduğu dönemdir. Diğer taraftan Giritli göçmenler için yas, kaybedilen kişinin yakınlık derecesine göre beş, on yıl bazen de ömür boyu sürdürülmektedir. Giritli göçmenler için kırk günlük yas süreci, yasın en önemli dönemidir. Bilindiği üzere orta Asya ve Anadolu'nun birçok yöresinde yas rengi siyah olduğu halde (İnan, 1995: 195-196; Selçuk, 2004: 212, 220) yas tutan Giritli göçmen kadınlar, siyah elbiseler giymezler. Zira Girit adasında siyah elbiseyi Rumlar giydiği için onlara benzemek istemezler. Giritli göçmen kadınlar genellikle yas süresince renkli elbise giyerler (Hatice U.; Meserret G.; Sevinç T. Ç.). Orta Asya ve Anadolu Türklerindeki kırk günlük yas (Selçuk, 2004: 220) Giritli göçmenlerinde de benzer özellikler taşımaktadır. Bu süre zarfında erkekler traş olmazlar. Yas tutan kişiler kırk gün boyunca yıkanmazlar. Yas sürecinde uzun kollu elbiseler giyilir; ağlanır ve ağıtlar yakılır.

Ölümün gerçekleştiği ev, yas evidir. Yas tutulan ev, ölümü getirdiği kötülüklerin temizlenmesi için yapılan temizlik haricinde, yıllarca badanalanmaz, bakım yapılmaz.

Giritli göçmenler cenaze çıkan evde üç gün yemek pişirmezler, yas evine yemekleri akraba ve komşular getirir. Ölü evine taziye için gelenlere genellikle kahve ikram edilir: "Bizde sadece kahve verilirdi taziyede, çay pasta kek vs ikram etmek çok ayıptır. Cenaze evine herkes yemek götürür orada üç gün yenir, cenaze evine yemek yaptırmazlar. Herkes evinde yemek yapar yas yerine götürür orada yerler içerler" (Meserret G., Sevinç T. Ç.). "Bizim köyde yas evine bütün komşular yemek yapar getirir, o yas evinde yenir içilir. İlk üç gün yemekler dışarıdan komşular getirir, yas evinde yemek yapılmaz. Taziyeye çok uzun süre sonra gelmişse yani 15-20 gün sonra, yemek ikram edilmez sadece çay kahve ikram edilir" (İbrahim K.; Selçuk, 2018: 115-116).

2.5.Ölü Aşı / Lokma

Giritli göçmenlerde ölünün ruhu için üçüncü, yedinci ve kırkıncı günleri ölü aşı veya lokma adını verdikleri yemek ziyafeti yapılır. Girit göçmenlerinde ölünün ruhu için yapılan yemek ziyafetleri sünni ve Bektaşi gruplara göre farklılık arz etmektedir. Sünni inanca sahip Giritli göçmenler ölümden sonraki üç, yedi ve kırkıncı günleri topluluğun bütün üyelerinin katılımına açık yemek ziyafeti verilmekte, seneyi devriyesinde mevlit okutulmaktadır: "Bizim Melemez köyünde bir aileden ölen olduğunda varını yoğunu ortaya koyar ve yemeğini yedirir. Üçüncü, yedinci ve kırkıncı gün mutlaka ölünün ruhu için yemek yapılır, bütün köylü davet edilir. Seneyi devriyesinde yani ölümünün yılında kesinlikle mevlit okuturuz, yine bütün köylüyü davet ederek yemek yedririz" (Kemal Ş.). "Üçüncü gün helva yaparız. Yemek veririz. Yedisinde de yemek veririz. Bir hafta sürekli yemek veren de olur. Zaten ilk üç gün sürekli köylü yas evine gider. Yedisinde toplu bir yemek verilir. Kırkında da toplu yemek veririz. Elli sene önce ölen büyüğü için her yıl mevlit okutan var ölüm yıl dönümünde" (Ali Cevat G.). Giritli göçmenlerde genç ölümleri için bir hafta boyunca ölü evinde Yasin okutulmakta, yedisi, kırkı, elli ikisi ve seneyi devriyesinde mevlit töreni yapılmaktadır: "Genç ölümlerde yas çok uzun sürer.

Normalde bir hafta hoca gelir okur, yas evinde toplanılır. Ölümün kırkında ve elli ikisinde mevlit okutulur. Eşim öldüğünde üç yemeğini yaptık, yedi yemeğini yaptık, hoca geldi mevlit okudu. Kırkında da yine yemek tatlı helva meşrubat vs yapıldı. Her sene devriyesinde de hatim indiririm, hocaya önceden sipariş ediyorum Nisanın 30 unda geliyor hatim indiriyor. Pastaneden kurabiyeler şerbetler vs alıp eşimin ruhu için komşulara dağıtıyorum" (Meserret G.). Giritili göçmenlerde topluluk üyelerinden biri öldüğü zaman kırk gün içerisinde düğün yapılmamakta, nikâh töreniyle evlilik olmaktadır: "Ablam öldüğünde 32 yaşındaydı, babam 8-10 hoca çağırdı ve anında hatim indirdiler aynı gece. Biz 1,5 sene sokağa çıkmadık. Sadece nikâh yapılır, eğlenceli düğün yapılmaz" (Sevinç T. Ç.).

Giritli göçmenlerden sünni gruba mensup ailelerin tamamı ölünün üçünde ölenin ruhu için helva yapıp ölü evinde gelenlere ikram etmekte ve komşulara dağıtmaktadır. Ölünün yedisi ve kırkında yemek verilmektedir. Sünni gruptan bazı aileler ölünün elli ikisinde de yemek verir, ancak grubun genelinde bu duruma rastlanmamıştır. Özellikle kırk yemeği ve seneyi devriye yemeklerinde mevlit okutma geleneğinin, ölü yemeklerinin değişmez bir unsuru haline geldiğine şahit olmaktayız (Selçuk, 2018: 117).

Giritli göçmenlerden Bektaşi grubunu oluşturanların ölenin canı için birinci gün, yedisi ve kırkında yemek verilmektedir. Ölünün üçünde hem helva yapılır hem yemek verilir. Üçüncü gün ölünün canı için yapılan helvaya *acele bacı* denmektedir. Giritli Bektaşiler, esasında yedi ve kırk yemeğinin Bektaşilikte olmadığını, ancak Giritli göçmenlerin kültüründe yer aldığı için kendilerinin de bu geleneği devam ettirdiklerini ifade etmektedirler. Giritli Bektaşiler, ölünün yedi ve kırk yemeğini verme nedenlerinden bir diğerini toplum baskısına dayandırmaktadır. Zira ölünün yedisi ve kırkında yemek vermedikleri takdirde yerli halk tarafından gâvurlukla itham edilebileceklerini düşünmektedirler: "Yedisinde yerliler gâvur demesin diye yemek veriyoruz Kur'an okutuyoruz.

Çevredeki zahirilere karşı üç ve yedisini yapıyoruz; işte üçüncü gün helvasını yapmadı, yedinci gün Kuranını okutmadı demesinler diye; aslında bizlerde yok yedisi. Ama üçüncü gün kesin helvasını yapıyoruz. Üçüncü gün acele bacı helvasını burada biz yapıyoruz. Bizlerde kırkı, elliikisi falan yok" (Sami G.; Hüseyin C.).

Giritli Bektaşilere göre ölünün canı için yapılması gereken en önemli şey, ölünün kırkı çıkmadan "lokması"nın yapılmasıdır. Ancak "lokma", sadece nasib almış yani Bektaşiliğe intisap etmiş kişiler için yapılmaktadır. Giritli Bektaşilerde "lokma"nın yapılabilmesi için kurban tığlatılması, Babanın lokmada bulunması gerekir: "Kurban tığlatmayı Hakk'a yürüyen kişinin lokmasında yaparız. Lokma olacak kurbanı Baba veya Dedebabanın duası eşliğinde kesilir yemekler dua eşliğinde açılır öyle yenir. Yani önce dua edilir sonra yemek yenir, biz bu yemeğe lokma diyoruz. Üç ay önce teyzem ölmüştü, Turgutlu'dan Ali Baba geldi. Ali baba gelince teyzemin lokmasını yaptılar. Bizde kırkı çıkmadan lokmasını yaparlar; kırkında kırk yemeği olur, kırk yemeği ile lokması ayrı şeylerdir. Lokmayı ne kadar erken yaparsan o kadar iyi derler. Mesela teyzemin lokmasını yaptıklarında öleli yirmi gün olmuştu" (Aliye U.). "Mustafa Dedebaba annemin Hakk'a yürümesinden sonra onun lokmasına gelmişti. Biz kırkını çıkarmadan herhangi bir günde lokmasını yaparız. Sekiz yıl önce annemin lokmasını onuncu gün de yaptık. Mustafa Dedebaba o zaman yürüyemiyordu, Ali Baba ve eşi üçü beraber geldiler uçakla" (Sevim C.). "31 Martta ablam hakka yürüdü, kırkı çıkmadan mutlaka onun kurbanını tığlatır lokmasını yaparız; günü önemli değil de ne kadar erken yaparsan o kadar iyi olur derler.

İşte o lokma Baba olmadan olmaz. Ali Baba Turgutlu'dan hanımıyla birlikte lokmaya geldi. Daha doğrusu Ali Babayı biz getirttik" (Saime U.).

Lokma için Babanın ölü evine gelemediği durumlarda veya ailenin dergâha gidemediği durumlarda, Hakk'a yürüyen kişinin ailesi lokmanın tahmini masrafını Babaya göndermekte ve Baba lokma törenini dergâhta yapmaktadır: "Birisi Hakk'a yürüdüğünde kırkından önce kurban tığlatıp lokma yapmak lazım. Lokmayı Dedebaba veya onun görevlendirdiği bir Babanın yapması lazım, yani Baba olmadan lokma yapılamaz. Ayrıca eğer gidemiyorsan veya Baba gelemiyorsa bütün masrafları yollarsın Hakk'a yürüyenin gıyabında Baba dergâhta yapar. Baba lokma töreni için oradaki nasiplileri davet eder ve onlarda koşa koşa gelir. İlk otuz günün içerisinde en kısa zamanda yaptığında daha makbul olur. Nasib almışları muhakkak yapıyoruz. Önemli olan Hakk'a yürüyen adına evinde yapmaktır" (Sami G.; Hüseyin C.). Hakk'a yürüyen kişinin lokmasını kırk gün içinde en kısa sürede yapmak, Hakk'a yürüyen kişiyi mutlu edeceği inancından kaynaklanmaktadır. Bunun yanısıra Hakk'a yürüyenin lokmasını yapmak, onu tanıyan Bektaşiler için dini bir vecibedir: "İnancımıza göre kişi Hakk'a yürüdükten sonra ne kadar kısa sürede lokmasını yaparsan Hakk'a yürüyen kişi o kadar huzura erer. Zaten lokmasını yaptıktan sonra sen kendi vecibeni görevini yerine getirmiş oluyorsun ve yas da bitmiş oluyor, önemli olan lokmayı yapmak" (Sami G.; Hüseyin T.). Giritli Bektaşilerde Hakk'a yürüyen kişinin ailesi onun nasibli olduğunu bilmiyorsa, tarikattaki arkadaşları kendi aralarında para toplarlar ve onun lokmasını yaparlar: "Eğer Hakk'a yürüyen kişinin çocukları veya eşi onun nasipli olduğunu bilmiyorsa tarikattaki kişiler aralarında para toplar ve onun lokmasını yaparlar. Yani Hakk'a yürüyen kişi lokmasız bırakılmaz. Dolayısıyla bizde ölünün üçü yedisi kırkı yok. Bizde seneyi devriyesi yok, ama istersen yapabilirsin zorunlu değil" (Sami G.). Öte yandan Giritli göçmenlerin genelinde gördüğümüz ölü yemeklerinde mevlit okutma geleneği, Giritli Bektaşilerde mevcut değildir. Giritli göçmenler mezar ziyaretine çok önem vermektedir. Mezar ziyaretleri bayramların arefesinde yapılmakta, herkes atasının anasının mezarını ziyaret etmekte, mezarlar temizlenmekte, mezara su dökülmektedir (Selçuk, 2018: 116-120).

3. SONUÇ

127 yıl kadar önce kendi yurtlarındaki Yunan / Hıristiyan çetelerin katliamlarından kaçıp Tarsus ve Mersin'e göç eden Giritli Müslüman Türkler Sünni ve Bektaşi olmak üzere iki ayrı inanç sistemine mensuptur. Bununla birlikte söz konusu iki ayrı inanç sistemi Giritli göçmenlerin sosyal dayanışma ve etkileşimlerini herhangi bir ayrışma ve ötekileştirme olmaksızın sürdürmelerine engel teşkil etmemiştir. Ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalarda Sünni ve Bektaşi Giritli göçmenler arasında her ne kadar bazı farklılıklar bulunsa da, Türk kültürü çerçevesinden baktığımızda, Giritli göçmenlerin ölüm ritüelleri esasında Türk kültüründe var olan pratiklerdir.

4. KAYNAKÇA

İnan, Abdulkadir. (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara.

Selçuk, Hava. (2008). Kayseri Sancağı ve Girit Seferine Katkısı (1645-1669), Kayseri.

Selçuk, Ali. (2004). Tahtacılar, İstanbul.

Selçuk, Ali. (2018). Giritli Göçmenler, Konya.

Tryjarski, Edward. (1979). *The Dog in the Turkic Area: An Ethnolınguistic Study*, Central Asitatic Journal, XXIII: 297-319.

Uğuz, Sacit. (2011). I. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyetin ilk Yıllarına Tarsus (1876-1926), Atatürk Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Erzurum.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (1988). Osmanlı Tarihi, 3/ 1, Ankara.

"THE USE OF OUR TRADITIONAL FABRICS BY INTERNATIONAL BRANDS: THE EXAMPLE OF KUTNU FABRIC"

GELENEKSEL KUMAŞLARIMIZIN ULUSLARARASI MARKALAR TARAFINDAN KULLANIMI: KUTNU KUMAŞI ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. SUNA DURDU ZOR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Bor Halil Zöhre Ataman Meslek Yüksekokulu

Özet

Geçmişle gelecek arasında uyumlu bir bağ kurup çeşitli şekillerde oluşturulan köprüler aracılığıyla geçmişle geleceği uzlaştırmak sosyal hayatın her alanında büyük önem taşır. Çünkü geleceğin dizayn edilmesi, geçmişin ve geçmişe ait değerlerin dikkate alınmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Giyim kuşam için de aynı durum söz konusudur. Öyle ki, insanlığın yaşamına bir gereksinim olarak giren giyim, günümüzde moda kavramıyla ilişkili olarak estetik bir nitelik daha kazanmış, bu bağlamda renk, biçim, kalite ve nitelik de önemsenen unsurlar haline dönüşmüştür. Günümüzde giysi tasarımının beslendiği ana kaynaklardan biri de hiç şüphesiz geçmişe ait kültürel unsurlardır. Tasarımcılar giysi tasarımları yaparlarken sık sık farklı kültürlere ait renk, desen, biçim, örgü, kumaş ve benzeri özellikleri modern yaklaşımlarla tasarımlarında kullanabilmektedirler. Bu doğrultuda Türk kültürüne ait birçok kültürel öğe de giysi tasarımlarında kullanılmıştır.

Gaziantep yöresine ait geleneksel bir kumaş türü olan ve yüzyıllardır üretilip kullanılan Kutnu Kumaşı, renkleri, desenleri, ipliği, dokuma biçimi, doğallığı ve daha birçok özelliğiyle giyim kültürümüze ait dikkat çekici bir örnek niteliğindedir. Kutnu Kumaşı yalnızca yerli moda tasarımcılar ve üreticiler için değil aynı zamanda uluslararası tasarım ve üreticiler için de ilgi çekici özelliklere sahiptir. Bu bağlamda, Cristian Dior Markası 2023 Yaz Erkek Koleksiyonu'nda Kutnu Kumaşı kullanılarak tasarlanmış bir erkek gömleğine yer vermiştir. "Geleneksel Kumaşlarımızın Uluslararası Markalar Tarafından Kullanımı: Kutnu Kumaşı Örneği" başlıklı bu çalışmada, Cristian Dior Markasının koleksiyonunda yer alan, Kutnu Kumaş'tan yapılmış bu gömleğin model özellikleri incelenmektedir. Nitel bir araştırma olarak hazırlanan çalışmanın verileri doküman analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Kutnu Kumaş'ın Cristian Dior koleksiyonuna giriş süreci ortaya konulduktan sonra gömleğin model özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Kutnu Kumaşı'nın sahip olduğu özellikler ile gömleğin model özellikleri arasında olduğu varsayılan uyum ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle hem ulusal hem de uluslararası tasarımcılara ve üreticilere giyim kültürümüze ait farklı örneklerin kullanımı konusunda yol gösterici bir yaklaşım ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutnu Kumaşı, Geleneksel Kumaş, Kültürel Unsurlar, Uluslararası Markalar, Cristian Dior.

Abstract

Establishing a harmonious connection between the past and the future is crucial in all areas of social life, as it reconciles them through various bridges. Designing the future is

directly linked to considering the past and its values. This is also true for clothing. What began as a necessity for humanity has evolved into an aesthetic concept associated with fashion, where elements such as color, shape, quality, and texture have become significant. Today, one of the main sources for clothing design undoubtedly includes cultural elements from the past. Designers often incorporate features such as colors, patterns, shapes, weaves, and fabrics from different cultures into their modern designs. In this regard, many cultural elements of Turkish culture have been utilized in clothing designs.

Kutnu fabric, a traditional textile from the Gaziantep region, has been produced and used for centuries. It stands out in our clothing culture due to its colors, patterns, threads, weaving style, and natural qualities. Kutnu fabric is of interest not only to local fashion designers and manufacturers but also to international designers and producers. For instance, the Cristian Dior brand featured a men's shirt made from Kutnu fabric in its 2023 Summer Men’s Collection. This study, titled "The Use of Our Traditional Fabrics by International Brands: The Example of Kutnu Fabric," examines the design features of this shirt included in the Cristian Dior collection. Conducted as a qualitative research study, the data was analyzed using document analysis methods. After outlining the process of Kutnu fabric's integration into the Cristian Dior collection, the study focuses on the shirt's design characteristics. In this context, the compatibility between the features of Kutnu fabric and the design characteristics of the shirt is discussed. The study aims to provide a guiding approach for both national and international designers and manufacturers regarding the use of different examples from our clothing culture based on the findings obtained.

Keywords: Kutnu Fabric, Traditional Fabric, Cultural Elements, International Brands, Cristian Dior.

PHENOMENA OF CONVERSION IN THE ALBANIAN CITY OF BELGRADE (1700-1759)

ARNAVUD BELGRADI ŞEHRİNDE DİN DEĞİŞTİRME FENOMENİ (1700-1759)

Prof. Dr. HAVA SELÇUK

Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Kayseri, 0000-0002-9136-9158

Özet

Arnavutluk'un önemli şehirlerinden biri olan Arnavud Belgradı (Berat) Arnavut, Rum, Ulah ve Kıptilerin yaşadığı bir yerdir. Bu çalışmada Arnavud Belgradı şehrinde meydana gelen din değiştirme olayları incelenmiştir. Çalışmanın temel kaynağını Berat Şer'iyye Sicilleri oluşturmaktadır. Klasik dönem ihtida vakalarında olduğu gibi din değiştiren kişinin ismi, ikamet yeri ve Müslüman olunca aldığı isim şer'iyye sicillerine kayıt edilmiştir. 1700-1759 yılları arasında çoğunlukla erkeklerin ve kırsal alanda yaşayan kişilerin din değiştirdiği tespit edilmiştir. İhtida eden kişilerden bir kısmı şahitlerin huzurunda kelime-i şehadet getirdiği büyük bir çoğunluğunun ise ihtidasında şahitlik ilgili bir bilgi mevcut olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla her hangi bir törene gerek duyulmadan din değiştiren kişinin ihtida kaydı Şer'iyye sicillerine kadı tarafından yazılmıştır. Bu dönemde din değiştirme konusunda her hangi bir itirazın söz konusu olmadığı görülmüştür. Din değiştirme ile alakalı mahkemeye yansıyan bir vakıa bulunmamaktadır.

Abstract

Albanian Belgrade (Berat), one of the important cities of Albania, is a place where Albanians, Greeks, Vlachs and Copts live. In this study, religious conversion events that took place in the Albanian city of Belgrade were examined. The main source of the study is Berat Şer'iyye Registers. As in cases of conversion in the classical period, the name of the person who converted, his place of residence, and the name he took when he became a Muslim were recorded in the religious registries. It has been determined that between 1700 and 1759, mostly men and people living in rural areas changed religion. It has been observed that some of the converted people recited the Kalima Shahada in the presence of witnesses, while the majority of them did not have any information regarding the testimony of their conversion. Therefore, the conversion record of the person who changed religion without the need for any ceremony was recorded in the Sharia registers by the judge. It was observed that there was no objection to changing religion during this period. There is no case reported to the court regarding religious conversion.

Giriş

Güney Arnavutluk'ta idare merkezlerinden biri olan Berat şehri (Arnavud Belgradı) 1417 yılında Evrenosoğlu İsa Bey tarafından fethedilmiş ve Rumeli Eyaletinin bir sancağı olarak varlığını sürdürmüştü. 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde Berat Avlonya sancağının

kazası konumundadır[16]. Berat şehri olarak adlandırılan şehir Şer'iyye sicillerinde özellikli 1830'lu yıllara kadar çoğunlukla Arnavud Belgradı şeklinde yazılmıştır. 1700'li yıllarda "*Medine-i Arnavud Belgradı sükkanından..*"[17], *"Arnavud Belgradı kadısı…"*[18], 1708/1709 tarihli belgede "*Medine-i Arnavud Belgradı mahallatından…*"[19], 1717/1718 senesinde "*Medine-i Arnavud Belgradında…"*[20], 1718/1719 senesinde *"Avlonya sancağında Belgrad kazasında…"* yine aynı defterde *"Arnavud Belgradı…" şeklinde yazılmıştır*[21], 1737/1738 senesinde *"Medine-i Arnavud Belgradı mahahallatında…"*[22], 1750 senesinde "*Medine-i Arnavud Belgradı mahahallatında…",* [23]1759 senesinde *"Arnavud Belgradı kadısı…"*[24], 1792 senesinde "*Medine-i Arnavud Belgradı mahallatından…"*[25], *1805/1806 senesinde "Medine-i Arnavud Belgradı mahallatından"*[26], *1809/1810 senesinde "Medine-i Arnavud Belgradı muzafatından…*"[27], 1834/1835 senesinde "*Arnuvad Belgradı hanedanında…*"[28] 1832/1833 senesinde "*Berat muzafatından…"*[29] olarak kayıt edilmiştir. Sadece 1755 tarihli belgede Berat Kasabası olarak zikredilmiştir[30]. Dolayısıyla bu çalışmada mevcut tarihlerdeki Şer'iyye sicillerinde Arnavud Belgradı ismi kullanıldığı bu ismi kullanacağız. Berat ismi daha sonraki tarihlerde kullanılmaya başlanmıştır.

İhtida kelimesi doğru yolu bulmak, yol göstermek anlamlarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden gelmektedir. Anlamı "doğru yolu bulmak, gerçeğe ulaşmak " demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtida eden kimseye mühtedî adı verilir[31]. İhtidanın tek şartı, kelime-i şehâdet getirerek Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektir. Bunun herhangi bir törenle veya dinî bir kurumun huzurunda gerçekleştirilmesi gerekmez. Fakat en az iki kişinin yanında şehâdet getirmek gelenek olmuştur. İslâm'a aykırı bir çağrışım yapmadıkça ismini değiştirmesi şart değildir[32]. 1700-1759 tarihlerinde ihtida eden kişilerin isimlerinin tamamen Müslüman ismi ile değiştirildiği ve sadece 5 kişinin şahitlerin huzurunda kelime-i şehadet getirdiği kayıt edilmiştir. Diğer mühtedilerin genellikle "*şeref-i islamla müşerref*" olduğu ifade edilmiştir.

1700-1759 Yıllarında Arnavudluk Belgradında İhtida Kayıtları

Çalışmamızın temel kaynağını Arnavud Belgradı'na ait Şer'iyye sicilleri oluşturmaktadır. 1700-1759 yılları arasındaki 59 yıllık dönemde 17 adet Şer'iyye sicili incelenmiştir. Bu sicillerin sadece 9 tanesinde ihtida kaydı bulunmaktadır. Bu defterler 346, 341, 350, 272,

---

[16] İlkay Erken, *Güney Arnavutluk'ta Üç Osmanlı Kasabası, Avlonya, Berat, Ergiri,* Seramder yayınları, Trabzon 2021, s.75.
[17] BOA, BSŞ 346, s.1,
[18] BOA, BŞS 587, s4.
[19] BOA, BŞS 372, s.50
[20] BOA, BŞS 351, s.91
[21] BOA, BŞS 589, s.4, s.37
[22] BOA, BŞS 357, s.5
[23] BOA, BŞS 351, s.43
[24] BOA, BŞS 413, s.14
[25] BOA, BŞS 635, s.2
[26] BOA, BŞS 352, s.3
[27] BOA, BŞS 375, s.41
[28] BOA, BŞS 623, s.3
[29] BOA, BŞS 605, s.8
[30] BOA, BŞS 385, s.100
[31] Ali Köse, "İhtida", *DVİA,* C.21, Ankara 2000, s.554.
[32] Köse, "İhtida", s.555

351, 357, 385, 353 413 nolu defterlerde toplam 67 adet ihtida kaydı bulunmaktadır (Bakınız ek-1). İhtida kayıtları genellikle bu defterlerin ilk sayfaları veya son sayfalarında yer alırken zaman zaman defterin farklı sayfalarında da kayıtlara rastlandığını görmekteyiz. Bununla birlikte bütün ihtidaların Şer'iyye sicillerine mutlak surette kayıt edildiğini söyleyemeyiz. 1700-1759 yıllarına ait Şer'iyye sicillerinde bulunan ihtidaların 62'si erkelere 5 tanesi kadınlara aittir. Yani ihtida edenlerin % 12'si kadın, % 88'i erkeklerden oluşmaktadır. İhtida eden kişilerin 11'i Arnavud Belgradı şehri yakılarındaki çiftliklerde ikamet etmektedir. 7 kişi Arnavud Belgradı kasabasına ait mahallelerde ikamet ederken 56 kişi Arnavud Belgradı köylerde ve çiftliklerde ikamet etmektedir. İhtida eden 4 kişinin nerede ikamet ettiği yazılmamıştır. Buna göre % 6'sının ikameti belirtilmemiş, % 16'si çiftliklerde, % 11'i kasabada ve % 67'si köylerde ikamet etmektedir. İhtida edenlerin % 77'si kırsal alanda ikamet etmektedir.

Tablo-1. İhtida Edenlerin İkametleri

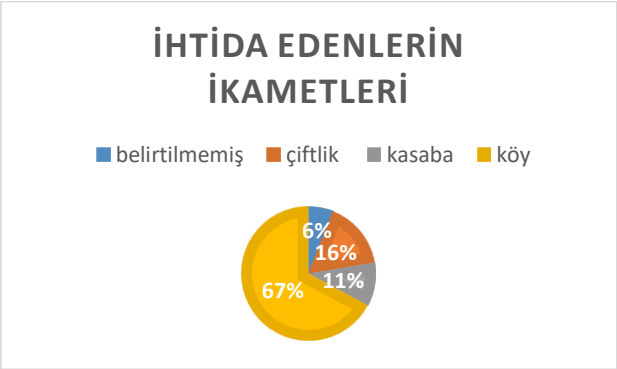

İhtida eden kişilerin ya doğrudan şeref-i islamla müşerref olduğu ifade edilmiş ya da bu kişilerin meclis-i şer ya da huzur-ı şer gelip ihtida ettikleri kayıt edilmiştir. 67 ihtida kaydının sadece 7 tanesinde şahitlerin isimleri yazılmıştır[33]. İhtida kayıtları yapılırken kişinin Müslüman olduğu ile alakalı şu ibareler kayıt edilmiştir:

"Şeref-i İslam ile Müşerref",

"Din-i İslam ile Müşerref",

"Hidayet-i Rabbani birle",

"Din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelime-i tayyibe eşhedü en Lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar",

"Şeref-i islam ile müşerref olub din-i batılı terk".

En fazla erkek ismi olarak Hasan kadın ismi olarak da Fatıma isminin kullanıldığını görmekteyiz. Müslüman olduktan sonra alınan Müslüman isimleri ve sayıları da şu şekildedir: 13 kişi Hasan, 6 kişi Ali, 6 kişi Ahmed, 5 kişi Hüseyin, 5 kişi Mehmed, 3 kişi Osman, 3 kişi Mustafa, 3 kişi İsmail, 3 kişi Fatıma, 3 kişi Sinan, 2 kişi İbrahim, 2 kişi Hanko, 2 kişi Fazlı ismini alırken, 10 kişi ise Muhtar, Bayram, Şahin, Emine, Yusuf, Musa, Zeynel, Saadettin, Ömer, İsmail ve Salih isimlerini almışlardır. 1700-1759 tarihleri arasında ihtida edenlerin en fazla tercih ettikleri isim erkeklerde Hasan ikan kadınlarda Fatıma olmuştur.

Sonuç

[33] BŞS 361, s.3; BŞS 385, s.105(4 kişi); BŞS 413, s.45; BŞS 413, s.11

Arnavud Belgradı şehri Arnavut, Rum, Ulah ve Kıptilerin yaşadığı bir yerdir. Burada ikamet eden kişiler köylerde ya da kasaba merkezinde bulunan mahallelerde ikamet etmektedir. Bunun yanı sıra kasaba ya da köy yakınlarında bulunan çiftliklerde ikamet eden kişiler bulunmaktadır. Bu bölgede yaşayan kişilerin ihtida etmeleri ile ilgili olarak her hangi bir gerekçe yazılmamıştır. Sadece *dini-i batıladan huruç* ettikleri yani batıl dinden çıktıkları ifade edilmiştir. 1700-1759 tarihlerinde ihtida eden kişilerin isimlerinin tamamen Müslüman ismi ile değiştirildiği ve sadece 5 kişinin şahitlerin huzurunda kelime-i şehadet getirdiği kayıt edilmiştir. Diğer mühtedilerin genellikle "*şeref-i islamla müşerref*" olduğu ifade edilmiştir.1700-1759 tarihleri arasında ihtida edenlerin en fazla tercih ettikleri isim erkeklerde Hasan iken kadınlarda Fatıma olmuştur. İhtida edenlerin % 6'sının ikameti belirtilmemiş, % 16'si çiftliklerde, % 11'i kasabada ve % 67'si köylerde ikamet etmektedir. İhtida edenlerin % 77'si kırsal alanda ikamet etmektedir. Bu istatistiklere göre genellikle bu tarihlerde ikamet edenler kırsal kesimde oturan kişilerdir. İhtida eden kişilerin hangi milliyete sahip oldukları belirtilmemiştir. İhtida eden kişilerin % 12'si kadın, % 88'i erkeklerden oluşmaktadır. Yani erkelerin daha çok ihtida ettiği görülmektedir ki o şartlarda kadınların sosyal ve ekonomik şartlar gereği ihtida etmeleri çok kolay görülmemektedir.

Kaynakça

BOA, BSŞ(Berat Şer'iyye Sicili) 346; 361; 351, 350; 372; 351; 357; 385; 353; 413; 352; 375; 587; 589; 605; 623; 635.

Erken, Erken, *Güney Arnavutluk'ta Üç Osmanlı Kasabası, Avlonya, Berat, Ergiri,* Seramder yayınları, Trabzon 2021.

Köse, Ali, "İhtida", *DVİA,* C.21, Ankara 2000, s.554-558.

Ek:1

Arnavud Belgradı Şeriyye Sicillerinde İhtida Kayıtları(1701-1759)

	Defter No ve sayfası	Müslüman olmadan adı	Müslüman olduktan sonra adı	Nereli olduğu	İhtida tarihi	Açıklama
1	BSŞ 346, s.45	Andre veled-i Kine	Ali	Malnat	Muharrem 1112(1700)	Şeref-i islam ile müşerref
2	BŞS 361, s.3	İstona	Hüseyin	Grabova köyü	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
3	BŞS 361, s.3	Andre veled-i Papas	İbrahim	Tepedelen-Arzına köyü	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
4	BŞS 361, s.3	Kosta veled-i Neçu	Sinan	Gerşinik köyü	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
5	BŞS 361, s.4	Eyte	Hasan	-	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref

6	BŞS 361, s.111	Beykem	Hasan	Aslen Opar kazasından Maylan köyü	1113(1701)	Hidayet-i rabbani birle islama gelip
7	BŞS 361, s.111	İşnan	Hüseyin	Barbadan köyü	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
8	BŞS 361, s.112	Kazancı Şark	Ahmed	Güngörmez Mahallesi	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
9	BŞS 361, s.113	Raka	Muhtar	. mahallesi	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
10	BŞS 361, s.113	Yanko	Ahmed	Eski Pazar Mahallesi	1113(1701)	Şeref-i islam ile müşerref
11	BŞS 361, s.113	Yanko	Fatıma	-	1113(1701)	-
12	BSŞ 350, s.46	Sav bint-i Mahu	Hanko	Priştan köyü	1116(1705)	Şeref-i islam ile müşerref
13	BŞS 372, s.11	Kuka	Hasan	Penderhondi	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
14	BŞS 372, s.11	Kuka'nın küçük oğlu	Ahmed	Penderhondi	1119-1120(1708-1709)	Ebeveynine tabi
15	BŞS 372, s.12	Bendeş Martı	Bayram	Çiftlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
16	BŞS 372, s.12	Raka velde-i Arta	Ali	Çiftlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
17	BŞS 372, s.12	Vasil veled-i Petan	Ahmed	çiftlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
18	BŞS 372, s.12	Yustul veled-i Anden	Fazlı	çiftlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
19	BŞS 372, s.12	Niko veled-i Vatir	Osman	çiftlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref

20	BŞS 372, s.12	Reste veled-i Kula	Hoku Hüseyin	Çitlik	1119-1120(1708-1709)	Hidayet-i rabbani birle islama gelip
21	BŞS 372, s.12	Pernu veled-i Kula	Şahin	çiftlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
22	BŞS 372, s.12	Zino Zenbil (Penzil kardeşi)	Hasan	Süzer	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
23	BŞS 372, s.12	Penzil	İbrahim	Süzer	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
24	BŞS 372, s.12	Juş	Hasan	Güngörmez Mahallesi	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
25	BŞS 372, s.56	Engiline veled-i Loşte	Fatıma	Pahtal	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
26	BŞS 372, s.56	Sanaş veled-i Meştu	Sinan	Liva	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
27	BŞS 372, s.56	Kula	Ahmed	Poloniye köyü	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
28	BŞS 372, s.56	İstasu	Hasan	Poloniye köyü	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
29	BŞS 372, s.56	Geçe	Hasan	Muzakiyye çitlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
30	BŞS 372, s.56	Mark	Osman	Muzakiyye çitlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
31	BŞS 372, s.56	Riste	Emine	Muzakiyye çitlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
32	BŞS 372, s.12	-	Mustafa	Muzakiyye çitlik	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
33	BŞS 372, s.56	Matu	Ahmed	Malnat	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref

34	BŞS 372, s.56	Serer veled-i Gece	Mehmed	Malnat	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
35	BŞS 372, s.56	Reste	Yusuf	Malnat	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
36	BŞS 372, s.56	Merişte veled-i reste	Hüseyin	Goriçan	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
37	BŞS 372, s.56	Yani veled-i Kuka	Mehmed	Goruçan	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
38	BŞS 372, s.56	Yani veled-i dimo	Musa	Muzayaka/Toçkır	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
39	BŞS 372, s.56	Vin veled-i Geç	Ali(şab-ı emred)	Muzayaka/Kosun köyü	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
40	BŞS 372, s.56	Kula veled-i Reste	Hasan	Morova	1119-1120(1708-1709)	Şeref-i islam ile müşerref
41	BŞS 351, s.94	-	Ali	Poşne	1123(1711)	Şeref-i islam ile müşerref
42	BŞS 351, s.94	Reste	Hasan	Mun	1124(1712)	Şeref-i islam ile müşerref
43	BŞS 351, s.93	Kosta	Mustafa	Viryon	1127(1715)	Şeref-i islam ile müşerref olub din-i batılı terk
44	BSŞ 361, s.2	Mançu veled-i Pelu	Hasan	Koçonova	1139(1726)	Şeref-i islam ile müşerref
45	BŞS 357, s.3	Anderçu veled-i Kuka	Hasan	Kale	1151(1737)	Din-i islam-ı şerifle müşerref
46	BŞS 357, s.3	Gürce niko	Mehmed	-	1151(1737)	Din-i islam-ı şerifle müşerref
47	BŞS 357, s.75	Kıveren	Sinan	Beştan	1151(1737)	Şeref-i islam ile müşerref

48	BŞS 357, s.75	Zavertuç veled-i Salb	Hasan	-	1151(1737)	Şeref-i islam ile müşerref
49	BŞS 357, s.98	Makuha Moga	Ali	-	1151(1737)	Din-i islamla müşerref
50	BŞS 357, s.98	Sened veled-i huka	Zeynel	Kale	1151(1737)	Din-i islamla müşerref
51	BŞS 357, s.84	Niko	Hasan	Burnegök karyesi	1151(1737)	Şeref-i islam ile müşerref
52	BŞS 385, s.105	Vasil veled-i Ruş	Mehmed	Gore köyü	1157(1754)	kelime-i tayyibe e*şhedü* en Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar(Müfti Efendi Eş-Şeyh Asım Efendi Resul efendi Derviş Süleyman Efendi
53	BŞS 385, s.105	Matru veled-i Sirnefid	Saadettin	.. Kebir köyü	1157(1754)	Din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelime-i tayyibe e*şhedü* en Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar
54	BŞS 385, s.105	Gork veled-i Sitan	İsmail	Muzayaka (Kamçiset köyü)	1157(1754)	Din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelime-i tayyibe e*şhedü* en Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar
55	BŞS 385, s.105	Gonca bint-i Avaram	Fatıma	Muzakaya köyünden	1157(1754)	Din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelime-i tayyibe e*şhedü* en Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar
56	BŞS 385, s.105	Yivan veled-i Yanko	Salih	Berat kasabasından	1158(1755)	Din-i batıladan huruç ve şeref-i islamla müşerref olmağla ve kelime-i tayyibe e*şhedü* en Lâ ilâhe illâllah ve *eşhedü* enne Muhammeden abduhu ve Resuluh ikrar

57	BŞS 351, s.32	-	Ali	Miyas	1162(1749)	Şeref-i islam ile müşerref olub din-i batılı terk
58	BŞS 351, s.32	Tudo veled-i Yanu	Ömer	Uyanık	1164(1751)	Şeref-i islam ile müşerref
59	BŞS 353, s.2	-	Osman	Uyanık	1169(1755)	Şeref-i islam ile müşerref
60	BŞS 353, s.2	Gele veled-i Yankuş	Hanko	Gegar köyü	1169(1755)	Şeref-i islam ile müşerref
61	BŞS 353, s.2	Kostantin veled-i Maçu	İslam	Nove köyü	1169(1755)	Şeref-i islam ile müşerref
62	BŞS 353, s.2	Vasil	Fazlı	Kuçova	1169(1755)	Şeref-i islam ile müşerref
63	BŞS 353, s.3	Dudo	İsmail	Uyanık köyü	1172(1758)	Şeref-i islamla müşerref
64	BŞS 353, s.3	Mitro	Mehmed	Uyanık köyü	1172(1758)	Şeref-i islamla müşerref
65	BŞS 413, s.11	Yanu veled-i Konu	Mustafa	Tikmuruçi kazasından Gerbes köyü'de 66uyanık reayasından		Şeref-i islamla müşerref(Abdullah Sipahi, Bekir Hoca, Zukos Baku, İbrahim Hoca
66	BŞS 413, s.11	-	Hüseyin	Poloniye köyü	1173(1759)	Şeref-i islam ile müşerref
67	BŞS 413, s.45	Kusta	İsmail	Fraşeri köyü	1173(1759)	Şeref-i islam ile müşerref(Mustafa Hoca, Mahmud Hasan, Hasan Beşe ve gayrihum)

WITHIN THE SCOPE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE LAW: LEGAL FRAMEWORK AND THE PROBLEM OF LEGAL LIABILITY

Res. Assist. TEVFİK CAN İNAN

University "St. Kliment Ohridski" Bitola Faculty of Law- Kichevo PhD Student

Research Assistant at International Vision University

ORCID CODE: 0009-0003-1276-3021

ABSTRACT

Artificial intelligence, which is among the rapidly advancing technological developments in the 21st century, is also making a significant impact in the field of law. Artificial intelligence law, which leads international competition today, is defined as the branch of law that covers the legal, ethical and political framework related to the development, use and regulation of artificial intelligence technologies. This branch of law aims to contribute to the creation of a fair and safe artificial intelligence ecosystem by ensuring that technological innovations remain within legal and ethical boundaries. In addition to paving the way for efficiency and innovation, artificial intelligence law creates the opportunity to create new legal fields, determine ethical standards and provide a global platform.

In addition to automatically preparing legal documents and contracts with just one command, it contributes to increasing investment incentives and securing intellectual property rights. It also offers opportunities for more efficient use of legal practice not only by lawyers but also by all individuals, by researching and analyzing legal articles within the scope of education and awareness-raising. However, current legal systems do not fully cover the potential risks and opportunities that artificial intelligence may create. At the same time, the rapid development of artificial intelligence also poses a legal challenge to the development of international legal compliance and standards. In addition to social impact and prejudice, the determination of responsibility or sharing of responsibility as a result of erroneous or harmful violations of system errors at the legal and regulatory responsibility stage, the unpredictability of system reactions, and the current national and international legal inadequacy are insufficient to meet the new liability problems brought by artificial intelligence technologies. This situation requires the development of new legal regulations and norms and reveals the legal problem.

Keyword: Artificial Intelligence, Law, Ethics, Efficiency, Innovation

INTRODUCTION

Artificial intelligence has led to major innovations in the field of law, as in every area of life, and continues to receive its share from the rule of law in these innovations. In fact, the main purpose of law is to ensure social order and establish justice by regulating the relationships between individuals, and it appears as a set of rules supported by the state. In addition to ensuring justice and social order, which are among the purposes of law, security and protection of rights are among the important issues related to the use of artificial intelligence.

Law is generally divided into two main branches, the first is private law and the second is public law. Artificial intelligence does not fail to spread to all areas that constitute these two branches of law. With the rapid development of artificial intelligence technology, it has become necessary to update legal regulations and adapt them to these technologies . While artificial intelligence provides great benefits to humanity in many areas such as health, education, transportation and economy, it also contains serious risks of harm. Tort liability arising from damages caused by artificial intelligence systems is a new and complex challenge for legal systems. this context , issues such as data privacy and protection of personal data, security, ethical standards, property and intellectual property rights, transparency and accountability are of critical importance in artificial intelligence applications. In addition, issues such as the effects of artificial intelligence on automation and employment, its reflections on human rights and the responsibilities it creates in terms of international law are also at the center of artificial intelligence law discussions. In this context , considering the advantages and risks that artificial intelligence technologies may create , it is aimed to renew and develop legal regulations, maximize social benefit and minimize possible damages .

1. DEFINITION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

According to the European Commission's declaration dated April 25, 2018, Artificial Intelligence is defined as "a set of systems that can act with a certain level of autonomy and exhibit intelligent behavior by analyzing their environment in order to achieve certain goals." John McCarthy defines artificial intelligence as "machines that can think like humans, make decisions on their own, and have the ability to do tasks and solve problems that humans focus on."[34]

1.1. ARTIFICIAL INTELLIGENCE LAW

Artificial Intelligence Law is defined as a new branch of law that deals with the development, use, regulation of artificial intelligence technologies and the legal, ethical and political issues that arise in relation to these technologies. This branch of law aims to regulate the legal and moral responsibilities brought about by the increasingly widespread use of artificial intelligence in society. Artificial intelligence law aims to pave the way for efficiency and innovation, while also creating legal and ethical frameworks that will ensure that these technologies are used fairly and safely. In studies conducted on the applicability of the concept of artificial intelligence in the field of law, robots are particularly emphasized.

He has done research on artificial intelligence, the creation of programs and its impact on legal justice terms. In a different study, he touches on the importance of the legal status of artificial intelligence by making a study on the combination of civil law and artificial intelligence and the responsibilities that may arise. A study is being conducted on solution

[3434]Mesut Hakkı CAŞIN , Dursun AL , Nur Dinemis BAŞKIR , The Problem of Criminal Liability Arising from the Actions of Artificial Intelligence and Robots *,"https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1745379"* p.10, **(Online: 10.09.2024).**

proposals in cases of non-contractual liability arising from the actions of robots. Predictive coding is used in the American legal system.[35]

Thus, it is estimated that e-discovery will become more effective and cost-effective./ The study aims to propose de lege lata and de lege feranda solutions regarding liability law in our domestic law, as developments in autonomous technological systems containing artificial intelligence, such as robots, androids and similar systems have gained momentum in recent years and have attracted interest and demand in many areas such as service, defense, medicine and logistics.[36] It can be said that there is a need for a legal framework regarding artificial intelligence.

As a matter of fact, it is observed that there is a tendency to make legal regulations regarding artificial intelligence throughout the world.[37] Questions such as whether it will be done with existing legal instruments or new ones will be created, whether a general regulation or sector-specific regulations should be preferred, whether the regulations in question will be implemented by a new and single central institution or through various existing and relevant units of the state, are the topics that need to be addressed in terms of regulating artificial intelligence in the coming period.[38]

1.2. NECESSITY OF LEGAL REGULATIONS RELATING TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The necessity of legal regulations regarding artificial intelligence stems from the rapid development of artificial intelligence technologies and their widespread use in different areas of society. While the development of these technologies offers many opportunities , they also bring with them various legal, ethical and social problems. These problems require legal regulations to be made in order for artificial intelligence systems to be used safely and responsibly . It should not be overlooked that the existence of legal regulations regarding artificial intelligence can provide various benefits. First of all, as in every subject, a clear and stable legal framework regarding artificial intelligence encourages investments in this field and provides a safe environment for creativity and innovation.

artificial intelligence systems, both as a field in which it can produce solutions and in terms of the controlled and reliable functioning of the process for solutions produced in other fields.[39]

This is also a requirement of the principle of legal certainty. For example, the acquisition and processing of data on which artificial intelligence is based should have a legal infrastructure, or those who develop and use the technologies in question should know in what cases and why they will be held responsible, so that those operating in this field can feel legally secure. It is of a nature that can contribute to their feelings. [40]The decision-making processes of some artificial intelligence systems seem to be easily understood.

---

[35] Hüseyin Fırat KAYIRAN, Turkish Journal of Management and Economics Research, Artificial Intelligence and Legal Liability of Artificial Intelligence, *" https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1745379 ",* p.6, **(Online: 10.09.2024).**
[36] Ibid., p.,67
[37] Ş. Barış ÖZÇELİK , Bilkent University Faculty of Law , Legal Requirements Emerged by Artificial Intelligence in Terms of Data Protection, Liability and Intellectual Property, *"https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/17 78200"* p.92, **(Online: 11.09.2024).**
[38] Ibid., p., 92
[39]Ibid., p., 91
[40]Ibid., p.,9 1

The decision-making system is clearly understood as a pattern, a formula or a mathematical model. However, not all stages of the decision-making process in all artificial intelligence systems may be clearly seen. [41]The main reasons for the necessity of legal regulations regarding artificial intelligence can be listed as follows: Of course, the first thing that comes to mind is to eliminate the uncertainty about who will be legally responsible for the damages that arise as a result of the decisions and actions taken by the inevitable artificial intelligence. As it is known, as the level of autonomy increases, the decrease in human intervention brings up the question of whether the responsibility will lie with the artificial intelligence producer, developer, user or third parties, and legal responsibility must be determined based on this reason. With the rapid development of technology and the globalization of the world, differences are generally observed in the nature of crimes, so much so that it is observed that crimes are increasing in terms of international law. In this context, the legal infrastructure needs to be developed more urgently in terms of data privacy and security.

Transparency and data protection measures need to be taken regarding data privacy and security of artificial intelligence algorithms. Artificial intelligence algorithms, due to the large data sets used to process data, are an important problem in terms of data security and privacy.[42]

Therefore, special measures should be taken regarding data security and privacy, taking into account data protection law and similar legal regulations regarding the use of artificial intelligence algorithms. [43]Likewise, regulations such as the European Union's GDPR (General Data Protection Regulation) are an example of requirements in this regard. Unauthorized use of data processed by artificial intelligence, misuse of data, and cyber attacks can harm the privacy of individuals.

Evaluating AI solely on its advantages means ignoring the problems that this powerful technology can cause at the individual, group, society, institution or state level, and this would be a very inadequate approach. This situation makes the principles and values that should be taken as a basis in the development and use of AI technologies, namely "AI ethics", an important issue at the intersection of AI and ethics.[44] It comes to the fore in the form of managing ethical issues ; artificial intelligence raises ethical issues such as impartiality, justice, and human rights, especially in decision-making processes. More powerful machines will need stronger machine ethics. Programming or teaching a machine to behave ethically will help us understand ethics better.[45] *For example, a major ethical issue is whether decisions made by AI discriminate on the basis of race, gender, or social class.* The rapid development of artificial intelligence technology creates innovations that provide high competitive advantage in the market. However, the uncontrolled development of this technology can lead to unpleasant competition and monopolization, as well as manipulation in the markets. Transparency and Accountability

[41] Murat ALTUN, Sultan UÇAR ALTUN, Emine KUTLU, Artificial Intelligence Applications, Teacher's Handbook 2023- Ankara, p.79 .
[42] Zeynep Teacher KONTILE, Artificial Intelligence within the Framework of Personal Data Protection, Ondoki levha Publishing House, 2022- November, pp. 100 -104.
[43] Data privacy and security of artificial intelligence algorithms , " *https://www.blaysoffice.com/tr/yapay-zeka-ve-veri-gizli ligi/"* **(Online: 11.09.2024).**
[44] Burak ÇEBER, Artificial intelligence ethics and communication - problems, limits and challenges, Nobel Scientific Eseler Publishing House, September, 2024, pp. 56-64.
[45] Abdülmecit NUREDİN, Mensur NUREDİN, Ethics in different fields, Gostivar -2023, p.393

The lack of transparency in the decision-making processes of artificial intelligence systems and the lack of understanding of how the results emerge pose serious problems in terms of accountability. The transparency of artificial intelligence systems, especially those used in areas such as the justice system, the health sector and public administration, is important in terms of correctly understanding the decisions made and gaining the trust of society .

Working life and social effects can have an impact on workers' rights, unemployment rates and social security systems . Legal regulations are required to develop policies that will ensure labor rights, job security and the adaptation of the workforce to these changes related to artificial intelligence . The quality , nature, source, quantity, category and content of the personal data used should be evaluated and minimum data usage should be sought; accuracy must be constantly monitored.[46]

artificial intelligence appears before us as a technological product, both the law to be applied to artificial intelligence and the position of artificial intelligence in legal systems indicate the close relationship between [47]artificial and law. International legal harmonization artificial intelligence technologies have a structure that knows no boundaries . Therefore , it is necessary to determine common legal norms at the international level and to implement these norms in a harmonious manner among countries . In this context , the establishment of international cooperation and standards is important for the safe and fair use of artificial intelligence systems on a global scale.

1.3. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ORGANIZATION OF THE EUROPEAN UNION : THE ISSUE OF LEGAL FRAMEWORK AND LEGAL RESPONSIBILITY

The European Council and the European Parliament announced on 9 December 2023 that they have reached agreement on the world's first law on artificial intelligence. After lengthy negotiations, the Council presidency and the European Parliament's negotiators have reached a provisional agreement on a proposal for harmonised rules on artificial intelligence.[48]

The draft regulation aims to ensure that AI systems placed on the European market and used in the EU are not only secure, but also respect fundamental rights and comply with EU values. This historic proposal also aims to encourage investment and innovation in AI in Europe. The AI Act is planned to be implemented from 2026. Based on this agreement, all 27 EU Member States approved the text of the AI Act on 26 January 2024.[49] *This law is the first comprehensive regulation on artificial intelligence at EU level and focuses on four key elements :*

---

[46] In the Field of Artificial Intelligence Personal Data On Protection Recommendations , Individual explanations about the quality, nature, source and amount of personal data used , " *https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/7048/Yapay-Zeka-Alaninda-Kisisel-Verilerin-Korunmasina-Dair-Tavsiyeler* " p.12 **(Online: 12.09.2024).**

[47]Jasmine OZBILGIN, Yeditepe University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis, International Alternative Solution to the Problem of Law Enforcement from a Private Law Perspective: Artificial Intelligence, Istanbul, 2023 , p.93.

[48] Muhammed Burak GÖRENTAŞ , Hamza ÇİFTÇİ , Istanbul Bar Association Evaluation of the Use of Artificial Intelligence in Judiciary within the Framework of the European Union Artificial Intelligence Law, April 1, 2024, *"https://www.izmirb aro su.or g.tr/p dfdosya/ab- artificial-zek-y202 4429154814704.pdf"* pp.183-184 **(Online: 13.09.2024).**

[49] A ge., p.184

As the first element, The risk- based approach emerges as follows: The law divides artificial intelligence systems into four risk categories: unacceptable risk, high risk, limited risk, and minimal risk. Unacceptable Taking advantage of people's weaknesses, manipulation and using subconscious techniques; Social scoring for public and private purposes; Risk with individual predictive policing based solely on profiling individuals: AI applications that seriously threaten human rights, freedoms and security are considered and prohibited in this category (e.g. systems that manipulate citizens' behavior) [50].

There are strict controls and audits on these systems . For example, AI systems in healthcare, transportation, education and justice fall into the high risk category . Limited risk: Users are informed about such AI systems under certain conditions . Limited Risk: AI systems with limited risk There are certain transparency obligations. For example, users who interact with ChatBots are must be aware that they are communicating with the machine.[51] So whether to continue the interaction or not can make informed decisions Minimum risk: No regulatory measures are applied on these systems .[52]

Secondly , there are strict regulations for high-risk AI systems, namely: AI tools are subject to serious audits before they are released to the market. These systems must meet basic requirements such as accountability and human control.

AI applications in important areas such as the justice system, transportation and healthcare should be subject to human oversight and are aimed to operate without errors. The third issue to be considered is the obligations of artificial intelligence developers, the developer of artificial intelligence systems, the data used in high-risk artificial intelligence systems must be of high quality and non-discriminatory. In addition, the systems described must be regularly checked and tested. Finally, the issue of transparency and information acquisition is touched upon, so that artificial intelligence users must be aware that they are acting in accordance with a system, this situation is mandatory for technologies that provide access to personal data in the use of a system such as facial recognition and the like. Regardless of the country, the most important problems experienced in justice systems are delays, instability and inconsistency in decisions, insufficiency of labor due to intensive paperwork and the time delays caused by this. [53]In terms of justice and equality, it is important that artificial intelligence systems do not discriminate and act in accordance with the principle of equality. Violations of equality can have serious consequences both ethically and legally.

1.4. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TURKEY : LEGAL FRAMEWORK AND LEGAL RESPONSIBILITY

[50] Abdullah ELMAS , Analysis of the EU Artificial Intelligence Law, International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Research, Vocational School of Social Sciences, Siirt University, Türkiye," *https://as-proceedi ng.com /index .php/i janser* " , p.213

[51] Gloria SHKURTI OZDEMIR , "Understanding EU AI Law: Exploring Challenges in a Changing Global Regulatory Landscape" https://www.setav.org/assets/uploads/2023/12/P384.pdf" p.4 **(Online: 13.09.2024).**

[52]Abdullah ELMAS , ibid ., pp. 213-214

[53] Nesrin S İ NG İ L, (2022). Artificial Intelligence and Human Rights. Public and Private International Law Bulletin, 42(1), 121-158. DOI: 10.26650/ppil.2022.42.1.970856 Sucu, İ. and Ataman, E. (2020). A Study on Artificial Intelligence and Its Film as the New World of the Digital Universe , New Media Electronics Journal, 4(1), 40-52 . *" https://derg ipark.org.tr /en/pub/ejnm /issue/51095/666171 "* **(Online: 09.01.2024)**

The rapid development of artificial intelligence technologies in Turkey has led to the need to determine legal regulations and legal responsibilities in this area. While artificial intelligence creates great opportunities in many sectors, it also brings with it legal, ethical and social problems. The process of regulating this technology and determining the framework of legal responsibilities in Turkey is progressing in parallel with other countries and international organizations.

In terms of the legal framework , Turkey does not have a comprehensive and specific legal regulation regulating the development and use of artificial intelligence technologies . The partial basic regulations and laws that are being worked on are being created to cover this area indirectly. In this context , in Turkey Legal regulations regarding artificial intelligence appear in different forms :

First of all, the Personal Data Protection Law (KVKK) is of great importance in the use of artificial intelligence technologies in Turkey. The protection of personal data is not only an abstract data protection, but also the protection of the fundamental rights and freedoms of individuals.[54] KVKK contains provisions similar to the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) and oversees data processing processes in artificial intelligence systems.

The second regulation is the Turkish Penal Code (TCK) . The different legal norms included in the Turkish Penal Code may lead to discussions on the legal liability of actions performed by artificial intelligence. For example, a clear framework has not yet been established on who will be held responsible if artificial intelligence systems make decisions that may constitute a crime. In this context, regulations should be made to determine liability in cases of crimes committed related to artificial intelligence technologies. It is inevitable to make regulations in many areas from labor law to law of obligations, from commercial law to criminal law, such as who will bear the material compensation and legal/criminal liability arising from the actions of artificial intelligence, the relationships between machines with artificial intelligence, the conditions and limits of use of artificial intelligence, and intellectual property rights.[55] The Criminal Code, the Criminal Procedure Code and the Execution Code are among the sub-disciplines of criminal law.[56]

Use as evidence in criminal proceedings Criminal procedure law aims to overcome or reduce uncertainty by using the latest technology available.

For this purpose, the use of machines, scientific evidence and expert opinions in evidence law is not a new situation. Although the "machine evidence" used in the construction of decisions made for about a hundred and fifty years does not always reflect the truth, this risk is undertaken by the courts.[57] The third regulation is the law on the regulation of electronic commerce . This law contains important regulations regarding the use of artificial intelligence technologies in trade and consumer relations. In commercial activities supported by artificial intelligence, it is mandatory to protect consumers,

---

[54] Oguz ŞİMŞEK, Protection of Personal Data in Constitutional Law, 1st Edition. Istanbul, Beta, 2008 , pp. 4-5

[55] Bozkur YÜKSEL, t AE (2017). Robot Law. Turkish Justice Academy Journal, (29),85 112 .*"https://dergipark .org.tr/en/pub/taad/issue/52663/694063"* pp. 90-110 **(Online: 9. 9.2024).**

[56] Gizem ÖZTÜRK DİLEK, (2019). Ethical Reality of Artificial Intelligence. Ankara International Social Science imler Magazine, 2(4), *"https: //dergipark.or g.tr/tr/pub/usdad /issue/51335/642184,"* p.4-5, **(Online: 25 . 0 9 .2024).**

[57] Oğuzhan SAPAN, Use of Artificial Intelligence in Criminal Procedure, TC Istanbul Kültür University , Institute of Graduate Education " *https://openaccess.iku.edu.tr/ser ver/api/core/bi tstreams/79556f05-9582-4b03-b4bd-6f3e8ceb0 8dd/ "content"* p.141 **(Online: 25. 09.2024).**

provide accurate information and ensure the security of their personal data. The fourth regulation is the Cyber Security Legislation . Artificial intelligence technologies and the field of cyber security are closely related.[58] Fifth amendment Turkish Commercial Code (TTK) Artificial intelligence systems are also used in commercial and industrial activities.commercial contracts is important in terms of clarifying responsibilities . The sixth regulation is within the scope of Intellectual Property Law, although it has been emphasized more than other issues, it is becoming clearer and the deterrent effectiveness of sanctions is being discussed. Although questions regarding the intellectual property rights of works produced by artificial intelligence systems have not yet been fully answered, Law No. 5846 on Intellectual and Artistic Works in Turkey may provide guidance on the legal status of works created by artificial intelligence. Artificial In order for the intellectual products created by intelligence to be evaluated as processed works; There must be a connection between the work (artificial intelligence software) and the resulting processing work (intellectual product). However, the working logic of artificial intelligence prevents this connection from being established. Because, as Davies rightly stated in the doctrine; artificial intelligence is able to adapt to changes. constantly changing the source codes it had in the beginning, completely changing the original software will change to a different software. [59]

According to the product liability provisions regulated in the Turkish Code of Obligations, the manufacturer or supplier of the product may be held liable for damages caused by the product. In this context, the manufacturers and providers of artificial intelligence systems may be held liable for damages caused by the systems. [60]The Turkish Code of Obligations has an important place in resolving disputes that may arise from the use of AI in terms of liability law. In particular, the damages that AI systems may cause are examined within the framework of tort liability, contractual liability and strict liability principles. In addition, Strict Liability in Civil Law In liability law, the rule is that a person is liable for damages caused to another person through his/her fault as a result of his/her unlawful act. Fault liability is the main rule in the law of obligations and the sanction of fault liability is included in the law of obligations in the form of the obligation to pay compensation. However, although the existence of fault, that is, the fact that a person has caused this damage through negligence or intentional behavior, is essential for being liable for compensation for the damage caused to another person by an unlawful act, some social considerations and the principle of equity require that people who are not at fault in the occurrence of the damage should also be liable for this damage. In such cases, strict liability, which is an exceptional type of liability, is mentioned. [61]The Turkish Civil Code (TMK) regulates basic civil relations such as individuals, families,

---

[58] Cyber Security Legislation " *https://hukukvebilisim.org/bilisim-suclarinda-yapay-zeka-kullanimi-siber-guvenligin-gelecegi-ve-hukuki-gelismeler/ "* **(Online:25. 09.2024).**

[59] Barış Gözübüyük , Culture and Tourism Expert, Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Copyrights, Problems and Solution Proposals in the Law No. 5846 on Intellectual and Artistic Works Regarding Intellectual Products Created by Artificial Intelligence, *"https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2193578"* pp.64-66, **(Online: 25. 09.2024).**

[60] Product liability regulated in the Turkish Code of Obligations " *https://murathukuk.com/TR,378/yapay-zeka-uzerine-hukuki-sorumluluk-veduzenlemeler.html#:~:text=T%C3%BCrk%20Bor%C3%A7lar%20Kanunu'nda%20d%C3%B The person who was caught may be held liable for the damages suffered* **(Online: 25.09.2024**)

[61] Başak BAK , Legal Status of Artificial Intelligence in Terms of Civil Law and Legal Liability Arising from the Use of Artificial Intelligence , *" https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/980798 ",* p.220, **(Online: 25. 09.2024).**

interpersonal relations, property rights and debts. In this context, how artificial intelligence can be related to the TMK focuses particularly on issues such as rights, responsibilities, property, personal rights and legal capacity. However, current legal regulations are not prepared to address the full scope of artificial intelligence technologies. Human Rights and Ethics Human rights and ethical principles must be respected during the development and implementation of artificial intelligence technologies. In Turkey, the Constitution and international agreements on human rights are of a legal nature that guarantees the ethical use of artificial intelligence systems .

REFERENCES

Due to the rapid development of technology, the use of artificial intelligence tools in individual and public contexts has increased significantly. It is impossible to fill the legal gaps of developing technology on its own. The necessity of serious regulations on issues such as ethics, security, data privacy and liability of artificial intelligence systems is increasing day by day . The legal framework should be organized in a way that minimizes the possible negative effects of artificial intelligence systems on society and at the same time protects the benefits brought by technology. Legal liability emerges as an important area that needs to be clarified in the face of the damages that artificial intelligence may cause . Especially considering the unforeseen risks, the autonomous structure of the systems and the accountability of algorithms, the development of new legal mechanisms is of a mandatory nature today .

A comprehensive review of AI law by experts in this field is critical to solving complex problems that will arise in the future and to protect human rights . Legislation to be developed at both national and international levels will ensure that AI technologies are managed responsibly. In this context, there should be no doubt that cooperation and harmony between states, technology companies and international organizations will be key elements for the effectiveness of the legal framework . While the legal regulations in the EU and Turkey ensure that AI systems are secure, transparent and accountable, a comprehensive regulation is needed to effectively address legal liability issues. In particular, the damages caused by AI systems, data privacy violations, impacts on employment and threats to human rights require a common approach at both national and international levels. In this context, it is of critical importance for Turkey and the EU to develop AI law in cooperation in order to integrate the technology into society in a secure and fair manner.

ALTUN, Murat , ALTUN, Sultan UÇAR , KUTLU, Emine Artificial Intelligence Applications,

Teacher Handbook 2023- Ankara.

BAK, Başak Legal Status of Artificial Intelligence and Artificial Intelligence in Terms of Civil

LawLegal Liability Arising from Its Use, “https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/980798”, (Online:25. 09.2024).

CASHIN, Happy , AL, Hakkı Dursun , BAŞKIR Nur Dinemis, Artificial Intelligence and Robots

The Problem of Criminal Liability Arising from Their Actions," https://dergipark.org.tr/en/dow nload/article-file/1745379"p.10,(Online: 10.09.2024).

ÇEBER, Burak Artificial intelligence ethics and communication - problems, limits and challenges,

Nobel Scientific WorksPublishing House, September, 2024, pp. 56-64.

ELMAS, Abdullah Analysis of the EU Artificial Intelligence Law, International Advanced Natural

Sciences andJournal of Engineering Research, Social Sciences Vocational School, Siirt University, Turkey," ` https://as-proceedi ng.com /index .php/i janser",p.213

Eyes are big, Barış Culture and Tourism Expert, Ministry of Culture and Tourism Copyright

GeneralDirectorate of Intellectual Products Created by Artificial Intelligence, Problems and Solution Proposals in the Law No. 5846 on Intellectual and Artistic Works, "https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2193578" p.64-66, (Online:25. 09.2024).

GÖRENTAŞ, Muhammed , FARMER, Burak Hamza Istanbul Bar Association European Union

Artificial IntelligenceEvaluation of the Use of Artificial Intelligence in Judiciary within the Framework of the Law on the Protection of Personal Data, 1 April 2024, "https://www.izmirb aro su.or g.tr/p dfdosya/ab- sanal-zek-y202 4429154814704.pdf" (Online: 13.09.2024).

KONTİL, Zeynep Teacher Artificial Intelligence Within the Framework of Personal Data

Protection, Twelve BoardsPublishing House, 2022- November, pp. 100 -104.

FAVORITE, Hüseyin Fırat Turkish Journal of Management and Economics Research Artificial

Intelligenceand Legal Liability of Artificial Intelligence, "https://dergipark.org.tr/tr/downl oad/article-file/1745379",(Online: 10.09.2024).

NUREDIN, Abdülmecit , NUREDİN, Mensur Ethics in different fields, Gostivar -2023,

ÖZDEMİR, Gloria SHKURTI Understanding the EU Artificial Intelligence Law Changing Global

Legislation"Exploring Tests in the Environment" https://www.setav.org/as sets/uploads/ 202 3 /12/P384 .pdf" (Online: 13.09.2024).

ÖZCELIK , Ş. Barış Bilkent University Faculty of Law , Data Protection of Artificial Intelligence,

Legal Requirements It Creates in Terms of Liability and Intellectual Property, *"https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1778200"* , **(Online: 11.09.2024).**

ÖZBİLGİN, Yasemin Yeditepe University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis,

An Alternative Solution to the Sanction Problem of International Law from a Private Law Perspective: Artificial Intelligence, Istanbul, 2023.

SINGIL, Nesrin (2022). Artificial Intelligence and Human Rights. Public and Private International

LawBulletin, 42(1), 121-158. DOI: 10.26650/ppil.2022.42.1.970856 Sucu, İ. and Ataman, E. (2020). A Study on Artificial Intelligence and Its Film as the New World of the Digital Universe , New Media Electronics Journal, 4(1), *https://dergipark.org.tr /en/pub/ejnm /issue/51095/666171 "* (Online: 9.01 .2024)

Cyber Security Legislation "https://hukukvebilisim.org/bilisim-suclarinda-yapay-zeka-kullanimi-

"The future of cybersecurity and legal developments/" (Online: 25. 09.2024).

SLING, Oğuzhan Use of Artificial Intelligence in Criminal Procedure, TC Istanbul Culture

University, Institute of Graduate Education "https://openaccess.iku.edu.tr/ser ver/api /core/bitstreams/79556f05-9582-4b03-b4bd-6f3e8ceb0 8dd/ content" p.141 (Online: 25. 09.2024).

Product liability regulated in the Turkish Code of Obligations"https://murathuku k.

com/TR,378/yapay-"Legal-Responsibility-And-Regulations-On-Intelligence.html#:~:text="The Turkish citizens may be held liable for the damages incurred under the Turkish Borrowing Law" (Online: 25.09.2024)

Recommendations on the Protection of Personal Data in the Field of Artificial Intelligence,

Personal Data Usedindividual explanations about its quality, nature, source and quantity, "https://www.kvk k.gov.tr/Icerik/7048/Yapay-Zeka-Alaninda-Kisisel-Verilerin-Koru nma sina-Dair-Tavsiyeler" p.12 (Online: 12.09.2024).

Data privacy and security of artificial intelligence algorithms,"

https://www.blaysoffice.com/tr/yapay-intelligence-and-data-secretleague/"(Online:11. 09.2024).

LEGAL ASPECTS AND STRUCTURE OF THE BANKING SYSTEM IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

JORDAN DELEV [1], NAZİFE JAKUPOVA DOMAZET[2]

[1]International Vision Univercity, Commercial Law, International Trade Law and Business Law, 0000-0003-3852-0565

[2]International Vision Univercity, Commercial Law, Business Law and Financial Law, 0009-0002-5106-535X

Abstract

Building a stable financial system is one of the basic postulates of the modern functioning of the market economy and economic unions. The Republic of North Macedonia, as a candidate country for membership in the European Union, strives to achieve this goal by satisfying the economic criteria and simultaneously strengthening the legal framework and its implementation. The banking system has been central and representative of the Macedonian financial sector for years. The system is subject to developed legal and institutional control that ensures stability and development. Considering the cruciality of the banking system in the entirety of the Macedonian financial sector, it is subject to analysis and continuous monitoring by future domestic and foreign investors and by external institutional evaluators. Financial stability in the Republic of North Macedonia is directly proportional to the banking sector's stability. The purpose of this paper is, on the one hand, to present the contours of the legal framework that defines and ensures the functioning of the banking sector and its control and, on the other hand, to present the structure and empirical operation of the analyzed sector. The paper tries to show the current state of the sector by emphasizing the degree of development from a practical point of view and compatibility with the legal regulation. The paper uses the analysis method to define the legal framework and structure of the banking sector, the statistical methods to determine the real state of the sector, and the synthesis method to determine the directions in which the next steps of development should be directed.

Keywords: legal aspects, banking law, banking system, structure, Republic of North Macedonia

ANAYASA BAŞLANGIÇ BÖLÜMLERİNİN HUKUKİ DEĞERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: HIRVATİSTAN ANAYASASI BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜNÜN MAKEDONYA ANAYASASI İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

[1]AZAM KORBAYRAM, [2]ELİF HOCA

[1]Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4707-1880

[2]Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ORCID: 0000-0003-4769-0427

ÖZET

Bu çalışma, Kuzey Makedonya'da anayasal değişikliklerin gündemde olduğu bu dönemde, anayasa başlangıçlarının hukuki değeri ve önemi üzerine odaklanmaktadır. Özellikle başlangıç kısmındaki değişiklikler için bir inceleme gereği doğmuştur. Çalışmada, farklı Avrupa ülkelerinin anayasa başlangıçlarının hukuki çerçevesi, önemi ve bu konudaki yetkili mahkeme kararları ele alınacaktır. Hırvatistan Anayasası'nın başlangıç hükümleri, Avrupa'nın en liberal-demokratik modellerinden biri olarak Kuzey Makedonya Anayasası ile karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği aday ülkesi olarak Kopenhag kriterlerini karşılama sürecinde, yeterliliği bakımından önemlidir. Ayrıca, anayasa başlangıç kısımlarının hukuki bağlayıcılığı, anayasa hukukunda tartışmalı bir konudur. Anayasa başlangıç kısımları, bir anayasayı oluşturan temel ilkeleri, değerleri ve hedefleri belirten önsözler olduğu kabul görmüş, anayasanın ruhunu yansıtan, toplumsal uzlaşı ve demokratik değerlerin altını çizen önemli metinlerdir. Ancak, anayasa başlangıç kısımlarının hukuki bağlayıcılığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır ve bu açıdan incelenmeye değer bir konuyu ihtiva etmektedir. Bir yandan, bazı anayasa teorisyenleri, başlangıç kısımlarının hukuki bir bağlayıcılığa sahip olduğunu savunmaktadır. Öte yandan, bazı eleştirmenler, başlangıç kısımlarının hukuki bağlayıcılığının sınırlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş, başlangıç kısımlarının daha çok siyasi ve ideolojik bir nitelik taşıdığını, dolayısıyla doğrudan hukuki yaptırımlara sahip olmadığını belirtir. Ayrıca, çalışmada Kuzey Makedonya'nın anayasal düzeninin demokratikleşmesi için gerekli olan hukuki değişiklikler önerilecektir. Sonuç olarak, bu çalışma, Kuzey Makedonya'nın anayasal yapısının güçlendirilmesi ve demokratik standartlarının yükseltilmesi adına somut öneriler sunmayı hedeflemektedir. Literatür taraması yöntemiyle, Türkçe'nin yanı sıra, Makedonca, Sırpça, Hırvatça ve İngilizce dillerinde yayınlanmış kitap ve makale yayınları kullanılacaktır. Bu bağlamda scopus, ebsco, dergipartk endeksli dijital platformlardan da yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa başlangıçları, Kuzey Makedonya Anayasası, Hırvatistan Anayasası, Hukuki değer

ANALYSIS OF LABOR MARKET AND EMPLOYMENT STRUCTURE DISPARITIES IN NORTH MACEDONIA

KUZEY MAKEDONYA İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAM YAPISINDAKİ ÇARPIKLIĞIN ANALİZİ

Prof. Dr. BÜLENT DERVİŞ

Uluslararası Vizyon Üniversitesi

ORCID. 0000-0001-9932-554X

Özet

Kuzey Makedonya'da işsizlik oranları uzun yıllar boyunca Avrupa'nın en yüksekleri arasında yer almıştır. 2020'lerin başında yapılan reformlar ve ekonomik büyümeyle işsizlik oranlarında bir miktar düşüş yaşansa da, hala iş gücü piyasasında ciddi yapısal sorunlar devam etmektedir. 2023 yılı itibarıyla işsizlik oranı yaklaşık %15-16 civarındadır, ancak genç işsizliği daha endişe vericidir. Özellikle 15-24 yaş arasındaki genç nüfus arasında işsizlik oranı %30'ları bulmaktadır.

Yüksek işsizlik oranları ve sınırlı iş fırsatları, Kuzey Makedonya'dan özellikle genç ve yetenekli bireylerin yurtdışına göç etmesine yol açmaktadır. Almanya, İsviçre ve diğer Avrupa ülkeleri, Kuzey Makedonyalı işçilerin başlıca tercih ettiği göç destinasyonları arasında yer almaktadır. Bu durum, ülkede kalifiye iş gücünün azalmasına ve ülke içindeki ekonomik büyüme potansiyelinin

Ülkedeki eğitim sisteminin iş gücü piyasasının talepleriyle yeterince uyumlu olmaması, işsizliği artıran temel faktörlerden biridir. Birçok genç, üniversitelerden mezun olduğunda, işverenlerin aradığı niteliklerden yoksun kalmakta ya da piyasada ihtiyaç duyulmayan bölümlerden mezun olmaktadır. Özellikle teknik ve mesleki eğitimin zayıf olması, iş gücünün sanayi ve teknoloji odaklı sektörlerde yeterli beceriye sahip olmamasına neden olmaktadır.

İş gücü piyasasının ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Özellikle mesleki ve teknik eğitimin güçlendirilmesi, gençlerin iş bulma olanaklarını artıracaktır. Ayrıca üniversitelerle iş dünyası arasında daha yakın işbirlikleri kurulmalı, staj programları ve kariyer yönlendirme hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır.

Kuzey Makedonya'da yeni iş alanları yaratmak için teşvik politikaları uygulanmalıdır. Devlet, özel sektörü destekleyerek, özellikle teknoloji, tarım ve turizm gibi sektörlerde yeni istihdam olanakları yaratmalıdır. Ayrıca, girişimciliği teşvik etmek amacıyla gençlere yönelik düşük faizli krediler ve hibeler sağlanabilir.

Beyin göçünün önüne geçmek için, ülkede nitelikli iş gücüne uygun çalışma koşulları yaratılmalı ve genç profesyonellerin ülke içinde kalmalarını teşvik edecek politikalar geliştirilmeli. Özellikle bilgi teknolojileri, mühendislik ve sağlık alanlarında yurtdışına gitmeyi düşünen gençler için cazip maaşlar ve çalışma ortamları sunulmalıdır.

Anahtar kelimeler: işgücü piyasası, istihdam,işsizlik

Abstract

In North Macedonia, unemployment rates have long been among the highest in Europe. Although some reforms and economic growth in the early 2020s led to a slight decrease in unemployment rates, serious structural problems in the labor market persist.

As of 2023, the unemployment rate stands at around 15-16%, but youth unemployment is particularly concerning. Among the youth population aged 15-24, the unemployment rate reaches around 30%.

High unemployment rates and limited job opportunities have led to a significant emigration of young and talented individuals from North Macedonia, especially to Germany, Switzerland, and other European countries. This situation results in a decrease in the qualified workforce within the country and reduces the potential for domestic economic growth.

One of the key factors contributing to unemployment is the mismatch between the education system and the demands of the labor market. Many young people graduate from universities lacking the skills employers are looking for, or they graduate from fields that are not in demand in the market. The weakness of technical and vocational education, in particular, results in a workforce that is insufficiently skilled for industry and technology-driven sectors.

The education system needs to be restructured to better respond to the needs of the labor market. Strengthening vocational and technical education would enhance young people's employment prospects. Furthermore, closer collaborations between universities and the business sector should be established, and internship programs as well as career guidance services should be expanded.

Incentive policies should be implemented to create new job opportunities in North Macedonia. The government should support the private sector, especially in creating new employment opportunities in sectors such as technology, agriculture, and tourism. Additionally, low-interest loans and grants could be provided to encourage entrepreneurship, particularly among young people.

To prevent brain drain, appropriate working conditions should be created for qualified labor within the country, and policies should be developed to encourage young professionals to stay. Especially for young people in fields like information technology, engineering, and healthcare who are considering moving abroad, attractive salaries and working environments should be offered.

Keywords: Labor market, employment, unemployment

PART OF TURKISH WORDS FROM THE FIELD OF HYDROGRAPHY

TURİZMİN KONU ALAN HİDROGRAFİSİNDEN BÖLÜMÜ

SUNCHICA TRIFUNOVSKA JANIKJ

lecturer, International University Vision - Gostivar, Repubic of North Macedonia,

Abstract:

During its historical development, the Macedonian language, like all other languages, was exposed to influences from other languages. Macedonia was under Turkish rule for five and a half centuries, so we can say that Turkishisms are the most numerous in the Macedonian lexicon in all areas of life. In this paper, we will consider some of the Turkicisms from the field of hydrography that we find in entire regions of the Macedonian dialect area and some that are represented only in the island area. According to the Questionnaire for collecting material for the Macedonian Dialect Atlas, in this paper we will process some of the Turkish lexical units. Based on the dialect material from the Macedonian dialect atlas project at the Macedonian Language Institute "Krste Misirkov" in Skopje, we will first give a geographical distribution of names. Then we will give a semantic analysis of the Turkish names according to the Interpretive Dictionary of the Macedonian language and finally we will give an etymological analysis.

Keywords: hydrography, etymology, Macedonian language, dialects, Turkisms.

Soyut:

Tarihsel gelişimi boyunca Makedon dili de diğer diller gibi diğer dillerin etkilerine maruz kalmıştır. Makedonya beş buçuk asır boyunca Türk hakimiyetinde kalmıştır, dolayısıyla Makedon sözlüğünde hayatın her alanında Türklüklerin en çok yer aldığını söyleyebiliriz. Bu yazıda hidrografya alanındaki Türkçülüklerin bir kısmını Makedon lehçesi bölgesinin tamamında bulduğumuz, bir kısmını ise sadece ada bölgesinde temsil edilenleri ele alacağız. Makedon Lehçesi Atlası için materyal toplama anketine göre bu yazıda Türkçe sözcük birimlerinin bir kısmını işleyeceğiz. Üsküp'teki Makedon Dil Enstitüsü "Krste Misirkov"daki Makedon lehçesi atlası projesinden alınan lehçe materyaline dayanarak, öncelikle isimlerin coğrafi dağılımını vereceğiz. Daha sonra Makedon Dili Yorumlayıcı Sözlüğü'ne göre Türkçe isimlerin anlamsal analizini yapacağız ve son olarak etimolojik analizini yapacağız.

Anahtar kelimeler: hidrografi, etimoloji, Makedon dili, lehçeler, Türkizmler.

SHEMSETTIN SAMI BEY (1850-1904) BETWEEN THE TURKISH AND ALBANIAN NATIONALISM

Dr. FRYMZIM DAUTI

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ,

Gostivar, North Macedonia

ABSTRACT

Shemsettin Sami Bey was the first author who wrote a novel in Turkish. He was the first to oppose the unnecessary entrance of Arabic and Farsi words in the Turkish language. Thus, he became the first to raise this issue by compiling a Turkish dictionary. He was the first to demand a cultural and political union between the Turkish peoples. Undoubtedly these actions make him a pioneer of the Turkish nationalism. But, at the same time it's well known that Shemsettin Sami Bey also dedicated part of his work to the Albanian language and Albanians. This also makes him a pioneer of the Albanian nationalism.

The purpose of this paper is to analyze his writings concerning the Albanian nationalism and its intertwining with the Turkish nationalism.

In this work, I analyzed many books and newspaper articles and translated some quotes from Albanian and Turkish.

Key word: Ottoman Empire, Shemsettin Sami, Albanian Nationalism, Turkish Nationalism.

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE ON PROFESSIONALIZATION IN FAMILY BUSINESSES – A RESEARCH IN SKOPJE

AİLE İŞLETMELERİNDE ORGANİZASYON YAPISININ PROFESYONELLEŞMEYE ETKİSİ – ÜSKÜP KENTİNDE BİR ARAŞTIRMA

MENSURE HODJA[1]

[1]Aziz Kliment Ohridski Üniversitesi - Manastır, İktisat Fakültesi, Doktora öğrencisi 0009-0008-3189-1703

Özet

Aile işletmeleri küresel ekonomilerin temelini oluşturan ekonomik örgütlenmenin en eski ve yaygın modelidir. Dünya ekonomisinde diğer işletmelere göre çok daha büyük bir paya sahip olan aile işletmeleri bazı ülkelerde toplam işletmelerin yüzde 90'ından fazlasını temsil etmekte ve ekonomik kalkınma ve istihdamda önemli rol oynamaktadırlar. Günümüz rekabet koşulları ele alındığında aile şirketleri rekabet avantajı sağlamanın en önemli araçlarından biridir. Fakat, yapılan araştırmalar ikinci nesil yönetime ulaşan aile işletmelerinin yüzdesinin %30 civarında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum aile işletmelerinin yaşadığı sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Aile işletmeleri yoğun rekabet koşullarında faaliyet göstermekte ve bu koşullarda ayakta kalmaya çalışmaktadır. Onları diğer işletmelerden ayıran benzersiz özelliklere sahiptirler. Ailenin işletme ve mülkiyet üzerindeki etkisi, aile işletmelerini aile dışı işletmelerden ayıran ve önemli avantajlar sağlayan özelliklerini oluşturmaktadır. Bu özellikler operasyonlarda benzersiz avantajlar sağlasa da aynı zamanda spesifik dezavantajlara da neden olmaktadır. Sürekliliğin ve büyümenin sağlanması, faaliyetlerin gelecek nesillere aktarılması ve çevre koşullarının izlenmesi aile işletmelerinin gerçekleştirmekte sıkıntılar yaşadığı en önemli dezavantajlarıdır. Bu sorunların temelinde kurucu patron ve aileye olan bağımlılık yatmaktadır. İşletmenin organizasyon yapısına etki eden ve ömrünü kısaltan bu durum işletmenin kurumsal bir kimlik kazanmasıyla ortadan kalkabilmektedir. Kurumsallaşma ve profesyonelleşme süreci bu noktada ön plana çıkmakta ve aile işletmelerinin sürdürülebilir büyüme ve sürekliliğe ulaşmasını sağlayan bir yol haritasını temsil etmektedir. İşletmelerin kurumsal bir yapı kazanması profesyonelleşerek başlayan bir süreçtir. Bu doğrultuda, incelemede aile işletmelerinin profesyonelleşme süreci ve sorunların ortaya çıkmasını sağlayan organizasyon yapısının bu sürece etkisi araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, Üsküp kentinde faaliyet gösteren aile işletmelerinde anket çalışması yapılmış, organizasyon yapıları, profesyonelleşme düzeyleri ve organizasyon yapısının profesyonelleşme sürecine etkileri araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Aile İşletmeleri, Organizasyon Yapısı, Profesyonelleşme

Abstract

Family businesses are the oldest and most widespread model of economic organization that forms the basis of global economies. Family businesses, which have a much larger share in the world economy than other businesses, represent more than 90 percent of total

businesses in some countries and play an important role in economic development and employment. When today's competitive conditions are considered, family businesses are one of the most important tools for gaining competitive advantage.

However, research has shown that the percentage of family businesses that reach the second generation of management is around 30%. This situation reveals the problems experienced by family businesses.

Family businesses operate in intensely competitive conditions and try to survive in these conditions. They have unique characteristics that distinguish them from other businesses. The influence of the family on the business and ownership constitutes the characteristics that distinguish family businesses from non-family businesses and provide significant advantages. Although these characteristics provide unique advantages in operations, they also cause specific disadvantages. Ensuring continuity and growth, transferring activities to future generations and monitoring environmental conditions are the most important disadvantages that family businesses have difficulty in realizing. The basis of these problems is the dependence on the founding boss and the family. This situation, which affects the organizational structure of the business and shortens its life, can be eliminated when the business gains a corporate identity. The process of institutionalization and professionalization comes to the fore at this point and represents a roadmap that enables family businesses to achieve sustainable growth and continuity. The process of businesses gaining an institutional structure is a process that begins with professionalization. In this context, the professionalization process of family businesses and the effect of the organizational structure that causes problems to emerge on this process were determined as the research subject in the study. In line with the purpose of the study, a survey was conducted in family businesses operating in the city of Skopje, and the organizational structures, levels of professionalization and the effects of the organizational structure on the professionalization process were investigated.

Keywords: Family Businesses, Organizational Structure, Professionalization

1. GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyılın 1970'li yıllarından itibaren tüm dünyada özellikle ekonomik anlamda ortaya çıkmış olan "küreselleşme" yaşamın her alanında köklü değişikliklere yol açan bir gerçeği temsil etmektedir. Bu durum, küresel çapta artan rekabet koşulları ve değişimler, ulusal sınırların ortadan kalkması, rekabetin hızlanması, inovasyonlar, teknolojik gelişmeler ve bilgiye erişimin kolaylaşması gibi köklü değişimlere yol açmıştır. Bu koşullarda faaliyet gösteren işletmelerin hayatta kalması ve devamlılığın sağlanması giderek zorlaşmıştır.

Bu rekabet koşullarında varlık göstermeye çalışan aile işletmeleri, dünya ekonomisinde diğer işletmelere göre çok daha büyük bir paya sahip olup küçük ve orta ölçekli işletmelerden, birden fazla sektörde ve ülkede faaliyet gösteren büyük holdinglere kadar çeşitlilik gösterebilirler. Aile işletmeleri tüm ülkeler için girişimciliğin geliştirilmesi, istihdam yaratılması, teknolojik gelişme ve yapısal değişiklikler açısından öne çıkarılması gereken önemli kurumlardır.

Aile işletmelerini diğer işletmelerden ayıran kendilerine has özelliklere sahiptirler. Ailenin işletme ve mülkiyet üzerindeki etkisi, faaliyetlerinde benzersiz avantajlar sağlasa da aynı zamanda spesifik dezavantajlara da neden olmaktadır. Bu dezavantajlar organizasyon yapısına etki ederek işletmelerin ömrünü kısaltmaktadır.

Kurucu patron ve aileye olan bağımlılık ve karar verme süreçlerinde yetkinin merkezileşmesi işletmenin ilk zamanlarında başarı sağlasa da faaliyetlerin büyümesiyle sorunların temelini oluşturmaya başlar. İşletme faaliyetlerinin büyümesi sorunların da büyümesini sağlayacaktır. Aile işletmelerinin genellikle değişime karşı bir tutum sergilemeleri sorunlar aşılamaz noktasına gelinceye kadar yardım almasını engeller (Atılgan, 2003). Bu sorunların ortadan kalkması işletmenin kurumsal bir kimlik kazanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu noktada profesyonelleşme faaliyetleri kurumsallaşma yolunda aile işletmelerinin temel adımlarını oluşturmaktadır.

1.1 Kuramsal Çerçeve

1.1.1 Aile İşletmesi Kavramı

İki sosyal sistem olan aile ve işletme yapılarının bir araya gelmesi iş alanında aile işletmesi kavramının ortaya çıkmasına sağlamıştır. Bu iki yapının birleşmesi, kuralların ve sınırların işletmeden işletmeye farklılık gösterdiği özelliklerin oluşması ve aynı zamanda iş ve aile arasında bir etkileşim olarak tanımlanabilir. Literatür araştırması yapıldığında aile şirketlerini standartlaştırmaya olanak tanıyan ve genel kabul edilebilir bir tanımın olmadığını göstermektedir.

Aile işletmeleri, işletmenin aile üyeleriyle ilişkili olduğu, daha doğrusu işletmenin aile ile özdeşleştirildiği, en az iki kuşağın işletmeye dahil olduğu, işletmenin politikalarını etkileyen ve belirleyen kuruluşlardır (Donneley, 1964). İşletme ailenin bir uzantısıdır (Fındıkçı, 2005). Aynı zamanda, yönetim ile aile ilişkileri arasında bir ilişkinin varlığı, mevcut veya eski maliklerin çocuklarının yönetime katılımı, aile üyelerinin ilişkileri ile işletmenin imajı arasında bir ilişkinin varlığı ve aile üyelerinin aile hayatındaki konumu ve operasyondaki konumunun aynı doğrultuda olması, aile şirketlerinin sahip olduğu 4 kriter olarak gösterilebilir (Gümüştekin, 2005).

Aile işletmeleri, işletmenin çeşitli alanlarında çalışan farklı aile üyesi kombinasyonunu içerebilir. Aynı zamanda, eşleri, ebeveynleri ve çocukları, geniş aile fertleri veya hissedar, yönetim kurulu üyesi, danışman, yönetici rollerini üstlenen birden fazla nesli içerebilir. Aile işletmeleri genellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler olarak ekonomilerde yerlerini alırken binlerce çalışanı olan ve birden fazla sektörde ve ülkede faaliyetlere sahip aile şirketlerinin örnekleri de mevcuttur.

Aile işletmelerinin büyüklük bakımından çeşitliliği, sahiplik yapısındaki farklılıklar aile işletmelerinin yapılarında da çeşitliliğe yol açmaktadır. Bu farklı yapılar aile işletmelerinin birçok özelliğe sahip olmasını sağlamaktadır.

1.1.2 Aile İşletmelerinin Avantajları Ve Dezavantajları

Aile işletmeleri yapı bakımından birbirinden benzersiz işletmelerdir bu durum farklı özelliklerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu benzersizlik aynı zamanda, aile şirketlerinin faaliyetlerinde karşılaştıkları özel sorunlara ve avantajlara neden olmaktadır.

Aile işletmelerine ait literatür çalışmalarını incelediğimizde genel olarak aile işletmelerinin diğer işletmelere göre daha hızlı büyüyüp başarıya ulaşabildiğini gösteren sonuçlara varmaktayız. Bu durumun nedenleri incelendiğinde aile üyelerinin psikolojik açıdan katkısı ve etkisi ile ailenin işe karşı sahip olduğu sorumluluk düzeyi ve işe olan bağlılığı dikkat çekmektedir. Karar verme süreci yani işletme yönetiminde kullanılan mekanizmalar ve süreçlerin hızlı reaksiyon alması diğer önemli avantajlardan biridir.

Aile işletmelerinin sahip olduğu diğer önemli avantajlar ise kültür, kurucu özverisi, aile şirketinin saygınlık düzeyi ve tanınırlığı, çalışan bağlılığı, güven, hedeflere odaklanma olarak sıralanabilmektedir.

Örneğin, aile kültürü paralel olarak örgüt değerlerinin oluşmasını sağlamakta, örgüt kültürünü kurmakta ve çalışma ortamını kolaylaştırmaktadır (Erdil vd., 2004). Aynı şekilde, aile şirketleri tanınmış bir şirket ve soyad sebebiyle iş çevrelerinde büyük avantaj sağlamaktadır (Kurt, 2010).

Saydığımız avantajlar ve aile işletmelerinin kendine özgü özellikleri, aynı zamanda aile işletmelerinin faaliyetlerinde karşılaştıkları özel zorluklara da neden olmaktadır. Bunun yanında aile şirketlerinin, iş yapılarının doğası gereği üstesinden gelmeleri gereken bir dizi başka zorluk da vardır. Örneğin, aile işletmelerinin hızla yok olduğu ve ömrünün kısa olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Aile işletmelerinin sürdürebilirlği ve işleyişinde devamlılığın sağlanması bu işletmelerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir.

Aile şirketlerinin büyük çoğunluğu uzun vadede sürdürülebilir faaliyetlere ulaşamadığı ve bu yüzden kapanmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Faaliyetlerini nesilden nesile aktaramayan ve bu yüzden iflas eden aile işletmelerinin başarısızlık oranı analiz edildiğinde bu oranın 70% civarında olduğu, bu durumda da aile işletmelerinin sadece 30% civarında ikinci kuşağa geçmeyi başardığı ortaya konmuştur (Tucker, 2011).

Aile işletmelerinin belirsiz ve resmi olmayan organizasyon yapıları, iş faaliiyetlerinde ve ilişkilerinde profesyonelleşmenin gerçekleşmemesi, aile işletmelerinin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli nedenlerdir. Aile işletmelerinin sahip olduğu avantaj ve güçlü yönlerinin işletme için dezavanta dönüşmesi, aile işletmelerinin karşılaştığı diğer sorunları temsil etmeketedir (Bakshiyev, 2019). Resmi olmayan organizasyon yapısı, sorumlulukların belirlenmemesi, yetkinin merkezileştirilmesi, nepotizm, alışkanlıklar ve değişime direnç, profesyonelleşmeme ve kuşak çatışması aile işletmelerinin karşılaştığı sorunlardır. Organizasyon yapısında yaşanan sorunlar, işletme faaliyetlerinde önemli aksamalara yol açabileceği gibi, örgütün varlığını devam ettiremeyerek iflas etmesine neden olabilir (Ghani vd., 2002).

Bu sorunların temelinde kurucu patron ve aileye olan bağımlılık ve faaliyetlerin merkezileşmesi yatmaktadır. Kurumsallaşma ve profesyonelleşme süreci bu noktada ön plana çıkmakta ve aile işletmelerinin sürdürülebilir büyüme ve sürekliliğe ulaşmasını sağlayan bir yol haritasını temsil etmektedir.

1.1.3 Profesyonelleşme

Kurumsallaşmanın en önemli göstergelerinden biri olan profesyonelleşme, aile işletmelerinin kurumsal bir kimlik kazanması ve sorunlarının çözülmesinde önemli bir süreci oluşturmaktadır. Profesyonelleşme, kurumsallaşma süreciyle yakından ilişkilidir ve çalışma faaliyetlerinde toplam kurumsallaşmanın sağlanmasında önemli bir adımı temsil etmektedir. İşletmelerin kurumsal bir yapı kazanması profesyonelleşerek başlayan bir süreçtir. Profesyonelleşme ise kısaca işletmede işlerin yetkin çalışanlar tarafından yürütülmesi olarak açıklanabilir. Bir başka deyişle, profesyonelleşmenin işletmeye getirdiği en önemli avantaj, işin gereklerini kusursuz bir şekilde yerine getirebilme yeteneğini ortaya çıkarmasıdır (Gökçora, 2005).

Profesyonelleşme süreci, işletmenin iş akışında detaylı olarak analiz edilmesi gereken belirli aşamalardan geçer.

Aile işletmelerinin bu aşamalarda karşılaştığı potansiyel nedenler, ihtiyaçlar ve sorunlar, belirlenmesi gereken çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. Örneğin aile işletmelerinde profesyonel yönetime geçişte kurucunun etkisi ve rolü dikkate alınmalıdır. Profesyonelleşme süreci bu etkiyi azaltarak işletme ve aile ilişkisinin belirlenmesini ve sınırlarının çizilmesini sağlar. Bu durum aile işletmelerinin devamlılığı için önemli bir koşuldur, iki kurum arasındaki sorunların tespit edilerek geleceğin planlanması profesyonelleşme ile gerçekleşmektedir.

Aile işletmelerinin resmi olmayan organizasyon yapısı profesyonelleşme sürecini etkileyen en önemli unsurdur. Aile işletmeleri genel olarak çalışanların görev ve sorumluluklarının açıkça tanımlanmadığı, resmi olmayan bir organizasyon yapısıyla karakterize edilmektedir. Bu durum belirsizliğe yol açmakta ve işletmenin ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, işletmenin kurucusuna olan bağımlılığı karar alma süreçlerini etki ederek merkezileşmeye yol açmaktadır. Hem yönetim kademesinde hem operasyonlarda profesyonel yaklaşıma ihtiyaç işletmelerin büyümesiyle artmakta ve aile işletmelerinde sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamaktadır. Bu durumda organizasyon yapısındaki sorunlar aile işletmelerinin profesyonel yaklaşımlara ve bir sistematiğe yönelmesini etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın konusu belirlenmiş olup aile işletmelerinde organizasyon yapısı ve profesyonelleşme süreci ele alınarak aralarındaki ilişki incelenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Örneklemi, Ölçekleri ve Modeli

Araştırmanın modeli, iki olgu arasında bir ilişkinin varlığının ya da yokluğunun ortaya çıkmasını sağlayan nicel bir çalışma olarak belirlenmiştir. Birincil veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, benzeri konularda yapılan çalışmalardan anket soruları incelenerek, çalışmaya konu olan organizasyon yapılarını ve profesyonelleşme düzeyini ortaya çıkarmak amacıyla anket formu hazırlanmıştır. Anket önermeleri mevcut literatür çalışmalarından alınan veya güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış geliştirilmiş önermelerden oluşup 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın varsayımsal çerçevesi, aile işletmelerinde profesyonelleşme sürecinin daha bütünsel bir resmini elde etmeye yönelik tartışmaya katkı sağlamak amacıyla organizasyon yapısı değişkeniyle ilişkisinin doğrulanması üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın modeli aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

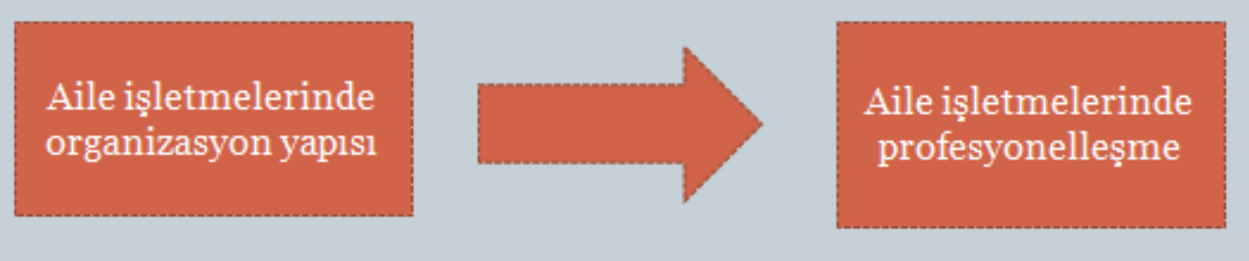

Şekil 1: Araştırmanın modeli

Araştırma anketi üç bölümden oluşmuş olup ilk bölümde, incelenen işletmelerin temel özelliklerini belirlemeye yönelik demografik sorular oluşturulmuştur. İkinci bölümde organizasyon yapısını tespit etmek amacıyla Fındıkçı (2005a) ve Apaydın (2008)

tarafından geliştirilen önermeler kullanılmıştır. Son bölümde ise Apaydın (2007) tarafından geliştirilen profesyonelleşme önerileri yer almaktadır. Anketten toplanan veriler SPSS programında analiz edilip tüm önermeler ayrı ayrı ele alınarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anketin değerlendirilmesi şu şekilde sınıflandırılmıştır:

• Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgu ve değerlendirmeler.

• Aile işletmelerinde organizasyon yapısına ilişkin bulgu ve değerlendirmeler.

• Aile işletmelerinin profesyonelleşme düzeyine ilişkin bulgu ve değerlendirmeler.

• Aile işletmelerinde organizasyon yapısının profesyonelleşme sürecine etkisine ilişkin bulgu ve değerlendirmeler.

Araştırma, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Üsküp kentinde faaliyet gösteren 25 aile işletmesinde yürütülmüştür. Veriler araştırmaya gönüllü olarak katılan aile işletmelerinin sahiplerinden, yöneticilerinden veya aile üyelerinden telefon görüşmesi yoluyla elde edilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak kullanılan anket yönteminin araştırmanın amacına uygun bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Anket, aile şirketi tanımına uyan 25 işletmede uygulanmıştır. Araştırmada yer alan aile işletmeleri belirli özelliklere sahiptir, organizasyon yapısı ve profesyonelleşme düzeyi ile igili gerekli bilgilerin elde edilebileceği büyüklükte işletmeler araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma sırasında karşılaşılan en büyük engel aile işletmelerinin bu tür çalışmalara katılmak istememesi ve desteklememesidir.

Araştırmaya katılımın sağlanması çalışmanın en zor kısmı olup, iletişime geçilen işletmelerin ikna edilmesi ve üst yönetimden izin alınması zorlu bir süreç oluşturmuştur.

Araştırma belirtilen hipotezler ve belirtilen hedefler doğrultusunda aile işletmelerinin organizasyon yapısını ve profesyonelleşmeyi ölçmek için 2 farklı ölçüm aracı kullanılmıştır.

2.2 Araştırmada önerilen hipotezler:

H1: İşletmelerin profesyonelleşme düzeyi ve organizasyon yapısının bileşenleri arasında bir ilişki vardır.

H1a: İşletmelerin profesyonelleşme düzeyi ve organizasyon yapısının bileşenleri arasında negativ bir ilişki vardır.

H2: İşletmelerin organizasyon yapısı profesyonelleşmeye ilişkin bileşenleri etkilemektedir.

H2a: Açıkça tanımlanmış bir organizasyon yapısı profesyonelleşme sürecini olumlu yönde etkiler.

3. BULGULAR

Araştırmayı, 0-9 arası personele sahip 16 (%64), 10-49 arası personele sahip 7 (%28) ve 50-149 arası personele sahip de 2 (%8) işletmenin oluşturduğu görülmüştür. Anket çalışması aile üyesi olan işletme sahipleri, aile üyeleri veya üst düzey yöneticileri ile yapılmıştır. Anketi cevaplayan yöneticilerin 4'ü kadın, 21'i de erkek olmuştur. Aşağıda

Tablo 1'de ankete katılan yöneticilerin eğitim durumlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Tablo 2'de ise işletmelerin iş hayatındaki süreleriyle ilgili bilgiler gösterilmiştir.

Tablo 1. Yöneticilerin Eğitim Durumları

Eğitim durumu	**f**	**%**
İlkokul	0	0
Lise	3	12
Lisans	18	72
Lisans üstü	4	16

Tablo 1 incelendiğinde, ankete katılan yöneticilerin büyük bir oranının lisan eğitimine sahip olduğu görülmektedir. Yöneticilerin eğitim düzeylerinin iyi seviyelerde olması işletmelerde profesyonelleşme ve organizasyon problemlerinin çözümlenmesinde etkili olabileceği düşünülebilir.

Tablo 2. İşletmelerin İş Hayatındaki Süresi

	f	**%**
1-5	3	12
6-10	10	40
11-20	8	32
21-30	4	16

3.1 Verilerin analizi

Araştırmada önerilen hipotezlerin test edilebilesi için verilerinin normal dağılım gösterip göstermediği Skewness (Çarpıklık) ile Kurtosis (Basıklık) değerleri ve Kolmogorov-Smirnov, Shapiro Wilk testleriyle ölçülmüştür. Araştırmadan elde edilen verilerin normal dağılım göstermesi ve homojen olmaları parametrik testler kullanılmasını mümkün kılmıştır. Bu doğrultuda güvenirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi uygulanıp değerlendirmeye alınmıştır.

Anketlerin güvenirliği Cronbach alfa güvenirlik katsayısı ile doğrulandı. Güvenilirlik, belirli bir belirleyici için seçilen öğelerin toplamının onu ne kadar iyi ölçeceğini hesaplamayı mümkün kılar. Cronbach alfa, sıfır ile bir arasında değişen bir güvenilirlik katsayısı, yani verilerin güvenilirliğidir.

Elde edilen sonuçlara göre 24 öneriden oluşan 2 ölçeğin güvenilir olduğuna ve araştırmada kullanılabileceğine karar verilmiştir. Tutarlılık katsayıları geçerli kabul edilmiş ve uygulanan ölçme araçlarının yüksek güvenilirliği doğrulanmıştır. Bu sonuca göre analize başlanabilmesine karar verilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

	Güvenilirlik	Önerme Sayısı
Organizasyon yapısı	.823	12
Profesyonelleşme	.886	12

Yapılan güvenilirlik analizi sonucu aile işletmelerinin organizasyon yapısı ile ilgili ölçeğin güvenilirlik katsayısı .823, profesyonelleşme düzeyi ile ilgili ölçeğin güvenilirlik katsayısı .886 olduğu için yüksek düzeyde güvenilir olarak tanımlanmıştır.

3.2 Verilerin betimsel istatistik sonuçları

3.2.1 Organizasyon yapısı

Anket formunda aile işletmelerinin organizasyon yapısını ortaya çıkarmaya yönelik 12 önerme geliştirilmiştir. Organizasyon yapısı ölçeğine ilişkin önerilere verilen cevapların tanımlayıcı istatistiklerinde minimum ve maksimum değerler, ortalama değer ve standart sapma analiz edilebilmektedir. Katılımcıların organizasyon yapısı ölçeğine verdikleri yanıtların ortalaması 3.49 olarak belirlendi.

Tablo 4. Organizasyon yapısına ilişkin betimsel istatistik sonuçları

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. İşletmenin organizasyon şeması vardır	25	1	5	4.01	1.367
2. Belirlenen yetkiler tüm çalışanlar için geçerlidir	25	2	5	3.82	1.102
3. İş bölümü belirlendiği şekilde uygulanır	25	1	5	4.09	1.042
4. İş görevleri yazılı olarak belirlenmiştir	25	1	5	4.51	.699
5. Faaliyetlerde merkezileşme vardır	25	1	5	1.65	1.081
6. Faaliyetlerde hiyerarşi mevcuttur	25	2	5	4.01	1.076
7. Faaliyetlerde uzmanlaşma mevcuttur	25	2	5	4.32	.666
8. Düzenli toplantılar yapılır	25	2	5	3.89	1.105

9. Toplantılarda çalışanlar da yer alır	25	1	5	4.03	1.370
10. Kontrol mekanizmaları mevcuttur	25	1	5	3.69	1.273
11. Kararlar işletme sahibi tarafından verilir	25	1	5	1.63	.832
12. Çalışanlar karar alma süreçlerine katılmamaktadır	25	1	5	2.31	1.113
Valid N (listwise)	25				

Tabloda görüldüğü üzere genel olarak incelenen aile işletmelerinde yetki ve sorumlulukların açıkça tanımlandığı, faaliyetlerin belirlenen görev tanımına uygun olarak yapıldığı, işlerde resmiyetin olduğu, organizasyon şemasının ve işlerde uzmanlaşmanın olduğu görülmüştür. Ancak betimsel istatistik sonuçlarında aynı zamanda "Kararları işletme sahibi alır", "İşletmede merkezileşme mevcuttur", "İşletmede hiyerarşi mevcuttur" ve "Çalışanlar karar alma süreçlerine katılmamaktadır" önermelerinin oldukça düşük değerler gösterdiği görülmektedir. Bu değerlere göre incelenen aile işletmelerinde merkezileşmenin olduğu, nihai kararların işletme sahibi tarafından verildiği ve çalışanların nihai kararlara pek katılmadığı sonucuna varabiliriz. Bu sonuçlar aile işletmeleri ile ilgili literatürle örtüşen sonuçlardır.

3.2.2 Profesyonelleşme

Tablo 12'de katılımcıların işletmelerinin profesyonelleşmesine ilişkin görüşleri yer almaktadır. Bu ölçeğin amacı aile işletmelerinin ticari faaliyetlerinde profesyonelleşme düzeyini ve profesyonelleşmeyi sağlamak için alınan önlemleri belirlemektir.

Anket formunda aile işletmelerinin profesyonelleşmesini ortaya çıkarmaya yönelik 12 önerme geliştirilmiştir. Profesyonelleşme ölçeği önerilerine verilen cevapların tanımlayıcı istatistiklerinde minimum ve maksimum değerler, ortalama değer ve standart sapma analiz edilebilmektedir. Sonuçlardan da anlaşılacağı üzere bu ölçek ortalama yanıtların alındığı bir ölçeği temsil etmektedir. Katılımcıların profesyonelleşme ölçeğine verdikleri yanıtların ortalaması 3,4'tür.

Tablo 5. Profesyonelleşme düzeyine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
1. Aile üyeleri, yeteneklerine bakılmaksızın işletmede çalışmaktadırlar	25	1	5	3.51	1.034
2. Aile üyelerinin toleransları vardır	25	2	5	3.37	1.066
3. Tüm çalışanlar için istihdam testleri mevcuttur	25	1	5	2.89	1.357

4. Yeni çalışanlar için eğitim sistemi mevcut	25	1	5	4.23	.889
5. Düzenli eğitim sistemi mevcuttur	25	1	5	3.21	1.568
6. İstihdam süreçleri aile üyelerinin baskısından uzaktır	25	1	5	2.25	1.128
7. Performans ölçüm sistemi mevcuttur	25	1	5	2.81	1.254
8. Ödül sistemi mevcuttur	25	1	5	3.19	1.358
9. Kontrol sistemi mevcuttur	25	1	5	3.67	1.213
10. Aile üyelerinin konumunu değiştirmek çok zordur	25	1	5	2.29	.919
11. Kaliteli çalışanlar istihdam etmek önemlidir	25	1	5	4.77	.599
12. Operasyonlarda profesyonelleşmeyi sağlamak önemlidir	25	2	5	3.98	.912
Valid N (listwise)	25				

İncelenen aile işletmelerinin kaliteli çalışan istihdamına önem verdikleri, işletme faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik eğitimler düzenledikleri, kontrol sistemlerine sahip oldukları ve genel olarak çalışan ödüllendirme sistemleri kurdukları sonucuna varılmıştır. Fakat diğer önermeler incelendiğinde "Aile üyelerinin aile üyeleri olmayanlara göre toleransları vardır" ,"İşe alım süreçleri aile üyelerinin baskısından arındırılmıştır", “Aile üyelerinin pozisyonlarını değiştirmek çok zordur" önermeleri çok düşük değerleriyle öne çıkmaktadır. Bu ölçekte önermelerde elde edilen genel yanıtlar, aile işletmelerinin profesyonelleşme sürecinde karşılaştığı zorluklara ilişkin literatürle örtüşen sonuçlar göstermiştir. Bu ölçeğin bir diğer amacı da nepotizm olgusunun operasyonlarda etkilerinin olup olmadığının analiz edilmesiyde. Elde edilen sonuçlar bu konuya ilişkin bazı bulgulara var olduğunu göstermiştir.

3.3 Araştırılan değişkenler arasındaki ilişkiye ilişkin sonuçların sunumu

Bir sonraki aşamada araştırmanın incelenen değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 6. Korelasyon analizi sonuçları

Organizasyon yapısı	Pearson Correlation	1	.738**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	25	25
Profesyonelleşme	Pearson Correlation	.738**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	25	25

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yapılan korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmış ve değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 7. Regresyon analizi sonuçları

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.738[a]	.540	.526	.48941

a. Predictors: (Constant), profesyonelleşme

Tablo 8. Regresyon analizi sonuçları **ANOVA[a]**

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	35.085	1	35.085	146.678	.000[b]
	Residual	29.940	23	.240		
	Total	65.025	24			

a. Dependent Variable: organizasyon yapısı

b. Predictors: (Constant), profesyonelleşme

ANOVA tablosunda modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=146.678$; $p<0.05$). Regresyon analizi organizasyon yapısı kriterinin profesyonelleşme değişkenini ne ölçüde yordadığını kontrol etmek için kullanılmıştır. Organizasyon yapısı değişkeni bağımlı değişken olarak ele alınan profesyonelleşme değişkenini anlamlı bir öngörü değerine sahiptir. Elde edilen sonuçlara göre organizasyon yapısının profesyonelleşmeye etkisinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Organizasyon yapısı profesyonelleşme düzeyini 0,52 oranında açıklamaktadır. Daha doğrusu, organizasyon yapısı profesyonelleşme varyansının 52.6 78.1'ını açıklamaktadır.

3.4 Hipotezlerin sonuçları

H1: İşletmelerin profesyonelleşme düzeyi ve organizasyon yapısının bileşenleri arasında bir ilişki vardır – Kabul edildi

H1a: İşletmelerin profesyonelleşme düzeyi ve organizasyon yapısının bileşenleri arasında negativ bir ilişki vardır – Red edildi

H2 :İşletmelerin organizasyon yapısı profesyonelleşmeye ilişkin bileşenleri etkilemektedir – Kabul edildi

H2a : Açıkça tanımlanmış bir organizasyon yapısı profesyonelleşme sürecini olumlu yönde etkiler – Kabul edildi

4. SONUÇ VE TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Varlığını sürdüremeyen birçok aile işletmesinde kurumsallaşma ve profesyonelleşme süreçleri ile ilgili faaliyetlerde eksiklik durumu söz konusudur. Aileden bağımsız bir organizasyon yapısının kurulamaması ve bu doğrultuda organizasyon yapısında ortaya çıkan sonuçlar iş ve aile ilişkilerinin dengelenememesi, iş-aile rollerinin tanımlanamaması, kuşak çatışmalarının giderilememesi gibi sorunlara yol açmakta ve işletmelerin sürdürülebilirliklerine etki etmekte. Yapılan araştırmada Üsküp kentinde faaliyet gösteren aile işletmelerinin işleyişinde belirli bir organizasyon yapısının varlığı ve profesyonelleşme süreciyle olumlu yönde ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri ile organizasyon yapısı düzeyinin iyileştirilmesiyle aile şirketinin profesyonelleşme düzeyinin de olumlu yönde iyileştiği ortaya çıkmıştır. Genel olarak sonuçlar aile işletmelerinde profesyonelleşme sürecine ilişkin literatürle benzerlikler göstermiştir.

Gelecekteki araştırmalarda daha geniş ve kapsamlı araştırmalar yapılabilmesi için daha büyük örneklemli araştırmalar yapılabilir, aynı büyüklükteki aile işletmelerinin ele alındığı bir araştırma yapılabilir ve ya olgular arasındaki ilişkilerin dinamiklerini ortaya çıkarmak için derinlemesine araştırmalar yapılabilir, örneğin yüz yüze görüşme, katılımcı gözlem vb. gibi çalışmalar yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

Apaydın, F. (2007). Örgütlerde Kurumsallaşma ve Adaptif Yeteneklerin Pazarlama Eylemlerine ve Örgütsel Performansa Etkileri, Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, s.47

Apaydın, F. (2008). Kurumsallaşmanın küçük ve orta ölçekli işletmelerin performansına etkileri, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7). s. 121-145.

Atılgan, Turan (2003), "Tekstil Sektöründe Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmaya Doğru Giden Süreç", Türkiye 6. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ankara, s.110.

Bakhshiyev, T. (2019). Aile İşletmeleri ve Kurumsallaşma Sorunu:Türkiye Örneği Üzerine Bir Araştırma.İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstititüsü İşletme Anabilim Dalı. Yüksek lisans tezi. İstanbul. s.81-83.

Donnelley, R. G. (1964). "The Family Business", Harvard Business Review, Vol. 42, No. 4, s. 93-105.

Erdil, O., Ciğerim, E., Gök, Ş., (2004). Aile İşletmelerinde Yönetim Biçimleri Üzerine Bir Literatür Araştırması, İstanbul Kültür Üniversitesi I. Aile İşletmeleri Kongresi, 17-18 Nisan 2004, İstanbul, s. 64-71.

Fındıkçı, İ. (2005). Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Gökçora, İ.H., (2005). Profesyonelliğe saygı, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, 5 (3), s. 4-9.

Gümüştekin, E.G. (2005). KOBİ Niteliğindeki Aile İşletmelerinin Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Kütahya Seramik Sanayi Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.6 S.1, Sivas, s. 71-93.

Kurt, B. (2009). "Örgüt Kültürünün Aile Şirketlerinin Kurumsallaşmasında Rolü", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İzmir. s.123-136.

Tucker, M.E. (2011) Sedimentary Rocks in the Field: A Practical Guide. 4th Edition, John Willey and Sons Ltd., Chichester, s.85-104.

ENFORCEMENT SYSTEMS IN CIVIL LAW AND COMMON LAW SYSTEM – DIFFERENCES AND SIMILARITIES -

[1]DIJANA GORGIEVA, [2]FUNDA NEZIR

[1]International University Vision in Gostivar, Faculty of Law,

Assistant Professor in çivil law,

ORCID number: 0009-0006-6077-0463

[2]International University Vision in Gostivar, Faculty of Law, Assistant,

ORCID number: 0009-0006-8467-5962

Abstract

In modern civil procedural law, there are different organizational structures of national civil enforcement systems.

According to the principle of national procedural autonomy, each state regulates the enforcement procedure independently. Because of this, it is very difficult to talk about special systems for the civil enforcement of court decisions and other judical or non-judical enforceable titles at the macro level. The main reason for this is the fact that the matter of enforcement procedural law was neglected for a long period of time, and the harmonization of the enforcement procedure only began to be considered in the middle of the XIX-th century.

However, in general, the International Encyclopedia of Comparative Law speaks of the existence of four systems for the enforcement of court decisions and other judical or non-judical enforceable titles, namely: 1) enforcement of decisions by courts, 2) enforcement of decisions by private enforcement bodies (bailiff system of enforcement), 3) mixed systems of enforcement and 4) administrative systems for enforcement.

The system for the enforcement of decisions and other judical or non-judical enforceable titles by courts without exceptions is specific to the Anglo-American procedural circle (common law system), while in the Romanian-German procedural circle of the civil law system the enforcement of decisions and other judical or non-judical enforceable titles can be under the competence of the courts or under the competence of bailiffs, although combined models can also be encountered. In the Scandinavian procedural circle as a part of the civil law system, is dominant the system of enforcement of decisions by private enforcement bodies or the administrative system of enforcement.

Keywords: enforcement systems, civil law, common law.

Introduction

People are not always inclined to fulfill their obligations within the deadline for voluntary fulfillment, therefore there is a need for an appropriate enforcement system. The civil enforcement procedure is a relatively new topic comparative research.

Ruling national particularism in the domain of civil law enforcement, in the world context began to give way ideas about the harmonization of the enforcement procedure were given place only in the early nineties of the last century. Thus, comparisons have become a necessary condition for mutual dialogue and, consequently, for the harmonization of national systems of enforcement.

The comparative study of the national systems for the enforcement of decisions and other judical or non-judical enforceable titles should first differentiate the specificities of the systems for the enforcement of decisions at the macro level - in the procedural culture of the civil law and the common law system. Second, the comparative study of enforcement systems should be introduced into a detailed analysis of how court decisions can be enforced in the fastest way and with minimal costs for the parties.

1. Enforcement systems in civil law system

In contrast to the common law system, where the enforcement procedure is always under the jurisdiction of the courts, in the Romanian-German procedural circle of civil law system, the tendency to abandon the judicial system for enforcement is more pronounced (the enforcement procedure was treated as an integral part of the civil procedure in the French Civil Code from 1806 year and the German Code of Civil Procedure from 1877, in order to become independent from the civil procedure for the first time with the Austrian Enforcement Law from 1898).

Namely, under the influence of the needs for the liberalization of the judiciary and technical innovations, reforms in the enforcement procedure began in the Romanian-German procedural circle, which never happened in the Anglo-American one. The reason for this should certainly be sought in the intention of ensuring greater efficiency of the judiciary, which should primarily be ensured by freeing the courts from non-disputable matters, matters that do not represent jus dicere in the true sense of the word, such as executive ones. For this purpose, the system of enforcement by bailiffs (Bailiff System of Enforcement) appeared for the first time in the Romanian procedural circle, which penetrates more clearly into the legal systems of the countries in the German procedural circle, where there are still countries where enforcement is under the jurisdiction of the courts (Court-oriented System of Enforcement) or mixed systems (Mixed System) where competent or non-competent enforcement can be carried out by both courts and bailiffs.

However, pro futuro, the dominance of the system for the enforcement of decisions and other judical or non-judical enforceable titles, by bailiffs is expected. That this is so indicated by the data that today in 19 of the 28 EU member states, the bailiffs are independent bodies responsible for enforcement.

1.1. System of enforcement of decisions in Germany

The general rules for the conduct of enforcement proceedings in Germany are contained in Book 8 of the Code of Civil Procedure - DZPO (Art. 704-945). Unlike in France where the huissiers de justice has full control over the enforcement proceedings, in Germany the creditor usually has the most control over the proceedings.

In German enforcement proceedings according to the Financial Report for Bailiffs Geschäftsanweisung für Gerichtsvollzieher (GVGA), the Federal Enforcement Act Gerichtsvollzieherordnung (GVO) and the DZPO the responsibility for enforcement is divided between the court and the bailiff. Hence, a mixed, complex system of decision-enforcing is adopted in Germany.

Thus, in Germany the courts (Vollstreckungsgerichte) carry out enforcement on real estate, enforcement for the purpose of collecting monetary claims and give permission to carry out enforcement outside the area of the court, while bailiffs (Gerichtsvollzieher), who in Germany have the status of civil servants, carry out enforcement on moving objects.

German system of enforcement of decisions is mixed system. In these country, enforcement proceedings are partly carried out by bailiffs or sheriffs (especially the seizure of movable property), while garnishments are ordered by the court.

1.2. System of enforcement of decisions in France

France is the oldest country in Europe to have a system of enforcement by bailiffs known as huissiers de justice who are hierarchically organized into local, regional and national chambers.

Under the influence of France, this system was accepted first in the countries of the Romanian procedural circle (Belgium, the Netherlands and Luxembourg), where the bailiffs have the powers of independent professionals, and at the moment it is more prominently accepted in the countries of the German procedural circle, with one difference because in them the ballffs have the status of officials who are under the control of the courts.

The enforcement procedure in France is not regulated by a separate code but is regulated in the New French Civil Procedure Code - NCPC and the Decree on the enforcement of decisions in civil cases dated 30.05.2012. From here, the French enforcement procedure is regulated as a judicial procedure. According to Art. 420 and Art. 501 of the NCPC generally applies the rule that only a decision which has the character of res judicata can be enforced.

Enforcement in France is carried out by special bailiffs - huissiers de justice, as public servants who act with the approval of the French Ministry of Justice.

However, these officials are not paid by the state but paid (rewarded and financed) by their clients, because they are also the representatives of their clients.

Specific to France is that only the huissiers de justice has the authority to enforce the decisions and deliver the decisions. These powers are monopolized in the hands of the huissiers de justice. Exception of this is the attachment of salaries, which is in practice one of the most important modes of enforcement, that is carried out by the president of the local courts (tribunal d'instance).

If the huissiers de justice must carry out enforcement, they should notify both parties beforehand. If a dispute arises during the execution procedure or legal remedies are applied, the huissiers de justice is obliged to submit the case to the judge juge de l'exécution who further takes the actions in the procedure.

Apart from the basic powers to carry out the enforcement of decisions and delivery, the French huissiers de justice may also have other powers: 1) to file lawsuits and represent the parties before the courts, 2) to collect debts in such a way as to conclude legal agreements between the parties acte sous seing prive, 3) to sell movable objects and 4) to issue certificates of facts.

1.3. System of enforcement of decisions in Sweden

A completely different enforcement organization is found in Sweden (also in Finland). In these country, enforcement is carried out by an administrative body which is operating completely outside the courts.

The enforcement of decisions in civil cases in Sweden is the responsibility of the National Board (Risskattevereket) or the regional executive authorities (Kronofogdemyndighet).

In Sweden, a distinction is made between ordinary and summary enforcement proceedings. The summary enforcement procedure (Supro) is conducted for the collection of undisputed claims.

2. Enforcement systems in common law system

In all countries in the Anglo-American procedural law, enforcement is under the jurisdiction of the courts (Court-oriented System of Enforcement). The reason for this is the casuistic way of creating this procedural system and the acceptance of the doctrine that enforcement is an integrated part of the trial.

2.1. System of enforcement of decisions in England

In English civil procedure enforcement is treated as an integrated part of the trial and a judicial system of enforcement is established. Because of this, in England, enforcement law is not regulated in a separate law but is regulated in the Civil Procedure Rules.

Enforcement proceedings in England are treated as uncontested court proceedings and judges enforce the decisions.

The general provisions on enforcement are contained in rule 70.1-70.6 of the Civil Procedure Rules, while the specific enforcement provisions are contained in rules 71-73, 81, 83 and 84. The English Rules of Civil Procedure under rule 74 distinguish between enforcement of domestic decisions (judgments originating in England and Wales) and the enforcement of judgments originating in other jurisdictions.

The specificity of the English enforcement procedure is the registration of the decisions whose enforcement is requested (rule 71). If the creditor has an enforceable document (judgment, order or fine) he fills out and submits himself or with the help of a lawyer: 1) a form, a request for registration of the enforcement decision which costs 60 pounds, and 2) a copy of the decision. The request for registration is submitted in the register of the debtor's area of residence. If an appeal procedure is in progress on the decision, in most cases the execution is postponed (rule 72).

The decisions are registered in special registers in the High Court or Register of Country Court which are competent to carry out enforcement. In the High Court generally all applications for registration of judgments are submitted, and before the Register of Country Court only applications for enforcement whose value does not exceed £5,000.

According to the Civil Procedure Rules, High Court enforcement services are particularly effective in cases where the debtor refuses to pay or where the claim is of greater value.

After the decision, which is an enforceable document, is registered, the court delivers it to the debtor with a clause to pay immediately (forthwith) or within 28 days at the latest. If the debtor pays the debt within the stipulated period, the debt is deleted from the register. If the debtor does not pay within the stipulated period, the enforcement procedure begins, in which court officials known as High Court Enforcement Officers or Country

Court Enforcement Officers play a dominant role (until 2004, the term Sheriffs was used, a term that is used today in Scotland).

The most important activities of Enforcement Officers are freezing bank accounts, notifying the credit agencies that the debtor will no longer be able to withdraw credit, establishing a lien over the debtor's real estate, auctioning the debtor's movable objects, etc. However, if the debtor has no property and income, enforcement will not be possible. In fact, the High Court does not guarantee that enforcement will be carried out in every case. Because of this, at the written request of the creditor, the High Court can notify the creditor of the property the debtor has. The High Court can provide the creditor with information about the debtor's place of business, the amount of salary, data on additional income and expenses, real estate owned by the debtor, data on his assets in the bank and data on his investments in buildings.

2.2. System of enforcement of judgments in the USA

In all states within the USA, enforcement is the same as in England and Wales, which is under the jurisdiction of the courts. This is guaranteed by rule 69 of the Federal Rules on Civil procedure. The enforcement procedure itself is not regulated at the federal level, but is regulated at the state level, and the Federal Rules on Civil procedure contains only general provisions for the enforcement of decisions based on monetary claims.

In the legal systems of the states within the United States, the enforcement procedure is usually regulated by the laws of civil procedure and practical rules (eg: Section 820 -860 California Code of Civil Procedure, art. 5401-5408 in New York Civil Procedure Law and Rules, part 6 (Enforcement of Judgments) in the Code of Washington, sections 34, 35 and 36 of the Texas Civil Practice and Remedies Code.

The enforcement procedure, as in England, is under the jurisdiction of the judicial officers. In doing so, a distinction is made between two types of court officials: officials who are public servants and independent bailiffs. For example, in the state of New York, Sheriffs are officers employed by the City of New York, while City Marshals are independent officers. Both types of officials are judges and according to art. 52 of the New York Civil Procedure Law and Rules can enforce decisions based on monetary claims, and the enforcement itself is carried out within the courts. For the sheriff to enforce the law, the decision needs to be registered, which is usually the job of US attorneys. Lawyers as representatives of the parties or the parties may request that the obligation from the executive document be fulfilled within a maximum period of 20 years.

However, in the last few years, the French influence is also felt in the American system for the enforcement of decisions. Namely, an attempt is being made to legally translate the French enforcement model of huissiers de justice into USA law.

Conclusion

Enforcement procedure is an civil procedure in which the force of law is most clearly felt.

The effective enforcement of binding judicial decisions is a fundamental element of the rule of law and a key requirement for the operation of the area of justice.

In the past, the enforcement procedure was a court procedure, but over the years in almost all countries there is a tendency to privatize the enforcement systems.

The main reason for this is the length of enforcement procedures and the increased number of accumulated enforcement cases. This caused the dysfunctionality of the court system and the need to exempt the courts from enforcement civil cases. This opened the need for private bodies to be entrusted with the task of enforce court decisions. The French legislator made a reform in this direction for the first time. From here, in the legal culture of the civil law system, the idea of enforcement of court decisions and other judical or non-judical enforceable titles by an bailiff was opened. From the Romanian procedural circle, this trend entered in the German procedural circle of civil law system. This trend is felt also in the Scandinavian process circle of the civil law system but from a different aspect. This is because of the unclear border between administrative and judicial proceedings in the legal tradition of the Scandinavian countries.

In the procedural culture of the common law system, the enforcement of decisions by the courts is still dominant. This is due to the integration of the enforcement procedure with the litigation civil procedure, but also to the smaller number of court decisions that are subject to enforcement.

References

1. Bartlett Andrew, Radom Michelle, Clarke Osborne, Enforcement of Judgments in the UK (England and Wales): Overview, 2021

2. Burkhard Hess, Different enforcement structuries, Hess & Oberhammer 2005

3. Burkhard Hess, Comparative Analysis of the National Reports, in ENFORCEMENT AGENCY PRACTICE IN EUROPE - JAI/02/FPC/19/UK, The British Institute of International and Comparative Law 2005

4. Gorgieva Dijana, Enforcement civil procedure in ancient Rome, Sui Generiss International Scientific Journal Vol. 3 No. 1, International Vision University, Gostivar, 2024

5. Emerson Robert W, The French Huissier as a Model for U.S. Civil Procedure Reform, Michigan Journal of law reform, Volume, 43, 2010

6. Kennett Wendy, Civil Enforcement in a Comparative Perspective: A Public Management Challenge, Edinburgh Law Review / Volume 26, Issue 3, Cambridge 2021

7. Centre for European Law, Civil enforcement in the EU: a comparative overview, Comparative Report, Project Deliverable D.8, 2021

8. Levy Barbara, Talbourdet Paul, De Pardieu Alison Vogt, Enforcement of judgaments, France: Law & Practice, 2023

9. Leon Yehuda, Katz Ori, Zamir Eyal, Enforced Performance in Common Law Versus Civil Law Systems: An Empirical Study of a Legal Transformation, The American Journal of Comparative Law, Volume 68, Issue 1, March 2020

10. Mads Andenas, Burkhard Hess, Oberhammer Paul (eds.), Enforcement Agency Practice in Europe, London, British Institute of International and Comparative Law, 2005

11. Papadopoulou Skarp Frantzeska, EU Enforcement Atlas, Sweden Narrative National Report, 2014

12. Perlette Jura M, Loza J Miguel, Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters: United States, 2022

13. Holzwarth Pierre, EU Enforcement Atlas, Germany Narrative National Report, 2014

14. Zoroska Kamilovska Tatjana, Reforme Sistema Izvršenja u Državama Regiona - Konceptualne Sličnosti I Razlike Kontroverze i dileme, Zbornik radova Harmonizacija građanskog prava u regionu:, 2013

OCCUPATIONAL RUMINATION IN HUMAN LIFE
İNSAN HAYATINDA İŞSEL RUMİNASYON

FATIMA RUMEYSA TAN ÖZDEMİR[1], BİLGE SULAK AKYÜZ[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri,
ORCID ID: /0009-0001-5297-1787
[2]Dr.Öğr.Üyesi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri,
ORCID ID: 0000-0003-3044-3622

Özet

İnsanın dünyaya gelirken getirdiği becerileri, gizil güçleri ve potansiyelleri vardır. Tüm bunların keşfedilmesini sağlayan iş yaşamı, bireyin fizyolojik, psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamada en önemli araçlardan birisidir. İş hayatı, insanların hayatlarında zamansal olarak büyük bir yer kaplamaktadır. Kişiler iş yerlerinde olmadıkları zamanlarda bile zihinleri işle ilgili konularla meşgul olabilir. Bu meşguliyet sürekli ve tekrarlayıcı düşünceler şeklinde olursa bu durum işsel ruminasyon şeklinde ifade edilir. Bu çalışmada, işsel ruminasyon üzerine kısa bir araştırma yapılmıştır. Çeşitli araştırmalar ve meta-analizler kullanılarak, işsel ruminasyonun tanımı ve etkileri üzerinde durulmuştur. İşsel ruminasyon, üç ana kavrama ayrılır: Duygusal Ruminasyon, Problem Çözme Üzerine Düşünme ve Ayrışma. İşsel ruminasyon, uyku sorunları, sürekli yorgunluk ve kardiyovasküler hastalıklar gibi sağlık sorunlarına yol açarken ayrıca dikkat dağınıklığı ve düşük iş performansı gibi olumsuz sonuçlar da doğurabildiği görülmüştür. Pozitif iş ortamlarının, algılanan özerklik desteğinin, çalışanların yeterlik hissi ve yüksek iş doyumunun işsel ruminasyonu azalttığı ve sağlığı olumlu yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışanların iş performansını ve psikolojik sağlığını iyileştirmek için işsel ruminasyonun yönetilmesi kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla iş-yaşam dengesinin sağlanması, sağlıklı bir çalışma ortamının oluşturulması ve destek programlarının geliştirilmesi ile işsel ruminasyonun olumsuz etkilerini azaltabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda psikolojik danışmanlar çalışanların işsel ruminasyonlarını fark etmelerine, bu konu ile ilgili çözümler bulmalarına yardımcı olabilirler.

Anahtar Kelimeler: Ruminasyon, İşsel Ruminasyon, İş hayatı

Abstract

People have skills, latent powers and potentials that they bring with them when they come into the world. Work life, which enables the discovery of all these, is one of the most important tools in meeting the physiological, psychological and social needs of the individual. Work life occupies a large place in people's lives in terms of time. Even when people are not at work, their minds can be occupied with work-related issues. If this occupation is in the form of continuous and repetitive thoughts, this situation is expressed as Work-Related Rumination. In this study, a short research was conducted on Work-Related Rumination. Using various studies and meta-analyses, the definition and effects of Work-Related Rumination were emphasized. Work-Related Rumination is divided into three main concepts: Affective Rumination, Problem-Solving Pondering and Detachmen.

While Work-Related Rumination leads to health problems such as sleep problems, constant fatigue and cardiovascular diseases, it has also been seen that it can have negative consequences such as distraction and low work performance.

It has been concluded that positive work environments, perceived autonomy support, employees' sense of competence and high job satisfaction reduce Work-Related Rumination and positively affect health. Managing Work-Related Rumination is critical to improving employees' work performance and psychological health. Therefore, it is thought that providing work-life balance, creating a healthy work environment and developing support programs can reduce the negative effects of Work-Related Rumination. In this context, psychological counselors can help employees recognize their Work-Related Rumination and find solutions to this issue.

Keywords: Rumination, Work-Related Rumination, work life

1. GİRİŞ

1. Ruminasyon nedir?

Nolen-Hoeksama (1987) ruminasyonu, "insanların stres yaşadığı durum hakkında tekrarlayıcı, sürekli düşünme ve bu durumu problem çözme yollarını kullanmadan anlamlandırma" olarak nitelendirirken; Baker ve diğerleri, (2009) sürekli olarak duygusal durumu (özellikle depresif durumu), bu duygusal durumun semptomlarını, olası nedenlerini ve/veya sonuçlarını düşünmek; ancak bunu kendi sorununu çözmek için harekete geçmemek olarak tanımlıyor (akt. Yıldız, 2016). Can-Develi ve Aydın, (2022) ise ruminasyonu, kişinin zihninde tekrarlayan düşüncelere eylemsiz bir şekilde odaklanması sonucu meydana çıkan bir dalgınlık durumu şeklinde tanımlamaktadır. Ruminasyon, Türkçe'de sözlük anlamı "geviş getirme" olarak geçerken yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü üzere, herhangi bir duygusal durumu çözümlemeye çalışmadan tekrarlı olarak düşünmek, bir anlamda zihinsel geviş getirmek anlamına gelmektedir (Yıldız, 2016). Ruminasyon, kişinin geçmişte yaşadıklarının sonuçlarıyla, aynı zamanda kişinin kendisi, diğerleri, şimdi, geçmiş, gelecek, bitmiş veya bitmemiş farklı durumlarla da ilişkilendirilmektedir (Martin & Tesser, 1996; Papageorgiou ve Wells, 2004 akt. Sevinç, 2022).

2. İŞSEL RUMİNASYON NEDİR?

İşsel Ruminasyon: İş ile ilgili konulara yönelik, tekrarlayan düşünce veya düşüncelerdir (Sulak-Akyüz ve Sulak, 2019). Cropley & Zijlstra, (2011) işle ilgili ruminasyonu, işle ilgili sorunlar ve meseleler hakkında ısrarcı düşünme veya üzerinde durma süreci olarak tanımlar. İş ve işle ilgili faaliyetler uyanık kalma zamanımızın üçte birinden fazlasını kapladığı için aslında işle ilgili konuların iş yerinde olmadığımızda bile zihnimizi meşgul etmesi şaşırtıcı bulmamaktadır. İnsanların işlerini düşünüp düşünmediklerini etkileyebilecek çeşitli faktörler vardır. Pek çok insan iş yerinde sorunlarla karşılaştıklarında veya çok yoğun bir şekilde çalıştıklarında işte değilken işle ilgili sorunları düşünür. İşle ilgili ruminasyon üç farklı kavram ile kategorileştirilmiştir. Bunlar; Duygusal Ruminasyon, Problem Çözme Üzerine Düşünme ve Ayrışma'dır.

Duygusal Ruminasyon: Duygusal açıdan olumsuz olan, iş hakkında yaygın, tekrarlayıcı şekilde düşünmeyi ve bu şekilde istenmeyen duyguların ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır (Pravettoni vd., 2007).

Problem Çözme Üzerine Düşünme: İşle ilgili problemler veya önceki çalışmaları hakkında hedefe yönelik düşünme, performanslarını iyileştirmek için işi veya önceki çalışmalarını değerlendirme veya iş hakkında düşünmekten zevk alma ile karakterize edilir (Cropley & Zijlstra, 2011).

Ayrışma: İşten kolayca uzaklaşmayı ifade eder (Cropley & Zijlstra, 2011). Önceki araştırmalar, işten ayrılmanın olumlu esenlik ve düşük yorgunluk ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

İşten ayrılabilen çalışanların sağlıklı bir iş-yaşam dengesi kurması muhtemeldir (Sonnentag ve Bayer, 2005).

İşsel ruminasyon, insanların iş hayatlarında karşılaştıkları problemleri sık sık iş yerlerinde veya iş dışı yaşamlarında düşünmelerine sebep olmaktadır. Cropley vd. (2016)'in işsel ruminasyon ve iş hayatındaki yürütücü işlevler ile ilgili yaptıkları çalışmada, işle ilgili ruminasyonu yüksek düzeyde olan bireylerin, bilişsel başarısızlık, dikkat kaybı, uykusuzluk, sürekli yorgunluk ve kardiyovasküler hastalıklar gibi sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde bireylerin içinde bulundukları sorunları veya ileride yaşayabilecekleri sorunları devamlı olarak üzerinde düşünmeleri, dikkat dağınıklığı yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu sorunlar çözüme kavuşturulmadıkça kişinin hem özel hayatını hem de iş hayatını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir (He vd., 2021; Parthi ve Kaur, 2022 akt. Sevinç, 2022). Ayrıca işlerine tam manası ile dikkatlerini veremeyen çalışanlar, hem işinin gereklerini hem de işvereninin taleplerini yerine getirmekte zorluk çekebilmektedir. Bu durum süreç içerisinde işten atılmaya doğru ilerleyebilmektedir. Dolayısı ile ruminasyon örgütlerde maddi kayıplara neden olabilmektedir (Richter vd., 2020). Cropley vd. (2012) iş sonrası ruminatif düşünceye sahip bireylerin sağlıksız yiyecek seçimlerine yöneldikleri, zihinsel olarak işten uzaklaşan bireylerin daha az sağlıksız yiyecekler yedikleri sonucuna varmıştır. Cropley vd., 2015 başka bir çalışmasında ise günlerinin daha stresli olduğunu ifade eden öğretmenlerin akşamları işle ilgili ruminasyonlarının daha yüksek olduğu, işle ilgili ruminasyonları düşük olduğunu bildirenlere göre uyanmakta daha fazla zorluk yaşadıklarını görülmüştür. Yüksek duygusal ruminasyon gösteren yoğun bakım hemşirelerinde yüksek merhamet yorgunluğu yaşadıkları görülürken aynı zamanda problem çözme ve kopma ruminasyonlarının çalışanlarda psikolojik dayanıklılığı güçlendirdiği görülmüştür (Gedik, 2022). Ayrıca yeterlilik ihtiyacının tatmininin işle ilgili ruminasyon ile ters yönde ilişkili olup (Weigelt vd., 2019) çalışanların liderlerinden daha yüksek düzeyde 'algılanan özerklik desteği' bildirdikleri haftalarda, daha az düşünerek duygusal ruminasyon ve problem çözme ile meşgul olmuşlardır (Manuoglu, 2024). İşle ilgili ruminasyonun varlığının düşük iyi oluşun belirleyicilerinden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Zheng vd., 2024). Ayrıca olumlu bir meslektaş ikliminin, düşük ila ortalama düzeydeki iş stres etkenlerinin işle ilgili düşünceler üzerindeki olumsuz etkisini tamponlayabildiği (Pauli ve Lang, 2021); çalışma ortamları daha sağlıklı oldukça, iş tatminleri ve uyku kalitesi gibi iyileşme fırsatları arttıkça çalışanlarda daha az ruminasyon eğiliminde oldukları saptanmıştır (Blanco-Encomienda vd., 2020). Vahle-Hinz vd., (2017)'nin çalışanlar ile gerçekleştirdiği iki yıl süren boylamsal çalışması sonucunda bir yıllık bir perspektifte, duygusal ruminasyonun iş dışında iyileşmeyle negatif ilişkili olduğunu ve problem çözme üzerinde düşünmenin işteki yaratıcılıkla pozitif ilişkili olduğunu göstermişken; iki yıllık bir perspektifte, işteki yaratıcılığın duygusal ruminasyonla olumsuz, iş dışında iyileşmeyle olumlu yönde ilişkili olduğunu dolayısıyla zaman prspekifinde ters etkiler tespit etmiştir.

İşsel ruminasyon kavramının henüz yeni bir kavram olmasından dolayı kavram üzerinde yapılan çalışmalar hem uluslararası hem de ulusal alanyazında sınırlı şekilde yer almaktadır. Cropley vd., (2012)'nin geliştirdiği İşsel Ruminasyon Ölçeği Sulak-Akyüz ve Sulak, (2019) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda dil geçerliği ve alt boyutlar doğrulanmış, çevrilen ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

3. SONUÇ

Yapılan çalışmalara bakıldığında iş hayatı ile iş dışındaki hayatın birbirini etkilediği, olumlu iş ortamının işsel ruminasyonu azalttığı(Blanco-Encomienda vd., 2020; Pauli ve Lang, 2021), iş doyumu ve uyku kalitesi yüksek olan bireylerde işsel ruminasyon daha az görülmüştür (Blanco-Encomienda vd., 2020). İşsel ruminasyonun dikkat dağınıklığına (Cropley vd., 2016; akt. Sevinç, 2022) ve uykuya geçişte zorluk (Türktorun vd., 2020) yaşanmasına sebebiyet verdiği, ayrıca düşük iyi oluşun belirleyicilerinden olduğu saptanmıştır (Zheng vd., 2024). Daha özerk hisseden çalışanlarda daha az işsel ruminasyona rastlanıldığı (Manuoglu, 2024), çalışanların kendilerini yeterli hissetme düzeyleri arttıkça işsel ruminasyonun azaldığı (Weigelt ve Gierer, 2019) görülmüştür. Çalışanların iş performansını ve psikolojik sağlığını iyileştirmek için işsel ruminasyonun yönetilmesi kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda psikolojik danışmanlar çalışanların işsel ruminasyonlarını fark etmelerine, bu konu ile ilgili çözümler bulmalarına yardımcı olabilirler. Ayrıca iş hayatının bireylerin günlük hayatlarının zamansal bağlamda büyük çoğunluğunu kapladığı göz önüne alındığında iş-yaşam dengesinin sağlanması, sağlıklı bir çalışma ortamı ruminasyonun olumsuz yönlerini azaltabilir. İşsel ruminasyonun yönetilmesinde çalışanlara yönelik destek programları hazırlanabilir, müdahale stratejileri oluşturulabilir ve iş ortamları iyileştirilerek çalışan bireylerin iyi oluşlarının artırılabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak literatüre bakıldığında uluslararası yazında işsel ruminasyon kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların niceliğinin arttığı ancak ulusal yazında halen sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı gözlemlenmiştir. Daha çok çalışmanın hem alanyazına hem de iş atmosferine olumlu katkıları olacağı söylenebilir.

4. KAYNAKLAR

Blanco-Encomienda, F. J., García-Cantero, R., & Latorre-Medina, M. J. (2020). Association between work-related rumination, work environment and employee well-being: A meta-analytic study of main and moderator effects. *Social Indicators Research*, *150*, 887–910.

Can-Develi, M., & Aydın, N. C. (2022). Eylemsiz Düşünceler Sarmalına Kapılmak: Ruminasyon. *Örgütsel Davranış Çalışmaları Dergisi*, *2*.

Cropley, M., Michalianou, G., Pravettoni, G., & Millward, L. J. (2012). The relation of post-work ruminative thinking with eating behaviour. *Stress and Health*, *28*(1), 23–30. https://doi.org/10.1002/smi.1397

Cropley, M., Rydstedt, L. W., Devereux, J. J., & Middleton, B. (2015). The Relationship Between Work-Related Rumination and Evening and Morning Salivary Cortisol Secretion. *Stress and Health*, *31*(2), 150–157. https://doi.org/10.1002/smi.2538

Cropley, M., & Zijlstra, F. (2011). *Work and Rumination*. *January*. https://doi.org/10.4337/9780857931153.00061

Cropley, M., Zijlstra, F. R. H., Querstret, D., & Beck, S. (2016). Is work-related rumination associated with deficits in executive functioning? *Frontiers in Psychology*, *7*(SEP), 1–8. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01524

Gedik, P. (2022). *Yoğun bakım hemşirelerinde iş ile ilgili ruminasyonun, eş duyum yorgunluğu ve psikolojik sağlamlık ile ilişkisinin incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi.

Manuoglu, E. (2024). Correction: The role of perceived autonomy support and fear of failure: A weekly diary study on work-related rumination. *Plos One*, *19*(1), e0298248.

Pauli, R., & Lang, J. (2021). Collective resources for individual recovery: the moderating role of social climate on the relationship between job stressors and work-related rumination–a multilevel approach. *German Journal of Human Resource Management*, *35*(2), 152–175.

Pravettoni, G., Cropley, M., Leotta, S. N., & Bagnara, S. (2007). The differential role of mental rumination among industrial and knowledge workers. *Ergonomics*, *50*(11), 1931–1940. https://doi.org/10.1080/00140130701676088

Richter, A., Elst, T. Vander, & H, D. W. (2020). Job insecurity and subsequent actual turnover: rumination as a valid explanation? *Frontiers in Psychology*, *11*, 1–12.

Sevinç, O. (2022). *İş gücünü oluşturan bireylerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin beceri uyuşmazlığı, işsel ruminasyon ve mesleki doyum kapsamında incelenmesi*.

Sonnentag, S., & Bayer, U.-V. (2005). Switching Off Mentally: Predictors and Consequences of Psychological Detachment From Work During Off-Job Time. *Journal of Occupational Health Psychology*, *10*(4), 393–414. https://doi.org/10.1037/1076-8998.10.4.393

Sulak-Akyüz, B., & Sulak, S. (2019). Adaptation of Work-Related Rumination Scale into Turkish. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, *10*(3), 348–360. https://doi.org/10.21031/epod.542872

Türktorun, Y. Z., Weiher, G. M., & Horz, H. (2020). Psychological detachment and work-related rumination in teachers : A systematic review. *Educational Research Review*, *31*(June), 100354. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100354

Vahle-Hinz, T., Mauno, S., De Bloom, J., & Kinnunen, U. (2017). Rumination for innovation? Analysing the longitudinal effects of work-related rumination on creativity at work and off-job recovery. *Work & Stress*, *31*(4), 315–337.

Weigelt, O., & Gierer, P. (2019). *My Mind is Working Overtime — Towards an Integrative Perspective of Psychological Detachment , Work-Related Rumination , and Work Reflection*.

Weigelt, O., Syrek, C. J., Schmitt, A., & Urbach, T. (2019). Finding peace of mind when there still is so much left undone—A diary study on how job stress, competence need satisfaction, and proactive work behavior contribute to work-related rumination during the weekend. *Journal of Occupational Health Psychology*, *24*(3), 373.

Yıldız, D. (2016). *Öfke Ruminasyonunun Çalışanların Duygusal Bağlılığına Etkisi*. İstanbul Arel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Zheng, S., Tan, S., Tan, X., & Fan, J. (2024). Positive Well-Being, Work-Related Rumination and Work Engagement among Chinese University Logistics Staff. *Behavioral Sciences*, *14*(1), 65.

EVALUATION OF TUBITAK 4004 SCIENCE AND NATURE SCHOOL WITH INTERDISCIPLINARY APPROACHES PROJECT IN TERMS OF PROJECT INSTRUCTORS' OPINIONS

TÜBİTAK 4004 DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLARLA BİLİM VE DOĞA OKULU PROJESİNİN PROJE EĞİTMENLERİ GÖRÜŞLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

HILAL BOYRAZ[1], FILIZ DADAŞER ÇELİK[2], FULYA ÖNER ARMAĞAN[3]

[1]Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, Öğretmen,

ORCID: 0000-0002-2358-8199

[2]Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Mühendislik Fakültesi,

ORCID: 0000-0003-3623-7723

[3]Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

ORCİD: 0000-0003-2085-1390

Özet

Bu çalışma 2024 yılında Kayseri'de uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi eğitmenleri ile yapılan görüşmelerden türetilmiştir. Projede, Kayseri'de öğrenim gören 7. sınıf ortaokul öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarında birebir yaşantı geçirmeleri, doğada öğrenme ortamlarında farklı öğretim metotları konusunda deneyim kazanmaları, farklı disiplinlerde bir arada çalışmaları, çevre bilinci kazanmaları amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı 2024 yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin proje eğitmenleri tarafından değerlendirilmesini araştırmaktır. Bu amaçla odak grup görüşmesi kullanılmıştır. Projenin etkileşimli etkinlikleri Kayseri ilinde bulunan Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, Kayseri Bilim Merkezi ve Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde gerçekleştirilmiştir. Proje 2024 yılı Eylül ayında 15 kız-15 erkek olmak üzere Kayseri ilinin farklı ilçelerinden 30 ortaokul öğrencisinin katılımı ile toplam 5 günde gerçekleşmiştir. Projede yer alan etkinlikler drama ve sanatsal faaliyetler, grup çalışması, deney, gözlem, problem çözme, gezi, STEAM, doğa temalı animasyon tasarımı, geleneksel çocuk oyunları, atölye ve arazi çalışmaları gibi farklı yöntem ve teknikler içermektedir. Projede toplam 16 etkileşimli etkinlik mevcuttur. Eğitmenlerle her günün sonunda odak grup görüşmesi uygulanmıştır. Odak grup görüşmesinde eğitmenlere toplamda 5 adet soru yöneltilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Eğitmenlerle yapılan odak grup görüşmesi verilerine bakıldığında proje kazanım ve etkinliklerinin öğrenci seviyesine ve gelişimine uygun olarak tasarlandığı tüm öğrencilerin etkin katılım sağladığı ve memnuniyet derecesinin yüksek olduğu görüşleri yoğunluktadır.

Anahtar Kelimeler: Disiplinler Arası Yaklaşım, Bilim ve Doğa, Okul Dışı Öğrenme

Abstract

This study was derived from interviews with the instructors of the TÜBİTAK 4004 School of Science and Nature with Interdisciplinary Approaches project implemented in Kayseri in 2024. In the project, it was aimed for 7th grade secondary school students studying in Kayseri to have one-on-one experiences in out-of-school learning environments, to gain experience in different teaching methods in learning environments in nature, to work together in different disciplines, and to gain environmental awareness. The aim is to investigate the evaluation of interdisciplinary activities prepared with the interaction of science and nature by the project instructors within the scope of the Science and Nature School with Approaches project. Focus group interview was used for this purpose. The project activities were carried out in Kayseri Çetin Şen Science and Art Center, Kayseri Science Center and Seljuk Civilization Museum. The project was carried out in September 2024, in a total of 5 days, with the participation of 30 secondary school students from different districts of Kayseri, 15 girls and 15 boys. The activities included in the project include different methods and techniques such as drama and artistic activities, group work, experiments, observation, problem solving, travel, STEAM, nature-themed animation design, traditional children's games, workshops and field studies. There are a total of 16 interactive activities in the project. A focus group interview was held with the instructors at the end of each day. A total of 5 questions were asked to the instructors during the focus group interview. The data obtained from the interviews were analyzed with content analysis. When we look at the data from the focus group interviews held with the instructors, it is seen that the project outcomes and activities are designed in accordance with the student level and development, all students participate effectively and the degree of satisfaction is high.

Key Words: Interdisciplinary Approach, Science and Nature, Out-of-School Learning

1. GİRİŞ

Bu çalışma 2024 yılında Kayseri'de uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi eğitmenleri ile yapılan görüşmelerden türetilmiştir. Projede, Kayseri'de öğrenim gören 7. sınıf ortaokul öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarında birebir yaşantı geçirmeleri, doğada öğrenme ortamlarında farklı öğretim metotları konusunda deneyim kazanmaları, farklı disiplinlerde bir arada çalışmaları, çevre bilinci kazanmaları amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı 2024 yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin proje eğitmenleri tarafından değerlendirilmesidir. Bu amaçla odak grup görüşmesi kullanılmıştır.

Projenin etkileşimli etkinlikleri Kayseri ilinde bulunan "Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi", "Kayseri Bilim Merkezi" ve "Selçuklu Uygarlığı Müzesi" alanlarında gerçekleştirilmiştir. Projede yer alan etkinlikler drama ve sanatsal faaliyetler, grup çalışması, deney, gözlem, problem çözme, gezi, STEAM, doğa temalı animasyon tasarımı, geleneksel çocuk oyunları, atölye ve arazi çalışmaları gibi farklı yöntem ve teknikler içermektedir. Projede toplam 16 etkileşimli etkinlik mevcuttur.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Yıldırım (1996), disiplinler arası yaklaşım kullanılarak hazırlanan öğretim programlarında öğrencilerin var olan ve gelecekteki ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğini öne sürmektedir. Çünkü bunlar diğer yaklaşımlarda olduğu gibi disiplinler arası yaklaşımın da temelini oluşturmaktadır.

Bireylerin günümüz ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamda başarılı olabilmesi için okulda edindiği bilgileri hayata taşımaları gerekmektedir. Bu durum ise, farklı derslerde öğrenilen bilgiler arasındaki ilişkinin kurulmasıyla mümkün olabilmektedir. Çünkü hayatta karşılaşılan problemler, birbirinden kopuk değildir ve çözümleri birden çok disiplinin bilgisini gerektirmektedir. Bu nedenle, okullardaki öğretim programlarının düzenlenmesinde disiplinler arası yaklaşımın benimsenmesi önemli görülmektedir (Coşkun ve Altun, 2009).

Yapılan disiplinler arası yaklaşım tanımları ve özellikleri ışığında disiplinler arası yaklaşım kavramının evrensel ve tek bir tanımının olmadığı; herkes tarafından farklı bir şekilde yorumlandığı görülmektedir. Tüm tanımlarda ortak olan nokta ise; disiplinler arası yaklaşımda birden fazla disiplinin bilgi ve becerisinin kullanılması ve konu alanları ile yaşantıların birleştirilmesidir. Genel olarak, disiplinler arası yaklaşım aşağıdaki bileşenleri içermektedir:

- Esnek programlar olması
- İlişkili konu alanlarının birleştirilmesi
- Temalara dayalı ünitelere önem verilmesi
- Ders kitapları dışında kaynakların incelenmesi
- Esnek öğrenci gruplarının oluşturulması gerekmektedir (Coşkun ve Altun, 2009).

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı 2024-2025 eğitim ve öğretim yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin, proje sürecinin ve hedef kitlenin proje eğitmenleri tarafından değerlendirmesini araştırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki soruya cevap aranmıştır.

1. Proje eğitmenleri proje sürecini, etkinlikleri ve hedef kitlenin uyumunu nasıl değerlendirmektedirler?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Proje sürecinin, ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek amacıyla projede yer alan 14 eğitmenle uzmanlar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Görüşmeler en az 30 dakika sürmüştür. Görüşmelerin daha verimli olması açısından sessiz ve rahat bir ortam olarak eğitim salonları seçilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Araştırmaya katılan hedef kitle projede yer alan 14 eğitmendir. Eğitmenlerin her birisi yaptığı etkinlik alanında ve projelerde deneyimli akademisyen, en az yüksek lisans eğitim düzeyinde olan öğretmen ve bilim uzmanlarından oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Analiz Süreci

Proje süreci devam ederken her günün sonunda eğitmenlerin projeyle birlikte sahip oldukları edinimleri ve bu edinimlerin niteliğini belirlemek amacıyla proje ekibinin uzmanları tarafından geliştirilmiş olan yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır.

Araştırmalarda görüşme tekniğinden faydalanmak için olumlu tekniğin her yönüyle ele alınması, güçlü ve zayıf yanlarının özümsenmesi gerekmektedir. Bunun yanında belli bir görüşme formunun hazırlanması da tekniğin başarısı için önemli görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Katılımcıların yapılandırılmış formlarından elde edilen veriler içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, görüşmelerden elde edilen veriler ve veriler sonucunda içerik analizine yer verilmiştir. Proje süreci, etkinlikler ve hedef kitle olmak üzere 3 farklı kategori oluşturulup her bir kategori ilişkili kodlarla eşleştirilmiştir.

Beş açık uçlu soru, odak grup görüşmesinde eğitmenlere yöneltilmiştir. Katılımcı eğitmenler E1, E2… şeklinde kodlanmıştır. Sorular ve eğitmenlerin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

1.Proje bir bütün olarak değerlendirildiğinde sizin için neyi ifade etmektedir?

Genç yaştaki öğrencilere doğa ve bilim temalı eğitimlerin olması ve yaygınlaşmasını hem eğitim sistemimiz açısından hem de toplumumuz açısından değerli buluyorum. (E12)

Proje, birden fazla disiplinin oldukça iyi harmanlandığı, etkinliklerin içerik ve verimlilik açısından tatmin edici olduğu bir yapıya sahip. (E10)

Farklı disiplinlerin bir arada uygulandığı bir projede katılımcıların bilime ve bilimsel süreçlere olan bakış açılarında olumlu bir gelişme sağlayacağını düşünmekteyim. (E6)

Disiplinler arası yaklaşımlarla bilim ve doğa okulu projesi emekle hazırlanmış ve öğrenciler için çok yönlü gelişimi sağlayan bir proje. (E13)

Bu tür projeler eğitimde daha bütüncül yaklaşımlar sunarak öğrencileri hem akademik hem sosyal olarak geliştiriyor. (E11)

2.Proje sürecinde olumlu durumları göz önüne aldığınızda neler söyleyebilirsiniz?

Çocuklar yeni yaşantılar kazanarak kendilerini birçok yönde geliştirme imkânı buluyorlar. (E11)

Sanat ve problem çözme, çevre bilinci gibi pek çok katkı sunmaktadır. (E3)

Bütün öğrenciler aktif olarak katıldı, proje ekibi her konuda yardımcı oldu, birçok disiplin entegre edildi, öğrenci motivasyonu yüksekti. (E1)

Projenin multi-disipliner ve etkileşimli etkinliklerle doğada gerçekleştiriliyor olması projenin bir artısı olarak değerlendirilebilir. Çevreci bir proje olması olumlu özelliklerinden. (E6)

Projede iyi planlanmış bir projeydi, katılımcı öğrenciler projelerine göre iyi seçilmiş, motivasyonları yüksek, meraklı ve öğrenmeye dair heyecanlıydı. Proje ekibi etkili iletişimiyle uyumlu ve zamanlaması iyi bir düzen içinde çalışıyordu. (E7)

Öğretim sürecindeki imkânlar yeterliydi. Öğrenciler de öğrenme odaklıydı. (E12)

Öğrencilerin ilgileri gayet yeterliydi verimli bir etkinlik oldu. (E14)

3.Projede düzenlenmesi ya da değiştirilmesini düşündüğünüz şeyleri sıralayabilir misiniz?

Proje bu haliyle başarılıdır. (E4)

Her şey en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş. (E5)

Projeyle ilgili düzeltilmesi veya değiştirilmesi yönünde bir önerim bulunmamaktadır. Gayet organize bir süreç yönetimi vardı. (E12)

Tüm eğitimler projenin amaç ve hedefleri doğrultusunda düzenlenmiş herhangi bir değişikliğe ihtiyaç olduğunu düşünmüyorum. (E3)

Proje yeterince ince detaylarla hazırlanmış olup proje öncesinde bilgilendirme ve iletişim başarılı. (E13)

4.Projenin seçilen hedef kitleye uygun olup olmadığını değerlendirebilir misiniz?

Projede gerçekleştirilen etkinlikler seçilen hedef kitlenin seviyesine göre planlanmıştı. Bu sayede öğrencilerin aktif ilgisi etkinlikler boyunca sürdürülebildi. Yaparak öğrendikleri deneme yanılma ile problem çözerek deneyimledikleri bir dizi öğrenme gerçekleşti. (E7)

Proje ortaokul öğrencilerine yönelik olup hedef kitleye oldukça uygun ve onların bilime bakış açılarını ciddi anlamda geliştirecek ve değiştirecek çok faydalı ve etkili etkinliklerden oluşmaktadır. (E2)

Yaptığım etkinlikte suyun toprakta sızma kapasitesi özelinde çalıştık. Doğal süreçlerin matematiksel formüllerle ifade edilebileceği kazanımı seçilen hedef kitle öğrenciler için güzel seçilmiş. Konunun uygun olduğu düşüncesindeyim. (E12)

Proje için seçilen hedef kitle uygun olup, öğrencilerin istekli ve heyecanlı olması ilgi çekiciydi. (E6)

Kesinlikle uygundu. Öğrenciler çok rahat bir şekilde etkinliği gerçekleştirdiler. (E8)

5.Projeye yönelik değinmek istediğiniz başka bir husus var mıdır?

Projenin doğa ile iç içe olması ve multi-disipliner olması çok başarılı bir yaklaşım olmuş. Katılımcıların hevesli ve istekli olması da eğitmenler açısından verilen eğitimin kalitesini olumlu yönde etkiledi. (E6)

Proje yoluyla öğrencilerin bilgi, beceri, değer ve tutumlarının olumlu anlamda geliştiğini gözlemledim. Bu tür projelerin devam etmesi gerektiğini ifade edebilirim. (E2)

Projede kendi etkinliğim ve izlediğim diğer etkinliklerin amacına ulaştığını düşünüyorum. Katılımcı öğrencilere yenilikçi yaklaşımlar ve disiplinler arası bir bakış açısıyla yeni bilgilerin verildiği, daha önce bilmedikleri ya da bilip detayını hakim olmadıkları konularda farkındalık yaratılmış ve bu konular tanıtılmıştır. Kendi okulları dışından diğer öğrencilerle birlikte deneyimledikleri akran öğrenmesinin de kıymetli bir kazanım olduğu görüşündeyim. (E7)

Gözlemlediğim kadarıyla öğrencilerin keyifle öğrenim deneyimleri yaşadığı yenilikçi ve güzel bir proje olmuş. (E4)

Tablo 1 Verilerden elde edilen kategoriler ve kodlar

Kategori	Proje süreci	Etkinlikler	Hedef kitle
Kod	Başarılı süreç	Disiplinlerarası	Aktif
	Planlı	Bilimsel	motivasyonlu
	Disiplinlerarası	Etkileşimli	İyi
	Yenilikçi	Görsellik	Uyumlu
	Çok yönlü	Deneysel	Yüksek performanslı
	İşbirlikçi	Ürün odaklı	İletişimi yüksek
	Ön hazırlıklı	Öğrenme odaklı	Takım ruhu yüksek
	Multi-disiplin	Uygulamalı	hevesli
	Yeterli imkan	Problem çözücü	Amaca uygun
	Ekip koordinasyonlu	Güncel	Meraklı
	İyi iletişim	Çevreci	İlgili
		Çoklu beceri	

Tablo 1'de elde edilen verilere bakıldığında eğitmenlerin proje sürecine yönelik süreç yönetiminin başarılı olduğu, iyi planlandığı, projenin yenilikçi, ön hazırlıklı ve yeterli imkana sahip olduğu; etkinliklerin disiplinler arası olarak planlandığı, güncel, çok yönlü gelişime, ürün ve öğrenmeye odaklı, etkileşimli olduğu; katılımcıların aktif katılım sağladığı, uyumlu, projenin amacına uygun, meraklı ve istekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Avan vd. (2019)'a göre günlük yaşamdaki problemler etkinlik ortamında bilimle buluşarak öğrenmeyi daha etkili kılıyor ve öğrenme kalıcı oluyor. Bakioğlu ve Karamustafaoğlu (2020)'e göre de öğrenmede merak, araştırma, sorgulama, bilgiyi günlük hayatta kullanma gibi beceriler etkili olmaktadır. Çalışmalarında güncel konuları ele alarak günlük hayat problemlerini çözmenin önemini vurgulamışlardır.

Sınıf-dışı öğrenme ortamlarının kullanımının en önemli gerekçesi bilimsel bilginin kaynağında öğrenme fırsatı verirken öğrenen için de yaparak yaşayarak öğrenmesine neden olur (Türkmen, 2018). Köksal vd. (2017) çalışmalarında öğretim sürecinde araştırma-sorgulamaya dayalı bir yol izleyerek öğrencilerin aktif olması gerektiği ve etkileşimli etkinliklerin gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Boyraz (2017)'ye göre etkileşimli etkinlikler öğrencilerin birden fazla duyu organına hitap ediyor ve üst düzey düşünme becerilerini geliştiriyor. Öğrenciler aktif performans sergilediklerinde daha kalıcı öğrenmeler elde ediyorlar. Boyraz (2017), çalışmasında problem çözme, karar verme, sorgulama, eleştirme vb. becerilerin gelişimi için etkileşimli etkinliklerin gerekliliğini vurgulamaktadır. Doğan vd. (2024) benzer başka bir proje hedef kitlesinin 7. sınıf olarak belirlenmesinin soyut etkinliklerin öğrenilmesini daha da kolaylaştırırken etkinlik sırasında öğrenci motivasyonu ve potansiyelinin yüksek olduğunu vurgulamışlardır. Bu çalışma sonucunda eğitmenlerle yapılan odak grup görüşmesi verilerine bakıldığında proje kazanım ve etkinliklerinin öğrenci seviyesine ve gelişimine uygun olarak tasarlandığı tüm öğrencilerin etkin katılım sağladığı ve öğrenci memnuniyet derecesinin yüksek olduğu görüşleri yoğunluktadır.

Projede ön hazırlıkların yapıldığı, ekip arasında iyi bir iletişim ve koordinasyonun olduğu, etkinliklerin farklı disiplinlerin bir araya gelmesiyle oluştuğu ve birçok beceri kazandırmaya yönelik, güncel, yenilikçi olduğu görüşleri yer almaktadır. Hedef kitlenin iyi seçilmiş olduğu, ilgi ve merakın yüksek olduğu söylenmektedir. Proje imkanlarının yeterli olduğu, başarılı, iyi bir süreç yönetiminden bahsedilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Avan, Ç., Gülgün, C., Yılmaz, A. & Doğanay, K. (2019). Stem eğitiminde okul dışı öğrenme ortamları: Kastamonu bilim kampı. *Journal Of STEAM Education Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi* 2(1), 39-51.

Bakioğlu, B. ve Karamustafaoğlu, O. (2020). Okul dışı öğrenme ortamlarının öğretim sürecinde kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri. *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi,* 5(1), 80-94

Boyraz, H. (2017). *Ortaokul Matematik Uygulamaları Dersinde Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi (Kayseri İli Örneği).* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi).

Coşkun ve Altun. (2009). *İlköğretim 8. Sınıf Matematik Dersinin Disiplinler Arası Yaklaşımla İşlenmesinin Öğrencilerin Matematik Başarıları Ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. (*Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi

Doğan, C., Dağ, F., Demirçelik, E. Ve Kaya, H. (Ed.). (2024). *Cumhuriyetin 100. Yılında Kayseri'de Eğitim*, Eğitim Yayınevi.

Köksal, M. S., Göğsu, D., & Akkaya, G. (2017). Türkiye'de Özel Yeteneklilere Neyi, Nasıl Öğretmeli ve Öğrenmeyi Nasıl Değerlendirmeli? : Bir Paydaşlar Görüşü Çalışması. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2017(9), 190-203.

TÜBİTAK. Tübitak 4004 Doğa Eğitimi Çağrı Metni, 2023. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/26710/4004_cagri_metni.pdf Erişim tarihi:10.06.2024

Türkmen, H. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin sınıf-dışı ortamlarda öğretime bakış açıları. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi,* 1(1), 12-26.

Yıldırım, A. (1996). Disiplinler arası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89–94.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin yayıncılık.

THE EFFECT OF THE USE OF CONCEPT CARTOON-SUPPORTED 5E LEARNING MODEL ON THE SUBJECT "HEAT AND TEMPARATURE" ON STUDENTS ACADEMIC SUCCES AND LEARNING RETENTION

"ISI VE SICAKLIK" KONUSUNDA KAVRAM KARİKATÜRÜ DESTEKLİ 5E ÖĞRENME MODELİ KULLANIMININ ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARISINA VE ÖĞRENME KALICILIĞINA ETKİSİ

EDA ŞAHİN[1], FULYA ÖNER ARMAĞAN[2]

[1]Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

- 0009-0008-2745-9790

[2]Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

- 0000-0003-2085-1390

Özet

Günümüzde bilim ve teknolojin hızla gelişmesi nesillerin ihtiyacını da değiştirdiği, dolasıyla teknolojik gelişmelerin kullanım alanlarından olan eğitimin de yönteminin değiştiği görülmektedir. Nitekim 2018 fen bilimleri öğretim programına bakıldığında bireyden beklenilen roller kısmında da açıkça belirtilmiştir. Eğitimde eski yöntemin yani geleneksel yöntemin öğrencinin sorgulaması, araştırma yapabilmesi veya bilgi üretebilmesi söz konusu olmadığı, sadece öğretmen anlatır, öğrenci dinler mantığıyla oluşturulan bu yöntemin günümüz çağının beklentilerini karşılayamayacağı yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan birisi de yapılandırmacı yaklaşımdır. Yapılandırmacı yaklaşım mantığında geleneksel yöntemin aksine öğrenci aktif, araştıran sorgulayan vb. durumda iken öğretmen pasif durumdadır. Yapılandırmacı yaklaşımlardan biri olan kavram karikatürü tekniği soyut kavramları somutlaştırarak, kavram yanılgılarını ortaya çıkarmayı amaçlar. 5E öğrenme modelinde ise öğrenci bilgiyi aktif olarak yapılandırır. 5E öğrenme modeli giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme ve değerlendirme bölümünden oluşur. Yapılan literatür araştırmalarında kavram karikatürleri ile öğretimin, kavram yanılgılarını gidermede başarılı olduğu, öğrenmeyi eğlenceli hale getirdiği ve hatırlamayı kolaylaştırdığı yönünde bulgular ortaya konulmuştur. İlgili literatür araştırmasında fen bilimleri dersinde sınırlı konularda kavram karikatürü destekli 5E öğrenme modelinin kullanıldığı görülmüştür. Bu nedenle kavram karikatür destekli 5E öğrenme modeli kullanılarak fen bilgisi öğretmen adaylarının fen başarılarına ve öğrenme kalıcılığına etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada ön test - son test kontrol gruplu yarı deneysel yöntem kullanılmıştır. Çalışma grubu, 2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılında Kayseri ilinde bulunan bir devlet üniversitesi 2. sınıfında öğrenim gören 25'er kişilik toplamda 50 Fen Bilgisi Öğretmen adayından oluşmaktadır. Uygulamalar 4 hafta sürmüş ve 4 hafta sonra da kalıcılık testi uygulanmıştır. Deney grubundaki uygulamalar "Fen Bilgisi Öğretiminde Kavram Yanılgıları" dersinde yürütülmüştür. Deney grubuna kavram karikatürleri destekli 5E modeline uygun olarak hazırlanan ders içerikleri ve etkinlikleri uygulanmıştır. Kontrol grubu. Kontrol grubuna ise mevcut öğretim programına göre öğretim yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak öğretmen adaylarının "Isı ve Sıcaklık" konusundaki başarılarını ölçmek için fen başarı testi kullanılmıştır. Verilerinin analizinde SPSS 22 programı kullanılmıştır.

Çalışma sonunda deney ve kontrol grubunun son-test ve kalıcılık testi sonuçlarının deney grubu lehine anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarının gelecekte bu konuda yapılacak araştırmalara referans olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 5E öğrenme modeli, kavram karikatürü, ısı ve sıcaklık

Abstract

Nowadays, it is seen that the rapid development of science and technology has changed the needs of generations, and therefore the method of education, which is one of the areas of use of technological developments, has changed. As a matter of fact, when looking at the 2018 science curriculum, the roles expected from the individual are clearly stated in the section. In fact, when looking at the 2018 science curriculum, it is clearly stated in the roles expected from the individual. New approaches have been developed in education where the old method, namely the traditional method, does not allow students to question, do research or produce information, and this method, which is created with the logic that only the teacher tells and the student listens, cannot meet the expectations of today's age. ne of these approaches is the constructivist approach. In the constructivist approach, unlike the traditional method, the student is active, inquisitive, etc., while the teacher is passive. The concept cartoon technique, one of the constructivist approaches, aims to reveal misconceptions by concretizing abstract concepts. In the 5E learning model, the student actively constructs the information. The 5E learning model consists of the engage, explore, explain, elaborate and evaluate sections. In the literature research, it has been revealed that teaching with concept cartoons is successful in eliminating misconceptions, makes learning fun and makes remembering easier.. In the relevant literature research, it was seen that the concept cartoon-supported 5E learning model was used in limited subjects in science courses. Therefore, it was aimed to investigate the effect of the concept cartoon-supported 5E learning model on science achievement and learning retention of science teacher candidates.. In the study, a quasi-experimental method with a pre-test - post-test control group was used. The study group consists of a total of 50 science teacher candidates, 25 of whom are studying in the second year of a state university in Kayseri in the 2023-2024 academic year. The applications lasted for 4 weeks and a retention test was applied after 4 weeks. The applications in the experimental group were carried out in the course "Misconceptions in Science Education". Course contents and activities prepared in accordance with the 5E model supported by concept cartoons were applied to the experimental group. Control group. The control group was taught according to the current curriculum. Science achievement test was used as the data collection tool to measure the achievement of prospective teachers in the subject of "Heat and Temperature". SPSS 22 program was used in the analysis of the data. At the end of the study, it was determined that the post-test and retention test results of the experimental and control groups differed significantly in favor of the experimental group. It is thought that the results of the study may be a reference for future research on this subject.

Keywords: 5E learning model, concept cartoon, heat and temperature

1. GİRİŞ

Günümüzde hızla değişen ve gelişen bilimsel ilerlemeler neticesinde birçok alan bu durumdan etkilenmiştir. Bu alanlardan birisi de eğitimdir. Nitekim 2024 fen bilimleri öğretim programında bahsedildiği üzere “Çağın gerektirdiği becerilere ve yaşam boyu öğrenme alışkanlığına sahip, üst düzey düşünme ve bilimsel süreç becerilerini kullanabilen, etik ve ahlaki değerleri benimseyen, girişimci ve fen bilimleri alanında

kariyer bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır." olarak belirtilmiştir. Eğitim alanında yapılan değişikliklere bakıldığında geleneksel öğretim yöntemi ve alternatif öğretim yöntemleri karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel öğretim yöntemleriyle yapılan eğitim, öğretmenin liderliğinde soru- cevap, düz anlatım, tartışma gibi öğretim yöntemlerinin kullanıldığı, ders akışı, ölçme-değerlendirme yöntemlerine öğretmenin karar verdiği eğitim şeklidir.

Söz konusu eğitimde öğretmen, öğrenciye bilgi aktarımından sorumlu olup öğrencinin sorgulaması, araştırma yapabilmesi ve bilgi üretebilmesi söz konusu değildir. Gelişen teknoloji çağında bu yöntem yetersiz kalmaktadır. 2024 Fen bilimleri öğretim programında bütüncül eğitim yaklaşımından bahsedilmektedir. Bütüncül eğitim yaklaşımı programda "Öğrenmeyi, öğrencilerin bilime dayalı muhakeme yapma ve karar verme becerilerini geliştirmeyi hedefleyen bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte gelişim alanları bir bütün oluşturur, her alan birbirini etkiler ve birikimli ilerleme sağlanır." olarak ifade edilmiştir. Bu tanıma bakıldığında geleneksel yaklaşımın yetersiz görüldüğü ve alternatif yöntem ve tekniklerin eğitime entegre edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Günümüze kadar eğitimde farklı strateji-yöntem- teknik ve öğretim modelleri ortaya çıkmıştır. Bu model, yöntem ve tekniklerden biri de 5E öğrenme modeli ve kavram karikatürü tekniğidir.

Bilgiyi aktif olarak yapılandırma sürecini içeren 5E öğrenme modeli giriş, keşfetme, açıklama, derinleştirme ve değerlendirme bölümlerinden oluşur (Berkant, 2018). Giriş bölümünde ön bilgilerle yeni bilgiler ilişkilendirilir, keşfetme bölümünde bir problem durumu ya da konuyla ilgili olarak öğrencilerin araştırma ve inceleme yoluyla bilgilere kendilerinin ulaşması, soru ve fikir üretmeleri sağlanır. Açıklama bölümünde öğrencilerden keşfetme bölümünde elde ettiği bilgileri, ortaya koydukları soru ve fikirleri açıklamaları istenir. Derinleştirme bölümü öğrencilerin bu aşamaya kadar elde edilen bilgileri günlük yaşam uygulamalarına aktardıkları aşamadır. Değerlendirme aşaması ise öğrencilerin hem kendilerini değerlendirdiği hem de öğretmenin değerlendirme yaptığı süreçtir. Kavram karikatürü tekniği ise soyut kavramları somutlaştırarak, kavram yanılgılarını ortaya çıkarmak amacıyla insan, bitki hayvan vb. karakterler kullanılarak gerçekleştirilen tekniktir (Berkant, 2018).

İlgili alan yazında kavram karikatürüyle ve 5E öğrenme modeli ile ilgili çeşitli çalışmalar incelenmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Aksoy ve Gürbüz (2013), "5E Modeli'nin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi: Kuvvet ve Hareket Ünitesi Örneği" adlı çalışmasında yedinci sınıf fen ve teknoloji dersi "Kuvvet ve Hareket" ünitesinde yürütülen yapılandırmacı 5E modelinin ders kitaplarının önerdiği öğretim yöntem ve modellerine kıyasla öğrencilerin akademik başarıları üzerine etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmaya Erzurum il merkezindeki bir okulda öğrenim gören 57 yedinci sınıf öğrencisi katılmıştır. Veri toplama aracı olarak, Kuvvet ve Hareket Akademik Başarı Testi (KHABT) kullanılmıştır. Veriler SPSS programıyla değerlendirilmiştir. KHABT sonuçlarına göre, 5E öğrenme modeline göre hazırlanan etkinliklerin uygulandığı deney grubunun "Kuvvet ve Hareket" ünitesinde, Fen ve Teknoloji öğretim programına dayalı olarak geliştirilen ve MEB tarafından onaylanan ders kitaplarının önerdiği öğretim yöntem ve modellerinin uygulandığı kontrol grubundan daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yılmaz (2018), "Kavram Karikatürleri Destekli 5E Modeli Uygulamasının Ortaokul Öğrencilerinin Matematik Başarısına, Öğrenme Kalıcılığına Ve Tutumlarına Etkisi" adlı çalışmasında kavram karikatürleri

destekli 5E öğrenme modeli uygulamasının ortaokul öğrencilerinin matematik başarılarına, öğrenmenin kalıcılığına ve matematiğe yönelik tutumlarına olan etkisini incelemiştir. Araştırmada ön test - son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Bartın il merkezinde MEB tarafından uygulama izni verilen bir ortaokulunun iki 6. sınıf şubesinde öğrenim gören 23'er kişilik toplamda 46 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan 25 soruluk çoktan seçmeli matematik başarı testi ön test, son test ve kalıcılık testi olmak üzere üç kez uygulanmıştır. Matematiğe yönelik tutum ölçeği ise ön test ve son test olmak üzere iki kez uygulanmıştır. Deney grubu öğrencilerine öğrenci görüş formu kullanılarak sürece ilişkin görüşleri alınmıştır.

Kavram karikatürleri destekli 5E öğrenme modeline göre derslerin işlendiği deney grubu öğrencilerinin matematik başarıları, mevcut matematik dersi öğretim programı çerçevesinde belirlenen etkinliklere göre ders işlenen kontrol grubundaki öğrencilerin başarılarından .05 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kalıcılık testi sonuçlarının ön test puanlarından yüksek, son test puanlarından düşük olduğu belirlenmiştir. Son test ve kalıcılık testi sonuçlarına göre de deney grubu öğrencilerinin kalıcılık puanlarının .05 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kavram karikatürleri destekli 5E modeline göre derslerin işlendiği deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumları, kontrol grubundaki öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına göre .05 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Deney grubuna uygulanan kavram karikatürleri destekli 5E modeli uygulaması hakkında öğrenci görüşlerini belirlemek için öğrenci görüş formu kullanılmış ve öğrencilerinin sürece ilişkin görüşlerinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kavram karikatürleri destekli 5E modeli uygulamasının ortaokul öğrencilerinin matematik başarılarına, öğrenilenlerin kalıcılığına ve matematiğe yönelik tutumlarına olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir

Sarı (2022), "Kavram karikatürü destekli TGA tekniğinin ve günlük yaşam örneklerinin entegre edildiği 5E modelinin öğrencilerin kavramsal anlamalarına ve derse yönelik görüşlerine etkisi: basınç örneği" adlı yüksek lisans tezinde kavram karikatürü destekli TGA tekniğinin entegre edildiği 5E modeline dayalı öğretim materyali hazırlanmıştır. İlgili çalışmada ortaokul 8. Sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersi Basınç ünitesindeki kavramsal anlama ve derse yönelik görüşlerinin etkileri incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak iki aşamalı Basınç Kavram Testi, kavramlar hakkında mülakat ve öğretim müdahalesi ile ilgili öğrencilerin görüşlerini belirlemek amacıyla görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada kavram karikatürü destekli TGA tekniğinin ve günlük yaşam örneklerinin entegre edildiği 5E modeline dayalı hazırlanan öğretim materyallerinin öğrencilerin kavramsal anlamalarına olumlu yönde etki ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin geliştirilen öğretim materyali ile ilgili olumlu görüşlere sahip oldukları belirlenmiştir.

Akgün (2024), "Web 2.0 Destekli 5E Modeline Dayalı Öğretimin Fen Bilimleri Dersi 'Dolaşım Sistemi' Konusunun Öğretimine Etkisi" adlı çalışmasında Web 2.0 destekli 5E modelinin altıncı sınıf öğrencilerinin 'Dolaşım sistemi' konusundaki başarılarına, kalıcılığına, Web 2.0 araçlarına yönelik farkındalıklarına ve fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarına etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, Web 2.0 destekli 5E modeline dayalı öğretimin, fen bilimleri dersi 'Dolaşım Sistem' konusunda öğrencilerin başarı düzeylerini arttırdığı ve kalıcılığı sağladığı görülmüştür.

Etkinlikler aynı zamanda öğrencilerin fene yönelik motivasyon ve Web 2.0 araçlarına yönelik farkındalık düzeylerini de arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak ilgili alan yazında fen bilimleri dersinde sınırlı konularda kavram karikatürü destekli 5E öğrenme modelinin kullanıldığı görülmüştür. Bu nedenle kavram karikatür destekli 5E öğrenme modeli kullanılarak fen bilgisi öğretmen adaylarının fen başarılarına ve öğrenme kalıcılığına etkisinin araştırılması amaçlanmıştır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Problem Durumu

Çalışmada "kavram karikatür destekli 5E öğrenme modelinin fen bilgisi öğretmen adaylarının akademik başarıları ve öğrenme kalıcılığı üzerine etkisi nedir?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Alt Problemler

1. Öğretmen adaylarının Isı ve Sıcaklık konusundaki son test başarı puanları üzerine kavram karikatür destekli 5E öğrenme modelinin etkisi nedir?

2. Öğretmen adaylarının Isı ve Sıcaklık konusundaki kalıcılık testi başarı puanları üzerine kavram karikatür destekli 5E öğrenme modelinin etkisi nedir?

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının ısı ve sıcaklık konusunda akademik başarıları ve öğrenme kalıcılığı üzerine kavram karikatür destekli 5E öğrenme modelinin etkisini belirlemektir.

2. YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışmada "ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen" kullanılmıştır. Bu durumun nedeni ise katılımcıların rastgele belirlenememesidir. Yarı deneysel desende deney ve kontrol gruplarına katılımcılar rastgele seçilemezler. Dolayısıyla bu gruplar önceden belirlenen gruplar arasından rastgele bir şekilde seçilir (Fraenkel & Wallen, 1996).

Çalışma grubu

Çalışma grubu, 2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılında Kayseri ilinde bulunan bir devlet üniversitesi 2. sınıfında öğrenim gören deney ve kontrol grubunda 25'er kişilik toplamda 50 Fen Bilgisi Öğretmen adayından oluşmuştur. Deney grubundaki uygulamalar "Fen Bilgisi Öğretiminde Kavram Yanılgıları" dersinde yürütülmüştür. Deney grubuna kavram karikatürleri destekli 5E modeline uygun olarak hazırlanan ders içerikleri ve etkinlikleri uygulanmıştır. Kontrol grubu, dersi almayan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 2. Sınıfta öğrenim gören 25 öğretmen adayından oluşmuştur. Kontrol grubuna ise mevcut öğretim programına göre öğretim yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak başarı testi kullanılmıştır. Kullanılan araçlar aşağıda sunulmuştur. Isı ve Sıcaklık Başarı Testi Uygulanan yöntemin öğretmen adaylarının başarılarına etkisini incelemek amacıyla araştırmacılar tarafından başarı testi hazırlanmıştır. Başarı testi için öncelikle araştırmacılar tarafından "Isı ve Sıcaklık" konusundaki kazanımlar belirlenmiş ve incelenmiştir.

Daha sonra her bir kazanımı ölçmeye yönelik sorulardan oluşan bir soru havuzu oluşturmak için alan yazın taraması yapılmıştır (Aksu, 2019; Aytekin, 2010; Durmaz, 2017; Güneş, 2020; Güzelsarı, 2018; Topal Germi, 2020; Yurttaş Kumlu, 2016). Ayrıca alan yazın dikkate alınarak oluşturulan soru havuzu dışında ders kitapları ve diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu soru havuzu üzerinde çalışıldıktan sonra başarı testine son şekli verilmiştir. Geliştirilen test, deney ve kontrol gruplarına ön test ve son test olarak uygulanmıştır. Uygulanan yöntemin kalıcılığa olan etkisini incelemek için ise deney ve kontrol grubuna son test uygulamasından 4 hafta sonra başarı testi, kalıcılık testi olarak uygulanarak kalıcılık puanları ölçümü yapılmıştır.

Araştırmanın Uygulama Süreci

Uygulama sürecinde deney ve kontrol grubuna anlatım yapılmadan önce "Isı ve Sıcaklık" konusunda hazırlanan Başarı Testi, ön test olarak uygulanmıştır. Başarı testi hazırlama sürecinde belirtke tablosu hazırlanarak testin maddelerinin kazanımları ve testin amacı ortaya konmuştur. Hazırlanan testin kontrolü alanında uzman bir fen eğitimcisi tarafından kontrol edilmiştir. Ön test uygulanmasından bir hafta sonra deney ve kontrol grubuna ders anlatımı ve etkinlikler gerçekleştirilmiştir.

Ders Planlarının, Ders Sunumunun Hazırlanması ve Asıl Uygulama Süreci

Ders Planları

Araştırmanın deney grubuna 5.Sınıf Fen bilimleri dersi "Isı ve Sıcaklık" konusu kapsamında kavram karikatürü destekli 5E Modelini temel alan etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Konunun öğretiminde kontrol grubu fen bilgisi öğretmen adaylarına da mevcut ilköğretim kurumları fen bilimleri dersi öğretim programına dayalı öğretim yaklaşımı uygulanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı ders kitabı kaynak materyal olarak uygulanmıştır. Her iki öğretim stratejisinde kazanımlar dikkate alınarak ders planları oluşturulmuştur. Deney grubu ders planları sunuma entegre edilerek ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Ders Sunumu

Araştırmanın deney ve kontrol grubuna mevcut ilköğretim kurumları fen bilimleri dersi öğretim programına dayalı öğretim yaklaşımı uygulanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı ders kitabı kaynak materyal olarak uygulanmıştır. Araştırmanın deney grubunda kontrol grubundan farklı olarak ilgili alan yazın ve internet araçlarından yararlanılarak kavram karikatürü destekli 5E modeli entegre edilerek hazırlanan sunum kullanılmıştır

Deney Grubunda Gerçekleştirilen Çalışmalar

Deney grubundaki uygulamalar "Fen Bilgisi Öğretiminde Kavram Yanılgıları" dersinde öğrenim gören 25 öğretmen adayı ile yürütülmüştür. Deney grubuna "Isı ve Sıcaklık" konusu kapsamında kavram karikatürleri destekli 5E modeline uygun olarak hazırlanan ders içerikleri ve etkinlikleri uygulanmıştır. Ders içeriğinde bulunan bilgiler mevcut öğretim programından alınmıştır. Deney grubu etkinlikleri laboratuvarda uygulanmıştır. Ders öncesinde gerekli malzemeler ve öğretmen adaylarının yerleri hazırlanmıştır. Ders planına dayalı olarak CANVA programından sunum hazırlanmıştır. Sunum ve ders planında 5E öğrenme modeli basamakları yer almaktadır.

Uygulama

Dersin keşfetme basamağında hedeflenen kazanımları öğretmen adaylarının kendileri keşfetmeleri için deneyler gerçekleştirilmiştir. Deney ve ölçümleri bittiğinde sorular sorularak sınıf içi tartışma ortamı oluşturulmuştur. Dersin açıklama basamağında öğretmen adaylarına kısaca tanımlamalar yapılmış ve deney süreci ile ilgili kavram yanılgıları içeren sorular sorulmuştur. Açıklama basamağında, keşfetme basamağındaki deneylerle ilişki kurularak konunun anlaşılması sağlanmıştır. Ardından buradaki kavram yanılgılarının neler olabileceği üzere sınıf içi tartışma gerçekleştirilmiştir. Sınıf içi tartışmanın ardından kavram yanılgısı içeren bilgileri dikkat köşesi adı altında tekrarlatılmıştır. Dersin derinleştirme basamağında ise işlenen konunun farklı yönlerine değinecek şekilde kavram karikatürleri hazırlanıp öğrencilerin kavram karikatüründe hangi karakterin doğruyu söylediğini ve neden öyle düşündüğü üzerine sınıfa açıklaması istenmiştir. Bu bölümde yanlış cevap verenlerin ipuçlarıyla doğru sonuca ulaşmaları veya arkadaşlarının görüşlerini alarak doğruyu bulmaları sağlanmıştır. Ayrıca bu aşamada son olarak kendilerinin ders boyunca öğrendikleri ve kendilerinde olan kavram yanılgılarını içeren kavram karikatürü hazırlamaları istenmiştir. Değerlendirme basamağında ders anlatımı sonrasında öğrencilerin fon kartonu üzerine o gün anlatılan ders içeriği ile ilgili akıllarında neler kaldığına dair özellikle kavram yanılgısı içeren cümleler yazılması istenilmiştir. Aşağıda öğretmen adaylarının hazırladığı bazı kavram karikatürü ve bilgi kartona ait örnekler verilmiştir.

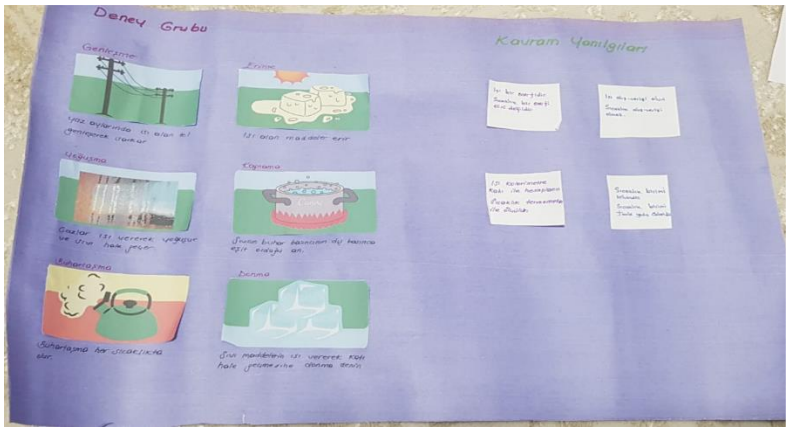

Görsel: Grup 3'ün bilgi kartonu adlı çalışması

Kontrol Grubunda Gerçekleştirilen Çalışmalar

Kontrol grubu, "Fen Bilgisi Öğretiminde Kavram Yanılgıları" dersini almayan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 2. Sınıfta öğrenim gören 25 öğretmen adayından oluşmuştur. Ders içeriğiyle ilgili bilgiler mevcut öğretim programından alınmıştır. Ders içeriği Canva programı üzerinden sunum olarak hazırlanmıştır. Sunumda 5E öğretim modeli ve kavram karikatürü olmadan deney grubundaki sunum baz alınarak ders anlatımı gerçekleştirilmiştir. Deney etkinliği ise deney grubundaki etkinlikle aynı olacak şekilde tasarlanmıştır. Deney bitiminde sözlü olarak sorular sorulmuş ve dönütler alınmıştır. Ders anlatımı gerçekleştirilirken kavram yanılgısı olduğu belirtilmeden konu hakkında ipuçları verilmiştir. Ders anlatımı sonrasında öğretmen adayları fon kartonu üzerine o gün anlatılan ders içeriği ile ilgili akıllarında neler kaldığına dair cümleler yazılması istenilmiştir. Aşağıda bir gruba ait bir örnek sunulmuştur.

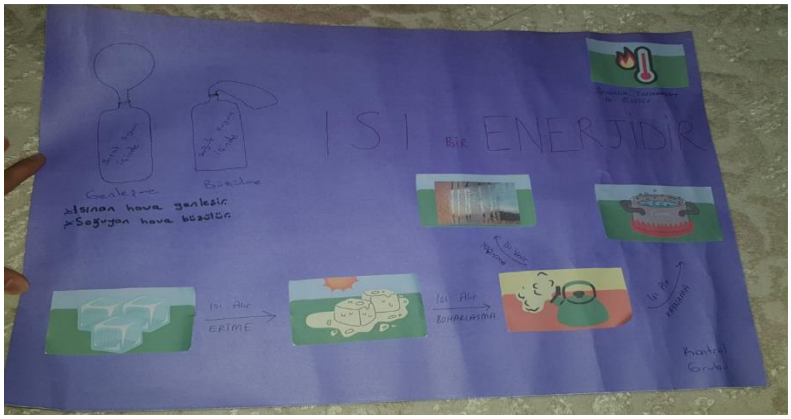

Görsel: Grup 5'in bilgi kartonu adlı çalışması

Uygulama Sonrası Yapılan Çalışmalar

Son Test

Ön testte bulunan 25 kişilik deney grubuna uygulama gerçekleştirildikten sonra "Fen Bilgisi Öğretiminde Kavram Yanılgıları" dersinde son test uygulanmıştır. Ön testte bulunan 25'er kişilik kontrol grubundaki öğretmen adaylarına yine aynı derste son test uygulanmıştır.

Kalıcılık Testi

Son test uygulandıktan 4 hafta sonra kalıcılık testi deney ve kontrol grubuna uygulanmıştır. Kalıcılık testi bitiminde isteyen öğretmen adaylarına sorunun cevapları verilmiş ve yanlış yaptıkları yerlerin açıklaması yapılmıştır. Araştırmanın nicel verilerinin analizinde SPSS 22 programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Öğretmen adaylarına ön test olarak uygulanan başarı testinden elde edilen veriler bağımsız örneklem t-testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucu tablo 1'de verilmiştir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test Başarı Testine Yönelik Bulgular

Tablo 1. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test Puanları İçin Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Grup	N	X	S	df	t	P
Deney	25	60.00	8.96	49	0.282	0.779
Kontrol	25	62.08	10.08			

Tablo 1'deki başarı testinden alınan ön test puanları incelendiğinde deney grubunun ön test puanlarının aritmetik ortalaması 60,00; kontrol grubunun ön test puanlarının aritmetik ortalaması 62,08'dir. Tablodaki p değeri .779>.05 olduğundan deney ve kontrol gruplarının ön test puanlarının deney grubu lehine anlamlı bir şekilde farklı olmadığı görülmektedir. Bu sonuç göz önünde bulundurularak deney ve kontrol gruplarında bulunan öğrencilerin sontest puanları da bağımsız örneklem-t testi ile analiz edilmiş ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Sontest Başarı Testine Yönelik Bulgular

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarının Sontest Puanları İçin Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Grup	n	X	Standart sapma	df	t	p
Deney	25	78.36	6.15	49	2.31	0.025
Kontrol	25	70.20	7.13			

Deney grubu öğretmen adaylarının sontest puanlarının aritmetik ortalaması 78,36; kontrol grubunun sontest puanlarının aritmetik ortalaması 70,20'dir. Tablodaki p değeri .025<.05 olduğundan deney ve kontrol gruplarının sontest sonuçlarının deney grubu lehine anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği söylenebilir.

Öğretmen adaylarına kalıcılık testi olarak uygulanan başarı testinden elde edilen veriler bağımsız örneklem t-testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucu tablo 3'de verilmiştir.

Deney ve Kontrol Gruplarının Kalıcılık Başarı Testine Yönelik Bulgular

Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının Kalıcılık Puanları İçin Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Grup	n	X	Standart sapma	df	T	p
Deney	25	73.57	5.21	49	2.062	0.044
Kontrol	25	68.33	6.03			

Deney grubu öğretmen adaylarının kalıcılık testi puanlarının aritmetik ortalaması 73.57; kontrol grubunun kalıcılık testi puanlarının aritmetik ortalaması 68.33'dür. Tablodaki p değeri .044< .05 olduğundan deney ve kontrol gruplarının kalıcılık testi sonuçlarının deney grubu lehine anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği söylenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç olarak yapılan bu çalışmanın deney grubu lehine sonuçlandığı görülmektedir. Yani, kavram karikatürü destekli 5E öğrenme modelini ısı ve sıcaklık konusuna entegre edildiğinde ısı ve sıcaklık konusunun deney grubundaki fen öğretmen adaylarında anlamlı bir kalıcılık ve kontrol grubuna göre akademik başarıda artma gözlemlenmiştir. Ayrıca kavram karikatürü destekli 5E öğrenme modeli fen bilgisi öğretmen adaylarının derse karşı motivasyonunu arttırarak sürecin sorunsuz bir şekilde yürümesini sağlamıştır.

Öneriler

- Öğretmen adaylarının kavram karikatürü hazırlanması amacıyla kullanılan çeşitli bilgisayar programları hakkında bilgilendirilerek derslerinde kullanmaları önerilmektedir.

- Uygulama sürecinde fen bilgisi öğretmen adaylarının da kavram karikatürleri hazırlaması önerilmektedir.

- Yapılan çalışmada geliştirilen kavram karikatürleri, kavram karikatürleri ile desteklenen 5E öğrenme modeline dayalı deneyler, günlük yaşam örnekleri öğrencilerin derse karşı motivasyonunu arttırarak sürecin sorunsuz bir şekilde yürümesini sağlamıştır. Bu nedenle 5E öğretim modeli ile yapılacak çalışmalarda da etkinlikler ve deneyler tasarlanması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akgün, N. (2024). *Web 2.0 Destekli 5E Modeline Dayalı Öğretimin Fen Bilimleri Dersi 'Dolaşım Sistemi' Konusunun Öğretimine Etkisi*. [Yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Aksoy, G., & Gürbüz, F. (2013). 5E modelinin öğrencilerin akademik başarısına etkisi: "Kuvvet ve Hareket" ünitesi örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-16.

Aksu, S. (2019). *Drama ve argümantasyon yöntemlerinin ısı ve sıcaklık konusunun öğretiminde üniversite öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisi ve öğrencilerin yöntemlere yönelik tutumları* .[Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

Aytekin, Ülkü. (2010). *Ortaöğretim öğrencilerinin ısı ve sıcaklık konusundaki bilgileri ve bu bilgilerini günlük hayata uyarlama düzeyleri üzerine bir araştırma*. [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Berkant, H.G. & Karabacak, K.(2018). Editör İrfan, İ., Editör Akın, E., ve Editör Lili, H. (Der.), *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (194-256).Ankara: Murat yayınları.

Durmaz, S., & Aydın, A. (2019). 8. Sınıf Öğrencilerinin Isı ve Sıcaklık Konusundaki Bilgilerinin Epistemolojik İnançlar Açısından İncelenmesi. *Turkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi, 4*(2), 43-60.

Güneş, F. (2020). *Isı ve sıcaklık ile ilgili kavram yanılgılarını belirlemeye yönelik dört aşamalı bir testin geliştirilerek uygulanması* [Yüksek lisans tezi]. Eğitim Bilimleri Enstitüsü)

Güzelsarı, B. (2018). *Jigsaw II tekniğinin 9. sınıf öğrencilerinin ısı ve sıcaklık ünitesini anlamalarına ve tutumlarına etkisi.* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

MEB. (2024). *Fen Bilimleri Öğretim Programı.* https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programfen345678Onayli.pdf

Sarı, A. (2022). *Kavram karikatürü destekli tga tekniğinin ve günlük yaşam örneklerinin entegre edildiği 5e modelinin öğrencilerin kavramsal anlamalarına ve derse yönelik görüşlerine etkisi: basınç örneği* [Yüksek lisans tezi]. Giresun Üniversitesi.

Topal Germi, N. (2020). *Probleme dayalı öğrenmenin 5. sınıf öğrencilerinin maddenin değişimi ünitesinde başarılarına, yaratıcı düşünme becerilerine, kavram algılama düzeylerine ve motivasyonlarına etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Yılmaz, A. (2018). *Kavram karikatürleri destekli 5e modeli uygulamasının ortaokul öğrencilerinin matematik başarısına, öğrenme kalıcılığına ve tutumlarına etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi, Bartın

Yurttaş Kumlu, G. D. (2016). *Doğrudan ve akranla öğretimin fen bilgisi öğretmen adaylarının ısı-sıcaklık konusundaki kavramsal anlamalarına etkisinin okuma stratejileri bakımından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

THE ROLE OF THE FINE ARTS TEACHER IN PERSONALITY DEVELOPMENT

EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Abstract.

In general, personality development is related to internal and external factors. Genetic, physical, physiological factors are related to internal factors. If any student has a genetic predisposition to art, we can observe a different trait in his attitude towards works of art. External factors include the student's personal culture and family environment. In order to reveal and develop the student's talent in the family, a healthy environment should be formed on the part of the parents.

Keywords: Personality, fine art, methodology, science, character

Ümumiyyətlə şəxsiyyətin inkişafı daxili və xarici amillərlə bağlıdır. Genetik, fiziki, fizioloji faktorlar daxili amillərlə bağlıdır. Hər hansı şagirdin genetikasında incəsənətə meyilli xüsusiyyət varsa onun da sənət əsərlərinə qarşı münasibətində fərqli xüsusiyyəti izləyə bilərik. Xarici amillər dedikdə isə şagirdin fərdi mədəniyyətə sahibliyi və ailə mühiti nəzərdə tutulur. Ailədə şagirdin istedadını üzə çıxarıb, inkişaf etdirmək üçün valideynlər tərəfindən sağlam mühit formalaşdırılmalıdır.

Təsviri sənət fənni həm də formalaşmaqda olan gənc nəslin tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Uşaqlarda dəyərlərin formalaşdırılması, mənəvi keyfiyyətlərin aşılanması və inkişafında tərbiyənin rolu əhəmiyyətlidir. Şagirdlər informasiyanı əldə edərkən özləri üçün mühüm qərar verirlər. Təsviri sənətin tədrisi zamanı şagirdlər rəssam yaradıcılığını və ya incəsənət əsərini müzakirə edərkən özləri üçün vacib olan məqamları araşdırır.

K.Yunq insanları iki tipə ayırır: ekstravertlər və introvertlər.

Ekstravert şagirdlər üssiyyəti çox sevir, təklik onlar üçün sıxıcıdır, ətrafdakı yoldaşlarının fikrinə bir çox hallarda əsaslanırlar, nəticə çıxarmağa tələsdikləri üçün qısamüddətli yaddaşdan istifadə edirlər. Təsviri sənət fənninin tədrisi zamanı ekstravert şagirdlər asanlıqla sinifdə aktiv üzv olub, dərsdə fəal iştirak edirlər. Ekstravert şagirdlərin daima motivasiyası xarici stimullar olduğundan təsviri sənət fənninə və mövzulara qarşı daima həvəsləndirilməsi vacibdir. Rəsm əsərləri işləyərkən xoş sözlər demək, dərs danışarkən onları stimullaşdırmaq bu tip şagirdlər üçün vacibdir.

İntrovert şagirdlər uzun və səthi mövzulardan yorulurlar, təklik onlar üçün motivasiya mənbəyidir, şəxsi subyektiv mülahizələrə əsasən nəticə çıxarırlar, nəticə çıxarmaq üçün daha çox vaxta ehtiyac duyurlar. Bu tip şagirdlər təsviri sənət fənnində hər hansı incəsənət əsəri barəsində fikirləri şəxsi subyektiv düşüncələrinə əsasən verirlər.

Psixoloq Hans Ayzenk ilk dəfə olaraq ambivert terminini irəli sürmüşdür. Bəzi şagirdlərdə hər iki şəxsiyyət tipi eyni dərəcədə inkişaf edə bilir, bu da nadir halda rast gəlinir.

Təsviri sənət müəllimi şəxsiyyətin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayır. Məktəb mühiti şagird şəxsiyyətinin formalaşdığı vacib sosial-mədəni-ictimai mühitdir. Müəllim-şagird arasındakı etibarlı münasibət şagirddə doğruluq və inama əsaslanan xarakter formalaşdırır. Şagirdlər təsviri sənət fənnindən ev tapşırıqlarını etmədikdə cəzalandırılan zaman bəzən bəhanələr axtarır, yalan danışır. Ona görə də müəllim-şagird münasibətləri daima inkişaf etdirilməlidir.

Təsviri sənət fənninin tədrisində şəxsiyyətin formalaşdırılması üçün istifadə olunan strategiyalar aşağıdakılardı:

-Qruplarla iş. Müəllim təsviri sənət fənnində qruplara tapşırıq verərkən, introvert və ekstravert şagirdlərdən ibarət qarışıq qruplar təşkil etməlidirlər. Belə ki bu qruplarda fərqli şəxsiyyət tipləri bir-birlərindən öyrənirlər. Qarşılıqlı öyrənmə və əməkdaşlıq zamanı bu tip şagirdlər bir-birlərindən müəyyən bacarıqlar mənimsəyirlər.

-Düşünmə vaxtının verilməsi. Təsviri sənət fənnində müəllim şagirdlərə müraciət edərək dərhal cavabı tələb edərkən müxtəlif şəxsiyyət tiplərinə malik olan şagirdləri nəzərdən keçirib, onların xüsusiyyətlərinə uyğun düzgün dərs planlaması aparmalıdır.

-Müsbət gözlənti. Məktəbdə formalaşan şəxsiyyətə təsir edən amillər sırasına təsviri sənət müəlliminin şagirddən gözləntiləri də bu sıraya daxildir. Şagirdlər məktəbdə təsviri sənət barəsində nəinki faydalı bilik və bacarıqlar əldə edirlər, həm də onların estetik zövqü, xarakteri, dünyagörüşü formalaşır.

-Müzakirə prosesinin təşkili. Təsviri sənət müəllimi diqqət yetirməlidir ki, şagirdlər kənar müdaxilə olmadan fikirlərini ifadə etsinlər. Rəssamların əsərlərini müzakirə edərkən dinləyib-anlama və müzairə etikası formalaşdırılmalıdır.

-Tərbiyədə əks-əlaqə. Şagirdə neqativ xüsusiyyətləri aradan qaldırmaq üçün onun müsbət cəhətlərinə təsviri sənət müəllimi istinad etməlidir.

-Sağlam və qayğıkeş mühit. Təsviri sənət müəlliminin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri sinifdə sağlam və qayğıkeş mühit qurmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, qayğı, nəvaziş göstərilən şagird həmişə cəmiyyətin əsas üzvü olur.

-Sosial və emosional bacarıqlar. Təsviri sənət müəlliminin digər bir bacarığı şagirdlərdə sosial və emosional bacarıqlara əsaslanan xarakter formalaşdırmalıdır. Əks halda isə bu prosesin təşkilində müəllim çətinlik çəkəcək.

-Yüksək ideallara sahib olmaq. Təsviri sənət müəllimi hər zaman şagirdlərlə özündə yüksək dəyərlər daşımış insanlar haqqında söhbətlər apararaq, həmin şəxsiyyətlərin davamçısı kimi getməyə həvəsləndirməlidir.

-Səmərəli vərdişlər. Ümumiyyətlə vərdişlər insanın bütün davranış və xarakterlərini özündə birləşdirən mühüm bir faktordur. Təsviri sənət müəllimi daima şagirdlərdə yaxşı vərdişlərin olmasına çalışmalıdır.

Təsviri sənət müəllimi şagirdlərin formalaşdırılması və inkişafı üçün aşağıdakı digər xüsusiyyətlərə də diqqət yetirməlidir:

-İradə gücünün formalaşdırılması;

-özü ilə bağlı refleksiya etmək;

-mənəvi-əxlaqi müzakirələr;

-ümumi məktəb mühitinin ədalət və hörmət hisslərinə əsaslanması.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün formalaşmaqda olan şagird gələcəkdə mükəmməl xüsusiyyətlərə malik şəxsiyyətə çevrilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1.Metodika və pedaqogika. Bakı 2024. s 148-152

2.Rüstəmov F. “Ən yeni dövrün pedaqogika tarixi”. Bakı 2005

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVELS OF PSYCHOLOGİCAL FLEXIBILITY WITH ADJUSTMENT TO DIVORCE OF INDIVIDUALS DIVORCED AND IN THE STAGE OF DIVORCE

Prof. Dr. EKREM ÇULFA, FERAH DİBA İZGİ (Ph.D.C)

0009-0003-3048-0391

ABSTRACT

This research was conducted to examine the relationship between the psychological flexibility (getting in contact with the present moment, acceptance, cognitive decomposition, contextual self, values and behaviors) and the level of adjustment to divorce (psychological adjustment, root family relationship dimension, cohesion in social relations) of divorcees and the individuals getting a divorce. A correlational survey model based on descriptive method was used in the research. The sample was of 435 divorced and individiuals going through divorce who have applied to the family courts, from October 2022 to June 2023, in Legal Support and Victim Services Directorate in Istanbul Anatolia Palace of Justice. The Psychological Flexibility Scale, developed by Francis et al. (2016) and was adapted into Turkish by Karakuş and Akbay (2020), and the Adult Divorce Adaptation Scale, developed by Nazlı et al. (2021), were used to collect data in the study.

Sociodemographic data were obtained through the Personal Information Form developed by the researcher. The collected data were analyzed via Independent Samples t-test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), Bonferroni test for multiple comparisons, Pearson Correlation Coefficient analysis, multiple linear regression analysis, linear regression analysis. In the findings of the study, the divorce adjustment levels showed a significant difference between psychological adjustment, cohesion in social relations, root family relationship dimension, and marriage duration, number of children, educational status, age, and perceived socioeconomic status. It has been observed that the psychological adjustment of the individuals with a job were higher. While there was statistically significant difference between the values and behaviors and gender, divorce initiation status and income level, there was only significant difference between contextual self, cognitive decomposition and socioeconomic level. There was significant difference between acceptance level and gender and education level, and also, a significant difference was spotted between getting in contact with the present moment and receiving psychological support, age, education level, marriage duration and number of children.

A positive, statistically significant relationship was found between the values and behaviors, getting in contact with the present moment and the adult divorce adjustment and its sub-dimensions. It was determined that there was a positive and statistically significant relationship between the acceptance, adjustment to adult divorce, and psychological adjustment. Also, there was a positive, statistically significant relationship between psychological flexibility and adult divorce adjustment and its sub-dimensions. Suggestions were made based on the results obtained from the research.

Keywords: Divorce, Adjusment to divorce, Psychological flexibility.

INTRODUCTION

In this section; problem situation, problem statement, sub-problems, purpose of research, enumerations, limitations and definitions will be given place.

Problem Status

Divorce, the relationships of the people who form the marriage union, having disagreements. It is defined as the state of not being able to continue and ending this union by mutual wishes (Aktas, 2011). Divorce is a culture as old as marriage in some societies that have reached the level and adopted marriage as a social institution restricted by law or custom but never abolished is seen. Severe incompatibility, cultural differences between spouses, domestic violence, unemployment, economic freedom, extreme conservative pressures (such as house arrest), not having children, such as jealousy, immoral attitudes, alcohol consumption, spouses neglecting each other situations are considered among the important reasons for divorce (Yıldırım, 2004).

The post-divorce process, the transition from married to divorced and a new one can be interpreted as a period of adjustment to life and officially divorce The process after its realization should be expressed (Karadeniz Özbek, 2019). Individuals after divorce; lack of responsibility due to divorce, guilt behaviors such as hearing, blaming the other party, thinking about the possibility of marriage able to display (Shen, 2013). In the post-divorce process, some emotional individuals experiencing problems is accepted as normal. Failure to adapt to the existing new situation, it requires struggling with some difficulties and making an effort. What is important is both to handle emotions and situations realistically even if they are negative and It is argued that it is compatible (Benedek and Brown, 2012; act. Halisdemir, 2020). Adjustment to divorce; a new way of life with adjustment to the loss of love, status and way of life a dual one that includes the skills to adapt to gain and gain as a result of change is defined as a process (Diedrick, 1991). In a study by Gold (1988), Factors affecting harmony after divorce are gender, age, number of children, etc children's ages, length of separation, attitude towards divorce, party initiating the divorce It is explained as absence, attachment style, financial security, mental health and religious attitude (act. Unsal, 2020). Goode (1956) on divorce; stigma, age, religion, male divorce.

The waiting time is related to the attitudes of the men, friends, and relatives that the wife wants to divorce suggests that it is accompanied by emotional stress (cit. Newman and Langer, 1981). "Discovery and In the post-divorce period, which can also be called the "Rebalancing" period, an individual, to focus on the benefits of divorce and his own strengths, himself, his ex-husband and need to reduce negative feelings about divorce (Pietsch, 2002). According to Levy and Joffe (1977), when a marriage or any intimate relationship ends male, developmentally emergent, and three major stages (separation, individuation, and reattachment) shows a series of reactions characterized by Each stage is unique for personal development includes needs, concerns and opportunities. Also, the reactions of one stage are the same for the next stage provides the basis. Separation, when a man feels strong feelings of failure and guilt, that the man despises himself, blames his wife, the five steps of the mourning process (denial, anger, bargaining, depression and acceptance) is defined as a stage. Individualization and the end of an individual's way of life, the emergence of a new form of existence, this existence experienced, the stage where the individual tries to create a new identity can be said. In the final stage of reconnection, the individual is successful going through the process of individuation,

building new close relationships, fulfilling their needs in a meaningful way can satisfy and leave the past in the past.

The concept of psychological flexibility is a person's conscious contact with the present the ability to be, to live in the moment and to change or maintain their behavior according to their values It is defined as (Luoma, Hayes and Walser, 2007). Having psychological flexibility persons; important and positive characteristics for psychological health such as belonging, autonomy, competence they also have emotions (Çetinkaya, 2022). Their own lives and futures Functionality and positive emotions of individuals who can make decisions about themselves, i.e. can be autonomous levels are high and psychological well-being is important, affecting adaptation to divorce is accepted as one of the factors (Ryff and Keyes, 1995; act. Ünsal, 2020). All these considering that there may be a relationship between psychological flexibility and adjustment to divorce wife is formed. Psychological flexibility model; separation, acceptance, being in the moment, self-observation, it consists of six functional dimensions, which are values and behaviors in line with values (Hayes et al March., 2006). Useful for individuals who are divorced or in the process of divorce that they can fall prey to non-existent thoughts and concerns, and that they experience separation and painful experiences 3 gibi kabullenmekte to accept the violence, most of the time in the past or the future it was concluded that the spending on understanding can be related to the dimension of being in the moment. Therefore, these behaviors of individuals are related to sub-dimensions of psychological flexibility it is thought that it may be possible and that the processes of adjustment to divorce will be affected.

The purpose of the research

Divorce is one of the most stressful situations a person can face in their life is defined as social, economic, physical, cognitive, psychological and emotional it can also be said that it is a destructive and emotionally exhausting process involving changes (Kramrei et al., 2007). While divorce benefits some individuals, it is temporary in the well-being of others that it leads to declines and that some individuals will never recover completely it is seen that it forces a trend (Amato, 2000). Therefore, adapt to divorce, in writing both positive (psychological well-being, happiness, life satisfaction, fulfillment of responsibilities) and also negative (depression, anxiety, loneliness, rejection, sense of failure, identity problem)

It is defined by its aspects (Kramrei et al., 2007). Divorce based on this information then the factors affecting the individual's healthy and positive adaptation to life it is seen that it is important to evaluate what is happening. In this study, gender, age, perceived socioeconomic level, education level, employment status, owned the number of children, the status of the party that initiated the divorce, the duration of the marriage and receiving psychological help Adaptation to divorce of individuals who are divorced and in the process of divorce it is intended to determine whether it is one of the factors affecting the levels.

Psychological flexibility is necessary in the face of events that cause distress to an individual without going into a defensive situation, within the scope of their goals, in line with their values from the ability to move or from the feelings he felt at that moment, from the thoughts brought by the moment can be defined as being in contact without running away (Hayes et al., 2006).

Divorce is a period of transition and crisis, it can cause problems for the individual, and it is worth the individual's marriage which can be terminated in accordance with the judgments, related to the past or the future during the divorce process adapting to the post-divorce period, when he is in thoughts and struggles to stay in the moment that health is important for an individual's mental health, difficulty adjusting to life after divorce Depression, anxiety, post-traumatic stress after being under intense stress They may experience psychological problems such as depression (Şahin, 2020), abandonment, loneliness (Baynal, 2018), feelings such as failure, unhappiness, judgment anxiety, jealousy behaviors such as feeling self-isolation, not communicating with the environment (Demir, 2021) can be seen.

Therefore, in this study, psychological flexibility to divorce it is intended to examine whether it is one of the factors affecting harmony.

This study; Psychologist working in the field of mental health, psychological counselor, social worker Professional groups such as service professionals, psychiatrists, how to deal with adults after divorce experts in these professional groups to guide them in the field of good adaptation Individual or group psychological counseling for individuals who are divorced or in the process of divorce to be able to provide counseling services, in the Directorates of Legal Support and Victim Services Legal support officers (pedagogue, psychologist, social worker) are divorced or divorce situations in the legal processes of individuals who are in the process of divorce, divorce adaptation problems experienced during or after the process, facilitating adaptation meeting with the family courts regarding which solutions they can apply for helping them to serve as adults in compliance with the divorce is intended.

In line with these goals of the study, "Divorced and in the process of divorce There is a significant relationship between individuals' levels of adaptation to divorce and their psychological flexibility is it?" The answer to the question was sought, and in line with this question, twenty-one sub-problems are listed below given.

Counts

1. That the scales to be used in the research are able to accurately measure the target,

2. Location of divorced and divorced individuals who participated in the research in the scales

that they answered the questions honestly and in a way that reflected their own situation,

3. That the working group adequately represents the working universe,

4. It is assumed that the available resources are sufficient.

Limitations

The research was carried out within the following limitations and the results of the research are as follows interpreted with thinking within limitations.

1. The working group of the research, to the family courts in the Anatolian Court of Istanbul and applied to Istanbul Anatolian Legal Support and Victim Services Directorate with divorced and divorced individuals,

2. Research with Adult Divorce Adjustment Scale and Psychological Flexibility Scale with the data obtained from the Personal Information Form prepared by the researcher,

3. Research data is limited by available sources.

Definitions

Divorced Individual: Separated from an ex-husband or wife and no longer legally married is an individual without (Collins Dictionary, 2018).

Adjusting to Divorce: Adjusting to life changes resulting from divorce and it is the process of achieving psychological and emotional well-being after divorce (Kramrei et al., 2007).

Psychological Flexibility: Being able to be fully in touch with the present moment as a conscious person and being able to maintain or change behavior in line with personal values (Hayes et al., 2006)

LITERATURE

Divorce

Family and family members can sometimes face various physical, psychological, environmental and social problems. The family enters into a struggle against these problems, which cause discomfort to the individual and bring about hindering results. As a result of the struggle, the family either succeeds or fails in the face of some problems. In cases where failure occurs, conflicts can occur in the marriage. (Bulut, 1999; cited in Erbay et al.,

2015). Situations such as not meeting expectations regarding the marriage and the continuation of the marriage providing less benefit can lead to disagreements. If the existing conflict cannot be resolved and the disagreement between the spouses cannot be eliminated, a decision for divorce can be made (Güçlü Ergin, 2008). Divorce, when considered in legal terms, is defined as the end of a marriage union by a court decision. Divorce can also be explained as the legal termination of a legally established marriage union and the ability of both the woman and the man to enter into a new marriage (Arıkan, 1992; akt. Sönmez, 2012). Divorce can be defined as the legal, emotional and social end of a period in which the spouses become estranged from each other, their expectations are not met and they experience intense dissatisfaction. The divorce process begins when expectations are not met, problems are ignored or denied (Zara, 2013).

While divorce is considered a crisis for individuals who evaluate their marriages as good, divorce can be seen as a chance to establish a new life order for individuals who evaluate their marriages as bad. As a process that causes significant changes in the lives of all family members and also includes certain risk factors, divorce can also provide an opportunity for a healthier and more peaceful family environment for both children and spouses after the divorce. An unhealthy family structure can psychologically wear out its members and cause tension, stress, and a decrease in the quality of life for the individual. When these are taken into consideration, divorce can perhaps be evaluated as an escape. Therefore, whether spouses accept divorce as an alternative or continue the marriage varies according to the existing risk and protective factors (Aktaş and Uray, 2021).

Reasons for divorce

Divorce occurs when one of the reasons determined in the legal system occurs and this reason is determined by the judge and a decision is given at the point of divorce (Ardıç 2002).

In the Turkish Civil Code, cheating, losing mental health, committing a crime and living a disreputable life, attempting to kill, committing a bad or dishonorable act and abandonment are listed among the special reasons for divorce. According to articles 161-165, the damage to the marital union, the spouses' joint decision to divorce and the failure to re-establish a common life are accepted as general reasons for divorce (Çetinkaya,2018).

Divorce is seen as a social behavior. It can be said that the context in which the divorce phenomenon exists and emerges is actually its place of proof. Every phenomenon takes shape like intertwined chain links in the place where it emerges. Based on this, industrialization, modernization and urbanization, women's participation in working life, cheating and being cheated on, monotony of married life, increase in individualization, having different expectations from life, domestic violence, mass media, providing social and economic support to divorced individuals, women's movements, differentiation in gender roles and economic problems can be listed as factors that affect and cause divorce (Adak, 2012; Aktaş, 2018; Kalmijn and Poortman, 2006).

It is seen that the reasons for divorce also carry cultural values. Family and kinship relations and their interference in married life are accepted as one of the most important indicators. In both other societies and in Turkey, the loss of respect for basic moral values, the prioritization of individual values, the prevalence of violence in the family, which is the cornerstone of society, the complication of life, the development of a consumer culture, the concentration of the population in cities, and the increasing effectiveness of technology and mass communication tools in the home, have made divorce a phenomenon that is becoming more and more important day by day. At the same time, the fact that the current century is called the age of stress, the decrease in the tolerance levels of individuals due to the increase in personal stress sources, moral degeneration, and the value confusion presented by the media are also considered as threatening factors paving the way for divorce (Yurtkuran Demirkıran, 2009; Aktaş, 2018).

Divorce is defined as a concept that requires multi-dimensional evaluation in the social structure. In the multi-dimensional evaluation, the personality traits and individual differences of individuals, which are the source of expectations and communication problems in marriage, are among the reasons for divorce (Kaya, 2021). Failure to meet expectations in marriage and the existence of communication problems affect marital satisfaction. A spouse who cannot provide sufficient satisfaction from marriage may try to be satisfied by having different relationships, and this situation may result in cheating. Divorce occurs as a result of cheating, and both spouses and their children, if any, are negatively affected by this situation (Weil, 1975; cited in Kaya, 2021).

The main purpose of the marriage union is for the spouses to be satisfied in sexual harmony and to ensure the continuation of the generation. For this reason, it is important for individuals to continue their marriages by experiencing sexual satisfaction and to fulfill the expectations of the society from the marriage union. The disagreements between individuals regarding the fulfillment of their sexual duties cause a strong incompatibility that makes the sustainability of the shared life impossible (Çetinkaya, 2018). The failure of spouses to fulfill each other's demands for sexual intercourse, regardless of the physiological or psychological reason, is accepted by the Supreme Court of Appeals as an indication that the marital union is fundamentally damaged (Gençcan, 2017).

Severe incompatibility is among the issues that cannot be clarified in many cases where spouses initiate the lawsuit process by mutual agreement. Many real reasons that cause divorce can be listed under the name of severe incompatibility, and one of them can be said to be the age difference between spouses, where one of them sees the other as a "servant" (İşsever and Dişçi, 2000). According to Kalmijn and Poortman (2006), the age of the individual at marriage and the age difference between spouses have a significant effect on the stability of the marriage. Situations such as the individual's young age at marriage, the man's age being younger than the woman's age, and the small age difference between spouses have an increasing effect on divorce (Glenn and Supancic, 1984; Kır and Bülbül, 2012; Gentleman and Park, 1994; Bumpass et al., 1991).

It is seen that the places where individuals live or grow up also affect divorce.

Social control is higher in rural areas compared to urban areas, and family members intervene in the problems experienced by spouses in marriage. As a result of this intervention supported by both religious and cultural values, spouses can sometimes solve their problems.

It is known that in urban areas, the effect of cultural and religious values on marriage is less due to the more developed understanding of freedom in individuals. Therefore, it can be concluded that the divorce rates of spouses living in rural areas are lower than those living in urban areas (Yörükoğlu, 2003).

When we examine the data of the Turkish Statistical Institute for the year 2022, it is seen that the province with the highest crude divorce rate in Turkey is İzmir with 3.11 per thousand, and the province with the lowest is Şırnak with 0.43 per thousand (Turkish Statistical Institute [TÜİK], 2023).

Situations can occur where a spouse with harmful habits such as alcohol consumption, drug use and gambling victimizes the other spouse and causes many problems in the marriage (Yargıç, 2007; cited in Kayma Güneş, 2007). It is observed that spouses cannot fulfill their duties and responsibilities within the family due to substance addiction, gambling or alcohol consumption habits, they can lose their self-control and turn to violence, and economic difficulties and chaos and divorce situations arise within the family. As a result of the disruption of family functions, problems arise in the marriage, family members feel unhappy, parenting skills are inadequate and inconsistent discipline methods are applied (Köse et al., 2008; cited by Kayma Güneş, 2007).

In a study conducted by Amato and Previti (2003), participants stated alcohol and drug use among the reasons for divorce, and in a study conducted by Uçan (2007) where the participants were women, it was determined that 19.1% of the participants had problems due to their spouse's alcohol consumption and 4.5% due to their spouse's gambling habits.

Violence against women causes significant changes in the family structure. As a result of the violence they are exposed to, women reject violence and prefer divorce, and

divorce rates are increasing day by day in Turkey (Karal and Aydemir, 2012).

When we look at the 2022 statistics on divorce in Turkey, we see that while the number of couples who divorced was 175,779 in 2021, 180,954 couples divorced in 2022, and when divorces are examined according to the duration of marriage, 32.7% of the divorces occur in the first 5 years of marriage.

In 2013, 21.6% of the divorces occurred within 6-10 years of marriage (Turkish Statistical Institute [TÜİK], 2023). In a study conducted by Özkan and Böke (1997), it was concluded that violence against women was present in 26.42% of 526 divorces, verbal violence was the most common against women with 42.44%, physical violence was the second most common with 33.09%, and violence increased when the woman was older than the man, the spouses were of equal age, and the woman was at a lower age for divorce.

Adaptation to Divorce

Divorce forces individuals to make significant adjustments in their lives. Although many of the stressors experienced by individuals in the divorce process are not qualitatively different from other life stressors, what makes this process unique can be explained as the simultaneous changes in many areas of a person's life in a short period of time (Pledge, 1992). With divorce, a certain lifestyle ends for individuals, and according to the symbolic interactionist approach, the transition from being a spouse to being an individual is accepted as a stressful process. After divorce, spouses experience an identity change and take on a single individual identity, shedding their previous parental and spouse identity (Aktaş Akoğlu and Küçükkaragöz, 2018; Ünal, 2016). In this case, family members are deeply affected and their limits are pushed. Each individual uses coping strategies and searches for new ways to overcome the existing situation. Thus, the nature of the adaptation process of each family is determined (Aktaş Akoğlu and Küçükkaragöz,

2018).

The problems experienced both before and after the divorce process can lead to significant psychological problems in individuals. Divorce, along with the necessity of establishing a new life order, also brings with it various stressors such as creating a new form of communication with the ex-spouse and children, financial problems, and changing social environment

(Schalkwyk, 2005; cited in Dönmez, 2017). Some of the changes, difficulties, and stresses are related to pragmatic issues such as economic support, household management, and child rearing; some are related to emotional, personality, and health changes; and some are related to changes in the relationships between divorced spouses, children, relatives, friends, and new close relationships (Hetherington,

2003). Divorce, which starts before the physical separation of the spouses and continues after the legal separation and is a stressful process, requires an adaptation process for the individual and can lead to physical and psychological disorders in the individual (Schalkwyk, 2005; cited in Dönmez, 2017).

Adjustment to divorce can be defined as being free from the symptoms of physical or mental illnesses, being able to adequately fulfill the daily roles and responsibilities required by home, family, work and leisure, and developing an identity that is not related to the ex-spouse or the status of being married (Graff-Reed, 2004). Adaptation to life after divorce can also be defined as the individual's ability to separate himself/herself from his/her ex-spouse by getting rid of feelings such as grief and guilt, and thus achieving individualization and the individual's ability to enter into new social relationships (Madden-Derdich and Arditti, 1999; cited in Uyar and Yıldırım, 2022). Although there is a great deal of individual variation, it can be said that most adults need about two or three years to end their marriage, establish a stable new lifestyle as a single adult and parent,

and adapt to the changes inherent in their nature. Individuals who also face other problems such as job loss or illness during this period also need additional time to adapt. Three basic tasks can be listed regarding the adaptation process: accepting the divorce, balancing the role of being a single person and a single parent, and determining goals for the future. The most important of these tasks is accepting the divorce.

This requires the individual to establish an identity that is not tied to the ex-spouse, to refrain from investing more in the relationship other than being co-parents of shared children, and to gain emotional distance to allow positive regard for the ex-spouse to develop or maintain. Simultaneously, creating support resources creates feelings of competence as a single person and parent. Developing new hobbies, leisure activities, and entering into new relationships can facilitate adaptation to divorce. In contrast, those who are not ready to move on may need more time to grieve the loss of their spouse and marriage. Since humans are complex beings, adjustment can vary and can take weeks, months, or years (Hetherington and Kelly 2003; Shah, 2016).

As a result of a study conducted by Spanier and Casto (1979), two separate but overlapping adjustments were identified for divorced individuals in the process of adjusting to divorce: adjusting to the end of the marriage and adjusting to the adoption of a new lifestyle.

The first is adjusting to the end of the marriage. It includes dealing with the legal process, making a property agreement, making custody arrangements if there are children involved, informing people in the person's social network such as family, friends, and business acquaintances, and dealing with other people. At this stage, the individual tries to cope with the emotional effects of the breakup and experiences feelings of love, hatred, bitterness, guilt, anger, jealousy, anxiety, and attachment toward the ex-partner;

The related feelings of regret, disappointment, bitterness, sadness and failure; depression, elation, relief, guilt, low self-esteem and low self-confidence; may be felt as more general feelings.

The second adaptation is directed towards the process of creating a new lifestyle. This may include finding a new place of residence, living with less (or sometimes more) money, finding a job or applying for social assistance. It also includes adjusting to single parenthood if the child has custody, and to occasional and limited visits with the child if the child does not have custody. It also usually includes finding new friends and establishing new heterosexual relationships. Finally, in addition to an emotional adjustment to feelings such as fear, frustration, loneliness or inadequacy, if this adjustment is successfully achieved, the individual also experiences the possible feelings of freedom, happiness and high self-esteem (Spanier and Casto, 1979).

Divorce rates and negative experiences experienced during the process are also increasing, and adaptation to life after divorce is becoming more important for individuals in terms of people's perspectives on life. Thinking about and explaining the end of a marriage makes it difficult for spouses to adapt to divorce and causes the person to blame themselves (Ünal, 2016). However, divorce also offers an opportunity for the individual to experience positive life changes, establish new, more constructive relationships, become more individualized and develop personally. The paths taken in divorce vary for each individual and are unpredictable (Hetherington, 2003).

Factors affecting adaptation to divorce

Divorce is considered a turning point in the life of each individual involved.

While divorce is the end of a marriage from a legal perspective, psychologically divorce is considered to be more than a legal document and court case. It is considered a process rather than a one-time event. In many cases, months and sometimes years of tension, unhappiness, and family discord precede the decision to divorce. Regardless of who initiates it, divorce has not only psychological but also emotional, economic, and physical consequences for both parties. Separation and divorce are accompanied by major legal and socioeconomic changes. Former spouses are forced to adapt to these changes by activating skills that will help them cope with the problems that arise from these changes (Gaffal, 2010). When examining the literature on divorce, factors that contribute to the resilience of adults facing divorce are identified, and these factors generally parallel those that contribute to coping. A person's ability to reestablish psychological balance after a crisis is the combined influence of many variables. Successful adaptation: It is a situation that is related to having some basic attitudes and skills such as developing a positive view of change as an opportunity over which we have control and responsibility, creating support networks, managing stress constructively, solving problems and evaluating potential danger (Graff-Reed, 2004).

Gender

In the post-divorce process, women face more stressors than men due to gender differences in income, social activities and single parenthood (Diedrick,

1991). Women who have custody of their children, who are experiencing financial decline, who are in ongoing conflict with their ex-spouse, and who experience difficulties in their social life due to prejudices prevailing in society may have difficulty adjusting to divorce (Uyar, 2022). Social isolation or rapid reconnection are among the common behavioral patterns after separation. Loneliness is seen as a common problem and is considered a high indicator of poor general adaptation.

Social and sexual adjustment after divorce is an integral part of overall adjustment, and men who have developed social networks that are not interrupted by the dissolution of the marriage bond have a certain advantage. It is widely believed that divorce, which is a period of relative instability in an individual's life, is not a good time to make major changes such as changing jobs, but when it provides opportunities to meet new people and increases the individual's social presence and communication in society, changes in life increase rather than hinder men's adjustment to divorce. The root of men's social difficulties is generally their inability to separate emotionally from their spouses. All men who continue a sexual relationship with their ex-partner and share custody of their minor children with them exhibit relatively maladaptive behavioral patterns.

Research on psychological flexibility

Research conducted domestically

A study conducted by Seyrek and Ersanlı (2016) aimed to examine the relationship between the meaning of life and psychological flexibility in university students and whether their levels of psychological flexibility differed according to their perceived happiness and the level of having a purpose in their lives. The study group consisted of 723 university students. The Meaning of Life Inventory, Acceptance and Action Form and Personal Information Form were used as data collection tools. As a result; it was determined that there was a significant relationship between the search for meaning, the

presence of meaning, the meaning of life and psychological flexibility, and that the level of psychological flexibility showed a significant difference according to the perceived happiness and the level of having a clear purpose in life. In a study conducted by Öcel (2017) to investigate the moderating role of psychological flexibility in the relationships between conscious awareness, stigma and psychological well-being in women with breast cancer and who are employed, the Psychological Flexibility Scale, Conscious Awareness Scale, Stigma Scale and Psychological Well-being Scale were used as data collection tools.

The study group consisted of 170 women diagnosed with breast cancer. As a result, it was revealed that psychological flexibility has a moderating role in the relationship between conscious awareness and psychological well-being, that when the psychological flexibility of individuals with high conscious awareness increases, their psychological well-being also increases, that psychological flexibility also has a moderating role in the relationship between stigma and psychological well-being, and that the negative effect of stigma on psychological well-being decreases in individuals with high psychological flexibility. In a study conducted by Kuşçu (2019), it was aimed to examine the relationships between the marital adjustment of married individuals and the levels of psychological flexibility, forgiveness and self-construal. The study group consisted of 384 married individuals. The Acceptance and Action Form II, Heartland Forgiveness Scale, Marital Adjustment Scale and Autonomous-Related Self Scale were used as data collection tools. As a result, it was determined that psychological flexibility scores differed according to the exposure to violence and the frequency of conflict, that there was an indirect positive significant relationship between marital adjustment and psychological flexibility, while there was a negative significant relationship between marital adjustment and self-forgiveness, that there was no significant relationship between the total score of forgiveness, forgiveness of others, forgiveness of the situation and marital adjustment, and that psychological flexibility and self-forgiveness significantly predicted marital adjustment. In a study conducted by Kırca and Ekşi (2020), a psychoeducation program based on Acceptance and Commitment Therapy was developed to develop psychological flexibility and the aim was to measure the effectiveness of the program by implementing it.

The study group consisted of first-year students from the Guidance and Psychological Counseling and Psychology Departments, 8 in the experimental group and 5 in the control group. 8 90-minute sessions were conducted in the study. Acceptance and Action Form II was used as the data collection tool. As a result, it was determined that individuals experienced changes in the themes of self-control, value-oriented actions, staying in the moment, separating and coping with emotions and thoughts, acceptance, not avoiding, conflict and crisis management, knowing oneself and people, being authentic, and anxiety. In a study conducted by Çeştan (2020), it was aimed to investigate the relationship between self-compassion and psychological flexibility and depression. The study group consisted of 495 university students. Self-Compassion Scale, Socio-Demographic Information Form, Beck Depression Inventory and Acceptance and Action Scale-2 were applied as data collection tools. As a result; It was determined that self-compassion and psychological flexibility are protective factors for depression, and psychological flexibility has a mediating role in the relationship between self-compassion and depression.

A study was conducted by Akkoç Arabacı (2020) to examine the mediating role of psychological flexibility in the relationship between time perspective and psychological well-being.

The study group consisted of 350 adults. Psychological Well-Being Scale, Demographic Information Form, Acceptance and Action Form-II and Zimbardo Time Perspective Inventory were applied as data collection tools. As a result; It was found that five sub-dimensions of time perspective and psychological rigidity significantly predicted psychological well-being, and the level of psychological flexibility was lower in the lower economic level compared to the middle and upper economic level.

In a study conducted by Karakuş (2020), it was aimed to examine the relationship between individuals' alexithymia, psychological flexibility, authenticity and life satisfaction and whether psychological flexibility plays a mediating role in the relationship between alexithymia and authenticity and life satisfaction. As data collection tools; Personal Information Form, Life

Satisfaction Scale,

Toronto Alexithymia Scale (TAS-20), Psychological Flexibility Scale and Authenticity Scale were used. The study group consisted of 702 adults aged 18-67. As a result; It was determined that there was a negative relationship between alexithymia and psychological flexibility, authenticity and life satisfaction and a positive relationship between psychological flexibility and authenticity and life satisfaction, and according to the mediation test, psychological flexibility had a partial mediating role in the relationship between alexithymia, life satisfaction and authenticity, and alexithymia explained 21% of life satisfaction and 52% of authenticity through psychological flexibility.

A study conducted by Emamvirdi et al. (2020) aimed to examine the motivation to participate in sports and psychological flexibility of athletes with physical disabilities.

The study group consisted of 132 licensed athletes. The Disabled Individuals' Sports Participation Motivation Scale, Personal Information Form and Acceptance and Action Form were used as data collection tools. As a result; It was found that there was a significant difference in the psychological flexibility of physically disabled athletes in favor of the female group, that there was a statistically significant relationship between the intrinsic and amotivation dimensions of sports participation motivation and psychological flexibility, that as the participants' psychological flexibility levels increased, their intrinsic motivation increased and their sports participation motivation was also high.

A study conducted by Çiçek (2021) aimed to examine the relationship between university students' problematic internet use, psychological flexibility and life satisfaction.

The study group consisted of 218 university students. The Problematic Internet Use Scale, Adult Life Satisfaction Scale, Contextual Self Scale, Demographic Information Form, Value-Oriented Life Scale and Acceptance and Action Form-II were used as data collection tools. As a result; It has been revealed that there is a positive significant relationship between life satisfaction and contextual self, acceptance, contact with values and value-oriented actions, and a negative significant relationship between problematic internet use and contextual self, acceptance and life satisfaction. Sarıkaya Erdil (2021).

METHOD

This section will focus on the method, model, study group, data collection tools, data collection and analysis used in the research.

Research Model

A relational screening model based on the descriptive method was used in the research. Descriptive research is defined as describing and explaining exactly what is happening and what is happening in the current situation. It is a type of research in which the natural and social phenomena studied are not controlled and the researcher does not intervene in the phenomena (Sönmez and Gülderen Alacapınar, 2019). Relational research models consist of the process of revealing the existence and degrees of change in the findings obtained in studies where two or more variables are addressed (Karasar, 2005). In studies using this model, a relationship is sought between the variables. "Is there a significant relationship between the students' ages, genders and grade levels and their levels of interest in the school psychological counselor?" It can be said that the problems expressed as are both relational and descriptive (Sönmez and Gülderen Alacapınar, 2019).

Study Group of the Research

The study group of the research consists of 435 divorced and divorced individuals who applied to the family courts in the Istanbul Anatolian Courthouse and the Istanbul Anatolian Legal Support and Victim Services Directorate in the 9-month period between October 2022 and June 2023. Table 3.1. shows the sociodemographic characteristics of the study group.

When the distribution of individuals who participated in the study and who were divorced or in the process of divorce was examined according to their gender, 304 women were in the study group. (%69.9), 131 male (%30.1) participants.

When the ages of individuals who are divorced or in the process of divorce are examined, it is seen that 74 individuals (%17) between the ages of 22-32, 247 individuals (%56.8) between the ages of 33-43, and 114 individuals (%26.2) between the ages of 44-54 participated in the study.

When the perceived socioeconomic levels of individuals who are divorced or in the process of divorce are examined, it is seen that the highest rate is 302 individuals (%69.4) with medium level participants, followed by 85 individuals (%19.5) with low level participants, and 48 individuals (%11) with high level participants.

When the employment rates of individuals who are divorced or in the process of divorce are examined, it is seen that 331 individuals (%76.1) of the participants are employed, and 104 individuals (%23.9) are not employed.

When the number of children of divorced or divorced individuals is examined, it is seen that 203 participants (46.7%) have one child, 155 participants (35.6%) have two children, and 77 participants (17.7%) have three or more children. The personal information form added 4 and other options for the number of children, but no participant who selected the other option was encountered, while only 13 participants who selected the 4 option were encountered. Therefore, participants with 4 children were added to the group with 3 or more children. When the educational backgrounds of divorced or divorced individuals are examined, it is seen that 91 participants (20.9%) have primary school education, 138 participants (31.7%) have secondary school education, and 206 participants (47.4%) have

higher education. In the personal information form, the educational status options were primary school, secondary school, high school, university and postgraduate, but it was seen that there were 29 participants with postgraduate degrees, 47 participants with primary school degrees and 44 participants with secondary school degrees. For this reason, primary school and secondary school graduates were grouped under the title of primary school, university and postgraduate graduates were grouped under the title of higher education graduates.

When the marriage durations of individuals who were divorced or in the process of divorce were examined, it was observed that 175 people (40.2%) who had been married for 1-9 years, 206 people (47.4%) who had been married for 10-19 years and 54 people (12.4%) who had been married for 20 years and more participated in the study.

When the status of individuals who were divorced or in the process of divorce initiating the divorce was examined, it was seen that 297 people (68.3%) initiated the divorce as plaintiffs and 138 people (31.7%) were defendants. Individuals who were divorced or in the process of divorce received psychological support or When the status of receiving psychological support was examined, it was concluded that 106 people (24.4%) received psychological support and 329 people (75.6%) did not receive psychological support.

Data Collection Tools

The Psychological Flexibility Scale, Adult Divorce Adjustment Scale, and the Personal Information Form were used as data collection tools in the study to determine the demographic characteristics of the study group.

Personal information form

The Personal Information Form was developed by the researcher and consists of questions regarding the gender, age, perceived socioeconomic status, employment status, number of children, education status, duration of marriage, whether or not they are the initiating party of the divorce, and whether or not they have received psychological help.

Psychological flexibility scale

The original form of the Psychological Flexibility Scale was developed by Francis, Dawson, and Golijani-Moghaddam (2016). The adaptation of the scale to Turkish was carried out by Karakuş and Akbay (2020). The scale is a 7-point Likert-type scale (1 = I completely disagree; 7 = I completely agree) and consists of 28 items. It consists of five sub-dimensions: values and behavior in line with values, being in the moment, acceptance, contextual self and separation. Each dimension can be evaluated separately by summing up its own items, and a total score can also be obtained from the scale. The reverse-scored items in the scale are 2, 3, 5, 6, 8, 14, 18, 20, 22, 23, 24 and 25. The lowest score that can be obtained from the scale is 28, and the highest score is 196. High scores obtained from each sub-scale reflect high psychological flexibility. In the adaptation study of the scale, Cronbach's Alpha internal consistency coefficients were found to be .84 for values and behavior in line with values, .60 for being in the moment, .72 for acceptance, .73 for contextual self and .59 for separation, respectively. In this study, the Cronbach's Alpha reliability coefficient of the scale was found to be 0.73. 3.3.3. Adult Divorce Adjustment Scale

The Adult Divorce Adjustment Scale was developed by Nazlı et al. (2021) and can be applied to adults who have started the legal divorce process or who are legally divorced.

The scale is a 5-point Likert-type (1= never; 2= sometimes; 3= often; 4= often; 5= always) and consists of 17 items and 3 sub-dimensions (Psychological Adjustment, Adjustment in Social Relations, Adjustment in Family of Origin Relations). A total score is obtained from the scale.

A high total score obtained from the scale indicates high adjustment after divorce.

In the reliability calculation of the scale development study, it was seen that the Cronbach alpha reliability coefficient for the entire scale was .90; and for its sub-dimensions, it varied between .84 and .87. For criterion validity, the relationship between Adult BUS and Life Satisfaction Scale and Psychological Resilience Scale was found to be .73. In this study, Cronbach's Alpha reliability coefficient was found to be 0.81 for the entire scale. Since the Cronbach's Alpha reliability coefficient of the scales was above 0.60, it can be said that the scales used in the study are reliable measurement tools. 3.4. Data Collection

The research data were obtained from 435 divorced and divorced individuals who applied to the family courts in the Istanbul Anatolian Courthouse and the Istanbul Anatolian Judicial Support and Victim Services Directorate during the 9-month period between October 2022 and June 2023. Before using the data collection tools, the necessary permissions were obtained from the authors who developed and adapted the scales (ANNEX-1, ANNEX-2) and the family court judges (ANNEX-8). The scales were applied to the participants face-to-face by legal support officers (psychological counselors, psychologists and social workers working in the pedagogical staff) working at the Istanbul Anatolian Legal Support and Victim Services Directorate. Before the scales were applied, the participants were asked to read the informed consent form and to approve voluntary participation. The application of the data collection tools was determined to be approximately 15 minutes. During the application, it was observed that individuals who were primary and secondary school graduates had difficulty understanding the items in the Psychological Flexibility Scale.

Data Analysis

460 people were reached within the scope of the research. 25 people who entered missing data into the scales and did not want to continue the study were determined and their data were not included in the scope of the research. Statistical analyses were performed with the responses of 435 participants in the IBM SPSS Statistics Standard Concurrent User V 26 statistical package program.

In the research, t test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Pearson Correlation

Coefficient analysis, multiple linear regression and linear regression analysis tests were applied to test whether the normality assumption was met.

Skewness and kurtosis values were examined to determine whether the variables met the normality assumption. Table 3.2. includes the arithmetic mean, standard deviation, kurtosis and skewness values of the scores obtained from the Adult Divorce Adjustment and Psychological Flexibility Scales and the findings regarding the reliability results of the scales.

FINDINGS

This section of the study includes the findings related to the research. First, the findings are presented regarding whether the divorce adaptation and psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals differ in terms of gender, age, perceived socioeconomic level, whether they are employed or not, number of children, whether they have received or are receiving psychological support, duration of marriage, whether they have initiated the divorce, and level of education. In the next stage, it is examined whether there is a significant relationship between the divorce adaptation levels of divorced and divorced individuals and their psychological flexibility.

Findings Regarding the Divorce Adaptation Levels of Divorced and Divorced Individuals

Table 4.1. presents the sub-dimensions of the Adult Divorce Adaptation Scale (Psychological Adjustment, Adjustment in Social Relations, Adjustment in Family of Origin Relations) and the n, x̄ and Ss findings regarding the total score.

Table 4.1. Findings regarding n, x̄, ss values of the adult divorce adjustment scale.

Adult Divorce Adjustment Scale Sub-dimensions n x̄ Ss

Psychological Adjustment 435 35.63 5.77

Adjustment in Social Relationships 435 14.67 3.88

Adjustment in Family of Origin Relationships 435 16.08 3.87

Adult Divorce Adjustment Scale Total Score 435 66.37 9.74

When the table above is examined, it is seen that the psychological adjustment sub-dimension arithmetic score average is 35.63; the social relations adjustment sub-dimension arithmetic score average is 14.67; the family of origin relationships adjustment sub-dimension arithmetic score average is 16.08; the Adult Divorce Adjustment Scale total arithmetic score average is 66.37.

4.2. Examining the Levels of Adjustment to Divorce of Divorced and Divorce-Stage Individuals According to Their Gender

Table 4.2. includes the findings of the t-test conducted to determine the level of differentiation according to gender regarding the sub-dimensions and total scores of the Adult Divorce Adjustment Scale.

Table 4.2. Findings of the t-test conducted to determine the level of differentiation according to gender regarding the sub-dimensions and total scores of the Adult Divorce Adjustment Scale.

YBUÖ Sub-dimensions Gender n x̄ Ss t p

Female 304 35.35 5.59 -1.52 .12

Psychological Adjustment Male 131 36.27 6.13

Female 304 14.76 3.84 .77 .44

Adjustment in Social Relations Male 131 14.45 3.96

Female 304 16.21 3.89 1.05 .29

Adjustment in Family of Origin Relations Male 131 15.78 3.82

Female 304 66.32 9.55 -.17 .86

YBUÖ Total Male 131 66.50 10.20

*p< 0.05

When the table above is examined, it is seen that divorced and it was concluded that the adjustment levels of individuals in the divorce stage

did not show a significant difference in the sub-dimensions of psychological adjustment (t=-1.52 p=.12>.05), adjustment in social relations (t=.77 p=.44>.05) and adjustment in family of origin relations (t=1.05 p=.29>.05) according to gender, in the Adult Divorce Adjustment Scale total score (t=-.17 p=.86>.05).

Examination of the Adjustment Levels of Divorced and Divorced Individuals According to Their Working Status

Table 4.3. presents the findings of the t-test conducted to determine the level of differentiation in the Adult Divorce Adjustment Scale sub-dimensions and total score according to their working status.

When the table above is examined, it is seen that divorced and in the process of divorce It was concluded that the individuals' adjustment levels to divorce did not show a significant difference in the sub-dimensions of adjustment in social relations (t=,39

p=,69>,05) and adjustment in family of origin relations (t=-,46 p=,64>,05) according to their employment status, and in the total score of the Adult Divorce Adjustment Scale (t=1,55 p=,12>,05). In the psychological adjustment sub-dimension, a significant difference was observed according to the employment status (t= 2,69 p=,00<,05), and when the means were taken into account, it was seen that the difference was in favor of those who were employed. Based on this finding, it can be said that the psychological adjustment of those who were employed was higher than those who were not employed.

Examining the Divorce Adjustment Levels of Divorced and Divorce-Initiating Individuals According to Their Divorce Initiation Status

Table 4.4. The t-test findings conducted to determine the level of differentiation according to the divorce initiation status regarding the Adult Divorce Adjustment Scale sub-dimensions and total scores are given.

Table 4.4. Findings regarding the t-test findings regarding the adult divorce adjustment scale sub-dimensions and total scores according to the divorce initiating status.

When the table above is examined, it is seen that the adjustment levels of divorced and divorced individuals according to their initiation of divorce are in the sub-dimensions of psychological adjustment (t= -1.75 p=.08>.05), adjustment in social relations (t=-.28 p=.77>.05), adjustment in family of origin relations (t=.23 p=.81>.05) and the total score of the Adult Divorce Adjustment Scale (t=-1.05 p=,29>,05)

it was concluded that there was no significant difference.

Examination of Divorce Adjustment Levels of Divorced and Divorce Stage Individuals According to Their Status of Receiving Psychological Support

Table 4.5. presents the t-test findings conducted to determine the level of differentiation according to the status of having received or receiving psychological support regarding the sub-dimensions and total score of the Adult Divorce Adjustment Scale.

DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In this section, the results obtained are discussed and interpreted within the framework of the literature.

In the next stage, the results regarding the findings are given and suggestions are presented in the light of these results.

Discussion

In this section, in addition to the relationship between the psychological flexibility of divorced and divorce-individuals and their levels of adaptation to adult divorce, the results obtained according to gender, whether or not they are employed, age, duration of marriage, whether or not they are the party initiating the divorce, socioeconomic status, receiving psychological support, level of education and the number of children they have are discussed and interpreted in relation to the literature.

Discussion of the findings regarding adaptation to divorce

Discussion of the findings regarding gender

In this study, it was concluded that the adaptation to adult divorce of divorced and divorce-individuals does not show a significant difference according to their gender. This result obtained; The conclusion that there was no difference between genders in the adjustment levels of individuals to divorce after the group intervention program applied to divorced individuals in the study conducted by Vukalovich and Caltabiano (2008) is parallel to the finding that no difference was observed between genders in terms of adjustment to separation and divorce in the Fisher Divorce Adjustment Scale in the study conducted by Hensley (1996); The differences are that in the study conducted by Thuen (2001), women exhibited lower levels of adjustment in the post-divorce process than men; in the study conducted by Bloom and Caldwell (1981), women's psychological adjustment in the pre-separation period was significantly weaker than men, whereas men reported significantly weaker adjustment in the early post-separation period than women; in the study conducted by Zeiss et al. (1981), women adjusted better to the post-divorce process, men had more difficulty in moving on from their past marriages and experienced less improvement in their general adjustment than women; and in the study conducted by Akın (2023), adult men adjusted more psychologically to the divorce process than women, while women adjusted more in social relationships than men. Discussion of findings related to age

In this study, it was determined that individuals who were divorced and in the process of divorce in the 44-54 age group had lower adaptation to adult divorce than individuals in the 22-32 and 33-43 age groups. This result obtained is parallel to the study conducted by Farnsworth et al. (1989) that psychological strength and coping tend to be lower among divorced older individuals, and the study conducted by Wallerstein (1986)

that revealed that women who divorced at the age of 40 and above were socially and psychologically disadvantaged in the task of establishing close relationships with adults and rebuilding social and economic stability after divorce, and that they felt lonely and rejected 10 years later, whereas women who divorced in their 20s and 30s made economic and emotional progress in the 10 years after divorce; The study conducted by Yılmaz and Fışıloğlu (2005) differs in that it is more difficult for young people to adapt to divorce, and that young people whose marriages have ended are more pessimistic than older

people. It is thought that the lower level of adaptation to divorce of individuals who have been married for a longer time and who are older may be related to the fact that they have invested more in their marriages both financially and spiritually, their potential to find a new spouse decreases, their socialization levels may decrease, and their children may be left alone at home as they become adults, which may reduce their social support and make them feel more emotionally pessimistic. Discussion of the findings regarding the status of initiating divorce

In this study, it was concluded that the adaptation to divorce of individuals who are divorced and in the process of divorce does not show a significant difference according to their status of initiating divorce. This result obtained; In a study conducted by Wang and Amato (2000), it was found that people who put more pressure on their spouses to divorce (such as wanting the divorce, bringing up the issue first, and initiating the divorce) generally adjusted better to the divorce and were less attached to their ex-partners. In a study conducted by Pettit and Bloom (1984), it was found that people who decided to end their marriages and stated that they took responsibility for this issue were more aware of the symptoms related to marital dissatisfaction and pre-separation stress, made the decision to leave and had fewer post-separation symptoms, were more satisfied with life after the divorce, and that being the one who initiated the divorce was more likely to be more

It differs from a study by Kitson (1982) in that participants who were highly attached to their spouses were significantly less likely to be the first to suggest divorce, participants who suggested divorce were more likely to feel relief and guilt about the divorce, and participants were significantly more likely to express reluctance and pressure to divorce when their spouses suggested divorce or when the decision was made mutually.

Discussion of findings regarding education level

In this study, it was found that divorced and divorced individuals with high socioeconomic status had higher levels of adjustment to divorce than individuals with low and medium socioeconomic status. It was determined that this result was parallel to the studies conducted by Booth and Amato (1991), Amato and Partridge (1987), Chan Lai Cheng and Pfeifer (2015). In these studies, it was concluded that it was easier for highly educated and divorced individuals to adjust to divorce than individuals with low education, and that their psychological well-being was positively affected. It is thought that the higher level of adjustment to divorce of divorced and divorced individuals with higher education levels compared to low-educated individuals may be related to their ability to find a job better and more easily, to be employed in more qualified positions, to earn higher incomes, to have effective communication and problem-solving skills, to cope better with stress, to have a stronger sense of control, to be more self-confident, to have more effective social support networks, and thus to their increased self-esteem and decreased negative emotions. Discussion of findings regarding perceived socioeconomic level

It was found that divorced and divorced individuals with higher socioeconomic levels had higher levels of adjustment to divorce than individuals with lower and middle socioeconomic levels. This result obtained; This is parallel to the findings in the study conducted by Demo and Acock (1996) that there is a positive relationship between income level and psychological adjustment in divorced individuals, the study conducted by Tschann et al. (1989) that divorced individuals who experienced less decrease in

income and had higher socioeconomic status were more likely to adjust to divorce, and the study conducted by Plummer and Koch-Hattem (1986) that found that men whose income decreased after divorce had more difficulty adjusting to divorce than women. Considering that divorced individuals with low socioeconomic status may experience more anxiety about the future compared to individuals with high socioeconomic status, may try to survive on social assistance, may have difficulty meeting their needs, may have difficulty in providing effective care for their children when they become the parent who assumes custody, and their stress levels may increase, may have a lower budget for participating in social environments or may not be able to participate in these environments at all, may have to work long hours and spend more limited time with their families, it is thought that it is predictable that divorced individuals with low socioeconomic status and those in the process of divorce have lower levels of adjustment to divorce.

Discussion of findings regarding employment status

In this study, it was concluded that divorced individuals who are employed and in the process of divorce have higher levels of psychological adjustment from the adult divorce adjustment sub-dimensions than those who are not employed. This result obtained; This is parallel to the findings by Menaghan and Lieberman (1986) that newly divorced people are significantly more depressed, that this increase in depression is mediated by greater economic problems and the perception that one's standard of living has deteriorated; that in divorced men, income level is positively related to happiness and negatively related to psychological distress; that in a study by Gove and Shin (1989), divorced women earn less than men, and that their net income is lower after alimony is added; that women's problems center around the stress associated with the loss of a stable living situation and the problems of living on a small income (often while raising children). It is thought that the higher psychological adjustment levels of divorced individuals who are employed and in the process of divorce compared to individuals who are not employed may be related to the fact that individuals feel more secure financially, have social support from their work environment, can leave their shared home and establish a new order, can plan for the future more easily, have gained their economic independence, and especially women do not have to postpone divorce for children.

Discussion of findings regarding dissociation and contextual self sub-dimensions

Dissociation is the ability of an individual to define emotions, thoughts and memories as internal experiences rather than accepting them as a reality related to both himself and his environment (Walser and Westrup, 2007; as cited in Kul and Türk, 2020). It refers to the individual drawing a boundary between himself and these thoughts without ignoring negative emotions and thoughts. Contextual self, on the other hand, is the individual's acceptance of what he experiences without judging them and the ability to experience the here and now as it is. The observation of the contextual self is also defined as pure awareness. This observation is the ability to simultaneously notice events occurring in the external world and internal and psychological sensations from a holistic perspective. Although the individual's emotions, thoughts and value judgments may change over time, the contextual self does not change (Harris, 2016; as cited in Kul and Türk, 2020).

Regarding the results obtained in the current study; it is thought that divorced and divorced individuals can convey the events they have experienced in a very different way and with a language that accuses each other, can accept the experiences they convey as

real, can shape the steps they will take during the divorce process according to these thoughts they think are real, can label themselves as "unlucky, unlucky, unlucky", have difficulty in distancing themselves from their thoughts, therefore, cannot make a holistic evaluation by looking at the events that caused the divorce from a distance, can judge the events they have experienced, can have difficulty in accepting their experiences because they can have a belief that they do not deserve to experience these events, and therefore, it becomes difficult for them to adapt to divorce. In this study, no significant relationship was found between the sub-dimensions of psychological flexibility, separation and contextual self, and the total score and sub-dimensions of adult divorce adaptation. It is thought that the number of items for the dissociation and contextual self sub-dimensions in the Psychological Flexibility Scale used in the study (three items for each sub-dimension) may have been insufficient to measure these behaviors of individuals.

CONCLUSION

The following conclusions have been reached regarding the comments made in the context of the findings obtained from the research.

1. It has been concluded that the adult divorce adaptation levels of divorced and divorced individuals do not show a significant difference according to their gender.

2. It has been observed that the psychological adaptation levels of divorced and divorced individuals who are employed are higher than those who are not employed in the adult divorce adaptation sub-dimensions; there is no significant difference in the total scores of social relations adaptation, family of origin relations adaptation and adult divorce adaptation.

3. It has been concluded that the adult divorce adaptation levels of divorced and divorced individuals do not show a significant difference according to their status as the initiator of the divorce.

4. It has been found that the adult divorce adaptation levels of divorced and divorced individuals do not show a significant difference according to their status of receiving psychological support.

5. Divorced and divorced individuals did not show any significant difference in their adult divorce adjustment levels according to their ages in the sub-dimensions of psychological adjustment, adjustment in social relations and adjustment in family of origin relations; when the total score of the Adult Divorce Adjustment Scale was examined, it was determined that divorced and divorced individuals in the 44-54 age group had lower adult divorce adjustment than individuals in the 22-32 and 33-43 age groups.

6. Divorced and divorced individuals in high socioeconomic levels had higher divorce adjustment levels than individuals in low and medium socioeconomic levels.

7. Divorced and divorced individuals who graduated from higher education had higher divorce adjustment levels than individuals who graduated from primary and secondary education.

8. It has been concluded that divorced individuals who have been married for 1-9 years and are in the process of divorce have higher levels of adjustment to divorce than individuals who have been married for 20 years and above, and individuals who have been married for 10-19 years have higher levels of adjustment to divorce than individuals who have been married for 20 years and above. 9. It has been observed that divorced

individuals who have 1 child and are in the process of divorce have higher levels of adjustment to divorce than individuals who have 3 or more children; in the sub-dimensions of psychological adjustment, adjustment in social relations and the total score of adult adjustment to divorce, divorced individuals who have 1 child and are in the process of divorce have higher levels of adjustment to divorce than individuals who have 2 children. 10. It has been concluded that divorced individuals who have 1 and 2 children and are in the process of divorce have higher levels of psychological flexibility compared to individuals who have 3 or more children. 11. It has been determined that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals who have been married for 1-9 years and 10-19 years are higher than those who have been married for 20 years or more.

12. It has been concluded that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals who are higher education and secondary school graduates are higher than those who are primary school graduates.

13. It has been determined that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals with high socioeconomic status are higher than those with low socioeconomic status.

14. It has been determined that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals show a significant difference in the sub-dimension of being in the moment according to their age, and that the levels of being in the moment of divorced and divorced individuals in the 33-43 age group are higher than those in the 44-54 age group.

15. It was concluded that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals showed a significant difference in the sub-dimension of being in the moment according to their status of receiving psychological support, and that the levels of being in the moment of individuals who did not receive psychological support were higher compared to those who did.

16. It was concluded that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals showed a significant difference in the sub-dimension of values and behavior in line with values, and that the levels of behavior in line with values and values of individuals who were plaintiffs were higher than those of defendants.

17. It was concluded that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals did not show a significant difference in the total and sub-dimension scores of the Psychological Flexibility Scale according to their employment status.

18. It was concluded that the psychological flexibility levels of divorced and divorced individuals showed a significant difference in the sub-dimensions of values and behavior in line with values and acceptance according to their gender, and that men had higher levels of acceptance, while women had higher levels of behavior in line with values and values.

It was concluded that the divorced and divorced individuals' psychological flexibility levels increased, and their adjustment to divorce levels increased. It was determined that there was a positive statistically significant relationship between the psychological flexibility total score and the adult divorce adjustment total score and its sub-dimensions.

20. It was concluded that a one-unit increase in the values and behavior score in line with the values, which are the sub-dimensions of psychological flexibility, increased the adult divorce adjustment score by 0.301 points, a one-unit increase in the present moment sub-dimension score increased the adult divorce adjustment score by 0.463 points; the effect of the acceptance, contextual self and separation sub-dimensions on adult divorce adjustment was not statistically significant, and the psychological flexibility sub-dimension scores explained 32.8% of the adult divorce adjustment scores. 21. It was determined that a one-unit increase in the total psychological flexibility score increased the adult divorce adjustment score by 0.284 points, and the psychological flexibility score explained 26% of the adult divorce adjustment score.

Recommendations

Based on the findings and results of the study, the following recommendations are made.

1. Since no significant difference was found between the levels of divorce adaptation of individuals who are divorced and in the process of divorce,

in terms of gender and divorce initiation status, attention should be paid to a more balanced number of groups in future studies,

2. Since it was observed that the average divorce adaptation score of individuals who are divorced and in the process of divorce in the 44-54 age group is statistically lower than that of adults, individual or group psychological counseling sessions should be organized for individuals in this age group to better adapt to divorce,

3. Providing training to individuals with low education levels, divorced and in the process of divorce, to increase their awareness levels on the effects of divorce on the individual and adaptation to divorce, and providing individual psychiatric counseling to those in the risk group. counseling

4. Conducting individual or group psychological counseling services for individuals who are divorced and in the process of divorce with low socioeconomic status and providing information on which socioeconomic resources and assistance these individuals can access,

5. Cooperating with the municipality and relevant institutions and carrying out projects in order to ensure that individuals who are not employed can be employed in suitable places and to increase their level of adaptation to divorce,

6. Addressing the age group of the children of divorced individuals who have children and whether the ages of the children are one of the factors affecting the level of adaptation to divorce of parents,

7. Since individuals may need help both for themselves and their children during or after the divorce process, determining the purpose and duration of the support received by individuals receiving psychological support and re-examining the contribution of the psychological support received to adaptation to divorce,

8. Investigating how divorce after the same period of marriage will affect adaptation to divorce in different age groups,

9. Only the Istanbul Anatolian Legal Support and Victim Support Since the divorced individuals who applied to the Directorate of Services and are in the process of divorce are included, the subject should be studied in different directorates,

10. Divorced individuals and individuals in the age group of 44-54 who are in the process of divorce should keep a diary in order to increase their level of staying in the moment and to be aware of their emotional experiences,

11. Divorced individuals who have been married for 20 years or more and individuals in the process of divorce should develop their stress coping strategies, have a social support network, accept the negative experiences they have experienced both during the marriage and divorce process and develop their forgiveness skills, and receive the psychological counseling service they may need for this,

12. In-service training on adaptation to divorce should be provided to legal support officers (pedagogues, psychologists and social workers) working in the Directorates of Legal Support and Victim Services throughout Turkey,

13. Legal professionals should be provided with training on adaptation to life after divorce, with the guidance of the family courts, It is recommended that seminars and trainings be organized regarding adaptation to divorce for mental health professionals who carry out counseling activities within the scope of the Protection Law.

REFERENCES

Ahrons, C. R. (1980). Divorce: A crisis of family transition and change. Family

Relations, 29(4), 533–540.

Akın, A. N. (2023). Social effects of divorce process on women. (Master's thesis). KTO

Karatay University Graduate Education Institute, Konya.

Akkaya, M. (2010). Investigation of the effects of attachment styles, coping styles, problem-solving skills and communication styles on the divorce process. (Master's thesis). Karadeniz Technical University Social Sciences Institute, Trabzon.

Akkoc-Arabaci, L. N. (2020). The mediating role of psychological flexibility in the relationship between time perspective and psychological well-being (Unpublished Master's Thesis). Istanbul Medipol University, Istanbul.

Aktas Akoglu, O. A. and Kucukkaragoz, H. (2018). A study on the reasons for divorce and the difficulties encountered after divorce: The case of Izmir. Society and Social Services, 29(1), 153-172.

Aktaş, Ö. (2011). The reasons for divorce and the difficulties encountered after divorce. (Doctoral dissertation). Dokuz Eylül University, Institute of Educational Sciences, Izmir.

Aktaş, Ç. (2018). The effect of divorce on men: The case of Istanbul. Imagination, 2(2), 29-

57.

Aktaş, G. and Uray, D. (2021). Men's experiences regarding the divorce process: A qualitative study in Denizli. Cumhuriyet University, Faculty of Arts and Sciences, Journal of Social Sciences, 45(2), 1-28.

Altunkeser, B. (2022). An examination of the effectiveness of Fisher's program for adaptation to life after divorce. (Doctoral dissertation). Ankara University, Institute of Educational Sciences, Ankara.

Amato, P. R., & Previti, D. (2003). People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. Journal of family issues, 24(5), 602-626.

Amato, P. R., & Partridge, S. (1987). Widows and divorcees with dependent children: Material, personal, family, and social well-being. Family Relations, 316-320.

123 Ambert, A. M. (1983). Separated women and remarriage behavior: A comparison of financially secure and financially insecure women. Journal of Divorce, 6(3), 43-53.

Ardahan, M. (2006). Social support and nursing. Anatolian Journal of Nursing and Health Sciences, 9(2), 68-75.

Ardıç, O. (2002). Civil law. Ankara: Seçkin Publishing House.

Arı, H. and Turhan, N. (2022). Investigation of psychological flexibility levels of mothers with children between the ages of 1-3. Journal of Sustainable Education Studies, (Ö1), 295-303.

Asanjarani, F., Guzmán-González, M. & Etemadi, O. (2021). Adjustment to divorce among

Iranian and Chilean women: An exploratory study. Mental Health, Religion &

Culture, 24(1), 23-36.

Asanjarani, F., Jazayeri, R., Fatehizade, M., Etemadi, O., & De Mol, J. (2018). The

effectiveness of fisher's rebuilding group intervention on divorce adjustment and

general health of Iranian divorced women. Journal of Divorce & Remarriage, 59(2),

108-122.

Atal, S., & Cheng, C. (2016). Socioeconomic health disparities revisited: Coping flexibility

enhances health-related quality of life for individuals low in socioeconomic status.

Health and Quality of Life Outcomes, 14(1), 1-7.

Aykut, Ö. F. (2023). Investigation of psychological flexibility, resistance to change and intellectual thinking states of individuals with and without living experience abroad. (Master's thesis). Istanbul Nişantaşı University Graduate Education Institute, Istanbul.

Bakalım, O. and Şanal Karahan, F. (2022). Fear of compassion and psychological flexibility in adults. IBAD Journal of Social Sciences, (12), 539-559.

Baki, G. (2020). The mediating role of emotion regulation and mindfulness in the relationship between cognitive (psychological) flexibility and stress coping styles. (Master's thesis). Health Sciences University Hamidiye Health Sciences Institute, Istanbul.

Barutcu, K. F. (2009). Adjustment to breakup of romantic relationships: initiator status,

certainty about the reasons of breakup, current relationship status and perceived social support. (Master's thesis). Middle East Technical University Social Sciences Institute, Ankara.

Baynal, F. (2018). Investigation of religious and spiritual effects on coping after divorce. Bilimname, 2018(35), 253-282.

Ben-Itzhak, S., Bluvstein, I. & Maor, M. (2014). The psychological flexibility questionnaire

(PFQ): Development, reliability and validity. Webmed Central Psychology, 5(4), 1-10.

Berryhill, M. B., Hayes, A., & Lloyd, K. (2018). Chaotic-enmeshment and anxiety: The mediating role of psychological flexibility and self-compassion. Contemporary Family Therapy: An International Journal, 40(4), 326–337.

Biglan, A., Hayes, S. C., & Pistorello, J. (2008). Acceptance and commitment: Implications for prevention science. Preventive Science, 9, 139-152.

Birnbaum, G. E., Orr, I., Mikulincer, M., & Florian, V. (1997). When marriage breaks up-does attachment style contribute to coping and mental health? Journal of Social and Personal Relationships, 14(5), 643–654.

Bond, F. W., Hayes, S. C., Baer, R. A., Carpenter, K. M., Guenole, N., Orcutt, H. K., Waltz, T., & Zettle, R. D. (2011). Preliminary psychometric properties of the acceptance ance and action questionnaire–II: A revised measure of psychological inflexibility and experiential avoidance. Behavior Therapy, 42(4), 676–688.

Booth, A., & Amato, P. (1991). Divorce and psychological stress. Journal of Health and Social Behavior, 32(4), 396–407.

Brown, P., Felton, B. J., Whiteman, V., & Manela, R. (1980). Attachment and distress following marital separation. Journal of Divorce, 3(4), 303-317.

Bumpass, L. L., Martin, T. C., & Sweet, J. A. (1991). The impact of family background and early marital factors on marital disruption. Journal of Family Issues, 12(1), 22-42.

Büyüköztürk Ş. (2011). Manual of data analysis for social sciences. Ankara: Pegem Akademi.

Carr, A. (2000). Divorce research: Lessons fo familytherapists. In A. Carr (Ed.), Clinical Psychology in Ireland, Volume 4. Family Therapy Theory, Practice and Research (pp. 125 107-124). Wales: Edwin Mellen Press.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PLACE ATTACHMENT, TRAUMATIC GRIEF AND COPING SKILLS IN EARTHQUAKE SURVIVORS

DEPREMZEDE BİREYLERDE YER BAĞLILIĞI, TRAVMATİK YAS VE BAŞA ÇIKMA BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

ÜMMÜ GÜLSÜM ŞEYHANLIOĞLU[1] BENGÜ BERKMEN[2]

Klinik Psikolog, Klinik Psikoloji,

https://orcid.org/0009-0006-1843-8205

[2]Yardımcı Doçent, Uluslararası Kıbrs Üniversitesi, Klinik Psikoloji, https://orcid.org/0000-0002-1306-9758

Özet

Bu araştırma; depremzede bireylerde yer bağlılığı, travmatik yas ve başa çıkma becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerine incelenmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın evreni Türkiye Cumhuriyeti' nde 6 Şubat depreminde etkilenen 11 ili kapsayan, 18 yaş üstü kişiler ile yapılmıştır, 243'ü kadın 157'si erkek olmak üzere toplam 401 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada katılımcılardan veri toplamak amacıyla Demografik Bilgi Formu, Yer Bağlılığı Ölçeği (YBÖ), Travmatik Yas Envateri Ölçeği (TYEÖ), Başa Çıkma Tutumlarının Değerlendirilmesi Ölçeği (BÇTDÖ) kullanılmıştır. Yüz yüze uygulanan ölçeklerden elde edilen verilerin istatistiksel işlemleri IBM SPSS 25.0 programıyla gerçekleştirilerek verilerin analizi ve yorumlanması yapılmıştır. Araştırmada elde edilen istatistiksel verilere bakıldığında, katılımcıların Başa Çıkma Tutumları ile Yas envanter puanlarının anlamlı ve negatif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Başa çıkma tutumlarının daha güçlü olması ile yas davranışının azalması ile benzetme arttığı görülmektir. Korelasyon analizine göre, depremzede bireylerin Travmatik Yas Envanteri ile Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme arasında anlamlı ve pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Regresyon analizinin neticelerine göre; Yer Bağlılığı ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanterini Yordama Durumu için oluşturulan modelin istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu, Yer Bağlılığı ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanteri varyansı %1,2'sini açıklayabildiği anlaşılmaktadır. Bulunan sonuçlara göre; Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanteri varyansı, istatistiksel olarak negatif yönde anlamlı yordadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baş Etme, Deprem, Travmatik Yas, Yer Bağlılığı

Abstract

This research aims to examine the relationships between place attachment, traumatic grief and coping skills in earthquake survivors. The population of the study consisted of a total

of 401 voluntary participants, 243 women and 157 men, covering 11 provinces affected by the February 6 earthquake in the Republic of Turkey, over the age of 18. In order to collect data from the participants, Demographic Information Form, Place Attachment Scale (PLS), Traumatic Grief Inventory Scale (TGIS), Assessment of Coping Attitudes Scale (ACCA) were used. The data obtained from the scales applied face-to-face were statistically analyzed and interpreted using IBM SPSS 25.0 program. When the statistical data obtained in the study are examined, it is seen that there is a significant and negative relationship between the participants' Coping Attitudes and Grief Inventory scores. It is seen that the stronger the coping attitudes are, the more the grief behavior decreases and the analogy increases. According to the correlation analysis, a significant, positive and moderate relationship was found between the Traumatic Grief Inventory and Coping Attitudes Assessment of earthquake survivors. According to the results of the regression analysis; it is understood that the model created for the Prediction of Place Attachment and Evaluation of Coping Attitudes on Traumatic Grief Inventory is statistically significant and that Place Attachment and Evaluation of Coping Attitudes can explain 1.2% of the variance of Traumatic Grief Inventory. According to the results, it was determined that Evaluation of Coping Attitudes predicted the variance of Traumatic Grief Inventory in a statistically negative and significant way.

Keywords: Coping, Earthquake, Traumatic Grief, Place Attachment

1. GİRİŞ

Doğal afetlerden olan depremler, günlük hayatı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etkiler yıkımlara, yaralanmalara ve ölümlere neden olabilmekte ve toplumda olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Öyle ki dünya üzerinde meydana gelen depremler, milyonlarca kişinin yaşamını yitirmesine yol açmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 20. yüzyılda depremler sonucunda yaklaşık olarak 2,3 milyon insan yaşamını yitirdiğini belirtmektedir. (Güven, 2010). Türkiye, birçok fay hattının kesiştiği bir deprem kuşağında yer almaktadır. Türkiye'de son yüz yıl içerisinde yüzden fazla depremler kaydedilmiştir (Duyan, 2000). Türkiye, dünya geneli deprem kaynaklı can kaybının en çok yaşandığı ülkeler arasında 3. sırada yer almaktadır (AFAD, 2019). Yapılan araştırmalara göre deprem felaketleri, yılda bir milyondan fazla meydana gelmektedir (Bhatti ark., 2008). Deprem sonrasında hayatta kalan bireyler, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), anksiyete ya da depresyon gibi ciddi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır ve bu durum, onları psikolojik sağlık açısından yüksek risk grubuna koymaktadır (Bhatti vd., 2008).

Afet sonrası yaşanılan ölüm, yaralanma ve mal kayıpların olması kişilerde olumsuz sonuçlar oluşmasına, özellikle can kayıplarının kişilerde derin izler bırakmasına neden olabilmektedir. Ani ve trajik şekilde olması bireylerin baş etme mekanizmalarını etkisiz kılabilmektedir. (Karabulut ve Bekler 2019). Depremler, toplumsal ve bireysel etkisi ile travmatik bir özelliğe sahiptir. Travmatik ölümler sonucu yaşanan kayıp sonrası süreçte kişiler yaslarını travmatik şekilde sürdürebilmektedir (Yelboğa, 2023). Travmatik yas, değer verilen kişinin beklenmedik ve ani bir şekilde şiddetli bir ölüm ile, kayıp yaşayan kişide belirtiler göstermesidir (Jacobs, 1999). Deprem afeti değerlendirilmesinde, depremlerin çoklu kayıplar getirmesi bireylerde kayıpların zorlu bir yas sürecine girdiği görülmektedir. Özellikle yakın bir sevdiği veya yakınını travmatik bir şekilde kaybetmesi bireyleri travmatik bir yas sürecine sürükleyebilmektedir. Yaşanılan kayıptan sonra bireyde gelişen yas normal ve doğal tepkilere sahiptir (Mestçioğlu, 2003).

Deprem ile ilişkili olduğu düşünülen bir başka kavram ise stres ve başa çıkma biçimleridir. Stres, bireyin ruh ve beden bütünlüğünün olumsuz bir uyarana maruz kalması sonucu gözlenen bir süreç olarak açıklanmaktadır (Baltaş ve Baltaş, 2000). Baş çıkma ise, stresli olan durumlardan kurtulmak için gösterilen çaba olarak tanımlanmaktadır (Gökdal ve Düşünceli, 2019). Depremde yaralanmaların olması, ev ve iş yerlerini kaybetmesi, söz konusu travmatik ölümlerin kişi üzerinde olumsuz etkilerini arttırmaktadır. Kahramanmaraş depremi sonrası insanların yaşadığı zorluklar, afet bölgesinde ilan edilen şehirlerin güvenli olmadığı, yıkılma sonucu yaşanmaz hale gelmesi binlerce kişinin yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Depremde yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalan kişiler için bu süreç daha zorlu olmaktadır. Kişilerin bu süreçte nasıl başa çıkacağı konusunda endişeleri olabilmektedir. Bunlardan yola çıkarak çalışmanın amacı, depremzede bireyler arasında yer bağlılığı, travmatik yas ve başa çıkma becerileri arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu kapsamda, depremzedelerin yer bağlılığı düzeyi ile başa çıkma becerileri arasındaki ilişkilerin analizi, travmatik yas sürecinde bu faktörlerin nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1 Deprem

Afetler toplumu fiziksel, sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan etkileyen hayat akışını ciddi anlamda kesintiye uğratabilen olaylardır (Mason ark., 2019). Doğal afetler bireyin yaşamak istemediği can ve mal kaybının yaşanmasına, manevi kayıpların olmasına neden olabilmektedir. (Tiryaki, 2023). Başlıca doğal afetler; tsunami, sel, çığ, volkanik patlamalar, fırtına ve deprem gibi kuvvetli büyük afetler olarak bilinmektedir (Ceylan ark. 2023). Yer kabuğunda meydana gelen kırılmalardan ötürü aniden ortaya çıkan titreşimlerle dalga boyutların yayılması sonucu oluşan sarsıntılara deprem denmektedir (İşçi, 2008). Deprem, yeryüzünde güvenilir olarak kabul gören yerlerinde ve bu yerlerin üzerinde bulunan bütün binaların zarar görebileceğine, buna bağlı olarak da can kaybına ve yapı yıkımlarının olabileceğini gösteren bir doğa olayıdır (Büyükkaraciğan, 2016). Türkiye'de geçmiş yıllarda pek çok insanın yaşamını etkileyen doğal afetlerden biri depremdir. Türkiye doğal afetler hususunda dezavantajlı bir ülke yerleşimine sahip olmasının altında iklim farklılıklarının, topoğrafik yapısı özelliklerinin ve yeryüzü şekillerinin etkisi olduğu bilinmektedir. Türkiye fay hatlarının yüksek yıkım gücü nedeniyle her an oluşabilecek depremlerle risk altındadır. Türkiye yer yapısından dolayı % 96'sı riskli deprem tehlikesine sahip iken % 98'inin ise deprem riskinin yüksek olduğu bölgelerde yaşandığı bilinmektedir. (Başıbüyük, 2004). Türkiye bulunduğu konumundan dolayı, doğal afetlerden biri olan deprem tehlikesini en fazla yaşayan ülkeler arasında yer almaktadır. Doğal afetler son yıllarda dünyada sayıca artış olduğu gözlenmektedir. Afetler maddi manevi zararlar, gündelik yaşantımızda kesintiye uğratan ve nerede ne zaman olabileceği kestirilemeyen bir doğal olaydır (Kadıoğlu, 2008).

1.1.2 Travmatik Yas

Kişinin yaşamında ağır olaylar, izi silinemeyen korkular ve güçsüzlük duygusunu ortaya çıkma sebebi olarak gösterilen travma, kişilerin duygularını, ruhsal durumlarını etkisi altına almaktadır (Özden, 2017). Travma kişinin ruhsal, bedensel varlığını sarsan, inciten ve yaralayan olayları tanımlamak için kullanılmaktadır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ilk yarısında "travma'' kavramını fiziksel dışı kullanımı kısıtlanmıştır (Jones, 2007). Ölüm ve ağır yaralanmanın, fiziksel bütünlüğüne yönelik tehdit ile ortaya çıkan, bireyin yaşadığı ve şahit olduğu, sevdiği bir insanın başına gelen olağan dışı olayalar olarak

tanımlanmaktadır (İnci ve Boztepe, 2013). Günümüzde travma, tıp teriminin karşılığı olarak "bedene dış etmen tarafından bir zarar gelmesi" olarak tanımlamaktadır (Kocatürk, 2005). Dışsal etken olarak görülen travma, sağlıklı bir kişinin travmaya uğramasıyla kişiden beklenen bu problemi halletmesidir. Travma sonrası kişi psikolojik sorun yaşıyor ise kişide zihinsel hastalık veya yatkınlık olduğu gösterebilmektedir. Bireyin egosu düşük, şizofreniye benzer biyolojik temelli düşünülen bir rahatsızlığı vardı. Hastalığın nedeni aslında bireyin tam kendisi olduğunu belirtmektedir. (Jones ve Wesley, 2005). Kayıp yaşayan ve kayıp yaşama sürecindeki değişkenlerin analiz edilmesiyle teoriler ve sürekli yeni bilgiler ile yenilenmektedir. Modern psikoloji tarihinde yapılan ilk çalışma Freud tarafından yazılan, Yas ve Melankoli eser ile literatüre girmiştir. Freud klinik ve normal yas sürecini arasında ki farklılıkları ayırmak için yapılandırmıştır. Freud (1917)' a göre kayıp yaşayan bir kişinin deneyimleyip depresif belirtilerin yas süreci kişinin iyi olma halinin yaptırımın bir parçasıdır. Sevilen bir kişinin ölümünden sonra, kaybı yaşayan bireyin; çevresine, kendisine, içinde yaşadığı dünyaya ilgisini kaybetmesine, psiko-sosyal açıdan sağlıklı olmak için yeniden düzenli bir sürecin parçası olduğu bulgusu halen geçerliliğini korumaktadır (Rubin ark., 2000).

Sevilen bir kişinin ardından kayıp ve ayrılık sonrası bireysel ve duruma özgü 3 farklı kavram bulunmaktadır. (Bildik ve Malkinson, 2009). Bu kavramlar:

1) *Kayıp (Bereavement):* Kişinin sevilen birini kayıp etmesidir. Kayıp yaşayan birini içinde bulunduğu durum nesnel olarak ifade eder (Gizir, 2006).

2) *Matem (Mourning):* Kayıp sonrası yaşanılan üzüntüyü ifade etmektir. Kaybedilen kişinin ardından duyulan üzüntü, kayıp edilen kişiye ulaşmaya çalışma, yeniden yapılanması gibi aşamalardan oluşmaktadır. Matem, kültür yanını temsil etmektedir ve birçok kültür davranışları içerir. Bu ritüeller kaybın birçok dış parçasını yansıtmaktadır. Gelenekleri, süreleri açısından toplum ve dini gruplar arasında farklılıklar göstermektedir. (Malkinson, 2009; Cowen, ark., 2012).

3) *Yas (Grief):* Kişinin kayıp karşısında verdiği öznel tepkilerdir. Kayıp sonrası kişilerin kayba karşı uyum tepkileri, sıkıntılarını kaybın iç parçasını yansıtır. Kayıp esnasında yas tepkileri fiziksel, bilişsel, davranışsal ve duygusal olarak kendini gösterebilmektedir (Bildik, 2013).

Travmatik yas, sevilen bir kişinin ani ve beklenmedik şiddetli bir şekilde ölmesi, kayıp sonrası kişilerde ortaya çıkan tepkiler ve belirtilerin oluşması ile tanımlanmaktadır (Jacobs, 1999). Kayıp sonrası ortaya çıkan yas, doğal ve normal bir tepkidir. Travmatik yas bu doğal süreçlerde ölümün beklenmedik ve ani olması ile etkilenir. Bu etki bedensel ve ruhsal hastalıklarının oluşması için büyük bir risktir. Doğal afetler (sel, deprem, heyelan, yangın), kazalar, aile içi şiddet, savaş ve çatışmalar Türkiye'de çok sayıda beklenmedik olup kayıplara neden olmaktadır (Özpolat ve Yüksel, 2001, Sencer 2001). Fiziksel, bilişsel, duygusal ve davranışsal yas semptomları şiddetli şekilde bireyi etkilemekte olup yas sürecini uzatabilmektedir. Bitmeyen yasa saplanıp kalan kişi sürekli yas tutarak hayatını sürdürmek durumunda kalmaktadır. Ani ve beklenmedik kayıpların yas sürecini zorlaştıran, kişinin sevdiklerini ve yakınları ile vedalaşmamaları olmasıdır.

Beklenilen ölümlerde bireyler kendilerini bu duruma hazırlamaktadır. Deprem gibi ani ve travmatik kayıplarda kişi son zamanlarında yanında olamamakta ve ona dokunamamaktadır. Bu durumlar yası travmatik hale getirebilmektedir (Yelboğa, 2023).

1.1.3 Yer ve Yer Bağlılığı

Yer, sadece fiziksel özellikleri ile değil psikolojik etkileşimli bir kavrama karşılık sosyal, fiziksel birleşimler ile birbirine bağlanmaktadır. İnsanların hayatlarını çevrelerine verdiği etki ve anlamlar ile bütünlük sağlayan bir çerçevedir (Güler ve Karaçor, 2018). İnsanların iletişim kurdukları, bağlandıkları yere anlam yükledikleri mekana bağlı konumlardır. (Cresswell, 2004). İnsanların, alan ya da nesneye yönelik bilişsel, eylemsel, edimsel, duygu- duyuşsal ve sezgisel durumlarını betimler. (Özgen, 2020). Yere atfedilen üç bileşen vardır. Bu bileşenler birbiri ile ilişkilidir. İlki fiziksel yerleşim, ikincisi sosyal kültürlere bağlı olarak psikososyal süreçleri, üçüncüsü ise o yer ile yapılan tören ve faaliyetleri içermektedir (Stedman,2002). Bu bileşenler farklı tipleri ve ölçekteki yerleri tanımlamaktadır.Yer oluşumunun anlam akışını anlamlandırmak için insanlar fiziksel ve sosyal ortamlar içinde sürekli etkileşim halinde olması gerekir. Bu süreçte anlam yüklenmesi sosyal ve bireysel olarak yer bağlılığına işaret etmektedir (Stokowaki, 2002).). Yer bağlılığı, insanların yaşadıkları yerlerden zorla uzaklaşması psikolojik ilişkiler üzerinde yapılan araştırmalar sonucu elde edilmiştir. Bowlby (1988) ‘in bağlanma teorisinden türetilmiştir. Kişileri bir yerlere bağlayan duyguları ifade etmektedir (Güler ve Karaçor, 2018). Yer bağlılığı, kişinin bir yere karşı geliştirdiği duygusal etkileşim ile yapılan bağdır (Giullani, 2003). Yer bağlılığını insanlar evleri gibi değerli gördükleri sosyo-fiziksel ortamlar içinde sürekliliği bulunan bağlar olarak ele almaktadır (Browns ve Perkins, 1992). İnsanlar için önemli bir yere sahip olan yer bağlılığı, toplumun sahip olduğu değerlere, sembollere, çevre ve konutlara, hatıralara, yakın çevre ve geleneklerine göre değerlendirilir. Bir yerlerden ayrılmak zorunda olmaları, sabit bir yaşam sürdürmesi oldukça zor olabilmektedir. Çünkü travma gibi etkenler, toplumun bu değişimi beklemediğinden dolayı bir yerlerden kopma veya ayrılmada uyum sağlaması oldukça sıkıntılar yaşamasına sebep olabilmektedir (Rennick, 2003).

1.1.4 Başa Çıkma

Stres, kişinin günlük yaşamında karşılaştığı olay, ilişkilerde zorlanma ve sıkıntı durumudur. Birey çevresindeki baskılar, çatışmalar ve gerilimlere, uyaranlara verdiği duygusal, bilişsel ve bedensel tepkiler olarak tanımlanır (Newbury-Birch ve Kamali, 2002). Günlük yaşantımızda iç ve dış etkenlerden oluşan, birey tarafından tehdit edici durumları, zararları değerlendirmesi, ruhsal ve bedensel boyutlar ile ortaya çıkan uyarılmalardır (Şanal-Karahan, 2016). Stres belirtileri; aşırı terleme, öfke, gerginlik, tansiyon, alınganlık, dikkatsiz davranışlar, karamsarlık, uyku problemi ve nefes almada güçlük gibi psikolojik ve davranışsal belirtilerdir (Braham, 2002). Stres ile baş etme, kişiyi stres durumuna getiren tehdit edici etkenleri azaltma, kontrol etme ve tolere etme olarak tanımlanır (Bozdağ, 2015). Başa çıkma kelimesi eski Yunanca’da “kolahos’’ olarak yer alır. Bu kelimenin anlamları, ‘karşı karşıya gelmek, çarpmak ve karşılamak’ anlamını taşır. Araştırmalar başa çıkma kavramının, kaynaklarının iyi yöntem kullanımı, aktif bir davranış, etkili çözümlerin ve taleplerin azaltılması ile içerik özelliklerinin sonucuna varılmıştır. (Marsella ve Jash-Scheuer,1998).

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel araştırma türünde olup ilişkisel tarama modeli esas alınmştır. İlişkisel tarama modeli, en az iki sürekli değişken arasındaki ilişkilerin incelendiği bir modeldir (Karasar, 2011).

Yapılan çalışmada da depremzede bireylerde yer bağlılığı, travmatik yas ve başa çıkma becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi hedeflendiğinden bu araştırma modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

2.2 Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 6 Şubat 2023 depremini Kahramanmaraş, Adıyaman, Hatay, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Şanlıurfa, Elazığ, Adana, Osmaniye,'de depremi yaşamış olan bireylerden oluşturulmuştur. Katılımcıların 243'ü kadın, 158'i erkek olmak üzere toplam 400 gönüllü katılımcı oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemi, "Amaçlı Örneklem Yöntemi" esas alınarak belirlenmiştir (Malhotra, 2004). Araştırmaya dahil edilecek örneklem büyüklüğünün tespiti için Evreni Bilinmeyen Örneklem Yöntemi tercih edilmiştir. Bu yönteme göre, örneklem sayısının belirlenmesi aşağıda formülle ifade edilmiştir (Hair ark., 2000).

2.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcılara sırasıyla Kişisel Bilgi Formu, Yer Bağlılığı Ölçeği, Travmatik Yas Ölçeği, Başa Çıkma Durumlarını Değerlendirme ölçeği verilmiştir.

2.4 Araştırmanın İşlem Yolu

UKÜ Etik Kurulu'ndan 17/04/2024 (EKK23-24/008/09) tarihinde izin alınmıştır. Veri toplama süre Mart 2024 ile Nisan 2024 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bilgilendirme formu ve bilgilendirilmiş onam formu sunulan katılımcılar, araştırma hakkında detaylı bilgi sahibi olmuştur. Katılımcılara Kişisel Bilgi Formu, Yer Bağlılığı Ölçeği, Travmatik Yas Ölçeği ve Baş Etme Tutumlarının Değerlendirilmesi Ölçeği uygulanmıştır. Katılımcılar sırasıyla sunulan anketleri yaklaşık olarak 15 dakikalık bir sürede tamamlamıştır. Veri toplama sürecinde katılımcılardan kimlik bilgileri istenmemiş olup katılım gönüllülük esasına dayalı gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci başlangıcında, katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formunu okuyarak imzalamaları istenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Depremzede Bireylerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımlarına Göre Cevapları

Tablo 3.1.1: Depremzede Bireylerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre

		n	%
Cinsiyet	Kadın	243	60,6
	Erkek	158	39,4
Medeni Durum	Bekar	204	50,9
	Evli	127	31,7
	Boşanmış	39	9,7
	Dul	31	7,7
Yaş Durumu	18-25 yaş	128	31,9
	26-33 yaş	205	51,1
	34-41 yaş	52	13,0
	42 yaş ve üzeri	16	4,0
Öğrenim Durumu	Lise altı	21	5,2
	Lise	71	17,7
	Lisans	284	70,8
	Yüksek Lisans	25	6,2

Dağılımları N=401

Yaşanılan Şehir	Adana	19	4,7
	Adıyaman	53	13,2
	Diyarbakır	13	3,2
	Elazığ	3	0,7
	Gaziantep	49	12,2
	Hatay	103	25,7
	Kahramanmaraş	69	17,2
	Kilis	4	1,0
	Malatya	63	15,7
	Osmaniye	13	3,2
	Şanlıurfa	12	3,0
6 Şubat Öncesinde Bir Doğal Afete Yakalanma Durumu	Evet	296	73,8
	Hayır	105	26,2
Depremde Yakınını Kaybetme Durumu	Evet	401	100,0
Kaybedilen Kişinin Yakınlık Derecesi	Aile Üyesi	197	49,1
	Akraba	110	27,4
	Arkadaş	44	11,0
	Komşu	50	12,5
Oturulan Evin Hasar Görme durumu	Evet	401	100,0
Oturulan Evin Hasar Görme Derecesi	Hafif	15	3,7
	Orta	91	22,7
	Ağır	295	73,6
Şu anda Yaşanılan Yer	Ev	275	68,6
	Çadır	28	7,0
	Konteyner	98	24,4

Tablo 3.1 (devamı): Depremzede Bireylerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

	Kendi işine devam etme	263	65,6
Geçimin Nasıl Sağlandığı	Yeni bir işte çalışma	106	26,4
	Devletten yardım alma	32	8,0

Tablo 3.1 (devamı): Depremzede Bireylerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Tablo 3.1 ’e göre depremzede bireylerin %60.6 oranında kadın ve %,39.4 oranında erkek olduğu, %50,9 oranında bekar, %31,7 oranında evli, %9,7 oranında boşanmış ve %7,7 oranında dul olduğu, %31,9 oranında18-25 yaş aralığında, %51,1 oranında 26-33 yaş aralığında, %13,0 oranında 34-41 yaş aralığında ve %4,0 oranında 42 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Depremzede bireylerin %5,2 oranında lise altı eğitim seviyesinde, %17,7 oranında lise mezunu, %70,8 oranında lisans ve %6,2 oranında yüksek lisans mezunu olduğu belirlenmiştir.

Depremzede bireylerin yerleşim yeri incelendiğinde %4,7 oranında Adana, %13,2 oranında Adıyaman, %3,2 oranında Diyarbakır, %0,7 Elazığ, %12,2 oranında Gaziantep, %25,7 oranında Hatay, %17,2 oranında Kahramanmaraş %1,0 oranında Kilis, %15,7 oranında Malatya, %15,7 oranında %3,2 oranında Osmaniye’ ye %3,2 oranında Şanlıurfa’da ikamet ettikleri görülmektedir. Depremzede bireylerin %73,8 oranında 6 Şubat depremi öncesinde doğal afete yaklandığı ve tamamının 6 Şubat depreminde yakınını kaybettiği ve kaybedilen yakının %49,1 oranında aile üyesi, %27,4 oranında akraba, %11,0 oranında arkadaş, %12,5 oranında komşu olduğu saptanmıştır.

Depremzede bireylerin tamamının evinin hasar aldığı ve bu hasarın %3,7 oranında hafif, %22,7 oranın da orta, %73,6 oranında ağır düzeyde olduğu belirlenirken depremzede bireylerin %68,6 oranında evde yaşadığı, %7,0 oranında çadırda ve %24,4 oranında konteynerde yaşadığı ve %65,6 oranında kendi işine devam ettiği, %65,6 oranında yeni bir işte çalıştığı, %8,0 oranında devletten yardım alarak geçimini sağladığı görülmektedir.

3.2. Travmatik Yas Envanteri, Yer Bağlılığı Ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Tablo 3.2.1: Travmatik Yas Envanteri, Yer Bağlılığı ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon Analizi) N=401

Değişkenler		Travmatik Yas Envanteri
Yer Bağlılığı	r_p	,039
	p	,435
Yere bağımlılık	r_p	,066
	p	,188
Yere karşı ilgisizlik	r_p	-,009
	p	,862
Yer kimliliği	r_p	,010

	p	,846
Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme	r_p	-,107*
	p	,050
Kendine yardım	r_p	-,118*
	p	,018
Yaklaşım	r_p	-,123*
	p	,014
Uyum sağlama	r_p	-,216**
	p	,000
Sakınma-Kaçınma	r_p	-,167**
	p	,001
Kendine Ceza	r_p	,321**
	p	,000

Tablo 3.2.1'teki Pearson Korelasyon testi sonuçlarına bakıldığında,

Depremzede bireylerin Travmatik Yas Envanteri ile Yer Bağlılığı (p=,039<.05), Yere bağımlılık (p=,188.<05), Yere karşı ilgisizlik (p=,862<.05), Yer kimliliği (p=,846<.05) arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Depremzede bireylerin Travmatik Yas Envanteri ile Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme (r:-0,107, p<.05) ve alt boyutları Kendine yardım (r:-0,118, p<.05), Yaklaşım (r:-0,123, p<.05), Uyum sağlama (r: 0,216, p<.05), Sakınma-Kaçınma(r:-0,167, p<.05) arasında anlamlı ve negatif yönlü ve düşük düzeyde bir ilişki varken Kendine Ceza (r:0,321, p<.05) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki vardır.

3.3. Yer Bağlılığı Ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanterini Yordama Durumuna İlişkin Regresyon Analizleri

Tablo 3.3.1: Depremzede Bireylerin Yer Bağlılığı ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanterini Yordama Durumu

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar			Model	
	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar				
	B	Std. hata	β	t	p	F	R^2
Sabit	76,287	5,731		13,312	,000	2,466*	,012

Yer Bağlılığı	1,357	1,280	,053	1,060	,290
Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme	-,104	,050	-,104	-2,078	,038

Bağımlı değişken: Travmatik Yas Envanteri

*p>0.05

Tablo 3.3.1'te olan regresyon analizinin neticelerine göre; Yer Bağlılığı ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanterini Yordama Durumu için oluşturulan modelin istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu Yer Bağlılığı ve Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanteri varyansı %1,2'sini açıklayabildiği anlaşılmaktadır (R^2=0.012; $F_{(2,398)}$=2.466, p<0.05).

Bulunan sonuçlara göre; Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas Envanteri varyansını istatistiksel bakımdan anlamlı ve negatif yönde yordadığı (β=-0,104, t=-2078, p<0.05) tespit edilmiştir. Diğer ifadeyle, araştırmaya dahil olan depremzede bireylerin Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirmenin Travmatik Yas düzeylerini azlttığı belirlenmiştir. Yer Bağlılığı Travmatik Travmatik Yas Envanteri varyansını istatistiksel bakımdan anlamlı yordamadığı tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1 Sonuç

Evli depremzede bireylerin travmatik yas envanteri puan ortalamalarının bekar olanlara kıyasla istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu, evliliğin deprem sonrası travmatik deneyimler üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Dul olan depremzede bireylerin yere karşı ilgisizlik puan ortalamalarının evli olanlara göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yaş aralığı 34-41 olan depremzede bireylerin travmatik yas envanteri puan ortalamalarının yaş aralığı 18-25 olanlara oranla istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, yaşın travmatik deneyimler üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Lisans mezunu olan depremzede bireylerin yer bağlılığı puan ortalamalarının yüksek lisans mezunu olanlara göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Lisans mezunu olan depremzede bireylerin başa çıkma tutumlarını değerlendirme puan ortalamalarının lise mezunu olanlara oranla istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur.

6 Şubat depremi öncesinde herhangi bir doğal afete yakalanan depremzede bireylerin yer bağlılığı, yere bağımlılık ve yer kimliği puan ortalamalarının 6 Şubat depremi öncesinde herhangi bir doğal afete yakalanmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Bu, önceden yaşanan doğal afet deneyiminin, sonraki afetlerde yer bağlılığı ve kimlik duygusu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir.

Araştırmada elde edilen istatistiksel verilere göre, katılımcıların başa çıkma tutumları ile yas envanter puanları arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Başa çıkma tutumlarının daha güçlü olması ile yas davranışının azaldığı gözlemlenmiştir.

Bu bulgu, başa çıkma becerilerinin travmatik deneyimlerle baş etmede önemli bir faktör olduğunu göstermektedir

Araştırma hipotezleri incelendiğinde, Hipotez 1'in doğrulandığı gözlenmektedir. Çünkü yer bağlılığı, travmatik yas ve başa çıkma becerileri arasında anlamlı ilişkiler olduğu bulgularla desteklenmiştir. Hipotez 2 de doğrulanmıştır, çünkü lisans mezunu olan depremzedelerin yer bağlılığı puan ortalamalarının yüksek lisans mezunu olanlara göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yaş aralığı 34-41 olan depremzede bireylerin travmatik yas envanteri puan ortalamalarının yaş aralığı 18-25 olanlara göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulgusu göz önüne alındığında Hipotez 3'ün de doğrulandığı görülmektedir. Lisans mezunu olan depremzede bireylerin başa çıkma tutumlarını değerlendirme puan ortalamalarının lise mezunu olanlara göre istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunması, Hipotez 4'ü de doğrulandığını göstermektedir. Hipotez 5 de doğrulanmıştır, çünkü yeni bir işte çalışarak ve kendi işine devam ederek geçimini sağlayan depremzede bireylerin travmatik yas envanteri puan ortalamalarının kendi işine devam ederek geçimini sağlayanlara göre istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur.

4.2 Tartışma

Çalışmada depremzede bireylerde cinsiyet değişkenine göre değerlendirilen travmatik yas envanteri, yer bağlılığı ve alt boyutu yere bağımlılık ortalama puanları, yere karşı ilgisizlik, yer kimliliği, başa çıkma tutumlarını değerlendirme ortalama puanları ve alt boyutları kendine yardım ortalama puanları, yaklaşım ortalama puanları, uyum sağlama ortalama puanları, sakınma-kaçınma puan ortalamaları ve kendine ceza ortalama puanları arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Literatürde benzer çalışmalar incelendiğinde depremzede bireylerde başa çıkma davranışı ile cinsiyet değişkeni arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar bulmak mümkündür. Örneğin İtalya'da 2009 yılında meydana gelen L'Aquila depreminden bir yıl sonra planlanan bir çalışmada geçici konutlarda barınmakta olan 18 yaş ve üzeri 281 kişi üzerinde depremin psikolojik etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada kadın depremzedelerde travmaya karşı maladaptif davranışların (inkar, duygularını dışa vurma, davranışsal geri çekilme, kendini suçlama gibi) daha yüksek olduğu, bir diğer deyişle kadınların erkeklere göre daha zayıf başa çıkma becerisi gösterdikleri bulunmuştur. Ayrıca kadınlarda travma sonrası stres bozukluğunun erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Cofini ve ark., 2015). Evli depremzede bireylerin travmatik yas envanteri puan ortalamalarının bekar olan depremzede bireylere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgunun oluşmasında birtakım faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir. Evli bireylerin, yaşadıkları travmatik olaylarda daha güçlü bir sosyal destek ağına sahip olabildikleri görülebilmektedir. Bu destek, evli depremzedelerin duygusal destek ve dayanışma bakımından daha avantajlı olabilecekleri anlamına gelmektedir (Artazcoz ve ark., 2004).

Yaş aralığı 34-41 olan depremzede bireylerin travmatik yas envanteri puan ortalamalarının yaş aralığı 18-25 olan depremzede bireylere oranla istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Literatürdeki konu ile ilgili çalışmalara bakıldığında benzer sonuçları görebilmek mümkündür. Örneğin Çin'in Sichuan Eyaleti'nde gerçekleşen Wenchuan depremi sonrasında yetişkin depremzedelerde yas, post-travmatik stres bozukluğu yaygınlığını ve ilişkili faktörleri incelemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada 4 ayrı ilçede ve 1890 hanede yaşayan bireyler incelenmiştir.

Çalışmada orta yaş grubundaki bireylerde genç erişkinlere göre daha yüksek düzeyde yas davranışı gözlenmiştir (Kun ve ark., 2013).

4.3 Öneriler

Bu kısımda, çalışmada elde edilen bulguların pratik uygulamalara dönüştürülmesine ve alanın daha da geliştirilmesine katkı sağlamasına yardımcı olacak öneriler sunulmaktadır.

4.3.1 ARAŞTIRMACILARA YÖNELİK ÖNERİLER

- Araştırma konusunda Travmatik yas süreçlerinin takibi ve daha derinlemesine çalışılması, boylamsal çalışmaların yapılması önerilebilir.
- Yer bağlılığı konusu çok az çalışılmış bir konudur dolayısı ile farklı doğal afet bölgelerinde ve örneklemlerde bu çalışmanın ilerletilmesi önemli olabilir.
- Konuya ilişkin derinlemesine bilgi elde edebilmek için çalışmaların nitel olarak yapılması önerilebilir.

4.3.2 KLİNİSYENLERE YÖNELİK ÖNERİLER

- Travmatik yas konusunda depremzede bireylerde bireylere bireysel ve grup destek çalışmalarım önerilmektedir.
- Yas süreçleri ile ilgili bireylere psiko-eğitim çalışmalarının düzenlenmesi
- Depremzedelere yönelik başa çıkma becerilerini güçlendirmeye yönelik psikoeğitim programları düzenlenmeli ve psikososyal destek hizmetlerine erişimleri kolaylaştırılmalıdır.
- Psikososyal hizmetlere yönelik karşımıza çıkan bir diğer sorun ise koordinasyon eksikliğidir. Kuruluşlar arasında gerekli koordinasyonu sağlayacak bir ekip oluşturması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

- AFAD, (2019). Afet yönetimi kapsamında 2019 yılına bakış ve doğa kaynaklı olay istatistikleri. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/
- Artazcoz, L., Artieda, L., Borrell, C., Cortès, I., Benach, J., & García, V. (2004). Combining job and family demands and being healthy: what are the differences between men and women?. *The European Journal of Public Health*, *14*(1), 43-48.
- Baltaş, Z. & Baltaş, A. (2000). *Stres ve başa çıkma yolları.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başıbüyük, A. (2004). Yetişkinlerde deprem bilgisi ve etkili faktörlerin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, (161), 205-218.
- Bhatti, S. H., Ahmed, I., Qureshi, N. A., Akram, M. & Khan, J. (2008). Head trauma due to earthquake October, 2005-experience of 300 cases at the Combined Military Hospital Rawalpindi. *Journal of The College of Physicians and Surgeons Pakistan*, *18*(1), 22-26.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi,* 52/4, 223-229.
- Bowlby, J. (1960). Grief and mourning in infancy and early childhood. *Psychoana Studies Child*, 15, 9-52.
- Bozdağ, F. (2015). *İç göç yaşamış ve yaşamamış ergenlerin benlik kurguları, uyum sorunları ve başa çıkma tarzları* (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. https://org/10.13140/RG.2.2.16595.91686

- Braham, B. (2002). Ateş Altında Sakin Kalabilmek (Stres Yönetimi). İstanbul: Hayat Yayınları
- Brown, B.B. & Perkins, P.B. (1992). Disruption in place attachment. In I. Altmanand S. Low (Eds). Rennick, K. L. (2003), Process: A Strategy for developing community life and place attachment, Unpublished Master Thesis, Virginia Polytechnic Inst.
- Büyükkaraciğan, N. (2016). Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Kriz ve Afet Yönetim Çalişmalarinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 3*(12), 195-219.
- Ceylan, B., Demir. F., Ceyran, A., Kanıbir, N., Sezen, H., Gökçan, R., Ördek, A. A., Çılgın, S. Çılgın, E., Konca, Y. (2023). Afetlerin toplumsal boyutu ve deprem çıkmazı üzerine bir derleme. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Mükemmellik Arayışı Dergisi Arayışı*, 4, 20-35
- Cofini, V., Carbonelli, A., Cecilia, M. R., Binkin, N., & di Orio, F. (2015). Post traumatic stress disorder and coping in a sample of adult survivors of the Italian earthquake. *Psychiatry research*, *229*(1-2), 353-358.
- Cowen, P. Harrison, P. & Burns, T. (2012). Shorter oxford textbook of psychiatry. Oxford: Oxford University Press.
- Cresswel, T. (2004). Place. A short intoduction, Wiley.
- Duyan, V. (2000). A brief look at the case history of earthquakes in Turkey. Trauma Treatment Professionals Training. Ankara: Hacettepe University Social Work.
- Freud, S. (1957). Mourning and melancholia. In J. Strachey (Ed and Trans.) *Standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (14), 239-258.
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of attachment and place attachment. ın: bonnes, heory of attachment and place attachment. In M. Bonnes, T. Lee, and M. Bonaiuto (eds.), psychological theories for environmental issues. 137-170.
- Gizir, C. A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danışmanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 195-213.
- Gökdal, Ö. A. & Düşünceli, B. (2019). Ergenlerin okula aidiyet duyguları ve başa çıkma stratejilerinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, *10*(3), 815-834. https://org/10.24315/tred.647828
- Güler, İ. & Karaçor, E. (2018). Yer bağlılığı ve risk algısı arasındaki ilişki: Düzce örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 6, 1377-1390.
- Güven, K. (2010). *Marmara depremini yaşayan yetişkinlerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile travma sonrası gelişim ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnci, F.& Boztepe, H. (2013). Travma sonrası büyüme: öldürmeyen acı güçlendirir mi*? Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 80.
- İşçi, Ç. (2008). Deprem nedir ve nasıl korunuruz*? Journel 0f Yasar Unıversty,* 3(9), 959-983.
- Jacobs, S. (1999). Traumatic grief: diagnosis, treatment and prevention. Philadelphia: Brunner/Mazel 136-148. https://doi.org/10.4324/9781315784496
- Jones, E. & Wessely, S. (2005). Shell shock to PTSD, military psychiatry from 1900 to the Gulf war. Hove: Psychology Press.

- Kadıoğlu, M. (2008). Modern bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri, afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri. Ankara: Türkiye Ofisi Yayınları, 1-34.
- Karabulut, D. Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve çevre Dergisi*. 5(2),368-76.
- Kocatürk, U. (2005). Açıklamalı tıp terimleri sözlüğü, Nobel Tip Kitapevi
- Kun, P., Tong, X., Liu, Y., Pei, X., Luo, H. (2013). What are the determinants of post-traumatic stress disorder: age, gender, ethnicity or other? Evidence from 2008 Wenchuan earthquake. *Public health*, *127*(7), 644-652.
- Malkinson, R. (2009). Bilişsel Yas Terapisi. Bir yakınını kaybettikten sonra yaşamın anlamını yeniden yapılandırma. Ankara: Boylam Psikiyatri Enstitüsü.
- Marsella, A.J. & Jash-Scheuer, A. (1988). Coping, culture, and healthy human development: a research and conceptual overview. Health and Cross-Cultural Psychology Toward Applications. London: Sage Publication
- Mason, A. Flores, L. Liu, P. Tims, K. Spencer, E. & Gire, T. G. (2019). Disaster communication: an analysis of the digital communication strategies used by the medical tourism industry during the 2017 Caribbean hurricane season. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 2(3), 241- 259. https://doi.org/10.1108/JHTI-03-2018-0021
- Mestçioğlu, Ö. & Sorgun, E. (2003). Travmatik yas. Psikolojik travma ve sonuçları. İstanbul: SUS Yayınları.
- Neimeyer, R., Keese, B. V. & Fortner. (2000). Loss and Meaning Reconstruction: In R. Malkinson, S. Rubin ve E. Witztum, (Eds.), Propositions and Procedures. *Traumatic and Nontraumatic Loss and Bereavement: Clinical theory and practice*, 197–230. Madison, CT: Psychosocial Press.
- Newbury-Birch, D. & Kamali, F. (2001). Psychological stress, anxiety, depression, job satisfaction, and personality characteristics in preregistration house officers. *Postgraduate Medical Journal*, 77(904), 109-111.
- Olgun-Özpolat, T. & Yüksel, Ş. (2001). Yakınlarını kaybeden kişilerin ruhsal durumlarının ve yas tepkilerinin karşılaştırılması. *Toplum Ve Bilim, 90*, 41- 69.
- Özden, Y. (2017). Psikolojik travmanın insanlık tarihi kadar eski tarihi. *The Journal Of Social Sciene*, *2*(1), 106.
- Özgen, N. (2020). Davranışsal coğrafyada temel kavramlar. Davranışsal Coğrafya. Ankara: Pegem Yayınları
- Place Attachment New York: Plenum Press. 279–304
- Şanal-Karahan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinde çözüm odaklı düşünmenin depresyon, anksiyete, stres ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisi *(Yayımlanmamış Doktora Tezi*). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Stedman, R. C. (2002). Toward a social psychology of place: predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity, *Environment and Behavior*, 34, 561–581.
- Stokowski, P. A. (2002). Languages of place and discourses of power: Constructing new senses of place, *Journal of Leisure Research*, 34, 368–382.
- Tiryaki, D. (2023). Deprem ve göç ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Düşünce Dergisi*,7,40-4. https://10.53507/akademikdusunce.1282303
- Yelboğa, N. (2023). Kahramanmaraş depremi özelinde travmatik yas ve sosyal hizmetin yas danışmanlığı müdahalesi. *International Journal of Social Sciences*, 7(1), 100-110.

A REVIEW OF STUDIES ON THE PERCEPTION OF IDIOMS AND PROVERBS BY INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN BİREYLERİN DEYİM VE ATASÖZLERİ ALGILARI ÜZERİNE YAPILMIŞ ARAŞTIRMALARIN İNCELENMESİ

Dr. ERKAN KARAMAN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, Araştırma Görevlisi,

ORCİD: : 0000-0001-7949-1460

Özet

Deyimler en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış, deyimi oluşturan kelimelerin tekil anlamlarının ötesinde farklı bir anlam içeren kelime gruplarıdır. Otizm spektrum bozukluğu (OSB) sosyal ve iletişimsel sınırlılıklar ile tekrarlayıcı hareketlerin gözlemlendiği bir nörogelişimsel bir yetersizliktir. OSB'nin doğası gereği tanı konulan bireylerde sınırlı iletişim beceri gözlemlenmektedir. İletişim, sözlü ve sözsüz olarak bireyler arasında duygu ve bilgi alışverişidir. Sözlü iletişim sırasında dilin pragmatik işlevini anlamak ve bu anlama göre davranışlarda bulunmak bireyler arasındaki iletişimin kalitesini etkileyen bir faktördür.

OSB'li bireylerin pragmatik bir bileşeni olan deyim ve atasözleri algılarının ortaya koyulması bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda OSB'li bireylerin deyim ve atasözlerinin algılamaları konulu araştırmalara WOS, Scopus ve ERIC veritabanlarından ulaşılmıştır. Araştırma PRİSMA yöntemine uygun olarak dahil etme v hariç tutma kriterlerine uygun şekilde yürütülmüştür. Veritabanlarından konu ile ilgili çalışmalar 'Autism and İdioms' ve 'Autism and Proverb' anahtar kelimeleri ile araştırılmıştır. Araştırmaların özetlerinin okunmasından sonra ve aynı araştırmaların farklı veritabanlarından elemine edilmesinin ardından konu ile ilgili 26 araştırma elde edilmiştir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde otizmli bireylerin deyim ve atasözlerini anlama ve yorumlamalarında çeşitli faktörlerin etkili olduğu ve tipik gelişim gösteren kontrollerine göre daha düşük performans sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. OSB'li bireylerin deyim ve atasözleri algıları ile ilgili olarak OSB'li bireylerin iki yarımküresinde de işleme olduğunu ortaya koyan araştırmalara ulaşılmıştır. Ayrıca OSB'li bireylerin deyim ve atasözü algılarının Zihin Kuramı ve yürütücü işlevler ile ilişkisini inceleyen araştırmalara ulaşılmıştır. OSB'li bireylerin deyim ve atasözü algı performanslarını arttırmaya yönelik çeşitli grup müdahalelerinin ve teknoloji destekli çalışmaların literatürde yer aldığı bu araştırmada elde edilen bulgular içerisindedir.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu, Deyimler, Atasözleri

Abstract

Idioms are stereotyped groups of words consisting of at least two words that have a meaning beyond the singular meaning of the words that make up the idiom. Autism Spectrum Disorder (ASD) is a neurodevelopmental disorder characterised by social and communication limitations and repetitive movements. Due to the nature of ASD, limited

communication skills are observed in diagnosed individuals. Communication is the verbal and non-verbal exchange of feelings and information between individuals.

Understanding the pragmatic function of language in verbal communication and behaving accordingly is a factor that affects the quality of communication between individuals.

The main purpose of this study is to identify the perceptions of people with ASD towards idioms and proverbs that have a pragmatic component. For this purpose, research on the perceptions of idioms and proverbs of individuals with ASD was accessed from the WOS, Scopus and ERIC databases. The search was carried out using the PRISMA method in accordance with the inclusion and exclusion criteria. Relevant studies from the databases were searched using the keywords 'autism and idioms' and 'autism and proverb'. After reading the abstracts of the studies and eliminating the same studies from different databases, 26 studies on the topic were obtained.

When the research was analysed, it was concluded that a number of factors were involved in the understanding and interpretation of idioms and proverbs by people with ASD, and that they performed worse than typically developing controls. With regard to the perception of idioms and proverbs in individuals with ASD, studies were found that showed that individuals with ASD had bi-hemispheric processing. In addition, studies were found that examined the relationship between idiom and proverb perception in individuals with ASD and theory of mind and executive function. As a result of this review, the literature includes a variety of group interventions and technology-assisted studies designed to improve the idiom and proverb performance of individuals with ASD.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, Idioms, Proverbs

IMPROVING DESIGN THINKING SKILLS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS: AN APPLICATION TO BRAILLE ALPHABET FOR VISUALLY IMPAIRED INDIVIDUALS

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN TASARIM ODAKLI DÜŞÜNME BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GÖRME ENGELLİ BİREYLER İÇİN BRAİLLE ALFABESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA

GÜLAY TÜRKYILMAZ[1], RAMAZAN YURTSEVEN[2]

[1]YL Öğrencisi, MEB, Eğitim Programları ve Öğretim.

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim,

ORCID: 0000-0001-9963-8642

Özet

Bu araştırmada, ortaöğretim öğrencilerinin tasarım odaklı düşünme becerilerinin geliştirilmesi amacıyla, braille alfabesi ile okulda tabelalar hazırlanarak görme engelli bireylere yön bulmaları konusunda yardımcı olmayı sağlayan bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda öğrencilerin ve uygulayıcı öğretmen görüşlerine dayalı bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın katılımcılarını 12 öğrenci ve 2 öğretmen oluşturmuştur. Çalışmada eylem araştırması yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu ve gözlem formu kullanılmıştır. Çalışmada iki aşamadan oluşan uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Birinci aşama braille alfabesi ile tabelaların tasarım aşaması ve ikinci aşama da tasarımın ürüne dönüştürülmesi aşamasıdır. Çalışma 2023-2024 eğitim öğretim yılı I. dönemi aralık-ocak aylarında uygulanmış ve iki aylık süreçte tamamlanmıştır. Çalışma tasarım ve uygulama aşamasında yer almış olan iki öğretmen ve 12 mesleki eğitim merkezi öğrencileri ile görüşme yapılmıştır. Veriler içerik analizi ve betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda öğretmen ve öğrencilerin uygulamalara yönelik olumlu düşüncelerinin olduğu, öğrencilerde işbirlikli çalışma ile olumlu bağlılık duygusunun geliştiği, öğrencilerin duygudaşlık becerilerinde gelişim olduğu belirlenmiştir. Yapılan uygulama ile ortaöğretim öğrencilerinin tasarım odaklı düşünme becerilerinin geliştiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Tasarım Odaklı Düşünme Becerisi, Braille Alfabesi, Görme Yetersizliği Olan Bireyler, Eylem Araştırması

Abstract

In this study, in order to develop the design-oriented thinking skills of secondary school students, an application was carried out to help visually impaired individuals find their way by preparing signs with the braille alphabet at school. At the end of the study, an evaluation was made based on the opinions of the students and the implementing teacher. The participants of the study consisted of 12 students and 2 teachers. The action research method was preferred in the study. A semi-structured interview form and an observation form were used as data collection tools. Two-stage applications were carried out in the study. The first stage is the design stage of the signs with the braille alphabet and the second stage is the stage of transforming the design into a product. The study was

implemented in December-January of the first semester of the 2023-2024 academic year and was completed in a two-month period. Two teachers and 12 vocational training center students who took part in the design and implementation stages of the study were interviewed.

The data were evaluated through content analysis and descriptive analysis. At the end of the study, it was determined that teachers and students had positive thoughts about the applications, that students developed a sense of positive commitment with collaborative work, and that there was an improvement in the students' empathy skills. It has been observed that the design-oriented thinking skills of secondary school students have improved with the application.

Keywords: Design Thinking Skills, Braille Alphabet, Visually Impaired Individuals, Action Research

Giriş

Geçmişten günümüze her geçen yüzyıl, büyük değişimlere tanık olmuştur. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl da büyük değişimleri ve büyük karmaşıklıkları beraberinde getirmiştir. Bu sebeple günümüzde karmaşık yaşama ayak uydurmak için belli becerilere sahip olmak gerekmektedir. Bu beceriler 21. yy. becerileri olarak adlandırılmaktadır. 21. yüzyıl becerilerinin evrensel bir tanımı olmamakla beraber farklı kurum ve kuruluşların vurgu yaptığı ortak beceriler bulunmaktadır (Yaman ve Çelik, 2022, s. 163). Bu beceriler, eleştirel düşünme, iletişim, problem çözme, araştırma sorgulama, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik ve tasarım odaklı düşünme gibi becerilerdir.

Tasarım odaklı düşünme (TOD), ilk kez 1973 yılında kullanılan bir beceri olup, Robert McKim tarafından ortaya atılmıştır ve bu beceri Stanford üniversitesin' de Rolf Faste'in verdiği dersler ile günümüzdeki haliyle kullanılmaktadır (Erden ve diğerleri, 2022). Tasarım odaklı düşünme becerisi, tasarım yapmak, yeni fikirler üretmek, hızlı problem çözmek, ortaya özgün ürünler koymak, problemlere yönelik farklı çözüm yolları bulma becerisidir. Girgin (2019)' e göre, tasarım odaklı düşünme aktif olma, problem çözme, öğrencilerin yaratıcılık öz güvenini destekleme, hayal kurma ve empati geliştirme gibi birçok faktörü bir arada tutmaktadır. Tasarım odaklı düşünme becerisinin diğer becerilerden farkı tasarım sürecinde önceliğin kullanıcı ihtiyacından kaynaklanıyor olmasıdır (Erden ve diğ., 2022).

Tasarım odaklı düşünme süreci; "Stanford Tasarım Okulları" çalışmasına göre beş aşamadan oluşmaktadır (Hasso Plattner Institute of Design, 2010; akt.: Sarıkoç ve Ersoy, 2022). Bunlar: 1- Empati Kurma: Bu aşamada tasarımcı, insanları anlamak için derinlemesine görüşme ve gözlemler yaparak insanların ihtiyaçlarını ve neyi neden yaptıklarını anlamaya çalışır. 2- Tanımlama: Bu aşamada; toplanan verilere dayanarak problem ya da ihtiyaç tanımlanır. 3- Fikri Üretme: Belirlenen problemler için çözümler üretilir. 4- Prototip Geliştirme: Üretilen çözümlerin örneklerini oluşturma, kullanıcıya sunulmak üzere inşa edildiği aşamadır. (Mir cihaz, post-it kâğıtlarından oluşan bir duvar, bir rol yapma etkinliği ya da resimli hikâye taslağı vb.). 5- Test etme: Oluşturulan prototip hakkında kullanıcılardan geri bildirim alınır. Çözümün gerçekten ihtiyaca cevap verip vermediği tespit edilir. Bu aşamalar çeşitli uygulamalar ya da etkinliklerle gerçekleştirilerek öğrencilerin tasarım odaklı düşünme becerileri geliştirilebilir.

Bireylerin ihtiyaçları üzerine düşünüldüğünde, en fazla desteğe ihtiyacı olan bireylerin günlük yaşamda birçok zorlukla karşılaşan engelli bireyler olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda görme yetersizliği olan bireylerin günlük yaşamlarını kolaylaştırmak adına eski zamanlardan itibaren farklı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Örneğin, 1800'lü yıllarda görme yetisi olan bireylerin kullandıkları harfler kabartılarak kullanılmıştır; fakat bu sistemde oluşturulan harflerin her biri görme yetersizliği olan bireylerin hissedebilmeleri için yaklaşık 8 cm uzunluğundadır. Bu yöntemle de küçük bir el kitabı oluşturmak dâhil mümkün olamamaktadır (Köseler, 1985; MEB, 2013). Bilgi toplumu olabilme sürecinde, "toplumla bütünleşmeden" yola çıkılarak, özellikle engelli bireylerin bilgiye ulaşmasını engelleyen tüm olumsuzlukları ortadan kaldıracak, engelsiz bir ortam hazırlama çabası ancak son yıllarda yoğunlaştırılmıştır (Subaşıoğlu, 2000; akt.: Güldemir ve Saatçi, 2014, s.21).

Günümüzde, dünyada ve Türkiye'de okul ve kurumlarda, ulaşım araçlarında engelli rampalarının arttırılması, görme yetersizliği olan bireyler için hissedilebilir yüzey olaraktan tanımlanan engelli yürüme yollarının fazlalaşması, Braille alfabesi ile oluşturulmuş kapı tabelaları gibi çalışmaların yapılmakta olduğu fakat yetersiz kaldığı görülmektedir. Okullarımızı ziyaret eden ya da okullarımızda öğrenim gören görme yetersizliği bulunan bireylerin de karşılaştıkları sorunları en aza indirgemek için çalışmaların arttırılması gerekli görülmektedir. Bu gereklilik göz önünde bulundurularak okullarımızda da belli başlı önlemler alınmaktadır.

Braille alfabesi kullanılarak uygulanan kapı tabelaları da bu önlemler arasındadır. Braille alfabesi, kabartma yazı (dokunsal alfabe) veya altı nokta gibi farklı isimlerle de anılan, görme yetersizliği olan bireylerin okuma ve yazma amacıyla kullandıkları en temel araçlardandır (Koenig ve Holbrook, 2000; akt.: Aslan ve ark., 2022). Braille alfabesi kendisi de görme yetisini kaybetmiş Louis Braille tarafından 19. yüzyılda geliştirilmiştir (Özsan ve Hasret, 2017). Braille alfabesi, parmak ucuyla duyumlanacak kabarıklıkta iki sütun halinde, üçer nokta olacak şekilde altı noktanın kabartılmasıyla oluşan ve bu noktaların farklı kombinasyonlarından meydana gelmektedir (MEB, 2013). Görme yetersizliği olan bireylerin Braille alfabesini kullanmaları için birçok farklı araç gereç bulunmaktadır. Bunlar Braille daktilo, Braille tablet, Braille ekranlar, ekran okuma yazılımları gibi araç gereçlerdir. Bu araçların kullanılarak görme yetersizliği olan bireylerin yaşamlarının kolaylaştırılması hedeflenmektedir. Braille alfabesinin kullanımı bireylerin eğitim, iş, sosyal hayat ve boş zaman etkinlikleri içinde yaşamlarını kolaylaştıran temel unsurlardan biridir (Rao, 2006, akt. Aslan ve arkadaşları, 2022, s.499). Ülkemiz de okullar başta olmak üzere halk eğitim merkezleri, özel eğitim merkezleri ve rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla Braille okuryazarlık becerileri öğretimi verilmektedir (Aslan ve ark., 2022, s.499).

Tasarım odaklı düşünme bağlamında görme yetisi eksikliği olan ya da tamamen görme yetisini kaybeden bireylere günlük yaşamlarını kolaylaştırmak ve her sağlıklı birey gibi seçim yapma, kendini koruma gibi haklara sahip oldukları göz önünde bulundurularak ürün tasarımları yapılmaktadır. Örneğin, Denizli Tekstil ve Hazır Giyimciler Derneği (DETGİS), görme engellilere yönelik hangi renkte tişört ve bornoz giydiklerini anlamaları için bir çalışma başlatmıştır. Çalışmada üretim esnasında bornozların içerisine meyve kapsülleri atılarak, bornozun ne renk olduğunu giyen kişinin koklayarak anlaması sağlanmaktadır. Sarı için limon kokusu, turuncu için portakal kokusu, pembe için çilek kokusu vb. gibi koklama duyusu ile bornozun rengi anlatılmaya çalışılmış, tişörtlerin ön kısmında kullanılan İngilizce Braille alfabesi ile yazılmış renk isimleri de o tişörtün ne renk olduğunun bilgisi dokunma duyusu ile bireye verilmektedir (Özsan ve Hasret, 2017, s.92).

Alan yazın incelendiğinde tasarım odaklı becerilerine yönelik son yıllarda giderek artan bilimsel çalışmalar da görülmektedir (Atacan, 2020; Aydemir, 2019; Sarıkoç ve Ersoy, 2022; Parlar vd., 2017; Polat ve Bayram, 2021). Görme engeli bulunan bireylere engelsiz bir yaşam alanı oluşturmak için farklı tasarım çalışmalarına da rastlanılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları engeli bulunan bireylerin kendilerini daha rahat hissedecekleri, güvenli ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri daha çok ses duyusuna yönelik mutfak tasarımları (Kaya, Dalğar ve Uzunay, 2017, s. 970) ve görme engeli bulunan bireylerin hareketlerini kısıtlamayan, ihtiyaca yönelik, temel gereksinimleri karşılayan konut tasarımları (Bilge, 2017, s. 153) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde, tasarım odaklı düşünme becerisinin çeşitli uygulamalarla geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da tasarım odaklı düşünme becerisi çerçevesinde mesleki eğitim merkezi öğrencileri ve öğretmenleri ile Braille alfabesi kullanılarak okulda yön tabelaları tasarlamak ve uygulama çalışmaları yapmak planlanmıştır.

Bu çalışma ile öğrencilerin sürece dahil olarak empati, öz yeterlilik, iş birlikli çalışma, olumlu bağlılık, tasarlama, ürün oluşturma ve problemlere çözüme kavuşturma ve tasarım odaklı düşünme becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmanın görme engelli bireylerin günlük yaşam da karşılaştıkları sorunlardan biri olan yön bulma problemine çözüm oluşturacağı, bireylerin kendini daha güven de hissetmelerine ve aitlik duygusunun pekiştirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Mesleki eğitim öğrencilerine göre; tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmalarının öğrencilere sağladığı kazanımlar nelerdir?

2. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmalarına yönelik uygulayıcı öğretmen görüşleri nelerdir?

3. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sürecinde öğrencileri motive eden unsurlar nelerdir?

4. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sürecinde öğretmenleri motive eden unsurlar nelerdir?

5. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sonunda, yapılan uygulamalara yönelik öğrenci düşünceleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması yöntemi kullanılmıştır. Eğitim çalışanlarının (öğretmen, yönetici, uzman vb.) kendi yaşadıkları durumlara özgü sorunlara çözüm bulmak veya gelişimlerini sağlamak için kullanabilecekleri araştırma yöntemlerinden birisidir (Ocak & Aktaş Baysal, 2019). Öğretmenlerin kendi okul ve sınıflarında kendi öğretim yollarını kullandıkları, öğrencilerin nasıl daha iyi öğrendiği ile ilgili eğitimsel uygulamaları geliştirmeyi amaçlayan uygulayıcıların (genellikle öğretmenler) aynı zamanda araştırmacı olarak davrandığı sistemli araştırmalardır (Demirel, 2010, s. 54, akt. Sözer, 2017, s. 145). Eylem araştırmaları eğitim çalışanlarının kendi okullarını, sınıflarını, eğitimsel çalışmaların geliştirilmesini ve yapılan uygulamaların etkililiğinin değerlendirilmesini eleştirel olarak ele almaktadır ve böylece sorunlara farklı bakış açısı sunmaktadır (Ocak & Aktaş Baysal, 2019). Bu çalışmada da kendi okulunda uygulayıcı görevini de yerine getiren araştırmacı, bir yandan öğrenciler ve öğretmenler ile çalışmayı yürütmüştür. Araştırma kapsamında

ortaöğretim mesleki eğitim merkezi öğrencileri ile tasarım odaklı düşünme temelli bir uygulama çalışması gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmada çalışma grubu amaçlı örneklem yöntemi doğrultusunda belirlenmiştir. Çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılı birinci döneminde Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçede-bulunan mesleki eğitim merkezinde görevli 2 öğretmen ve mesleki eğitim merkezin de öğrenim gören 8 makine teknolojisi ve 4 metal teknolojisi öğrencisi olmak üzere 12 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken araştırmacının mesleki eğitim merkezinde görevli olması ve öğrencilerin uygulama aşamasında kullandıkları materyalleri tanımaları, uygulama aşamasında mesleki bilgileri göz önünde bulundurularak makine teknolojisi alanı ve metal teknolojisi alan öğrencileri arasından gönüllü öğrenciler tercih edilmiştir. Katılımcılara ilişkin diğer bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin veriler

Katılımcı	Katılımcı Kodu	Sınıf	Bölüm/Alan	Branşı
Öğrenci	A1	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A2	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A3	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A4	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A5	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A6	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A7	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A8	12.Sınıf	Makine Teknolojisi	-
Öğrenci	A9	12.Sınıf	Metal Teknolojisi	-
Öğrenci	A10	12.Sınıf	Metal Teknolojisi	-
Öğrenci	A11	12.Sınıf	Metal Teknolojisi	-
Öğrenci	A12	12.Sınıf	Metal Teknolojisi	-
Öğretmen	B1	-	-	Makine Teknolojisi
Öğretmen	B2	-	-	Kuyumculuk Teknolojisi

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların hepsinin 12. sınıf olduğu görülmektedir. Öğrencilerin 8'i Makine Teknolojisi ve 4'ü ise Metal Teknolojisi öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın uygulayıcısı Kuyumculuk Teknolojisi öğretmeni olup katılımcı diğer öğretmen ise Makine Teknolojisi alan öğretmenidir. Braille alfabesinin metallere aktarılması esnasında uygulama yapılacak madenin özelliklerinin bilinmesi, araç gereç kullanımın uygun yöntemlerle yapılması önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Makine teknolojisi alan öğretmeni ile uygulama çalışmalarını yürütmek uygun olacağından makine tek. öğretmeninden de uygulamada destek alınmıştır.

Tasarım Odaklı Düşünme Temelli Atölye Çalışmalarının Uygulanma Süreci

Bu çalışma, tasarım odaklı düşünme sürecinin empati kurma, problemi tanımlama, tasarlama, prototipleme, test etme aşamaları dikkate alınarak bir eylem araştırması kapsamında gerçekleştirilmiştir. Eylem araştırmasına başlamadan evvel öğrencilere gerekli bilgilendirmeler yapılarak öğrencilerle görüşmeler yapılmıştır. Bir sonraki aşama da tasarım odaklı düşünme becerisi aşamalarına uygun olarak (*empati kurma, problemi tanımlama, fikir üretme/tasarlama, prototip oluşturma, test etme*) neler yapılabileceği açıklanmış ve uygun çalışmalar belirlenmiştir.

Öncelikle problem tanımlandıktan sonra (görme engelli bireylerin okulda yaşadıkları sorunlar) öğrencilerin engelli bireylerle empati kurmaları, yaşadıkları sorunları en aza indirebilmek için neler yapılabileceğime yönelik düşünmeleri çözüm yolları bulmaları sağlanmıştır.

Uygun çözümlerden biri olarak "Braille alfabesi" yoluyla yönlendirme tabelalarının hazırlanmasına karar verilmiştir. Bunun sonrasında; "Braille alfabesi nedir?" "Harfler nasıl bir araya getirilir?" vb. araştırmalar yapılmış ve bilgisayar aracılığıyla tasarım çalışmaları uygulanmış, ardından tasarladıkları ürünlerin prototipleri yapılmış ve ürünler ortaya konduktan sonra da kapılara tabelalar asılarak test edilmesi sağlanmıştır. Protetip yapma ve test etme sürecinde şu çalışmalar yapılmıştır:

Braille alfabesi ile tasarım çalışmaları

Resim 1.

- Tasarımlardan sonra yön tabelalarının yerleri belirlenmiş ve uygun materyalleri belirlemek amacıyla deneme çalışmaları yapılmıştır.
- Denemelerde alüminyum malzeme kullanımının hem korozyona karşı direncinin yüksek olması hem de yumuşak bir malzeme olması sebebiyle uygun olacağına karar verilmiştir.
- Malzemeler de kabarıklığın net olması ve malzemeyi delmeden karşı tarafa baskı uygulaması için kullanılacak çivilerin uçları torna yardımıyla yumuşatılmıştır.
- Tasarımları tamamlanan Braille alfabesi ile oluşturulmuş kapı tabelaları alüminyum metale yapıştırılarak, uygun zeminde yuvarlak uçlu metaller ile baskı uygulanarak kabartmalar tamamlanmıştır.
- Son olarak tabelaların amaca uygun olduğu test edilmiştir.

Alüminyum metale yapıştırılmış Braille alfabesi ile oluşturulmuş tabelalar

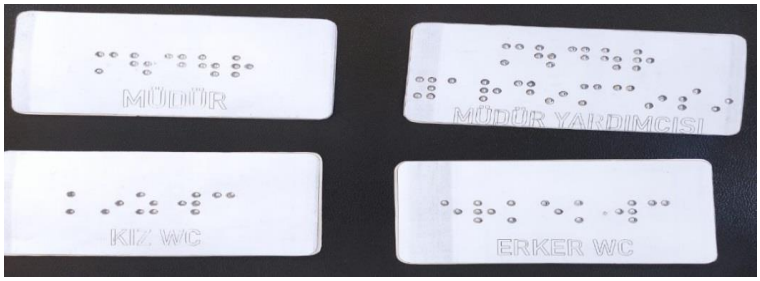

Resim 2.

Braille alfabesi ile kabartma işlemi uygulanan örnek çalışma

Resim 3.

Braille alfabesi ile oluşturulan kapı tabelaları

Resim 4.

Verilerin Toplanma Araçları

Veriler "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formları" ve "Gözlem Formu" aracılığıyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler büyük ölçüde açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Ayrıca yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sunduğu en önemli kolaylık, görüşmenin öncesinde belirlenen sorulara ilave olarak görüşmenin seyrine göre ek sorular sorulabilmesidir (Ocak, 2019, s.238). Gözlem Formu ise gözlem süresince gözlemciye neyi, nasıl çözmesi gerektiği konusunda yol göstererek daha derin gözlemler yapmasına yardımcı olmaktadır (Ocak, 2019, s.227). Katılımcı öğrencilere çalışmanın amacı ile ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra görüşme formları aracılığıyla uygulama öncesinde ve uygulama sonrasında olacak şekilde öğrencilerden veri toplanmış ve katılımcı öğretmenler tarafından da uygulama süreci gözlem formları aracılığı ile gözlemlenmiştir.

Gözlemler formu, öğretmenlerin önemli gördükleri, dikkatlerini çeken durumlarda not almak amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Gözlemlerde, öğretmenler öğrencilerin uygulama sürecinde, bakış açıları, istekleri, davranışları, katılım durumları, birlikte çalışma, fikir üretme, çözüm üretme, ürün ortaya koyma becerileri bağlamında sergiledikleri tutum ve davranışlarına yönelik notlar almışlardır.

YY görüşme formunda yer alan sorular öğrencilerin tasarım odaklı düşünme becerisi ve Braille alfabesine ilişkin bakış açılarını belirlemek, empati kurma, problemi tanımlama, fikir üretme/tasarlama, prototip oluşturma, test etme becerilerini ortaya çıkarmak gibi hedefler doğrultusunda aşağıdaki sorulardan oluşmturulmuştur.

Uygulama öncesi;

1. Tasarım odaklı düşünme becerisi hakkında bir fikrin var mı, varsa fikirlerin nelerdir?

2. Bu uygulama da tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışması ile ne gibi kazanımlar elde edeceğini düşünüyorsun?

3. Görme engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırabilmek için neler yapılabilir, bu konu hakkında düşüncelerin nelerdir?

4. Braille alfabesi ile ilgili bir tanımlama yapabilir misin?

5. Bu uygulama ile ilgili farklı bir önerin var mı? Bu sorunu yaşayanlar için en güzel çözüm sence nedir? Bunu nasıl gerçekleştirebilirsin?

Uygulama sonrası;

1. Bu uygulama da en çok hangi aşama da zorluk yaşadın ve uygulamanın en çok hangi aşamasından hoşlandın?

2. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışması ile ne gibi kazanımlar elde ettiğini düşünüyorsun?

3. Bu uygulama da görme engelli bireylere yapabileceklerine ilişkin düşüncelerinde farkındalık oluştu mu? Bunlar nelerdir?

4. Bu uygulama da Braille alfabesine ilişkin bilgilerinde farkındalık oluştu mu? Bunlar nelerdir?

5. Bu uygulama ile ilgili farklı bir önerin var mı?

Verilerin analizinde, nitel verilerin analizlerinde tercih edilen içerik ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Görüşme ve gözlemlerden elde edilen veriler yazıya aktarıldıktan sonra tek tek incelenmiş tema, alt tema ve temalara ilişkin kodlara ulaşılmıştır. Araştırmanın hiçbir aşamasında katılımcıların isimleri açıklanmamış ve her bir katılımcı adına ilişkin A1, A2… B1 biçiminde kodlar verilmiştir. Elden edilen kod ve temalar bir uzman görüşü alınarak düzeltilmiş, tablolar oluşturularak yorumlanmıştır.

Bulgular

Eylem araştırması sonucunda görüşme formları ve gözlem formu doğrultusunda elde edilen bulgular alt problemlere göre sıralanmış ve aşağıda sunulmuştur.

1. Mesleki eğitim öğrencilerine göre; tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmalarının öğrencilere sağladığı kazanımlar

Tablo 2. Uygulama öncesi TOD temelli atölye çalışmalarına yönelik öğrenci görüşleri ve uygulama sonrası çalışmanın sağladığı kazanımlar

Tema	Kod	f
Uygulama öncesi öğrenci görüşleri	Empati kurma	A1, A3, A5, A6, A8*, A9, A11, A12
	Tod Becerileri (problemi tanımlama, tasarlama, prototipleme, test etme)	A10
	El Becerisi	A2, A4, A8*
	Özgüven becerisi	-
	Girişimcilik becerisi	-
	Fikrim yok	A7
Uygulama sonrası tod temelli çalışmaların sağladığı kazanımlar	Empati kurma	A6*, A8*
	Tod Becerileri (problemi tanımlama, tasarlama, prototipleme, test etme)	A5,A6,A7, A10, A12*
	El Becerisi	A1*, A2, A3, A6*, A7, A9*
	Özgüven becerisi	A2, A8*
	Girişimcilik becerisi	A1*, A4, A9*, A11, A12*
	Fikrim yok	-

Tablo 2' ye göre öğrencilerin tasarım odaklı düşünme temelli çalışmalar başlamadan önce ve çalışmalardan sonra hangi kazanımlara sahip oldukları görülmektedir. Örneğin A1, A3, A5, A6, A8, A9, A11, A12 isimli öğrenciler çalışmalara başlamadan önce empati becerisine sahip iken uygulama çalışmasından sonra A1, A3, A6, A9 isimli öğrencilerin el becerisi kazanımlarında da gelişim gösterdiği, A8 isimli öğrencinin uygulama sonrası özgüven becerisinin geliştiği, A5 ve A12 isimli öğrencilerin tasarım odalı düşünme becerilerinde (problemi tanımlama, empati kurma, tasarlama, prototipleme, test etme) gelişim gösterdikleri A1, A4, A9, A11 ve A12 isimli öğrencilerin ise girişimcilik becerilerini geliştirdikleri ve A7 öğrencilerin verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır. Bu kapsamda bazı öğrenci görüşleri şöyledir:

"*Daha önce bir problemin üzerine düşünüp, bir ürünü tek başıma tasarlayıp uygulayabileceğimi bilmiyordum. Bu çalışma ile bu becerilerimin geliştiğini düşünüyorum." (A5)*

"Bu çalışma, başka insanlara nasıl yardım edebilirim diye düşünüp sorunlara çözüm üretmeme ve uygulama yaparken el becerilerimin gelişmesine de fayda sağladı. Böylece birçok konuda geliştiğimi, kazanım sağladığını düşünüyorum." (A12)

"Ben bir işe başlarken fikrimi söylerken hata yapmaktan korkuyordum ama artık fikirlerimi söylemekten ve denemekten korkmuyorum." (A8)

2.Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmalarına yönelik öğretmen görüşleri

Tablo 3. Tod temelli atölye çalışmalarının öğretmenlere sağladığı kazanımlar

Tema	Kod
Öğretmenlerin bireysel gelişimine yönelik görüşleri	Empati (f=2), problem çözme (f=2), tasarım (f=2), ürün ortaya koyma (f=2) ve girişimcilik becerileri (f=1)
Okul gelişimine yönelik görüşleri	Çeşitli girişimcilik faaliyetlerini artırma gerekliliği (f=2), okulda engelli bireyler için eksiklikleri belirleme ve giderme ve buna yönelik çalışmaları artırma (f=2), girişimci okul bilinci oluşturma gerekliliği (f=2)

Tablo 3 incelendiğinde B1 ve B2 isimli öğretmenlerin de bireysel gelişimine yönelik, atölye çalışmalarında öğrenciler ile beraber tasarım odaklı düşünme becerilerinde gelişim gözlemledikleri ve çalışma sürecin de girişimcilik becerilerinin arttığı, vermiş oldukları yanıtlarda görülmektedir. Ayrıca öğretmen görüşleri incelendiğinde okul gelişimine yönelik tasarım odaklı girişimcilik faaliyetlerinin devam etmesi ve sürece tüm öğretmenlerin katılım göstereceği çalışmaların arttırılmasının önerildiği de görülmektedir.

Okul gelişimine yönelik olarak ise okulumuzda engelli bireyler için eksik görülen alanların belirlenerek bunlara yönelik yeni girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak, yeni çözümler üretmek ve okulumuzdaki girişimci okul bilincini geliştirmeye yönelik adımlar atmak yine öğretmenlerin verdikleri yanıtlarda görülmektedir. Bu kapsamda öğretmen görüşleri şöyledir:

"Okulumuzda uyguladığımız bu eylem araştırması ile öğrencilerimiz ve öğretmenler olarak bizlerin de empati, problem çözme, tasarım, ürün ortaya koyma ve girişimcilik becerilerinin gelişim göstermiş olduğunu ve okulumuz da özellikle engelli bireylerimiz için farklı girişimcilik uygulamalarını arttırmamız gerektiğini düşünüyorum." (B1)

"Bu uygulama çalışması ile beraber okulumuzda ki eksikleri, var olan problemleri ve bu problemlere nasıl çözümler bulabiliriz üzerinde durarak, öncelikle engelli bireylerin okulumuzu ziyaretlerin de yaşayabilecekleri problemlere çözüm arayışı ve bu çalışma ile uyguladığımız ürünler ile tasarım odaklı düşünme becerisi kapsamın da bizler de gelişim sağladık.

Bu kapsam da çalışmalarımızı arttırarak ve tüm okul personelinin katılımları ile farklı uygulamalar da yapmak girişimci okul olmamıza fayda sağlayacaktır." (B2)

3. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sürecinde öğrencileri motive eden unsurlar

Tablo 4. Öğrencileri motive eden unsurlar

Tema	Kod	f
Uygulama sürecinde	Tasarım yapma	A7*, A9* A12*
	El Becerisi (kesme, tesviye, kabartma vb…)	A1, A3, A4, A6*, A7*, A8, A9*, A10, A12*
	Girişimcilik	A2, A6*, A9*

	Empati kurma	A1*, A2*, A3*, A4*, A5*, A6*, A7*, A8*, A9*, A10*, A11*, A12*
	Braille alfabesini tanıma	A5, A6*, A11

Tablo 4'e göre öğrencileri uygulama esnasında motive eden unsurlar incelendiğinde A7, A9 ve A12 isimli öğrenciler öncelikle tasarım sürecinde motive olduklarını belirtmişlerdir. A1, A3, A4, A6*, A7*, A8, A9*, A10 isimli öğrenciler atölye de el becerilerinin gelişimi ile motivasyonlarının arttığını, A2, A6*, A9* isimli öğrenciler girişimcilik becerisinin motivasyonlarını sağladıklarını, A5, A6* ve A11 isimli öğrencilerin ise Braille alfabesini tanımalarının motivasyonlarını arttırdıklarını ve katılım sağlayan tüm öğrencilerin empati duygusunun çalışmalar da motivasyonlarını arttırdığı verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı öğrenci tarafından birden fazla verile yanıtlar yıldız ile işaretlenmiştir.

Buna göre bazı öğrenci görüşleri;

"Bilgisayar da zaman geçirmeyi seviyorum. Bu yüzden bilgisayarda tasarım yapmaktan mutlu oluyorum ve atölye de çalışmayı çok seviyorum. Bunları yaparken de engeli bulunan arkadaşlarımıza yardımcı olacağımız için çok mutluyum." (A7)

"Braille alfabesiyle tasarım yapmak ve üretmek hem el becerimi geliştiriyor hem de yeni bir alfabe öğrendiğim için mutlu oluyorum." (A6)

"Hem yeni bir alfabe öğreniyoruz hem de görme engeli olan kişilere yardımcı olduğumuz için daha sonra yapılacak çalışmalara da katılmak istiyorum." (A11)

4. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sürecinde öğretmenleri motive eden unsurlar

Tablo 5. Öğretmenleri motive eden unsurlar

Tema	Kod
Öğretmenleri motive eden unsurlar	Engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak ve onlara yardımcı olmak (f=2) (f=2), öğrencilerde fark edilen empati duygusu (f=2), tasarım yapmak (f=2), iş birlikli çalışma (f=2), olumlu bağlılık (f=2), yeni fikirler üretmek (f=1) Braille alfabesini tanımak (f=1), girişimcilik çalışmalarının okulda devam etmesi için oluşan istek (f=1), öğrencilerdeki gönüllülük sayısında artış (f=1) vb.

Tablo 5 incelendiğinde B2 ve B1 isimli öğretmenlerin motivasyonunu arttıran unsurların, görme engelli bireylerin yaşamlarını az da olsa kolaylaştırmak, öğrencilerde fark edilen empati duygusu, tasarım yapmak, iş birlikli çalışma, olumlu bağlılık, yeni fikirler üretmek, Braille alfabesini tanımak, girişimcilik faaliyetlerinin okulumuzda devam etmesi için oluşan istek ve öğrencilerin gönüllü katılımlarında fark edilir artış olması şeklinde olduğu görülmektedir. Bu kapsam da öğretmen görüşleri şöyledir:

"Bu uygulama ile görme engelli bireylerin yaşamlarını az da olsa kolaylaştırmak, öğrencilerimizde fark edilen empati duygusu, tasarım yapmak, iş birlikli çalışma, olumlu bağlılık, Braille alfabesini tanımak ve girişimcilik çalışmalarının okulumuzda devam etmesi için oluşan istek gibi durumlar motivasyonumuzu sağlamıştır." (B1) "Okulumuzda engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak adına öğrencilerimiz ile neler yapabiliriz, tasarımları nasıl oluşturabiliriz sürecini aktif olarak tamamlamak, beyin fırtınası, empati duygusu, tasarım, iş birlikli çalışma, olumlu bağlılık, Braille alfabesini

tanımak, okulumuz da engelli bireylerimize yardımcı olmak için yeni fikirler üretmek ve girişimcilik çalışmalarının okulumuzda devam ettirmek için öğrencilerimizdeki gönüllülük sayısında fark edilen artış gibi durumlar motivasyonumuzu sağlamıştır." (B2)

5. 1. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sonunda oluşan, öğrencilerin görme engelli bireyler için yapabileceklerine ilişkin düşünceleri

Tablo 6. Öğrencilerin görme engelli bireylere ilişkin düşünceleri

Tema	Kod	f
Öğrenci düşünceleri	Uygulamanın çalışma alanının genişletilmesi	A1, A3, A4, A12*
	Farklı uygulamalarda da görev alma isteği	A5, A6, A12*
	Braille alfabesini öğrenme isteği	A8, A11,
	Fikrim yok	A2, A7, A9, A10,

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin görme engelli bireyler için yapılacak çalışmalara istekli oldukları, çalışma alanının farklı kurumlarda da arttırılması ve uygulamanın çalışma alanının genişletilmesine ilişkin fikir beyan ettikleri görülmüştür. A8 ve A11 isimli öğrencilerin Braille alfabesini öğrenmek isteklerini, A2, A7, A9 ve A10 isimli öğrencilerin ise fikir beyan etmedikleri görüşme formlarına verdikleri yanıtlarda görülmektedir. Bu bağlam da bazı öğrenci yanıtları şöyledir:

"Bence bunun gibi engelli bireylere yönelik çalışmalar okulumuzda arttırılmalı ve diğer engelli bireyler için de çözüm yolları bulunarak tasarımlar yapmalıyız." (A12)

"Ben braille alfabesi ile çalışmaktan çok mutlu oldum. Tamamen alfabeyi öğrenip atölye de kendimde çalışmalar yapacağım." (A8)

"Braille alfabesi ile yön tabelaları okulun bütün önemli yerlerine konmalı daha fazla çalışmalıyız." (A1)

5.2. Tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmaları sonunda öğrencilerin Braille alfabesi çalışmalarına ilişkin düşünceleri

Tablo 7. Öğrencilerin Braille alfabesine ilişkin görüşleri

Tema	Kod	f
Öğrencilerin braille alfabe bilgisi (Uygulama öncesi)	Braille alfabesini tanımlama	A1, A4, A5, A6, A7*, A9, A10, A12*
	Braille alfabesini öğrenme isteklilik	A5
	Çalışmalarına gönüllülük	-
	Braille alfabesi ile uygulanan çalışmanın amacını bilme	A3, A7*, A11, A12*
	Fikrim yok	A2, A8,
	Braille alfabesini tanımlama	A1*, A2, A3*, A4*, A5*, A6*, A7, A8*, A9*, A10, A11, A12

Öğrencilerin braille alfabe bilgisi (Uygulama sonrası)	Braille alfabesini öğrenme isteklilik	A5, A11, A12*, A8
	Braille alfabesi ile yapılacak uygulama çalışmalarına gönüllülük	A1*, A3*, A4*, A5*, A6*, A9*, A11, A12*
	Braille alfabesi ile uygulanan çalışmanın amacını bilme	A1*, A3*, A4*, A5*, A7*, A8*, A11*, A12*
	Fikrim yok	-

Tablo 7 incelendiğinde uygulama çalışması öncesi Braille alfabesini tanımlayamayan A2, A3, A8 ve A11 isimli öğrencilerin, uygulama sonrası Braille alfabesini tanımlayabildikleri, uygulama öncesi A5 isimli öğrenci Braille alfabesini öğrenmek istediğini belirtirken uygulama sonrası A8, A11 ve A12 isimli öğrencilerin de Braille alfabesini öğrenmek istedikleri görülmektedir. Uygulama öncesi çalışmanın amacını yalnızca A3, A7, A11, A12 isimli öğrencilerin açıklayabildiği, uygulama sonrası A1, A4, A5, A8 isimli öğrencilerinde çalışmanın amacını bildikleri ve A1, A3, A4, A5, A6, A9, A11, A12 isimli öğrencilerin okulumuzda girişimcilik becerilerini geliştirmek bağlamın da daha sonra ki tasarım odaklı düşünme temelli atölye çalışmalarına gönüllü oldukları görülmektedir. Bu kapsam da öğrencilerin vermiş oldukları bazı yanıtlar:

"Braille alfabesi görme engelli bireylerin okuyup yazmalarını sağlar." (A2)

"Braille alfabesini öğrenip iş yerine de tabelalar yapacağım." (A11)

"Daha sonra yapılacak çalışmalarda yer almak isterim çünkü tasarım yapmayı, atölye de çalışmayı ve insanlara yardımcı olmayı seviyorum." (A3)

"Okulumuza gelen görme engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak için Braille alfabesi ile yazılmış tabelalar yaparak yönlerini bulmalarına yardımcı olmak." (A4)

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma ile ortaöğretim öğrencilerinin tasarım odaklı düşünme becerilerini (*empati kurma, problemi tanımlama, fikir üretme/tasarlama, prototip oluşturma, test etme*) kazandırmak hedeflenmiştir. Bu amaçla yapılan uygulamada, TOD çerçevesinde öğrencilerle beyin fırtınası tekniği uygulanmış, öncelikle bir problem belirlenmeye çalışılmış ve bazı sorular üzerinde çalışma şekillenmiştir.

"Çevremizde karşılaştığımız problem nelerdir? Engelli bireylerin karşılaştığı sorunlar nelerdir? Okulumuz da bu konuya ilişkin nasıl bir çözüm üretebiliriz? Atölyelerimizde ne gibi çalışmalar yapmamız uygun olur? ...". Çevremiz de en fazla karşılaştığımız problemlerden biri ise görme engelli bireylerin yaşadıkları sorunlardır. Görme engelli bireylerin ülkemiz de sayısı azımsanmayacak niceliktedir. Katılımcı öğrenciler ile yapılan bu eylem araştırmasında her bireyin engelli bir birey adayı olduğunu göz önünde bulundurarak empati duygusuyla çalışmaya yaklaşım gösterilmiştir. Alanyazın incelendiğinde görme engelli bireylerin gündelik yaşamlarını kolaylaştırmak adına farklı tasarımlar yapıldığı görülmektedir (Hasret ve Özsan, 2017).

Araştırmada katılımcı bireylerle Braille alfabesi ile oluşturulacak kapı tabelalarının tasarımlarını yapma ve uygun malzemeleri seçerek TOD temelli atölye çalışmalarını uygulama yönelik uygulama tamamlanmıştır. Uygulama sonrasında yapılan görüşmelerde, katılımcılardan olumlu dönütler alınmış, çalışmaya katılım sağlamak için gönüllü öğrenci sayısın da artış olduğu görülmüş, öğrencilerin girişimcilik becerisi,

problem çözme becerisi ve yeni yaratıcı fikirler oluşturma becerilerinde önemli bir istek ve artış olduğu gözlenmiştir. Ayrıca uygulama sonunda öğretmen ve öğrencilerin uygulamalara yönelik olumlu düşüncelerinin olduğu, öğrencilerde işbirlikli çalışma ile olumlu bağlılık duygusunun geliştiği, öğrencilerin empati becerilerinde gelişim olduğu ve tasarım odaklı düşünme becerilerinin geliştiği görülmüştür. Bu kapsamda TOD becerisinin geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmaların öğrencilerin TOD becerilerini kazanmalarına katkı sunduğu söylenebilir.

Uygulanan çalışma sonucunda öğrencilerin tasarım odaklı düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik çeşitli çalışmaların yapılması, örneğin Braille alfabesi öğretiminin hizmet içi eğitimler aracılığıyla yaygınlaştırılması, okullarda kapı ve yön tabela sayılarının arttırılması gibi öğrencilerin TOD becerilerini geliştirecek çeşitli uygulamaların yapılması önerilebilir. Bunların dışında okullarda ilkokuldan yükseköğretime tüm kademelerde öğrencilerin TOD becerilerinin geliştirilmesi amacıyla günlük hayatta karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik yeni girişimcilik faaliyetlerinin planlanması ve planlanan faaliyetlerin gönüllü katılımcılar ile tamamlanması literatüre yarar sağlayacaktır.

Kaynakça

Akkaş Baysal, E., & Ocak, G. (2020). İngilizce Okuma Becerisinde Karşılaşılan Sorunların "Jigsaw Reading" Tekniği İle Giderilmesi*. *International Journal of Field Education, 6*(1), 37-56.

Aslan, C., Doğuş, M. ve Şafak, P. (2022). Yetişkin görme engelli bireylerin Braille yazıyı kullanma durumları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 20*(2), 498-516.

Atacan, B. (2020). *7. sınıf fen bilgisi dersinde tasarım odaklı düşünmeye yönelik etkinliğin öğrencilerin motivasyon, ekip çalışması ve derse ilişkin bakış açılarına etkisi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Balıkesir Üniversitesi.

Aydemir, A. (2019). *Sosyal bilgilerde tasarım odaklı düşünme yaklaşımı.* [Yayımlanmamış doktora tezi] Gazi Üniversitesi, Ankara.

Bilge, B. (2017). Görme engelli kişiler için konut tasarımında ulaşılabilirlik. *International E-journal of Advances in Social Sciences 3*(7), 152–166.

Erden, O., Aykurt, F., Aykurt, G., Yılmaz, E., Özkan, E., Beyaz, A. ve Karabörk, R. (2022). A specialized product design for distance education with design. *Journal of Current Research on Engineering, Science and Technology, 8*(2), 99-112

Güldemir, O. ve Saatci, G. (2014). Parmakların okuduğu menü: braille alfabesi ile bir model önerisi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi (2),* 20-32.

Kaya, A. İ., Dalğar, T. ve Uzunay, B. H. (2017). Görme engelliler için mutfak tasarımı. *İleri Teknoloji Bilim Dergisi, 6(*3), 970-983.

Kaya, Z. (2012). İşitme engelli yüksekokul öğrencilerine bilgisayar yazılımı kullanımının öğretilmesi: Eylem araştırması. *Available from ProQuest Dissertations & Theses Global*.

Kesiktaş, A. D. (2012). *Görme yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşimini destekleyen müdahale örneği: Bir eylem araştırması* [Yayınlanmamış doktora tezi], Ankara üniversitesi, Ankara.

Ocak G. ve Akkaş Baysal, E. (2019). Eylem araştırmasını anlamak. (Ed. G. Ocak). Eğitimde Eylem Araştırması ve Örnek Araştırmalar (1. Baskı). Pegem Akademi: Ankara.

Ocak, G. (2019). Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi: Ankara.

Özkan, E. ve Akı, E. (2013). Görme Engelli Bireylerde Aktivite Katılımı, El Fonksiyonu ve Braille Okuma hızını geliştirmeye yönelik çoklu duyu eğitiminin etkisinin incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, *1*(2), 132-133.

Özsan, M., ve Hasret, F. (2017). Görme engelli bireylerin günlük yaşamını kolaylaştırmak adına bir önerme: braille alfabeli giysiler. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 5*, 89-94.

Parlar, Z., Soybora, E. K., Burhan, M. S. ve Davaslıgil, S. (2017). Sistematik konstrüksiyon ve tasarım odaklı düşünme yaklaşımı ile yaratıcı kavramsal tasarım süreci: Küçük ev aleti tasarımı. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 21*(5), 1100- 1109.

Polat, S. ve Bayram, H. (2021). Drama dersinin tasarım odaklı düşünme becerilerinin gelişimine katkısını araştıran bir durum çalışması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 476-497.

Sarıkoç, Z. ve Ersoy, H. (2022). Tasarım odaklı düşünme yaklaşımıyla stem uygulamaları: spam etwinning *projesi örneği. Fen Matematik Girişimcilik Ve Teknoloji Eğitimi Dergisi, 5(*2), 98-122.

Sözer, Y. (2017). Investigation of the project development process of the pupils who attend to the Tubitak research project contest: an action research. *Journal of the Faculty of Education, 18*(2), 139-158.

Uygun, M., Mete, S. ve Güner, E. (2018). Girişimcilik motivasyonu ile girişimcilik eğitimi arasındaki ilişkiler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 25*(3), 879-894.

AN ANALYSIS OF STUDIES USING SINGLE-SUBJECT RESEARCH IN MATHEMATICS EDUCATION FOR VISUALLY IMPAIRED STUDENTS: A SYSTEMATIC REVIEW

GÖRME ENGELLİ ÖĞRENCİLERE MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE TEK DENEKLİ ARAŞTIRMALARIN KULLANILDIĞI ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ: BİR SİSTEMATİK DERLEME

HASAN HÜSEYİN YILDIRIM[1]

[1]Arş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Özel Eğitim, 0000-0001-5125-8069

Özet

Öğrencilerin okul yaşamlarında başarılı olabilmeleri ve toplumda bağımsız yaşayabilmeleri için matematiksel becerileri kazanmaları önemlidir. Bu anlamda bağımsız yaşamaya en çok ihtiyaç duyanlar arasında yer alan görme engelli öğrencilere matematiksel becerilerin öğretilmesi önemli bir durum olarak görülmektedir. Bu çalışmada 2014-2024 yılları arasında görme engelli öğrencilere matematik öğretiminde tek denekli araştırmaların kullanıldığı çalışmalar analiz edilmiştir. Bu incelemelere göre literatürde de görüldüğü gibi temel matematiksel beceriler ve görme engelli öğrenciler üzerine tek denekli araştırmaların kullanıldığı çalışmalar, farklı değişkenler ve stratejiler arasındaki ilişkiler irdelenerek incelenmiştir. Bu bağlamda görme engellilerle matematiksel becerilere yönelik ve özellikle tek denekli araştırmaların kullanıldığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bunun nedenlerinden birinin bu alanda çalışan araştırmacı sayısının sınırlı olması, diğerinin ise araştırmacıların görme engelli bireylere müdahale uygulamalarını içeren tek denekli araştırma yönteminden ziyade katılımcı görüşlerine yer verilen nitel araştırma vb. yöntemler kullanarak çalışmalarını tasarlaması olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Görme engelli, matematik becerileri, tek denekli araştırmalar.

Abstract

Students need to acquire mathematical skills to be successful in their school life and to live independently in society. In this sense, teaching mathematical skills to visually impaired students, who need to live independently the most, is seen as an important situation. In this study, studies in which single-subject studies were used in teaching mathematics to visually impaired students between 2014 and 2024 were analyzed. According to these analyses, as seen in the literature, single-subject studies on basic mathematical skills and visually impaired students were examined by examining the relationships between different variables and strategies. In this context, it is seen that studies on mathematical skills with visually impaired students, especially single-subject studies, are quite limited. It can be said that one of the reasons for this is that the number of researchers working in this field is limited, and the other is that researchers design their studies by using qualitative research methods such as participant views rather than

single-subject research methods involving intervention practices for visually impaired individuals.

Keywords: Visually impaired, mathematics skills, single-subject researchs.

INTRODUCTION

It is important for students to acquire basic academic skills and especially mathematical skills to be successful in school life and to live independently in society. How visually impaired individuals learn and use mathematical skills is also seen in studies comparing them with their sighted peers. According to these studies, visually impaired individuals use similar high-level cognitive processes as their sighted peers. Agrawal (2004) stated in his research that the cognitive structures of visually impaired individuals are not directly related to vision loss. In fact, Spindler (2006) found in his research that visually impaired students can even imagine integral curves in mathematics class and describe this curve they imagine with the support of the correct materials, tools and equipment and verbal description.

On the other hand, while sighted students perform an exponential expression from top to bottom in the first reading, visually impaired students perform it by separating and examining its features from bottom to top in the first reading. In the light of these studies, it is thought that visually impaired individuals will have their learning reinforced, and their success rates will increase with an appropriate and adapted education process for teaching various mathematical skills (Küçüközyiğit & Özdemir, 2017; Tuncer, 2009; Şafak, 2007). In this context, it is thought that presenting studies using single-subject research focusing on education and intervention processes in teaching mathematics to visually impaired students will contribute to the literature.

METHOD

In this study, studies using single-subject research in teaching mathematics to visually impaired students between the years 2014-2024 were analyzed. According to these reviews, it includes studies using single-subject research on basic mathematical skills and visually impaired students and studies published in peer-reviewed journals. In this section, the inclusion and exclusion criteria of articles, literature review, coding of articles, descriptive analysis process of articles, analysis process of quality indicators and inter-coder reliability are included.

Inclusion and Exclusion Criteria for Articles in the Research

The inclusion and exclusion of articles within the scope of the research were carried out within the scope of some criteria determined by the researcher. The article inclusion criteria were as follows; (a) conducted with students with visual impairments, (b) taught an academic skill, (c) conducted between 2014-2022, and (d) went through the peer-review process and published in full-text format. The article exclusion criteria were as follows; (a) not gone through the peer-review process, (b) not used academic skills, (c) conducted with individuals without visual impairments, and (d) published before 2014.

Literature Review

As seen in Figure I, the determination of the articles to be included in the study was carried out in four stages. In the first stage, studies were determined using Google, Google Scholar, Education Resources Information Center (ERIC), EBSCOhost, Web of Science, Psychological Abstracts Index (PsycINFO), and ULAKBİM national databases.

To determine the studies, a search was conducted by entering keywords and keyword phrases in Turkish and English in the databases. The keywords used in the searches were academic skills, visually impaired, visually impaired. As a result of the search conducted with the determined keywords and keyword phrases, 66 studies were reached.

In the second stage, theses, reports, book chapters, meta-analyses and repetitive studies were eliminated, and 37 studies were obtained. In the third stage, the obtained studies were examined according to the article inclusion and exclusion criteria. As a result of the examination, it was seen that 12 studies met the article inclusion criteria.

In the last stage, the studies were reviewed again in terms of article inclusion criteria and the articles to be included in the study were determined. As a result of the screening, a total of 6 studies were reached that met the article inclusion and exclusion criteria. The examined articles are indicated with (*) in the references section.

Figure 1

Literature Review Process

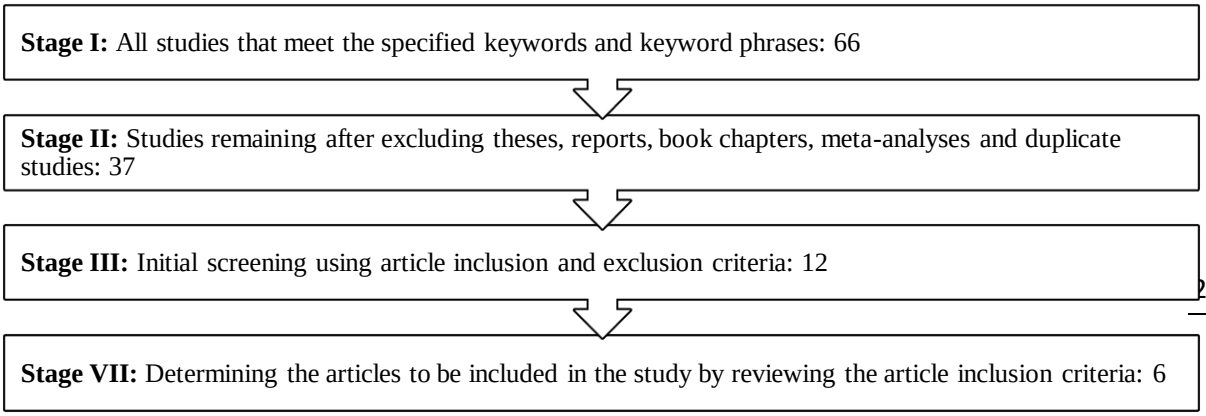

Coding of Articles

A form was prepared by the researchers to code the articles selected according to the inclusion criteria. During the coding process, the researchers examined the articles separately. All of the articles were examined in detail by the researcher and recorded on the prepared form.

Descriptive Analysis Process of Articles

The analysis process of the studies included in the research according to categories was carried out with the quantitative descriptive analysis technique. In the descriptive analysis process, the articles were examined in terms of the variables included in the research form. These variables are (a) authors and year (b) purpose (c) type of research (d) participant characteristics (c) GE/ grade level and number, (d) conclusion (e) suggestions.

Intercoder Reliability

Within the scope of the research, reliability analysis was calculated using the formula consensus/(Consensus + Disagreement) X 100 (Gwet, 2014). As a result of the reliability analysis, the consensus rate was calculated as 100%.

FINDINGS

Table 1.

Descriptive features of the articles

Makale Adı	Yazarlar	Amaç	Katılımcı Özellikleri	Sonuç	da Uygulamaya Yönelik Öneriler
Matematiksel Terimleri Braille Alfabesine Çeviren Bir Araç Tasarımı ve Değerlendirmesi	Jariwala, Patel (2017)	Matematiksel terimleri ve denklemleri Braille alfabesine çeviren bir araç tasarlamak ve işlevselliğini değerlendirmek	Görme engelli öğrenciler ile çalışan öğretmenler	Araç %98,7 doğrulukla çalıştı ve görme engelli öğrenciler için faydalı olabilir.	Görme engelli öğrenciler için matematik öğretiminde kullanılması önerilmiş.
Grafik Okuma ve Anlama Çalışmalarında Öğretmen Deneyimlerinin İncelenmesi	Rosenblum, Cheng, Beal (2018)	Görme engelli öğrencilerin grafik okuma ve anlama çalışmalarında öğretmen deneyimlerini ve tavsiyelerini öğrenmek	Görme engelli öğrenciler ile çalışan öğretmenler	Küçük yaşlardan itibaren açık eğitim gereklidir. Grafiklerin net ve doğru çizimi ve yorumlanması, az görenlerin kullandığı cihazlar ve manipülatifler önemlidir.	Öğretmenlerin çeşitli yöntemler kullanmaları ve uygun materyaller ile sistematik eğitim vermeleri önerilmiştir.
Polya Aşamasına Dayalı Matematik Öğretiminin Görme Engelli Öğrenciler Üzerindeki Etkileri	Pratama ve diğerleri (2018)	Görme engelli öğrencilerin matematik okuryazarlığını Polya aşamasına dayalı problem çözme süreci ile betimlemek	Görme engelli öğrenciler	Polya aşamasına dayalı öğretimde problem çözme yüzdesi önemli derecede artmıştır.	Polya aşamasına dayalı öğretim yöntemlerinin uygulanması önerilmiştir.
Görme Engelli Öğrencilerin Lise Matematiğini Öğrenirken Karşılaştıkları Problemler	Bayram (2014)	Görme engelli öğrencilerin lise matematiğini öğrenirken yaşadıkları problemleri araştırmak	Dört görme engelli öğrenci	Matematik öğretmenlerinin rolü, öğrenme stilleri, kaynaştırma eğitim uygulamaları ve materyal kullanımı ile sınav stilleri hakkında bilgi edinilmiştir. Sosyal ihtiyaçlar karşılanmış ancak akademik ihtiyaçlar karşılanamamıştır.	Kaynaştırma eğitim uygulamalarının akademik ihtiyaçları da karşılayacak şekilde geliştirilmesi önerilmiştir.
Görme Engelli Öğrencilerin Üçgen Kavramına İlişkin Kavram İmajları ve Tanımları	Horzum (2016)	Görme engelli öğrencilerin üçgen kavramına ilişkin kavram imajları ve kavram tanımlarını incelemek	Az gören 2 kız öğrenci ve beş görme engelli öğrenci	Öğrenciler üçgen kavramını analitik olarak inceledi, bazıları boyut kavramında ve matematiksel dilde sorun yaşadı. Dokunulabilir materyaller önerilmiştir.	Görme engelli öğrenciler için dokunulabilir ve geometrik şekilleri oluşturabilecek materyallerin kullanımı önerilmiştir.
Görme Engelli Yedinci Sınıf Öğrencileri İçin Matematiksel Materyallerin İşlevselliği	Atasay (2020)	Yedinci sınıf seviyesindeki rasyonel sayılar ve koordinat sistemi konularına ait materyallerin işlevselliğini değerlendirmek	Yedinci sınıfta devam eden doğuştan görme engelli bir öğrenci	Öğrenci materyalleri kullanarak konuları öğrenmiştir.	Özel materyallerin geliştirilmesi ve kullanılması önerilmiştir.

When Table 1 is examined, it is seen that the findings of the studies using single-subject research in teaching mathematics to visually impaired students are included in a very wide range of teaching models. It can be said that the reason for this is that the studies on the visually impaired have also diversified with the developing technology and projects.

DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In this study, which examined studies using single-subject research in teaching mathematics to visually impaired students, the general conclusion obtained from the findings is that the learning of visually impaired individuals will be strengthened,

and their success rates will increase with an appropriate and adapted education process for teaching mathematics.

Participants diagnosed with visual impairments in the studies show differences in terms of a) the number of participants, b) class and age level, and c) gender variables. When the number of participants in the studies is examined, it is seen that at least 1 and at most four participants are included. The reason for this can be said to be that the number of participants in single-subject studies is generally in these ranges.

When the articles examined within the scope of this research report are taken into consideration, it is seen that studies on teaching mathematics to the visually impaired, especially when examined in the context of single-subject research, do not have a very wide range of diversity. It can be said that one of the reasons for this is that the number of researchers working in this field is limited, and the other is that researchers design their studies using qualitative research methods such as those that include the views of the participants, rather than single-subject research methods that include intervention practices with visually impaired individuals. In this context, increasing the number of single-subject research studies that include interventions with visually impaired students is seen as an important need.

In addition, adaptation of data collection tools used in mathematics teaching research is a priority. Considering the role of cultural and linguistic norms and visual impairment levels in mathematical skills and learning processes in general, the importance of ensuring the validity and reliability of strategies and teaching to be used in mathematics teaching research in our country comes to the forefront.

Another situation regarding mathematics teaching research in our country is that technology-based studies are quite lacking. While the processes of teaching mathematics have become easier with software and applications developed abroad, there are still limitations in this regard in our country.

REFERENCES

Agrawal, S. (2004). *Teaching Mathematics to Visually Impaired Students with Programmed Learning Strategies.* New Delhi, India: Abhijit Publications.

* Atasay, M. (2020). Design of Mathematics Materials for Visually Impaired Students. *Anadolu University Journal of Education Faculty, 4* (2), 104-121. https://doi.org/10.34056/aujef.662203

* Bayram, G., & Duatepe-Paksu, A. (2014). The relationship between 8th grade students' number sense and achievement on exponential expressions. *Western Anatolian Educational Sciences Journal, 5* (9), 47-70.

* Horzum, T. (2016). The concept of triangle from the perspective of blind students. *Ahi Evran University Kırşehir Faculty of Education Journal, 17* (2), 275-295.

* Jariwala, N. B., & Patel, B. (2017). Conversion of 2D mathematical equation to linear form for transliterating into Braille: an aid for visually impaired people. *Int JInnov Res Sci Eng Technol, 6* (4).

* Pratama, AR, & Saputro, DRS (2018, April). *Problem solving of student with visual impairment related to mathematical literacy problem.* In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1008, No. 1, p. 012068). IOP Publishing.

Gwet, K. L. (2014). Handbook of inter-rater reliability: The definitive guide to measuring the extent of agreement among raters. Advanced Analytics, LLC.

Küçüközyiğit, MS, & Özdemir, S. (2017). The effectiveness of self-monitoring technique in improving multiplication fluency in mathematics in students with visual impairment. *Hacettepe Education Journal, 32* (3), 676-694.

Spindler, R. (2006). Teaching mathematics to a visually impaired student. *Teaching Mathematics and Its Applications,25* (3), 120-126.

Şafak, P. (2007). The effect of adapted layered curriculum method in teaching addition by hand to students with low vision. *Turkish Educational Sciences Journal, 5* (1), 27-46.

Tuncer, AT (2009). The effect of schema-based verbal mathematical problem-solving strategy on the verbal problem-solving performance of students with visual impairment. *Education and Science, 34* (153).

THE ROLE OF JOURNALISTS IN THE GAZA WAR
GAZZE SAVAŞINDA GAZETECİLERİN ROLÜ

ZEYNEP KILIÇ

Dr. Öğr. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi Radyo Sinema Televizyon

ORCID:0000-0001-9005-2370

Özet

Filistin halkı İsrail'in saldırılarını uluslararası camiaya taşımak için ilk başlarda bir sıcak çatışma şeklinde sirayet eden nefs-i müdafaa (İntifada) hareketiyle sesini dünyaya duyurmaya çalışır. Filistin halkı bu süreç boyunca modern askeri teknolojiyle donanımlı İsrail ordusuna karşı ilkel yöntemlerle, sapan taşı ve sopayla savaşır dururlar. Kitle iletişim teknolojisinin yaygın olduğu yeni kitle iletişim çağında ise Filistin halkı özellikle fiziki güç kullanımı yerine yumuşak güç olan kitle iletişim kanallarıyla insanların akıllarına ve kalplerine ulaşan yolları yöntem edinirler. Filistin halkı diğer milletlerle olan siyasi ilişkilerinin yanında sosyal diyalogları da güçlendirmeye ve uğradığı haksızlıktan dünyayı hem yurttaş hem de bu alanda haksızlığa göz yummayan inisiyatif sahibi gazeteciler aracılığıyla haberdar etmeye çalışmaktalar. Bu çalışma İsrail tarafından işgallere maruz kalan Filistin halkının sesini uluslararası kamuoyuna duyurabilen ve orantısız güç uygulayan Siyonistlerin zulmünü durdurmaya çalışan gazetecilerin cesur faaliyetlerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyonizm, Sansür, İletişim, Gazze, Gazeteciler

Abstract

Palestinians try to make their voice heard to the world through the Intifada movement, a self-defense movement that first spreads as a hot conflict in order to brings Israel's attacks against them to the international community. Throughout this war, they fight with primitive methods, using slings and sticks, against the Israeli army which is equipped with modern military technology. In the new communication age, Palestinians reach more people's minds and hearts through mass communication channels, especially instead of the use of physical force. In addition to their political relations with other nations, they are trying to strengthen social dialogues and to inform the world about the injustice they have suffered. This study deals with the brave activities of journalists who managed to make the voice of Palestinians exposed to Israeli occupation heard to the international public. In addition to this, the study involves these journalist's efforts for stopping the oppression of the Zionists, who also applied disproportionate force.

Keywords: Zionism, Censorship, Gaza, Communication, Journalist

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz yakın bir çağın mirasçısı olacak yeni nesillere kalacak 7 Ekim'de başlayan Siyonizm'in ibret verici yıkıntılarının oluşturduğu travmayı unutmak hiç de kolay olmayabilir. Zira Osmanlının yıkılışından bu yana sadece Osmanlıyı ve Ortadoğu coğrafyasını değil uluslararası sistemi de etkileyen en önemli problemlerden biri Siyonizm'in bir sorun olarak ortaya çıkmasıdır. Yeryüzündeki Yahudilerin menfaat ve çıkarları bağlamından pragmatist bir şekilde ortaya çıkan Siyonizm sadece bir ulusu bir dini ilgilendiren değil uluslararası bir sorun olarak ele alınmalıdır. Siyonizm yarım asırdır çeşitli faktörlerin etkisinde gelişme göstermiştir. Siyonizm büyük devletlerin manda ve sponsorluğunda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu gelişmeler bağlamında Siyonizm'in bir semeresi olarak genel anlamda Filistin'in işgali özel de ise hala devam etmekte olan Gazze ablukası, Gazze savaşının bir de arka planı var.

Savaşın geçmişine bakıldığında, Gazze halkı ile İsrail 2005'te İsrail'in Gazze Şeridi'ni terk etmesi ile, 2006'daki seçimle Hamas'ın Gazze Şeridi'nin kontrolünü sağlaması ve El-Fetihle 2007'de yaşanan savaştan bugüne dek savaş içindedir. 2007'den beri Gazze Şeridi İsrail ve Mısır ablukasında bulunduğu için Gazze Şeridi'ni İnsan Hakları İzleme Örgütü yıllarca ''açık hava hapishanesi'' olarak isimlendirir. Dolayısıyla Gazze, tüm dünyaya kapalıdır, gıda ilaç ve elektrik gibi temel ihtiyaçlara ulaşım neredeyse bütünüyle İsrail'in kontrolündedir. Bu abluka Gazze halkı üzerinde ciddi sıkıntılara neden olduğundan yapılan abluka ve baskılar Hamas'ın saldırısı için gerekçeli nedenlerinden biri oldu. Savaş esnasında öldürülen sivillerin çoğu Filistinlidir (2022). İsrail'in Demir Kılıçlar Operasyonu olarak, izzetin el-Kasam Tugaylarının ise Aksa Tufanı Operasyonu diye adlandırdıkları İsrail-Hamas savaşı 7 Ekim 2023'te Hamas'ın silahlı kanadı olan İzzeddin el-Kassam Tugaylarının İsrail'e İsrail'e geniş çaplı saldırısı ile başladı. Saldırı sonrası İsrail, savaş ilanı kararı almış ve hala devam eden çatışmalarda ilk başlarda en az 1400 İsrailli ve 15.000 Filistinli sivil olmak üzere 15.000'den fazla kişi ölmüş, 45.000'den fazla kişi yaralanmıştır. 1 milyon Gazzeli ve 500.000 İsrailli yerinden edilmiştir. Her gün yeniden güncellenen veriler 7 Ekim'den bu yana süren saldırılarda ölenlerin sayısının 20 bin 258'e uylaştığı yaralananların ise 53 bin 688'e çıktığı kaydedildi. İsrail kuvvetlerinin 10 ila 11 Ekim'de Lübnan ve Gazze'deki askeri operasyonlarda Beyaz fosfor kullandığı tespit edildi. Kassam Tugayları komutanı Muhammed Deif, saldırının ''Mescid-i Aksa'ya yapılan saygısızlık'' ve İsrail tarafından öldürülen yüzlerce Filistinli için yapıldığını ifade etti. Araplara ve Filistinlilere işgalci güçleri kovma çağrısında bulundu. Bu veriler bağlamında bu çalışmanın ilk bölümlerinde temel olarak Siyonizm'in bir sorun olarak ortaya çıkıp devletleşmesi anlatılırken diğer taraftan 7 Ekim'de Gazze savaşı ve bu savaşta hayatından ve ailelerinden olan basının cesur mensuplarının çabaları ana temayı oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın son bölümlerinde İşgalci İsrail ordusunun Filistinlileri Gazze şehrinde Gazze savaşının patlak verdiği dönemde, yani 7 Ekim saldırılarından sonra büyük oranda kadın, çocuğun öldüğü ve bu olayları dünyaya servis eden onlarca hatta yüzlerce basın mensuplarının hayatından olduğu üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ilgi odağı basın mensuplarının çabası ve bu savaşta verdikleri özgür basın savaşıdır. Sadece kendileri değil aile fertleri de bu savaştan nasiplerini alıp haytalarından oldular. Çalışmada gazetecilerin bu çaba ve cehdi son bölümde görsel karelerle teyit edilmeye çalışılmaktadır.

1.1. Siyonizm

Geçen yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olan ''Siyonizm'' kelime olarak bir ulus şeklinde Yahudi kavminin Filistin'e tekrar yerleşmek için yaptıkları tam teşkilatlı çalışmaları karşılar (Karasapan 1942,32). ''Zion'' ya da ''Siyon'' kelimesi Yahudilerin Kudüs şehrini isimlendirdikleri bir isimdir. Önceleri ''Siyon'' yalnızca Kudüs şehri için kullanılırken daha

sonrasında bütün Filistin için kullanılır hale gelir (Herrmann, 1982:220-221). Kelime olarak Siyonizm Kudüs'ün hemen yanı başındaki "Siyon Dağı"ndan gelmektedir (Kara, 2006:15). Avrupa'da 19. yüzyılın son çeyreğinde aşırı boyutlara varan Anti-Semitizm, Siyonizm'i aktif hale getiren mobilize eden bir güce dönüşür, bir motor rolüne bürünür. Bazı Yahudi fikir adamları Musevilerin Avrupa'da artık yaşamalarının mümkün olmadığını düşünürler. İşin ilginç tarafı ise Yahudi fikir adamları da anti-Semitlerin izinden giderek Musevilerin özümleme yoluyla başka uluslara karışamayacakları başka farklı ülkelerde sosyalleşmeyeceklerini ön görüyorlardı (Öke, 2006,261). Yahudiler de Avrupa'da yaygın olan milliyetçilik akımından etkisinde kalırlar. Yahudi milliyetçilerinin önde gelenlerinden Hess, Pinsker ve T. Herzl Museviliğin yalnızca bir ahlaki kurallar zinciri olmadığı, ancak Yahudilerin diğer toplumlardan ayıran tüm özellikleri özünde tutan bir milli kültürel birikim olduğu düşüncesindeydiler. Yahudiler bu vasıflarıyla manevi bir ulusu oluşturduklarından bir ulusu meydana getiren bütün öğelere erişmeliydiler. Kendilerine has olan bir toprak parçası üzerinde birleşmeli, bu vatan üstünde kendi geleceklerini belirleyecek tüm siyasi mekanizmanın alt yapısını şekillendirmeliydiler (Öke, 2006,262). Yahudilerin önde gelenlerinin arasında Yahudilere ilk defa bir ulus çerçevesinde vatan bulmanın asıl fikir babası Theodor Herlz sayılır.

Theodor'un Yahudi meselesine ilgi duyması, Avrupa'da XIX. yüzyılın sonlarına doğru oldukça fazla yaygınlaşan antisemitizmin bir sonucuydu. Tüm Avrupa'da giderek yaygınlaşan antisemitizm 1880'lere doğru Yahudilerden her kesimi derinden etkiler (Buzpınar, 2011). Geçen yüzyılın sonlarına doğru Siyonizm, uluslararası bir örgüt şeklinde örgütlenip Filistin'e Yahudilerin göçünü gerçekleştirmek için birçok faaliyete bulunur. Uluslararası bir örgüt olarak Siyonizm'in ortaya çıkmasında T. Herzl'ın büyük katkısı vardır. 1896'da Herzl yayınladığı Yahudi Devleti isimli kitabında Siyonizm'in teorik alt yapısını oluşturmuştur. Herzl ulusal bir yurt edinmek için Yahudilere Arjantin veya Filistin'e göçmelerini önerir (Hollstein, 1975:40). Yazar Theodor Herlz'in İsrail Devleti adlı kitabı İsrail devletinin kuruluşundan elli yıl önce yayımlandı. Yazarın Kitapta gelecekte olanları, çok sistemli ve net bir şekilde ele alması Antisemitizmden bu derece bahsetmesi çok ilginçtir. T. Herlz sanki illerde olacak olanları öngörüyor ve Holocausttan haber verir gibiydi. Theodor Herzl gazeteci hukukçu, Siyonist bir Yahudi, ancak T. Herzl ilk Siyonist değildi. Fakat bugün Siyonist Yahudi devletinden bahsedildiğinde akla ilk gelen isim yine T. Herzl'dir. (Yurttaşer)[1] Herzl Osmanlılarla görüşmek isterken de Osmanlılar, Herzl'e Siyonistlerin bir lideri olarak değil, Neue Freie Presse gazetesinin yazarı olarak görüşeceklerini bildirmişlerdi. Siyonistlerin Musevilere yurt olarak belirlediği Filistin, birkaç yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde olduğundan Herzl ve takipçileri çalışmalarını Osmanlı devleti üzerinde sıklaştırırlar. Siyonistler, İstanbul'da bütün çalışmalarının, projelerinin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit eden başka ulusal hareketler şeklinde bölücü bir hareket olmadığını Osmanlı Devleti'ni inandırmak istemeye çalışmışlar (Öke, 2006,263). Siyonizm, Arap-Yahudi düşmanlığını fitilini ateşe veren ve besleyen bir güç olmuştur. 1897'de Siyonistlerin Basel kongresinde Filistin'de bir Yahudi vatanı kurmayı karar verdiklerinde Filistin'de durum değişmeye başlar. Bağımsız bir devlet kurmak için Siyonistler sultan Abdülhamit'ten izin kopartmamışlar. Osmanlı devleti bu konuda muhalif olmasına rağmen Siyonistler binlerce yandaşlarını Filistin'e sokabilmişlerdir. 1917'de Belfor deklarasyonuyla Filistin'de Yahudilere bir vatan edinme sözü Filistin tarihinde sadece Filistin halkı için değil İslam Coğrafyasında yaşayan tüm Müslümanlar ve milletler için yeni bir dönüm noktasını oluşturur (Bozkurt, 2008: 126). Bu dönemde çoğunluğu oluşturan Müslüman Filistin halkı yerinden edilmesinden, ölümlerden nasibini alsa da bu konuda

[1] https://www.academia.edu/23568469/Theodor_Herlz_Yahudi_Devleti_Kitabi_uzerine

azınlıkta da kalsa da çatışmalarda diğer dinlerden ve halklardan zara görenler ve ölenler olmuştur.

1.1.1.Siyonizm'in Devletleşmesi

27 Ağustos 1897 tarihinde T. Herzl, İsviçre'nin Basel şehrinde üç gün sürmüş olan, Birinci Siyonist Kongresi'ni gerçekleştirmeyi başarır. İki yüzü aşkın delege bu kongreye katılım sağlar. Her düşünceden ve her sosyal sınıftan Yahudileri aynı çatı altında birleştiren bu kongre küçük de olsa neredeyse bir Yahudi akımı oluşturur. Rusya'dan bu kongreye en çok katılım sağlanır. Dünya Siyonist Teşkilatı'nın temelleri bu kongrede yani Basel Kongresi'nde atılır; Teşkilatın başına da Theodor Herzl getirilir. Basel Kongresi Siyonist hareketin hedeflerini, bu hedeflere varmak için gerekli araç ve yöntemleri ayrıca bu araçları kullanacak bir yürütme kurulunu belirler (Öke, 2002: 45). Basel Kongresinden üç gün sonra Herzl anı defterine şu anılarını yazar:

''Ben Basel'de bir Yahudi devleti tesis ettim. Ben bunu bugün yüksek sesle söylesem bütün dünyadan bir kahkaha tufanı yükselir. Fakat bundan beş sene sonra belki elli sene sonra ise muhakkak herkes bunun böyle olduğunu anlayacaktır.'' (Göze, 1995: 54)

Kongrede şu kararlar alınır:

- Filistin'in Yahudi çiftçi, zanaatkar ve müteşebbislerle iskân edilmesinin teşviki.
- Yerel ve genel toplantılarda Yahudiliğin geliştirilmesi ve örgütlendirilmesini.
- Yahudi ulusal bilincinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi (Öke, 1982)

Siyonist devletin kuruluş aşamasında Basel kongresi gibi Balfor deklarasyonun da ayrı bir önem ve ehemmiyeti vardır. Bu deklarasyonda yine dönemin süper gücünü temsilen İngiliz Devletinin payı büyüktür.

Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour Kasım 1917'de Yahudiler için Filistin topraklarında bir vatan inşa edilmesini ve bu düşünceyi İngiltere'nin destekleyeceğini duyurur (Bayur,1991; Kılıç, 2017). Uluslararası bir güç olan ve 1881'den beri Yahudilerin çalışmalarını destekleyen İngiltere, Balfour Deklarasyonu ile Siyonist projeyi destekleyeceğini bütün dünyaya ilan eder. İngiltere ile birlikte İtilaf Devletlerinin bütünü bu deklarasyonu desteklemekle ortak bir karara varırlar (Ediz, 2015). Filistin'in geleceği açısından Balfour Deklarasyonu, bambaşka, bir o kadar da acı bir süreci ve tartışmayı başlatır. Siyonizm, 1917 öncesinde göçlerle ve bir takım siyasi çaba ile kendine zemin bulmaya çalışırken, Siyonizm bu deklarasyonla birlikte uluslararası gündemde yer edinir (Ediz, 2015).

Birinci Dünya savaşı boyunca Filistin'e gelip yerleşen Siyonist Yahudiler ile İngilizler arasında gizli dayanışmalar aralıksız devam eder ve Yahudiler Osmanlı Devleti ile ilgili ellerinde bulunan bilgileri İngilizlere servis ederler. Bu hizmetlerine karşılık İngilizler tarafından Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine müsaade edileceği vaatleri yapılır (Nedim, 1995). 8/9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs İngiliz ordularının eline geçer. Arkasından sırasıyla Nablus, Hayfa, Akka ve 21 Şubat 1918'de Eriha'nın Osmanlı Devleti elinden çıkması ile Filistin topraklarının önemli kısımları kaybedilir (Emir (Erkilet), 2002). Bu iki gelişmeyle birincisi Basel kongresiyle sonrasında Belfor deklarasyonuyla Yahudiler vatan edinmek için büyük adımlar atmış bulunurlar.

Yahudi nüfusunun Filistin topraklarında artmasına bağlı demografik yapının gün geçtikçe değişip bozulmasıyla, yerleşmelerin çok seri bir şekilde artması, Araplar ile Yahudiler arasında büyük silahlı çatışmaları başlatır. Bu savaşların en şiddetli olanı 1921, 1929, 1933 ve özellikle de 1937'de yaşanmış olan savaşlardır. 1937'de yaşanan Müslüman Arap-Yahudi savaşı Mayıs 1939'da ancak durdurulur. Üç yıl devam eden çatışmaların gelişmesinde özellikle 1933-35

yılları arasında Filistin'e 134.540 Yahudi'nin göçünün önemli bir etkisi olduğu söylenebilir (Armaoğlu, 1994).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistinli Araplar, Siyonist Yahudilere karşı koymada dört farklı siyasi kısma ayrılırlar. Bunların birincisi, Filistin'de "Birleşik Arap Devleti" kurmayı hedefleyen Arap milliyetçileridir. İkincisi İngiliz işgalinden sonra diğer İslam ülkelerinde ve Filistin'de Siyonizm karşıtlığı yoğun bir şekilde çoğalır. Bu nedenle savaş sonrasında Arapların en büyük korkusu, Yahudilerin kitleler halinde Filistin'e göçleri karşısında azınlıkta kalmaktır. Böyle düşünenler Filistin'in bütün olarak Yahudileşmesinden endişe duysalar da iyi örgütlenmediklerinden herhangi bir çaba içinde bulunmamışlar ve korkularıyla birlikte zaman içinde anılmaz hale gelirler. Üçüncüsü temelde İslami düşünce eksenindeki siyasi hareket ki bunlar İslam dünyasıyla bütünleşmiş bir Filistin isteyen İslamcıların ta kendileridir. Siyonizm'e karşı bu kesim İslam dünyasını uyandırmaya, ayaklandırmaya çalışırlar. İngilizlerin rahatını kaçıran en etkili ve samimi gurup İslami temele dayanan kesim olur. Çünkü İslam coğrafyasında geniş Müslüman sömürge ağını elinde tutan İngiltere, İslami propagandayı barındıran her türlü hareketten korkmakta ve geniş bir propaganda ağı ile bunları etkisiz hale getirmeye çalışır. Filistin'de etkili olan başka bir dördüncü grup ise hem milliyetçi hem ılımlı mandacılardır. İngiliz mandasından taraf olan bu gurup, Filistin'in kendi kendini yönetmeyeceğine inanır. Bu kesime göre bölgenin kalkınması için İngilizlerin siyasî ve ekonomik desteğine ihtiyaç var (Ediz, 2015). Çatışma ve gerilimler İkinci Dünya Savaşından sonra da Yahudilerin şiddete başvurmasıyla artarak sürer. Filistin'de İngiliz manda yönetimi 15 Mayıs 1948'de sona erer. Buna bağlı olarak Siyonistler 14-15 Mayıs gece yarısında ilkin Tel Aviv'de İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan ederler. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman İsrail devletinin kuruluş ilanından on bir dakika sonra, Sovyetler Birliği de bir gün sonra Siyonist Devleti tanıdıklarını ilan ederler (Karaman, 1996). Siyonist devletin kuruluşu tüm Ortadoğu halklarının etkilenebileceği ister siyasi ister sosyal günümüze değin sürecek olan yepyeni çatışmalı ve çözümsüz bir dönemin başlangıcıdır.

2. Filistin, Gazze ve Medya

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Fransız ve İngiliz sömürgeciliğinin başlaması ile Orta Doğu ve İslam coğrafyasında ilkin sömürgeciler sonra da yerli halk tarafından desteklenen yeni bir basın anlayışı ortaya çıkmıştır. Avrupalılar, özellikle de Fransızlar, Cezayir, Fas, Suriye, Lübnan ve Tunus'ta, basın çalışmalarını sürdürürler. İngilizler ise Mısır'da basın kuruluşlarının yerine yenilerini koymak yerine var olanları kendi kontrolünde tutmayı tercih etmiştir (Gündüz ve Dwikat, 2018). Filistin basınının en büyük endişesi İngiliz sömürge politikası ve Filistin'de kök salan, Filistin'i Yahudi anayurdu olarak tayin etmek için yayınlanan Balfour Bildirisi'ne hizmet eden Siyonist hareket olmuştur (Gündüz ve Dwikat, 2018). Medya, kamuoyu oluşturmada önemli bir rol oynar dolayısıyla siyasi, sosyal, ideolojik görüş, ve pozisyonların belirlenmesinde de önemli bir yer alır. Egemen Batı medyası baştan beri bu konuda kontrolü elinde bulundurup olayları kendi bakış açısıyla yönlendirir olmuş. Bu konuda örnekler ortaya koymak zor değildir.

Olayları haberleştirme biçimi medyanın topluma aktardığı bilgilerin güvenirliliği tarafsızlık ve ettik kuralar bakımından kritik bir rol alır. Savaşla ilgili sıkça görülen durumlardan biri de bağlam dışında bilgilerin yanıltıcı bir şekilde verilmesidir. Örneğin savaş esnasında bir tarafın öldürülmesi haberini katledildi şeklinde verirken diğer taraf yaşanan öldü şeklinde verebiliyor. Ya da kimisinin kendisine ait olmayan bir konutu mülk edinmesini işgalci yerine yerleşimci olarak tanımlamak yalanı haberleştirmedir. Bu tür haber üslubunu ve birçok yayın kuruluşu kasıtlı olarak kullandığını görmek mümkündür (Taşdemir, 2024). Bunların günlük haberleri nasıl etkilediği, Edward Said'in aktardığı şu örnek olaylardan kolaylıkla anlaşılabilir. New York Times Kudüs bürosu şefi Serge Schmemann ile Londra'daki Independent gazetesinin

Lübnan'da çalışmakta olan muhabiri Robert Fisk'in katılım sağladığı bir radyo programında ilginç bir şekilde Nisan 1996'da Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmesini duyururlar. Haberde (Demokrasi Zamanı 5 Mayıs 1 996, Radyo Pasifica) İsrail 1982'den beri Güney Lübnan'da güvenlik şeridi diye anılan bir şeridi işgal eder, işgale sadece, Allah'ın Partisi olarak anılan Hizbullah karşı gelmektedir. ABD basınında öncelikle Hizbullah'ın dini vurgulanarak terörist bir örgüt olarak tanıtılmaktadır. 1 Nisan 1996'da Times, İsrail'in Güney Lübnan'da açtığı top ateşinde iki sivili öldürdüğünü duyurdu. Habere göre ''Allah'ın Partisi intikam tehdidinde'' bulunmuştu. 12 Nisan'da Times ''Israil'in Teröre Cevabı'' manşetini atar. İsrail ordusu 200 bin Lübnanlıyı bölgeden çıkartmaya çalışıyordu ki savaş yasalarına göre bölge sakinleri bu işgale karşı çıkma hakkına sahipti. Ama bambaşka bir senaryo yazılmış, durum tersine çevrilmişti; çünkü söz konusu olan İsrail'di ve tehlike ''İslam'dan'' geliyordu. (W. Said, 2007). Bu eski durumlara benzer olarak en son İsrail-Hamas savaşı konusunda da batı kaynaklı medya örneğini teşkil eden CNN International (%22) TRT World (%22,5)'ün gerisinde kalmıştır. TRT World'ün yayın yaparken herhangi bir tarafgirlik yapmadığı görülürken, CNN'de ise Hamas-İsrail savaşının verilişi genellikle "Hamas vurdu İsrail karşılık verdi" tarzında İsrail'in lehine olmuştur (Zhaparaliev ve Atabek, 2021). Günümüzde çizilen bu yalan temsiller ve çarpıtmalar, ne gerçek bir anlama isteğini taşımaktadır duymak ya da görmek gereken bir şey varsa ne de onu duyma ve görme isteğini. Batı Medyasının haber takipçilerinin tüketimine sunduğu İslam'a dair imge ve imajlar sahici ve gerçek İslam'i tanımlamalar olmaktan baya uzak tanımlamalardır (W. Said, 2007). Batı medyası İsrail'den yana bir perspektif ve propagandayı yayın politikası edinmiştir. Bu tarafgirliğinin amaç ve hedeflerini kanıtlayabilecek çok sayıda rapor yayına sunmuştur. Nitekim işgal devleti İsrail, savaş suçlarını ve hukuk ihlallerini dünyaya nakleden Gazze Şeridi'ndeki medya kuruluşlarının binalarını bombalayarak havaya uçurmaktan hiç çekinmemiştir. Bu nedenlerle, Filistinli (vatandaş, gazeteci) durumunu haberleştirmek ve olayları sahada belgelemek için iletişim sürecinde kendine güvenmiştir (Albaık, 2022). Durumu ister iyimser ister kötümser algılıyor olsunlar "küresel kültür"ü temsil eden taraflı Batı medyasına karşı alternatif medyalar da artık yok değildir. Daya Kishan Thussu'nun göre, telekomünikasyon endüstrisinde "Batı anlatır, Doğu dinler" formülünün artık geçerliliği kalmamıştır çünkü dünya gün geçtikçe iletişimde gerçek küresel bir duruma doğru evirilmektedir (Thussu, 2009: 22). Kitle iletişim araçları artık sadece egemen Batının elinde değildir. Doğu toplumlarında da basın mensupları bu inisiyatifi kullanarak istedikleri zaman artık rahatlıkla üzeri örtülen olayları, haberleri gündem yapıp uluslararası kamuoyuna sunabilmekteler. Fakat tüm bu inisiyatife rağmen bu uğurda çeşitli zorluklarla karşılaşabilmekteler hatta canlarından olabilmekteler.

3.Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan Betimsel Analiz Yöntemi kullanılacaktır. Nitel araştırma desenlerinden biri olan betimsel analiz ile veriler yorumlanmakta ve neden sonuç ilişkileri incelenerek bazı sonuçlar elde edilmektedir. Yorum ve betimlemelerden kaynaklanan temaları bağlama, anlama ve tahmin etme süreçleri, betimsel analizin ayrılmaz bir parçasıdır. Söz konusu analiz yönteminin kullanıldığı çalışmalarda elde edilen veriler, belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandıktan sonra mantıklı ilişkiler kurularak betimlenmektedir (Yıldırım ve Şimşek 2003: 192'den akt: Uslu,2019: 177).

3.1. Siyonizm'in Düşman Olduğu Gazeteciler

Medya, kamuoyunu etkilemede önemli bir rol oynamaktadır ve böylece siyasi, sosyal ve ideolojik görüş ve pozisyonların şekillenmesinde önemli bir yer tutar. Avrupa ve ABD'deki bazı siyasetçi ve kamuoyu özellikle bölgeden ve yurttaş gazetecilerin Gazze işgalini haberleştirmek için gösterdikleri büyük çabalardan sonra İsrail'i ve onun işgalci ordusunu

kınamaya başlamışlardır. Gazetecilerin olayları sahada anlık, canlı aktarmaya çalışmaları Siyonist İsrail'in Gazze halkına yönelik insan hakları ihlallerini dünyaya duyurmayı hedeflemektedir. (Albaık,2022)

Filistin'de basın faaliyetleri 2014 yılında özellikle İsrail-Gazze çatışmasının tavan yaptığı donemde Israil'in Gazze'deki Filistinlilere 50 günlük askeri operasyon düzenlediği donemde geriler. Gazze'nin altyapısını derinden etkileyen ve yerel medya ofislerini de vuran bombalı saldırılar sonucu birçok gazeteci yaşamını yitirir (Gündüz ve Dwikat, 2018). 7 Ekim'de İsrail Gazze savaşının başlamasından bugüne dek 112 basın çalışanı öldürüldüğü New York'ta bulunulan Gazetecileri Koruma Komitesi (Committee to Protect Journalist-CPJ) verilerine göre bu sayı 83'tür. Aynı kaynak 16 gazetecinin yaralandığını, 3 gazetecinin kaybolduğunu ve 25 gazetecinin ise tutuklandığını belirtmiştir. Söz konusu verilerle ilgili farklı kaynaklardan farklı bilgiler almak mümkün. Ancak gerçek olan bir şey var ki gazetecilerle birlikte aileleri ve yakınlarını da hedef alındığı bu süreçte habere erişimin ciddi bir biçimde engellendiğidir (Taşdemir, 2024)[1]. İsrail tarafından öldürülen gazetecilerin sayısı gündelik verilerle verilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu bilgi savaş sürdüğü için her gün yeniden güncellenmektedir. Dolayısıyla bu sayı da değişebilmektedir. Ancak tüm bu baskı ve ölümlere rağmen gazetecilerin Gazze savaşını dünyaya servis etme çabası hem Gazze'de hem de Gazze dışında tüm hızıyla devam etmektedir. Türkiye de bu bağlamda çalışmalar yer yer sürmektedir.

Şekil, 1/2: Gazzete

Kaynak: iletisimpltformu İnstegram Hesabı:20 Aralık 2023

Bu bakımdan Gazze için Gazeteci Dayanışması Platformu (Press For Palestine), Gazze'de görev esnasında öldürülen gazetecilere dikkatleri çekmek için tek nüshalık gazete bastı. Filistinli Gazeteciler Derneği Başkanı Amir Lafi de Gazze'de yaşananların savaştan öte bir soykırım ve katliam olduğunu dile getirdi. Lafi, bu soykırımı, bu katliamı gösterebilecek biri varsa o da gazetecilerdir. Bundan dolayı savaş başladığından beri İsrail için en büyük hedef gazetecilerdir. Lafi, 2 ay içinde 100'e yakın gazetecinin İsrail tarafından öldürüldüğünü ifade etti (A.A.20.12.2023)[2]. Anadolu ajansı savaşta öldürülen yüze yakın gazetecinin fotoğrafını şöyle verdi.

[1]https://www.researchgate.net/publication/377969143_ekim_2023'te_baslayan_israilfilistin_savasinda_turkiye'nin_yuruttugu_yerel_ve_kuresel_iletisim_ve_algi_politikasi

[2] https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/besiktasta-filistinde-oldurulen-gazeteciler-anisina-tek-nushalik-gazete-dagitildi/1818581

Şekil 3: İsraillin Gazze'ye Saldırılarında Hayatını Kaybeden Gazeteciler

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr

Tablo, 1: Gazze'de Hayatını Kaybeden Gazetecilerin Bir Kısmı

1.	Muntasır Es Sevvaf	2.	Abdülhamit El-Kernavi
3.	Muhammmed Tihami es Salhi	4.	İbrahim Muhammed Lafi
5.	.Muhammaed Sami Cergun	6.	Esad Abdünnasır Şemlah
7.	Said Rıdvan Et Tavil	8.	Hişam Muhammed En-Nevvaca
9.	Muhammed Rızk Subh	10.	Aid İsmail en-Necar
11.	Semih Abdürrezak en Nadi	12.	Abdülhadi Habib
13.	Nadir en Nezeli	14.	Ahmed Nahid Hasan Mesud
15.	Halil İbrahim Ebu Azire	16.	Enes İbrahim Ebu Şimale
17.	Mahmud Cemal Ebu Zarife	18.	Muhammed Ali
19.	İman Cemal el Akdi	20.	Muhammed İmad Said Lubd
21.	Rüşdi Rubhi es-Serrac	22.	El Hasani

23.	Cemal el-Fakavi	24.	Ahmed Abdulhay Ebu Mehadi
25.	Yasir Süphi Ebu Nammus	26.	Silmi Muhaaymer
27.	Seid Semir el-Helebi	28.	Selam Halil Miyme
29.	Mecid Fazıl Ardenus	30.	Muhammed Ebu Hatab
31.	Hazife en-Neccar	32.	İmad Abdülmehdi el-Vahidi
33.	Macid Ahmet Keşku	34.	Muhammed el-Beyyari
35.	Zahir el-Afgani	36.	Mustafa en-Nakib
37.	Nazmi en-Nedim	38.	İyad Matar
39.	Muhammed Ganim el-Cace	40.	Yahya Ebu-Muni
41.	Muhammed Ebu haşire	42.	Yusuf Devvas
43.	Ahmed el-Kura	44.	Musa el-Beraş
45.	Ahmed Emin Fatime	46.	Cemal Muhammed Haniye
47.	Amr Selah Ebu Hayye	48.	Mustafa es-Savvaf
49.	Abdülhalim Avad	50.	Sari Mansur
51.	Hasune Selim	52.	Bilal Cadullah Hasan Salim
53.	Muhammed Fayiz el-Husni	54.	Ayat Omer Hadura
55.	Muhammed Nebil ez Zuk	56.	Asım Adli el-Beraş

57.	Muhammed Muin Ayyaş	58.	Mustafa Bekir
59.	Emel Zuhd	60.	Musab Aşur
61.	Hmais Salim Hamis	62.	Abdullah Derviş
63.	Husam Mahmud Mübarek	64.	Edhem Hasavme
65.	Heysem Harare	66.	Assam Muhammed Bihar
67.	Hasan Fercullah	68.	Şeyma el-Cezzar
69.	Dua Şeref	70.	Muhammed mattar
71	Recep en Nakib	72	Abdurrahman Rebi Şehab
73	Hani İbrahim el-Medhun	74	Muhammed Cemal Baluşe
75	Ahmet Şehab		Ve dahası…

Sürekli güncellenen rakamlarla Gazze'de şu ana dek sürmekte olan savaşta 109 Filistinli gazetecinin hayatını kaybettiğini bildirilirken bu sayı gün geçtikçe değişip artmaktadır. (Mıddle East Monitor, 01.07. 2024)[1]. Bu zor savaşta aileleri ile birlikte haytalarını kaybeden bazı gazetecilerin sahadan fotoğrafları.

Şekil 4/5: Hamza el-Dahdouh (Sağda) ve Mustafa Thuraya (Sureyya, Solda) Gazze'de İsrail Füzesi Tarafından Öldürüldüler.

Kaynak: https://www.palestinechronicle.com

Bunlardan Filistin gazetecisi Hamza el Dahdouh El Cezirenin ikonik muhabiri Weal Dahdouh'un, oğlu Gazze'nin güneyindeki Han Yunus'un batısında İsrail bombardımanıyla öldürüldü. El Cezire'nin bildirdiğine göre El Dahdouh, meslektaşı Mustafa Thuraya ile birlikte El Mawasi bölgesinden haber yapma esnasında İsrail ordusuna ait bir drone tarafından öldürüldü. El Cezire instegram hesabı Hamza'nın babasına bıraktığı mektubu paylaştı.[2] (7 Ocak, 2024)

[1] https://www.middleeastmonitor.com/20240107-agonising-farewell-to-journalist-mustafa-thraya/

[2] https://www.palestinechronicle.com/israel-kills-two-journalists-in-gaza-including-wael-al-dahdouhs-son/

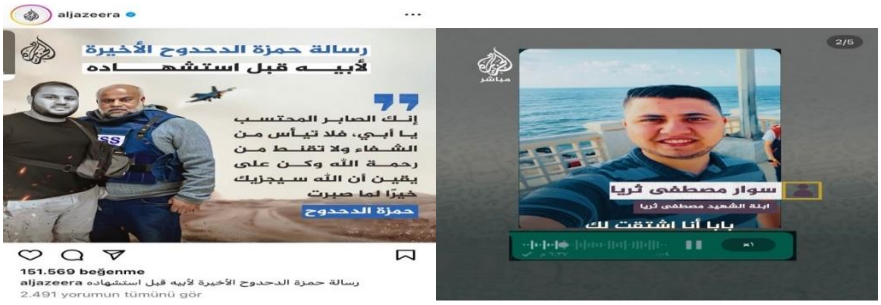

Şekil, 3/4: Gazetecilerin Çocuklarından Kalan Mesajlar

Kaynak: aljazeera İnstegram Hesabı: 07.01.2024

El-ceziranin instegram hesabındaki Hamza'nın mektubu: ey babacım Allah'ın şifasından iyileştirmesinden 'yeise' ümitsizliğe kapılma ve Allah'ın rahmetinden de umudunu kesme sabrettiğin müddetçe Allah seni hayırla mükafatlandıracaktır' gibi anlamlı mesajlar içermektedir. El Cezirenin ünlü muhabiri Weal Dahdouh'un oğlu gibi gazeteci Mustafa Tuhraya (sureyya)'nın babasına gönderdiği ses kaydı da bir o kadar acıklıdır: baba seni çok özledim baba seni çok özledim neden sen hain Yahudilerin yanına gittin? Neden baba. Vallahi ben ve annem seni çok özledik ve Cinan, Mesa da…

Şekil 5/6: Polis haberleri[1] Mescid-i Aksa'yı Savunan Hiristiyan Bir Gazeteci Şirin Ebu Akile ve Onu Örnek Alan Küçük Gazeteci Sumeyye Muhammed[2]

Kaynak: Pois haberleri ile instegram 10larmedya, 20.02.2024

Gazze savaşından daha önce de El-Cezire televizyon kanalının kadın muhabiri Şirin Ebu Akile İsrail işgali altında bulunan Batı Şeria'nın Cenin Mülteci Kampında İsrail askerlerinin açtığı ateş ile hayatını kaybetmişti. İsrail Dışişleri Bakanlığı kadın muhabirin hayatını kaybetmesinden sonra yazılı bir açıklama yaptı. Açıklamada Dışişleri Bakanı Yair Lapid, Şirin Ebu Akile'nin ''üzücü ölümüne''ne dair Filistinlilere ''ortak tıbbi soruşturma teklif ettiklerini'' açıkladı. Gazetecilerin ''savaş bölgelerinde korunmaları gerektiği, gerçeği öğrenmek için herkesin sorumlu olduğunu''na işaret eden Lapid, ''terörle mücadele ve İsraillilerin öldürülmesini engellemek için İsrail ordusunun gereken her yerde operasyon yapacağını'' belirtti. Lapid'in konuşmasında, Ebu Akile'nin İsrail askerlerinin açtığı ateş sonucu hayatını kaybettiğine dair hiçbir ayrıntıya yer verilmedi Mescid-i Aksa'yı savunan Şirin Ebu Akile'nin Hristiyan bir gazeteci olduğu ölümünden sonra öğrenildi. Gazze'de en küçük gazeteci olarak bilinen küçük gazeteci Sumayya Muhammed Gazze'den kendi hikayesini şöyle aktırıyor: Gazze'de güvende olan hiçbir şey yok. Ben şu an Aksa Şehitleri Hastanesindeyim. Yani bu hastaneden çok şehit çıktı. Gazeliyim yaşım 11. Uzun zaman önce savaştan önce bende meslek olarak gazeteci olma istiyordum. Ve kendimi dünyaya kanıtlamak istemiştim rol modelim Şirin Ebu Akiledir Allah rahmet eylesin. O nasıl dünyaya örnek olduysa ben de onun gibi olmak

[1] https://www.polishaberleri.org/israil-askerleri-kadin-gazeteci-sirin-ebu-akile-yi-basindan-vurdu/34346/

[2] 10larmedya

istiyorum. Yaptığınız işten dolayı başına bir şeyin gelmesinden korkmuyor musun? Hayır asla hiç korkmuyorum. Ben zaten konuştuğumda Allah'a tevekkül ediyorum, güveniyorum. Babam ve Annem bu işi yapmamı istemiyorlardı. Çünkü artık gazetecilerin bir hedef olduklarını biliyorlar. Fakat benim ısrar ettiklerimi gördüklerinde kabul ettiler. Ve ben çıktığımda artık bir şey demiyorlar. Ama yoldayken ya da çekim yaparken hedef alınır mıyım bilmiyorum. Mesajım savaşın durması ve dünyanın Gazze'ye karşı insani bir tavır alması…

Şekil, 7/8: Gazeteci Heba el Abadla

Kaynak: https://www.telesurenglish.net/ 10.01.2024

Yemen News Agency'nin haberine göre Şirin Ebu Akile gibi Filistinli bayan gazeteci Heba el-Abadla ve kızı, Gazze Şeridi'nin Han Yunus Şehrindeki evlerini bombalayan İsrail ordusunun saldırısı esnasında hayatını kaybetti. Filistin Bilgi Merkezi verilerine göre İsrail işgal güçleri 7 Ekim 2023'ten bugüne dek Gazze'de 111 gazeteciyi vurup öldürdü (10.1.2024)[1]

Şekil 9/10: Yapay Zekâ ile Gazeteci Suad Sakik'in Şehadet Hikayesi

Kaynak: aljazeeramubasher, 09.02.2024

Savaşta hayatını kaybeden Gazeteci Suad Sakik'in ölüm hikayesi ise yapay zekaya ile yeniden canlandırıldı. Kadın gazetecinin yapay zekâ ile aktarımı: Ben gazeteci Suad Sakik. Gazzede yeni bir ölüm şeklini deneyimledim. Öyle bir ölüm ki zulmün baskının altında olan bir ölüm. Nefesim kesildi. Ve bir daha uyanmayacak şekilde uyumaya daldım 28 Ocak'ta diğer aleme göçtüm. Aynı ayın 11'inde son kelimelerimi yazdım. Bu bir gazete makalesi ya da raporu değildi. Bu daha önce binlerce kez belgelenen şeyi doğrulayan bir şey. Web sitesindeki facebook sayfamda kısaca eve dönmeyi dağın tepesinde hasbunaAllah ve nimel vekil Allah bana yeterdir o ne güzel vekildir diye haykırmayı yazdım. Ayrıca milletim savaşın biteceğini mi söylüyor? Acaba yaşayabilecekler mi? Hayatta her şeye kadir olup yaşayabilecekler mi? Biz ölmeden önce öldük. Acı… 38. yaşıma erişemedim. Gazze İslam üniversitesinde medya okudum. Sonrasında birçok yerel kanalda program sunuculuğu gibi birkaç radyoda haber de sundum. Birçok uydu kanalı için muhabirlik yaptım. Yedi yıl önce evlendim ve iki kızım var

[1] https://www.saba.ye/en/news3295012.htm

ailemden birçok kişi bombardımanda öldürüldü bir çoğusu yerinden oldu. Ben göçtüm ayrıldım. Fakat benim çocuklarım ve Gazze'nin çocuklarını hangi kader bekliyor? Ne kurşun ne de mermi tek başına öldürür. Fakat düşman sizi çeşitli şekillerde öldürebilir. Sizi de aynı metotla öldürebilirler. Bu metod tek bir kelime ile özetlenebilir. Baskı (zulüm) kurmak… Düşmanınız sizi ateş açmadan da vurabilir. Fakat sizi kuşatıp aç bırakarak. Ocak ayının soğuğunda sizi ısıtma imkanından, açlığınızı gideren bir lokmadan ya da barınacağınız bir evden mahrum bırakarak. Kendi evinizden bir çadıra taşınmak mecburiyeti duyarsınız. Havadan bombalanan barınak evinden de sokağa… Seninle aynı sınıfta olması gerekenlere gelince. Şüphesiz onlar sizi tek bir yolla öldürürler. Aldatarak... Bana olan da budur...

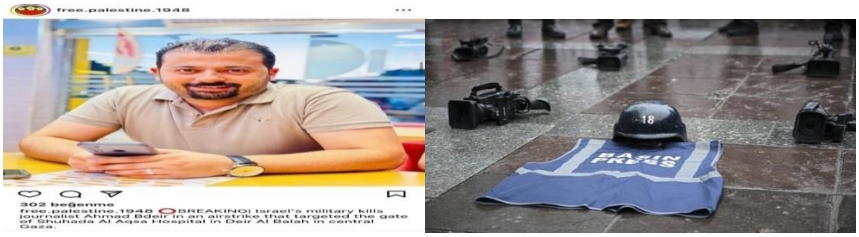

Şekil 11/12: Gazeteci Ahmed Bdeir

Kaynak: Freepalastine1948 İnstegram hesabı, 11.01.2024

Hadf News'te muhabir Ahmed Bdeir ise, Gazze'ye yapılan çetin savaşın başlamasından bu yana İsrail tarafından hedef alınıp öldürülen 115'inci gazeteci oldu. (11.1.2024)[1]

Şekil 13/ 14: Anadolu Ajansı Kameramanı Montaser Al-Sawaf,

Kaynak: https://www.aa.com.tr 11.12.2023

Savaş sırasında Gazze'de haber yapan Anadolu Ajansı serbest kameramanı Montaser Al-Sawaf, bir haftalık savaşın ardından cuma günü yeniden başlayan İsrail hava saldırılarında hayatını kaybetti. Gazetecinin kuzeni Hasan İsmameh, Anadolu Ajansına verdiği bilgide, Gazze'nin güneyindeki Ed-Durc mahallesine İsrailİ'in yapmış olduğu hava saldırılarında Sawaf, kardeşi Mervan ve diğer aile fertlerinin hayatlarını kaybettiklerini söyledi. (11.12.2023)[2]. Türkiye'nin en büyük ve köklü haber ajansı olan Anadolu Ajansının servis ettiği haberleri kitlelere aktarma ve bilgilendirmeden başka ajansın kayıt altına aldığı video ve resimleri Uluslararası Adalet Divanında İsrail'in 'Soykırım Suçu' işlediğine dair açılmış olan davaya Güney Afrikalı yetkililer tarafından kanıt ve belge olarak öne sürülmüş ve kabul olunmuştur (Taşdemir, 2024).

[1] https://www.newarab.com/news/gaza-journalist-ahmad-bdeir-killed-israel-strike

[2] https://www.aa.com.tr/en/middle-east/anadolu-cameraman-killed-in-israeli-airstrikes-on-gaza/3070643

Şekil 15/16: Samer ebu Daqqa

Kaynak: https://www.dailysabah.com/, 17.12.2023

Kameraman Samer Abu Daqqa, Gazze'nin güney Şeridi'nde yerinden sürülmüş halk için barınma yeri olarak kullanılan bir okulun bombalanmasını haber yaparken cuma günü işgalci İsrail askerleri tarafından drone saldırısında hayatını kaybetti. El Cezire de İsrail'in ölümcül yaralanmalara neden olan insansız hava araçlarının Ebu Dakka'da okula füze ateşlediğini söyledi. (17.12.2023)[1]

Şekil 17/18: Ahmet Cemal el- Medhun

Kaynak: https://m.haber7.com/ 24.12.2023

Gazze'deki hükümetin Medya Ofisinden yapılan açıklamaya göre İsrail ordusunun askerlerinin Gazze şeridine ilişkin saldırılarında Filistinli gazeteci Ahmet Cemal el-Medhun da yine bir Gazze muhabiri olarak hayatını kaybettiği belirtildi böylece öldürülen gazetecilerin sayısı 101'e yükseldi (24.12.2023).[2]

Şekil 19/20: Gazeteci Roşdi Sarraj

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/ 05.11.2023

Yine bir başka gazeteci Roşdi Sarraj, ki karısını ve kızını evlerinin yakınındaki İsrail hava saldırısından korumaya çalışırken 7 Ekim'den bu yana öldürülen en az 23 gazeteci arasında yer alır.

[1] https://www.dailysabah.com/world/mid-east/al-jazeera-to-move-icc-over-israeli-killing-of-its-gaza-cameraman

[2] https://m.haber7.com/dunya/haber/3377565-israilin-gazzede-katlettigi-gazetecilerin-sayisi-101e-yukseldi

Şekil 21/22: Muhammed el-Alul (Solda)[1], Sağda Essam al-Lulu[2]

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr, 05.11. 2023 ve khaledbeydun İnstegram Hesabı 29. 01.2023

İsrail'in Gazze saldırısında Anadolu Ajansı kameramanı olan Muhammed el-Alul 4 çocuğunu ve 3 kardeşini kaybetti, ayrıca saldırıda gazetecinin bir çocuğu, eşi, annesi ve babası da yaralandı (05.11.2023)[3]. İsrail bombalamasında gazeteci Essam al-Lulu, ailesi ile yani eşi ve çocuklarıyla hayatlarını kaybedenlerdendirler. Dolayısıyla 113 günde yaklaşık 126 gazeteci hayatından oldu.

Şekil, 23/24: Motaz Azaiza[4]

Kaynak: Motaz _azaiza İnstegram Hesabı 06.2.2023

11 Ekim 2023'te, 7 Ekim 2023 İsrail-Hamas savaşının patlak vermesinden kısa bir süre sonra, Filistin'i, Gazze'yi dünyaya uluslararası kamuoyuna taşıyıp aktarması, gündem oluşturması bakımından ünlü savaş muhabiri Motaz Azaiza kendisi hala hayatta olsa bile İsrail'in Deir al-Balah Kampına düzenlediği hava saldırısında en az 15 akrabası canından oldu. Savaş devam ettiği için haber aktaran savaş gazetecilerinin sayısı gün geçtikçe değişebilmektedir.

Sonuç

Kitle iletişim araçlarının yeni teknik ve teknolojilerle donanımı iletişimde tüm dikkatleri sosyal medyaya çevirmiş bulunmaktadır. Geleneksel basın daha yavaş ve daha hantal olması sebebiyle gazeteciliğin geleceği çoğunlukla daha seri ve anlık olan sosyal medya fenomenlerinin gerisinden olabileceği endişesi üzerinde durulmaktadır. Bazı iletişim bilimcilerinin deyimi ile sosyal medya fenomenlerinin haber aktarma konusunda gazeteciliğin yerini alabileceği öngörüsü daha çok gündemdedir.

[1] https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-4-cocugu-ile-kardeslerini-oldurdugu-aa-kameramani-alul-yasadigi-dehseti-anlatti/3044842

[2] Khaledbeydoun instegram Hesabı

[4] https://www.sarkariexam.com/journalist-motaz-azaiza-man-of-the-year-gq-middle-east-magazine-biography-net-worth-age-family-religion-salary-income-assets-check-details/506119

Ancak günümüzde sosyal medyaya güvenin ve aktardığı haber değerinin hala geleneksel ve ilkeli medyanın yerini bütünüyle tuttuğundan bahsedilemez.

Gazze örneğinde anlaşıldığı gibi sahada amatörlerden, fenomenlerden, youtuberlardan daha çok işin uzmanı olan gazetecilerin bizzat kendileri kısmen uluslararası ya da ulusal çoğunluğu yurttaş gazeteciler fonksiyonunda sahada aktif bir şekilde dünyaya haber aktardıkları görülmektedir. Savaş coğrafyasında ateş altında anlık olarak haberlerin kısa sürede dünyaya servis edilmesi haberlerin uluslararası bir boyut kazanmasına neden oluyor. Sahada olmak muhabir gazeteciler için bu anlamda çetin bir savaş bir ölüm kalım meselesidir.

Gazze'nin bu açıdan muhabir ve gazeteciler için özel bir savaş alanı oluşturduğu görülür. Burada en büyük mücadele ve aktivizm ancak fedakâr gazetecilerin objektifinden tüm dünyaya yayıldığını ve gündem olduğunu görebilmekteyiz. Aksi takdirde 21. Yüzyılda Gazze örtbas edilip tarih sayfasına gömülecek bir soykırım halinde kalacaktır. Gazze'de gazeteciliğe dair misyon ve aksiyonu anlamak ve anlamlandırabilmek Gazze savaşının bu bakımdan önem arz etmektedir

Sonuç olarak Gazze savaşında Gazeteciler tüm dünyada gündem oluşturup doğu batı demeden bir uyanışa neden olsalar da burada çalışan gazetecilerin özgürlüğü, imkanları kısıtlı olup çeşitli zorluk ve engellerle karşılaşarak hayati mücadele vermekteler. Bu zor koşul ve şartlarda kimisi kendi hayatından olurken kimisi de ailesiyle birlikte hayatını kaybetmekteler. Burada gazetecilik hukuku açısından gazetecilere birçok haksızlık ve ihlal yapılırken bu konudaki Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların duyarsızlığı ve sessizliği basın mensupları için de düşündürücüdür.

Kaynakça

Albaık Z, (2022) *'Beytülmakdis Meselesinde "İsrail" Perspektifi Karşısında Filistinlilerin Perspektifinin Desteklenmesi Konusunda Sosyal Medyanin Rolü'* Journal of Islamicjerusalem Studies, 2022, 22(1): 31-46 DOI: 10.31456/beytulmakdis.1125860

Atabek N ve Zhaparaliev S. (2018) *'Kudüs Olayları'nın Uluslararası Medyada İnşası: CNN, Russia Today ve TRT World Örnekleri' MEDIAJ*, 4(1), 1-27.

Armaoğlu, F. (1994). '*Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları'* (1948- 1988), Ankara: İş Bankası Yayınları.

Bozkurt, C. (2008). *'Türk kamuoyunda Filistin problemi, ilk Arap Yahudi Çatışmaları'* (1920-1939),

İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Buzpınar, T. (2011). *'Filistin'e Yahûdî Göçü Meselesi*' (1878-1908), Devr-i Hamid, Sultan İkinci Abdülhamid, 5, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Ediz, İ. (2015). *'Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin'de Toplum ve Siyaset'* (1919-1922), *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 2*(2), 144-145, 148,150-151.

Göze, E. (1995). '*Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit'* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gündüz U, H.S. Dwikat H, (2018) '*Tarihsel Gelişim Sürecinde Filistin'de Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya'* International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS),

Herrmann, Klaus J. (1982), *'Siyasal Siyonizm ve Anti-Semitizm üstüne Tarihsel Perspektifler' Siyonizm ve ırkçılık içinde'* Ankara, AOSBF Yayınları.

Hollstein, W. (1975), *'Filistin Sorunu: Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi'* Çev.: Cemal A, İstanbul.

https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/besiktasta-filistinde-oldurulen-gazeteciler-anisina-tek-nushalik-gazete-dagitildi/1818581

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-gazzedeki-saldirilarinda-oldurulen-gazetecilerin-sayisi-101e-yukseldi/3091036

https://www.middleeastmonitor.com/20240107-agonising-farewell-to-journalist-mustafa-thraya/

https://www.academia.edu/23568469/Theodor_Herlz_Yahudi_Devleti_Kitabi_uzerine

https://www.telesurenglish.net/news/Israel-Kills-Palestinian-Journalist-Heba-Al-Abadla-20240110-0009.html

Kara, İ. (2006). *'HAMAS: Bir Direnişin Perde Arkası'* İstanbul: RA Yayıncılık.

Karaman, M. L. (1996), *'Filistin'* Diyanet İslam Ansiklopedisi, *(13)*, 89-91,103,137-138,140.

Karasapan, C. T. (1942) *'Filistin ve Şark-ül Ürdün'* Cilt 1-2, İstanbul Fehmi Cumalıoğlu Siyonizm Nedir? Millî Gazete 1 Ocak 1984.

Kılıç, R. (2017). *19. yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı*, Erciyes, 471,7.

Nedim, Ş. M. (1995), '*Filistin Savaşı'* (1914-1918), Çev. Abdullah Es, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını.

MaadeL, N. (1976), *'The Arabs and Zionism Before World War I,'* California, 5. 218 - 220.

Said, Edward. W. (2007) '*Medyada lslam Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?'* Çev. Aysun Babacan, İstanbul, Metis yayıncılık.

Thussu, D. K. (2009). *'Why internationalize media studies and how? Internationalizing Media Studies'* D. K. Thussu (Ed.), Routledge.

Öke, M.K. (2002). '*Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu'* İstanbul: Ufuk Kitapları.

Öke, M. K. (2006), *'Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu*' (1880-1914), *Marife, 6* (1), 263-264.

Öke, M.K. (1982) *'Siyonizm ve Filistin Sorunu'* (1880-1914), istanbul, s_- 47. Ayrıca; Karasapan, a.g.e., 11, s. 41; Hollstein, a.g.e

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GRADUATE THESES PREPARED IN THE FIELD OF COMBINED TRANSPORTATION IN TURKEY

TÜRKİYE'DE KOMBİNE TAŞIMACILIK ALANINDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

TANER AKÇACI[1], EBRU KARA[2]

[1]Prof. Dr, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Gaziantep, Türkiye

https://orcid.org/0000-0002-5343-0894

[2]Öğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Lojistik Bölümü, Gaziantep, Türkiye

https://orcid.org/0000-0002-9140-2691

Özet

Küreselleşmenin etkisi ile lojistik, haberleşme ve teknoloji alanındaki gelişmeler sonucunda üretim ve pazarlama uluslararası hale gelmiştir. Küresel rekabetteki artış sebebiyle taşımacılık alanında taşımanın hızlı ve ekonomik bir şekilde yapılması, ürünlerin güvenli, hızlı ve ekonomik bir şekilde teslim edilmesi önem kazanmıştır. Uluslararası ticaretteki başlıca iki aktör olan ihracatçı ve ithalatçılar için Dünya pazarına hitap edebilmenin yolunun taşımacılıktan etkin olarak yararlanma olduğu görülmektedir. Aynı taşıma ünitesi içerisinde veya karayolu taşıtı ile mod değişirken eşyanın kendisinin elleçlenmediği, kapıdan kapıya taşımacılık olarak da nitelendirilebilen kombine taşımacılık, gelecekte daha etkin olacağı düşünülen bir taşımacılık türüdür. Kombine taşımacılık ile taşımacılıkta etkinlik artmakta ve farklı taşıma türleri arasında rasyonel dağılım sağlanmaktadır. Kombine taşımacılık ile farklı taşıma modları birleştirilerek taşımacılıkta hız, optimum maliyet ve güvenlilik sağlanmaktadır. Türkiye, Asya ile Avrupa kıtaları arasında bir köprü konumunda olan, üç tarafının denizlerle çevrili olduğu ve önemli geçiş koridorlarına sahip yarımadaya benzer coğrafi yapısı ile kombine taşımacılık açısından avantajlı bir ülkedir. Bu araştırmanın amacı 1996-2024 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nin internet sitesi üzerinden ulaşılabilen ve kombine taşımacılığı konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini yapmaktır. Araştırma sonucunda yayımlanan lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunu yüksek lisans tezleri olup, yazım dilinin de Türkçe olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin dünya üzerindeki stratejik konumuna rağmen lisansüstü tezlerde kombine taşımacılığı inceleyen araştırma sayısı oldukça azdır.

Anahtar kelimeler: kombine taşımacılık, bibliyometrik analiz, lojistik, taşımacılık

ABSTRACT

As a result of the developments in logistics, communication and technology under the influence of globalization, production and marketing have become international. Due to the increase in global competition, it has become important to carry out transportation quickly and economically in the field of transportation and to deliver products safely, quickly and economically. It is seen that the way to appeal to the world market for the two main actors in international trade, exporters and importers, is to benefit effectively from transportation.

Combined transportation, which is also described as door-to-door transportation where the goods themselves are not handled while changing mode within the same transportation unit or with a road vehicle, is a type of transportation that is thought to be more effective in the future. Efficiency in transportation increases with combined transportation and rational distribution is provided between different types of transportation. Speed, optimum cost and safety are provided in transportation by combining different modes of transportation with combined transportation. Turkiye, which is a bridge between the Asian and European continents, surrounded by seas on three sides and has important transit corridors, is an advantageous country in terms of combined transportation with its peninsula-like geographical structure. The purpose of this research is to conduct a bibliometric analysis of postgraduate theses on combined transportation that can be accessed through the website of the National Thesis Center of the Council of Higher Education of the Republic of Turkey between the years 1996-2024. As a result of the research, it was determined that the vast majority of the published postgraduate theses were master's theses and the written language was Turkish. Despite Turkey's strategic position in the world, the number of studies examining combined transportation in postgraduate theses is quite low.

Keywords: Combined transportation, bibliometric analysis, logistics, transportation

AN OVERVIEW OF LOCAL SOCIAL MEDIA JOURNALISM IN TURKEY

TÜRKİYE'DE YEREL SOSYAL MEDYA HABERCİLİĞİNE BİR BAKIŞ

ABDULLAH AYDIN[1], AZİZ BELLİ[2]

[1] Doç. Dr. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID numarası: 0000-0002-1785-4999

[2] Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID numarası: 0000-0002-1676-2769

Özet

Medya'nın gücünün siyaseti ne derece etki ettiği sorusu ciddi bir inceleme konusudur. Bu etkiyi belirleyen birçok etkenden bahsetmek de mümkündür. Nitekim medya kuruluşlarının kullandığı teknolojiler bu noktada ön plana çıkmaktadır. Eski zamanlarda bugün için ilkel sayılacak yöntemlerle haberleşme sağlanırken günden güne gelişen teknolojiler her alanda olduğu gibi haberleşmeyi dolayısıyla da haberciliği değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bugünün dünyasında medyayı dönüştüren yeni teknolojiler neticesinde medyaya da "yeni" sıfatı eklenmiştir. Geçmişte kullanılan ve pahalı yöntemler olan klasik yöntemler yerine artık daha ucuz olan ve hatta ücretsiz sunular platformlar kullanılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak yaygın ve kolay hale gelen bir habercilik inşa edilmiştir. Sıradan bir birey herkesin elinde bulunan bir sıradan sayılabilecek akıllı telefon ve benzeri teknolojilerle birçok interaktiviteyi sağlayacak hale gelmiştir. Yerel medya da özellikle hitap ettiği kesim kısıtlı olduğu için maliyetli yatırım yapmak yerine daha farklı çözümler aramaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de yükselen yerel sosyal medya haberciliği üzerine bir teorik tartışma yapılacaktır. Bir takım seçili şehirlerdeki yerel medya kuruluşlarının ne şekilde sosyal medya haberciliği yaptığı ve nasıl bir haberciliğe odaklandıkları üzerinde durularak teorik kısım desteklenecektir. Teorik kısımda medya, habercilik, yeni medya ve yeni medya haberciliği üzerinde durulacak ve klasik medya ile olan ayrışması yansıtılacaktır. Araştırmanın teorik çerçevesini geliştirmek için yerli ve yabancı literatürden elde edilen birincil ve ikincil dokümantasyonel kaynaklardan istifade edilecektir. Akabinde Türkiye'deki sosyal medya platformları üzerinden habercilik yapmaya çalışan hesaplar incelenerek klasik medya ile bir karşılaştırma sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Medya, Yerel Medya, Yerel Siyaset, Haberleşme.

Abstract

The extent to which the power of the media influences politics is a subject of serious scrutiny. It is also possible to mention many factors that determine this influence. As a matter of fact, the technologies used by media organizations come to the fore at this point. While in the past, communication was provided by methods that would be considered primitive today, technologies that develop day by day have changed and transformed communication and thus journalism, as in every field. In today's world, the adjective "new" has been added to the media as a result of new technologies that transform the media. Instead of the classical and expensive methods used in the past, cheaper and even free platforms are now being used. In addition, a widespread and easy journalism has been built. An ordinary individual has become able to provide many interactivities with smartphones and similar technologies, which can be considered ordinary in everyone's hands.

Local media are also looking for different solutions instead of making costly investments, especially since the audience they address is limited. In this study, a theoretical discussion will be made on the rising local social media journalism in Turkey. The theoretical part will be supported by focusing on how local media organizations in a number of selected cities engage in social media journalism and what kind of journalism they focus on. In the theoretical part, media, journalism, new media and new media journalism will be emphasized and its differentiation from classical media will be reflected. In order to develop the theoretical framework of the research, primary and secondary documentary sources obtained from domestic and foreign literature will be utilized. Subsequently, a comparison with the classical media will be presented by analyzing the accounts that try to do journalism through social media platforms in Turkey.

Keywords: Social Media, Local Media, Local Politics, Communication.

Giriş

Medya'nın bir güç olarak hissedilmeye başlandığı andan itibaren sosyal ve siyasal hayat içinde önemli yeri olmuştur. Bu gücünün özellikle siyaseti nasıl, ne düzeyde ve ne şekilde etki ettiği üzerindeki tartışmalar hala devam etmektedir. Bu etkiyi belirleyen birçok etkenden bahsetmek de mümkündür. Siyasetçilerin ve halkın birbiri hakkında bilgi sahibi olmak başta olmak üzere onlara ulaşma gayreti bu bağı yani iletişimi sağlayacak bir mekanizmanın varlığını mecbur kılmıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler devlet dairelerinin duvarlarına asılan ilanlar, elçiler, haberciler veya tellalların üstlendiği vazifeleri daha farklı noktaya taşımıştır. Daha farklı bir anlatım ile medya, belli bir bilgiyi, görüşü veya daha net bir ifade ile içeriği yönlendirmek, iletmek ve depolamak için kullanılan araçlar olduğu da dikkate alındığında medya içerik üreticilerinin kullanmış olduğu teknolojiler ön plana çıkmaktadır. Zira kullanılan teknolojilerin değişimi medyadaki üretim süreçlerini hem çeşitlendirmiş hem de ve en önemlisi de kolaylaştırmıştır.

Küreselleşme özellikle de bilgi iletişim teknolojililerindeki gelişme bugünün sosyal, siyasal ve ekonomik gerçekliğinin en önemli parçası haline gelmiştir. Nitekim bu çağı tanımlarken artık bilgi çağı, iletişim çağı veya dijital çağ olarak isimlendirenlerin sayısı hatırı sayılır noktadadır. Bu perspektiften bakıldığında medyayı dönüştüren yeni teknolojiler bireylerin alışkanlıklarını değiştirmiş ucuz ve kolay ulaşımı sağlayan yeni medya araçları sadece birer imkan olmaktan çıkarak bir dönüşüme da kapı aralamıştır. Öyle ki bugünün yeni araç ve yöntemlere "yeni medya" adı verilmektedir. Elbette bugün için ortalama bir birey için teknik bile kalabilecek yeni medya yerine genel kabul gören kavram sosyal medya olmuştur. İşte bu çalışmada yerele yönelik faaliyet gösteren medya kuruluşların yaşamış olduğu dönüşüme Türkiye özelinde ışık tutmayı hedeflenmiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye'de yükselen bir seyir izlediği görülen yerel sosyal medya haberciliği üzerine bir teorik tartışma yapılacaktır. Bir takım seçili şehirlerdeki yerel medya kuruluşlarının Instagram sayfaları incelenerek kuruluş ve gelişme süreçleri üzerinde durulmuştur. Bunun için ilk olarak sosyal medya kavramı üzerinde durulmuştur. Ardından yerel gazeteciliğin özellikleri ortaya konmuştur. Akabinde yerel sosyal medya haberciliği ve örnek hesaplar üzerinde değerlendirilmesi yapılmış ve sonuç ile çalışma nihayetlendirilmiştir.

Sosyal Medya Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme

Sosyal medya, kullanıcıları arasında fikir ve bilgi paylaşımını kolaylaştıran çeşitli teknolojileri ifade eden bir kavram olarak son dönemde gündemi çokça işgal eden bir kavramdır (Eren ve Aydın, 2014: 199-201). Esasında sosyal medya bugün yerleşik halinden önce de var olan bir kavram ve durumdur.

Zira sosyal imkanlar veya durumlar neticesinde ortaya çıkan ortamlardan haber üretilmesi ve ağlar ile bu haberin veya bilginin yayılması durumu da bireyler üzerinde bir sosyal medya inşasını ifade eder (Aydın, 2019: 15). Elbette bugün sosyal medya bugünün dünyasında toplumsal tabanlı, etkileşim, içerik paylaşımı ve işbirliği maksadıyla oluşturulmuş ve genel olarak dijital merkeleri olan araçların tümünü ifade eder. Çevrimiçi iletişim araçları olan web siteleri ve mobil altyapılı uygulamaları (forumlar, mikroblog, sosyal ağ, sosyal imleme, sosyal küratörlük ve wikiler gibi) bünyesinde barındıran bir kavramdır (Aydın, 2017: 70).

Bugün artık sosyal hayatta çok aşina olunan Facebook ve Instagram'dan X (eski adıyla Twitter) ve YouTube'a kadar 5 milyardan fazla insan sosyal medyayı kullanmaktadır. Bunun yanında her geçen gün yeni platform denemeleri olmakta ancak belli başlıları (TikTok gibi) kitlelerce kabul görmektedir (communications.tufts, 2024). Rakamsal olarak bakıldığında dünya nüfusunun yaklaşık %62'sine denk gelen bir oranda insanın sosyal medya kullandığı tahmin edilmektedir. 2024 yılının başlarında kullanıcıların %94,7'si sohbet ve mesajlaşma uygulamalarına ve web sitelerine erişirken, bunu %94,3 ile sosyal platformlar takip etmiştir (investopedia, 2024).

Yerel Gazetecilik Kavramı

Yerel gazeteler ve diğer medya unsurları toplumsal, kültürel ve katılımcı demokrasiye ilişkin bilinen işlevlerini yerel ve bölgesel anlamda gerçekleştirmek açısından önemli kitle iletişim araçlarıdır. Gazetecilikte yerel haberler, başka bir yereli ilgilendirmeyecek ya da başka bir şekilde ulusal veya uluslararası kapsamda olmayacak olayların yerel bir bağlamda haberleştirilmesi anlamına gelir. Yerel haberler, ulusal veya uluslararası haberlerin aksine, bölgesel ve yerel toplulukların haberlerine hitap eder; daha yerel konulara ve olaylara odaklanırlar. Yerel haber merkezlerinin bazı temel özellikleri arasında bölgesel siyaset, hava durumu, iş dünyası ve insani ilgi hikâyeleri yer almaktadır (Skogerbø, 2020: 55).

Yerel medya ve gazeteciliğinin, hangi ülkede veya dünyanın hangi bölgesinde olursa olsun evrensel olan üç temel tanımlayıcı özelliği olduğu ifade edilebilir (Gulyas ve Baines, 2020:5).

• Coğrafi sosyo-politik bağlam,

• Toplumla ilişki,

• Makro medya ekosistemlerindeki konum.

Bu üç özellik, her türlü yerel medya ve gazeteciliği analiz etmek için bir çerçeve sağlar. Bu özellikler yerel medyanın tüm temel yönlerini belirler; bunların arasında nasıl çalıştıkları, içerikleri, iş modelleri, yeni teknolojileri nasıl benimsedikleri, yerel gazetecilerin uygulamaları vb. yer alır.

Türkiye özelinde bakıldığında yerel gazeteciliğin dünya örnekleri ile benzer şekilde devlet destekli bir tarihi seyir izlediği değerlendirilebilir. Nitekim batı açısından geç bir tarih olsa da ilk yerel gazetelerin Osmanlı döneminde 1800'lü yılların ikinci çeyreğinden itibaren yarı resmi olarak çıkmaya başladığı görülmektedir. Bunun yanında yerel gazetelerin yarısının Türkçe yarısının ise Arapça ve Yunanca gibi bölge dillerinden olması da dikkat çekicidir (Yazıcı 2014: 19-24). Daha sonraki süreçte ciddi manada bağımsız yerel gazetelerin sayıları artmış ancak yaşanan savaşlar ve yıkılış döneminde ekonomik zorluklar ve savaş şartları nedeniyle birçoğu kapanmak durumunda kalmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde ve özellikle de milli mücadele döneminde kritik vazifeler de üstlenen yerel gazeteler, Cumhuriyet döneminde bugün de yaşanan ve kronikleşmiş sorunlarını yaşamaya devam etmiştir (Uçak ve Erkal, 2019: 95-97). Genel olarak yerel medya ekonomik imkânsızlıklar, yetişmiş eleman eksikliği, sosyal siyasal baskılar gibi sorunları yaşaya gelmiştir. Bu nedenle daha ucuz ve kolay yöntemler arayışına girmişlerdir.

Yerel Sosyal Medya Haberciliği ve Örnek Hesapların İncelenmesi

"Yerel Sosyal Medya Haberciliği" Yeni teknolojilerin sunduğu imkânlarla maliyeti düşük yöntemlerle kayıt ve haber üretimi yapan ve genel olarak yerele hitap eden habercilik olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda web siteleri, kendilerine ait mobil uygulamalar tercih edildiği gibi sosyal medya platformlarında açılmış profesyonel hesaplarla da gazetecilik yapılmaktadır. Bu bağlamda özellikle X, Facebook ve çalışmada merkeze alınan Instagram hesaplarını kullanarak sürecin yönetildiği görülmektedir. Instagram hesabı kullanarak gazetecilik yapan bir takım hesaplar incelendiğinde ise 3 farklı kategoride bunları sınıflandırmak mümkündür.

- Geleneksel medyadan sosyal medyaya geçenler,
- Sadece sosyal medya habercilik yapmak için kurulanlar,
- Spesifik alan için kurulup geniş çevreye ulaştıkları için haberciğe kayanlar.

Bu noktada ilk sınıflandırmaya tipik bir örnek vermek gerekirse aşağıdaki resimde görünün Şehir Gazetesi verilebilir. Gazete basılı olarak da çıkan ancak hedef kitleye ulaşmak için sosyal medyada da kendine alan açmış bir profil çizmektedir. Nitekim 61bin takipçisi olması ve 25bin civarı paylaşım yapması da dikkat çekicidir.

Resim 1: Şehir Gazetesi Instagram Sayfası

İkinci olarak sadece sosyal medyada gazetecilik yapmak için kurulmuş ve özellikle Instagram üzerinden paylaşım yaparak habercilik yapan yapılar. Bunlara verilen iki örnekten birincisi "Adana Gazetesi" adı ile faaliyet gösteren ve Adana'nın tek sosyal medya gazetesi ibaresi ile kendini tanıtan hesaptır. Bu hesabın 17binin üzerinde takipçisi olup 383 paylaşımı vardır. Bunun yanında "Niğde DMC Haber" isimli hesap 158bin takipçili ve 25 bine yakın paylaşımı ile dikkat çekmektedir.

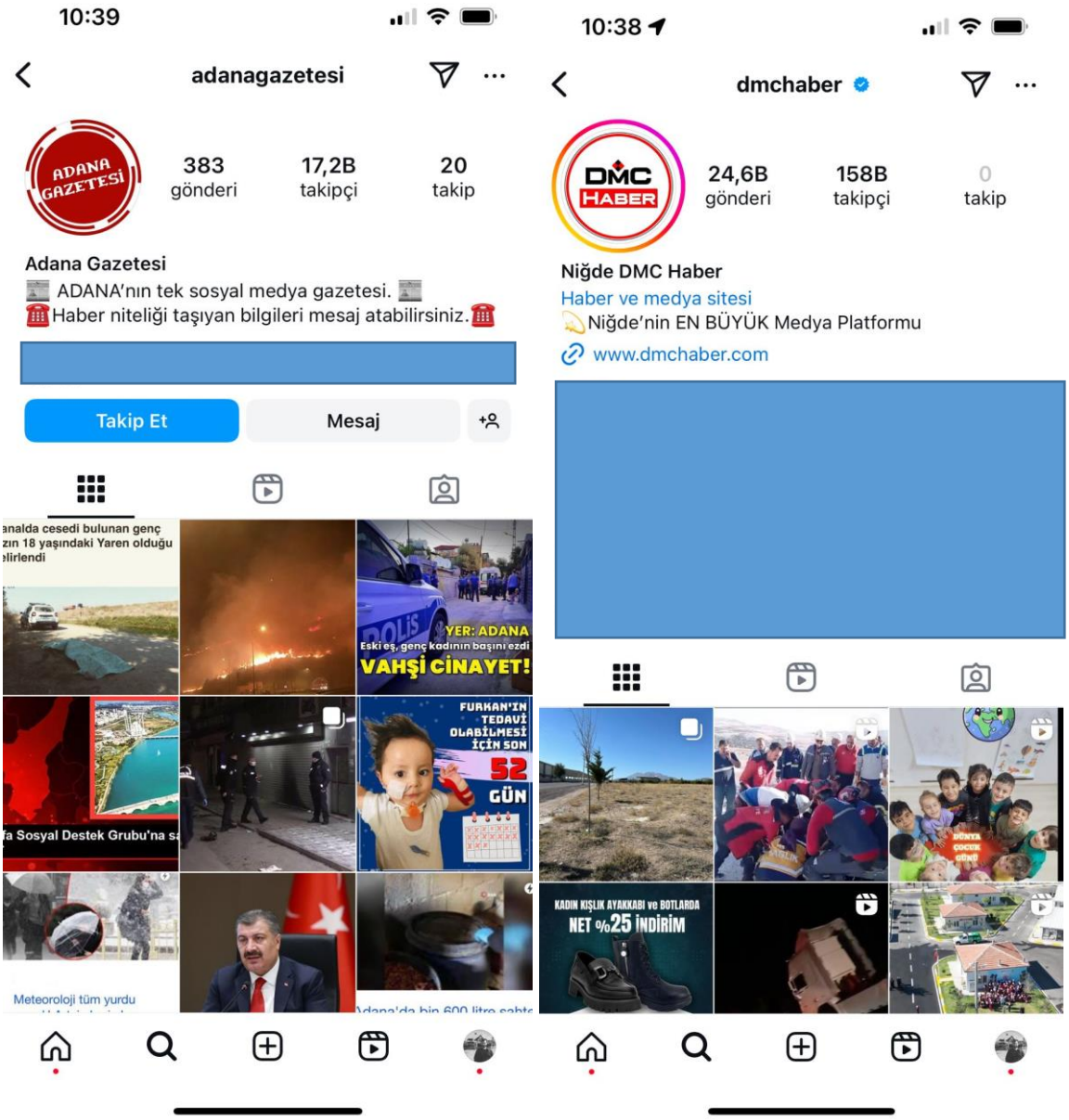

Resim 2: "Adana Gazetesi" ve "Niğde DMC Haber" Instagram Sayfası

Son olarak üçüncü örnek de ise yine sosyal medyada kurulmuş ve belli furyalarla kendini hissettirmiş ancak daha sonrasında takipçi sayısı ve etki alanı arttığı için haberciliğe ağırlık vermiş hesaplardır. Bunlardan en dikkat çekicisi ise "Kayseri Radar" sayfasıdır. Şehirde ve yakınlarında kurulan radar kontrol noktalarının paylaşımı üzerine kurulmuş olan sayfa daha sonrasında Kayseri şehri için en önemli haber platformlarında birine dönüşmüştür. Nitekim 148bin gibi bir paylaşımı ve 500bine yakın takipçisi bulunmaktadır.

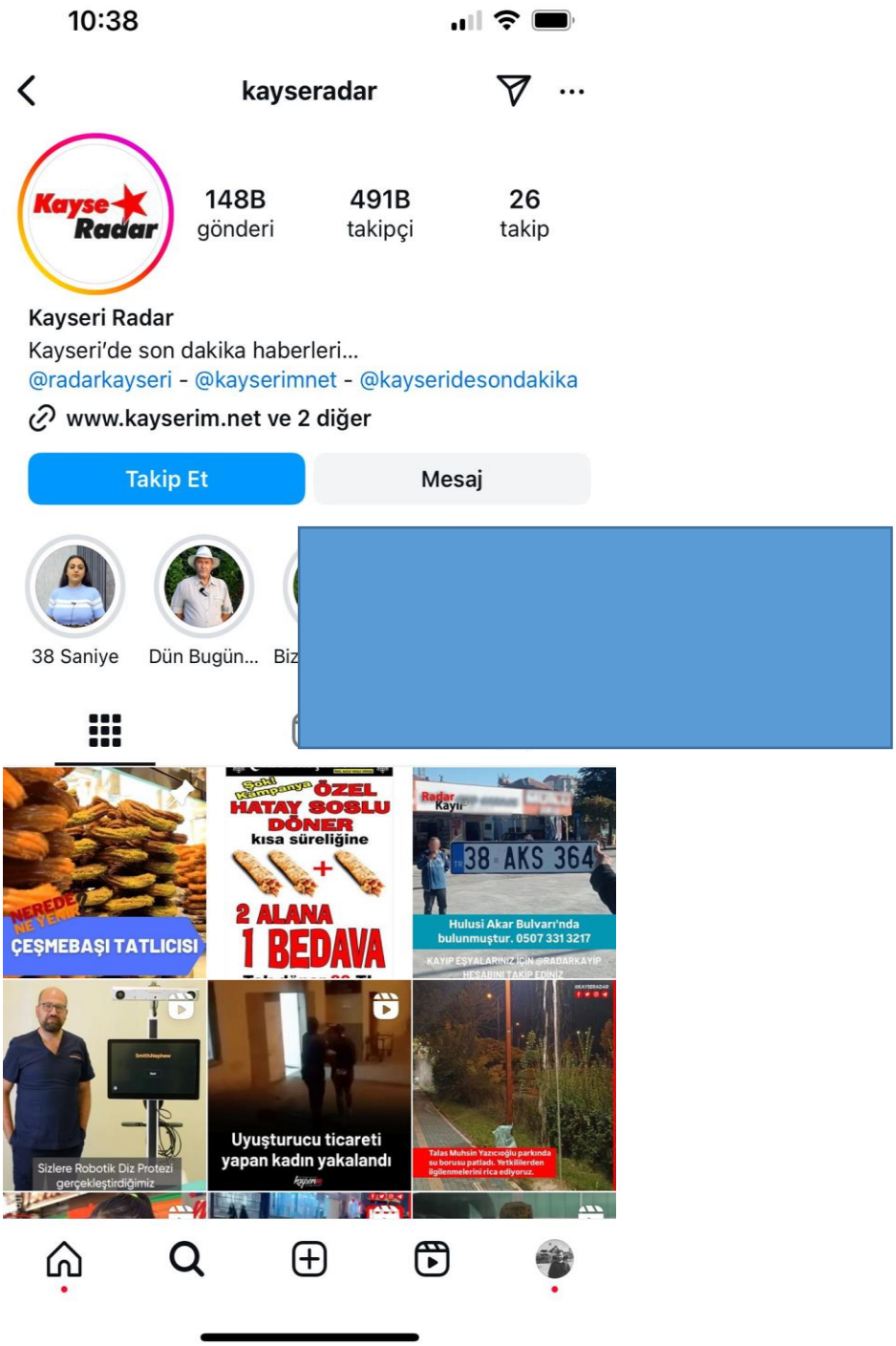

Sonuç

Sosyal medyanın insan yaşamına etkisinin belli bir alana sınırlandırılması mümkün değildir. Sosyal hayatın her aşamasında kendini hissettiren bir fenomene dönüşmüştür. Bu feonomen nihayetinde gazeteciliği de ciddi manada etkileşmiş, değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Sosyal medyanın bu etkisini oluşturan ana neden sunduğu imkânlardır. Ani haber alma ve üretmeye imkân tanımasından, hem haberin alıcısı hem de üretici istediği yerde ve zamanda iletişimi kurabilecek imkanı elde edenler diğer yöntemleri ikinci plana atmaktadır. Bu nedenle ekonomi de bu yöne farklı şekilde kaymıştır. Artık medyanın ana gelir kaynağı olan reklamlar bu hesaplardan klasik reklamlardan daha farklı bir şekilde yapılmaya başlamıştır.

Yeni olduğu iddia edilse de aslında dünyanın değişim hızı dikkate alındığında yerel sosyal medya gazeteciliği belli bir alana hizmet eden ve git gide kültürü oluşan bir medya alanına dönüşmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki örnekler de dikkate alındığında ciddi kitlelere ulaşma potansiyeli bulunmaktadır.

Kaynakça

Gulyas A. ve Baines D. (2020), Demarcating the field of local media and journalism, The Routledge companion to local media and journalism/ editörler: Agnes Gulyas and David Baines. London; New York: Routledge, 2020.

Skogerbø E. (2020), A history of local media in Norway, The Routledge companion to local media and journalism/ editörler: Agnes Gulyas and David Baines. London; New York: Routledge, 2020.

Eren, V., & Aydın, A. (2014). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 197-205. https://doi.org/10.18493/kmusekad.72819

https://investopedia.com/terms/s/social-media.asp, Erişim Tarihi: 01.10.20224.

https://communications.tufts.edu/marketing-and-branding/social-media-overview/, Erişim Tarihi: 01.10.20224.

Aydın, A. (2019) Bir Siyasal Katılım Aracı Olarak Whatsapp. Ed. Sinan Sönmez, Ertan Özçoban, Dursun Balkan, Hüseyin Karakuş, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-1 Alanında Yeni Ufuklar, , ss. 11-23, Gece Kitaplığı, Ankara.

Yazıcı H A (2014) Yerel Basının Özellikleri Ve Sorunları: Sakarya Basını Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst., İstanbul.

Uçak, O., & Erkal, A. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci. Selçuk İletişim, 12(1), 92-122. https://doi.org/10.18094/josc.397938.

FOUNDATION AND ACTIVITIES OF SERBIAN NATIONAL DEFENSE COUNCIL (1912-1918)

SIRP HALK SAVUNMASI ÖRGÜTÜNÜN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1912-1918)

ENES TURBIC[1]

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Tarih,

https://orcid.org/0000-0003-2871-9044

Özet

Halk Savunma (Sırpça: Narodna odbrana), Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakına tepki olarak 1908 yılında Belgrad'da kurulan bir örgüttü. Örgütün temel amacı, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki yayılmasına karşı çıkmaktı, ancak kısa süre içinde faaliyetleri hem yurt içinde hem de yurt dışında Sırpcılığı yaymak ve Sırp milli çıkarlarını desteklemek üzere genişlemiştir. Bu örgütün faaliyetleri daha sonra diğer ülke ve kıtalara genişletilerek, 1912 yılında ABD'de Sırp Halk Savunması (İngilizce: Serbian National Defense Council) örgütünün şubesinin temeli atılmıştır. Balkan Savaşları sonrasında ABD'ye göç eden çok sayıda Sırp, Sırbistan ve Karadağ'ın zaferleri sayesinde örgütlenme ve güçlenme teşviki almış, bu da ABD'de çeşitli tepkilere neden olmuştur. Kısa zamanda Birinci Dünya Savaşı meydana gelmiş, bu da Amerika'da yaşayan Sırplar arasında yeni örgütlenme faaliyetlerine yönelik heyecanı artırmıştır. Amerika'daki Sırp topluluğunun önde gelen entelektüelleri arasında, Temmuz 1914'te New York merkezli Sırp Halk Savunmasını (SHS örgütü) kuran ve başkanı olan bilim adamı ve üniversite profesörü Mihailo Pupin de yer almıştır. Bu örgüt kısa sürede ABD çapında 83 yerel komite oluştururken, yaklaşık 180 Sırp topluluğu da SHS örgütünün çalışmalarını ve faaliyetlerini desteklemiştir. SHS örgütünün ana hedefleri, Sırp yaralı askerlere ve Sırp yetimlere yardım toplamak, Selanik cephesi için gönüllü müfrezeler organize etmek ve göndermekti. Eylül 1917'ye gelindiğinde Sırp Halk Savunması örgütünün Sırbistan'a yardım olarak 554.445 dolar göndermesinin yanı sıra, önemli miktarda giysi ve malzeme de toplamıştır. Ayrıca bu örgüt, önce Kanada üzerinden yasa dışı yollardan, daha sonra ABD'nin resmen savaşa girmesinden sonra Selanik cephesine Sırp gönüllüleri toplama konusunda da başarılı olmuştur. Aynı dönemde Sırp Milli kemancı Petar Perunović, ABD'deki genç Sırpları milli şarkılarla ve vaazlarla savaşa katılmak konusunda motive etmede önemli bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sırp Halk Savunması örgütü, Selanik cephesine 17.000'den fazla Sırp gönüllüyü göndermiştir. Bu gönüllü hareket, herhangi bir Yugoslav bileşeni olmaksızın, yalnızca Sırp karakterinde olmuştur. Dr. M. Vesnić ve General Rašić liderliğindeki Sırp heyetinin 1917'de Amerika'ya gelişi ile birlikte Amerikalı Sırplar ile Sırbistan arasındaki bağlar daha da güçlenirken, Hırvatlar Avusturya-Macaristan'a sadık kalarak bu süreçte pasif kalmıştır. Savaşın sonunda resmi Sırp politikasının Yugoslav çizgisine doğru ilerlemesi üzerine Sırp Halk Savunması örgütü de Hırvatlarla birlik olma fikrini desteklemeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, arşiv kaynaklarını kullanarak ABD'de kurulan SHS örgütünün kuruluşunu, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan çalışmalarını ve faaliyetlerini, ayrıca bu örgütün ABD'deki Sırp topluluğu faaliyetleri ve izlediği siyaset üzerindeki etkisini göstermektir.

Anahtar kelimeler: Sırp Halk Savunması, Sırbistan, Sırplar, Balkanlar, ABD

Abstract

The National Defense was an organization founded in Belgrade in 1908 as a reaction to Austria-Hungary's annexation of BiH. Initially, the organization's goal was to oppose Austro-Hungarian expansion in the Balkans, but its activities soon expanded to the expansion of Serbian national consciousness and support for Serbian interests, both in the country and abroad. This organization later expanded its work to other countries and continents, so in 1912 it became the foundation of the Serbian National Defense Council in the USA. After the Balkan Wars, the numerous Serbian emigration in the USA received an incentive to organize and strengthen, thanks to the victories of Serbia and Montenegro, which caused various reactions in the USA. The First World War soon followed, which further fueled new enthusiasm. and the desire to organize among American Serbs. Among the prominent intellectuals in the American Serbian community was Mihailo Pupin, a scientist and university professor who founded the Serbian National Defense Council (SNDC) in July 1914, based in New York, becoming its president. The organization soon formed 83 local committees across the USA, while around 180 other Serbian societies supported its work. The main goals of the SNDC were to collect aid for the Serbian wounded and orphans, as well as to organize volunteer detachments for the Thessaloniki front. By September 1917, the SNDC had collected $554,445, as well as significant amounts of clothing and supplies for the relief of Serbia. Also, the organization was successful in recruiting Serbian volunteers for the Thessaloniki front, first illegally through Canada, and later, after USA entered the war, officially. National poet Petar Perunović played a key role in motivating young Serbs with songs and gusle. By the end of the war, the SNDC sent more than 17,000 Serbian volunteers to the Thessaloniki front. This volunteer movement had exclusively Serbian character, without any Yugoslav component. The arrival of the Serbian mission in the USA in 1917, led by Dr Milenko Vesnić and General Rašić, further strengthened the ties between the American Serbs and Serbia, while the Croats remained on the sidelines, loyal to Austria-Hungary. At the end of the war, when the official Serbian policy moved towards the Yugoslav line, the SNDC also began to support the idea of brotherhood with the Croats, which marked the beginning of the orientation of the Serbian community in the USA towards the Yugoslav direction. The goal of this study is, using archival literature, to show the origin of the SNDC organization, its work and activities until the end of the First World War, as well as the influence of this organization on the activities and politics of the Serbian community in the United States.

Keywords: Serbian Nacional Defense Council of America, Serbia, Serbs, Balkans, USA

21. YÜZYILDA GÜZELLİK OLGUSUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE PSİKOSOSYAL SONUÇLARI

İHSAN ÇAPCIOĞLU[1], AYÇA YILDIRIM[2]

[1]Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı,

0000-0003-4796-5232

[2]Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı,

0000-0001-9562-5086

Özet

Güzellik, tarih boyunca toplumların değer sistemlerini ve normlarını şekillendiren önemli bir olgu olmuştur. 21. yüzyılın başlarından itibaren güzellik algısında köklü değişimler yaşanmaya başlamış, bu tarihten itibaren güzellik geleneksel normların ötesine geçen ve bireylerin kimliklerini derinlemesine etkileyen popüler bir olguya dönüşmüştür. Bireysel kimliklerin yanı sıra güven kültürüyle de ilgili olan güzellik algısı sosyokültürel ve teknolojik değişimlerden etkilenmektedir. Tekno-bilişim sektöründeki gelişmelerin desteklediği sosyal medyanın etkisiyle bireyler, popüler kültürün yaygınlaştırdığı güzellik standartlarının etkisinde kalmaktadır. Instagram, Facebook, Tik Tok gibi platformlarda filtreler ve çeşitli programlar aracılığıyla ideal bedenler ve yüz hatları yaratılarak paylaşılmakta, söz konusu idealize edilmiş ancak gerçekliği tartışmalı imajlar her geçen gün yaygınlaşmaktadır. Diğer taraftan güzellik endüstrisinin yaşadığı değişimin yanı sıra sürekli olarak çeşitli ürün ve hizmetlerin sunumu, farklılaşan güzellik algısını desteklemektedir. Bu durum bazı bireylerde bedenlerine ilişkin kaygıların artmasına, beden dismorfik bozukluğu gibi psikolojik sorunlara yol açmakta ve zamanla özsaygılarını etkileyen önemli bir sorun haline gelmektedir. Genç bireylerin sosyal medya konusunda alacakları eğitimlerin, onların gerçek ve manipüle edilmiş içerikler arasındaki farkı ayırt etmelerini sağlayarak özsaygılarının artmasında etkili olabileceği, aşırı filtre kullanımının sınırlandırılarak alternatif içeriklerin üretilmesi ve beden algısı ile ilgili sorun yaşayan gençler için destek programlarının oluşturulmasının söz konusu olumsuz etkilerin üstesinden gelinmesine yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu bildiride, değişen güzellik algısının bireysel ve toplumsal yansımaları sosyal psikolojik bir perspektiften anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Birey, Güzellik Algısı, Beden, Değişim, Kimlik, Kültür.

Abstract

Beauty has been an important phenomenon that shapes the value systems and norms of societies throughout history. Since the early 21st century, there have been profound changes in the perception of beauty, transforming it into a popular phenomenon that goes beyond traditional norms and deeply affects individuals' identities. The perception of beauty, which is related to individual identities as well as a culture of confidence, is influenced by sociocultural and technological changes. With the impact of social media, supported by developments in the tech-information sector, individuals are affected by the beauty standards propagated by popular

culture. On platforms like Instagram, Facebook, and TikTok, ideal bodies and facial features are created and shared through filters and various programs, leading to the widespread dissemination of these idealized yet debatably real images. On the other hand, the continuous presentation of various products and services, alongside the changes in the beauty industry, supports the evolving perception of beauty. This situation has led to increased concerns about body image in some individuals, resulting in psychological issues such as body dysmorphic disorder, which over time becomes a significant problem affecting their self-esteem. It is believed that training young individuals regarding social media can help them distinguish between real and manipulated content, potentially enhancing their self-esteem. Additionally, limiting excessive filter use and creating alternative content, along with support programs for young people experiencing issues related to body image, could help overcome these negative effects. This paper attempts to understand the individual and societal reflections of the changing perception of beauty from a social-psychological perspective.

Keywords: Individual, Perception of Beauty, Body, Change, Idenity, Culture

1.GİRİŞ

"Güzel" kavramı, genel anlamda göze ve kulağa hitap eden, beğeni ve hayranlık uyandıran, çirkinin karşıtı olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Bu anlamda güzellik, estetik değerlerin bir birleşimi olarak, oran, uyum ve ahenk gibi unsurlarla açıklanabilir. Ancak, güzelliğin ne olduğuna dair algı, bireyler arasında, tarihsel süreçler içinde ve kültürel bağlamlarda farklılık gösterebilir. Dolayısıyla güzellik, öznel ve göreceli bir kavramdır. Eco'nun da belirttiği gibi, "Bir şeyin güzel ya da çirkin bulunması, çoğu zaman estetik ölçütlerden ziyade, siyasal ve toplumsal ölçütlere dayanır" (Eco, 2015: 12). Bu bağlamda, güzel kavramı sadece estetik bir olgu değil, aynı zamanda sosyolojik bir olgudur.

Güzellik, tarih boyunca toplumsal, kültürel ve bireysel faktörlerin etkisiyle şekillenen dinamik bir kavram olmuştur. 21. yüzyıla gelindiğinde, güzellik algısı büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Küreselleşme, dijitalleşme, sosyal medya ve popüler kültür, bireylerin güzelliğe dair düşüncelerini ve algılarını yeniden şekillendirmiştir..

Medyanın ve reklam endüstrisinin etkisiyle dönem dönem popüler beden tipleri değişmiştir. Özellikle sinema ve televizyonun popülerleşmesiyle beraber güzellik trendlerinin değişim süresi kısalmıştır. Estetik cerrahinin de yayılmasıyla güzellik ideallerini yeniden değiştirerek tek tip güzelliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla beraber güzellik standartları herkes tarafından görünür olmuştur ve bir endüstri haline gelmiştir. Kadınlar önceki yıllara nazaran güzelleşmek için spor ve diyete değil hızlı estetik müdahalelere başvurmaya başlamıştır. Bu durum güzelliğin bir sektör haline dönüşmesine ve kitleler halinde aynı görünümlerin kazanılmasına neden olmaktadır.

Tekno-bilişim sektöründeki gelişmelerin desteklediği sosyal medyanın etkisiyle bireyler, popüler kültürün yaygınlaştırdığı güzellik standartlarının etkisinde kalmaktadır. Instagram, Facebook, Tik Tok gibi platformlarda filtreler ve çeşitli programlar aracılığıyla ideal bedenler ve yüz hatları yaratılarak paylaşılmakta, söz konusu idealize edilmiş ancak gerçekliği tartışmalı imajlar her geçen gün yaygınlaşmaktadır.

Bilişim sektörünün sağladığı veri işleme, yapay zeka, görüntü işleme ve algoritmalar aracılığıyla, sosyal medya platformları kullanıcıların ilgi alanlarına yönelik içerikleri ön plana çıkarmakta, bireyleri popüler kültürün dayattığı güzellik normlarına sürekli maruz bırakmaktadır. Bu algoritmalar, estetik kaygıları artıran ve “kusursuz” bir görünüm hedefleyen içeriklerin yayılmasını kolaylaştırarak, bireylerde güzellik algısını yeniden şekillendirmektedir.

Güzellik kavramı, bireylerin kültürel, toplumsal ve psikolojik deneyimlerinden etkilenen çok katmanlı bir olgudur. 21. yüzyılın hızla dijitalleşen dünyasında güzellik algısı, sosyokültürel normlar, medya etkisi, toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi ve psikolojik baskılar gibi pek çok faktör tarafından şekillenmektedir. Bu çalışmada, güzellik algısını etkileyen önemli sosyo-psikolojik faktörler ele alınacak ve bu faktörlerin bireyler üzerindeki etkileri incelenecektir. Bu makalede, 21. yüzyılda güzellik algısının nasıl değiştiği, sosyo-kültürel ve psikolojik faktörler ışığında incelenecektir.

2. GÜZELLİK OLGUSUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Fyodor Dostoyevski, estetiği ve güzelliği insan yaşamının merkezine koyan bir düşünceye sahiptir. Ona göre, dünyayı "güzel" kurtaracaktır; bu, Dostoyevski'nin eserlerinde sıkça işlenen bir temadır. İnsanın yaşamında bilimsel bilgi veya maddi ihtiyaçlar (örneğin ekmek) belirli bir yere sahip olsa da, Dostoyevski insanın asıl ihtiyaç duyduğu şeyin güzellik olduğunu savunur. Dostoyevski'ye göre, bilim ve maddi ihtiyaçlar insanın hayatta kalmasını sağlayabilir, ancak güzellik insanın ruhunu besleyen, yaşamına anlam ve derinlik katan zorunlu bir unsurdur. Güzellik, insanın sadece fiziksel varlığını değil, ruhsal varlığını da şekillendiren bir kaynaktır (Dostoyevski, 2008: 604).

Günümüzde güzellik olgusu, moda kadar hızlı değişmese de zaman içinde farklılıklar göstermekte ve kadının aynadaki yansımasını beğenmesinden ziyade, toplumun bu görüntüyü onaylamasıyla anlam kazanmaktadır. Toplum tarafından kabul görme arzusu, bireylerde güzellik algısına dair bir takıntı oluşturabilir ve bu da çeşitli psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Güzellik takıntısının temelinde, büyük ölçüde toplumsal olarak inşa edilmiş güzellik standartları yatmaktadır. Bu standartlar arasında özellikle ince bir bedene sahip olma isteği, hızlı kilo veren ünlülerin medyadaki rolü ve "0 beden" mankenlerin etkisi önemli bir yer tutmaktadır. Bu unsurlar, bireylerin bedenleri üzerindeki algılarını şekillendirerek, toplumun dayattığı güzellik ideallerine uyum sağlama çabasını tetiklemektedir. Aşağıda güzellik algısına etki eden faktörler açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Medyanın Güzellik Algısına Etkisi

21. Yüzyılda güzellik algısı üzerinde en belirleyici unsurlardan biri, medya ve özellikle sosyal medya platformlarının sunduğu içeriklerdir. 21. yüzyılda sosyal medya, güzellik standartlarının oluşmasında güçlü bir aracı olmuştur. Instagram, TikTok gibi platformlarda influencerlar, ünlüler ve sıradan bireyler, bedenlerini ve görünümlerini sergileyerek takipçilerine bir güzellik standardı sunarlar. Bu platformlar, filtreler ve fotoğraf düzenleme uygulamaları ile idealize edilmiş, neredeyse mükemmel bedensel imgeler yaratır. Bu durum, bireylerde gerçekçi olmayan güzellik beklentilerine ve estetik baskılara yol açar.

Sosyal medya influencer'ları, güzellik ürünlerini tanıtarak ve kendi tarzlarını sergileyerek milyonlarca kişiye ilham vermektedir. Ancak, bu platformlarda sıkça idealize edilen ve düzenlenmiş görüntülerin paylaşılması, gençler arasında yaygın olan "mükemmel görünüm" baskısına neden olmuştur. Sosyal karşılaştırma teorisi çerçevesinde, bireylerin bu platformlarda sürekli olarak kendilerini başkalarıyla kıyaslamaları, özgüven problemlerine ve beden imajı kaygılarına yol açmaktadır.

Sosyal medya filtreleri ve güzellik uygulamaları, bireylerin kendilerini dijital ortamlarda istedikleri şekilde sunmalarına olanak tanımış, ancak bu durum, gerçekçi olmayan güzellik standartlarının yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bunun sonucunda, insanlar kendilerini sosyal medya versiyonlarıyla karşılaştırmakta ve bu karşılaştırmalar genellikle özgüven üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

İnternet ve sosyal medyanın yarattığı beden imgeleri, bedeni adeta tüketilen bir nesne haline getirmektedir. Bu platformlar, mükemmellik algısını sürekli olarak yeniden üretirken, bireylerin kendilerine özgü fiziksel özelliklerini "kusur" olarak etiketlemekte ve homojen bir güzellik standardı oluşturmaktadır. Bu süreç, farklılıkları silerek estetik olarak kabul gören tek tip bir görünüşü dayatmaktadır (Tiggeman vd, 2018). Sonuç olarak, sosyal medya aracılığıyla yayılan bu beden imajları, bireylerin beden algılarını şekillendirmekte ve kendi bedensel yeterliliklerini sorgulamalarına neden olmaktadır.

Sosyal medya, bireylerin kendilerini sürekli olarak başkalarıyla kıyaslamasına neden olarak "sosyal karşılaştırma teorisi" ile açıklanabilir. Bu teoriye göre, insanlar kendilerini başkalarıyla karşılaştırarak kişisel yeterliliklerini ve güzellik algılarını değerlendirirler (Festinger, 1954). "Sosyal karşılaştırma teorisi, bireylerin kendilerini değerlendirmek, toplumsal normları öğrenmek ve sosyal dünyadaki yerlerini anlamak için başkalarıyla nasıl karşılaştırma yaptıklarını açıklayan önemli bir teoridir. Bu süreç, bireylerin benlik saygısını, özgüvenini ve toplumsal kimliklerini etkiler. Sosyal medya gibi dijital platformlar, bu karşılaştırma süreçlerini yoğunlaştırarak bireyler üzerindeki psikolojik baskıları artırabilmektedir. Dolayısıyla, sosyal karşılaştırma, modern toplumda bireylerin psikolojik sağlığını etkileyen önemli bir faktördür.Sosyal medyada sürekli olarak idealize edilmiş güzellik imgelerine maruz kalan bireyler, kendilerini bu standartlara uygun hale getirme baskısı altında hissederler. Bu durum, özellikle genç bireylerde düşük özgüven, beden memnuniyetsizliği ve kaygı bozukluklarına yol açabilir.

2.2. Toplumsal Cinsiyet Normları ve Güzellik Algısı

Toplumsal cinsiyet normları, güzellik algısının önemli bir parçasını oluşturur. 21. yüzyılda kadınlar ve erkekler, belirli güzellik standartlarına uyma konusunda toplumsal bir baskı altındadırlar. Özellikle kadınlar için güzellik, geleneksel olarak gençlik, ince bir vücut yapısı, pürüzsüz bir cilt ve estetik simetrilerle ilişkilendirilmiştir. Kadınlar, sosyal medya ve moda endüstrisi aracılığıyla sürekli olarak bu ideal güzellik standardına ulaşma baskısı altındadırlar. Toplumsal cinsiyet normları, erkeklerin güzellik algısını da etkiler. Erkekler genellikle kaslı bir vücut yapısına, maskülen bir duruşa ve fit bir bedene sahip olma konusunda toplumsal beklentilerle karşı karşıya kalırlar. Bu normlar, erkeklerde de beden memnuniyetsizliği ve psikolojik stres yaratabilir. Bu bağlamda, güzellik algısı hem kadınlar hem de erkekler için toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici bir faktör haline gelmiştir.

2.3. Psikolojik Faktörler ve Güzellik Algısı

Bireylerin güzellik algısı, psikolojik faktörler tarafından şekillendirilen karmaşık bir süreçtir. Özgüven, beden imajı ve benlik algısı, güzellik anlayışını etkileyen temel psikolojik unsurlardır. Özellikle özgüven, bireylerin kendilerini güzel veya çekici bulma derecesini belirler. Özgüveni yüksek bireyler, güzellik standartlarına daha az bağlı kalırken, düşük özgüvene sahip bireyler kendilerini sosyal normlara uydurma konusunda daha fazla baskı altında hissederler.

Güzellik algısını şekillendiren bir diğer psikolojik faktör ise "beden dismorfik bozukluğu" olarak bilinen psikolojik rahatsızlıktır. Bu rahatsızlık, bireylerin bedenlerinin belirli kısımlarını kusurlu veya çirkin bulmalarına ve sürekli olarak bu kusurları düzeltmeye çalışma arzusuna yol açar (Phillips, 2005). Sosyal medyada idealize edilmiş beden görüntülerinin sürekli olarak sergilenmesi, bu tür psikolojik rahatsızlıkların artmasına katkıda bulunabilir

2.4. Kültürel Faktörler

Güzellik algısı kültürel faktörlerden de etkilenir. Farklı kültürler, farklı güzellik standartlarına sahiptir ve bu standartlar zamanla değişir. 21. yüzyılda küreselleşme ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte güzellik anlayışları küresel bir boyut kazanmıştır. Ancak hala bölgesel ve kültürel farklılıklar mevcuttur. Örneğin, Batı toplumlarında ince ve atletik bir vücut yapısı ideal olarak kabul edilirken, bazı Afrika kültürlerinde daha dolgun vücut yapıları güzellik standardı olarak görülmektedir.

Kültürel güzellik standartları, sosyal ve ekonomik yapılarla da ilişkilidir. Güzellik, bazı toplumlarda bir sosyal statü göstergesi haline gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, güzellik endüstrisi ve estetik cerrahiler, zenginlik ve toplumsal statü ile ilişkilendirilir. Bu durum, güzellik algısının ekonomik sınıflar arasında farklılaşmasına yol açar.

Geçmişte güzellik algısı, toplumların kültürel normlarına ve belirli estetik standartlarına dayalıydı. Farklı kültürler, belli bir fiziksel görünümü ideal olarak kabul ediyordu. Örneğin, Batı dünyasında 20. yüzyıl boyunca ince vücut hatları ve simetrik yüz hatları güzelliğin bir ölçütü olarak kabul edilirken, farklı coğrafyalarda dolgun vücut hatları ya da doğal özellikler ön planda tutulmuştur. Ancak, 21. yüzyılda geleneksel güzellik standartları sorgulanmaya başlamış ve daha kapsayıcı bir güzellik anlayışı gelişmiştir.

Teknolojik ve toplumsal gelişmeler, kentleşmenin hız kazanması ve kitle iletişim araçlarının günlük yaşam pratikleri üzerindeki etkisinin artması, güzellik algısının ve güzellik endüstrisinin politik ve tüketime dayalı bir kitle kültürüne dönüşmesine yol açmıştır. Bu süreç, bireylerin estetik standartlarını şekillendiren unsurların giderek daha fazla medya ve tüketim odaklı hale gelmesine neden olmuş, güzellik anlayışını homojenleştirerek kitlesel bir tüketim nesnesi haline getirmiştir (Bulut, 2020)

Çeşitlilik, bireyselliğin ön plana çıkması ve farklılıkların kutlanması, güzellik kavramının homojen bir yapıdan uzaklaşmasına yol açmıştır. Güzellik artık sadece belirli bir fiziksel standartla ölçülmeyen, kişiliği, tarzı, bireyselliği ve kendine özgü farklılıkları da kapsayan çok boyutlu bir olgu haline gelmiştir.

2.5. Tüketim Kültürü ve Güzellik

21. yüzyılda güzellik, tüketim kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir. Kozmetik ürünler, estetik cerrahiler, diyet programları ve fitness uygulamaları, bireylerin güzellik standartlarına ulaşma arzusunu besleyen büyük bir endüstri yaratmıştır. Bu bağlamda, güzellik metalaştırılmış ve pazarlanabilir bir ürün haline gelmiştir.

Kitle kültürü içinde beden, özgürleşme adı altında belirli kalıplara sokulmakta ve şekillendirilmektedir. Güzellik adına yapılan müdahaleler, aslında tüketim endüstrisinin bireyleri kuşatan bir stratejisi olarak da değerlendirilebilir. Tarihsel süreçte, bedenin insanın bir parçası olmadığına, geçici olduğuna dair öğretiler yaygındı ve ruhun öne çıkarılması gerektiği savunulurdu. İnsanların ruhlarına yatırım yapmaları ve bu sayede gerçek mutluluğa ulaşabilecekleri vurgulanırdı. Ancak günümüz tüketim toplumunda bu anlayış kökten bir değişim geçirmiştir. Tüketim endüstrisi, ruhu göz ardı ederek, bireyleri tamamen bedenlerine ve maddi ürünlere yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Öyle ki, geçmişte bedenlere göre elbiseler dikilirken, günümüzde bedenlerin elbiselere göre şekillendirilmesi normalleştirilmiştir (Baudrillard, 1997).

Tüketim kültürü, bireyleri sürekli olarak daha güzel, daha genç ve daha çekici görünme arzusu içinde tutar. Güzellik ürünleri ve estetik müdahaleler, bireylerin sosyal kabul görme ve kendilerini değerli hissetme ihtiyacını karşılamayı vaat eder. Bu süreç, bireylerde sürekli bir tüketim döngüsü yaratır ve güzellik algısı, pazarlanan ürünlerle şekillenir (Baudrillard, 1997).

Pazarlamanın sosyal medya aracılığıyla güçlendirilmesi, bireylerin ideal güzellik arzusunu pekiştirerek yeni stratejilerin doğmasına yol açmıştır. Öyle ki, 2022 yılında 430 milyar dolar değerinde olan her yıl yaklaşık %4,75 oranında bir büyüme sergileyen küresel güzellik sektörü, 2027 yılına gelindiğinde 580 milyar doları aşması beklenmektedir (McKinsey, 2023). Bu durum Şekil 1 de aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1. Küresel Güzellik Pazarı Hacminin Yıllara Göre Değişimi

Güzellik endüstrisinin bu büyümesi, "bedenin yeniden keşfi" olarak tanımlanabilir. Dijital platformların arkasındaki bireyler, dijital kimliklerini kusursuzluk üzerine inşa etmeye başlamıştır. Sosyal medya kullanıcıları, bedenlerinin mükemmel yönlerini sergileyerek toplumsal onay arayışı içine girmektedir. Çünkü kullanıcılar, gönderilerinin diğerleri tarafından beğenilmesini bir sosyal statü göstergesi olarak algılamaya başlamıştır (Chua, T. H. H., & Chang, L., 2016). Kitle iletişim araçlarının tek tip güzellik anlayışını dayatması, bireylerin beden algılarını değiştirmekte ve bu doğrultuda tüketim kalıplarını şekillendirmektedir.

2.6. Beden Olumlama Hareketi ve Güzellik Algısındaki Değişim

Son yıllarda beden olumlama (body positivity) hareketi, güzellik algısına dair eleştirileri artırmış ve bireylerin bedenlerini olduğu gibi kabul etmeleri gerektiğini savunmuştur. İlk olarak 1996 yılında Connie Sobczak ve Elizabeth Scott adındaki kadın aktivistler tarafından geliştirilen body positive (beden olumlama) kavramı, o yıllarda AIDS organizasyonlarında HIV virüsü taşıyan bedenleri desteklemek amacıyla ortaya çıkmıştır (Erdem ve Başal Yıldız, 2019). Ancak kavram daha sonraki yıllarda bireylerin bedenleriyle barışık bir ilişki kurmalarını sağlamak anlamını içermiştir. Sobczak, insanların bedenlerinden daha önemli şeylere değer verdikleri bir dünya yaratmak için bu hareketi başlattıklarını belirtirken, Scott ise insanların bedenlerine olan nefretlerini bırakmalarını sağlamak ve onların yaşam gayelerini değerli kılmak için çabaladıklarını ifade etmektedir .Bu hareket, 21. yüzyılda bedenin farklılıklarını kutlayarak güzelliğin çeşitliliğini vurgulamaktadır. Beden olumlama hareketi, toplumsal güzellik standartlarının dışına çıkarak bireylerin kendilerini olduğu gibi kabul etmelerini teşvik eder.

Beden Olumlama Hareketi, Türkiye'de de sosyal medya platformları aracılığıyla geniş bir kitleye ulaşmış ve popülerlik kazanmıştır. Bu hareketin Türkiye'deki öncüsü feminist aktivist Aybala Arslantürk'tür. Arslantürk, hareketin temel amacının ideal güzellik anlayışını reddetmek olduğunu belirtmektedir. İnsanların bedenlerini oldukları gibi kabul etmelerini savunan Arslantürk, bireylerin kendilerine karşı olumlu ya da olumsuz bir tutum geliştirmelerini önlemeye çalıştıklarını vurgulamaktadır (Ayırkan, 2022). Son yıllarda hızla büyüyen Beden Olumlama Hareketi, tüketim kültürünün dayattığı ideal beden anlayışına karşı duran ve toplumda dışlanmış her türlü beden yapısının kabul edilmesi ve normalleştirilmesi amacıyla ortaya çıkan bir harekettir.

Bu hareket, estetik ve tüketim kültürünün beden üzerindeki baskılarına karşı bir direniş olarak şekillenmiş, bireylerin bedenlerini olduğu gibi kabul etmelerini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Erdem ve Yıldız'a (2019) göre, Beden Olumlama Hareketi'nin temel hedeflerinden biri, tüketim kültürünün dayattığı beden politikalarına karşı bir mücadele stratejisi geliştirmek olarak tanımlanabilir. Bu hareket, sadece beden olumlama değil, aynı zamanda güzellik standartlarına dayatılan sosyal baskılara karşı bir direnç olarak da görülmektedir. Beden olumlama, farklı beden tiplerinin, ten renklerinin ve cinsiyet kimliklerinin güzellik olarak kabul edilmesi gerektiğini savunarak, toplumsal cinsiyet ve estetik normlarını sorgulayan bir duruş sergilemektedir.

3. GÜZELLİK ALGISINDA DEĞİŞİMİN MUHTEMEL SONUÇLARI

Modern çağ ile beraber, beden üzerindeki baskı azalarak, beden üzerindeki baskılar Ortaçağ dönemine göre rahatlamıştır. Fakat medya'nın ve reklam endüstrisinin etkisiyle dönem dönem popüler beden tipleri değişmiştir. Özellikle sinema ve televizyonun popülerleşmesiyle beraber güzellik trendlerinin değişim süresi kısalmıştır. Estetik cerrahinin de yayılmasıyla güzellik ideallerini yeniden değiştirerek tek tip güzelliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla beraber güzellik standartları herkes tarafından görünür olmuştur ve bir endüstri haline gelmiştir. Kadınlar önceki yıllara nazaran güzelleşmek için spor ve diyete değil hızlı estetik müdahalelere başvurmaya başlamıştır. Bu durum güzelliğin bir sektör haline dönüşmesine ve kitleler halinde aynı görünümlerin kazanılmasına neden olmaktadır.

Sosyal medya platformlarının, özellikle görselliğin ön planda olduğu uygulamaların, kullanıcılar üzerinde vücut memnuniyetsizliğine yol açtığı ve kaygı yarattığı gözlemlenmektedir. Gerçeklik algısı, bu platformlar aracılığıyla giderek bulanıklaşmakta, kullanıcılar ise doğal cilt yapısı gibi unsurları dışlayarak, photoshop ve filtrelerle yaratılan idealize edilmiş görünüm standartlarına yönelmektedir. Pürüzsüz, sivilcesiz ve gözeneksiz cilt gibi "kusursuz" bir görünüm, sosyal medya kullanıcıları tarafından daha fazla beğeni toplamakta, bu da yapay bir estetik anlayışının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Londra Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik Araştırma Merkezi'nin bulgularına göre, kadınların %90'ı, fotoğraflarında burun şekillerini düzeltmek, daha zayıf görünmek ya da dişlerinin beyazlığını artırmak amacıyla Photoshop kullanmaktadır. Bu araştırmada, kadınların %75'inin, bu düzenlenmiş görüntülere gerçek hayatta asla ulaşamayacaklarına inandıkları ortaya konmuştur (Gill, 2020:36). Bu durum, bireylerde estetik beklentileri artırarak beden memnuniyetsizliğini tetiklemekte ve sosyal medyanın gerçek dışı güzellik standartlarını desteklediği bir ortamda, kendilik algısı ve özsaygı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Beden algısındaki değişim estetik cerrahi operasyonlarında gözle görülür bir artışa sebep olmuştur. Estetik cerrahinin gelişmesiyle beraber kadınlar ekranda gördükleri yüzü arzulayarak ameliyat olmakta ve tüm yüzlerde standart bir görünüm yaratılmaktadır. Sosyal medya ile beraber her çeşit insanın görünümü artarken, diğer taraftan da estetik operasyonlar sayesinde bu durumun zıttı olarak tek çeşit bir görünüm yayılmaktadır.

Zorlayıcı beden normları, bireylerin estetik cerrahiye yönelmelerinin başlıca nedenlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra estetik operasyonların sayısında gözle görülür bir artış yaşanmış ve 2010 sonrasında bu operasyonlar, çeşitli tekniklerle çeşitlenerek popülerliğini sürdürmüştür. Bireyin bedenine yabancılaşması ise "dismorfik beden bozukluğu" olarak adlandırılmakta olup, genel anlamda kişinin kendi fiziksel görünümünden memnuniyetsizlik duyması ve bedeni üzerinde kusur bulma eğilimi ile tanımlanmaktadır (Veale, 2004). Dismorfik beden bozukluğunun ortaya çıkmasında sosyo-kültürel etkenlerin yanı sıra sosyal medyanın da önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Medya aracılığıyla dayatılan güzellik standartları, bireyin kendi bedeniyle olan ilişkisini olumsuz yönde etkileyerek bir yabancılaşmaya neden olabilmektedir. Özellikle selfie çekimleri sonrasında alınan beğeniler, bireylerin fiziksel görünümlerinin onaylandığına dair bir algı yaratmakta ve bu da kişinin dış görünüşüne yönelik takıntılarını artırmaktadır (Varnalı & Toker,2015).

2020 yılı ve Covid-19 pandemisiyle beraber estetik cerrahi işlemlerin konsepti de değişmeye başlamıştır. 2020 yılında dünyaca uygulanan zorunlu karantina ve sonrasında online dünyadaki işlemlerin çeşitlenmesi, insanların ekran karşısında daha uzun süreler vakit geçirmesine sebep olmuştur. Covid-19 sonrası, birçok firma evden çalışmaya devam etmiştir. Dünyaca ünlü firmalar online çalışmayı desteklemesinden sonra ekran karşısında güzel görünmek önemli olmaya başlamıştır.

"Zoom Etkisi" olarak bilinen olgu, bireylerin çevrim içi toplantılar sırasında ekrandaki görünümlerine yönelik artan endişeleriyle ortaya çıkan bir durumdur. Bu endişeler, kişilerin yüzlerinde estetik müdahaleler yaptırma arzusunu tetikleyebilir. Sosyal medya platformları, özellikle Instagram ve Tiktok gibi uygulamalar, filtre kullanımını yaygınlaştırmışken, Zoom ve diğer video konferans yazılımlarında benzer filtreleme seçeneklerinin bulunmaması, kullanıcıların kendilerini daha doğal ve olduğu gibi görmesine neden olmaktadır. Bu durum, kişilerin ekranda gördükleri doğal hallerinden memnuniyetsizlik duymalarına ve bu görünümlerini kalıcı estetik işlemlerle değiştirme isteği geliştirmelerine yol açmaktadır. (Pikoos, vd. 2021).

21. yüzyılda güzellik algısı, geleneksel normlardan uzaklaşarak daha bireysel, daha kapsayıcı ve daha çeşitli bir hale gelmiştir. Sosyal medya, güzellik endüstrisi ve sosyal hareketler, güzellik standartlarını yeniden şekillendirmiş ve bu süreçte güzelliğin çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermiştir. İnsanların artık güzelliği sadece fiziksel özelliklerle değil, kişilik, tarz ve bireysel ifadelerle ilişkilendirmeleri, 21. yüzyılın güzellik algısındaki en önemli değişimlerden biridir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA, ÖNERİLER

Son yıllarda sosyal medya platformları ve dijital teknolojilerin hızlı gelişimi, toplumsal güzellik standartlarının değişiminde önemli bir rol oynamıştır. 2000'li yıllardan itibaren estetik cerrahi uygulamaları hem çeşitlenmiş hem de yaygınlaşmıştır. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan çalışma düzeninin getirdiği sürekli ekran karşısında olma durumu, bireylerin dijital ortamlarda kendilerini nasıl gördüklerine ilişkin kaygıları artırmış, bu da yüz estetiği başta olmak üzere çeşitli kozmetik işlemlerin artmasına neden olmuştur. Pandemi sonrası dönemde de bu eğilim devam etmekte, estetik müdahaleler bireyler için adeta bir norm haline gelmektedir.

Bu süreç, gelişen bilgisayar teknolojileriyle şekillenen sanal dünyaların, bireylerin kendilerini ifade ettikleri ve var ettikleri alternatif bir yaşam alanı sunmasıyla daha da karmaşık bir hal almıştır. Dijital dünyanın yarattığı bu sanal alan, fiziksel bedenin ve görünümün algılanış biçimini de dönüştürmektedir. Doğallıktan uzak, idealize edilmiş, neredeyse mükemmel sayılabilecek bedenler ve yüzler, güzellik standartlarının yeni belirleyicileri haline gelmektedir. Sanal ortamlarda bireyler, gerçek yaşamda ulaşamadıkları bir estetik ideali simüle edebilme olanağı bulurken, bu durum gerçek beden algısını da etkileyerek bir tür "yeni beden" inşasını teşvik etmektedir.

Dijitalleşen dünyada, bireylerin fiziksel görünümleriyle tatmin olmadıkları noktada, sanal platformlarda daha idealize edilmiş bir görünümü canlandırabilmeleri, gelecekte estetik ve güzellik anlayışlarında köklü değişiklikler yaşanabileceğine işaret etmektedir.

Bu durum, reel dünyadaki bedenlerin de dijital dünyanın mükemmeliyetçi ve sayısallaşmış estetik anlayışından etkilenmesiyle, mekanik ve kusursuz bedenlerin yaygınlaşacağı bir gelecek öngörüsünü doğurmaktadır. Dolayısıyla, dijitalleşmenin etkisiyle estetik algılar ve beden temsilleri, fiziksel ve sanal dünyanın kesişiminde yeniden şekillenecek gibi görünmektedir.

Bu gelişmeler, toplumsal güzellik normlarının giderek daha fazla dijital dünyaya entegre olacağı ve bireylerin estetik beklentilerinin bu sanal dünyadaki standartlara göre yeniden biçimleneceği bir geleceğin işaretlerini vermektedir.

Sosyal medya platformlarının yaydığı güzellik standartları, bireylerin kendilerini algılama biçimlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Güzelliğin yalnızca dış görünüşle ilişkilendirilmesi ve belirli normlara indirgenmesi, özellikle gençler arasında yoğun bir baskı yaratmaktadır. Mükemmeliyetçi bir güzellik algısına sahip olmak, bireylerde özgüven problemleri ve depresyon gibi psikolojik sorunları tetikleyebilmektedir. Ayrıca, sosyal medya kullanıcılarının kendi görünümlerini popüler kültürle uyumlu hale getirme çabası, estetik operasyonlara olan talebi artırmış, güzellik kavramını daha fazla ticarileştirmiştir. "Instagram yüzü" veya "TikTok vücudu" gibi terimlerle tanımlanan ideal görünümler, bireylerin güzellik algısını daraltarak doğal farklılıkları göz ardı eden bir standart yaratmıştır.

Popüler kültür, sosyal medya aracılığıyla küresel çapta yayılırken, güzellik standartları da aynı hızla şekillenmekte ve değişmektedir. Sosyal medya fenomenleri, influencer'lar ve ünlü isimler, kusursuz cilt, belirli bir vücut tipi ve makyaj stilleriyle milyonlarca insana ulaşmakta, böylece güzellik algısının sınırlarını belirlemektedir. Özellikle Instagram ve TikTok gibi görselliğin ön planda olduğu platformlar, bu standartların en hızlı yayıldığı mecralar haline gelmiştir. Bu platformlarda yaygın olan filtreler ve düzenleme uygulamaları da gerçek dışı güzellik normlarının yayılmasına katkıda bulunur. Bireyler, sürekli olarak idealize edilmiş ve düzenlenmiş görüntülere maruz kaldıkça, kendi beden algılarını bu normlarla kıyaslama eğiliminde olurlar. Bu durum, bireylerde estetik cerrahi taleplerinin artmasına, özgüven eksikliğine ve beden dismorfisine yol açabilmektedir.

Genç bireylerin sosyal medya kullanımı konusunda alacakları eğitimlerin, gerçek ve manipüle edilmiş içerikler arasındaki farkı ayırt etmelerine yardımcı olacağı ve bu sayede özsaygılarının artabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, aşırı filtre kullanımının sınırlandırılması, daha doğal ve çeşitli içeriklerin üretilmesi teşvik edilerek gençlerin sosyal medya üzerindeki baskılara karşı direnç kazanmaları sağlanabilir. Beden algısı ile ilgili sorunlar yaşayan gençler için destek programlarının oluşturulması da, bu olumsuz etkilerin üstesinden gelmede etkili bir yol olabilir. Bu tür girişimlerle, gençlerin daha sağlıklı bir beden algısına sahip olmaları ve sosyal medya kullanımının zararlarını minimize etmeleri mümkün hale gelebilir.

5. KAYNAKLAR

Ayırkan D. (2022). Sosyal Medyada Beden Olumlama Hareketinin Biyopolitika Kavramı Açısından İncelenmesi: Bedenolumlama.wordpress.com Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Baudrillard, J. (1997). Tüketim Toplumu (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Bulut, S. (2020). Güzellik ve Sağlığın Endüstrileşmesi ve Ticarileştirici Söylemlerin Sosyal Medyada İnşası: İnstagram örneği. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(2), 1031-1056. https://doi.org/10.19145/e-gifder.724110

Chua, T. H. H., & Chang, L. (2016). Follow me and like my beautiful selfies: Singapore teenage girls'engagement in self-presentation and peer comparison on social media. Computers in Human Behavior, 55(Part A), 190-197. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.09.011

Corcoran, K., Crusius, J., & Mussweiler, T. (2011). Social Comparison: Motives, Standards, and Mechanisms. Theories in Social Psychology, 119-139.

Dostoyevski, F. M. (2008). Budala. (Çev. Mazlum Beyhan). 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eco, U. (2015). Çirkinliğin Tarihi. Çev., Anaca Uysal Ergün vd.. İstanbul: Doğan Kitap.

Erdem, B. N., & Yıldız, A. C. B. (2019). "İdeal"in sınırında bir mücadele: Beden olumlama hareketi üzerine bir alımlama analizi. Erciyes İletişim Dergisi, 6(2), 1483-1506.

Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. Human Relations, 7(2), 117-140.

Gill, R. (2007). Postfeminist Media Culture: Elements of a Sensibility. European Journal of Cultural Studies, 10(2), 147-166.

Phillips, K. A. (2005). The Broken Mirror: Understanding and Treating Body Dysmorphic Disorder. Oxford University Press.

Pikoos, T. D., Buzwell, S., Sharp, G., & Rossell, S. L. (2022). Response to: Additional Thoughts on The Zoom Effect: Exploring the Impact of Video Calling on Appearance Dissatisfaction and Interest in Aesthetic Treatment During the COVID-19 Pandemic. Aesthetic Surgery Journal. 1-2. https://doi.org/10.1093/asj/sjac142

Tiggeman, M., Hayden, S., Brown, Z. & Veldhuis, J. (2018). The effect of Instagram "likes" on women's social comparison and body dissatisfaction. Body Image, 26, 90-97. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.07.002

Veale D. Cognitive behavioral therapy for body dysmorphic disorder. Psychiatr Ann 2010; 40:333-340.

https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/the-beauty-market-in-2023-a-special-state-of-fashion-report

AN EVALUATION OF DISASTER COMMUNICATION IN LOCAL GOVERNMENTS DURING THE 06 FEBRUARY 2023 KAHRAMANMARAS EARTHQUAKE: ADIYAMAN MUNICIPALITY X SOCIAL MEDIA ACCOUNT EXAMPLE

06 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ SÜRECİNDE YEREL YÖNETİMLERDE AFET İLETİŞİMİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME: ADIYAMAN BELEDİYESİ X SOSYAL MEDYA HESABI ÖRNEĞİ

AZİZ BELLİ[1], ABDULLAH AYDIN[2]

[1] Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, azizdarende@hotmail.com, ORCID numarası: 0000-0002-1676-2769.

[2] Doç. Dr. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, abdullahaydin01@hotmail.com, ORCID numarası: 0000-0002-1785-4999.

Özet

Doğal afet sürecinde iletişim olgusu hem bireysel hem de kurumsal bağlamda önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Afet sırasında ve sonrasında iletişimin sağlıklı ve sürekli olması afetin zararlarını en aza indirmek için önemlidir. Afet süreci ve sonrasında vatandaşlar ile doğrudan iletişim halinde olan kurumlardan birisi belediyelerdir. Belediyeler hem kendi sunduğu hizmetler bağlamında hem de diğer kurumlar ile afetzedeler arasındaki iletişimin sağlanmasında önemli görevler üstlenmektedir. Bu bağlamda 06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli deprem sonucunda 11 il etkilenmiştir. Bu illerden birisi olan Adıyaman deprem sürecinde birçok hasar almıştır. Bundan dolayı Adıyaman ilinin yerel kuruluşlarından birisi olan belediyenin afet iletişimi uygulamalarını incelemek önemlidir. Bu araştırma ile deprem süreci ve sonrasında Adıyaman Belediyesi'nin X sosyal medya hesabı üzerinden afet iletişimini nasıl sağladığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bunun yanında iletişim kapsamında belediyenin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerilerine ayrıca yer verilecektir. Araştırmanın teorik çerçevesini geliştirmek için yerli ve yabancı literatürden elde edilen birincil ve ikincil verilerden faydalanılmıştır. Değerlendirme kısmında ise Adıyaman Belediyesi'nin X hesabı deprem sonrasındaki tarihten itibaren iki hafta içerik analizi metodu ile incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde afet iletişiminin hangi araçlar kullanılarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Araştırma kavramsal çerçeve ve içerik analizi olarak iki temel bölümden oluşacaktır. Kavramsal çerçevede afet, afet iletişimi ve afet yönetimi kavramlarına yer verilmiştir. İçerik analizinin yapılacağı alanda ise Adıyaman belediyesi ile ilgili genel bilgi verildikten sonra deprem sonrası iki hafta X içerikleri incelenmiştir. Bunun sonucunda Adıyaman Belediyesi'nin afet iletişiminde hangi düzeyde olduğu ve yaşadığı sorunlar tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Afet, Afet İletişimi, Deprem, Sosyal Medya, Adıyaman Belediyesi.

Abstract

The concept of communication in the natural disaster process is an important concept both individually and institutionally. Healthy and continuous communication during and after the disaster is important to minimize the damage caused by the disaster. Municipalities are one of the institutions that are in direct communication with citizens during and after the disaster

process. Municipalities undertake important duties both in the context of the services they provide and in ensuring communication between other institutions and disaster victims. In this context, 11 provinces were affected by the earthquake centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023. Adıyaman, one of these provinces, suffered a lot of damage during the earthquake process. Therefore, it is important to examine the disaster communication practices of the municipality, one of the local institutions of Adıyaman province. This research aims to reveal how Adıyaman Municipality provided disaster communication through the X social media account during and after the earthquake. In addition, the problems experienced by the municipality and solution suggestions will also be included within the scope of communication. Primary and secondary data obtained from domestic and foreign literature were used to develop the theoretical framework of the research. In the evaluation section, the X account of Adıyaman Municipality was examined with the content analysis method for two weeks after the earthquake. As a result of this examination, it was determined which tools were used for disaster communication. The research will consist of two main parts as conceptual framework and content analysis. The concepts of disaster, disaster communication and disaster management were included in the conceptual framework. In the area where the content analysis will be made, general information about Adıyaman Municipality was given and then the X contents for two weeks after the earthquake were examined. As a result, the level of Adıyaman Municipality in disaster communication and the problems it experienced were determined.

Keywords: Disaster, Disaster Communication, Earthquake, Social Media, Adıyaman Municipality.

1. GİRİŞ

Afetler doğal yollarla ya da insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkabilir. Hangi yolla ortaya çıkarsa çıksın bir afet can ve mal kayıplarına sebep oluyorsa ulusal ve uluslararası düzeyde iş birliği ve koordinasyona ve yardıma ihtiyaç duymaktadır. Afetler ortaya çıktığında ve sonrasında afet yönetim sürecinde iletişim ve eşgüdüm başarılı bir süreç için kaçınılmazdır. Eğer afet sırasında ve sonrasında iletişim sağlıklı yürütülmez ise can ve mal kaybında önemli oranda artış gözlenir. Bununla birlikte afetten etkilenen kişiler bağlamında geri dönülmesi zor zararlar ortaya çıkar. Bu kapsamda afet iletişimi afet yönetim sürecinin başarısı için önemli bir olgudur. Afet iletişimi sürecinde hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler birçok iletişim aracı kullanmaktadır. Bu araçlardan birisi X sosyal medya hesaplarıdır. Hemen hemen her kamu kurumunun çeşitli sosyal medya mecralarında hesapları olduğu gibi X hesaplarında bulunmaktadır. Afet sırasında afetzedeler ve afet sürecine dahil olanlar iletişimlerini internet tabanlı iletişim yolları aracılığı ile sağlamaktadır. Bu kapsamda afet sırasında sosyal medyanın etkin kullanılması hem doğru ve sağlıklı bilginin bireylere ulaşmasını sağlar hem de daha etkili bir yönetim süreci ortaya konulur.

Bu araştırma ile 06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş ve Elbistan merkezli iki deprem neticesinde ortaya çıkan afet sürecinde yerel yönetimlerden birisi olan Adıyaman Belediyesi'nin X sosyal medya hesabını nasıl kullandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu

amacı gerçekleştirebilmek üzere 6 Şubat depremi sonrası Adıyaman Belediyesi X sosyal medya hesabı iki haftalık bir süreç için içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi neticesinde ne tür paylaşımlar yapıldığı ortaya konulmuştur. Çalışma genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kuramsal çerçeve, ikinci bölümde çalışmanın yöntemine ilişkin bilgi verilmiş, üçüncü bölümde belediyenin x sosyal medya hesabına ilişkin içerik analizi ve son bölümde sonuçlara yer verilmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

'Afet' terimi kökenini Fransızca 'Desastre' kelimesinden alır. Bu kelime kötü veya şeytani yıldız anlamına gelir. Bir afet, 'toplumun veya toplumun işleyişinde ciddi bir kesintiye neden olan ve etkilenen toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma yeteneğini aşan yaygın maddi, ekonomik, sosyal veya çevresel kayıplara yol açan' olarak tanımlanabilir. Afetler tehlike, kırılganlık ve potansiyel risk değişikliklerini azaltmak için yetersiz kapasite veya önlemlerin birleşiminden kaynaklanır. Afetler genellikle deprem, sel veya rüzgar fırtınası gibi bir tehlikenin toplulukları, şehirleri veya köyleri içerebilecek savunmasız bir durumla çakışmasının ürünüdür. Afet sırasında tehlike savunmasız nüfusa etki ettiğinde ve hasara, can kaybına ve kesintiye neden olduğunda meydana gelir. Kırılganlık veya tehlike olmadan afet olmaz. Nitekim bir afet, tehlike ve kırılganlık bir araya geldiğinde meydana gelir. Bu nedenle bir başka deyişle afet, yaşamı tehdit eden veya yaralanmaya veya mülke veya çevreye zarar verme potansiyeli olan tehlikeli bir durum veya olay olarak adlandırılabilir (Disaster Management Cell, 2024). Afetler hem doğal hem de insan faktörlerinden etkilenen, toplumu hem kısa hem de uzun vadede etkileyebilen olaylardır. Bu olaylar, yerel ve ulusal toplulukları etkileyen önemli maddi ve manevi kayıplara yol açabilir. Tarih boyunca, afetler devam etmiş ve insanlığı buna yanıt olarak çeşitli savunma mekanizmaları geliştirmeye yöneltmiştir (Yılmaz ve Gülüm, 2024: 4).

Afetler, meydana geldikleri bölgelerde ve ülkelerde küçükten büyüğe değişen derecelerde hasara yol açabilir. Birinci dereceden deprem kuşağında yer alan Türkiye'de depremler sıklıkla yaşanmaktadır, bunun yanı sıra gerek doğal gerek insan kaynakları farklı türden afetler de meydana gelmektedir. Türkiye topraklarının %93'lük bölümü deprem riski altında bulunmaktadır (Altun, 2018: 14). Genel olarak, afetler nedenlerine göre doğal ve insan yapımı afetler olarak kategorize edilmiştir. Neden temelli afet sınıflandırması, bir afete yol açan bu tür faaliyetleri değiştirmeyi veya tamamen durdurmayı kolaylaştırır. Bu tür adımlar atmak, bir afet meydana gelse bile etkisini azaltmaya yardımcı olur. Bir afetin büyüklüğü ayrıca ne tür bir hasara yol açacağını ve hasarı önlemek veya azaltmak için gereken adımları belirler. Bu nedenle, afetler büyüklüklerine göre de sınıflandırılır. Büyük ölçekli kayba neden olan afetlere büyük afetler, ağır yıkıma neden olmayanlara ise küçük afetler denir (Singh, 2021: 5-6).

Afetler doğanın içsel dinamiklerinden mi yoksa teknolojinin uygulanmasında insan eylemlerinden mi kaynaklandığına bakılmaksızın, sonuçları her zaman can ve mal kaybıyla işaretlenmiştir. Kavramsal olarak, afetler, toplumun tamamını veya bir kısmını etkileyen, fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik zarara yol açan doğal veya insan kaynaklı teknolojik olayların sonuçları olarak anlaşılabilir. Devam eden yaşamı bozarlar ve yerel kaynaklar durumu ele almak için yetersiz kaldığında genellikle dış yardım gerektirirler (Şengün ve Küçükşen, 2019: 195). Bir afetin boyutu genellikle ölümler, yaralanmalar, yapılara verilen zararlar ve bir olayın ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik sonuçlar gibi çeşitli kriterlerle değerlendirilir. İnsan hayatının bu unsurlar arasında en saygı duyulan ve önemli olanı olduğu göz önüne alındığında, kamuoyunda bir felaketin ciddiyetini öncelikle can kaybı ve yaralanmaların boyutuna göre ölçme eğilimi vardır. Bir felaketin büyüklüğünü etkileyen başlıca faktörler şu şekilde özetlenebilir (Erkal ve Değerliyurt, 2009: 149):

• Olayın fiziksel ölçeği,

• Olayın yoğun nüfuslu bölgelere yakınlığı,

• Sosyoekonomik yoksunluk ve gelişme eksikliği,

• Hızlı nüfus artışı,

• Tehlikeli yerlerde kontrolsüz kentsel genişleme ve endüstriyel büyüme,

• Ormanların ve doğal yaşam alanlarının bozulması veya kötü yönetimi,

• Farkındalık ve eğitim kaynaklarının eksikliği,

• Toplumun felaket risklerini önceden azaltmak için uygulayabileceği proaktif ve koruyucu stratejilerin boyutu.

Doğal afetlerle ilgili bir diğer sınıflandırma afetin oluş zamanı ile ilgilidir. Bundan dolayı doğal afetler yavaş gelişen doğal afetler ve ani gelişen doğal afetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yavaş gelişen doğal afetler; şiddetli soğuklar, kuraklık ve kıtlık gibi afetlerdir. Ani gelişen doğal afetler ise; deprem, seller, su taşkınları, toprak kaymaları, kaya düşmeleri, çığ, fırtınalar, hortumlar, volkanlar ve yangılar gibi afetlerdir. İnsan kaynaklı afetler ise nükleer, biyolojik, kimyasal kazalar, taşımacılık kazaları, endüstriyel kazalar, aşırı kalabalıktan dolayı ortaya çıkan kazalar, göçmenler ve yerlerinden edilenlerden kaynaklı afetlerdir (AFAD, 2024). Afetler bazen zarar görme riski altında olan birden fazla kişiyi, yanıt veren birden fazla yargı alanını ve yerel olarak hemen erişilemeyen kaynakları içeren "aşırı karmaşık acil durumlar" veya "büyük acil durumlar" olarak kabul edilir. Birçoğunun daha önce hiçbir ilişkisi olmayan kurumlar arasındaki koordinasyon bir zorluk haline gelir. Kaynak kullanımı planları, bu kaynaklara erişim problemleri ortaya çıktığında değişmelidir. Tek bir kurumun yetenekleri ve mevcut kaynakları dahilinde yerel düzeyde hazırlıklar, planlama ve eğitim, felakete hazırlanmak için çok az şey yapar (Bly, vd., 2020: 3). Küresel olarak kabul gören afetlerde ana döngü sırasıyla; afet-öncesinde “risk ve zarar azaltma, hazırlık”, afet-anında “acil durum müdahalesi”, afet-sonrası “müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma” dır (Kahraman v.d., 2021: 8).

Yönetim kavramı, paylaşılan bir hedefe ulaşmayı amaçlayan işbirlikçi çaba olarak nitelendirilir. Bu nitelendirmeye dayanarak, işbirlikçi eylemde bulunmak, yönetim kavramını etkili bir şekilde tartışmak için esastır. Acil durum ve afet yönetimi, krizden etkilenen bireyler ve topluluklar için yaşamın normale dönmesini amaçlayan bir acil durum ilanının ardından uygulanan bir dizi eylem ve kararı kapsar. Afet yönetim sürecinin iki aşamaya ayrıldığı yaygın olarak kabul edilmektedir: afet öncesi ve afet sonrası. Bir afetin meydana gelmesinden önce afet yönetimiyle ilişkili faaliyetler, afet hazırlığı ve hasar azaltma alanları altında sınıflandırılır. Tersine, bir afet meydana geldikten sonra gerçekleştirilen faaliyetler, müdahale ve iyileştirme çerçeveleri içinde ele alınır. Her yıl, küresel ölçekte afetler binlerce can kaybına ve milyarlarca dolar tutarında ekonomik kayıplara neden olmaktadır (Bozkurt ve Demir, 2023: 24).

Afetlerden etkilenen bireylerin hayatta kalmasını sağlamak ve bu tür olaylara maruz kalmalarını en aza indirmek için verilen felaket uyarılarının gerekliliği, afet yönetimi girişimleri içinde iletişimin kritik rolünü vurgular. Temel niteliği göz önüne alındığında, afet döngüsü boyunca iletişim stratejilerine, özellikle afet iletişimine odaklanmak mantıklıdır. Afet iletişimi alanında, etkileşimler iki farklı biçimde ortaya çıkabilir: tek yönlü bilgi aktarımı ve karşılıklı bilgi paylaşım süreci. Acil durum örgütleri uyarıları yayarken çoğunlukla tek yönlü iletişim modelini kullanırlar. Bu yöntem, özellikle deprem, sel veya yangın gibi tahliye gerektiren senaryolarda hayati önem taşır. Afet durumlarında iletişimin etkinliği ve kullanılan kanallar, hem afetin

öncesinde, sırasında hem de sonrasında çok önemlidir. Özellikle sosyal medya afet iletişiminde önemli kanallar içermektedir (Tarakçı, 2023: 1817-1843).

Doğal ve insan yapımı afetlere müdahalede kritik zorluklardan biri iletişimdir. Afet sırasında ve sonrasında iletişim, müdahale ve kurtarma girişimlerinin hayati bir yönüdür. Kapsamlı iletişim afet mağdurlarının ilk müdahale ekipleri, destek sistemleri ve diğer aile üyeleriyle bağlantı kurmasını sağlar. Bu nedenle, güvenilir ve erişilebilir bir iletişim ve bilgi sistemine sahip olmak da bir toplumun dayanıklılığı için hayati önem taşır. Birçok afet bilimci, afetlerde hem etkilenen hem de etkilenmeyen topluluklar hakkında bilgi talebinde önemli bir artış olduğunu fark etmiştir. Aslında, hayatta kalan mağdurlardan, ailelerinden ve arkadaşlarından ve çeşitli afet müdahale kuruluşları gibi ilgili paydaşlardan bilgi arama konusunda bir çılgınlık olduğunu söylemek abartı olmaz. Bu nedenle, bilgi talebini karşılamak için insanlar, afet müdahale aşamasında bilginin ana kaynağı olarak çoğunlukla kitle iletişim araçlarından, otorite sahibi gibi görünen kişilerden, yerel hükümet yetkililerinden veya diğer toplum üyelerinden bilgi almaya çalışırlar (Moorthy, 2018: 54).

Afet iletişimi alanında, afet ve kriz kavramları arasındaki ayrımları ve afet iletişimi ile risk iletişimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek esastır. Afet iletişiminin kapsamı, bir afet sırasında gerçekleştirilen iletişim faaliyetlerinin ötesine uzanır; ayrıca afetin meydana gelmesinden önce afet riskiyle ilgili iletişim çabalarını da kapsar. Bu nedenle, risk iletişiminin afet iletişiminin bir yönünü temsil ettiği söylenebilir. Afet iletişimi ile risk iletişimi arasındaki bu bağlantıyı vurgulayarak, afet iletişiminin afet sırasında gerçekleştirilen faaliyetlerle sınırlı olmaması gerektiğini kabul etmek önemlidir. Bunun yerine, afet riskiyle ilgili iletişimi, afet sırasında gerçekleştirilen eylemleri ve afeti izleyen iletişim çabalarını içeren daha geniş bir perspektiften bakılmalıdır. Zemp (2010, s. 49'dan akt. Taşkıran ve Ağca, 2023: 5) afetlere ilişkin iletişim faaliyetlerini üç aşamaya bölmektedir. Bunlar:

- Belirlenen kitleler arasında farkındalığı artırmak (afetten önce)

- Kamu uyarıları yayınlamak (afet meydana geldiğinde)

- Hedef kitlelerin afet süreci ve sonrası ile ilgili olarak bilgilendirilmesi ve kamuya afet sonrası önerilerin sunulması (afetten hemen sonra ve afet sonrası uzun dönem boyunca).

Afet ve kriz zamanlarında, durumun başarılı bir şekilde yönetilmesi için hedef kitleye hızlı ve etkili bir bilgi akışının sağlanması hayati önem taşır. Sosyal medya platformlarının geniş hedef kitlelere ulaşma kapasitesi, zaman ve mekan kısıtlamalarından bağımsızlığı, etkileşime açık olması ve mesajları hızlı ve etkili bir şekilde iletme becerisi, bu platformları bu tür kritik dönemlerde sıklıkla tercih edilir hale getirmiştir. Araştırma bulguları, sosyal medyanın afet ve krizler için iletişim çerçevesinde güçlü bir araç olarak hizmet ettiğini göstermektedir. Sosyal medya, hedef kitleye mesajların hızlı ve etkili bir şekilde iletilmesini kolaylaştırarak iletişim sürecini önemli ölçüde güçlendirir ve hem Türkiye'de hem de küresel olarak afet ve krizlerle ilgili iletişim zorluklarını ele alma yeteneğine sahiptir (Şahin ve Zengin Demirbilek, 2023: 330).

Bilgi, hasar ve ihtiyaç değerlendirme sürecindeki ana unsurdur ve acil durumlarda koordinasyon ve karar almanın temelidir. Ulusal ve uluslararası kaynakların nasıl harekete geçirileceği üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Eylem sonrası analiz, değerlendirme ve öğrenilen dersler için olmazsa olmazdır. Dahası, kamu ve toplumsal iletişim ve medya ilişkileri etkili acil durum yönetiminde temel unsurlar haline gelmiştir. Son derece gergin politik ve toplumsal durumlardaki teknik operasyonlara, tüm paydaşları hesaba katan iyi kamu iletişimi ve bilgilendirme stratejileri eşlik etmelidir (Pan American Health Organization, 2009: 13). Bir afet sırasında doğru ve kapsamlı kamusal bilgi yayılımı esastır. Bazı afetlerin, afetin etkisinin şiddetine ve doğasına bağlı olarak elektrik kesintilerine yol açabileceğini belirtmekte fayda

vardır. Böyle durumlarda en etkili yol internet tabanlı uygulamalar olmaktadır (Şahin ve Zengin Demirbilek, 2023: 324).

2. YÖNTEM

Araştırmanın teorik çerçevesi belgesel tarama yönteminden yararlanarak hazırlanmıştır. Adıyaman Belediye'si X hesabına ilişkin analizler ise içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi, sosyal bilimler içerisinde önemli bir araştırma tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem 1980'li yıllarda ağırlıklı olarak psikoloji ve sosyal bilimlerde kullanılmış olsa da uygulaması giderek gazetecilik ve iletişim çalışmalarına doğru genişlemiştir. İçerik analizi tekniği, kitle iletişim araçları içeriğine ilişkin hem nitel hem de nicel araştırmalara uygulanabilen çok yönlü bir yaklaşım olarak hizmet vermektedir. Metin veya söylem içeriğindeki temel unsurları belirlemeyi, sınıflandırmayı ve yorumlamayı amaçlayan sistematik, metodolojik ve nesnel bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir. Bu yöntem, bir metin veya görsel materyal içerisinde sistematik olarak tanımlanmış kategorilerin veya kodların varlığını incelemek için uygulanmaktadır (Alanka, 2024: 69).

Nitel araştırmalarda olguları incelemek için en yaygın metodolojilerden biri içerik analizidir (Bozkanat, 2022: 58-59). Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bu yöntem, kitaplar, kitap bölümleri, mektuplar, tarihi belgeler ve gazete makaleleri dahil olmak üzere çeşitli metinlerden belirli sözcükleri kural tabanlı kodlama yoluyla daha küçük içerik kategorilerine özetleyen sistematik ve tekrarlanabilir bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Sert, Kurtoğlu, Akıncı ve Seferoğlu, 2012'den akt. Tanrıverdi ve Apak, 2013: 271). Kitle iletişim araçlarının yükselişiyle birlikte içerik analizi, özellikle sosyal bilimler içinde iletişim çalışmalarında giderek daha önemli hale gelmiştir. İletişimde bir araştırma yöntemi olarak içerik analizinin kökenleri, bir İsveçli bilim insanının kendi dönemindeki ilahilerde bulunan dini sembolleri araştırmak için kullandığı 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Taylan, 2011: 64-65). Sistematik prosedürlere bağlı kalarak içerik analizi, araştırmacıların verilerle "yakın" bir ilişki sürdürmesini sağlayarak onu oldukça güvenilir bir metodolojik seçim haline getirir (Bozkanat, 2022: 58-59). İçerik analizi çalışmasının genel amacı, ele alınan konu kapsamında gelecekte yapılacak bilimsel araştırmalara rehberlik etmek ve konuya ilişkin genel eğilimleri belirlemektir. İçerik analizi üç farklı yöntemle ifade edilmiştir: meta-analiz, meta-sentez (tematik içerik analizi) ve betimsel içerik analizi (Ültay v.d., 2021: 190).

3. BULGULAR

Adıyaman Belediyesinin X hesabı "AdiyamanBelTR" ismindedir. Bu hesabın 34 bin takipçisi bulunmakta olup hesap 46 kullanıcıyı takip etmektedir. Adıyaman Belediyesi'nin deprem sonrası ilk gönderisi 06 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu gönderide "⚠ ÖNEMLİ! Afet ve acil durumlarda iletişimin kesintisiz sürdürülebilmesi hayati önemdedir. Haberleşmelerinizi kısa mesaj servisi (SMS) ve internet tabanlı mesajlaşma yazılımları üzerinden yapınız. Hayati durumlar dışında telefon görüşmesi yapmaktan kaçının!" ifadeleri kullanılmıştır. Deprem sırasında hem enkaz altında kalanların daha rahat iletişim kurmaları hem de bu süreçte çalışan görevlilerin iletişiminin sağlıklı olabilmesi için Belediye ilk olarak böyle bir gönderi yayınlamıştır. Bu gönderiye 392 yorum yapılmıştır. Yorumlar genellikle enkaz altında kalan depremzedelere ilişkin bilgiler ve yardım mesajları içermektedir. Bu gönderi başka kullanıcılar tarafından 78 kez yeniden gönderilmiştir. Gönderiye 144 beğeni ve 53 bin görüntüleme kaydedilmiştir. Depremden bir gün sonra sıcak yemek ikramına ilişkin bir paylaşım yapılmıştır. Bu paylaşım 510 kez başka kullanıcılar tarafından yeniden paylaşılmış ve 160 bin görüntüleme, 529 beğeni almıştır. Bu gönderiye yapılan yorumlar incelendiğinde bazılarında yemek ihtiyacı olan mahalle ve bölgelere ilişkin yardım talepleri, bazılarında enkaz altında kalan depremzede yakınlarının yardım talepleri, bazılarında ise su ve ulaşım gibi

ihtiyaçlara ilişkin beklenti ve talepler yer almıştır. 8 Şubat 2023 tarihinde KYK yurtlarında barınmaya ilişkin bir bilgilendirme yer almıştır. Bu gönderi 57 yorum, 58 yeniden gönderi, 146 beğeni ve 24 bin görüntüleme almıştır. Bu gönderide yapılan yorumlar ilk iki günkü gönderilerin yorumlarına benzer yorumlardır.

09 Şubat 2023 tarihinde şebeke suyunun kullanımına ilişkin bir gönderi paylaşılmıştır. Bununla birlikte toplanma alanlarında su ihtiyacının nasıl kullanılacağı ifade edilmiştir. Bu gönderi 23 adet yorum, 29 yeniden gönderi, 53 beğeni ve 15 bin görüntüleme almıştır. Bir sonraki gün çadır kentlerin kurulmasına ilişkin bir paylaşım gerçekleştirilmiştir. Bu paylaşım 18 adet yorum, 141 yeniden gönderi, 120 beğeni 50 bin görüntüleme elde etmiştir. 13 Şubat 2023 tarihine kadar tekrar bir gönderi paylaşılmamıştır. 13 Şubat tarihinde tahliyeler ile ilgili bilgilendirme mesajı paylaşılmıştır. Bu gönderideki yorumlarda birtakım talepler ve eleştiriler yer almıştır. Bu gönderi 13 adet yorum, 27 yeniden gönderi, 58 beğeni ve 27 bin görüntüleme elde etmiştir. Bundan sonraki gönderi 15 Şubat tarihinde motivasyonu artırmaya yönelik olarak şehrin hep birlikte tekrar ayağa kaldırılacağı ile ilgilidir. Bu gönderi 117 yorum, 425 yeniden gönderi 3 bin beğeni ve 260 bin görüntüleme elde etmiştir. Gönderideki yorumlarda afet yönetim sürecine yönelik eleştiriler yer alırken bazı yorumlarda kente ilişkin umut ve beklentiler yer almıştır. Bu gönderi aynı zamanda Adıyaman'ın simgesi olan bir saat kulesinin resmi ile paylaşılmıştır. Resimde saat deprem saati olan 4.17 olarak görülmektedir. 16 Şubat tarihinde Adıyaman Valiliği tarafından organize edilen çadır kent başvurularının nasıl yapılacağına ilişkin bilgilendirme yer almaktadır. Bu gönderiye 3 yorum, 18 yeniden gönderi, 34 beğeni ve 11 bin görüntüleme sağlanmıştır. Yorumlarda farklı yerlerdeki çadır ve konteyner ihtiyacı ifade edilmiştir. 18 Şubat 2023 tarihinde belediye tarafından 2 adet gönderi paylaşılmıştır. Gönderilerden biri belediye otobüslerinin hizmet vermesine ilişkin iken bir diğeri ise nakliye taşıma ücretlerine ilişkin bilgilendirme içermektedir. 19 Şubat 2023 tarihinde şebeke suyundaki arızaya ve içilmemesi yönündeki uyarıya ilişkin bir gönderi paylaşılmıştır. 20 Şubat tarihinde dört adet gönderi paylaşılmıştır. Bunlardan ikisinde şebeke suyunun içme suyu olarak kullanılmamasına ilişkin bir duyuru yer almaktadır. Bir diğer paylaşımda Adıyaman Afet Koordinasyon Merkezince sosyal market açılacağına ilişkin bilgilendirme yer almaktadır. Belediyenin tek videolu paylaşımı Belediye Başkanının çadır kentte düzenlenen psikososyal destek ekiplerinin faaliyetlerine ilişkin bilgilendirme ve Belediye Başkanının çalışanları ve çocukları ziyaretidir. Bu videonun toplam süresi 51 saniyedir. 21 Şubat 2023 tarihinde Adıyaman Belediye Başkanının çadır kentlere ilişkin ziyareti paylaşılmıştır.

Tablo 1. Adıyaman Belediyesi'nin 06.02.2023-21.02.2023 Tarihleri Arasındaki X Hesabı İçerik Türleri

İçerik Türleri	06.02.2023-13.02.2023	14.02.2023-21.02.2023
	N	N
Metin	6	10
Resim İçeren Paylaşım	-	3
Video İçeren Paylaşım	-	1

Toplam	6	14

06 Şubat 2023-21 Şubat 2023 tarihleri arasında Adıyaman Belediyesi X sosyal medya hesabını kullanarak 16 adet paylaşım gerçekleştirmiştir. Depremin ilk haftasında sadece metin içeren paylaşımlar yapılmıştır. İkinci haftada ise depremin etkileri azaldıkça video ve resim paylaşımları gerçekleşmiştir. Resim ve video içeren içeriklerde aynı zamanda metinlerde yer almıştır.

Tablo 2. 06.02.2023-09.03.2023 Tarihleri Arası Adıyaman Belediyesi X İçeriklerinin Amaçları

Afet İletişiminde İçeriklerin Amaçları	06.02.2023-13.02.2023	14.02.2023-21.02.2023	
	N	N	Toplam
İletişim ile İlgili Duyurular	1		1
Barınma Duyuruları	2	1	3
Tahliye Duyuruları	1		1
Gıda Duyuruları	1		1
Enkaz Kaldırma Duyuruları			-
Moral ve Motivasyon Amaçlı Paylaşım		2	2
Dezenformasyona karşı paylaşım			-
Arama Kurtarma Çalışmaları Bilgilendirme			-
Diğer kurum hizmetleri		3	3
Deprem sonrası belediye hizmetleri	2	4	6
Deprem görüntülerine ilişkin paylaşımlar			-
Deprem sonrası STK ve halk ziyaretleri		1	-
Belediyeyi ve deprem bölgesini ziyaret eden kurum yetkilileri			-

Toplam	7	11	18

Tablo 2 incelendiğinde afet iletişiminde ortaya çıkan içeriklerin amaçları noktasında en fazla deprem sonrası belediye hizmetlerine ilişkin paylaşımlar gerçekleştirilmiştir. Depremin ilk haftası 7 içerik türü yer alırken ikinci haftada 10 içerik türü yer almıştır. Depremin ilk haftasında moral ve motivasyon amaçlı paylaşım yer almazken ikinci haftada iki adet gönderi paylaşılmıştır. Afet iletişim sürecinde iki hafta içinde dezenformasyona karşı paylaşım, enkaz kaldırma duyuruları, arama kurtarma çalışmaları bilgilendirme, deprem görüntülerine ilişkin paylaşım, belediye ve deprem bölgesini ziyaret eden kurum yetkililerine ilişkin bir gönderi bulunmamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli deprem sırasında ve sonrasında afet yönetim süreci başlamıştır. Afetin etkileri bölgedeki 11 ili ve Suriye'deki bazı bölgeleri etkilediğinden afet süreci uluslararası yardım ve eşgüdüm ile yürütülmeye çalışılmıştır. Bu süreçte depremden etkilenen kentlerden birisi olan Adıyaman il Belediyesi afet yönetim sürecinde etkin kurumlardan biriydi. Ancak Afet iletişimi bağlamında X sosyal medya hesabı incelendiğinde deprem ile birlikte iletişim ile ilgili bir gönderi paylaşıldığı görülmekle birlikte gönderiye yapılan yorumlar ve yardım taleplerine ilişkin geri dönüşler gerçekleştirilmemiştir. Bununla birlikte afet sonrasında afetzedelerin en fazla yorum ve beğeni gerçekleştirdikleri gönderiler barınma ve gıda ile ilgili gönderilerdir. Ayrıca motivasyon gönderileri de etkileşim almıştır. Adıyaman Belediyesi sosyal medya hesabı depremden sonraki iki hafta için incelenmiştir. İki haftalık bu inceleme ile tek başına değerlendirme yapmak doğru değildir. İki haftanın seçilme sebebi afetin hemen sonrasında afet iletişimi ile ilgili neler yapıldığının ortaya konulması ve bu noktada yerel yönetimlerin nasıl bir iletişim sağlaması gerektiğinin ortaya konulmasıdır.

Yerel yönetimler bölgeyi ve halkı yakından tanıyan ve halka en yakın hizmet sunan birimlerdir. Bundan dolayı afet sürecinde yetki ve sorumluluklarının olması ve sürece dahil olmaları afetlerin daha az zararla atlatılması açısından önemlidir. Yerel yönetim çalışanları da afet sonrası birer afetzede olduklarından dolayı süreçte etkilerini yitirebilmektedirler. Bu kapsamda afet öncesi hazırlıklar yapılırken afetzede durumunda ne tür çalışmalar yapılacağı önceden tespit edilmelidir. Bununla birlikte kaos hali ile nasıl baş edileceğine ilişkin eğitimler verilmelidir. Yerel yönetimler internet tabanlı iletişim yol ve yöntemlerini daha etkin kullandıklarından afet sürecinde afetzedelere ulaşma noktasında daha etkili olabilirler. Bundan dolayı yapılan çalışmalarda görülmüştür ki birçok belediye diğer kurum duyurularını kendi sosyal medya hesaplarında yer vermiştir. Bundan sonra ortaya çıkabilecek afetlere karşı etkili bir afet iletişimi sağlanılabilmesi için bu konuda özel olarak eğitilmiş kişilerin süreç yönetimine dahil edilmesi gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

Adıyaman Belediyesi X Sosyal Medya Hesabı.

AFAD, (2024). https://www.afad.gov.tr/afet-turleri, E.T.: 16.09.2024.

Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.

Altun, F. (2018). Afetlerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-15.

Bly, J., Hugo Francescutti, L., & Weiss, D. (2021). Disaster Management: A State-of-the-Art Review. *IntechOpen*. doi: 10.5772/intechopen.94489.

Bozkanat, E. (2022). Instagram Resmi Blogu Ne Söylüyor?: Maxqda İle İçerik Analizi. *Yeni Medya*, 2022(13), 55-73. https://doi.org/10.55609/yenimedya.1153287.

Bozkurt, Y., & Demir, T. (2023). Afet Yönetiminde İletişim ve Medya Üzerine Bir Değerlendirme: Kahramanmaraş Merkezli Depremler. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (11), 22-32. https://doi.org/10.58627/dpuiibf.1288685

Boztepe Taşkıran, H., & Ağca, M. E. (2023). Kamusal Halkla İlişkiler Perspektifinden Afet İletişimi ve Sosyal Medya Kullanımı: Orman Yangınları Üzerine Bir İnceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (11), 1-25. https://doi.org/10.56676/kiad.1251910.

Disaster Management Cell (2024). Handbook on Disaster Management, http://rcueslucknow.org/publication/TrainingModules/Dr.A.K.Singh/HandBookDisasterManagement.pdf, E.T.: 15.09.2024.

Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2011). Türkiye'de Afet Yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.

Kahraman, S., Polat, E., & Korkmazyürek, B. (2021). Afet Yönetim Döngüsündeki Ana Terimler. *Avrasya Terim Dergisi*, 9(3), 7-14.

Moorthy, R., Benny, G. & Gill, S.S. (2018). Disaster Communication in Managing Vulnerabilities. *Malaysian Journal of Communication Jilid* 34(2), 51-66.

Pan American Health Organization, (2009). Information management and communication in emergencies and disasters. World Health Organization.

Singh U. (2021). Disaster Management. VIKAS-PUBLISHING HOUSE PVT LTD.

Şahin, D., & Zengin Demirbilek, E. (2023). Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 322-333. https://doi.org/10.52642/susbed.1289335.

Şengün, H., & Küçükşen, M. (2019). Afet yönetimi eğitimi niçin gerekli?. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(46), 193-211.

Tanrıverdi, B., & Apak, Ö. (2013). Görsel Okuryazarlık Üzerine Bir İçerik Analizi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 267-294.

Tarakcı, H. N. (2023). Afet İletişimi ve Twitter: Kahramanmaraş Depremi Özelinde Bir İçerik ve Duygu Analizi Araştırması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2), 1816-1850. https://doi.org/10.19145/e-gifder.1353553

Taylan, H. H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 63-76.

Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201. https://doi.org/10.21733/ibad.871703.

Yılmaz, H., & Gülüm, E. (2024). Afet Acil Durum Yönetimi ve Afet Müdahale Planı Çerçevesinde Uygulamalar: Pazarcık – Elbistan Depremi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1 Deprem Özel Sayısı-), 1-25.

TYPE OF ENERGY DIPLOMACY IN THE PERSPECTIVE OF "SMART POWER" DIPLOMACY

‘‘SMART POWER’’ DİPLOMASİ ’Sİ PERSPEKTİFİNDE ENERJİ DİPLOMASİSİ TÜRÜ

Dr. ELVİN ABDURAHMANLI

Diplomasi ve İstihbarat Uzmanı. Azerbaycan Diaspora Bakanlığının KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformu T.C Genel Koordinatörü

Orcid: 0000-0002-0629-8317.

Özet:

Diplomasi, uluslararası zeminde birçok zorluğa rağmen, hala etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Smart Power Diplomasi, Diplomatik olarak, ülkeler arasında yapılan anlaşmaların müzakereleri, ticari anlaşmaların imzalanması, krizlerin sona ermesi ve uluslararası müşterileri yönetenlerin dağıtımları gibi birçok alanda kullanılır. Bu makalede uluslararası sistemde mevcut olan devletlerarasında ilişkilerin bütünü olarak bilinen diplomasinin genel tanımı ve Smart Power Diplomasisi tanımına yer verilmiştir. Araştırmada devletler arasında diplomatik ilişkilerin düzenlenmesi açısından kullanılan Smart Power Diplomasisinin iki türünü de bünyesinde bir arada bulunduran gerek ‘’Soft Power’’ Diplomasisi, gerekse de Hard Power Diplomasisini araştırılarak ayrıca bölümde derlenmiştir. Makalede Smart Power Diplomasisi kavramının devlet tarafından siyasi arenada yöntem ve kullanış şekilleri araştırılarak açıklık getirilmiştir. Makalenin ana amacı olan ‘‘Smart Power Diplomasisi Perspektifinde Enerji Diplomasisi Türü’’ yerli ve uluslararası kaynaklar araştırılmış ve uluslararası siyasi arenada yaşanmış diplomatik krizler analiz edilerek detaylı şekilde yer verilmiştir. Enerji diplomasisi ülkeler arası enerji kaynaklarına erişim, kullanım ve yönetim süreci gibi alanlarda iş birliği yapmak için önemli bir yol olarak kabul edilmektedir. Araştırmada Enerji diplomasisinin kendi bünyesindeki türleri olan, ‘‘Anlaşma ve İş birliği Diplomasisi’’, ‘‘Enerji Güvenliği Diplomasisi’’, ‘‘İklim Diplomasisi’’, ‘‘Enerji Pazarı Diplomasisi’’ ve ‘‘Yenilenebilir Enerji Diplomasisine’’ yer verilerek kullanım şekilleri ve alanları detaylı şekilde araştırılarak belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soft Power Diplomasisi, Hard Power Diplomasisi, Enerji Diplomasisi, Smart Power Diplomasi, Enerji Güvenliği Diplomasisi, Anlaşma ve İş birliği Diplomasisi

Abstract

Despite many difficulties, diplomacy is still used as an effective tool on the international stage. Smart Power Diplomacy is used diplomatically in many areas such as negotiations of agreements between countries, signing of commercial agreements, ending crises, and distribution of those who manage international customers. In this article, the general definition of diplomacy, known as the whole of relations between states in the international system, and the definition of Smart Power Diplomacy are included. In the research, both "Soft Power" Diplomacy and Hard Power Diplomacy, which combine both types of Smart Power Diplomacy used in regulating diplomatic relations between states, were researched and compiled in the section. In the article, the concept of Smart Power Diplomacy is clarified by investigating the methods and ways of use by the state in the political arena. The main purpose of the article, "Energy Diplomacy Type in the Perspective of Smart Power Diplomacy", has been researched

in domestic and international sources and diplomatic crises experienced in the international political arena have been analyzed and included in detail. Energy diplomacy is considered an important way to cooperate in areas such as access, use, and management of energy resources between countries. In the research, the types of Energy diplomacy within itself, "Agreement and Cooperation Diplomacy", "Energy Security Diplomacy", "Climate Diplomacy", "Energy Market Diplomacy" and "Renewable Energy Diplomacy" are included. Usage patterns and areas have been researched and stated in detail.

Keywords: Soft Power Diplomacy, Hard Power Diplomacy, Energy Diplomacy, Smart Power Diplomacy, Energy Security Diplo macy, Agreement and Cooperation Diplomacy

1. Diplomasi Kavramı Nedir

Diplomasi, devletler arasındaki koruma ve koruma için kullanılan bir araçtır. Uluslararası politika, güvenlik, ticaret, ekonomi ve kültür koruyucuları gibi faktörleri etkili bir şekilde kullanılarak, devletler arasındaki yapılara ve korumaya yardımcı olur. Diplomasi, uluslararası taahhütler en eski ve en önemli araçlarından biridir. İlk olarak Antik Yunan'da ve Roma İmparatorluğu'nda kullanılan diplomasi, modern dünya düzeninin genelinde büyük bir rol oynamıştır. Diplomasi, barışı koruma, savaşları önleme ve uluslararası iş birliğini teşvik etmek gibi önemli amaçlar için kullanılmaktadır. Bugün, diplomasi uluslararası ilişkilerde çok önemli bir yere sahiptir. Diplomatik olarak, ülkeler arasında yapılan anlaşmaların müzakereleri, ticari anlaşmaların imzalanması, krizlerin sona ermesi ve uluslararası müşterileri yönetenlerin dağıtımları gibi birçok alanda kullanılır. Diplomasi adeta ülkelerin dış politikada uyguladığı bir siyaset yöntemidir diyebiliriz. Nasıl dış politika Uluslararası ilişkilerin alt inceleme dallarından biri gibi görülüyorsa, dış politikada belirleyici faktörde diplomasidir. Araştırmacılar diplomasiyi adeta bir uzmanlık alanı olarak görmektedirler. Diplomasi savaşları barış yoluyla çözüme götüren metottur (Versan, 1995). Diplomasinin esas amacı çatışmaları önleyerek barışı korumaktır. Diplomatik sonuca varmak, devletler arasında yapılan görüşmeler, anlaşmalar ve müzakereler yoluyla sonuçlandırmak diplomasini temel taşlarından biridir. Diplomatik anlaşmalarla rakip ülkeleri sınırlamak diplomasi için çok önemlidir. Diplomasinin birçok türü vardır ve Diplomatik hamleler olarak bilinmektedir nitekim gelmek, uluslararası politika ve güvenlik ortamlarını barışı korumak ve savaşları önlemek gibi önemli amaçlar için kullanılır. Ayrıca, diplomasi türleri ülkeler arasındaki kullanım kısıtlamaları olan belirli sorunların çözümü, ticaret, ekonomi ve kültür gibi konularda ülkelerin arasındaki çözümsüzlüğün çözüme kavuşturulmasına yardımcı olur. Diplomasi, uluslararası birçok zorluğa rağmen, hala etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Diplomatik edinim, uluslararası toplumun istikrarı ve güvenliği için çok önemlidir (Abdurahmanlı, 2021).

1.2 Smart Power Diplomasisi

"Smart Power Diplomasisi," genellikle bir ülkenin dış politika stratejilerini tanımlayan bir terimdir. Bu strateji, sadece geleneksel "hard power" (askeri güç) veya "soft power" (kültür, ekonomi, diplomasi gibi yumuşak etkileme araçları) unsurlarını değil, aynı zamanda bu unsurları entegre bir şekilde kullanmayı da içerir. Smart Power, Joseph S. Nye Jr tarafından öne sürülen bir kavramdır. Nye'ye göre, bir ülke etkileme gücünü sadece askeri güçle değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel, siyasi ve ideolojik unsurları birleştirerek kullanmalıdır. Smart Power Diplomasisi, bu farklı güç unsurlarını etkili bir şekilde bir araya getirerek, bir ülkenin hedeflerine ulaşmasını sağlamayı amaçlar. Örneğin, bir ülke sadece askeri gücünü kullanmak yerine, uluslararası arenada ekonomik iş birliği, kültürel etkileme, diplomasi ve uluslararası normlara uyum gibi yumuşak güç unsurlarını da kullanarak daha etkili bir dış politika izleyebilir. Bu strateji, bir ülkenin daha çeşitli araçlara sahip olmasını ve uluslararası ilişkilerde daha esnek olmasını amaçlar. Smart Power, bir ülkenin çıkarlarını korumak ve hedeflerine

ulaşmak için hem askeri gücü hem de yumuşak güç unsurlarını etkili bir şekilde kullanmayı amaçlar. Smart Power Diplomasisi, güç kullanımını dengeli bir şekilde ele almayı hedefler ve bu da bir ülkenin sadece askeri gücüne dayanmak yerine geniş bir yelpazedeki araçları kullanarak daha sürdürülebilir ve etkili bir dış politika yürütmesine olanak tanır. Bu, sadece askeri müdahale ve tehditlerle değil, aynı zamanda kültürel etkileme, diplomasi, ekonomik iş birliği ve uluslararası normlara uyum gibi daha sivil araçları da içerir. Bu kavram, günümüz dünyasında giderek daha önemli hale gelmiştir, çünkü sadece askeri güçle değil, aynı zamanda diğer güç unsurlarıyla da başarılı olmak isteyen ülkeler için bir çerçeve sunar. Smart Power Diplomasisi bir ülkenin uluslararası arenada daha etkili olması için çeşitli araçları birleştirmesini önerir. Örneğin, bir ülke sadece askeri gücü kullanmak yerine ekonomik kalkınma, kültür diplomatik ilişkiler ve insani yardım gibi yumuşak güç unsurlarını da kullanarak daha etkili bir dış politika izleyebilir. Uluslararası ilişkilerde gücü çeşitlendirmeyi ve dengeli bir şekilde kullanmayı vurgular (Joseph S. Nye, 2009). Ayrıca bir ülkenin sadece sert güçle değil, aynı zamanda yumuşak güçle de etkili bir şekilde güçlü olmasını hedefler. Bu strateji kapsamında, bir ülkenin sadece kendi çıkarlarını korumakla kalmayıp aynı zamanda küresel düzeyde daha geniş bir etki alanı oluşturmasına olanak tanır. Yumuşak güç unsurları arasında, kültürel diplomasi öne çıkar. Bir ülkenin kültürel mirası, sanatı, eğitim sistemi ve medyası aracılığıyla diğer ülkelerle kurduğu bağlar, Smart Power Diplomasisi'nin temel taşlarından biridir. Ekonomik iş birliği ve ticaret de bu stratejinin önemli bir parçasıdır, çünkü ekonomik güç, uluslararası ilişkilerde önemli bir etkileme aracıdır. Buna ek olarak, Smart Power Diplomasisi, sadece kendi çıkarlarını düşünmek yerine küresel sorunlara karşı ortak çözümler aramayı ve uluslararası normlara uyumu teşvik etmeyi vurgular. Bu, bir ülkenin sadece kendi bölgesinde değil, aynı zamanda dünya genelinde istikrar ve barış için çaba göstermesini sağlar. Günümüzde uluslararası ilişkiler sahnesinde birçok devlet, geleneksel güç unsurlarının ötesine geçerek "akıllı güç" veya "smart power" politikalarını benimsemektedir. Bu tür politikalar, sadece askeri güce dayalı değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve diplomatik araçları da içerir. Smart Power'ın Temel Unsurlarına baktığımız zaman smart power politikalarını oluşturan temel unsurları Askeri güç, ekonomik güç, kültürel diplomasi, yumuşak güç ve dijital diplomasi gibi unsurlar, Smart Power stratejilerinin temel taşlarıdır. Smart Power'ın Avantajları Smart Power yaklaşımının geleneksel güç unsurlarına göre avantajlarına odaklanırsak bu yaklaşımın, çatışmayı önleme, barışı sağlama, ekonomik iş birliği ve uluslararası ilişkilerde olumlu imaj oluşturma gibi alanlarda nasıl etkili olduğunu görmüş oluruz (Antonella Valenti , 2021).

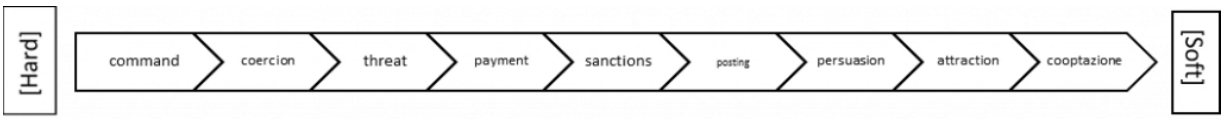

Şekil 1: (Antonella Valenti , 2021)

1.3 Hard Power Diplomasisi

Uluslararası ilişkiler alanında sert güç diplomasisi kavramı kapsamlı bir tartışma ve inceleme konusu olmuştur. İknaya dayanan yumuşak gücün aksine sert güç, bir devletin dış politika hedeflerine ulaşmak için somut ve zorlayıcı araçların kullanılmasını içerir. "Hard power diplomasisi," genellikle devletler arasındaki ilişkilerde, bir ülkenin diğerine karşı güç kullanma yeteneğine dayanan bir diplomasi türünü ifade eder. Bu terim, özellikle askeri güç, ekonomik baskı ve diğer somut araçların kullanımını içerir. Hard power, bir ülkenin politik, ekonomik ve askeri kapasitesini vurgular ve bu güçleri kullanarak diğer ülkeleri etkileme veya zorlama amacını taşır.

Hard power diplomasisi genellikle askeri müdahale, ekonomik yaptırımlar, tehditler veya diğer baskın stratejileri içerebilir. Bu tür diplomasi, özellikle uluslararası ilişkilerde çatışma durumlarında veya çıkar çatışmalarının olduğu durumlarda ortaya çıkabilir (ERDİL, 2022). Diğer taraftan, "soft power diplomasisi" ise bir ülkenin çekiciliği, kültürel etkisi, demokratik değerleri veya uluslararası iş birliği gibi daha yumuşak ve çekici unsurları vurgular. Bir ülkenin hard power ve soft power arasındaki dengeyi nasıl sağladığı, dış politikasının etkinliğini belirleyebilir. Yabancı öğrencilerin ABD ekonomisine yılda 30 milyar dolar kazandırması tesadüf değil çünkü burada ABD tarafından Soft Power diplomasisi çok iyi şekilde uygulanmaktadır.Yabancı öğrencileri Amerika Birleşik Devletleri'ne eğitime gitmeleri ABD'nin dünyada etkisini ve yumuşak gücünü genişletmenin bir yolu olduğunu belirte biliriz. 2018 yılında ABD Kolombiya Büyükelçiliğinin Misyon Şefi Yardımcısı Robert B. Hilton'un BIDTI'deki açıklamaları esnasında ABD için Yumuşak Güç, Sert Güç ve Kamu Diplomasisini önemini yurt dışından gelen öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmesinin öneminden bahsederken ifade etmiştir (U.S. Embassy in Sri Lanka, 2018). Askeri güç kullanımı, ekonomik baskı ve zorlayıcı tedbirlerle karakterize edilen sert güç diplomasisi, uluslararası ilişkilerin dinamiklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sert güç diplomasisinin evrimini anlamak için, ulusların stratejik hedeflere ulaşmak için askeri güç veya ekonomik güç kullandığı tarihsel örnekleri incelemek çok önemlidir. Antik imparatorluklardan modern ulus devletlere kadar sert güç kullanımı, jeopolitik çıkarların peşinde yinelenen bir kavram olmuştur. Sert güç anında sonuç verebilir ve uyumu zorlayabilir, ancak sınırlamaları da vardır (Yatağan, 2018).

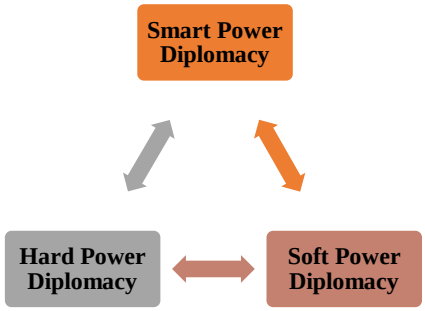

Figure 1: Smaer Power Diplomasisi

Sert güç diplomasisinin önemli bir yönü çok yönlü uygulamalarıdır. Askeri müdahaleler, ekonomik yaptırımlar ve zorlayıcı diplomasi, devletlerin küresel sahnede nüfuzlarını ortaya koymak için kullandıkları araçlar arasındadır. Sert gücün kullanıldığı çeşitli örnekler vardır. Örneğin: Körfez Savaşı, Soğuk Savaş krizleri (Küba Krizi).

Küba Füze Krizi örneğine bakarsak: Soğuk Savaş döneminin en gerilimli anlarından birini temsil eder. 1962 yılında, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki jeostratejik rekabetin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde patlak verdi. Bu kriz, Hard Power diplomasisinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu krizde 1959'da Fidel Castro liderliğindeki devrim sonucunda Küba'da sosyalist bir rejim kuruldu. ABD, bu durumu endişeyle izleyerek Küba'ya yönelik ekonomik ambargo ve politik baskı uygulamaya başladı. Sovyetler Birliği ise bu süreci bir fırsat olarak değerlendirerek Küba'ya askeri yardım sağlamaya karar verdi. Amerikan casus uçakları, Küba'ya Sovyet yapımı nükleer füzelerin yerleştirildiğini tespit etti. Bu, ABD'nin doğrudan güvenliğine yönelik büyük bir tehdit oluşturduğu için, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı John F. Kennedy, Sovyet lider Nikita Kruşçev'e bu füzelerin hemen kaldırılmasını talep eden bir dizi diplomatik nota gönderdi. Diplomatik Mücadele ve Blokaj şeklinde ifade edersek Kennedy'nin talebine yanıt olarak, Kruşçev, füzelerin kaldırılmasını karşılığında Amerika'nın Türkiye'deki benzer füzeleri kaldırmasını istedi.

Diplomatik mücadele yoğunlaşırken, ABD donanması Küba'yı abluka altına aldı. Bu, Sovyet gemilerinin Küba'ya gitmelerini engellemek ve krizi çözüme kavuşturmak için bir Hard Power stratejisiydi (United States Department of State, 2023). Krizin Çözümü kapsamında Sovyetler Birliği, Amerika'ya garanti vererek Küba'daki nükleer füzeleri çıkarmayı kabul etti ve ABD de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırmayı taahhüt etti. Bu kriz, doğrudan askeri müdahale tehdidiyle birlikte yapılan diplomatik manevraların, Hard Power diplomasisinin etkili bir örneği olarak tarihe geçti. Küba Füze Krizi, iki süper gücün arasındaki sıcak bir çatışmanın eşiğine gelmesiyle, Hard Power diplomasisinin hem etkili hem de riskli bir strateji olabileceğini gösteren önemli bir örnektir. Kriz, taraflar arasındaki dengenin hassaslığını ve uluslararası ilişkilerdeki sıkıntılı durumları anlamak için dikkate alınan bir tarihi anıdır.

2. Enerji Diplomasisinin Önemi

Enerji, dünyadaki en önemli stratejik yerlerden biridir ve bu nedenle enerji diploması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Enerji diplomasisi, ülkelerin enerji kaynaklarına erişim, tedarik güvencesi, enerji üretimi ve sürdürülebilirlik gibi kullanmak için uluslararası ilişkilerde etkin bir rol oynamasını sağlar. Bu makale, enerji diplomasının ne olduğu, önemi, puanı ve başarılı bir enerji diploması için gerekli unsurlar ele alınacaktır. Enerji diploması, bir ülkedeki enerji politikalarını diğer ülkelerle görüşmeleri ve iş birliği yapmalarıdır. Bu amaçla, ülkeler arasında enerji anlaşmaları imzalanabilir, teknoloji ve bilgi aktarımı yapılabilir ve enerji kaynaklarına erişim konuları ele alınabilir. Enerji diplomasisi, ülkelerin enerji kaynaklarına erişimini ekonomik büyüme, iş birliği, istikrar ve barışı selamlıyorum. Enerji diploması, dünyamızda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Enerji talebi, ekonomik büyüme ve nüfus artışıyla birlikte hızla artıyor. Bu nedenle, ülkeler enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji sınırlarını artırmak için çaba göstermektedir. Enerji diplomasisi, enerji elde etmek ve kaynakları çeşitlendirmeni azaltmak için bir araç olarak kullanılabilir. Günümüz dünyasında, enerji tasarrufu giderek daha önemli hale gelmektedir. Enerjiye erişim, erişim ve kullanım küresel çıkarlar, politikalar ve hedefin bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle, ülkeler arasındaki enerji diploması, dünya siyasi sahnesinde giderek daha önemli bir yer tutmaktadır. Enerji diploması, bir ülkedeki enerji kaynaklarına erişim, kullanım ve yönetim ile ilgili politikalarını yönetmek için diğer ülkelerle iletişim kurma, iş birliği yapma ve müzakere etme sürecidir. Enerjinin sınırlandırılması, ülkeler arasındaki politik ilişkilerin potansiyeline sahip olduğundan, uluslararası toplum için önemli bir bakış açısı. Pek çok ülke, enerji kısıtlaması ulusal çıkarımlarını yürütmektedir. Bu, ülkenin enerji kaynaklarına erişimini ve denetimini sağlamak için diğer ülkelerle anlaşmalar yaparak, politik ve ekonomik iş birliğini elde etmek. Bu tür anlaşmalar, ülkelerin enerji gücünü artırmak, piyasa yollarını etkilemek ve enerji politikalarını oluşturmak için kullanılabilir. Enerji diplomasisinin diğer önemli yönü, uluslararası iş birliğini teşvik etme potansiyeline sahip olmaktır. Bu, enerji tüketimini uluslararası düzeyde paylaşılmasına yönelik anlaşmalar yaparak, enerji tüketimini etkin bir şekilde koruma ve dünya ekonomisinde daha adil bir dağılımı elde etmek için yapılabilir. Enerji diploması, uluslararası sorumluluğu birçok konuda önemli bir rol oynamaktadır. Bu konular arasında iklim değişikliği, sürdürülebilir enerji kaynakları, enerji güvenliği ve küresel enerji piyasalarının yönetimi gibi konular yer almaktadır. Enerji diplomasisinin bu yapısının etkili bir şekilde kullanılması, uluslararası toplum enerji kaynaklarına yönelik politikaların şekillenmesi ve dünya çapında daha adil bir enerji dağılımına yayılması bulunabilir. Sonuç olarak, enerji diploması, ülkeler arası enerji kaynaklarına erişim, kullanım ve yönetim sürecini iş birliği yapmak önemli bir yol olarak kabul edilmektedir. Bu tür ulaşım, uluslararası toplum enerji politikalarının şekillenmesine yön verir. Enerji, günümüz dünyasında en önemli stratejik kaynaklardan biridir ve bu nedenle enerji diplomasisi giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Chaban & Knodt, 2015).

Enerji diplomasisi, ülkelerin enerji kaynaklarına erişim, tedarik güvenliği, enerji verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularda işbirliği yaparak uluslararası ilişkilerde etkin bir rol oynamasını sağlar. Enerji diplomasisinin ne olduğu, önemi, hedefleri ve başarılı bir enerji diplomasisi için gereken unsurlar ele alınacak olursa enerji diplomasisi, bir ülkenin enerji politikalarını diğer ülkelerle koordine etmesi ve iş birliği yapması şeklindedir diye biliriz. Bu amaçla, ülkeler arasında enerji anlaşmaları imzalanabilir, teknoloji ve bilgi paylaşımı yapılabilir ve enerji kaynaklarına erişim konuları ele alınabilir. Enerji diplomasisi, ülkelerin enerji kaynaklarına erişimini artırarak ekonomik büyüme, iş birliği, istikrar ve barışı destekler. Enerji diplomasisi, günümüz dünyasında giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Griffiths, 2019). Enerji talebi, ekonomik büyüme ve nüfus artışıyla birlikte hızla artmaktadır. Bu nedenle, ülkeler enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji verimliliğini artırmak için çaba göstermektedirler. Enerji diplomasisi, enerji güvenliğini sağlamak ve kaynakların çeşitlendirilmesini kolaylaştırmak için bir araç olarak kullanılabilir. Enerji diplomasisinin hedefleri arasında şunlar yer alır:

- Enerji kaynaklarına erişimi artırmak: Ülkeler, enerji kaynaklarına erişimlerini artırmak için diğer ülkelerle iş birliği yaparak, kaynakların çeşitlendirilmesini sağlayabilirler. Bu, enerji tedarik güvenliğini artırabilir ve ülkelerin enerji arzının istikrarını sağlayabilir.
- Enerji verimliliğini artırmak: Enerji diplomasisi, enerji verimliliği konusunda iş birliği yaparak, enerji tüketimini azaltabilir ve kaynakların daha verimli kullanımını sağlayabilir.
- Sürdürülebilirlik: Enerji diplomasisi, çevresel sürdürülebilirlik konusunda iş birliği yaparak, fosil yakıt kaynaklarının tükenmesi ve çevresel kirliliğin azaltılması gibi önemli konuları ele alabilir.

Başarılı bir enerji diplomasisi için gereken unsurlar şunlardır:

- İyi ilişkiler: Ülkeler arasında iyi politik ve ekonomik ilişkiler, enerji diplomasisinin temelini oluşturur. İyi bir diyalog ve iş birliği ortamı, enerji anlaşmalarının yapılmasını kolaylaştırır.
- Teknoloji ve bilgi paylaşımı: Ülkeler arasında teknoloji ve bilgi paylaşımı, enerji sektöründeki yenilikleri teşvik eder ve enerji verimliliğini artırır. Bu, enerji diplomasisinin sürdürülebilirlik hedefine katkıda bulunur.
- Çeşitlendirme: Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji tedarik güvenliği açısından önemlidir. Farklı enerji kaynaklarına ve tedarikçilere bağımlılığın azaltılması, enerji diplomasisinin başarısı için önemlidir.
- Çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması: Enerji diplomasisi, çevresel etkilerin göz önünde bulundurulmasıyla daha sürdürülebilir bir enerji politikası geliştirilmesine yardımcı olur. Yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi ve enerji verimliliğinin artırılması, çevresel sürdürülebilirlik için önemli adımlardır.

Şekil 2: (IPI International Peace Institute, 2013)

Enerji diplomasisi, ülkeler arasındaki diplomatik hedeflere ulaşmak için enerji kaynaklarının ve politikalarının kullanımını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Enerji, ekonomik büyüme ve istikrarın kilit bir bileşeni olduğundan, uluslararası ilişkiler dünyasında kritik bir araçtır. Ülkeler hayati enerji kaynaklarına erişimi güvence altına almaya ve tek bir tedarikçiye veya kaynağa olan bağımlılıklarını azaltmak için enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye çalıştıkça, enerji diplomasisi son yıllarda giderek daha önemli hale geldi. Petrol ve gaz gibi doğal kaynaklar açısından zengin olan ülkeler, ekonomik büyüme ve gelişmeleri için bu kaynaklara bağımlı olan ülkeler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Zhiznin, 2010). Enerji diplomasisi, enerji anlaşmalarının müzakere edilmesi, enerji altyapısına yatırımın teşvik edilmesi ve enerji üretimi, dağıtımı ve tüketimi ile ilgili politika ve düzenlemelerin koordinasyonu dahil olmak üzere bir dizi faaliyeti içerir. Ayrıca, ülkeler arasında ilişkiler kurma ve enerji sektöründe iş birliğini geliştirme çabalarını da içerdiği gibi enerji diplomasisinin en kritik alanlarından biri ise ülkeler arasında enerji anlaşmalarının müzakere edilmesidir. Bu anlaşmalar, petrol veya gaz tedariki için uzun vadeli sözleşmeler, enerji sektöründeki ortak girişimler ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesini amaçlayan stratejik ortaklıklar dahil olmak üzere birçok şekilde olabilir. Bu anlaşmaları müzakere etmek, enerji manzarasının yanı sıra enerji politikasını etkileyen siyasi ve ekonomik faktörlerin derinlemesine anlaşılmasını gerektirir. Enerji diplomasisinin bir diğer kritik alanı da enerji altyapısına yatırımın teşvik edilmesidir. Enerji altyapısı, boru hatları ve rafinerilerden enerji santrallerine ve yenilenebilir enerji projelerine kadar her şeyi içerir. Ülkeler, enerji altyapısına yatırımı teşvik ederek istihdam yaratabilir, enerji kaynaklarına erişimi iyileştirebilir ve enerji güvenliklerini güçlendirebilir. Bu kapsamda Kafkaslarda en önemli enerji projelerinden bir olan ve asrın anlaşması sonucu ortaya konulan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve TANAP projelerini enerji diplomasisinde en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir (Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources, 2023).

2.1 Enerji Diploması Türleri

Enerji diplomasisi aynı zamanda enerji üretimi, dağıtımı ve tüketimi ile ilgili politikaların ve düzenlemelerin koordinasyonunu da içerir. Ülkeler birlikte çalışarak daha istikrarlı ve öngörülebilir bir enerji piyasası oluşturabilir, arz kesintisi riskini azaltabilir ve daha temiz, daha sürdürülebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesini teşvik edebilir. Enerji diplomasisi, bu faaliyetlere ek olarak, ülkeler arasında ilişkiler kurma ve enerji sektöründe iş birliğini geliştirme çabalarını da içermektedir. Bu, teknik yardım programlarını, ortak araştırma ve geliştirme projelerini ve bilgi ve uzmanlık alışverişini teşvik etmeyi amaçlayan eğitim değişimlerini içerebilir (European Union Websites, 2021). Ülkeler enerji güvenliği, iklim değişikliği ve ekonomik kalkınma ile ilgili bir dizi zorlukla karşı karşıya kaldıkça, enerji diplomasisinin önemi muhtemelen önümüzdeki yıllarda artmaya devam edecektir.

Bu nedenle, politika yapıcılar ve diplomatların enerji diplomasisi sanatında giderek daha fazla beceri kazanmaları ve bugün dünyanın karşı karşıya olduğu karmaşık sorunlara yenilikçi çözümler bulmak için birlikte çalışmaları gerekecek. Enerji diploması, çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir ve farklı türleri vardır. İşte enerji diplomasının bazı temel türleri:

1. Anlaşma ve İş birliği Diplomasisi:
2. Enerji Güvenliği Diplomasisi
3. İklim Diplomasisi
4. Enerji Pazarı Diplomasisi
5. Yenilenebilir Enerji Diplomasisi

- Anlaşma ve İş birliği Diploması: Ülkeler arasında enerji kaynaklarına erişim, yönetim ve kullanımıyla ilgili anlaşmalar yapılması ve iş birliği yürütülmesidir. Bu tür diplomasi, enerji kaynaklarına sahip olan diğer ülkelerle stratejik ortaklıklar kurmasını ve enerji ticaretini içerir.
- Enerji Güvenliği Diploması: Ülkelerin enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde korunmalarını sağlamak için yapılanmış diplomasi türleridir. Bu, enerji kaynaklarına yönelik jeopolitik risklerin ve tehditlerin değerlendirilmesini içerir. Ülkeler, enerji tedarik zincirindeki istikrarı sağlamak için diğer ülkelerle iş birliği yapar ve güvenlikle ilgili önlemleri alır.
- İklim Diploması: Enerji diplomasisinin bir parçası olarak, iklim değişikliği ve sürdürülebilir enerji kaynakları konusunda uluslararası iş birliğini teşvik etmek amacıyla yapılandırılmış diplomasi türü. Ülkeler, sera gazı emisyonlarını azaltmak, temiz enerjiye geçiş ve iklim değişikliğiyle mücadelede genel olarak ulaşmak için müzakereler yapar.
- Enerji Pazarı Diplomasi: Enerji kullanma ticaretini ve piyasayı etkilemek için yapılan diplomasi türüdür. Ülkeler, enerji fiyatlarını, politika ticaretlerini ve enerji pazarlarının açıklığını etkilemek için diğer ülkelerle görüşmeler yapar ve müzakerelerde bulunur.
- Yenilenebilir Enerji Diploması: Sürdürülebilir ve devam ettirilebilir enerji harcamaları ve kullanımdan yararlanma amaçlı yapılanmış diplomasi türleri. Ülkeler, geliştirici enerji teknolojileri, yatırımlar ve bilgi yönetimi konusunda iş birliği yapar ve sürdürülebilir enerji dönüşümünü desteklemek için çabalarını birleştirir. Bu türler, enerji diplomasisinin farklı yönlerini ve hedeflerini yansıtmaktadır. Ülkeler, kendi enerji politikalarını şekillendirmek, enerji kaynaklarına erişimi güvence altına almak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve enerji piyasalarını etkilemek için bu tür diplomasi türlerini kullanmaktadır. Dünya artık fosil yakıtlardan uzaklaşırken, yenilenebilir enerjinin ölçeğinin artırılması, büyük bir yatırım artışının harekete geçirilmesini gerektiriyor. Ancak yenilenebilir enerjiye yapılan küresel yatırım potansiyelinin çok altında kaldı. Yatırım ortamı da dahil olmak üzere kamu finansmanı, kritik riskleri ve engelleri ele alarak, finansman açığının kapatılmasında ve özel sektörden yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yatırım çekilmesinde önemli bir rol oynuyor (ASEAN Centre for Energy, 2021).

Sonuç

Smart Power Diplomasisi, uluslararası ilişkilerde güç dengesini kurmayı, bir ülkenin etkileme gücünü çeşitlendirmeyi ve çeşitli araçları kullanarak daha esnek bir dış politika izlemeyi amaçlar. Bu strateji perspektifinde, günümüz karmaşık ve bağlantılı dünyasında, sadece askeri güçle değil, aynı zamanda yumuşak güç unsurlarıyla da başarılı olmak isteyen ülkeler için bir rehber niteliğindedir. Smart Power Diplomasisi kapsamında ele alınan enerji diplomasisi günümüz dünyasında giderek daha fazla önem kazanan bir konudur. Enerji kaynaklarına erişim, tedarik güvenliği, enerji verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konuları ele alan enerji diplomasisi, ülkeler arasında iş birliği ve barışı teşvik eder. Başarılı bir enerji diplomasisi için iyi ilişkiler, teknoloji paylaşımı, çeşitlendirme ve çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması gibi unsurlar önemlidir. Bu şekilde, enerji diplomasisi, enerji kaynaklarının verimli kullanımını teşvik ederek, daha sürdürülebilir ve güvenli bir enerji geleceği için önemli bir rol oynar.

Günümüz dünyasında, enerji diplomatik faaliyetler giderek daha önemli hale gelmektedir. Enerji kaynaklarının erişimi, dağıtımı ve kullanımı küresel çıkarlar, politikalar ve stratejilerin bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle, ülkeler arasındaki enerji diplomasisi, dünya siyasi sahnesinde giderek daha önemli bir yer tutmaktadır. Enerji diplomasisi, bir ülkenin enerji kaynaklarına erişimi, kullanımı ve dağıtımı ile ilgili politikalarını yönetmek için diğer ülkelerle iletişim kurma, iş birliği yapma ve pazarlık etme sürecidir. Enerji diplomatik faaliyetler, ülkeler arasındaki politik ilişkileri etkileme potansiyeline sahip olduğundan, uluslararası toplum için önemli bir konudur. Birçok ülke, enerji diplomatik faaliyetlerini ulusal çıkarları doğrultusunda yürütmektedir. Bu, ülkelerin enerji kaynaklarına erişimini ve güvenliğini sağlamak için diğer ülkelerle anlaşmalar yaparak, politik ve ekonomik iş birliği sağlamak suretiyle gerçekleştirilir. Bu tür anlaşmalar, ülkelerin enerji güvenliğini artırmak, piyasa koşullarını etkilemek ve enerji politikalarını oluşturmak için kullanılabilmektedir. Enerji diplomasisinin bir diğer önemli yönü, uluslararası iş birliğini teşvik etme potansiyeline sahip olmasıdır. Bu, enerji kaynaklarının uluslararası düzeyde paylaşılmasına yönelik anlaşmalar yaparak, enerji kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasını ve dünya ekonomisinde daha adil bir dağılımını sağlamak için yapılabilir. Enerji diplomasisi, uluslararası toplumda birçok konuda önemli bir rol oynamaktadır. Bu konular arasında iklim değişikliği, sürdürülebilir enerji kaynakları, enerji güvenliği ve küresel enerji piyasalarının yönetimi gibi konular yer almaktadır. Enerji diplomasisinin bu konularda etkili bir şekilde kullanılması, uluslararası toplumun enerji kaynaklarına yönelik politikalarının şekillenmesine ve dünya çapında daha adil bir enerji dağılımına katkıda bulunabilir. Sonuç olarak, enerji diplomasisi, ülkeler arasındaki enerji kaynaklarına erişim, kullanımı ve dağıtımı konularında iş birliği yapmanın önemli bir yolu olarak kabul edilmektedir. Bu tür faaliyetler, uluslararası toplumun enerji politikalarının şekillenmesinde ve enerji kaynaklarının daha adil bir şekilde kullanılmasında etkili olabilir. Enerji diplomasisi, sürdürülebilir enerji ve enerji güvenliği gibi küresel konulara da odaklanarak, uluslararası toplumun enerji alanındaki sorunlarını çözmede önemli bir rol oynayabilir.

Kaynaklar:

Abdurahmanlı, E. (2021, 09 29). Defınıtıon Of Dıplomacy And Types Of Dıplomacy Used Between States . *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 580 - 603.

Antonella Valenti . (2021, 08 07). *Jeune Europe*. What Is Smart Power?: https://jeuneurope.com/what-is-smart-power/ adresinden alındı

ASEAN Centre for Energy. (2021, 07 30). *Energy Diplomacy: A Vital Piece to Boost Renewable Energy Investment*. https://aseanenergy.org/energy-diplomacy-a-vital-piece-to-boost-renewable-energy-investment/ adresinden alındı

Chaban, N., & Knodt, M. (2015, 12 01). Energy diplomacy in the context of multistakeholder diplomacy: The EU and BICS. *Cooperation and Conflict*, s. 460.

ERDİL, B. (2022, 05 30). Use of Smart Power as an Instrument of Public Diplomacy. *Journal of Crises and Political Research*, s. 255.

European Union Websites. (2021, 12 17). *Energy diplomacy*. Energy diplomacy aims to accelerate the global energy transition: https://www.eeas.europa.eu/eeas/energy-diplomacy_en adresinden alındı

Griffiths, S. (2019, 11 01). Energy diplomacy in a time of energy transition. *Energy Strategy Reviews*.

IPI International Peace Institute. (2013, 06 28). *Energy Diplomacy in the Caspian*. https://www.ipinst.org/2013/06/energy-diplomacy-in-the-caspian adresinden alındı

Joseph S. Nye, J. (2009, 08 01). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Council on Foreign Relations*, s. 160-163.

Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources. (2023, 07 12). *Energy Diplomacy*. https://enerji.gov.tr/info-bank-energy-diplomacy-detail adresinden alındı

U.S. Embassy in Sri Lanka. (2018, 06 08). *Soft Power, Hard Power and Public Diplomacy*. Deputy Chief of Mission Robert B. Hilton's Remarks at BIDTI: https://lk.usembassy.gov/soft-power-hard-power-and-public-diplomacy-deputy-chief-of-mission-robert-b-hiltons-remarks-at-bidti/ adresinden alındı

United States Department of State. (2023, 11 15). *The Cuban Missile Crisis, October 1962*. MILESTONES: 1961–1968: https://history.state.gov/milestones/1961-1968/cuban-missile-crisis adresinden alındı

Versan, R. (1995, 01 10). Tarih Boyunca ve Günümüze Diplomasi. *İ.Ü Siyasal Biligiler Fakültesi Dergisi 1001.1995*, s. 89.

Yatağan, A. G. (2018, 12 10). Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*.

Zhiznin, S. (2010, 01 01). Russian energy diplomacy and international energy security (geopolitics and economics). *Zeitschriftenartikel / journal article*, s. 8-9.

HOLOKOST VE TEMSİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İLGİ ALANI

ESİN PAÇA CENGİZ[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Kadir Has Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema,

ORCID: 0000-0002-3408-8579

Özet

Bu sunum Jonathan Glazer'in çok ses getiren *İlgi Alanı* (2023) filmini sinemada son yıllarda yaygın olarak kullanılan dijital görüntü üretme teknolojileri ve bu teknolojilerle ilişkilendirilen gerçekliğin temsili söylemleri çerçevesinde inceleyecektir. Ortaya çıktığı ilk günden günümüze, sinema çalışmaları fotografik imge ve gerçeklik arasında eşsiz bir bağ olduğunu savunmuş ve temeli fotografik imgeden oluşan sinema, gerçekliği kayıt altına alan ve objektif bir biçimde temsil eden bir araç olarak kuramsallaştırmıştır (Bazin, 1967). Ancak son yıllarda, özellikle de tarihi filmler vasıtasıyla, geçmişin ve geçmişe dair mekanların ve olayların yeniden canlandırılması için işe koşulan dijital teknolojilerin yaygın bir biçimde kullanılması, bu bağın daha önce hiç olmadığı kadar sorgulanmasına yol açmıştır (Burgoyne, 2003). Bununla birlikte görsel ve işitsel alanda geliştirilen yeni bilgisayar teknolojileri, belgesel ve kurmaca görüntülerin ayrılmaz bir biçimde iç içe geçirilerek kullanılmasına, sinema oyuncularını günümüzden on yıllarca önce vuku bulmuş tarihi olayların tanıkları olarak arşiv görüntülerinin içine yerleştirilmesine ve arşiv görüntüleri üzerinde muazzam oynamaların yapılmasına olanak vermiştir (Shobcack, 1996). Bu yolla sinemada kurmaca ve gerçeklik arasındaki sınırlar giderek muğlaklaşmış, sinematik temsilin tarihsel gerçeklik ile kurduğu ilişki özelinde önemli sorular ortaya çıkmıştır.

Güncel sinema teknolojilerinin sunduğu sınırsız dijital olanaklara rağmen *İlgi Alanı* geçmişi temsil ederken bilgisayar teknolojilerine başvurmaktan neredeyse tümüyle imtina etmiş, gerçekçi estetiğin gerekliliklerine özenle sadık kalmıştır. Buna örnek olarak filmin gerçek mekanlarda ve hikâyenin geçtiği evin etrafına yerleştirilen kameralarla çekilmesi, oyuncuların performanslarını sergilerken hangi kameranın performanslarını kayıt altına aldığını fark etmemeleri gösterilebilir. Neredeyse "gözlemci belgesel" estetiğiyle çekilmiş bu kurmaca film on seneyi bulan prodüksiyon sürecinde mekanlara, kostüm ve aksesuarlara, kaydedilen seslerin gerçek mekanlardaki derinliğine kadar filmin konu edindiği döneme ve olaylara keskin bir biçimde sadık kalmış ve *otantik* temsile ve artistik müdahalenin minimuma indirilmesi konusuna önem verilmiştir. Bu sunum bu bağlamda, *İlgi Alanı* filmini görüntü ve ses üretim süreçlerine, filme dair *extra-diegetic* bilgilere başvurarak inceleyecek ve gerçekçilik söylemleri ile anlamlandırmaya çalışacaktır. Bu yaparken yöntem olarak biçimsel analiz ve bağlamsal analize başvuracak, bir diğer deyişle, filmin sinematografisi, ses kuşağı ve mise-en-scene yapısının yakın okumasını yapacak ve filmin kurduğu estetik yapının, tarihsel temsil söylemleri ile nasıl örtüştüğünü ortaya koyacaktır.

Anahtar kelimeler: Anahtar kelime, anahtar kelime, anahtar kelime

Abstract

It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written.

You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address.

Keywords: Keyword, keyword, keyword

KAYNAKÇA

Bazin, A. (1967). What is Cinema Volume I. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Burgoyne, R. (2003). Memory, History and Digital Imagery in Contemporary Film. In P. Grainge (Ed.), Memory and Popular Film. Manchester University Press.

Sobchack, V. (Ed.). (1996). The Persistence of History: Cinema, Television and the Modern Event. London and New York: Routledge.

AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK TÜRKCƏLƏRİNDƏ QOHUMLUQ MÜNASİBƏTİ BİLDİRƏN SÖZLƏRİN TARİXİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ

MAHİRƏ HÜSEYNOVA

Filologiya Elmləri Doktoru, Professor

Xülasə.

Azərbaycan və özbək dillərində qohumluq münasibəti bildirən sözlərin demək olar ki hamısı leksik-semantik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Hər iki qohum dilin leksik tərkibində heç bir şəkilçi qəbul etmədən formalaşmış, yəni dillərin öz daxili məzmunları əsasında tarixən yaranmış qohumluq münasibəti bildirən sözlər varrdır: *kişi, arvad, ata, ana, xala, dayı, bibi, baldız, qardaş* (Azərbaycan dilində); *ana, xotin, oyol, xola, uğıl, aka, ər* (özbək dilində) və s. Azərbaycanca və özbəkcədə qohumluq bildirən sözlər konkret şəkildə çox geniş semantik xüsusiyyətlərə və tarixə malikdir. Dillərin və xalqların qohumluq tarixi əlaqələri üzvü şəkildə götürüldükdə həmin leksik vahidlər də fonetik fərqləri çıxmaq şərtilə məna və məzmunda heç bir fərqin ortaya çıxmadığının şahidi oluruq ki, məqalədə bu məsələlərə diqqət yetirilir.

Açar sözlər: özbək və Azərbaycan türkcələrinin tarixi inkişaf yolları, xalqların qohumluq əlaqələri, müasir dil səviyyələri.

Azərbaycan və özbək xalqları çox qədim tarixə malik olmaqla mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişlər və bu inkişaf prosesində hər iki dildə eyni leksik-semantik səviyyədə qohumluq münasibəti bildirən sözlər də yaranmışdır. Tarixən coğrafi ayrılmalar, miqrasiyalar, müharibələr və s. nəticəsində hər iki qohum dilin fonetik-qrammatik quruluşunda cüzi dəyişmələr baş vermiş və çox maraqlı linqvistik faktlar meydana çıxmışdır. Məsələn: Azərbaycan dilində "ana" sözü özbəkcədə "ona, volidor" şəkillərində işlənir və "valideyn" anlamını bildirir (1, 26). Mahmud Kaşğari lüğətində "ana" sözünün "aba" (oğuzca), "apa" (karluk türkmənlərinin dilində) formalar göstərilmiş, işləndiyi dillərin yeri də qeyd edilmişdir (2, 14). Azərbaycan dilində "ata" özbəkcədə "ota, padar" sözləri də Kaşğari "Divan"ında "aba" (Tibet dilində) şəklində əksini tapmışdır (2, 14). "Ana" sözü Tuva dilində "iyə" şəklində "qidaverən" mənasında işlədilir. Görünür, "ana" sözü "iyə" sözünün dəyişmiş formasıdır, "iyə" sözü isə öz növbəsində "yemək feili ilə bağlıdır" (3, 20). Özbəkcədə "ana" sözünə sinonim kimi işlənən "volida" sözü Azərbaycan dilində "valideyn", "validə" şəkillərində çıxış edir, "validə" qadınlara verilən antroponim hesab olunur. "Valid, volid, validə" sözləri hər iki qohum dillərə ərəbcədən keçmişdir. "Ata" sözünün "padar" mənası da ərəb dilinə məxsusdur və Azərbaycanda bir neçə yerdə "Pudar" toponimi qeydə alınmışdır (4. 108). Latın, net, elam dillərində işlənən "ata" sözü noqay, tatar, başqırd dillərində indi də işlənir və "kişi" (yəni "erkək" adam) mənasını bildirir (3, 27). VII əsrdə ərəb işğalları ilə bağlı göründüyü kimi, hər iki dildəki "ana", "ata" sözləri ilə əlaqədar olaraq türkcələrə alınma leksik vahidlər daxil olmuşdur, hər iki dilin lüğət tərkibi belə alınmalar hesabına daha da zənginləşmişdir.

Azərbaycan və özbək türkcələrində qohumluq bildirən əsas sözlərin leksik tərkibi əsas etibarilə eyniyyət təşkil edir və bu cəhətdən "baba" sözü də ümumidir, yəni türk mənşəli olması cəhətdən universaldır. Belə ki, Azərbaycan dilində "baba" şəklində çıxış edən bu söz özbəkcədə "bobo, buva" fonetik tərkiblərində işlənir (1, 31). Fikrizimcə, bu söz iki təkrar üsulu ilə əmələ gəlmiş "ba+ba" qədim sözlər əsasında yaranmışdır. Kaşğari "Divan"ından da aydın olduğu kimi Tibet dilində "aba" sözü olmuş və o, "ata" mənasında işlənmişdir (2, 14). "Baba" sözü Türkiyə

türkcəsində və Azərbaycan dilinin bəzi dialekt və şivələrində "ata" mənasında çıxış edir. "Baba" sözünü formalaşdıran "ba" sözləri qədim türk dilində tək işlənmiş və "bağlamaq" mənasını bildirmişdir (2, 63).

Müasir Azərbaycan dilində işlənən "bacı" sözü özbəkcədə "opa", "sıngil" variantlarında çıxış edir (1, 31). Türkiyə türkcəsində "bacı" sözünün mənası "qız qardaşı" deməkdir. Azərbaycan ədəbi dilinə mənsub olan "bacı" sözü dilimizin dialekt və şivələrində "cici" mənasında izlənir. Canlı danışıq dilində "cici - bacı" qoşa sözü də sinonim dubletlər kimi izlənir və buradan belə güman etmək olar ki, "bacı" sözü "cici"-dən törəmişdir. Əsasını "bacı" sözü təşkil edən "bacanaq" leksik vahidi Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində "bacıların ərləri" mənasını bildirir. Özbək dilində "bacanaq" sözü "boja" şəklində işlənir (1, 31). "Bacanaq" sözü heç də bütün türk dillərində "bacıların əri" anlamında işlədilmir. Məs: uyğur dilində qadın öz ərinin, kişi öz arvadının qardaşına "bacanaq" deyir. Bacının ərinə, kəbin qohumlarına, ata nənəsinə və digər şəxslərə də "bacanaq" – deyənlər var (3, 33).

Azərbaycan ədəbi türkcəsindəki "bibi" sözünə sinonim variant kimi dialekt və şivələrdə "mama" sözündən istifadə edilir. "Mama" özbək dilində tərsinə çevrilmiş "amma" şəklində işlənir (1, 38). "Mama – amma" hər ikisi təkrar üsulu ilə yaranmışdır: "ma + ma", "am + am". Hər iki forma Azərbaycan və özbək ədəbi türkcəsinə məxsusdur, "bibi" mənasını bildirir. "Bibi" və "mama" sözlərinin hər ikisi Azərbaycan dilində "bi" və "ma" hissələrinin təkrar yolu ilə yaranmışdır. "Bibi" ərəb sözü olsa da, "mama" öz sözümüz olub, "əmi" sözü və "əmmək" feili ilə çox yaxındır. "Eyni döşdən süd əmən" anlamını bildirir. Kaşğari də "əm" feili çağdaş türkcələrdə "əmmək" şəklində çıxış edir (2, 174).

Azərbaycan dilinin Bakı dialektində qohumluq bildirən "bəbə" sözü "körpə uşaq, çağa" mənalarında işlənir (5, 39). Özbək türkcəsində isə "chaqaloq, godak, goch, bola" mənalarını bildirir (1, 35). "ə-e" sait əvəzlənməsi ilə Azərbaycan dilinin Gəncə, Füzuli, Kürdəmir, Masallı, Naxçıvan, Oğuz, Şəki dialekt və şivələrində də işlənən bu söz Bakı dialektindəki mənasını bildirir (5, 41). "Bəbə" sözünün xalis türk mənşəli olması barədə B.Əhmədovun fikirləri qəbulediləndir: "Rus dilində "bəbə" sözü cüzi fonetik əvəzlənmələrlə "bebu" şəklində işlənir və "uşaq" mənasını bildirir. İngilislərdə bu söz "baby" formasında eyni mənada işlədilir. Bizdə isə "bəbə" deyilir. M.Fasmer həmin kəlməni ingilis mənşəli hesab edir. Anadolu türklərində "bəbək" kimi işlədilir. Məncə, söz türk mənşəlidir və "bala" kəlməsinin (və ya "bəbək") sözünün dəyişmiş formasıdır (3, 43). Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək, Dərələyəz, İrəvan, Kalinino şivələrində "bəbə" sözü "qundaqda olan uşaq, təzəcə anadan olmuş uşaq" mənalarını bildirir (6, 63).

Ananın övladları onun qardaşını Azərbaycan türkcəsində "dayı" – deyə, özbəklər isə "toğa" – deyə çağırırlar, yəni "dayı" və "toğa" sözləri ana tərəfin qohumu hesab olunur. Fikrimizcə, "day", "toğ" sözləri eyni kökdən olmaqla qədim "toğmaq" (doğmaq) feilindən törəmişdir, yəni feil substantivləşərək ismə transfer olmuşdur. Kaşğaridə "toğ" sözü "doğmaq; meydana çıxmaq; görünmək; yüksəlmək; göyə çıxmaq" mənalarında işlənmişdir ki, (2, 553), özbək türkcəsi bu qədim fonetik formasını qoruyub saxlamışdır. Biz mürəkkəb söz strukturunda "dayıarvadı", özbəklər "toğaning xotini", biz "dayıqızı", özbəklər "toğaning qizi, toğavaeheha", biz "dayıoğlu", özbəklər "toğaning oğlu, toğavanhcna" deyirlər ki, bu ifadələr də hər iki qohum dil üçün ümumi mənalardır.

Azərbaycan ədəbi dilində qohumluq bildirən "əmi" sözü özbək ədəbi türkcəsində "amaki" şəklində işlənir, atanın qardaşı mənasını ifadə edir (1, 78). Azərbaycan türkcəsində mürəkkəb quruluşa malik olan "əmiarvadı" sözü özbəkcədə "yanga" (amanining xotini), "əmiqizi" sözü isə "amanining qizi" şəkillərində işlənir (1, 78). Özbəkcədəki "yanga" sözü Azərbaycan dili dialekt və şivələrinə məxsus olub "yengə" şəklində çıxış edir və "Qərbi Azərbaycanın

Basarkeçər, Böyük Qarakilsə, Çəmbərək, Dərələyəz, İrəvan, Qəmərli, Üçkilsə, Vedi, Zəngibasar şivlərində "toy vaxtında gəlinin yanında gedən qadın", İrəvan şivəsində "qayınarvadı" mənasını bildirir" (6, 413). Bütün bunlar "yengə" sözünün omonim mənalarıdır və bunlardan əlavə, həmin söz Qazax dialektində də "qardaşarvadı", Goranboy, Qax, Tovuz, Zaqatala, Gürcüstanın Başkeçid şivəsində də eyni anlamı ifadə edir (2, 548). Kök və şəkilçi modeli əsasında qurulmuş "yer+gə" sözünün mənası "təzə, yeni qohum" deməkdir. Türk dillərində "-qa, -gə" şəkilçisi isim və feillərə artırılaraq substantivlər əmələ gətirmişdir. Məs.: *süpür+gə, düşər+gə, mütəg+gə* və s. "Yeng" sözü Meğri şivəsində "təzə, yeni" anlamını bildirir (6, 413). Bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycan və özbək xalqlarında da "gəlin" yeni, təzə qohum hesab olunur. Bu söz Azərbaycan türkcəsində "gəlin", özbək dilində isə cüzi fonetik fərqlə "kelin" fonetikası ilə çıxış edir (1, 88). Hər iki qohum dildə "gəlmək" feili ilə əlaqədar olaraq "gəlin" ismi yaranmış, hərəkət bildirən söz substantivləşərək qohumluq münasibəti bildirən leksik vahid yaradılmışdır. Həm özbək, həm də Azərbaycan dilində bu sözlərin isim və feil olması vurğunun köməyi sayəsində ayırd edilir.

Azərbaycan ədəbi türkcəsi üçün səciyyəvi olan, qohumluq bildirən "xala" özbək dilində "xola" fonetik tərkibində çıxış edir və hər iki dildə "ananın bacısı" mənasını bildirir (1, 102). Ərəb dilindən türkcələrə keçmiş "xala" sözü çağdaş Türk dilində "teyzə" şəklində işlənir. Tuva dilində xalaya "daay avı" deyirlər və fars dilində "dayı" əvəzinə "xal" sözündən istifadə edilir (3, 123).

Azərbaycan dilində "kirvə" sözü "tutma qohum" mənasını bildirir və oğlan uşaqlarının sünnət mərasimindən əvvəl bu qohum müəyyənləşdirilir. Özbək dilində "kirvə" sözünün ifadə forması lüğətdə belə əks edilmişdir: "1) tutingan ota" (bola sünnət qililğında uni ushlab turuvchi shaxs); 2) mağ – birodar, og aynı" (1, 132).

Tarixən özbək və Azərbaycan dillərində evliliklə bağlı yaranmış leksik vahidlər sırasına "qayın", "qayınana", "qayınata", "quda" sözləri də aiddir. Özbək türkcəsində "qayın" sözü "qaynı" şəklində, "qayınana", "qayınata" sözləri ikinci hecadakı "ı" saitinin düşümü hadisəsi ilə çıxış edir (1, 147). Uyğur dilində "qayınana" sözü "qadın ana" kimi işlədilir. Onlar "ərə ver" cümləsinin müqabilində "kadıt edip ber" deyirlər. Bizdə "qadın" (qasın, qayın)" "quda (kəbin), toy, evlənmə" mənasında işlədilib. "Qayın, kürəkən (göy), "qayınata, qayınana" sözləri "kəbin qohumları" deməkdir. Qadın ana – əslində "quda" anadır, qayının anası demək deyil, ona görə də ikinci tərəf mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmir. Maraqlıdır ki, oğlanın valideynləri "böyük qadın ana, böyük qadın ata", qızınki "kiçik qadın ana, kiçik qadın ata" kimi ifadə olunmuşdur (3, 158). V.V.Radlov öz lüğətində qohumluq bildirən "quda" sözünü "kəbin" mənasında izah edilmişdir (8, 1128). "Quda" sözü hazırda bütün türkcələrdə , o sıradan Azərbaycan və özbək dillərinə türkcələrdən keçmişdir (3, 199). Qədim türkcələrdə "nəvə" sözü yerinə "uşağ" sözü işlədilmişdir. Kaşğaridə "uşuğ" sözü qoşa şəkildə (uruğ - turuğ) işlədilərək "qohum - əqrəba" mənasını bildirmişdir (2, 608). "Uruğ" sözü tam şəkildə işlənərək çağdaş Azərbaycan dilinin Biləsuvar, Goyçay, Qax, Sabirabad, Meğri şivələrində "nəsil" mənasını bildirir (6, 391; 7, 519).

Azərbaycan xalqında ailənin ən kiçik övladı "sonbeşik", özbəklərdə isə "nejin farzand" adlandırılır (1, 211). Bu sözlərin hər ikisi özbək və özbək dillərində ədəbi leksem hesab olunur, "sonuncu beşiyin" övladı kimi mənalandırılır.

Nəticə. Türklər üçün ortaq ünsiyyət dilinin yaradılmasına cəhd etdiyimiz bir dövrdə Azərbaycan və özbək dillərində qohumluq münasibəti bildirən sözlərin tarixi-müqayisəli linqvistik təhlilinə böyük önəm vermək olduqca zəruridir, çünki bu qohum dillərin leksik qatında özünü göstərən bu tip sözlər nəinki oğuz və qıpçaqlarda, eyni zamanda müxtəlif sistemli dillərdə də rast gəlmək mümkündür.

Təhlilə cəlb etdiyimiz leksik vahidlərdən türklər üçün ortaq ünsiyyət dilində işlətmək, istifadə etmək fikrimizcə, çətinlik törədə bilməz, çünki hər biri tam şəkildə anlaşılandır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanca-özbəkcə, özbəkcə-Azərbaycanca lüğət, Bakı, “Savad”, 2019.
2. Kaşğari M. Divani-lüğət-it-türk. Bakı, “Ozan”, IV cild, 2006.
3. Əhmədov B. Etimologiya lüğəti. Bakı, “Altun kitab”, 2015.
4. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət, Bakı, 1999.
5. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Ankara, 1999.
6. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2014.
7. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
8. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т. III, СПБ, 1905.

THE LIFE AND CREATIVITY OF MAQSUD SHEIKHZADE
MAQSUD ŞEYXZADƏNİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Maqsud Şeyxzadə müasir özbək ədəbiyyatında fəlsəfi siyasi şeirin və dramaturgiyanın ən tanınmış nümayəndələrindəndir. O, 1908-ci ildə Azərbaycanın Ağdaş şəhərində həkim ailəsində dünyaya göz açmışdır. M.Şeyxzadə gənc yaşlarından elmə, şeirə böyük həvəs göstərmişdir.M.Şeyxzadə şair, dramaturq olmaqla yanaşı, həm də bir ədəbiyyatşünas alim kimi də tanınmışdır. O, Daşkənddə aspiranturanı bitirdikdən sonra elmi fəaliyyətə başlamış, klassik və müasir özbək ədəbiyyatının problemlərindən bəhs edən çoxlu elmi əsərlər yazmışdır. Onun "Dahi şair", "Nəvainin lirik qəhrəmanı", "Əlişir Nəvainin poetik məharəti", "Mayakovski-yeni tip şair" və s. elmi məqalələri bu baxımdan xarakterikdir. M.Şeyxzadənin bir tərcüməçi kimi də böyük xidmətləri olmuşdur. O, Puşkindən, Lermontovdan, Şekspirdən, T.Şevçenkodan, N.Hikmətdən, Mayakovksidən, N.Tixonovdan və dünya ədəbiyyatının onlarla tanınmış digər sənətkarlarından özbək dilinə tərcümələr etmişdir.

Anahtar kelimeler: M.Şeyxzadə, özbək, ədəbiyyat, şair, dramaturq

Summary

Maqsud Sheikhzadeh is one of the most famous representatives of philosophical political poetry and dramaturgy in modern Uzbek literature. He was born in 1908 in Aghdash, Azerbaijan, in the family of a doctor. M. Sheykhzade showed a great passion for science and poetry from a young age. In addition to being a poet, playwright, M. Sheykhzadeh is also known as a scholar of literature. After completing postgraduate studies in Tashkent, he started his scientific activity and wrote many scientific works dealing with the problems of classical and modern Uzbek literature. His "Genius poet", "Navain's lyrical hero", "Alishir Navain's poetic skill", "Mayakovsky-a new type of poet" etc. scientific articles are characteristic from this point of view. M. Sheykhzade also had great services as a translator. He translated Pushkin, Lermontov, Shakespeare, T. Shevchenko, N. Hikmet, Mayakovsky, N. Tikhonov and dozens of other well-known artists of world literature into Uzbek.

Key words: M. Sheykhzadeh, Uzbek, literature, poet, dramatist

GİRİŞ

M.Şeyxzadə zəngin yaradıcılıq irsinə malikdir. Hər şeydən əvvəl M.Şeyxzadə ədəbiyyatda gözəl bir şair kimi tanınmışdır. Onun şeirlə- ri özünün ideya-bədii xüsusiyyətlərinin və estetik əhəmiyyətinin rən- garənglik və dərinliyinə görə xüsusi fərqlənir. Ona görə də Maqsud Şeyxzadəni, Həmid Alimcanın "fikirlər şairi" və M.İbrahimovun "bö- yük vətənpərvər şair" adlandırması heç də təsadüfi deyildir.

M.Şeyxzadə yaradıcılığının əsaslı mərhələsi 30-cu illər başlanğıcınatəsadüf edir. Bu mərhələyə qədər az da olsa, şairin yazmış olduğu "Odhaqqında hekayət", "Simvol", "Cümhuriyyət", "Qara taxta", "Komso- moldan raport" və s. şeirlərində həm dil, qafiyə, vəzn, həm də mövzu vəideya

baxımından qüsurlar mövcud idi. Lakin özünün qeyd etdiyi kimi, az vaxt ərzində "Nəvai, Nizami, Füzuli, Puşkin, Nekrasov, Mayakovski və s. sənətkarların yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıqdan sonra sənət sir-lərini öyrənmiş və əsl sənət nümunələri yaratmışdır".

Onun 30-cu illər poeziyasında yeni həyat və xalqlar dostluğunun təbliğ və tərənnümü başlıca yer tutur. "Vətən", "Nişan", "Kreml saatı","Qanun", "Misranın yaranması" və s. şeirləri yeni zaman, yeni həyat, yeni problemlər haqqında poetik mülahizələri özündə əks etdirmək, şa-irin vətən sevgisi, yurd məhəbbəti hiss və duyğularının şairanə ifadəsi baxımından səciyyəvidir:

Vətəndir şairə sevgi bəxş edən,Söz də, qafiyə də bir bəhanədir.

Qəlbimə nur saçır mənim doğma el,Hər misra o nurdan bir nişanədir.

Böyük Vətən müharibəsi illəri M.Şeyxzadənin yaradıcılığının məh-suldar dövrü hesab olunur. Bu illərdə sənətkarın yazdığı əsərlər mövzuvə ideya baxımından hərbi-müdafiə, düşmənə nifrət, qəhrəmanlığa ça- ğırış və s. cəhətlərlə daha çox bağlanırdı. "Semyoçenko, afərin" (1941), "Kapitan Qastello" (1941), "İki şeir" (19420, "Yox, mən ölməmişəm" (1943), "Məktub" (1944), "Əks-səda" (1945) şeirləri, "Ağsaqqal" (19430, "Onbirlər" (1943), "Jenya" (1943), "Üçüncü oğul" (1944) po- emaları və "Cəlaləddin Mənquberdi" (1944) pyesi bilavasitə müharibədövründə yaranmış əsərlərdir. Bir fakta nəzər salmaq lazımdır ki, bu dövrdə yaranmış əsərlərin böyük əksəriyyəti məhz müharibə dövrü və hadisələrini əks etdirir, döyüşlərdə igidlik göstərən ayrı-ayrı adamların qəhrəman obrazını canlandırırdı. "Kapitan Qastello" və "Semyonçen- ko, afərin" şeirlərində müəllif öz igidlikləri və vətənə sədaqətlərini nü-mayiş etdirmiş və tarixin yaddaşlarına həkk olunmuş adamların şücaət-lərindən söhbət açır. Məlumdur ki, kapitan Qastellonun qırıcı təyyarə- si göydə vurulduqdan sonra o, tarana getmiş və son anda təyya-rəsini texnika və yanacaqla dolu düşmən qərargahına istiqamətləndirmişdir. Nəticədə düşmənə çoxsaylı ziyan vurmuşdur. Şair onun qəhrəmanlığınıbelə mədh edir:

Yalasa da od onun

Kirpiyini, qaşını

Bir an dayandırmadıDüşmənlə savaşını Yerdə hədəf ararkənAlışan təyyarəsi, Gözlərinə sataşdı

Bir düşmən düşərgəsi.

...Tez o səmtə yönəltdiAlışan təyyarəni.

M.Şeyxzadə "Semyonçenko, afərin" şeirində tank qoşunları iləalman işğalçılarını darmadağın etmiş Sovet İttifaqı Qəhrəmanı gene- ral-mayor Kuzma Semyonçenkonun igidliklərindən bəhs açır.

M.Şeyxzadənin yaradıcılığında Vətən mövzusu özünün ictimai- siyasi, fəlsəfi tutumuna görə xeyli rəngarəngdir. Belə şeirlərdə Vətə-

nin təbii gözəllikləri, onun keçmişi, bu günü və gələcəyi, abadlıq və firavanlığı və s. məsələlər özünəməxsus bədii təsvir və ifadə şəklində təzahür edir. "Solmasın bu güllər", "Pambıqçı və şair", "Vətən", "Bu yer mənim yerim", "Yurdum" və s. şeirlərində məmləkətinin əzəmət və qüdrətini əsl şair məharəti ilə qələmə ala bilmişdir. "İnsan, şeir və şair", "Əllər", "Ayrılıq", "Üfüqlər", "Dəniz təbiəti","Körfəz, yağış və çay" və s. kimi fəlsəfi məzmun daşıyan şeirləri iləM.Şeyxzadə həyat, cəmiyyət, insan, mühit və digər problemlərə müna-sibət bildirmiş, yüksək fikrin, ideyanın formalaşmasını təmin etmişdir."Ağsaqqal", "Onbirlər", "Jenya", "Üçüncü oğul" poemalarını şair Böyük Vətən müharibəsi illərində yazmışdır. "Ağsaqqal" portret-poe-madır. Əsər unudulmaz el ağsaqqalı, xeyirxah və müdrik insan Yoldaş-bəy Axunbayevin əziz xatirəsinə ithaf olunmuşdur. Axunbayev poema-da işıqlı əməl sahibi kimi uca tutulur.

Şair onun ölümünü böyük təəssüf,kədər hissi ilə qələmə alsa da, əməllərinin yaşayacağı ümidi ilə təskin-lik tapır.

"Onbirlər" poeması müharibə illərində Stalinqrad cəbhəsində düş-mən ordusundan strateji əhəmiyyətli təpəni qəhrəmancasına müdafiəedərək, son anda həlak olmuş 11 igid əsgərin xatirəsinə həsr edilmişdir.Maraqlı haldır ki, tarixin qəhrəmanlıq səhifələrində özünə yer tap-mış bu məlum hadisənin əfsanəvi qəhrəmanlarının 9 nəfəri türk oğullarıolmuşlar. Poema Vətən sevgisi, mərdlik, qorxmazlıq və s. cəhətlər aşı-lamaq baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

"Jenya" poeması da düşmənlərə qarşı mübarizə meydanına atılan və faşistlər tərəfindən öldürülən gənc vətənpərvər Yevgeni Popovun qəhrəmanlıqlarını əks etdirir. Şair poemada 7-ci sinfə yenicə qədəm qoymuş bu 14 yaşlı məktəblinin düşmənə qəzəbinin səbəbini açır, vətən deyərək can verən bu qəhrəmanın xalqına, elinə, torpağına möhkəm tellərlə bağlı olduğunu göstərmiş olur.

M.Şeyxzadə "Üçüncü oğul" əsərində həm müharibənin ağrı-acı- larından, şəhərlərin, kəndlərin xarabazara çevrilməsindən, uşaqlarınata-anasız qalmasından və s. söhbət açır, həm də keçmiş Sovet məka- nında xalqlar dostluğunun böyük əhəmiyyətindən danışır. Əsərin əsas mərkəzi obrazı Kolyadır. O, faşistlərin Ukraynaya hücumları zamanı anasını itirmiş bir uşaqdır. Müharibə vaxtı kimsəsiz uşaq kimi Özbəkis-tana gətirilən Kolya Nasir əkənin himayəsinə verilir. Nasir öz iki oğlu ilə bərabər Kolyanın təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olur. Onu öz övladla-rından fərqləndirmir. Burada Kolyanı Kamil deyə çağırırlar. O, ailənin üçüncü oğlu kimi böyüyür. Müəllif əsərdə Ukrayna-Özbəkistan qardaş- lıq və dostluğunun əbədiliyi və sarsılmazlığından söhbət açarkən, əslin-də bütün xalqların dostluğunu təbliğ etmişdir.

"Daşkəndnamə" (1957) poeması lirik-fəlsəfi əsərdir. Poema şairin yüksək vətənpərvərlik duyğularını özündə əks etdirən ciddi sənət nü- munəsidir. Əsər vahid süjet xətti ətrafında qələmə alınmamışdır. Burada Daşkəndin keçmişi, bu günü, gələcəyi ilə bağlı məsələlər, tərcümeyi-hal faktları, ictimai-siyasi hadisələrə münasibət özünə yer tapmışdır. Lakintəsvir olunanlar əsərin baş qəhrəmanı kimi səciyyələndirilən Daşkənd, daşkəndlilər və şair obrazı ilə müəyyən mənada əlaqələndirilərək, təsvirvə tərənnümün asan, həm də bəzi ardıcıllığını təmin etmiş olur.

İlk növbədə, M.Şeyxzadə Daşkənd şəhərinin bədii obrazını yaradır,bu şəhəri mədh edir. 18 fəsildən ibarət olan "Daşkəndnamə" poeması bir şəhərin simasında böyük bir xalqın tarixi keçmişinin və bu günününhəqiqətlərini açıb göstərir, şairin vətən qarşısında borcunu, ona qarşı olan sevgisini müəyyənləşdirir:

Vətən ürəyimdə yaşayan bir səs, Vətənin mənası ulu, müqəddəs!.. Ürəklər ulduzdur, vətən kainat, Vətəndir yaşamaq, vətəndir həyat.

Ona görə də şair konkret mənada özünün düşüncələrini Daşkəndinsimasında belə açıqlayır:

Daşkənd bir romandır, Daşkənd öz anam,Mən də bu romanın qəhrəmanıyam.

Maqsud Şeyxzadə dramaturgiya sahəsində uğurlar qazanmış sənət- karlardandır. Onun "Cəlaləddin Mənquberdi" (1944) və "Mirzə Uluğ- bəy" (1960) faciələri müasir özbək dramaturgiyasının ən şöhrətli əsər- ləridir.

"Cəlaləddin Mənquberdi" dörd pərdəli bir faciədir. Əsərin mövzu-su XIII əsrdə baş vermiş tarixi hadisələrdən götürülmüşdür. Düzdür, hadisələr tarixdən götürülsə də, məqsəd tarixi hadisələr fonunda Bö- yük Vətən müharibəsi illərində xalqları qəhrəmanlığa ruhlandırmaq ol-muşdur. Ona görə dramaturq məhz özbək xalqının qəhrəmanlıq dolu tarixinə müraciət etmişdir.

Əsərin baş qəhrəmanı Cəlaləddin Mənquberdidir. O, Soltan Məhəm-məd Əlaəddin Xarəzmşahın oğludur. Faciənin əvvəlində göstərilir ki, Xarəzmşah öz sarayında eyş-işrətlə məşğul olarkən monqol hakimi Çingiz xandan namə alır.

Elçinin gətirdiyi namədə ölkənin təslim ol-ması tələb olunur. Xarəzmşah Çingiz xanın elçilərinə rədd cavabı versədə, ölkədə müdafiə işlərini qura bilmir, buna görə oğlu Cəlaləddin ilə aralarında ziddiyyət yaranır. Xarəzmşah öz oğlunu vəliəhdlikdən məh-rum edir.Cəlaləddin isə taxt-tac üçün yox, ölkənin müdafiəsi üçün mü-barizəyə qalxır. Lakin o, apardığı mübarizədə xəyanətlər məngənəsindədaim əzilir. Əzilsə də qururunu əymir. Bu yolda bacısı Soltanbəyim, Elbars pəhləvan, anası və bir çoxlarının onunla birləşməsi Cəlaləddinin döyüş meydanında etibarlı arxasının olmasından xəbər verir. Buna görədə əsərin sonunda Cəlaləddin canından da artıq sevdiyi vətəninin gələ-cək zəfəri naminə döyüşlərə atılmaq ümidi ilə meydanı tərk edir.

Beş pərdəli "Mirzə Uluğbəy" faciəsi M.Şeyxzadə yaradıcılığının şah əsəridir. Əvvəlki faciə kimi bu əsər də tarixi mövzuya həsr edilmiş- dir. "Mirzə Uluğbəy" faciəsi XV əsr tarixi həqiqətlərinin bütün mürək-kəblik və ziddiyyətlərini göstərməkdə əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Mir-zə Uluğbəy faciənin mərkəzi, həm də baş obrazıdır.

Qeyd edək ki, Mirzə Uluğbəy tarixi şəxsiyyətdir. O, Əmir Teymurun nəvəsidir. 1394-cü ildə anadan olmuş və 1450-ci ildə 56 yaşında ikən oğlu tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Mirzə Uluğbəy əvvəlcə Səmərqənd, 1446-1450-ci illərdə isə bütün ətraf əyalətlərin də hakimi olmuşdur. Hakimiyyətdə olduğu vaxt elmin, mədəniyyətin, incəsənətin inkişafına qayğı göstərmiş, Səmərqənd şəhərində mədrəsə və rəsədxanalar tikdir-mişdir. Onun tikdirdiyi binaların bir çoxu indi də mövcuddur. Mirzə Uluğbəy XV əsrdə yaşamış ən məşhur özbək alimidir. O, yazmış oldu-ğu "Zeyci Uluğbəy" əsərinə görə təkcə Özbəkistanda yox, bütün Şərq ölkələrində şöhrət qazanmışdır. M.Şeyxzadə tarixi həqiqətlərə sadiqlik nümayiş etdirərək "Mir-zə Uluğbəy" faciəsində Uluğbəy dövrünün xarakter xüsusiyyətlərini özünəməxsus tərzdə əks etdirməyə nail olmuşdur. Müəllif öz qəhrə- manına iki aspektdən yanaşmışdır. O, həm şair, həm də dövlət başçısı, hakim timsalında göstərilir. O, elmi, sənəti hakimlikdən, səltənət sa- hibliyindən üstün tutur. Buna görə də biz əsərdə onu daha çox elm və mədəniyyət işlərinə məşğul olmağa çalışan şəxs kimi görürük. Müəlliffaciənin ilk pərdəsindən başlayaraq, keşikçilərin və ölkəyə gəlmiş qo- naqların danışıqlarında əyalətin elmi və mədəni baxımından inkişafın- dan söhbət açır. Lakin sonrakı pərdələrdə hadisələr ziddiyyətə doğru inkişaf etməyə başlayır. Belə demək mümkünsə, elmi, mədəni proses siyasi proses və gərginliklərin "kölgəsində" qalmağa başlayır.

Faciə iştirakçıları iki qrupda təmsil olunurlar. Mirzə Uluğbə- yin tərəfdarları mütərəqqi planda əks etdirilirlər. Əli Quşçu, Səkkaki, Şeyxülislam Bürhanəddin, Firuzə, Ata Murad, mədrəsə tələbələri və s.adamlar bu qrupun təmsilçiləridirlər. Mühafizəkar, hakimiyyət hərisi və mənsəbpərəst qrupa isə adları nifrətlə yad olunan Uluğbəyin oğlu Əbdüllətif, Seyid Abid, Abbas, Buraq bəy və b. daxildir. Bu obrazlar özməqsədlərinə çatmaq üçün ardıcıl, açıq eyni zamanda, amansız müba- rizə yolu seçirlər. Demək olar ki, bu cəbhədə birləşənlərin hər biri son ana qədər öz fikrindən dönmür, günahsız, zəhmətkeş adamların qanla- rını tökməkdən belə çəkinmirlər. Əsərin sonunda onlar hakimiyyəti ələkeçirsələr də, işıqlı şəxsiyyət olan Mirzə Uluğbəyi öldürsələr də müəllifbu faciənin timsalında ədalətsizliyə, haqsızlığa, zülmə, elmsizliyə qarşıözünün kəskin nifrətini bildirmişdir.

Mirzə Uluğbəy qan tökməmək naminə hakimiyyəti müəyyən şərt- lərlə təhvil verməyə məcbur olur. Qeyd etdiyimiz kimi hakimiyyət onun üçün mənsəb, var-dövlət mənbəyi yox, xalqa xeyir vermək, döv- ləti ədalətlə idarə etməkdir. Ona görə də o, hakimiyyəti təhvil verdikdən sonra dostu Ata Murada belə deyir:

Əgər ki, tac itirdimsə, azadlıq tapdım, Dedim gəlim, sənə deyim səfər qabağı.

Və yaxud onun gələcəyə olan yüksək inamının ifadəsi kimi səs- lənən aşağıdakı fikirləri də maraq doğurur:

Mən gedərəm, qəlbim qalar doğma ölkəmdə,

Xatırlayar neçə oba, neçə kənd məni.

Amma şayəd Səmərqəndi mən görməsəm də,

Deyirəm ki, görər yəqin Səmərqənd məni.

M.Şeyxzadənin "Mirzə Uluğbəy" faciəsi tarixi olmaqla, həm də fəlsəfi faciədir. Faciə sənətkarlıq baxımından olduqca yüksəkdir. Əsərdə dramatizm, xarakterlərin təqdimi, monoloqlar və s. çox canlı və təsirli tərzdədir. Özbək ədəbiyyatşünasları olan Saydulla Mirzəyev və Səid Şeirməhəmmədov M.Şeyxzadənin "Mirzə Uluğbəy" faciəsini yazarkən Şekspir yaradıcılığından təsirləndiyini qeyd edirlər.

KAYNAKLAR

1. Maqsud Şeyxzadə. Əks-səda. Bakı, 1978.
2. Maqsud Şeyxzadə. Seçilmiş əsərləri, 6 cilddə, Daşkənd, 1985,1986.
3. Maqsud Şeyxzadə. Seçilmiş əsərləri, 2 cilddə, Bakı, 1973.

SÖZ VƏ TOPONİMİN BİR-BİRİNƏ QARŞILIQLI SEMANTİK MÜNASİBƏTİ

MAHİRƏ HÜSEYNOVA

Filologiya Elmləri Doktoru, Professor ADPU-Nun Beynəlxalq Əlaqələr Üzrə Prorektoru

Xülasə:

Leksik vahid və onomastik göstərici, o cümlədən toponimlər fikrin sinkretik bazasında tarixən formalaşmış və söz öz leksik – semantik mənasını dəyişsə də, toponimlər ondan fərqli olaraq həm məna, məzmun, həm də əksər məqamlarda formalarını sabit saxlayır. Bu isə toponimin dayanıqlığını sabit saxlayan parametrlərdəndir. Minilliklər boyu azəri türklərinin yaratdığı leksik vahid və toponimlərin qarşılıqlı semantik münasibətlərinə bu prizmadan yanaşsaq, heç bir tərəddüd etmədən deyə bilərik ki, söz və adın genesiz və statusunu bunların qarşılıqlı münasibətindən kənarda təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bu hal istər ekstralinqvistik, istərsə də linqvistik, yəni etnosdaxili və etnosxarici, etnoslararası münasibətlərdə özünü göstərir. Coğrafi relyef adı ilə tarixən formalaşmış, su obyektlərinin adını ifadə edən xüsusi onimlər digər qrup toponimlərdən yarandığı dövrlərə görə daha qədimdir. İnsanın nitq-şüur simptomu yarandığı dövrlərdən obyektə advermə prosesinə başlanmışdır. Su anlayışı ilə bağlı adlandırma ona görə daha qədim hesab olunur ki, bəşəriyyətə məxsus insanın ilk yaranış təməlində su amili dayanır. Coğrafi relyef bildirən sözlərlə adlandırma da insanın ilk şüur-nitq sindromunun yaranması və ətraf aləmə şüurlu münasibətinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Dərələyəz toponimik sistemində yaşayış məntəqə adlarının, demək olar ki, hamısı Azərbaycan-türk mənşəlidir. Ta qədim zamanlardan oykonimlərin yaranmasında dilimizin müəyyən leksik vahidləri əsas mənbə olmuşdur. Rəngarəng semantikaya malik appelyativlərdən düzələn bu coğrafi adlar dilimizin, o cümlədən qohum türkcələrin həm qədim, həm də çağdaş leksik vahidlərini özündə əks etdirir.

Məsələn, Dərələyəzin Əzizbəyov rayonu ərazisində mövcud olmuş Tarp kənd adı coğrafi relyef bildirən "tap" sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış şəkli olub, mənası "dağlıq yerdə kiçik düzənlik" deməkdir və bu söz Azərbaycan dilinin dialekt və şivələri üçün xarakterikdir. Çəmbərək, Qarakilsə şivələrində həmin mənanı bildirən tap sözü Oğuz şivəsində "alçaq, yastı" anlamında Cəbrayıl, Füzuli, Goranboy, Qax, Şəmkir, Tərtər şivələrində "dağlıq yerdə kiçik düzənlik mənasını bildirir" (1, 359; 2, 480). Görünür Tarp kəndi dağın sinəsindəki kiçik bir düzənlik yerdə yerləşdiyinə görə belə adlandırılmışdır. Arpa çayının İstisudan gələn qolunun cənub sahilində, dağın ətrafında yerləşmiş bu kəndi erməni hayları 1918-ci ildə dağıtmış, əhalisinin bir hissəsini qırmış, sağ qalanları Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş türk kəndinin müəyyən bir hissəsi qayıdıb kəndi bərpa edib yaşamağa başlasalar da, 1949-cu ildə şovinist ermənilər kəndi yenidən dağıdaraq onu ölü kəndə çevirmişlər. Tap sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış formasından düzələn toponimi həm leksik normanın, həm də onomoloji kriteriyanın köməyi sayəsində müəyyənləşdirmək mümkündür. Başqa sözlə desək, ümumi leksik qanunlarla onomastik leksikanın ümumi normaları arasında müəyyən fərqlər olduğu kimi, hər toponimin leksik normaları ümumi sözlərin normaları ilə uyğun gələ də bilər, gəlməyə də bilər. "Tap" sözünün ümumi leksik mənası ilə toponimik mənası bir-birinə uyğun gəlir, çünki həmin sözü tarixən coğrafi appelyativ kimi dilimizdə və onun dialekt areallarında müşahidə olunmuşdur.

Dərələyəz mahalının Əzizbəyov rayonunda və rayon mərkəzindən 14 km şimal-şərqdə yerləşən Terp adlı oykonim də maraqlı tarixi etimoloji xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. "Terp" sözünün toponim yaradıcılığındakı roluna tarixi-linqvistik aspektdən yanaşdıqda aydın olur ki, bu sözə "p" samit elementi sonradan artırılmışdır. "Terp" sözünün ən qədim kökü "Ter" şəklində olmuş, şumer və müasir tatar dilində sözün mənası "dönmək", "burulmaq" anlamını bildirir (3, 308). Kənd coğrafi relyef baxımından dağın dönən, burulan hissəsində salındığına görə belə adlandırılmışdır.

1918-ci ildən kənd erməni millətçiləri tərəfindən dağıdılmış, əhalisinə divan tutulmuş, salamat qalanlar Naxçıvana qaçmışdır. Statistik məlumata əsasən Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1922-ci ildə kəndin qaçqınlarından 30 nəfəri yenidən öz vətəninə qayıtmış, kəndi bərpa etməyə və yeni yaşayış binaları tikməyə başlamışlar. 1931-ci ildə kənddə 408 nəfər əhali yaşamışdır. 30-cu illərdə bu kənddə kolxoz qurulmuş, məktəb, klub, kitabxana açılmış, xalq özü üçün güzəran yaratmışdır. Lakin 1948-53-cü illərdə azərbaycanlıların zorla Ermənistandan köçürülməsi tələsinə Terp kəndinin əhalisi də düşdü (4,348). Bu kənddə XIII-XIV əsrlərə aid qədim abidələrin, alban türklərinə məxsus kilsələrin qalıqları qalmaqdadır. Bundan başqa ən qədim azərbaycanlı qəbirstanlığından biri də burada yerləşir.

1988-ci ildə ermənilər yenidən Terp kəndindən azərbaycanlıları son nəfərinə qədər qovub çıxardılar və əhalinin çox hissəsi Şuşaya gəldi. Lakin ermənipərəst rəhbər işçilər onları Şuşada məskunlaşmağa qoymadılar. Onlar Xocalıya gələrək orada məskunlaşdılar. Lakin 1992-ci ildə onlar ermənilər tərəfindən buradan da vəhşicəsinə qovuldular. Hal-hazırda bu kəndin əhalisi Bakıda, Sumqayıtda, Salyanda və Azərbaycanın digər bölgələrində məskunlaşmışlar.

Tezxarab kəndi Dərələyəz mahalının Əzizbəyov rayonunda, Axta kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Bu oykonim mürəkkəb strukturta malik olmaqla zərf+sifət modeli əsasında formalaşmışdır. Tarixi və statistik mənbələrin verdiyi məlumata əsasən, Tezxarab kəndində 1831-ci ildə 22 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Lakin ermənilər bu kənddən azərbaycanlıları sıxışdırıb çıxarmış, torpaqlarını əllərindən almışlar. Məhz bu səbəblər üzündən sonralar bu kənd ölü kəndə çevrilmişdir. Hal-hazırda bu yaşayış məskəninin xarabalıqları Axta kəndinin yaxınlığında qalmaqdadır (4, 347). "Tez" və "xarab" leksik vahidləri ilə düzələn bu coğrafi adın və ondan intişar tapan onimin mənası arasında olan fərqi toponim və onun ifadə etdiyi anlayış arasında olan fərqdən təcrid etmək olmaz. Appelyativdən düzələn toponim də appelyativ məna ikinci, onimik məna birinci plana keçdiyi üçün onimin ifadə etdiyi anlayışdan danışmağa ehtiyac yoxdur. Lakin onimdə həmişə etimoloji məna onimik mənanın kölgəsində olur və lazım olan zaman bərpa etmək mümkündür.

Tərətum kəndi Şərur və Dərələyəzdən Göyçəyə gedən magistral yolun yaxınlığında, strateji cəhətdən çox əhəmiyyət kəsb edən yerdə Kələkuluğ, Ağkənd və Sallı kəndlərinin əhatəsində yerləşir. Münbit torpağı, çoxlu bağ-bağatı vardır. Bu cəhətləri nəzərə alan çar Rusiyası Türkmənçay müqaviləsindən sonra Tərətum kəndinə ermənilər gətirib qovdurdu. Halbuki, 1933-cü ilə qədər burada bir nəfər də olsun erməni olmamışdır. 1833-cü ildə nəşr olunan tarixi və statistik mənbədə göstərilir ki, 1931-ci ildə Tərətum kəndində 50 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır, ermənilər olmamışdır (5, 167). Lakin 1852-ci ilə aid mənbədə burada İrandan gəlmiş 56 nəfər, 1886-cı ilə aid mənbədə isə 232 nəfər ermənin yaşadığı, azərbaycanlıların olmadığı göstərilir (6, 615-617). Erməni tarixçisi Javen Karkodyan isə öz əsərində göstərir ki, 1897-ci ildə Tərətum kəndində 11 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır (7, 92). Görünür, bunlar öz doğma yer-yurdunda yaşamaq istəyən azərbaycanlılar olmuşdur. Lakin sonrakı dövrə aid mənbələrdə Tərətum kəndində azərbaycanlıların yaşadığı göstərilmir. Bu kənddə X əsrdən əvvəlki dövrlərə aid tarixi abidələr də vardır ki, ermənilər alban türklərinə məxsus bu abidələri özlərinə çıxmaq istəyirlər.

Tərətum toponiminin mənşəyinə gəldikdə demək lazımdır ki, iki sözün birləşməsindən əmələ gələn bu toponim də Azərbaycan xalqına məxsusdur. Dərə və tum sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Dərə iki dağın, iki təpənin arxası, düzənlikdə əmələ gəlmiş çuxur və s. bu kimi mənaları, tum isə təpə, dağ, zirvə, domba, dik mənalarını ifadə edir.

Vartanis kəndi Dərələyəz mahalının Keşkənd rayonu ərazisində, dəniz səviyyəsindən 1700 metr hündürlükdə Çivə, Hesin kəndlərinin əhatəsində yerləşir. Rus çinovniklərinin 1873-cü ildən başlayaraq 1916-cı ilə qədər tərtib etdikləri kameral sənədlərdə kəndin əhalisinin sayı göstərilmiş, ermənilərin yaşamadığı qeyd edilmişdir. 1918-ci ildə Vartanis kəndi erməni millətçiləri tərəfindən dağıdılmış, evləri yandırılmış, əhalisinin çox qırılmış, az bir qismi isə Naxçıvana qaçmışdır. 1590-1727-ci ilin məlumatına görə həmin dövrdə bu kəndin 5168 ağça gəliri olmuşdur. Ermənistan hökuməti özünün apardığı şovinist siyasət nəticəsində xırda kəndləri böyük kəndlərə birləşdirmək və guya camaatı varlandırmaq adı altında 1939-cu ildə Vartanis kəndini dağıtmağa, Dərələyəzdəki kəndlər siyahısından çıxarmağa nail olmuşlar. Bundan sonra Vartanis kəndi ilə Hesin kəndi bir kolxozda fəaliyyət göstərmişdir. 1948-1953-cü illərin repressiya dövründə Vartanis kəndinin əhalisi də Hesin kəndi ilə birlikdə Azərbaycanın Saatlı rayonunun Şirinbəyli kəndinə köçürülmüş və bunların əksəriyyəti hal-hazırda o kənddə yaşamaqdadır. İqlim şəraitinə uyğunlaşmayıb, sarılıqdan, malyariyadan, qızdırmadan, qarın yatalağından, ürək xəstəliyindən bu kənddə də çoxlu adam dünyasını dəyişmişdir. Tarixi, coğrafi və dil araşdırmalarına əsasən belə bir qənaətə gəldik ki, vartanis toponimi "Vart, art" və "eniş, enis" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Dilçilik ədəbiyyatından məlum olur ki, qədim türk dillərində "Var, vart" sözü dağ və yurd yeri mənalarında işlənmişdir. Bununla eyni yuvadan formalaşmış olan "art, ard" sözü isə həm dağ, həm də dağ keçidi. Dağ aşırımı, aşırım mənalarını ifadə etmişdir (8, 55). Enmək, eniş sözlərinin mənaları isə hamıya məlumdur. Deməli, Vartanis toponimi dağ enişində, dağ aşrımında, dağ keçidində olan yer mənasındadır. Burada müasir dilimizdəki eniş sözündəki "ş" səsinin yerinə tarixən "s" səsi işlənmişdir. Azərbaycan dilində "ş" səsi ilə "s" səsinin əvəzlənməsi qanunauyğun haldır. Vartanis kəndinin relyefi, yerləşdiyi yer yuxarıda söylədiyimiz fikri tamamilə təsdiq edir. Belə ki, mənim yaxşı bələd olduğum bu kənd dağ aşırımının Arpa çayına enən üzündə Ardazor kəndinin yanında yerləşir.

Yavər kəndi Dərələyəz mahalının Keşkənd rayonunda, rayon mərkəzindən 18 km şimal şərqdə, Ağkəndin yaxınlığında yerləşir. 1828-ci ildə İrandan köçürülən ermənilər bu kəndə dəfələrlə hücum etmiş, nəticədə 1918-ci ildə kəndi dağıtmış, əhalisini qırmış, sağ qalanlar Naxçıvana qaçmışlar. Həmin ildən kənd xarabalığa çevrilmişdir. Tarixən kəndin bünövrəsini Yavər adlı şəxs qoyduğuna görə toponim belə adlandırılmışdır.

Yelpin kəndi Dərələyəz mahalının Keşkənd rayonunda böyük bir aşrımın ətəyində, rayon mərkəzindən 22 km cənubda yerləşir. Yelpin toponimi mürəkkəb struktura malik olub, "yel" və "pin" leksik vahidləri əsasında formalaşmışdır. Yelpin kəndini şovinist ermənilər 1831-ci ildə dağıdaraq xarabalığa çevirdilər. 1969-cu ilə qədər Yelpin kəndinin qədim qəbirstanlığınn izləri qalmaqda idi. Bu qəbirstanlığın izlərini də erməni hayları 1960-cı ildə traktorun ağzına verərək düzənlik bir sahəyə çevirdilər. B.Budaqov yazır: "*Cənubi Azərbaycanda iqlimlə bağlı yaranmış bir neçə toponim vardır"* (9, 186). Yelpin kəndi tarixən küləyin tez-tez müşahidə olunduğu yerdə mövcud olduğuna görə belə adlandırılmışdır.

Yengicə kəndi Dərələyəz mahalının Keşkənd rayonunun ərazisində Çivə və Aynəzir kəndinin arasında yerləşmişdir. 1918-ci ildə erməni hayları Yengicə kəndini dağıtmış, əhalisinə divan tutmuş, sağ qalanlar Naxçıvana qaçmışlar. 1988-ci ilə qədər Yengicə kəndinin xarabalıqları Kinişik kəndindən 3-4 km şimal şərqdə qalmaqda idi. "Yengi" sözü türk dillərində "təzə, yeni" deməkdir. "-cə" şəkilçisi isə kiçiltmə məna çalarlığı verən şəkilçidir.

"Təzəcə, yenicə" mənasında işlənən sözdür. Qeyd etmək lazımdır ki, Şərur rayonunda Yengicə adında iki kənd vardır. Birinə Ərəb Yengicə, o birisinə isə Yengicə adı verilmişdir. Hər ikisi qədim kənddir. Şərur və Dərələyəz uzun illər boyu bir qəzada olduğu üçün demək olar ki, burada bir-birinə yaxın nəsildən olan adamlar da yaşamışlar. Bundan başqa Vedibasar və Zəngibasar mahallarında da Yengicə adında Azərbaycanlı kəndləri olmuşdur. Bu kəndin adı İrəvan əyalətinin icmal dəftərində Yengicə kimi göstərilmişdir. Yengicə toponimi Türkiyədə də var (11, 117). Ağdaş, Yevlax rayonlarında Yenicə, Qəbələdə Yengicə adlı kəndlər vardır. Yengicə adı XIX əsr rus mənbələrində də öz əksini tapmışdır.

Zeytə kəndi Dərələyəz mahalının Əzizbəyov rayon mərkəzindən 7 km cənub-qərbdə yerləşir. Zeytə kəndini 1905-1907-ci illərdə ermənilər darmadağın etmiş, kəndin əhalisi Naxçıvana və Şərqə qaçmışdır. Zeytə sözü ərəb mənşəlidir. Mənbələrdə Zeytə kənd adı sintaktik formalarda göstərilmişdir. Zeytə kəndi bəzi mənbələrdə Qaryonlu, Zeytə, Çopma və Zeytə Çomaq kimi də işlənmişdir. Fikrimizcə, Zeytə sözü ilə Zeybə sözünün kökü birdir. Başqa sözlə Zeytə sözü ilə ərəb dilində "künc, bucaq, hücrə, ibadətgah", fars dilində "xanəngah" mənasında işlənən XIX əsrdə Azərbaycanda, o cümlədən Qərbi Azərbaycanda mövcud olan 10 kəndin, hal-hazırda Respublikamızda 5 kəndin adını bildirən Zeytə sözü bir mənbədən, bir yuvadan təşəkkül tapmışdır (12, 54). Qeyd edim ki, Gürcüstanda da Zeytə adlı kənd vardır.

Zirək kəndi Əzizbəyov rayonunda, Arpa çayının qolu olan Zirək çayının sahilində İstisu kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. 1918-ci il erməni-müsəlman davasında haylar Zirək kəndini dağıtmış, əhalisinin çoxunu qırmışlar. Sağ qalanlar Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə getmişlər. Həmin vaxtdan Zirək ölü kənddir. Kəndin qəbirstanlıqlarının qalıqları 1980-ci ilə qədər qalmaqda idi. Fikrimizcə, Zirək toponimi Siraq tayfa adının fonetik dəyişikliyə uğramış şəklidir.

XIX əsrin sonlarında Sirak//Çıraq//Zirik fonetik tərkibə malik etnotoponimlər Qafqazda, o sıradan Qərbi Azərbaycanda geniş yayılmışdır. D.D.Paqirev həmin etnotoponimlərin mənzərəsini aşağıdakı kimi yaratmışdır: "Çırağa (Zəngəzur qəzasında), Çırağuş (Şuşa qəzasında), Çıraq-Subuqaya (Terek vilayətində), Çirməkli, Çıraqlıkənd (Erivan quberniyasının Sürməli və Aleksandropol qəzalarında), Çiraxlar (Erivan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında), Çiraqtar (Cavanşir qəzasında), Çiraqçay (Dağıstan vilayətinin Qazıqumuq və Kürə dairələrində), Çiraxqurqlu (Dağıstan vilayətinin Qazıqumuq dairəsində), Çıraxsuçay (Qars qəzasında), Çiraxlıbaşı dağı (Zəngəzur qəzasında), Çiraqlı (Şamaxı qəzası), Çaraq (Dağıstan vilayətinin Qunüb nahiyəsində), Çirkəcayıl (Terek vilayətinin Vedenski dairəsində), Çarax, Çaraxqala (Quba qəzasında), Çarıxlu (Cavanşir qəzasında), Çeruk (Dağıstan vilayətinin Qunüb nahiyəsində), Çerukkənd (Terek vilayətinin Nalçik dairəsində), Suruklu (Stavropol vilayətinin Aleksandropol qəzasında), Sırnək (Lənkəran qəzasında), Suruq qışlağı (Lənkəran qəzasında), Ziraq (Erivan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında), Zirik-Sirik dağı (Ərərş qəzasında)". Sirak paleotoponimi Azərbaycan coğrafi adlar sistemində ç-s-ş qədim dialekt paralellərini qoruyub saxlayan yer adlarından biridir. Siraq-Sirek-Zirək-Zirink-Sirik müxtəlif fonetik variantlarda olsa da, eyni məna bildirən sözdür və həmin sözün yaranış forması "Siraq" şəklində olmuşdur və Sirak tayfası saqların içərisindən çıxmışdır. E.ə IV-III yüzilliklərdə siraqlar saqların tərkibində yaşamış, sonrakı dövrlərdə onlardan ayrılaraq müstəqil tayfalar kimi formalaşmışlar. II yüzillikdə yaşamış yunan müəllifi Polenin saqlardan olan Sirak-Siraqın adını çəkmiş, onunla bağlı xalq arasında yaşayan tarixi rəvayəti, əfsanəni yazıya almışdır. Həmin tarixi rəvayətdə deyilir ki, Siraqlar ata baxan imiş. Onların ölkəsini Dara tutubmuş. Yurdsevər, igid, ata baxan siraqlar işğalçı Daradan intiqam almaq üçün hiyləyə əl atır və məqsədinə çatırlar. Özbəklər saqlara "saqlar", Siraqa isə "Siraq" demişlər və indi də həmin fonetik tərkibdə tələffüz edirlər. Bəliidir ki, türk dillərində ç-s-ş samitlərinin əvəzlənməsi qanunauyğun tarixi hadisədir.

Qədim "Sirak" sözünün paleotoponimlərə fonetik cəhətdən uyğunlaşma və yaxud da transformasiya istiqamətlərini fikrimizdə belə düşündükdə sıralanma əsasında təyin etmək daha düzgün olardı: Sıraq-Şiraq-Çıraq-Şirik-Sirik-Zirək. T.Əhmədov bir sıra mənbələrə istinadən yazır: "Azərbaycan toponimlər sistemində ç-s-ş-z qədim dialekt paralellərini saxlayan coğrafi adlar çoxdur. Bu cəhətdən "Çıraq" və "Şiraq" komponentli etnooykonim və etnooronimlər "Çıraq, Çıraqqala, Çıraqqaya//Cıraqqaya, Çıraqlı, Çıraquz, Çıradidzazor daha çox diqqəti cəlb edir. Bura eyni zamanda, Sirik (Cəbrayıl), Zirik (Qəbələ), Zirik (Laçın) oykonimlərini daxil etmək olar. Belə ki, istər Çıraq və bu komponentli toponimlər, istərsə də Sirik-Zirik oykonimləri fikrimizcə, ilk dəfə Strabon tərəfindən adı çəkilən və Şimali Qafqazda yaşamaları göstərilən "Siraq" tayfa adının müxtəlif (ç-c-z) dialekt paralelləridir. Bunu V.V.Vinaqradovun həmin tayfadan bəhs etməsi onların Kuban çöllərində yaşamalarını və II əsrdən Zaqafqaziyaya doğru hərəkət etmələrini göstərməsi, eləcə də Çiraq, Sirak, Sirik toponimlərinin və bu komponentlər əsasında formalaşan coğrafi adların daha çox Qafqaz arealında təkrarlanması həm də bir sıra mənbələrdə qeydə alınması onun eyni tayfa adının müxtəlif dialekt paralellərinin əks etdirdiyini (Çiraq-Sirak-Sirik-Zirik) bir daha təsdiq edir (13, 82-84).

Nəticə: Təhlillərimiz göstərir ki, ümumi leksik vahidlərlə və onlar əsasında tarixən formaalaşmış toponimlər qarşılıqlı semantik münasibətdə olmuşlar. Türk-Azərbaycan xalqlarında işlənən müəyyən ümumi leksik vahidlər toponimlərdə bizim təsəvvür etdiyimiz indiki mənasında işlənmişdir. Həmin leksik vahidlər ya mənalarını daraltmış, ya da genişləndirərək toponimlərin tərkibində tarixən iştirak etmişlər. Tək və ya çoxmənalığından asılı olmayaraq toponimin tərkibində sözün yalnız bir mənası sabitləşmişdir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası, bakı, "Elm və təhsil", 2011.
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
3. Hüseynli N., Məmmədova Y. Türk dillərinin genologiyası: Şumer-türk leksik paralelləri. Bakı, "Nağıl evi", 2012.
4. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. Bakı, 1995.
5. Синтактическое описание Нахичеванской провинции. СПБ, 1833.
6. Чопен И. Исторические памятники. Состояние армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. СПБ 1852.
7. Korkodyan Z. Sovet Ermənistanının əhalisi son yüz ildə (1831-1931), Yerevan, 1932
8. Древнетуркский словарь. Е. «Наука»,1969,676 стр.
9. Budaqov B. Türk uluslarının yer yaddaşı.Bakı, 1994.
10. Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti.
11. Məmmədli Y. Azərbaycan və Türkiyənin paralel toponimləri. Azərbaycan onomastikası problemləri. Bakı, 1990.
12. Əhmədov T. El-obamızın adları. Bakı, 1984.
13. Hüseynova M. Qərbi Azərbaycan paleotoponimlərinin linqvistik etimoloji təhlili. Bakı, 2023.

POETRY OF HAMID ALIMCAN

HƏMİD ALİMCANIN POEZİYASI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Müasir özbək ədəbiyyatının yaradıcılarından olan Həmid Alimcan 1909-cu ildə Cizzax şəhərində anadan olmuşdur. Həmid Alimcan ilk təhsilini başa vurduqdan sonra Səmərqənd şəhərinə yola düşmüşdür. O, Səmərqənd pedaqoji məktəbindətəhsilini davam etdirmiş və 1928-ci ildə buranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. O zaman təhsil aldığı və çalışdığı elmi-ədəbi mühitin Həmid Alimcanın bir şəxsiyyət və sənətkar kimi formalaşmasında mühüm rolu olmuşdur. H.Alimcan ilk şeirini tələbəlik illərində yazmışdır. Şairin bu dövrdə yazdığı şeirlər kitab halında 1929-cu ildə çapdan çıxmışdır.

Anahtar kelimeler:H.Alimcan, Özbək, məktəb, şeir, milli-dəyər

Summary

Hamid Alimcan, one of the founders of modern Uzbek literature, was born in 1909 in the city of Cizzakh. After completing his first education, Hamid Alimcan left for Samarkand. He continued his education at the Samarkand Pedagogical School and successfully graduated in 1928. The scientific and literary environment in which he studied and worked at that time had an important role in the formation of Hamid Alimca as a personality and an artist. H. Alimcan wrote his first poem during his student years. Poems written by the poet in this period were published in book form in 1929.

Key words: H. Alimcan, Uzbek, school, poetry, national value

GİRİŞ

H.Alimcan müasir özbək ədəbiyyatının görkəmli şair və dramaturqu- dur. Özbək ədəbiyyatşünaslığında onun sənəti orijinal yaradıcılığın nü- munəsi kimi yüksək qiymətləndirilir. O, yaradıcılığa şeirle başlamışdır.H.Alimcan yaradıcılığının ilk illərində yeni yaranmış cəmiyyətdə baş vermiş ictimai- siyasi dəyişiklikləri özündə əks etdirən şeirlər yazmış-dır. “Qızıl dəniz”, “Şərq”, “Komsomol gəldi”, “Özbəkistan”, “Traktor hazırdır” və s. şeirlər bunlara misal olabilər. 30-cu illərin ikinci yarısın-dan etibarən onun poeziyasının mövzu dairəsi dəyişməyə başlamışdır. Bu cür şeirlərində şairin vətənə, xalqa bağlılığı və sevgi, məhəbbət duy-ğuları geniş yer tutur. “Ölkə”, “Ərik çiçəklənəndə”, “Vətən”, “Bəxt” vədigər əsərlərində belə məsələlərin mahiranə və maraqlı ifadəsi diqqəti cəlb edir. “Ərik çiçəklənəndə” şeri bir növ şairin həm səmimi, həm də ciddi həyati münasibətlərini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Şeirdə həyatın dinamikası, təbiət mənzərəsi fonunda insan hisslərinin adilikləri içərisində böyük amal və düşüncələrinin özünə yer tapması bütün misralarda müşahidə obyektinə çevrilir:

Budaqlara elə bil göylər ağlıq ələdi, Pəncərənin önündə bir ərik çiçəklədi... Budaqlara düzüldü düymə-düymə qönçələr,Naxış-naxış açıldı, çiçək-çiçək ağardı.

Bu güllərin ətrini canıyanmış küləklərBurdan ötüb gedəndə özü ilə apardı.

Hər bahar təkrar olur gördüyüm bu mənzərə,Hər bahar güllər açır, ürəyimiz nur içir.

Mən ömrümü-günümü vermirəm hədər yerə,Ancaq baxıb görürəm yellər aldadıb keçir.

Həmid Alimcanın Vətən müharibəsi dövrü yaradıcılığı kəmiyyətvə keyfiyyət baxımından yeni mərhələyə qədəm qoydu. Onun müha- ribə illərində yazmış olduğu əsərlərində müharibəyə, düşmənə nifrət, haqq işinin qələbəsinə inam, igidlik, qəhrəmanlıq, vətənsevərlik, xalq-lar dostluğu və s. məsələlər xüsusi tərzdə təbliğ olunurdu. “Məktub”, “Sevgi”, “İgid”, “Moskva”, “Sənin ad günün”, “Əlinə silah al”, “Şinel”və onlarla digər şeirləri ilə H.Alimcan düşmənə qarşı amansız olmağın,vətən naminə candan keçməyin, vətənin gələcəyinə inam bəsləməyin təsirli ifadələrlə təbliğinə müvəffəq olmuşdur. “Şinel” şeiri şairin mü- haribə təəssüratlarını əks etdirir. Şeirdə şinel təkcə adi geyim, forma mənasında işlədilmir. Onu geyən igid əsgər vətən yolunda məsuliyyə- tini dərk edir. Şeirdə biz bu adamın daxili aləmi, onun vətən sevgisinin intəhasızlığı, düşmənə nifrəti ilə yaxından tanış oluruq. Cəsur gəncin nə məqsədlə əyninə şinel geyindiyi belə açıqlanır:

Səni mənim əynimə Böyük bir qəm geydirdi.

Atam, anam, qardaşım, Bacım, nənəm geydirdi.

Geyinib yola düşdümQanlı döyüşlərə mən.Oba-oba yüyürdük, Keçdik neçə dərədən.

Şeirdə ən maraqlı cəhətlərdən biri də budur ki, şair təkcə indiki nəs-lin vətənin müdafiəsinə qalxmasından danışmır, həm də gələcək nəsillə-rin də lazım olduqda vətən naminə mübarizə edəcəklərinə inam bəsləyir:

Vətənimin üstünü Əgər bir də alsa qəm,Əsgər şinelim, səni Oğluma geyindirrəm.

“Əlinə silah al” şeirində isə H.Alimcan zəhmətin, mübarizənin insan həyatında oynadığı rolun böyüklüyündən danışır. Şairə görə insana həyatda heç nə hazır şəkildə verilmir. Ucalmaq üçün, zirvəyə çatmaq üçün, azadlıq və tərəqqi əldə etmək üçün yalnız mübarizə və əzmkarlıq lazımdır:

İstəsən dünyada qalmasın gözün,İstəsən bağında bol olsun üzüm, İstəsən kamala yetişsin qızın

Qəlbində yurd salsın bir məqsəd, amalƏlinə silah al!

Gərək azadlığa könül verəsən,

Bu geniş dünyada bir gün görəsən.İstəsən insantək ömür sürəsən,

Olmaq istəməsən düşmənə hambal,Əlinə silah al!

Şeirdə didaktika, nəsihətamizlik geniş planda özünü göstərə bilir. “Əlinə silah al” şeirində həyat eşqi, yaşamaq eşqi, vətən sevgisi, təəs- sübkeşlik duyğuları olduqca güclüdür.

“Rokzananın göz yaşları” və “Döyüşçü Dursun” balladalarındamüharibə illərinin reallıqları əks etdirilmişdir. “Rokzananın göz yaş- ları” əsərində H.Alimcan Ukrayna vətəndaşlarının Özbəkistana köçü- rülməsi, köçürülən ərazidə Rokzananın körpə balasının ölümü və öz- bək xalqının çətin anda Rokzanaya dayaq durması təsvir olunmuşdur. “Döyüşçü Dursun” balladası igid, mərd, qorxmaz Dursunun düşmənə nifrətini, ölümdən qorxmamasını, vətən naminə canını oda atmasını əks etdirmək baxımından səciyyəvidir. Əsərdə həmçinin vətənpərvər ana obrazı yaradılmış, oğlunun vətən naminə özünü fəda etməsindən qürur duyan ananın simasında böyük bir şəxsiyyət, tərbiyəçi canlan- dırılmışdır. H.Alimcanın yaradıcılığında epik əsərlərinin əhəmiyyəti olduq-ca böyükdür. “Şahmərdan”, “İki qızın hekayəsi”, “Zeynəb və Aman”, “Aygül və Bəxtiyar” və s. poemalarında epik janrın imkanlarından is- tifadə etməklə o, özbək həyatının özünəməxsusluqları şəraitində bütünreallıqlarını canlandıra bilmişdir.

H.Alimcanın poema yaradıcılığının zirvəsi "Zeynəb və Aman" (1938) əsəridir. Əsərin mövzusu olmuş hadisələrdən götürülmüşdür. Poemanın baş qəhrəmanı Zeynəbin prototipi Buxaranın Gicduvan na- hiyəsinin vətəndaşı Zeynəb Amanovadır. Poemanı yazmamışdan öncə, H.Alimcan 1936-cı ildə onun haqqında "Zeynəb" adlı oçerkini qələməalmışdır.

Poemada Zeynəbin həyatı, onun Amanla sevgi macəraları təsvir olunur. Poema üç hissədən ibarətdir. Birinci hissədə Zeynəbin yeni cə-miyyət quruculuğundakı fəaliyyəti, onun köhnə adətlərə qarşı müba- rizəsi, sevgisi, azad ailə və azad sevgi barədə düşüncələri əks etdirilir. İkinci hissədə müəllif əvvələ gediş etməklə Zeynəbin həyatının uşaqlıqdövrünü, onun çəkdiyi əziyyətləri təsvir edir. Üçüncü hissədə isə po- emanın digər əsas qəhrəmanı Amanın həyatından, cəmiyyət uğrunda mübarizəsindən söhbət açılır. Poemanın digər obrazlarından olan Sabirvə Anar xala da yeni cəmiyyət qaydalarına rəğbəti olan, mühəfizəkar- lıqdan uzaq olan adamların tipik nümayəndələridir.

"Aygül və Bəxtiyar" (1937) poeması xalqın güc və iradəsinin ye- nilməzliyini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Poemanın başqəhrəmanı Aygül öz xalqına və ölkəsinə azadlıq bəxş edən igid bir qıztimsalında təcəssüm etdirilir. Belə ki zülmə qarşı mübarizə edən qul- lar, o cümlədən Aygülün atası da öldürülür. Aygül zalım xan tərəfindənzindana atılır. O, Tərlan adlı bir qulun köməyi ilə zindandan qaçırılır və düşmənin əlinə keçməsin deyə, sandığa salınıb çaya atılır. Üç aydansonra onu çayın sahilində tapırlar. Aygül yenidən başqa bir zülmkar şa-hın əlində əsir olur. Lakin son anda Aygül böyük güc və qüvvət toplayır,Cambil ölkəsinin zalım şahını öldürür və xalqı azadlığa çıxarır. Ölkəyə mərd və igid Tərlan başçı təyin olunur. Əsərdə həmçinin Aygüllə ço- ban Bəxtiyar arasında olan səmimi münasibətlər, bir-birinə rəğbət və məhəbbətlərindən də söhbət açılır. Ümumiyyətlə, poemada Aygül obra- zı xalq idealı və arzularının bədii timsalıdır.

H.Alimcanın dramaturji xidmətləri də təqdirəlayiqdir. Ədib ömrü- nün son illərində bu sahədə xidmət göstərmiş, "Muqanna" (1943) və "Cinayət" (1944) adlı iki dram əsəri yaratmışdır.

"Muqanna" tarixi dramdır. Əsərdə Orta Asiya xalqlarının VIII əsrdəMuqannanın başçılığı ilə ərəb istilaçılarına qarşı qəhrəmanlıq mübarizəsindən danışılır. Dramaturq keçmiş hadisələrə münasibət əsasında hazırda vətənə məhəbbət, işğalçılara nifrət hissi aşılanmış, azadlıq və müstəqillik ideallarından söhbət açmışdır. Pyesin baş qəhrəmanı Hə- şim Həkim oğlu Muqannadır. O, yadelli işğalçılara qarşı ayağa qalxan xalqın mübarizəsinə rəhbərlik edir. Döyüşlərdə igidlik göstərir, qəhrə- man kimi tanınır. Sonuncu döyüşdə düşmənə əsir düşməsinlər deyə, Muqanna və onun ətrafında olan bütün igidlər özlərini həlak edirlər. Müəllif bu vasitə ilə demək istəyir ki, vətən və xalq yolunda mübarizə-də hər bir igid ölümdən belə çəkinməməlidir.

KAYNAKLAR

1 Həmid Alimcan. Əsərləri, 10 cilddə, Daşkənd, 1979-1984.

2 Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

3 Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014

RESEARCH OF LANGUAGES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE
SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏ EDƏRƏK DİLLƏRİN ARAŞDIRMASI

ARZU KARİMOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68)

ORCİD: 0000-0002-2662-6015

Dil insan təbiətinin ən mürəkkəb və çoxşaxəli cəhətlərindən biridir. Onun öyrənilməsi düşüncə, mədəniyyət və şəxsiyyətlərarası ünsiyyət anlayışlarına daxil olmağa imkanı verir. Müasir dövrümüzdə süni intellekt texnologiyasının inkişafı ilə böyük məlumatları əldə edərək təhlil etmək, dilin istənilən işləmə proseslərini modelləşdirmək, maşın tərcüməsi və səs köməkçiləri kimi yenilikçi tətbiqetmələr yaratmaq üçün güclü alqoritmlərdən istifadə edərək dili yeni bir səviyyədə öyrənmək mümkün olmuşdur.

Bizim məqsədimiz dilin tədrisi sahəsində süni intellektdən istifadəni öyrənməkdən ibarətdir. Məqalədə süni intellektin təhsil texnologiyalarında istifadəsinin üstünlükləri, ondan istifadənin əlçatanlığı və yayılması vurğulanır. Süni intellekt həm də lazımi materialı müstəqil öyrənmədən də işin əsas hissəsini süni intellektə həvalə etməyə imkan verir.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, süni intellekt artıq həyatımızın bir hissəsinə çevrilib, ona görə də ondan peşəkar maraqlarımız üçün necə istifadə edəcəyimizi düşünmək lazımdır.

Beləliklə, tədqiqat göstərdi ki, süni intellektdən müxtəlif növ tapşırıqların hazırlanması üçün geniş şəkildə istifadə edilə bilər. Eyni zamanda açar sözlər əsasında oxu mətnləri yaratmaq və yaradılan mətnlər üçün suallar hazırlamaq da mümkündür.

Süni intellekt, öz növbəsində, istənilən dildə mətnləri sadələşdirə, o cümlədən oxu üçün mətnlər də yarada bilir. Süni intellektin fəaliyyət dairəsi geniş olduğu üçün o, test tapşırıqlarını hazırlamaq, dillə bağlı tələb olunan səviyyədə qrammatik tapşırıqlar yaratmaq bacarığına da malikdir. Süni intellekt həmçinin öyrənilən mövzular üçün ətraflı esse mövzularını tərtib edir.

Süni intellekt tədqiqatçılara dil məlumatlarını daha dəqiq təhlil və emal etmək üçün misilsiz alətlər təqdim edir. Ən vacib texnologiyalardan biri kompüterlərə insan dilini başa düşmək, şərh etmək imkanları verilmişdir. Bu isə, öz növbəsində, sintaktik təhlil, leksik modelləşdirmə və mətnin semantik başa düşülməsi ilə bağlı problemlərin həlli üçün geniş imkanlar açır.

Dil tədqiqatında süni intellektin əsas xüsusiyyətlərindən biri böyük həcmli məlumatlarla işləmək bacarığıdır. Müasir süni intellekt modelləri elmi məqalələrdən tutmuş sosial media yazılarına qədər müxtəlif mürəkkəblikdə olan mətnləri asanlıqla təhlil edərək, əsas nümunələri və meylləri müəyyən edə bilir. Bu, dilçilərə avtomatlaşdırma olmadan, əvvəllər mümkün olmayan genişmiqyaslı tədqiqatların aparılmasına da imkan yaradır.

D.Juravski və J.H. Martinin qələmə aldıqları "Nitq və dilin emalı" əsəri təbii dil emalı və mətnlə işləməkdə süni intellektdən istifadə üzrə fundamental dərslikdir. Müəlliflər mətn və nitqin təhlili üçün müasir metodları, o cümlədən maşının öyrənilməsi, geniş neyron şəbəkələri və maşın tərcüməsi üsullarını ətraflı təsvir edirlər.[1, 14]

İndi isə dil tədqiqatlarında süni intellektdən istifadə nümunələrini nəzərdən keçirək:

1. “Maşın tərcüməsi”. “Ququl tərcümə” (Google Translate) kimi müasir tərcümə sistemləri öyrənmək və yeni dil strukturlarına uyğunlaşmaq üçün dərin neyron şəbəkələrdən istifadə edir. Süni intellekt tərcümənin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir ki, bu da məhdud resursları olan dillər üçün xüsusilə vacibdir.

2. “Tonallığın analizi”. Süni intellekt sistemləri məlumatın müsbət, mənfi və ya neytral olduğunu müəyyən edərək mətnin emosional tonunu təhlil edə bilir. Adətən, bu yanaşmadan marketinq tədqiqatlarında və sosial media monitorinqində geniş istifadə olunur.

3. “Linqvistik yenidənqurma”. Süni intellekt itirilmiş dil formalarını bərpa etmək və ya müxtəlif dil qrupları arasında ümumi cəhətləri tapmaq üçün də istifadə oluna bilər. Bu, qədim dillərin və müqayisəli dilçiliyin öyrənilməsində çox böyük perspektivlərin açılmasında mühüm rol oynayır.[2, 34-35]

Lakin süni intellektin tətbiqində daha bir faktı, problemi də nəzərə almaq yaxşı olardı. Belə ki, süni intellektin linqvistik tədqiqatlara tətbiqi bir sıra etik suallar da doğurur. Məsələn, alqoritmlər öyrədildikləri məlumatlara xas olan qərəzləri saxlaya bilər. Bu, sosial stereotipləri davam etdirən və ya linqvistik ayrı-seçkiliyi gücləndirən sistemlərin yaradılmasına gətirib çıxara bilər. Buna görə də dilin mədəni və sosial xüsusiyyətlərini nəzərə alan şəffaf və etik cəhətdən məsuliyyətli süni intellekt modellərinin hazırlanması müasir dövrdə qarşıya qoyulan vacib məsələlərdən biri olmalıdır.

Süni intellekt dil tədqiqatları üçün güclü alətlər təqdim edərək, böyük həcmdə məlumatları təhlil etməyə və əvvəllər dilçilər üçün əlçatmaz olan mürəkkəb problemləri həll etməyə imkan verir. Bununla belə, potensial etik məsələlərə diqqət yetirmək və cəmiyyətin maraqlarına xidmət edən məsuliyyətli texnologiyaların inkişafı istiqamətində işi davam etdirmək vacibdir. Gələcəkdə süni intellektin dil və onun funksiyalarını daha yaxşı başa düşməyimizə kömək edərək linqvistik tədqiqatların ayrılmaz hissəsinə çevriləcəyinə ümid bəsləyirik.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Juravski D., Martin J. H. Nitq və dilin emalı (3-cü nəşr), 2020.

2. Bender E. M. və Koller A. Məlumatlar əsrində məna, forma və anlayış haqqında, 2020.

3. Qoldberq Y. Təbii dil emalı üçün neyron şəbəkə metodları, 2017.

ÖZET

Dil, insan doğasının en karmaşık ve çok yönlü yönlerinden biridir. Çalışması düşünce, kültür ve kişilerarası iletişim kavramlarına erişim sağlar. Modern çağımızda yapay zeka teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, büyük verileri analiz etmek, her türlü dil işleme sürecini modellemek, makine çevirisi ve sesli asistanlar gibi yenilikçi uygulamalar oluşturmak için güçlü algoritmalar kullanarak yeni bir düzeyde dil öğrenmek mümkün hale geldi.

Amacımız yapay zekanın dil öğretimi alanında kullanımını incelemektir. Makalede yapay zekanın eğitim teknolojilerinde kullanımının avantajları, bulunabilirliği ve dağıtımı vurgulanıyor. Yapay zeka aynı zamanda gerekli materyali bağımsız olarak öğrenmeden işin ana kısmının yapay zekaya emanet edilmesini de mümkün kılıyor.

Yapay zekanın zaten hayatımızın bir parçası haline geldiğini, dolayısıyla onu mesleki ilgilerimiz doğrultusunda nasıl kullanacağımızı düşünmemiz gerektiğini de belirtmek gerekiyor.

Böylece çalışma, yapay zekanın farklı türdeki görevleri geliştirmek için yaygın olarak kullanılabileceğini gösterdi. Aynı zamanda anahtar kelimelere dayalı okuma metinleri oluşturmak ve oluşturulan metinlere yönelik sorular hazırlamak da mümkündür.

Yapay zeka ise okumak için metin oluşturmak da dahil olmak üzere herhangi bir dildeki metinleri basitleştirebilir. Yapay zekanın kapsamı geniş olduğundan dille ilgili gerekli düzeyde test görevleri hazırlama ve dilbilgisi görevleri oluşturma yeteneğine de sahiptir. Yapay zeka ayrıca çalışılan konular için ayrıntılı makale konuları da oluşturur.

Anahtar kelimeler: dil, dil bilimi, araştırma, ayrıştırma, yapay zeka.

ABSTRACT

Language is one of the most complex and multifaceted aspects of human nature. Its study provides access to concepts of thought, culture, and interpersonal communication. In our modern era, with the development of artificial intelligence technology, it has become possible to learn a language at a new level by using powerful algorithms to analyze big data, model any language processing process, and create innovative programs such as machine translation and voice assistants.

Our goal is to study the use of artificial intelligence in the field of language teaching. The article highlights the advantages of using artificial intelligence in educational technologies, its availability and distribution. Artificial intelligence also makes it possible to entrust the main part of the work to artificial intelligence without learning the necessary material independently.

It should also be noted that artificial intelligence has already become a part of our lives, so we need to think about how to use it for our professional interests.

Thus, the study showed that artificial intelligence can be widely used to develop different types of tasks. At the same time, it is possible to create reading texts based on keywords and prepare questions for the created texts.

Artificial intelligence, in turn, can simplify texts in any language, including creating texts for reading. Since the scope of artificial intelligence is wide, it also has the ability to prepare test tasks and create grammar tasks at the required level related to the language. AI also generates detailed essay topics for the topics studied.

Key words: language, linguistics, research, parsing, artificial intelligence.

SOCIALIST REALISM AS ONE OF THE "PRINCIPLES" OF SOVIET LITERATURE "WORSHIP OF PERSONALITY"

SOSİALİST REALİZMİ SOVET ƏDƏBİYYATININ "ŞƏXSİYYƏTƏ PƏRƏSTİŞ" "PRİNSİPİ" NDƏN BİRİ KİMİ

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" Kafedrasında Baş Müəllim

Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Sosialist həyat tərzinin üstünlükləri, məzmunca sosialist, formaca milli ədəbiyyatın yaradılması prinsiplərini irəli sürür, xalqın tarixini inqilabi inkişafda verilməsi tələblərini irəli çəkməyi üstun tuturdu. Bu ideya çar mütləqiyyətinə qarşı mübarizə apararkən 1905-ci ildə Lenin tərəfindən "Partiya təşkilatı və partiya ədəbiyyatı"adlı əsərində bir proqram sənədi kimi qəbul edilmişdir. Proletariatın rəhbəri olan Lenin ədəbiyyata partiya işinin bir hissəsi kimi baxmışdır. Lenin ədəbiyyata sinfi mübarizənin tərkib hissəsi kimi baxırdı. Bu ideya da yazıçının, şairin əl-qolunu bağlayırdı. Sosialist realizmi "partiya təşkilatı və partiya ədəbiyyatını" yaratmaq ideyasını amansızlıqla inkişaf etdirmək üçün 1934-cü ildə SSRİ yazıçılar İttifaqının I Qurultayı ərəfəsində V.Stalin tərəfindən icra edildi. Ədəbiyyatın məfkurə istiqamətinə Kommunist partiyası, onun Mərkəzi Komitəsi istiqamət verirdi.

Kommunist Partiyası, onun Mərkəzi Komitəsi istiqamət verirdi. "Şəxsiyyətə pərəstiş" sosialist realizminin əsas "prinsipi" idi. Bu "prinsip"dən knara çıxan sənətkarlara amansız divan tutuldu. 1937-ci ilin amansız repressiyaları, qurbanları "şəxsiyyətə pərəstiş" prinsipindən kənara çıxanlar idi.

Sosialist realizmi termini SSRİ-də bolşevik inqilabından sonra sovet hakimiyyətinin rəsmi himayə etdiyi ədəbiyyatın adı kimi yaranmışdır. 1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra Rusiyada 20-ci illərdə proletar ədəbiyyatı, yəni proletkultçuluq konsepsiyası meydana çıxdı. Proletar ədəbiyyatı, yəni proletkultçuluq konsepsiyasına görə, hakimiyyəti ələ almış fəhlə sinfi yeni mədəniyyət və ədəbiyyat yaratmalıdır. Ən qəribəsi isə yeni ədəbiyyat kadrlarının mütləq inqilabçı fəhlələr arasından çıxacağı ümidi idi. Bu nəzəriyyəyə əsaslanaraq varlı siniflərdən olan qələm adamları sinfi düşmən elan edildi. Və varlı siniflərdən olan qələm sahiblərinin əsərləri irticaçı hesab edildi. Lakin tezliklə bolşevik ideoloqları özləri də anladılar ki, sosial siniflərin xüsusi ədəbiyyatı ola bilməz.

Sovet dövründə də rəsmi ədəbiyyat Yazıçılar İttifaqı vasitəsi ilə yaradıldı. Məhz buna görə də Yazıçılar İttifaqı dövlət büdcəsindən maliyyələşən hakimiyyət qurumu idi. İttifaqın bütün işçiləri dövlət büdcəsindən əmək haqqı alırdı.

Açar sözlər: sovet dövrü, sosialist realizmi, idologiya, proletkultçuluq

Abstract: The advantages of the socialist way of life put forward the principles of creation of socialist in content and national literature in form, he preferred to put forward the demands of giving the history of the people in revolutionary development.

This idea was accepted as a program document by Lenin in 1905 in his work entitled "Party Organization and Party Literature" while fighting against tsarist absolutism. Lenin, the leader of the proletariat, saw literature as part of party work. Lenin saw literature as an integral part of the class struggle. This idea tied the hands of the writer and poet. Socialist realism was implemented by V.Stalin in 1934 on the eve of the First Congress of the Writers' Union of the USSR in order to ruthlessly develop the idea of creating "party organization and party literature". The ideological direction of literature was directed by the Communist Party and its Central Committee.

The Communist Party, its Central Committee gave direction. "The cult of personality" was the main "principle" of socialist realism. Artists who deviated from this "principle" were mercilessly punished. The victims of the brutal repressions of 1937 were those who deviated from the principle of "cult of personality".

The term socialist realism originated in the USSR after the Bolshevik revolution as the name of the literature under the official patronage of the Soviet authorities. After the October revolution of 1917, proletarian literature, that is, the concept of proletkultism, appeared in Russia in the 20s. According to the concept of proletarian literature, i.e., proletarianism, the working class that has seized power must create a new culture and literature. The strangest thing was the hope that the new literary cadres would necessarily emerge from among the revolutionary workers. Based on this theory, the class of penmen from the wealthy classes was declared the enemy. And the works of pen holders from the wealthy classes were considered reactionary. But soon Bolshevik ideologues themselves realized that social classes cannot have a special literature.

In the Soviet period, official literature was created through the Union of Writers. That is why the Union of Writers was a government institution financed from the state budget. All employees of the union received wages from the state budget.

Key words: Soviet period, socialist realism, ideology, proletkultism

Sosialist həyat tərzinin üstünlükləri, məzmunca sosialist, formaca milli ədəbiyyatın yaradılması prinsiplərini irəli sürür, xalqın tarixini inqilabi inkişafda verilməsi tələblərini irəli çəkməyi üstun tuturdu. Bu ideya çar mütləqiyyətinə qarşı mübarizə apararkən 1905-ci ildə Lenin tərəfindən “Partiya təşkilatı və partiya ədəbiyyatı”adlı əsərində bir proqram sənədi kimi qəbul edilmişdir. Proletariatın rəhbəri olan Lenin ədəbiyyata partiya işinin bir hissəsi kimi baxmışdır. Lenin ədəbiyyata sinfi mübarizənin tərkib hissəsi kimi baxırdı. Bu ideya da yazıçının, şairin əl-qolunu bağlayırdı. Sosialist realizmi “partiya təşkilatı və partiya ədəbiyyatını” yaratmaq ideyasını amansızlıqla inkişaf etdirmək üçün 1934-cü ildə SSRİ yazıçılar İttifaqının I Qurultayı ərəfəsində V.Stalin tərəfindən icra edildi. Ədəbiyyatın məfkurə istiqamətinə Kommunist partiyası, onun Mərkəzi Komitəsi istiqamət verirdi.

Kommunist Partiyası, onun Mərkəzi Komitəsi istiqamət verirdi. “Şəxsiyyətə pərəstiş” sosialist realizminin əsas “prinsipi” idi. Bu “prinsip”dən knara çıxan sənətkarlara amansız divan tutuldu. 1937-ci ilin amansız repressiyaları, qurbanları “şəxsiyyətə pərəstiş” prinsipindən kənara çıxanlar idi. H.Cavid, Ə.Cavad, M.Müşfiq belə qurbanlardan idi.

Proletar ədəbiyyatı konsepsiyası V.İ.Lenin tərəfindən hazırlanmışdır. Maarifçilər ədəbiyyatdan pedaqoji tərbiyə üçün, marksistlər isə sosial tərbiyə üçün istifadə edirdilər. Proletar ədəbiyyatı burjua maarifçiliyi ilə dini maarifçilik arasında olan bir hadisə kimi meydana çıxdı. Proletar ədəbiyyatı konsepsiyasının mahiyyəti:

- Proletar ədəbiyyatını şüurlu, qabaqcıl fəhlə tərbiyə etməli idi.
- Proletar ədəbiyyatı marksizmi yayan və tərbiyə edən bir vasitə sayılırdı.

30-cu illərin əvvəllərində proletar ədəbiyyatı termini sosialist realizmi termini ilə əvəz edildi. Sosialist realizmi termini ilə ədəbiyyatda **rəsmi ədəbiyyat** elementi qüvvətləndi. Belə ki:

- Rəsmi tənqid dövlətin və partiyanın ədəbi siyasətini təmsil edən adamların mövqeyi idi.
- Rəsmi tənqid 1934-cü ildə SSRİ yazıçılar İttifaqı yaranandan sonra formalaşmış bir hadisə idi.
- Rəsmi tənqidçinin vəzifəsi Sovet həyatındakı qüsurların ədəbiyyatda göstərilməsinin qarşısını almaq idi.

Sosialist realizminin əsas vəzifəsi:

- Sovet dövlətinin və kommunist partiyasının üstünlüklərini və yaxşılığını tərənnüm etmək idi. Bu təkcə poeziyadan yox, bütün ədəbi janrlardan tələb olunurdu.
- Proletar ədəbiyyatı dövründən yazıçıdan həyatı inqilabi inkişafda göstərmək tələb olunurdu.
- Yazıçı öz bildiyi və duyduğunu ədəbiyyata gətirə bilməzdi. Əgər yazıçı belə səhvə yol versə, rəsmi tənqid silahlanıb həmin yazıçını sovet gerçəkliyini təhrif etmək adı altında ittiham edirdi.

Belə ki, hakimiyyət yaranandan saraylarda məddah şairlərin olması ənənəvi olmuşdur.

- Məddah şairlər kralı və sultanı tərifləməklə əsasən onun insanlar arasında nüfuzunun artmasına və bu yolla hakimiyyətin möhkəmlənməsinə xidmət etməli idilər.
- Rəsmi ədəbiyyatda müəllif istəkləri ikinci dərəcəyə keçir. Yəni rəsmi şair özünü ifadə etmir, o sifarişi yerinə yetirir və pul qazanır. Beləliklə, hakimiyyəti təmsil edir.
- Rəsmi ədəbiyyatın əsas siması yazıçı yox, sifarişçidir. Bu sifarişçi də hakimiyyətdir.

Sovet dövründə də rəsmi ədəbiyyat Yazıçılar İttifaqı vasitəsi ilə yaradıldı. Məhz buna görə də Yazıçılar İttifaqı dövlət büdcəsindən maliyyələşən hakimiyyət qurumu idi. İttifaqın bütün işçiləri dövlət büdcəsindən əmək haqqı alırdı.

Sosialist realizmdə müsbət qəhrəman problemi:

- Sovet hakimiyyətinin yaxşılığa doğru inkişafını göstərən, sosializmə xidmət edən insan obrazı yaradılmalı idi.
- Simasız, tamahkar, yaltaq insanlar əgər partiyaya xidmət edirdilərsə, partiya onu müsbət qəhrəman əmək adamı kimi təqdim edirdi, onlar ideal insanlar kimi əsərə gətirilməli idi.
- Ədəbiyyata gətirilən qəhrəman şəxsi mənafe və maraq hissəsindən məhrum, istehsalatda çalışan fəhlə idi. Bu fəhlənin də heç bir şəxsi qüsuru ola bilməzdi.

Rəhim Əliyevə əsaslanaraq deyə bilərik ki, marksist nəzəriyyədə realizm bir qayda olaraq tipikliklə əlaqələndirilir. Sosialist realizmi termini SSRİ-də bolşevik inqilabından sonra sovet hakimiyyətinin rəsmi himayə etdiyi ədəbiyyatın adı kimi yaranmışdır. 1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra Rusiyada 20-ci illərdə proletar ədəbiyyatı, yəni proletkultçuluq konsepsiyası meydana çıxdı. Proletar ədəbiyyatı, yəni proletkultçuluq konsepsiyasına görə, hakimiyyəti ələ almış fəhlə sinfi yeni mədəniyyət və ədəbiyyat yaratmalıdır. Ən qəribəsi isə yeni ədəbiyyat kadrlarının mütləq inqilabçı fəhlələr arasından çıxacağı ümidi idi. Bu nəzəriyyəyə əsaslanaraq varlı siniflərdən olan qələm adamları sinfi düşmən elan edildi. Və varlı siniflərdən olan qələm sahiblərinin əsərləri irticaçı hesab edildi. Lakin tezliklə bolşevik ideoloqları özləri də anladılar ki, sosial siniflərin xüsusi ədəbiyyatı ola bilməz.

ƏDƏBİYYAT:

1.Xalid Əlimirzəyev, (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı

2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çaşıoğlu

3. Məmməd Əliyev, (2000) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı

9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

4.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı

6. Rəhim Əliyev, (2008) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

NƏSRDƏ İNSANIN ÖN PLANA KEÇMƏSİ VƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ MƏSƏLƏLƏRƏ DİQQƏTİN ARTMASI MƏSƏLƏSİ

GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok.

Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Özet

70-ci illər nəsrində milli-sosial problematika ön plana keçdi. Artıq insan müxtəlif ümumi problemlərin mərkəzində dayanan və onların dərkinə imkan yaradan əsas bədii təhlil obyektinə çevrildi. Biz bu dövr yazıçıların əsərlərin oxuduqda və həmin yazıçıların öz əsərləri haqqında dərc etdirdikləri məqalələrini nəzərdən keçirdikdə, belə qənaətə gəlirik ki, onları maraqlandıran özlüyündə müxtəlif ümumi məsələlər, məsələn, müharibə, döyüş texnalogiyası, qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik kimi ümumi məsələlər, şüarlar yox, gərgin vəziyyətlərə düşən, ölüm və həyat arasında qalan insanın davranışını əsaslandıran mənəvi-psixoloji aləm, insan qəlbi, insan ruhunun imkanları, insan xeyir başlanğıcının mübarizəsidir. Nəsrdə özünü göstərən fərqliliyi və yeniliyi 70-ci illər nəsri üçün tənqid və ədəbiyyatşünaslığın bir səslə nəticəyə gəldiyi müasir nəsrin məzmun-mündəricə və mövzu problematika yenilikləri də isbat edir. Nəsr əsərlərində qoyulmuş problemlərin təxmini məzmunu aşağıdakılardan ibarətdit:

-İnsanın ön plana keçməsi, mənəvi-əxlaqi məsələlərə diqqətin artması, "qeyri-qəhrəmanların" – adi "kiççik " adamların təsvir obyekti seçilməsi, ictimai həyatın mənfiliklərinə cəsarətli müdaxilə, müasir kənd problemi və bununla yanaşı əsərlərə gətirilən obrazların yeniliyi - düşünən qəhrəman obrazları, komunist obrazlarının açılması məsələləri, insanın, fərdin yetginləşməsi, cəmiyyət həyatı ilə uyğunlaşması , sovet ideologisasından imtina, sərt həyat həqiqətlərinin təhlilin obyektinə çevrilməsi, insanın daxili düşüncələrinin açıq şəkildə təsviri və s. bu kimi yeniliyin aktuallığı 30-60-cı illər nəsrindən özlüyündə tam seçilirdi. Əgər bu problemlər əvvəlki illərdə daha çox örtülü, qismən, hiss olunmayacaq dərəcədə idisə, bu dövrdə ədəbiyyatın inkişafının əsas meyilləridir. Bununla yanaşı nəsrdə sosial problemətika ön plana keçir və mənəvi-psixoloji axtarışlar da məhz bu problemlərin qovuşağında gedir. Yazıçıların qələmə aldıqları müasir həyat mövzularında sosial təhlil gücləndikcə onlar yaşadıqları cəmiyyətin ictimai təbiətinə daha dərin qənaətlər hasil edirdilər. Beləki, 70-ci illər nasirlərinin və C. Hüseyinov, Anar, Elçin, S. Əhmədov, S. Məlikzadə və başqa yazıçıların yeni povest və romanları insanın kəskin mürəkkəb ictimai-mənəvi kolliziyalar mühitində təsviri, onun daxili aləmini dərindən, analtik inikas vastələri ilə göstərmək nöqteyi-nəzərindən diqqəti cəlb edir. "Bu yazıçılar (70-ci illər nəzərdə tutulur. P.G) insanı qabaqcadan müəyyən edilən, düşünülmüş sxemlər əsasında yox, həyatın axınında, bəzən, hətta təzadlı ziddiyyətli özünüaxtarış prosesində tədqiq etmək təşəbbüsləri səmərəlidir və təqdirə laiqdir. Onlar oxucunun fikrini qəhrəmanın vəziyyəti, mövqe seçməsi üzərində mərkəzləşdirirlər. Müasir nəsrin spesifik xüsusiyyətləri odur ki, həyatın problemlərin təsvirində, hər şeydən əvvəl, qəhrəmanın fəal həyat mövqeyinə, öz bəşəri vəzifəsini şəxsən neçə başa düşməsinə arxalanır.N.Əliyeva disertasiyasında 70-ci illər nəsrindən bəhs edərkən qeyd edir ki, "70-ci illər nəsrində sosial problemətika ön plana keçir və mənəvi-psixoloji axtarışlar da məhz bu problemlərin qovuşağında gedir. Yazıçıların qələmə aldıqları müasir həyat mövzularında sosial analiz gücləndikcə, onların yaşadıqları cəmiyyətin ictimai təbiətinə dair çox dərin qənaətlər hasil edirlər.

Onlara aydın olur ki, sovet quruluşu özünün ilkin "monolitliyini" itirmiş, cəmiyyətdə get-gedə genişlənən deqradasiya, dağılma daxilən hərtərəfli pozulma gedir.Əlbəttə, qeyd etdiklərimizi öncə yazıçılar sadəcə sosializmin ədalət prinsipinin pozulması kimi qəbul etsələr də cəmiyyətin aydın bir surətdə təbəqələşməsinin qanunauyğun bir hal olduğunu dərk edirdilər. Bu illərdə yaranan bir çox əsərlərdə ictimai zümrələr arasındakı münasibətlər, konfiliktlər, "alçaldılmış və təhqir edilmişlərin" imtiyazlarına, hər şeyə qadir olanlara qarşı özünəməxsuz etirazı, narazılığı və s. motivləri diqqət mərkəzində durur. Bunların sırasında İ.Əfəndiyevin "Sarıköynək və Valehin nağılı", İ.Məlikzadənin "Quyu", S.Əhmədovun "Yamacda nişanə", S.Səxavətin povest, roman və hekayələri və başqa yazıçıların əsərlərini göstərmək olar. Həmin əsərlərdə ictimai mühitin bütövlükdə cəmiyyət həyatının ədalətsizliyini və riyakarlığını, yaramazlığını və mənəviyyatsızlığını parlaq surətdə əks etdirən bir çox yadda qalan səhnələr vardır. Biz bu əsərləri və ümumilikdə 70-ci illər nəsrinin məzmunun və qoyulmuş problem və ideyaların təyin etsək bir daha şahidi oluruq ki, bu dövr nəsri öz qoyulma probleminə görə tamami ilə fərqlidir. "...indi həyatın mənzərəsi başqalaşdığı, insanların xarakterləri mürəkkəbləşdiyi kimi, sənətin bunlara münasibəti, yanaşması da yeniləşib. Nəsrə yeni problemlər, yeni qəhrəmanlar və onların fərqli qayğıları gəlib və bədii fikirdə konkretliyə meyil, təhlili başlanğıç artıb" deyən A.Hüseynov da bu il nəsrinin müasir nəsrin başlanğıcı kimi bildirir və yeni keyfiyyətlərin yarandığını təstiqləyir. Yuxarıda nümunə kimi verdiyimiz əsərlərin təhlili zamanı bu illərdə yazılmış nəsr nümunələrində qoyulan mövzuların və problemlərin təxmini sıralanmasını aşağıdakı kimi alarıq;

-Kənd mövzusunun geniş əhatəsi,

-Məişət problemlərinin təzahürü,

-Qismində olsa hələ də folklor motivlərindən əsəsrlərdə işlənməsi,

-Yenidən müharibə mövzularına qayıdılması,

-Kənd və şəhər motivlərinin vəhdətdə götürülməsi,

-Kommunist obrazların açılması, "düşünən qəhrəman", "passiv qəhrəman" obrazlarının təyini, xarakterlərin yaradılması,

-Yeni əsərlərin –fantastik əsərlərin yazılmasına başlanması və s. mövzuların əsərlərdə işlənməsi bu illər nəsrinin müasir nəsrin yaranmasının inkişafında yeni mərhələ hesab etmək olar.

HUSSAIN JAVID'S CHILDREN'S POEMS
HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINDA UŞAQ ŞEİRLƏRİ

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68)
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti
0000-0002-2464-2513

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafı tarixində Böyük ədəbiyyatının xüsusi rolu var. İstər klassik dövrdə, istərsədə müasir dövrdə bu maraqlı sənət inciləri davam etməkdədir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Hüseyn Cavidin xüsusi yaradıcılıq yolu olmuş, eyni zamanda uşaq ədəbiyyatına olan istedadını oxucularından saxlamamışdır. Yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirən Hüseyn Cavid, uşaq ədəbiyyatı xəzinəmizə də layiqli töhfələr verib. Onun uşaq və yeniyetmələr üçün yazılan sadə, səmimi şeirləri tərbiyə və təhsil nöqteyi-nəzərdən əhatəlidir və gənc nəslin əxlaqi cəhətdən mariflənməsində böyük inkişaf rolu olmuşdur.

Uşaq və yeniyetmələrin yaşına və psixologiyasına uyğun yazılmış "Qız məktəbində", "Çiçək sevgisi", "Sevinmə, gülmə, quzum", "Öksüz Ənvər", "Kiçik sərsəri" kimi orijinal şeirləri uşaqlarda təfəkkür və təxəyyülün, əqlin, dünyagörüşün, bədii zövqün formalaşmasına güclü təsir edir. Bu şeirlər uşaqlarla yanaşı, müəllimlər və valideynlər üçün də tərbiyə məktəbidir. Çünki bu şeirlər təsadüfi söylənmiş fikirlərdən ibarət deyil, əksinə dərin düşüncə və yüksək intellektlə, müntəzəm şəkildə şərh edilmiş pedaqoji ideyalar sistemidir. Sənətkarın yaradıcılığını dəyərləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev bu məziyyətlərinə görə Hüseyn Cavidin yaratdığı əsərləri "Azərbaycan xalqının milli sərvəti", "bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərslik kitabı" adlandırıb.

Xalqın, millətin tərəqqisini məktəbdə, müəllimlikdə, təhsildə görən Hüseyn Cavid dövrünün çətinliklərini, mürəkkəbliyini dərindən dərk edir, məktəblərimizin o dövrdə geriliyinə acıyır və bunun səbəbini məktəb binalarının olmamasında, bu sahəyə yetərincə diqqət yetirilməməsində, savadlı müəllimlərin çatışmazlığında görürdü.

İşlər fənadır, bir neçə məktəblər olmasa,

Onlarda can verən müəllimlər olmasa,

Qafqazda yox müəllimlərimiz, digər olmasa,

Bunlar ki var, sılahidi vallah gər olmasa,

Mütləq xərab ediblər təməddün binasını.

Hüseyn Cavidin pedaqoji cəhətdən çox böyük əhəmiyyət daşıyan digər bir şeiri isə "Öksüz Ənvər"dir. Şeirdə müəllimliyin əsas şərtlərinin yalnız "bilgi" öyrətmək olmadığını qeyd edən H.Cavid, eyni zamanda müəllimlərin uşaqlara qarşı diqqətli, mehriban, həssas və qayğıkeş olmalarının, şagirdlərini yaxından öyrənib tanımalarının, onların ailə vəziyyəti ilə tanış olmalarının, tələsik qərarlar çıxarmamalarının vacibliyini vurğulayır. Şair şeirdə xəstə yatan və dünyasını dəyişən anaya qulluq göstərən məktəbli Ənvərin iztirabını və laqeyd, qəzəbli müəllimin rəftarını incə detallarınadək təsvir edir. Ənvərin bir neçə gün dərsə gəlməməsindən

hirslənən müəllimi səbəbi öyrənmədən, Ənvərə qayğı və diqqət göstərmədən, pedaqoji düşüncədən uzaq tələm-tələsik qərar qəbul edir.

Milli poeziyamızda fəlsəfi lirikanın təkrarsız nümunələrini yaratmış Hüseyn Cavid mənzum faciələri və tarixi dramları ilə Azərbaycan dramaturgiyasında yeni mərhələ yaradıb. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Hüseyn Cavidin Abdulla Şaiqlə birgə yazdığı "Ədəbiyyat dərsləri" ortaq türk ədəbiyyat tədrisinin yaradılması istiqamətində atılan ilk addımlardandır.

1911-1920-ci illərdə Bakıda nəşr edilmiş "Məktəb" jurnalının bir neçə nömrəsi Hüseyn Cavidin (1882-1941) yaradıcılığına həsr edilmişdir. XX əsr Azərbaycan romantik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Hüseyn Cavidin "Məktəb" jurnalında çap olunan əsərlərindən maraqlı nümunələr verilməklə yanaşı, əsərlərinin bədii cəhətləri üzə çıxarılmışdır.

Hüseyn Cavidin "Məktəb" jurnalında dərc etdirdiyi şeirlər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının dəyərli öməkləri sırasına daxildir. Şair, (1882-1941) müxtəlif vaxtlarda uşaqlar üçün də bəzi əsərlər yazmış, onlardan bir neçəsini "Məktəb" jurnalında dərc etdirmişdir.

"Məktəb" jurnalının 21 aprel 1912-ci il tarixli 11-ci sayında Hüseyn Cavidin "İlk bahar" şeiri çap olunmuşdur. Şairin 1913-cü ildə Tiflisdə "Şərq" mətbəəsində çapdan çıxmış "Keçmiş günlər" adlı ilk kitabında yer alan şeirlərdən biri də məhz bu bədii nümunədir. "İlk bahar" ədibin sonralar müxtəlif illərdə nəşr olunmuş "Əsərləri"nə də daxil edilmişdir. Hüseyn Cavidin "İlk bahar" şeiri yüksək dəyərə malik poetik nümunədir. Burada şair balaca oxucular üçün bahar fəslinin xarakterik mənzərəsini dolğun bədii biçimdə canlandıra bilmiş, cazibədar peyzaj yaratmışdır. Güllərin, çiçəklərin gülməsi, günəşin şəfəq saçaraq insanların könlünü açması, çəmənlərin al-yaşıl geyinməsi, hər tərəfin parıldaması, ötüşən bülbüllərin cəh-cəhi və bütün bunlar mükəmməl peyzajın komponentləri kimi yaddaşlarda qalmışdır.

Bahar, bahar, başlayınca ilk bahar,

Güllər, çiçəklər gülər, quşlar oynar.

Göyün altun saçlı qızı nur saçar,

İnsanların tutqun könlünü açar.

Dağlar, çəmənlər geyinir al, yaşıl;

Yerlər, göylər parıldar işıl-işıl.

Bülbüllər ötüşür, cəh-cəh vururlar,

Güllüklərdə toy məclisi qururlar.

H.Cavid şeirdə başqa bir mənzərəni-on bir yaşlı oğlanın axar su kənarında tütək çalmasını, ətrafında isə qoyun-quzuların dolaşmasını da poetikləşdirir. Xoş ovqat yaradan belə təsvirlərlə yanaşı, müəllif, kədərdən başqa bir məqama da diqqəti yönəldir, xəstə uşağını təmiz bahar havasına çıxaran dul qadının halını da nəzərə çatdırır.

Sevgili bir çoban, on bir yaşında,

Düdük çalar axar sular başında.

Ətrafında qoyun, quzu hoplaşır,

Oynar, qoşar, mələr, yenə toplaşır.

Bir yanda bir dul qadın ağır-ağır

Xəstə yavrusunu öpüb oynadır.

Şeir məktəbli oğlan və qızların oynayıb-oxuyaraq şənlənməsi, ulu yaradana şükür etmələri ilə bitir:

Bir yanda məktəbli bir çox qız, oğlan

Oynaşıb oxuşur həp bir ağızdan.

Əl-ələ, qol-qola seyran edirlər,

"Tanrıya şükür olsun", - deyib gedirlər.

Beləliklə, "İlk bahar" şeirində Hüseyn Cavid bir tərəfdən, yaz fəslinin təbii gözəlliklərini, əsrarəngiz mənzərələrini, digər tərəfdən də müxtəlif insanların ovqatını xarakterik detallarla nəzərə çatdırmışdır. Təsvirin bir ünvanında baharın gəlişinə ümid bağlayıb könlü açılan şəxslər görünür, digər yerdə qoyun-quzu otaran qayğısız, balaca çoban diqqəti çəkir. Başqa tərəfdə bahardan sanki şəfa uman xəstə çocuq və anası, ayrı bir yerdə isə şadlıq edən uşaqları diqqət mərkəzinə gətirilir. Beləcə, şair oxucuları həm təbiət, həm cəmiyyət mənzərələri ilə tanış edir, həm də düşündürür.

"Məktəb" jurnalının 22 may 1912-ci il tarixli 13-cü sayında Hüseyn Cavidin "Bir qız" şeiri oxuculara çatdırılmışdır. "Bir qız" əsəri sonralar şairin kitablarında "Qız məktəbində" adıyla, həm də bəzi dəyişikliklərlə təqdim olunmuşdur. Şairin "Keçmiş günlər" adlı ilk kitabında (1913) yer alan şeirlərdən biri də bu əsərdir. "Məktəb" jurnalındakı "Bir qız" şeirində:

-Yavrum, quzum! Adın nədir?

- Gülbahar.

- Pəki, sənin atan, anan varmı?

- Var.

- Nasıl, zənginmidir atan?

- Əvət, zəngin, mülkədar.

- Öylə isə neyçin böylə sadə,

Geydigin paltar?

Hüseyn Cavidin "Bir qız" (Qız məktəbində") şeiri uşaqlar üçün yazılmış dəyərli didaktik nümunədir. Əsər dialoq əsasında qurulmuşdur. Burada sadə geyimli, bəzək-düzəksiz məktəbli qızın, Gülbaharın suallara verdiyi cavablar timsalında müəllif uşaq və yeniyetmələrdə görməyi vacib saydığı mənəvi keyfiyyətləri önə çəkmişdir. Akademik İsa Həbibbəyli həmin şeir barədə yazır: "Başdan-başa dialoqlar əsasında yaranan "Qız məktəbində" şeirindəki poetik mükalimə Gülbaharın nəciblik və ülviliyini mənalandırmağa xidmət edir" Bəs əsərdəki mükalimənin digər tərəfindəki insan-Gülbaharla söhbət aparan kimdir? Gülbaharın: "Müəlliməm hər gün söylər..." sözləri göstərir ki, bu obraz ona təlim verənlərdən deyil. Professor Qara Namazovun fikrincə, şagirdlə ünsüyyət quran şəxs məktəbə gəlmiş müfəttişdir: "Məktəbli qızın sadə geyinməsi müfəttiş əfəndidə maraq oyadır, onun ata və anasının olub-olmadığını soruşur". Lakin şeirdə həmin adamın təhsil ocağına gələn müfəttiş olması barədə konkret məlumat yoxdur. Ehtiram kontekstində işlənmiş "əfəndi" xitabına görə bu qənaətə gəlmək əsaslı görünmür. AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyevin yanaşması daha məntiqli və inandırıcıdır: "Şeir müəlliflə Gülbahar adlı bir qızın dialoqu əsasında qurulmuşdur" Yəni lirika üçün xarakterik olan müəllif obrazı burada dialoqun birinci tərəfidir. Bu dialoq məktəbli qız Gülbaharın təmiz qəlb aləmini, həyata sağlam baxışını üzə çıxarmaqla digər uşaqları da onun kimi mənəvi ucalığa, kamilliyə səsləyir. Zinətdən, dəbdəbədən uzaq olan sadə geyimli Gülbahar

bunun səbəbini soruşan şəxsə bildirir ki, o, imkanlı, zəngin ailədəndir, lakin zahiri təmtərağa ehtiyac yoxdur. Çünki müəllimi ona təlqin edib ki, əsl zinət bilikdə və təmizlikdədir:

-Yoxmu sənin incilərin, altun bilərziklərin?

Söylə, yavrum, heç sıxılma!

-Var, əfəndim, var...

lakin Müəlliməm hər gün söylər:

onların yox qiyməti.

Bir qızın ancaq biligidir,

təmizlikdir zinəti.

Dialoqun davamında Gülbaharın mənəvi dünyasının yeni qatları da üzə çıxır. Bəlli olur ki, o, saf dini etiqada malikdir. Ulu Tanrıya, onun peyğəmbərlərinə böyük məhəbbət bəsləyir. Məktəbli qızın sevdiklərinin əhatəsi valideynləri, doğmaları ilə də məhdudlaşmır. Romantik ədəbiyyatın qayəsinə uyğun olaraq bəşəri məhəbbət, bütün insanlara sevgi bəsləmək ideyası da burada özünəməxsus tərzdə üzə çıxmışdır:

-Bü dünyadə sənin ən çox sevdigin Kimdir, quzum, söylərmisin?

-Ən çox sevdigim ilkin O Allah ki, yeri, göyü, insanları xəlq eylər.

-Sonra kimlər? -Sonra onun göndərdiyi elçilər.

-Başqa sevdiklərin nasıl, yoxmu?

-Var. -Kimdir onlar?

-Atam, anam, müəlliməm, bir də bütün insanlar.

Sual verən obraz məktəbli Gülbaharın saf qəlbinin tərcümanı olan dolğun cavablarından çox razı. Bununla yanaşı, məktəbliləri sağlam ruhda yetişdirən müəllimə ehtiram hissi də əsərdə xüsusilə vurğulanır. Gülbahar bu düşüncələri və davranışı ona məhz müəlliminin öyrətdiyini söyləyir. Əsərdə müəllim obrazına ayrıca rast gəlməsəkdə, oxuduğumuz əsərdə müəllimin dünyagörüşü, tərbiyə prinsipləri barədə müfəssəl məlumat biz oxucuları qane edir. Hüseyn Cavidin uşaqlar üçün yazdığı "Bir qız" şeiri bu gün də əhəmiyyətini itirməmişdir.

Romantik ədibimiz Hüseyn Cavidin "Məktəb" jurnalında dərc etdirdiyi şeirlər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının dəyərli örnəkləri sırasına daxildir. İdeya-bədii xüsusiyyətlərə malik həmin əsərlər tərbiyəvi əhəmiyyətini bu gün də saxlamaqdadır. Bənzərsiz yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirən filosof şair Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı xəzinəsinə də layiqli töhfələr verib. Mütəfəkkir sənətkarın bu sahədə yaratdıqları müqəddəs bir amala-insanların, xüsusilə də gənc nəslin əxlaqi cəhətdən yüksəlməsinə yönəlib. Hüseyn Cavidin uşaq şeirlərində irəli sürdüyü məsələlər bu gün də aktuallıq kəsb edir, mənəvi tərbiyə işində əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsgərzadə, L. (2015). Hüseyn Cavid: mühiti və müasirləri. Bakı: Afpoliqraf, səh.48-56

3. Cavid H. İlk bahar. "Məktəb" jurnalı, Bakı, 21 aprel 1912, № 11, s.162

4. Cavid H. Bir qız. "Məktəb" jurnalı, 22 may 1912, № 13, s.195

5. Cavid H. İsmayıl bəy. "Məktəb" jurnalı, 21 oktyabr 1914, № 15, s.227

Özet

Azerbaycan çocuk edebiyatının gelişim tarihinde büyük edebiyatın özel bir yeri vardır. Hem klasik dönemde hem de modern dönemde bu ilginç sanat eserleri devam ediyor. Azerbaycan edebiyatı tarihinde Hüseyin Cavid'in özel bir yaratıcı yolu vardı ve aynı zamanda çocuk edebiyatına olan yeteneğini okuyucularından saklamadı. Azerbaycan edebiyatını yaratıcılığıyla zenginleştiren Hüseyin Cavid, çocuk edebiyatı hazinemize de değerli bir katkı sağladı. Onun çocuklar ve gençler için yazdığı sade, samimi şiirleri, yetişme ve eğitim açısından kapsamlı olup, genç neslin ahlak eğitiminde büyük rol oynamıştır.

“Kız mektebi”, “Çiçek aşkı”, “Sevin, kahkaha, kuzu”, “Yetim Enver”, “Küçük Gezgin” gibi çocuk ve gençlerin yaşına ve psikolojisine göre yazılan özgün şiirler, çocukların düşünce yapısının oluşmasına katkıda bulunur ve hayal gücü, akıl, bakış açısı ve sanatsal zevk üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu şiirler çocuklar için olduğu kadar öğretmenler ve ebeveynler için de birer eğitim okuludur. Çünkü bu şiirler rastgele düşüncelerden değil, derin düşünce ve yüksek zeka ile düzenli olarak yorumlanan pedagojik fikirler sisteminden oluşmaktadır. Sanatçının yaratıcılığını takdir eden milli lider Haydar Aliyev, bu değerlerinden dolayı Hüseyin Cavid'in eserlerini "Azerbaycan halkının milli hazinesi" ve "bugünün ve gelecek nesillerin ders kitabı" olarak nitelendirdi.

Halkın ve milletin okul, öğretim ve eğitim alanındaki ilerlemesini gören Hüseyin Cavid, dönemin zorluklarını ve karmaşıklığını derinden anlamış, o dönemde okullarımızın geri kalmışlığından üzüntü duymuş ve bunun sebebini eksikliklerde görmüştür. okul binalarının yetersizliği, bu alana yeterince önem verilmemesi ve eğitimli öğretmen eksikliği.

Romantik yazarımız Hüseyin Cavid'in "Maktab" dergisinde yayımlanan şiirleri Azerbaycan çocuk edebiyatının değerli örnekleri arasında yer almaktadır. İdeolojik-sanatsal özellikler taşıyan bu eserler günümüzde de eğitici önemini korumaktadır. Azerbaycan edebiyatını eşsiz yaratıcılığıyla zenginleştiren filozof-şair, Azerbaycan çocuk edebiyatı hazinesine de değerli katkılarda bulunmuştur. Bu alanda düşünen sanatçının yarattığı kutsal bir eser, insanların, özellikle de genç neslin ahlaki açıdan yükselmesini amaçlamaktadır. Hüseyin Cavid'in çocuk şiirlerinde öne sürdüğü konular bugün de geçerliliğini koruyor ve ahlak eğitimi çalışmalarında önemlidir.

Anahtar kelimeler: klasik, yaratıcı, pedagojik, okul, zaman, karar, eğitim

Abstract

Great literature has a special role in the history of the development of Azerbaijani children's literature. Both in the classical period and in the modern period, these interesting gems of art continue. In the history of Azerbaijani literature, Huseyn Javid had a special creative path, and at the same time, he did not keep his talent for children's literature from his readers. Huseyn Javid, who enriched Azerbaijani literature with his creativity, also made a worthy contribution to our treasure of children's literature. His simple, sincere poems written for children and teenagers are comprehensive from the point of view of upbringing and education and have played a great role in the moral education of the young generation.

Original poems written according to the age and psychology of children and teenagers, such as "Girl's school", "Flower love", "Rejoice, laughter, lamb", "Orphaned Anwar", "Little wanderer" contribute to the formation of children's thinking and imagination, mind, outlook, and artistic taste. has a strong effect. These poems are educational school for children as well as teachers and parents. Because these poems do not consist of random thoughts, but rather a system of pedagogical ideas regularly interpreted with deep thought and high intelligence.

National leader Heydar Aliyev, who appreciated the creativity of the artist, called Huseyn Javid's works "the national treasure of the Azerbaijani people" and "textbook for today and future generations" due to these merits.

Huseyin Javid, who saw the progress of the people and the nation in school, teaching, and education, deeply understood the difficulties and complexity of the era, regretted the backwardness of our schools at that time, and saw the reason for this in the lack of school buildings, insufficient attention to this field, and the lack of educated teachers.

Poems published by our romantic writer Huseyn Javid in "Maktab" magazine are among the valuable examples of Azerbaijani children's literature. Those works with ideological-artistic features retain their educational importance even today. The philosopher-poet, who enriched Azerbaijani literature with his unique creativity, also made worthy contributions to the treasure of Azerbaijani children's literature. A sacred work created by the thinking artist in this field is aimed at the moral upliftment of people, especially the young generation. The issues put forward by Huseyn Javid in his children's poems are still relevant today and are important in the work of moral education.

Keywords: classical, creative, pedagogical, school, time, decision, education

THE PROBLEM OF RAISING THE TRUTH OF LIFE TO THE LEVEL OF ARTISTIC TRUTH IN THE WRITER'S PEN

ULDUZ FARHAD KAHRAMANOVA

Doctor Of Philosophy İn Philology Azerbaijan State Pedagogical University, Head Teacher At The "Literature" Department

Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstract:

There are 2 important aspects in turning the truth of life into an artistic truth:

1. Studying life through artistic observation

2. The artist's ability to summarize the life material

he truth of life becomes an artistic truth when it represents and embodies the destiny of the people, the individuals as the collective, and the individuals as the whole. The truth of life and the truth of art are not the same. A work of art is a product of figurative thinking. It is related to the writer's dream and thoughts. There can never be an identity between the truth in a work of art and the truth of life that forms its basis. The truth of life is the strongest, most perfect truth. All formulas and laws must be based on this fact. A work of art is an expression of life, not itself. The work is a world of copies. Life in this world is reflected as it is, perhaps more fully, more interestingly. A real artist does not bring his personal opinion and considerations to fiction, but gives it in unity with the truths of life and reality. A talented pen-holder is able to raise the most typical truths of life to the level of artistic truth in the work. The truth of life rises to the level of artistic truth after it is filled with the artist's imagination. The truth of life is a writer's dream, a writer's fantasy. Artistic truth is the truth of art.

Key words: truth of life, truth of art, writer's imagination and fantasy, work of art, material of life, truth of art

There are 2 types of truth in relation to art: 1. The truth of life is the writer's dream, the writer's fantasy. 2. Artistic truth is the truth of art.

The artist does not transfer the facts, social events, social and moral problems that he has written into the work of art in the same way as in life. If that were the case, his work would turn into an ordinary photo, a lifeless, dry, motionless expression of life, an uninteresting repetition. The writer spends months in his heart about the subject that he cleans up, makes it neat and tidy, makes it his own, and after fully understanding it, turns the truth of life into an artistic truth. An artistic work, before the artist has picked up the pen, must be completely ready in his heart and soul. Writing is a second-class job for an artist.

There are 2 important aspects in turning the truth of life into an artistic truth:

1. Studying life through artistic observation

2. The artist's ability to summarize the life material

The truth of life becomes an artistic truth when it represents and embodies the destiny of the people, the individuals as the collective, and the individuals as the whole.

The truth of life and the truth of art are not the same. A work of art is a product of figurative thinking. It is related to the writer's dream and thoughts. There can never be an identity between the truth in a work of art and the truth of life that forms its basis. For example: A. The theme of Hagverdiyev's tragedy "Agha Muhammad Shah Qajar", Y.V. Chamanzaminli's novel "In Blood", and S. Vurgu's play "Vaqif" are taken from the same historical event. Historical events have found their real artistic reflection in all three works. However, the truth in these works is not the same as the historical truth. Every writer has his own view of the same historical truth, every writer has drawn different conclusions from the historical past. One writer's method of making sense of past events in an artistic system does not correspond to another writer's method. Because every artist has a different attitude to our historical past, different ideas about historical figures. The impression given by historical events to each writer, the thrills experienced by the writer are different.

The truth of life is the strongest, most perfect truth. All formulas and laws must be based on this fact. A work of art is an expression of life, not itself. The work is a world of copies. Life in this world is reflected as it is, perhaps more fully, more interestingly. A real artist does not bring his personal opinion and considerations to fiction, but gives it in unity with the truths of life and reality. A talented pen holder is able to raise the most typical truths of life to the level of artistic truth in the work.

The truth of life enters the creative imagination of the artist and returns to life again in various artistic forms - poetry, novel, drama, comedy, tragedy, essay - through the writer's thoughts. It was an artist's imagination, an artist's thought, that put the truth of life into an artistic form. It is impossible to attract the attention of readers, listeners, viewers, excite them, and make them think by reflecting life as it is. One of the main principles of art is to show, hear, and feel what cannot be seen with the ordinary eye, heard by the ordinary ear, and perceived by the ordinary intuition. Writers, poets, painters, composers are artists who can raise the truths of life to the level of artistic truth with their rich imagination and artistic skills.

The issue of the origin of artistic creativity has been touched upon in ancient literary studies. Plato feels that imitation is the basis of artistic creativity. Imitation is the ability of a person to imitate this or that living being. Aristotle developed the theory of imitation.

If there is no life, there can be no artistic creation. The Russian writer Leo Tolstoy said that an artist should always be on hand, even when he goes on a trip, he should go in a common carriage. F. Dostoevsky gave such advice to the young writer. "Don't invent a plot, a fable, life is much richer than our imagination." The truth of life rises to the level of artistic truth after it is filled with the artist's imagination. For example:

1. The great Azerbaijani poet Khagani Shirvani led a turbulent life. The untimely death of his children deeply affected the father's heart, the poet reflected this pain and suffering in his works in a unique way, and managed to raise the events of life to the level of artistic truth. So, the girl's death is a biological event and a matter of fate. The poet raises this ordinary life truth to the level of poetic truth and rebels against women's disenfranchisement in the society he lives in. In Khagani's interpretation, the girl dies because she knows that a thousand troubles are waiting ahead and will cause her trouble.

2. It is impossible to achieve literary success by describing life events as they are. The main issue is the artistic attitude to facts and events. A lot depends on how you present events. For example: Nizami was able to raise an impossible event in life to the level of artistic truth in order to give his ideas and thoughts. In Nizami's "Khosrov and Shirin" there is a story about Farhad crossing the Bisit mountain with his horse and opening a road, and in "Seven Beautiful" Fitna climbs up the stairs with the ox on her neck.

Riding a mountain and a girl lifting a bull on her neck are also not true. Even with the power of modern technology, climbing a mountain is a long process.

3. Bending of the human back during aging is a common fact of life that does not need explanation. However, master Fuzuli interpreted this in an original, unique way and turned it into an artistic truth, plunging sensitive readers trying to understand the world into thoughts. The transformation of the truth of life into an artistic truth is closely related to the artist's style. The truth of life makes the writer and poet think and pushes him to artistic creativity.

Literature is nourished by life, but at the same time it helps the artistic understanding of life, it becomes an extremely important factor in the formation of people's outlook, life experience, and aesthetic taste. According to the American writer Jose Maria Argedas, the most important source of creativity is the writer's experience. A writer should be a mirror of the time he lives in, he should be able to polish, process and raise the truths of life to the level of artistic truth with his creative fantasy, literary method, and style.

Every writer has a unique creative style. It is unreasonable to ask everyone to write and think alike. Life events have always been and will be the main, irreplaceable building material in the creative process.

Author's image: The hero who turns the truth of life into an artistic truth is the author himself. In the poems of Samad Vurgun, Rasul Reza, Bakhtiyar Vahabzade, Nabi Khazri, Aliagha Kurchaily and other artists, the image of the author occupies a very prominent place. Even in works without a specific author image, he acts in the guise of a positive, ideal hero, fights against injustice, injustice, all kinds of mischief in society, becomes the bearer and representative of the author's ideal. The author's image is important in revealing the character of the artist's imagination and fantasy.

Writer's fantasy: The imagination and fantasy of a creative person play an important role in the literary process. The dream, image or fantasy belonging to art is one of the most important foundations of artistic creativity. Without fantasy, people could not make great discoveries, inventions, ingenious works. But the fantasy must be vital, it must be connected with the truth. Only then can fantasy work. Fantasy is derived from the word phantasm. According to Greek mythology, Fantasy was the god of dreams, wine, and the creator of fictitious imaginations. Phantasy was the brother of Morpheus, the God of Sleep. Fantasy means imagination of imaginary, unreal events. The role of imagination and fantasy has a special place in artistic creativity. In terms of theory, this issue took its origin from Aristotle's thought.

There are writers who consider the truth of life much more valuable than fantasy. Dostoyevsky and Marquez are such artists. However, no matter how realistic the artist is, the life events he describes contain elements of the artist's fantasy. Because every artist with a unique creative style is a living person with a subjective opinion. On the other hand, fantasy does not distance a person from life, on the contrary, it encourages a deeper understanding of life. As they say, the writer's imagination has long preceded the scientist's thinking. So, aviation, moon flight, submarines, sound cinema, radio, television, electric motors, space flights, which were discussed in the works of Jules Verne, are now the realities of today. An artist without inspiration cannot have imagination. No artistic work that is not based on the truths of life can find its way to hearts and have a long life. Commitment to life events is very important in the creative process. However, it is not the task of fiction to reflect it as it is. The truth of life cannot be interesting if it does not clash with the author's fantasy.

Writer's inspiration: Inspiration is the love of creativity. If the truth of life is not fertilized by artistic inspiration, it cannot rise to the level of artistic truth.

Inspiration is the driving force of a work of art. Only talented people can be inspired by the beauty that ordinary people cannot see in life. Just as it is necessary to tune a musical instrument while playing any tune, an artist must be tuned and inspired at the beginning of the creative process. Inspiration does not know day and night, time, space, circumstances. Sometimes it happens that in the process of writing, the pen writes not the word you intended, but something completely different. In addition to the word inspiration, the term muse is also often used. It is the muse that prompts the poet to create. The muse is not a material but a spiritual force. Not every poet is lucky enough to see a muse. That is why it is difficult to create a portrait of the inspiration process. The muse lives inside the poet, breathes with him, rejoices, suffers, is excited, loves, hates.

Literature:

1. Jalal Mir, Khalilov Panah, (2005) "Fundamentals of Literary Studies", Baku, Çaşıoğlu
2. Alimirzayev Khalid, (2008) "Scientific-theoretical foundations of literary studies", Baku
3. Aliyev Mammad, (2000) "Basics of literary theory", Baku
4. Aliyev Rafiq, (2001) "Basics of Literary Studies", Baku
5. Hajiyev Abbas, (1999) "Theory of Literature", Baku
6. Khandan Jafar, (1958) "Theory of Literature", Baku
7. Kahramanova U. (2024) M.A. Sabir and classical heritage, Baku
8. Rafili Mikayil, (1958) "Theory of Literature", Baku
9. Shamsizade Nizamuddin, (2012) "Theory of Literature", Baku

A.A. BAKIKHANOV IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN LITERATURE HISTORICAL PATH OF THE WORK "GULUSTANI-IRAM"

A.A.BAKIXANOVUN "GÜLÜSTANİ-İRƏM" ƏSƏRİNİN TARİXİ YOLU

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68)

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

0000-0002-2464-2513

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ

Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının tarixindən bəhs edən "Gülüstani-İrəm" əsəri A.Bakıxanovun ən böyük elmi əsəridir. Böyük mütəfəkkir elmi fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini bu əsərin yazılmasına həsr etmişdir. Akademik Ziya Bünyadov "Gülüstani-İrəm" əsərinin rus dilindəki 1991-ci il nəşrinə ön sözdə A.Bakıxanovu və onun "Gülüstani-İrəm" əsərini bu cür səciyyələndirir: "Görkəmli tarixçi, filosof, sair və ensiklopedist-alim Abbasqulu ağa Bakıxanov XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan tarixşünaslığının banisi sayılır, onun "Gülüstani-İrəm" əsəri isə akademik planda işlənmiş ilk monoqrafiyadır".

Əsər müəllifin uzun illər bu sahədə apardığı ciddi tədqiqatlar nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. Müasirlərinə müraciətində müəllif əsərin onun uzun illər ərzində sərf etdiyi zamanın nəticəsi olduğunu yazırdı. Görkəmli mütəfəkkirin bioqrafiyasını vərəqlədikdə maraqlı bir fakta təsadüf edilir o, hərbi qulluqdan həmişəlik məzuniyyətə çıxdıqdan sonra Qubadakı elmi fəaliyyətinin böyük hissəsini məhz bu əsərin yazılmasına sərf etmişdir.

Tarixi mövzuda bu cür əsərin yazılmasını A.Bakıxanov müqəddimədə belə əsaslandırmışdır: "Tarix elə bir danışmayan natiqdir ki, sələflərinin vəsiyyətlərini bütün təfsilat və tərifləri ilə xələflərə bildirir, ehtiyac və rifah səbəblərini, tərəqqi və tənəzzül yollarını anladır. Gələcəkdə törəyə bilən əhvalatı keçmişin libasında insanların ibrət nəzərinə çatdırır. Bəli, keçmişdə vaqe olan bir iş gələcək üçün bir dsturul-əməldir və elmə əsaslanan bir əməl möhkəm və payidar olar". "Gülüstani-İrəm" əsərinin müqəddiməsində Azərbaycanın və Dağıstanın qısa coğrafi təsviri və qədim yunan, ərəb, erməni, gürcü və rus mənbələrinə istinadən bu ölkələrin xalqlarının məişəti, dili və dinləri haqqında maraqlı məlumat verilir. Əsərlə tanış olan alimlər bunu "Gülüstani-İrəm"in ən uğurlu cəhətlərindən biri kimi qiymətləndirirlər.

A.Bakıxanov "Gülüstani-İrəm"də məşhur Azərbaycan coğrafiyaşünası Zeynalabdin Şirvaninin "Riyazüs-səyahət" əsərinə əsaslanaraq "Azərbaycan" sözünü Babəkin adı ilə əlaqələndirmişdir. O yazır: "Ehtimala görə, Azərbaycan sözü Azər-Babəkan sözünün ərəbcələşdirilmiş şəklidir. Azərbaycan bunun və başqa bir Babəkin adından alınmışdır. Məlum olduğu üzrə, atəşpərəstlik dini bu ölkədə zühura gəlmiş və yayılmışdır. "Rəyazüs-səyahət" müəllifi Azərbaycanı Azərbabəkanın ərəbcələşdirilmişi sayır. Bu da qədim fars dilində atəşgah mənasındadır" "Gülüstani-İrəm"in orijinallığı ondadır ki, A.Bakıxanov bu əsərində istifadə etdiyi mənbələri araşdırmış, bir-biri ilə qarşılaşdırmış və onları mühakimə yolu ilə nəzərdən keçirdikdən sonra müəyyən elmi nəticəyə gəlmişdir.

Əsərin məhz "Gülüstani-İrəm" adlandırılması da maraq doğurmaya bilməz. J.A.Paxomov A.Bakıxanovun "Gülüstani-İrəm" əsərinin adını Quba əyalətində aparılmış arxeoloji

tapıntılarla əlaqələndirdiyini və "Gülüstani-İrəm" deyərkən Quba qəzasının Şabran şəhərini və Şabran vadisini nəzərdə tutduğunu göstərmişdir. Bu yerlər o zaman xalq arasında "Gülüstani-İrəm" adı ilə məşhur olmuşdur. J.Paxomov yazır: "Təbii ki, uşaqlıqdan ona doğma olan yerlərin keçmişi haqqında xatirələrlə tərbiyələnmiş, üstəlik öz mülklərinə daxil olan və nə vaxtsa orta əsrlərin ən iri şəhərlərinin qalıqları onu öz əsərinə bu başlığı vermək fikrinə gətirmişdir".

Əsərin "Nəticə"sində müəllif öz əməyini belə qiymətləndirmişdir: "Başqaları qızılgül və yasəmən, biz isə tikan olsaq da, bir gülzarın pərvərdəsiyik".

Müəllif qədim dövrlərdən başlayıb yaşadığı zamana qədər Azərbaycan tarixini geniş şəkildə, elmi əsaslarla tədqiq etmiş, öz tarix, coğrafiya və dilçilik görüşlərini ortaya qoymuşdur. 1841-1842-ci illərdə farsca yazılmış bu əsər Rusiya və İran arasında 1813-cü ildə imzalamış "Gülüstan" müqaviləsinə həsr olunmuşdur. Görünür, elə buna görədir ki, əsərdəki xronoloji ardıcıllıq 1813-cü ilə qədər davam edir. A.Bakıxanov "Gülüstani-İrəm"i öz müasiri olan Dağıstan hərbi dairəsinin rəisi Moisey Zaxaroviç Arqutinski-Dolqorukovun xahişi ilə yazmışdır. Əsərin yazılma səbəbi barədə danışarkən müəllif özü bunu belə qeyd edir:

Bir möhtərəm cənab üçün ələ alıb qələmi

Çox həvəslə yazmışam bu "Gülüstani-İrəm"i

Yarandısa xahişilə Moisey Zaxariçin

Yazılmalı oldu, lakin bu əsərim xalq üçün.

"Gülüstani-İrəm" 1843-cü ildə polyak şair və tərcüməçi, Tadeuş Zablotski tərəfindən rus dilinə tərcümə olunmuş və "Qafqazın şərq hissəsinin tarixi" adı altında tanıdılmışdır. Maraqlıdır ki, bu əsərin ilk yüksək qiymətini də məhz T.Zablotski vermişdir. O, öz məktublarından birində Arqutinskinin göstərişi ilə bu əsərin ruscaya tərcüməsinə girişdiyini söyləyərək həm işin çətinliyindən gileylənir, həm də sonda bu işin ona deyil, müəllifi Abbasqulu ağaya şöhrət və xeyir gətirəcəyini qibtə ilə qeyd edir. Lakin bu əziyyətlərə baxmayaraq, əsəri polyak dilinə tərcümə edir.

Əsərə məşhur şərqşünaslar, Peterburq İmperator Elmlər Akademiyasının üzvləri olan Brosse və Dorn rəy vermişdir. Akademiklər "Gülüstani-İrəm"in nöqsan və çatışmazlıqlarını da qeyd etməklə yanaşı, əsər haqqında belə bir ümumi nəticəyə gəlmişlər: " A. Bakıxanov, Şirvanın və Dağıstanın ən qədim dövrlərindən yeni dövrünə qədər olan tarixinin ibrətamiz məlumatını meydana qoyur. Buna əsasən, biz bu əsəri Qafqaz ölkələrinin tarix və coğrafiyasına ən faydalı və mühüm bir əlavə kimi hesab etməyi özümüzü haqlı göstərərək müəllifin səyinə hörmət və razılığımızı bildiririk". "Kafkaz" qəzeti akademik Dorn və Brossenin "Gülüstani-İrəm" əsəri haqqında yazdıqları rəyi çap etməklə bərabər, əsər haqqında redaksiyanın bu məlumatını da dərc etmişdir: "Bizim Qafqaz torpağındakı müsəlmanların ən təhsilli və elmlisi olan polkovnik Abbasqulu ağa Bakıxanov "Qafqazın şərq hissəsinin tarixini" yazmışdır.

1844-cü ildə tərcümə edilmiş "Gülüstani İrəm" əsərinin bir nüsxəsi, 1951-ci ildə, Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Əsərin bu günə qədər çap olunmamış farsca mətni isə bizə müəllif əlyazmaları şəklində gəlib çatmışdır.

Tarixşünas Həsən Sadiqi bu əsəri Azərbaycan tarixi, coğrafiyası və etnoqrafiyası üçün mühüm mənbə kimi qiymətləndirmiş və "Gülüstani-İrəm"in Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi istifadə olunması təklifini irəli sürmüşdür. Tədqiqatçılardan Yusif Vəzir, Ələkbər Ələkbərov və başqaları da "Gülüstani-İrəm" əsərinin Azərbaycan tarixşünaslığında mühüm rol oynadığını

qeyd etmişlər. “Gülüstani-İrəm” əsəri yazıldığı dövrdən bəri bütün Qafqaz ölkələrinin tarixinə, coğrafiyasına həsr edilmiş faydalı, mühüm bir əsər kimi qiymətləndirilir və bu əsər A.Bakıxanov yaradıcılığının zirvəsidir.

Ədəbiyyat

1. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1951, 256 s.

2. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. Bakı, Möminin, 2001, 287 s.

3. Буниятов З. Аббаскули Ага Бакиханов «Гюлистан-и-Ирам». Баку, Элм, 1991, 305 с.

4. Həbiboğlu V. Abbasqulu ağa Bakıxanov. Bakı, Gənclik, 1992, 352 s.

Özet

Azerbaycan ve Dağıstan halklarının tarihini anlatan "Gulustani-İram" eseri A.Bakıhanov'un en büyük bilimsel eseridir. Büyük düşünür bilimsel faaliyetinin önemli bir bölümünü bu eseri yazmaya ayırdı. Akademisyen Ziya Bünyadov, "Gülüstani-İram"ın 1991 Rusça baskısının önsözünde A.Bakıhanov'u ve eseri "Gülüstani-İram"ı şöyle nitelendirmektedir: "Seçkin tarihçi, filozof vb. ve ansiklopedici-bilim adamı Abbasgulu ağa Bakıhanov, 19. yüzyılın ilkleri Azerbaycan tarihçiliğinin kurucusu kabul edilir ve "Gulustani-İram" adlı eseri ilk akademik monografidir.

Çalışma, yazarın bu alanda uzun yıllar süren ciddi araştırmaları sonucunda oluşturulmuştur. Yazar, çağdaşlarına hitaben yaptığı konuşmada, eserin uzun yıllar boyunca harcadığı zamanın sonucu olduğunu yazdı. Bu seçkin düşünürün biyografisine bakarsanız ilginç bir gerçekle karşılaşırsınız: Kendisi askerlikten daimi izin aldıktan sonra Guba'daki bilimsel faaliyetinin çoğunu bu eseri yazmaya harcamıştır. A.Bakihanov, önsözünde bu tür bir eserin tarihi bir konu üzerine yazılmasını şu şekilde gerekçelendirmiştir: "Tarih, seleflerinin iradelerini tüm detayları ve tanımlarıyla ardıllarına aktaran, ihtiyaç nedenlerini ve açıklamalarını açıklayan suskun bir konuşmacıdır. refah, ilerleme ve gerileme yolları. Gelecekte yaşanabilecek hikaye geçmiş kılığında insanların dikkatine sunuluyor. Evet, geçmişte olmuş bir çalışma geleceğe kuraldır, bilime dayalı bir çalışma ise güçlü ve faydalı olacaktır." "Gulustani-İram" eserinin girişinde, eski Yunan, Arap, Ermeni, Gürcü ve Türk dillerine atıf yapılarak Azerbaycan ve Dağıstan'ın kısa bir coğrafi tanımı ve bu ülkelerin halklarının yaşam tarzı, dili ve dinleri hakkında ilginç bilgiler verilmektedir. Rus kaynakları. Çalışmaya aşina olan bilim adamları, onu "Gulustani-İram" ın en başarılı yönlerinden biri olarak görüyorlar. A.Bakıhanov, Azerbaycanlı ünlü coğrafyacı Zeynalabdin Şirvani'nin "Gülüstani-İram" adlı eserindeki "Riyazus-Sayahat" adlı eserinden yola çıkarak "Azerbaycan" kelimesini Babek ismiyle bağdaştırmıştır. Şöyle yazıyor: "Azerbaycan kelimesi muhtemelen Azer-Babakan kelimesinin Arapçalaştırılmış halidir. Bunun adına Azerbaycan ve bir Babek daha satın alındı. Bilindiği gibi ateşe tapınma dini bu ülkede ortaya çıkmış ve yayılmıştır. "Rayazus-Sayahat" kitabının yazarı, Azerbaycan'ı Azerbabeka'nın Araplaştırılması olarak görüyor. Bu aynı zamanda eski Fars dilinde ateşkes anlamına da gelir.” onları yargılama yoluyla. Eserin adının "Gulustani-İram" olması ilgi uyandırmaktan geri kalamaz. J.A.Pakhomov, A.Bakihanov'un eserinin "Gulustani-İram" başlığının Guba vilayetinde yapılan arkeolojik buluntularla bağlantılı olduğunu, "Gulustani-İram" derken Guba bölgesinin Şabran şehri ve Şabran vadisini kastettiğini göstermiştir. O dönemde bu yerler halk arasında "Gulustani-İram" adı altında popülerdi. J.Pakhomov şöyle yazıyor: "Doğal olarak, çocukluğundan beri doğduğu yerlerin geçmişine dair anılarla büyümüştü, üstelik, mülkleri arasında yer alan Orta Çağ'ın en büyük şehirlerinin kalıntıları onu şu fikire getirdi: eserine bu unvanı veriyor."

Anahtar kelimeler: konu, yayın, alan, filozof, adres, geçmiş, kaynak

Abstract

The work "Gulustani-Iram", which tells about the history of the peoples of Azerbaijan and Dagestan, is the largest scientific work of A. Bakikhanov. The great thinker devoted a significant part of his scientific activity to writing this work. Academician Ziya Bunyadov, in the preface to the 1991 Russian edition of "Gulustani-Iram", describes A. Bakikhanov and his work "Gulustani-Iram" as follows: "The outstanding historian, philosopher, etc. and encyclopedist-scientist Abbasgulu Agha Bakikhanov is considered the founder of the Azerbaijani historiography of the early 19th century, and his work "Gulustani-Iram" is the first academic monograph.

The work was created as a result of the author's many years of serious research in this field. Addressing his contemporaries, the author wrote that the work was the result of many years of time spent. If you look at the biography of this outstanding thinker, you will come across an interesting fact: after receiving permanent leave from military service, he devoted most of his scientific activity in Guba to writing this work.

A.Bakikhanov justified the writing of such a work on a historical subject in his preface as follows: "History is a work that conveys the will of its predecessors with all their details and descriptions to its successors, explaining the reasons for their need" and is a silent speaker explaining his explanations. ways of prosperity, progress and decline. The story that can happen in the future is presented to people's attention in the guise of the past. Yes, a study that happened in the past is a rule for the future, but a study based on science will be powerful and useful." In the introduction to the work "Gulustani-Iram", a brief geographical description of Azerbaijan and Dagestan and interesting information about the way of life, language and religion of the peoples of these countries are given with references to the ancient Greek, Arabic, Armenian, Georgian and Turkish languages. Russian sources. Scientists familiar with the work consider it one of the most successful aspects of "Gulustani-Iram". A.Bakihanov, based on the work "Riyazus-Sayahat" of the famous Azerbaijani geographer Zeynalabdin Shirvani in his work "Gulustani-Iram", associated the word "Azerbaijan" with the name of Babak. He writes: "The word Azerbaijan is probably the Arabicized form of the word Azer-Babakan. In this name, Azerbaijan and another Babek were purchased. As is known, the religion of fire worship emerged and spread in this country. The author of the book "Rayazus-Sayahat" sees Azerbaijan as the Arabization of Azerbabeka. This also means truce in the old Persian language." by judging them.

The fact that the name of the work "Gulustani-Iram" cannot fail to arouse interest. J.A. Pakhomov showed that the title of A.Bakihanov's work "Gulustani-Iram" is connected with archaeological findings made in the Guba province, and by "Gulustani-Iram" he meant the city of Shabran and the Shabran valley of the Guba region. At that time, these places were popular among the people under the name "Gulustani-Iram". J. Pakhomov writes: "Naturally, from childhood he was brought up with memories of the past of his native places, moreover, the ruins of the largest cities of the Middle Ages, which were among his possessions, brought him to the idea: he gives this title to his work."

Keywords: subject, publication, field, philosopher, address, past, source

"ROUGON-MACQUART": THE FATE OF THE FAMILY IN HISTORICAL CONTEXT

"ROUGON-MACQUART": AİLENİN TARİHSEL BAĞLAMDAKİ KADERİ

AYTEN HEYBATOVA

Doctor of philosophy in philology Azerbaijan State Pedagogical University Teacher of the Department of Literature Teaching Technologies

ORCHID ID: 0000-0001-5373-6372

Summary

Zola described his epic as "the biological and social history of one family during the Second Empire." The work depicts representatives of various social groups: from ministers and major financiers to peasants, artisans, workers, and women of easy virtue. All characters are included in the historical context of France during the Second Empire (1851-1870). Initially, according to Zola, his fresco was supposed to illustrate the law of heredity: one branch of the family, the Rougons, is "healthy," its representatives rise; the other, the Macquarts, is "sick," its representatives degrade. However, as the plan was being realized, Zola moved away from this narrow task, raising deep psychological and socio-political issues.

"The Rougon Career": the birth of a dynasty. This novel is the prologue to an epic. Its open tendentiousness made it, in Zola's words, "a political pamphlet". Maupassant called "The Rougon Career" "a powerful work in which the seeds of all Zola's other novels are planted".

The action of the novel takes place in the small provincial town of Plassans, which is a kind of model of French society, imbued with the spirit of property ownership and soulless bourgeoisie. The action takes place in 1851. In the center are the events of the coup d'état carried out by Louis Bonaparte and supported by local shopkeepers and bourgeois.

In retrospect, Zola recounts the history of the Rougon-Macquart family; Adelaide Fouque, the daughter of a wealthy gardener, a woman with oddities, about whom he says that she is "out of her mind", marries a simple peasant Rougon. Their son Pierre Rougon put an end to the Rougon branch. After the sudden death of her husband, Adelaide gets together with Macquart, a smuggler and drunkard. They have a son, Antoine Macquart, who starts the Macquart branch. This branch is marked by the traits of "bad heredity".

The clever Pierre Rougon joins the "party in power" during the coup, and makes a fortune with the help of intrigues. The lazy and heartless Antoine is only capable of empty chatter. In moral terms, however, the half-brothers are worth each other. It is reported about Pierre that he had "the callousness and envious malice of a peasant's son, whom his mother's wealth and nervousness made a bourgeois out of." In Antoine, the vices of his father became especially obvious and resulted in "cowardly and hypocritical secrecy." Those around him call him a scoundrel.

Keywords: Emil Zolya, Rugon McGart, family, historical context

Özet

Zola destanını "İkinci İmparatorluk döneminde bir ailenin biyolojik ve toplumsal tarihi" olarak tanımladı. Eser, bakanlardan ve büyük finansörlerden köylülere, zanaatkarlara, işçilere ve kolay erdemli kadınlara kadar çeşitli toplumsal grupların temsilcilerini tasvir ediyor.

Tüm karakterler, İkinci İmparatorluk döneminde (1851-1870) Fransa'nın tarihsel bağlamına dahil edilmiştir. Başlangıçta, Zola'ya göre, freskinin kalıtım yasasını göstermesi gerekiyordu: Ailenin bir kolu olan Rougonlar "sağlıklıdır", temsilcileri yükselir; diğeri olan Macquartlar "hastadır", temsilcileri geriler. Ancak, plan gerçekleştirilirken Zola bu dar görevden uzaklaşarak derin psikolojik ve sosyo-politik sorunları gündeme getirdi.

"Rougon Kariyeri": Bir hanedanın doğuşu. Bu roman bir destanın önsözüdür. Zola'nın sözleriyle, açık taraflılığı onu "siyasi bir broşür" haline getirmiştir. Maupassant, "Rougon Kariyeri"ni "Zola'nın diğer tüm romanlarının tohumlarının ekildiği güçlü bir eser" olarak adlandırmıştır.

Romanın aksiyonu, mülkiyet sahipliği ruhu ve ruhsuz burjuvazi ile dolu, bir tür Fransız toplumu modeli olan küçük bir taşra kasabası olan Plassans'ta geçer. Aksiyon 1851'de geçer. Merkezde, Louis Bonaparte tarafından gerçekleştirilen ve yerel esnaf ve burjuvalar tarafından desteklenen darbe olayları yer alır.

Zola, geriye dönüp baktığında, Rougon-Macquart ailesinin tarihini anlatır; zengin bir bahçıvanın kızı olan, tuhaflıkları olan ve hakkında "aklını kaçırdığını" söylediği Adelaide Fouque, basit bir köylü Rougon ile evlenir. Oğulları Pierre Rougon, Rougon şubesine son verir. Kocasının ani ölümünden sonra Adelaide, kaçakçı ve ayyaş Macquart ile bir araya gelir. Macquart şubesini başlatan Antoine Macquart adında bir oğulları olur. Bu şube "kötü kalıtım" özellikleriyle işaretlenmiştir.

Akıllı Pierre Rougon darbe sırasında "iktidardaki partiye" katılır ve entrikaların yardımıyla bir servet kazanır. Tembel ve kalpsiz Antoine sadece boş gevezelik edebilir. Ancak ahlaki açıdan üvey kardeşler birbirlerine değer. Pierre hakkında "annesinin zenginliği ve gerginliği onu bir burjuvaya dönüştüren bir köylü oğlunun duyarsızlığına ve kıskanç kötülüğüne" sahip olduğu bildirilmektedir. Antoine'da babasının kötü alışkanlıkları özellikle belirgin hale gelmiş ve "korkakça ve ikiyüzlü bir gizlilik" ile sonuçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Emil Zolya, Rugon McGart, aile, tarihsel bağlam

In French literature, as probably in no other, the theme of love occupies a significant place: from the very origins of the French novel to the present day, it has been one of the central themes in the works of many writers. As B.G. Reizov rightly notes, “a novel requires a romantic, i.e., first of all, love interest. The novel was understood precisely as a love story - this is what it was in the Middle Ages, in the 17th century, and especially in the 18th century with its sensitivity and storms of passion” [Reizov, 1977:19]. Let us recall that it was the French who were the first to present the tragic and, at the same time, touching love story of Tristan and Isolde at a time when mad passion could only be justified by a magic potion. Madame de Lafayette’s “The Princess of Kiev” was born on French soil. And in the 18th century, no other country produced as many novels about love adventures and sufferings as France did - these are the works of Rousseau, Laclos, Prevost, Marivaux and other authors. Perhaps it is not surprising that it was a Frenchman who wrote a unique novel that overthrew monastic fanaticism. The 19th century novel was unthinkable without love, presented in a variety of manifestations and nuances - the works of Hugo, Georges Sand, Stendhal, Merimee, Flaubert, Maupassant. The institution of the family is also not ignored in French literature. As for the 19th century, most likely only the English could compete with French writers in the development of this theme, most vividly presented in Balzac's "Human Comedy". Speaking about the development of these themes in the last century, we should recall the works of Martin du Gard, Druon, Hériat, Mauriac, Bazin, Troyat. However, very often the two most important spheres of human life - love and family union - did not find a harmonious fusion on the pages of books by French authors.

Emile Zola gave a special place in his works to the relationship between men and women, carefully and consistently trying to understand the issues related to the imperfection of the family institution of his time, and seeing in its reform the main step towards the reorganization of the whole society. Perhaps no other writer has dealt with such problems so persistently and energetically. Not only the works of the Rou-gon-Macquart cycle, which, as is known, is organized around the fate of several generations of two branches of one family, but almost all the novels of the French classic are subordinated to them, directly or indirectly.

The feeling of love, which, according to Zola, lies at the basis of the harmony of an individual family and the whole society, has been considered in literary studies only partially - at the level of individual works, and, most importantly, beyond the scope of this concept. E.P. Kuchborskaya, for example, highlighted in the novel "The Rougons' Career" the line of childish, chaste and romantic love of Silvere and Miette, which is included by the author of the monograph in the context of the social ideas of the novel [Kuchborskaya, 1973:104]. In more detail, the researcher analyzes the poetics of the fragments of the work, which speak of the pure feeling of the young characters. Describing the novel "The Misdemeanor of Abbot Mouret" S.P. Yemelyannikov emphasizes the anticlerical focus of the work, while briefly characterizing the changes in the relationship between the main characters: “At first, his feelings for young Albina resemble a romantic dream,” the researcher notes, “then it develops, grows stronger, acquiring earthly beauty and naturalness.”

"The Rougon Career" is the very first book by Emile Zola from the twenty-volume series of novels about the Second Empire "Rougon-Macquart". When starting his monumental work, the writer spent a year working in the Paris National Library studying a huge number of books, reference books, studies on psychology, medicine, physiology and history. Zola indicated that his series would be based on two ideas: "The first is to study in one family the questions of blood and environment, to follow step by step the reasons that contribute to the development of different characters in the children of the same father, different passions due to crossbreeding and special living conditions. The second is to study the entire Second Empire, from the coup d'état to the present day, to embody in types the modern society of scoundrels and heroes. Thus to capture an entire social era in facts and show it in thousands of details of customs and events."

"The Rougon Career" tells the story of the founder of this family - Adelaide Fouque, who gave birth to a son Pierre from her husband Rougon, and when he died, two more children from her lover Macquart: Antoine and Ursule. Her legitimate son Pierre is the main character of the novel. All his life he dreamed of fame and enrichment, and only in old age through a revolutionary coup, in which, in fact, he behaved like a coward and walked over other people's heads, Pierre achieved his goal.

Quote: "Granou almost suggested the tactics that worked out so well the day before: hide and wait until the rebels pass through Plassans, and then win on the empty streets."

I found this novel very heavy, boring and rude. Its kind-hearted and loving heroes suffer, and the greedy and cowardly ones, having dipped their hands in blood, remain the winners. Oddly enough, most of Zola's novels do not have a happy ending. Of the six I have read, "Rougon-Macquart" and "The Belly of Paris" were the ones I did not like the most, but "Scum" and "The Ladies' Paradise" are my favorites, especially since they are about one character - Octave Mouret, in whose life everything is fine.

It seems that French Zola scholars, "rereading" their classic and discovering much that is new and interesting in his legacy, do not take into account many aspects of the problematic and artistic features of his prose, being carried away by private aspects of his creative method. Most often, Western literary scholars work in a direction opposite to the sociological approach of

some of our philologists to the literary legacy of the French author. Thus, we are dealing with extremes, each of which is hardly a completely adequate view of the writer's artistic world. Despite the existence of a significant number of works on the work of E. Zola, the theme of the relationship between men and women cannot be considered deeply and systematically studied. The themes of love and marriage, and their artistic embodiment in the novels of the French writer, did not become the central object of research in scientific literature. Reflecting on love and marriage in letters, journalistic works, thinking about the causes of disharmony in relations between the sexes, Zola looked for ways to eliminate these causes. He opposed the dominance of physiology to the harmony of the physical and spiritual in the relations of a man and a woman. Denying the presence of feelings in adultery, advocating for marital love, he reflected on the ways of preparing a girl and a boy for marriage. Thus, Zola considered it important to eliminate the difference in worldview existing between a man and a woman by educating the weaker sex to be stronger. He spoke out against the polygamous lifestyle of modern young men and proclaimed love for a single woman as an ideal. On the other hand, in his opinion, a girl should also develop feelings for a single man. Zola put mutual understanding and cooperation at the forefront as a guarantee of smooth and long-term relations and glorified childbirth as the most important function of the human race. Zola's artistic method (and naturalism in general) is characterized by an appeal to the physiology of individuals. The interest in the physiological side of the relationship between men and women, traditional for French literature (beginning with medieval lyric poetry and chivalric romance), was manifested in the works of naturalists (earlier in Flaubert) through the depiction of the sexual instinct dominating the actions of the characters. Zola's heroes, just like the heroes of the Goncourts, Cearat, Alexis, Huysmans, Maupassant, are unable to resist the desires of the flesh. In the novels of naturalists, the nature of instinct was thus artistically shown, the theoretical justification of which would be formulated later in the works of Freud and his followers. In the novels of the last cycles, the writer departs from the focus on impartiality of narration, allows himself to "leap into a dream" (as he calls it) and in the works of the series "Four Gospels" he embodies youthful ideas about the triumph of a family union based on love. Zola the reformist, continuing the traditions of French philosophical thought (Fourier, Leroux), literature (social-utopian novels of Balzac, Georges Sand) considered the family to be the main institution from which the reorganization of society begins. At the same time, in the relationships of the heroes of the writer's last works, natural attraction (physiological aspect) and common interests (spiritual aspect) are combined. Zola, thus, speaks out against the power of the "blind instinct" described by naturalists, but also condemns the "disembodied" love of many romantics.

Anahtar kelimeler: Emil Zolya, Rugon McGart, aile, tarihsel bağlam

References

Zola E. Collected works: in 26 volumes / E-Zola. - M., 1960-1967

Criticism. E. Zol's novel cycle "Rugon-Macquart." Artistic and ideological-philosophical unity / Saratov, 1984.

Kuchborskakh E. I. Realism of Emile Zola: “Rougon-Macquart” and the problems of realistic art of the 19th century. in France / E, P. Kuchborskaya. - M., 1973.

Lanu A, Hello, Emile Zola! / A. Lanu. - M., 1966.

Puzikov A.I. The Life of Zola // Portraits of French Writers. Life of Zola / A. I. Puzikov. - M., 1981.

Emile Zola: bibliogr. decree. - M-, 1974.

STUDIES IN ASHIG ART AND FOLKLORE
AŞIQ SƏNƏTİ VƏ FOLKLORŞÜNASLIQ ARAŞDIRMALARI

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji Fakültesinin Edebiyatın Tedrisi Teknolojisi Bölümünün

Baş Öğretim Üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

Aşıq ədəbiyyatı Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi sərvətidir. Aşıq ədəbiyyatı özündə milli-mənəvi dəyərləri, xalqın adət-ənənəsini, gündəlik həyat tərzini, dilini , mədəniyyətini və s. xüsusiyyətləri təcəssüm etdirir. Aşıq ədəbiyyatının kökü şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnir , rişələri, budaqları isə yazılı ədəbiyyatla bağlıdır. Azərbaycan folklorşünaslığında aşıq ədəbiyyatı ilə bağlı çoxsaylı araşdırmalar aparılmışdır. Bu tədqiqatlarda aşıq ədəbiyyatının təsnifi, onun təsəvvüf ədəbiyyatı ilə bağlılığı, aşıq ədəbiyyatının mövzu və ideya xüsusiyyətləri və s. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Aşıq sənətinə dair aparılmış tədqiqatlar bu sənətin öz mənşəyi etibarilə təsəvvüfdəki haqq aşiqliyi, vəhtədi-vücud ideyaları ilə bağlı olduğunu göstərir. Azərbaycan klassik məhəbbət dastanları başdan-başa haqqa aşiqlik ideyası üzərində qurulmuşdur və bu dastanların əsas qəhrəmanları haqq aşiqləridir. M.H.Təhmasib yazır ki, "məhəbbət dastanlarında buta almış aşiqlər öz sevgililərinə çatmaq üçün min bir əziyyətə düçar olur və onlara Xızır, Əli, dərviş və başqa xariqüladə qüvvələr də kömək edir"(9, 79).Məhərrəm Cəfərli məhəbbət dastanlarında buta almış qəhrəmanın ucaldığı yeni məqam haqqında yazır ki, "indi onlar Haqq – Allah yolunun yolçularıdır. Onlar heç nədən və heç kimdən qorxmadan öz məqsədlərinə doğru addımlayırlar. Zəhər quyusundan salamat çıxırlar, cəllad baltasından möcüzəli şəkildə xilas olurlar. Bunlar adi insanın fiziki gücü çərçivəsində deyildir. Bütün bu gücü, bu qüvvəni, bu qabiliyyətləri onlar İlahidən buta almışlar. Buta İlahidən gəlmə taledir. Bu baxımdan, Allah dünyanın yaradıcısı kimi, öz bəndəsinə seçim edir və onu öz missiyasının yolçusuna çevirir"(1, 123-124).

Beləliklə, aşıq yaradıcılığının ən fundamental janrlarından olan məhəbbət dastanlarının qəhrəmanları Haqq aşiqləri – öz sevgilisinin cismində və simasında Allaha aşiq olmuş qəhrəmanlardır. Məhərrəm Qasımlı göstərir ki, "dini-təsəvvüfi örtüyü və xalq yaradıcılığına məxsus mübaliğəni nəzərdə saxlamaqla "haqq aşığı" titulu barədə əsasən o qənaəti qəbul etmək lazımdır ki, bədahətən çalıb-çağırmaq istedadı olan və orta əsrlər təsəvvüf dünyagörüşünə dərindən yiyələnən el sənətkarları bu adla tanınmışlar. Saz sənətinə öyrənmə yolu ilə yiyələnən, bu sənətin kamil bilicisinə çevrilən, lakin istedad vergisindən ("haqq vergisindən") məhrum olan sənətkarlar isə sadəcə "aşıq" deyə çağrılmışlar... Aşığın ilahi aləmlə, haqq dünyası ilə əlaqəsinə, müqəddəs ruhlarla bağlılığına inamın əlamətidir ki, o, fəaliyyət göstərdiyi bütün zamanlar boyu toxunulmaz sayılmışdır. El arasında "Aşıq haqq aşığıdır, ona zaval yoxdur", "Aşıq el anasıdır", "Aşığın dilinə yasaq yoxdur"- kimi məsəlvari deyimlərin yayılması, heç şübhəsiz ki, bu səbəbdəndir... El inamına görə həqiqi aşığa- haqq aşığına Tanrı vergisi verilir.

"Tanrı vergisi", "Allah vergisi", "haqq vegisi" və ya sadəcə olaraq "vergi" adlanan həmin folklorik məfhumun arxasında isə aşığın ilahi aləm və ruhlar dünyası ilə qeyri-adi əlaqəyə malikliyi barədə mifoloji-irfani təsəvvür, daha dəqiq ifadə eləsək, bir növ kontaninasiya halında olan inanış toplusu dayanır" (7, 102-103).

Aşıq yaradıcılığının ən fundamental janrlarından olan məhəbbət dastanlarının qəhrəmanlarının Haqq aşiqləri olması birbaşa təsəvvüfi-irfani ideologiya ilə bağlı idi. Hüseyn İsmayılov yazır ki, İslamın əsas müddəası – «Allahdan başqa Allah yoxdur» («La ilahə illəllah») bütün müsəlman arealında dominant tezis kimi qəbul olunur. Sufi redaksiyası isə Tanrıya (Allaha) münasibəti «Allahdan başqa heç nə yoxdur» müddəasında ifadə edərək hər şeyin ondan yarandığını və hər şeyin ona dönəcəyini («İnna illahi və inna ileyhi raciun») məhz «Qurani-Kərimin» özündən çıxış etməklə din üzərində, onun əsasında fəlsəfə yaratdı. Bu fəlsəfəyə görə, Tanrıya qovuşmaq (vəhdəti-vücud), onda ərimək (fənafillah), mürəkkəb vəhdətin – tamın üzvi hissəsinə çevrilmək üçün irfani davranışların xüsusi funksional modelləri, təlimləri və qaydaları vardır (4, 5-6).

Bu cəhətdən, təsəvvüf, irfan, Allaha aşiqlik aşıq yaradıcılığının ruhunun ayrılmaz bir parçasıdır. Uşaqlıqdan aşıq mühitində böyümüş, mənəviyyat dünyası, bədii-estetik zövqü aşıq mahnıları, dastanları ilə formalaşmış M.İbrahimov, heç şübhəsiz, "aşıq" sözünün "aşiq" sözündən olduğunu və Allaha – Haqqa aşiqlik mənasını ifadə etdiyini çox gözəl bilirdi. Lakin ateist bir ideologiyaya əsaslanan dövlətdə yaşayan M.İbrahimov bunu açıq ifadə edə bilməyib, "vurğun" sözündən istifadə etmişdir.

M.İbrahimova görə, aşıq – öz sənəti və sənətkar şəxsiyyəti ilə xalqa bağlı, xalqın bağrından qopmuş, onun arzu və istəklərini ifadə edən yaradıcı varlıqdır: "Əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərindən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər. Ustad və kamil aşıqlar sözə və saza yüngül baxanlara, onu əyləncə, ucuz şöhrət və gəlir vasitəsi hesab edənlərə nifrət bəsləmişlər. Əsl sənətkarların sazı və sözü xalq ruhunun tərcümanı olmuş, xalqın şirin arzularından, romantik xəyallarından, odlu həsrətlərindən, sevinc və kədərindən yaranmışdır. Həqiqi aşıq sazını sinəsinə basıb, oba-oba, kənd-kənd vətəninin hər bucağını dolanmış, aranında, dağında olmuş, kəndlilərin daxmasında, taya dibində, şum qırağında, çobanların arasında çalıb-oxumuşdur. Duzlu sözü və sazı ilə xalqın ruhunu oxşamış, zəhmətkeş adamlara havadar çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, əsrlər boyu Azərbaycan kəndlisinin aşıqsız keçən bir toyu-bayramı olmamışdır. Kəndli xoş günündə evinin yuxarı başında aşığı oturtmuşdur" (5, 388).

Müəllifin aşıq haqqında böyük sevgi və vurğunluqla yazdığı bu fikirlərdə, aşıq sənətinin bütün sosial mahiyyəti ifadə olunmuşdur. Ədibin xüsusilə "əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərindən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər" fikrini heç də mübaliğə saymaq olmaz. Azərbaycan xalqı "Aşıq elin anasıdır" demişdir. Bu cəhətdən aşıq həm də elin ağsaqqalı, öndə gedəni, onun sözünü deyəndir. Aşıq yaradıcılığı təkcə sevgi lirikasından ibarət deyildir. Aşığın bədii söz yaradıcılığının əhəmiyyətli hissəsini ictimai lirika təşkil edir.

Paşa Əfəndiyev göstərir ki, aşıq poeziyasının ənənəvi mövzuları üç əsas istiqaməti əhatə edir:

1. Məhəbbət lirikası;
2. İctimai-siyasi lirika,
3. Dini mövzular (2, 241-242).

Mürsəl Həkimov da orta əsrlər aşıq lirikasının mövzu baxımından «məhəbbət lirikası» və «ictimai-siyasi motivlər» olaraq iki qrupda səciyyələndirmişdir(3, 19).Qara Namazov da aşıq yaradıcılığında ictimai mövzularla yanaşı, məhəbbət və təbiət mövzularından da bəhs etmişdir (8, 91-106).Həmçinin Nazilə Məmmədova Aşıq Hüseyn Şəmkirlinin poeziyasının tematik xüsusiyyətlərindən danışarkən iki qrupu qeyd etmişdir: məhəbbət lirikası və ictimai-fəlsəfi motivli şeirlər (7, 25-32).

KAYNAKLAR

1. Cəfərli M. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. Bakı: Elm, 2000, 266 s.

2.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

3.Həkimov M. Azərbaycan klassik aşıq yaradıcılığı. Bakı: APİ, 1982, 87 s.

4.İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22

5.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

6. 113.Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.

7.Məmmədova N. Aşıq poeziyasında mövzu və janr əhatəsi (Aşıq Hüseyn Şəmkirlinin poetikası əsasında). Bakı: ADPU, 1999, 135 s.

8.143.Namazov Q. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı: Yazıçı, 1984, 193 s.

9.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

LATIN QRAFİKASI ƏSASINDA ORTAQ ƏLİFBANIN YARADILMASI- ÜMUMTÜRK ƏDƏBİ DİLİNİN MEYDANA GƏLMƏSİNİ REALLAŞDIRACAQ AMİL KİMİ

ZEMFİRA İSAXAN KIZI ABBASOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bakı, Azərbaycan

http://orcid.org/0000-0001-2673-8634

ÖZET

Makalede, ortak Türk yazı dilinin ortaya çıkmasını gerçeğe dönüştürecek faktörler olan Latin alfabesine dayalı ortak bir alfabenin oluşturulması tartışılmaktadır. Afag Gurbanov'un tüm bu veya diğer konularda, yani alfabenin oluşumu, en yaygın alfabeler ve modern zamanlarda yaygın olan alfabeler üzerine kendi bilimsel araştırması vardır. Türk dünyası için son derece gerekli olan bu sorunun çözümü, Türkologlar da dahil olmak üzere tüm aydınların acil görevidir. Türkçe konuşan halklar için hazırlanan ortak alfabe, tüm dünyanın ilgisini çeken evrensel alfabe sorununun çözümünde ileri bir adım olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu adım, ortak yazıma giden yolun deneyimini ve geleneğini genişletiyor ve bunun imkânının gerçekleşmesine hizmet ediyor.

Anahtar kelimeler: alfabe, Tüm Türk yazı dili, imla, Azerbaycan alfabesi

Summary

The article discusses the creation of a common alphabet on the basis of Latin script - the factors that will make the emergence of the common Turkish literary language a reality. Afag Gurbanov has his own scientific research on all these or other issues, namely, the formation of the alphabet, the most common alphabets, and the alphabets that are widespread in modern times. The solution of this problem, which is extremely necessary for the Turkic world, is an urgent task for all intellectuals, including Turkologists. The common alphabet prepared for the Turkic-speaking peoples can be evaluated as a step forward in solving the universal alphabet problem, which has attracted the interest of the whole world. Because this step expands the experience and tradition of the path towards common writing and serves the realization of its possibility.

Key words: alphabet, All-Turkic literary language, orthography, Azerbaijani script

Məlumdur ki, insanlar öz nitqlərini fonetik cəhətdən təhlil etməyə alışdıqları zaman səsləri işarələrlə, yəni hərflərlə əks etdirməyə başlamışlar. Sözdəki səslər hərflərlə göstəriləndən sonra əlifba meydana çıxmışdır. Əlifbanın əmələ gəlməsi ilə bağlı dünya alimləri arasında müxtəlif fikirlər vardır. Bütün bu və ya başqa məsələlərə, yəni əlifbanın meydana gəlməsi, ən çox yayılmış əlifbalar, müasir dövrdə geniş yayılmış əlifbalar haqqında Afaq Qurbanovun öz elmi axtarışları vardır.

Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçməyin zəruriliyini elmi faktlarla əsaslandıran Afat Qurbanov bu əlifbanı yeni yox, tarixən işlənmiş, repressiyaya uğramış əlifbanın yenidən bəraət qazanması kimi əsaslandırdı. Sonradan o, latın qrafikası əsasında ortaq əlifbanın yaradılmasını ümumtürk ədəbi dilinin meydana gəlməsini

reallaşdıracaq amil kimi görməyə başladı. Müəllif yazır: "Ortaq əlifba türkdilli xalqların tarixini, ədəbiyyat və mədəniyyətini, folklorunu, adət-ənənələrini öyrənməkdə, təbliğ etməkdə böyük rol oynaya biləcəkdir». (2, s.43) Türk Dünyası üçün son dərəcə zəruri olan bu problemin həlli bütün ziyalıların, o cümlədən türkoloqların qarşısında təxirəsalınmaz bir vəzifə kimi durmaqdadır. Afat Qurbanovun iştirakı ilə 1993-cü ilin mart ayında Türkiyənin Ankara şəhərində 6 türk dövlətinin - Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə və Türkmənistan nümayəndələrinin iştirakı ilə ortaq əlifba tövsiyə edildi. Ortaq əlifbanın başlıca məqsədi bundan ibarətdir ki, milli əlifbalar yaradılarkən türk dillərinin hər birinin fonemlərini əks etdirməyə imkan olsun. Hazırlanmış 34 hərfdən ibarət əlifba bütün türk xalqlarının fonemlərini əks etdirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Türkdilli xalqlar üçün hazırlanmış ortaq əlifba bütün dünyanın marağına səbəb olan universal əlifba probleminin həllində irəliyə atılan addım kimi də qiymətləndirilə bilər. Çünki bu addım ümumi yazıya doğru yolun təcrübə və ənənəsini genişləndirib onun mümkün ola biləcəyinin reallaşmasına xidmət edir.

Onu eyni zamanda narahat edən Azərbaycan yazısının orfoqrafiyasında bəzi orfoqrafik tələblərin unudulması və bəzi səbəblər nəticəsində az olmayan xoşagəlməz halların baş verməsidir. Hərc-mərclik o həddə gəlib çatıb ki, bir çox hallarda rəsmi qüvvədə olan orfoqrafik qaydalara əməl olunmur. Mövcud "Qaydaları" bəyənməyənlər özlərini "yenilikçi" kmi göstərməyə cəhd edirlər. Nəşriyyatlarda və mətbuat səhifələrində mövcud "Qaydalara" qarşı hücum, "yeni" qayda yaratmaq istiqamətində yarışlar müşahidə olunur.

Orfoqrafik bəla Azərbaycanı bütövlükdə bürüyüb. Azərbaycanın şəhər və kənd tipli yaşayış məntəqələrinin, küçə və meydanlarında, müəyyən mövzu və məqsədli divar lövhələrində sözlərin yazılışının təhrif olunmasına addımbaşı rast gəlmək mümkündür. Bakı küçələrinin birindəki lövhədə bərbərxana sözü səhvən bər-bərxana formasında yazılmışdır. Belə gözağrıdan yazılar minlərlədir. A. Qurbanov belə hesab edirdi ki, "zamanəmizdə belə qüsurların artmasının əsas səbəbləri orfoqrafiya qaydalarının köhnəlməsi, yararlı orfoqrafik sözlüyün olmaması və orfoqrafik nəzarətin zəifləməsi-unudulmasıdır." (1, s. 18)

Xüsusi qayğı və nəzarət tələb edən müasir Azərbaycan orfoqrafiyasının qaydalar sisteminə dair apelyativ və onomastik vahidlərin, alınma söz və ünsürlərin yazılış qaydaları: alınma dil vahidlərinin Azərbaycan orfoqrafiyasının fonetik prinsipinə uyğun və eləcə də alınma söz və ifadələrin mənbə dildə olduğu kimi yazılması orfoqrafik səhvlərin olmaması deməkdir. O, Azərbaycan yazısının orfoqrafiyası sahəsində tətbiqi dilçilik üzrə qarşıda bir sıra vəzifələrin həllinin olduğunu qeyd etmişdir. Bu vəzifələrə o:

1. Taməhatəli orfoqrafiya qaydalarının hazırlanmasını
2. Orfoqrafiyanın sadələşdirilməsini
3. Orfoqrafiya qaydalarının geniş müzakirəsinin keçirilməsini
4. Orfoqrafik sözlük və lüğətlərin yaradılmasını
5. "Qaydalar"a düzgün əməl edilməsi üçün müntəzəm orfoqrafik nəzarət zəruriliyini aid etmişdir.

Azərbaycan orfoepiyası qədim yaranma və inkişaf tarixinə malikdir. Bu sahədə zaman-zaman böyük işlər görülmüş, xeyli miqdarda milli orfoepik qaydalar müəyyənləşdirilib, ictimaiyyətin sərəncamına verilmişdir.

A. Qurbanov belə hesab edirdi ki, " orfoeik qaydalar ədəbi tələffüzün başlıca komponentlərindən biridir. Orfoepik qaydalar məzmunca üç qrup təşkil edir və hər birinin özünəməxsus linqvistik tələbləri vardır." (1, s.28) O, bu qaydalara: fonem tərkiblərinə məxsus

qaydaları, söz və ifadələrin tələffüzünə məxsus qaydaları, qrammatik formaların tələffüzünə məxsus qaydaları aid edirdi.

O belə hesab edirdi ki, "lüğət hər bir xalqın tarixində olduğu kimi, azərbaycanlıların fəaliyyətində də mədəni hadisə səviyyəsində qiymətləndirilmişdir. Yaradılan hər bir lüğət mənəvi mədəniyyət səhifələrini təşkil edir. " (1, s. 33)

A. Qurbanov XXI əsrdə Azərbaycan lüğətçiliyinin qarşısında mühüm vəzifə kimi aşağıdakı lüğətlərin yaradılmasını vacib hesab edirdi:

1. "Azərbaycan dilinin böyük leksik lüğəti"nin hazırlanmasını
2. "Azərbaycan dilinin böyük frazeoloji lüğəti"nin yaradılmasını
3. "Azərbaycan dilinin böyük onomastik lüğəti"nin yaradılmasını
4. Terminoloji lüğətlərin tərtibi
5. "Müasir Azərbaycan dilinin etimoloji lüğəti"nin yaradılmasını
6. Mahmud Qaşqarlının "Divani-lüğət-it türk" əsərinin Azərbaycan dilində nəşri
7. Azərbaycan dili ilə bağlı qədim lüğətlərin -əsərlərin nəşri
8. "Azərbaycan dilçiləri ensiklopediya"sının hazırlanması

A.Qurbanov eyni zamanda linqvotərcüməşünaslıq problemlərinə də toxunmuşdur. O, bədii və linqvistik tərcümə, tərcümənin növləri və s. məsələləri də araşdırmışdır. Dilçilik elminə dair ümumi biblioqrafiyalar və onların növləri, annotasiyalı biblioqrafiya, dilçilərə aid fərdi biblioqrafiyalar onun araşdırdığı sahələr və istiqamətlərdir.

1988-ci il noyabrın 25-26-da Afad Qurbanovun təşkilatçılığı ilə "Azərbaycan terminologiyası problemləri"nə həsr olunmuş respublika elmi-praktik konfransı keçirilib. Həmin konfransda respublikamızın tanınmış elm adamları ilə yanaşı, Rusiyadan İ.E.Ojiqov, Moldovadan K.M.Tenase, Ukraynadan S.O.Sokolova, Türkmənistandan M.Annanurova və M.Redjepova kimi alimlər iştirak ediblər. Konfransı giriş sözü ilə Azərbaycan SSR EA-nın vitse-prezidenti akademik Cəmil Quliyevin açması, SSRİ EA Elmi-Texniki Terminologiya Komitəsinin elmi katibi A.Z.Çapovskinin "Dünya elmi terminologiya məktəbləri" adlı məruzə ilə çıxış etməsi də konfransın yüksək elmi səviyyədə keçirildiyini, hətta beynəlxalq səviyyəli bir konfrans təəssüratı yaratdığını sübut edir. Bütün bunları reallaşdıran isə APİ-nin rektoru professor Afad Qurbanov olub.

Həmin konfransda Afad Qurbanovun "Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr" mövzusunda etdiyi məruzəsi tezislər şəklində çap olunub. 12 bənddən ibarət bu tezislərin nəinki hər bəndi, hətta hər cümləsi belə dilçiliyimiz üçün faydalıdır.

Müqayisə və qarşılaşdırmalar göstərir ki, müəllif əvvəlcə Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyətini şərh edir, terminlərlə bağlı görülmüş işlərin ümumi mənzərəsini yaradır.

Konkret desək, həmin tezislərin ümumi semantik tutumundan bəlli olur ki, 1988-ci ilədək müxtəlif sahələri əhatə edən zəngin milli terminlər xəzinəsi yaranıb, 200-ə qədər ikidilli (rusca-azərbaycanca, azərbaycanca-rusca), çoxdilli və izahlı terminoloji lüğət nəşr olunub, Azərbaycan terminologiyasının nəzəri, eləcə də praktik məsələləri ilə bağlı bir neçə dissertasiya müdafiə edilib, monoqrafiyalar çap olunub, kifayət qədər məqalələr yazılıb, EA-nın Rəyasət Heyəti yanında fəaliyyət göstərən Terminologiya Komitəsi tərəfindən terminlər sisteminin nizama salınması və təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilib və s. Bu isə o deməkdir ki, Afad Qurbanov Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyətini işıqlandırarkən ən əsas məsələləri nəzərə alıb. Tezislərin əsas hissəsində isə terminlərlə bağlı problemlər,

qarşıda duran vəzifələr müəyyənləşdirilib. Afad Qurbanov qısalıq, konkretlik, dəqiqlik, təkmənalılıq, üslubi neytrallıq kimi xüsusiyyətlərə malik terminlərlə bağlı problemləri müəyyənləşdirərkən ən kiçik detalı belə kənarda qoymayıb, bir növ, Azərbaycan terminologiyası problemlərinin həllinə dair proqram hazırlayıb. Burada müəllifin fikirlərindən bir neçəsini xatırlatmaq lazım gəlir: alınma terminlərə çox yer verilir; termin yaradıcılığında dilimizin daxili imkanlarından kifayət qədər istifadə edilmir; Azərbaycan dili terminologiyası zənginləşdirilməli, bütün sahələri əhatə edə biləcək mükəmməl terminlər lüğəti hazırlanmalıdır; ali məktəblərdə, həmçinin elmi-tədqiqat institutlarında xüsusi terminologiya şuraları yaradılmalıdır; termin yaradıcılığı məsələləri ilə bağlı müzakirələrə həmişə ciddi ehtiyac duyulur; terminologiyaya dair proqram, dərslik və dərs vəsaitləri hazırlanmalıdır… Qeyd edək ki, müəllifin problem kimi qaldırdığı məsələlərin bir çoxu bu gün öz həllini tapıb.

Haqqında bəhs etdiyimiz tezislərdə diqqət çəkən əsas məqamlardan biri də budur ki, Afad Qurbanovun 30 il əvvəl problem kimi dəqiqləşdirdiyi məsələlərin bir qismi bu gün də problem olaraq qalmaqdadır. Bu mənada həmin tezislərdən 11-ci bəndi burada eynilə təqdim etmək lazım gəlir: "İdarə və müəssisələrdə aparılan sənədlər, xüsusilə kargüzarlıq, hüquqşünaslıq, mühasibat və maliyyə işlərində ciddi termin kasadlığı hökm sürür. Bu kasadlığı aradan qaldırmaq üçün həmin sənədlərə dair termin lüğətləri hazırlamaq olduqca vacibdir". Yekun kimi onu da deyək ki, Afad Qurbanov Azərbaycan terminologiyası məsələlərinə təkcə yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz 12 bənddən ibarət tezislərində deyil, ümumən bütün əsərlərində bu və ya digər dərəcədə münasibət bildirib.

3.Onomastika sahəsində.

Azərbaycan dilçilik tarixində elmi məktəb yaratmış az sayda dilçilərimiz mövcuddur. XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi mərhələ hesab olunur və bu mərhələdə Azərbaycan onomalogiyasının müstəqil nəzəri dilçilik şöbəsi – elmi məktəb kimi formalaşması bilavasitə akademik Afad Qurbanovun adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Müasir Azərbaycan ədəbi dili zəngin lüğət tərkibinə malik, inkişaf etmiş dillərdən biridir. Bu dilin lüğət tərkibinin böyük bir qatını onomastik leksika – xüsusi adlar silsiləsi təşkil edir. Onomastik leksikaya daxil olan söz qrupları müəyyən ictimai tarixi inkişafın məhsulu olub, mənsub olduğu xalqın həyatını əks etdirən əvəzsiz söz sərvətidir. Onomastik leksikanın hərtərəfli tədqiqi müasir dil, dialektologiya, dil tarixi və s. sahələrin öyrənilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan dilçiliyində uzun müddət tədqiqatdan kənarda qalmış onomastik leksikanın öyrənilməsinə təxminən XX əsrin 50-ci illərindən başlanılmışdır. Lakin bu tədqiqatlar birtərəfli aparılmış, xüsusi adlar qrupunun linqvistik cəhətdən hərtərəfli tədqiqinə meyl təsadüfi xarakter daşımış, onomastik leksikanın öyrənilməsində sistemsizlik, natamamlıq özünü göstərmiş, fundamental araşdırmalar aparılmamış, yalnız etimoloji ehtimallar irəli sürülmüşdür. Bu isə, hər şeydən əvvəl, həmin elm sahəsinin nəzəri və praktik problemlərini özündə əks etdirən əsərlərin olmaması ilə bağlı idi.

Ümumi dilçilik və Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemlərinə həsr edilmiş fundamental elmi-tədqiqat əsərlərinin və dərsliklərinin müəllifi, nəzəri və praktik məsələlər üzrə ən məhsuldar alimlərimizdən olan professor Afad Qurbanov öz tədqiqatlarını, əsasən, dilçiliyimizin az öyrənilmiş sahələrinə həsr etmişdir.

Alim uzun illər ərzində onomastika məsələləri ilə daha çox maraqlanmış, tədqiqatlar aparmış, yeni-yeni nailiyyətlər əldə etmişdir. A.Qurbanovun onomalogiyaya dair ilk əsəri 1956-cı ildə Tbilisidə çap olunan «Azərbaycan şəxs adlarının xüsusiyyətləri» məqaləsi olmuşdur. Sonradan tədqiqatçı bir-birinin ardınca «Müasir Azərbaycan ədəbi dili» (1985, «Onomalogiya» bölməsi),

«Azərbaycan onomastikası» (1986), «Azərbaycan onomalogiyası məsələləri» (1986), «Poetik onomastika» (1988), «Onomalogiyaya dair elmi-metodik göstərişlər» və s. kimi kitablarını nəşr etdirərək dilimizin bu sahəsinin öyrənilməsinə düzgün elmi istiqamət vermiş, Azərbaycan onomalogiyasının müstəqil bir şöbə kimi formalaşmasının əsasını qoymuşdur.

Professor A.Qurbanov belə düşünürdü ki, hər bir söz geniş araşdırılmalıdır. Dildə mənasız söz yoxdur və ola da bilməz, hər bir söz və ifadə müəyyən məna daşıyır. Bununla belə, bəzi sözlər bir deyil, bir neçə məna ifadə edə bilər. Dilimizdəki şəxs adlarının, demək olar ki, hamısı apelyativ mənalı leksik vahidlərdir. Apelyativ söz onomastik vahid olandan sonra o, xüsusi ada çevrilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Qurbanov A.Tətbiqi dilçilik problemləri. Bakı, 2003, 49 səh.
2. Afad Qurbanov-70. Bakı, Elm, 1999, 92 səh.
3. Sadıqova S. Dilçilik elmində Afad Qurbanov irsi. İstanbul, İmak, 2019, 200 səh.
4. Qurbanov. Ümumi dilçilik.II cilddə, II c., Bakı, Maarif, 1993, 555 səh.

RESEARCH OF ASHIG LITERATURE IN TERMS OF METHODOLOGY AND GENRE CHARACTERISTICS (BASED ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF M. IBRAHIMOV)

AŞIQ ƏDƏBİYYATININ METODOLOJİ VƏ JANR XÜSUSİYYƏTLƏRİ BAXIMINDAN ARAŞDIRILMASI (M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİ ƏSASINDA)

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji Fakültesinin Edebiyatın Tedrisi Teknolojisi Bölümünün

Baş Öğretim Üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

Akademik M.İbrahimov 1960-cı ildə yazırdı ki, "əsrlər uzunu yaranıb inkişaf etmiş aşıq yaradıcılığı istər məzmunu, istər forması etibarilə zəngin və rəngarəngdir. Burada həm sevgi, həm ictimai-siyasi, həm də əxlaqi-fəlsəfi mövzular işlənmişdir. Burasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sevgi motivləri aşıq yaradıcılığında nə qədər çox yer tutsa da, xalqın həyatı, gələcək haqqındakı xəyalları, fəlsəfi və estetik görüşləri, zalımlara nifrəti, bəylər, xanlar, burjua soyğunçuları və xarici işğalçılarla mübarizəsi öz əksini tapmışdır. Məhz buna görə də xalqın nəzərində aşığın səsi haqqın səsi olmuşdur"(4, 389).

Bütün bunlar göstərir ki, M.İbrahimovun "əsl aşıqların saz və sözdən xalqın mübarizəsində kəsərli silah kimi istifadə etmələri" haqqındakı fikri tarixi gerçəkliyi ifadə edir. Aşıq yaradıcılığında ictimai mövzuların əsas yer tutması bunun sübutudur. Ədibin öz ifadəsindən istifadə etsək, "əsl aşıqlar" həmişə haqsızlığa qarşı çıxmış, xeyiri, haqqı tərənnüm edib, şəri, nahaqqı, zülmü pisləmişlər. P.Əfəndiyev də yazır ki, "Azərbaycan xalqının həyatında, mübarizə tarixində elə bir əhəmiyyətli, təsirli hadisə olmamışdır ki, aşıqlar ona öz münasibətini bildirməsinlər. Aşıq poeziyasında xalqın misilsiz qəhrəmanlıq hünəri, azadlıq uğrunda mübarizəsi, dünyagörüşü, həyat və məişəti, istək və arzuları, gələcəyə inamı öz bədii əksini tapmışdır. Aşıq həmişə el içində məclislərdə oxumuşdur. Xalqın xoşuna gəlməyən heç bir qoşma aşıq tərəfindən ikinci dəfə oxunmamışdır, çünki aşıq məclisdə dinləyicilərin arzusu, xahişi ilə hərəkət edir, onların zövqünü oxşayır, sifarişini yerinə yetirir" (3, 241).

M.İbrahimov aşıq sənətinin böyüklüyü və gücünü onun xalqın mənəviyyatına yaxın olmasında görmüşdür: "Aşıq sənəti böyük sənətdir, xalqa çox yaxın və doğmadır. Xalqın həyatının, məişətinin müxtəlif cəhətləri, adət-ənənələri, zövqü və təsəvvürləri bu sənətdə əks olunur. Aşıq dastanları yazılışı etibarilə, hadisələrin inkişafı, təsvir vasitələri və insan surətlərinin canlandırılması etribarı ilə xalq dastanlarına və nağıllarına çox yaxındır. Bütün xalq yaradıcılığı kimi aşıq sənəti də əsasən realist sənətdir. Mövzusu xalq həyatından alındığı kimi, təşbehləri, obrazlı sözləri və ifadələri də xalq dilindən alınmış, bu dilin qanunlarına və tələblərinə müvafiq işlənmişdir. Aşıq şeirlərinin və aşıq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalq ruhuna yaxınlığı aydın gözə çarpır. Aşıq şeirlərini çox zaman adi danışıq dilindən seçmək olmur. Eyni zamanda bu şeirlərdə hecanın ən oynaq, ən ifadəli vəznləri işlənmişdir" (4, 388).

Nəzərə almaq lazımdır ki, M.İbrahimov hər şeydən əvvəl Azərbaycan dilinin bədii incəliklərinə dərindən bələd olan istedadlı yazıçı idi.

Onun yazıçı istedadı, dilinin bədii şirinliyi müəllifin elmi yazılarında da özünü açıq şəkildə büruzə verir. Bu cəhətdən M.İbrahimovdan verdiyimiz sonuncu sitatda çox sadə bədii dilləböyük elmi mətləblər ifadə olunmuşdur. Həmin sitat-abzası dərindən təhlil etdikdə müəllifin aşıq sənəti haqqındakı estetik düşüncələrini aşkarlamaq olur. Bu cəhətdən böyük yazıçı və ədəbiyyatşünasa görə:

– Aşıq sənətinin bütün gücü və əzəməti bu sənətin xalqın mənəviyyat dünyası ilə birbaşa bağlılığı ilə şərtlənir;

– Aşıq sənəti xalqın bütün milli kimliyini, etnoqrafik özünəməxsusluğunu əks etdirməklə xalqın varlığının sənət aynasına çevrilir;

– Aşıq yaradıcılığı bütün janr strukturu etibarilə xalq yaradıcılığının janr spesifikasını əks etdirir;

– Aşıq yaradıcılığı gerçəkliyi ideallaşdırmanın ən yüksək səviyyəsində belə xalqın həyatından ayrı düşmür. M.İbrahimov bunu realizm adlandırır.

– Aşıq yaradıcılığı dil estetikası baxımından bütövlükdə xalq dili əsasında formalaşır;

– Aşıq söz və musiqi yaradıcılığı vəhdətdədir və bu vəhdət özünün bədii-estetik gücünü xalqın poetik ruhundan alır.

Qeyd edək ki, sonuncu tezis mühümdür. M.İbrahimovun "Aşıq şeirlərinin və aşıq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalqın ruhuna yaxınlığın aydın gözə çarpması" haqqındakı fikri çox mürəkkəb mətləblərdən soraq verir. Müəllif burada üç ünsürü bir sırada birləşdirmişdir: aşıq şeiri, aşıq musiqisi və xalqruhu.

Bu üç ünsürün bir sırada durması onların arasındakı vəhdəti göstərir. Başqa sözlə, aşıq musiqisi ilə aşıq şeiri bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. Sədnik Paşa Pirsultanlının yazdığı kimi, "aşığın sazı ilə sözü əkiz doğulmuşdur. Bizə məlum olan aşıq şeirinin bütün formaları: gəraylı, qoşma, divani, təcnis və müxəmməs sazla əlaqəli yaranmış, hər şeir janrı sazın qoluna öz danışan pərdəsini bağlamışdır. Sazın qolunda qoşmanın öz danışan şah pərdəsi, divanın və təcnisin də öz müstəqil pərdələri vardır» (7, 393). «Aşıq şeirini sazla və saz havaları ilə əlaqəli öyrəndikdə, nəinki, təkcə onun şəkli xüsusiyyətləri, hətta tarixən bu xalq sənətinin hansı ruhda yaşadığı da, şifahi və yazılı poeziyamızla əlaqəsi də, onun əsas mövzuları da aydınlaşır» (7, 82). «Aşıq yaradıcılığının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. Aşıq şeirinin, musiqisinin və dastanının təkamülü onların özləri yaranandan sonra başlanır. İfaçı aşıqlar şeiri sazla görüşdürüb bəzən bir bəndi, bir misranı ixtisar edir, misralarda ifadələrin özünü, bəzən də yerini dəyişir, bir sözlə, onu sazın kök və pərdələrinin tələblərinə uyğunlaşdırır, şeiri münasib bir saz havası ilə əlaqələndirirlər» (7, 82).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşıq şeirinin poetik strukturu ilə aşıq musiqisinin strukturu arasında bağlılığı müşahidə etmiş və bu bağlılığın əsasında xalq ruhunun durduğunu göstərmişdir. O bu məsələyə münasibətini "Aşıq poeziyasında realizm" adlanan başqa bir əsərində çox aydın şəkildə belə ifadə etmişdir: "Aşıq sənətində sözlə musiqi və ifaçılıq bədii vəhdətdə inkişaf etmişdir. Yeni sözlərə, yeni formalı, yeni vəznli şeirlərə uyğun yeni havalar yaranmış və əksinə, musiqi formaları dəyişdikcə onlara uyğun poetik formalar meydana çıxmışdır" (4, 468).

Sovet ideologiyasının çox sərt şəkildə hakim olduğu dövrdə yazılmış "Tükənməz xəzinə" məqaləsində aşıq sənətinin dinlə əlaqəsi məsələsinə də toxunulmuşdur. Müəllif yazır: "Söz yox ki, tariximizin müxtəlif dövrlərində zəmanənin xüsusiyyətinə görə sənətin başqa növləri kimi aşıq sənətinin də məzmunu və şəkli dəyişmişdir. Zəmanəsində hakim mövqe tutan mürtəce fikri cərəyanlar, xüsusən dini təsəvvürlər və əqidələr də bəzən aşıq sənətinə təsir etmiş, mistik və

mövhumi fikirləri tərənnüm edənəsərlər də meydana çıxmışdır.Lakin heç zaman aşıq sənəti xalqdan uzaq və ayrı yaşamamışdır" (4, 389).

Məlumdur ki, aşıq poeziyası başdan-başa ilahi ideyalarla zəngindir. Ümumiyyətlə, aşıq poeziyasında ateistik görünə biləcək heç nə yoxdur. Aşıqlar üçün haqla nahaqqın fövqündə birmənalı şəkildə Allah durur. Elə bu səbəbdən 37-ci il kimi qanlı qırğınları törətmiş ideologiyanın hakim olduğu, dini dəyərləri düşməncəsinə inkar edən bir cəmiyyətdə yaşayan M.İbrahimov kimi vətənsevər ziyalılar xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan aşıq sənətinin aradan getməməsi üçün, bu sənətin ideologiyanın qurbanına çevrilməməsindən ötrü bunları yazmağa məcbur idilər. Lakin ədibin bu fikrində bizim diqqətimizi başqa bir məqam cəlb edir. Bu, M.İbrahimovun aşıq poeziyasının fəlsəfi mahiyyətinə bələdliyidir. O, aşıq sənətində dinlə yanaşı, mistik fikirlərdən də danışır. Bu "mistika" məhz təsəvvüfi-irfani ideya, obraz və motivlərdir. Bu da öz növbəsində M.İbrahimovun aşıq sənətinin mahiyyətinə, fəlsəfi məzmun və mündəricəsinə dərindən bələdliyini nümayiş etdirir.

M.İbrahimovun "Tükənməz xəzinə" məqaləsində diqqəti cəlb edən başqa bir məqam aşıqların bir sənətkar kimi təsnifatı məsələsidir. Ədib yazır: "Məlumdur ki, klassik mənada aşıq dedikdə adətən yaradıcılıqla ifaçılıq sənətini birləşdirən şəxsiyyət nəzərdə tutulur. Klassik mənada aşıq o adamdır ki, o həm söz qoşmağı, həm musiqi yaratmağı, həm də bunları ifa etməyi bacarır. Əlbəttə, belə adamlar, adətən, öz əsərləri ilə yanaşı, başqalarının da əsərlərini ifa etmişlər. Bunlar kamil aşıqlardır, istedadları universaldır, çoxcəhətlidir. Belələri keçmişdə də, indi də nadir hadisədir.

İkinci qisim aşıqlar yalnız söz qoşan, şairliklə məşğul olan aşıqlardır. Bunlar musiqi yaratmır, çalmır, oxumur, oynamırlar, yalnız şeir yazırlar ki, bu da şərəfli işdir. Yüksək keyfiyyətli aşıq ədəbiyyatı yaratmaq özü xalqa böyük xidmətdir" (4, 397).

"Aşıq sənətinin üçüncü qisim xadimləri yalnız ifaçılardır, yəni özləri nə şairlik edir, nə də havacat düzəldirlər. Başqalarının əsərlərini ifa edirlər. Bunların bütün yaradıcılıq qabiliyyəti ifaçılıqda özünü göstərir. Söz yox ki, bunlar da sənətkar aşıq adına layiqdir, bircə şərtlə ki, doğrudan da, gözəl səsi, gözəl ifaçılıq qabiliyyəti, gözəl zövqü ola, ən yaxşı qoşmaları, gəraylıları, təcnisləri, nağılları və dastanları öyrənələr, sözləri və havaları təhrif etmədən, həqiqi sənətkarlıqla ifa edib yayalar"(4, 400).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşıqları sənət və yaradıcılıq əlamətlərinə görə qruplaşdırmışdır. Bu, bizə ilk baxışda sadə bir təsir bağışlaya bilər. Lakin aşıqların təsnifatı məsələsi aşıqşünaslıqda mürəkkəb mövzudur və bu barədə zaman-zaman fikirlər söylənmiş, təsnifatlar aparılmışdır. Məsələn, İsrafil Abbaslı aşıq və el şairlərini üç qrupa bölmüşdür:

1. Aşıq, yaxud saz şairi;

2. Qələm şüərası (şairləri) – təhsili olub, hecada və əruz vəznlərində yazan, lakin çalmaq bilməyən şairlər;

3. El şairləri – aşıqlar kimi heca vəznində şeirlər qoşan, lakin saz çalmaq bilməyən sənətkarlar(1, 9-10). A.Nəbiyev də el sənətkarlarını üç qrupda təsnifat etmişdir: ustad aşıqlar, ifaçı aşıqlar və el şairləri(8, 305).Bu təsnifat digər folklorşünas alimimiz M.Allahmanlının tədqiqatlarında da təsdiqini tapır (2).Bu təsnifatların fonunda M.İbrahimovun təsnifatına nəzər saldıqda onun da üç qrup müəyyənləşdirdiyini görürük:

1. Kamil aşıqlar: bunlar həm söz qoşur, həm musiqi (havacat) yaradır, həm də ifa edirlər;
2. Söz qoşan, şair-aşıqlar, başqa sözlə, el şairləri;
3. İfaçı aşıqlar.

Göründüyü kimi, A.Nəbiyevin, İ.Abbaslının, S.P.Pirsultanlının, M.Həkimovun, M.Allahmanlının qeyd etdikləri təsnifat M.İbrahimovun 1960-cı ildə verdiyi təsnifatla üst-üstə düşür. İ.Abbaslı isə həm yaradıcı, həm də ifaçı aşıqları bir qrupda birləşdirmiş, əvəzində aşıq yaradıcılığı ilə bağlı şairləri iki qrupda təsnif etmişdir: sırf hecada şeir qoşanlar (indiki təbirlə: el şairi) və savadlı olub, heca ilə bərabər əruzda da şeir qoşanlar (qələm şairləri).

Maraqlıdır ki, M.İbrahimov el şairlərini, yəni çalıb-oxumaq bilməyən, lakin aşıqlar üçün şeirlər qoşan sənətkarları da aşıq adlandırmışdır. Qeyd edək ki, şeir qoşan, el məclislərində, toy-düyündə şair kimi iştirak etsələr də, aşıqlıq etməyən belə "aşıqları" qərb aşıq mühitlərində (Göyçədə, Borçalıda) məhz «şair» adlandırırdılar. Məsələn, Göyçədə belə şair adlanan məşhur söz aşıqları çox idi: Şair Məmmədhüseyn, Şair Alməmməd, Şair Aydın, Şair Əziz, Şair Kazım (6, 251-266, 382-383). Tinatin İsabalı qızının araşdırmasından məlum olur ki, Göyçə aşıq mühiti ilə bağlı (həm də ona birləşik, qonşu) Borçalı aşıq mühitində də şeir qoşan, lakin aşıqlıq etməyən sənətkarları «şair» deyə çağırmışlar. Müəllif yazır: «Borçalı aşıq mühiti məhz «şair» adı altında Şair Qul Qarani, Şair Nəbi, Şair Ağacan, Şair Bayram, Şair Bağı, Şair Qara Qərib və başqa şairləri tanıyır» (5, 33).

Aşıq sənətinin vurğunu olan M.İbrahimov bir xalq ziyalısı kimi bu sənətin təəssübünü çəkmiş, onu təhrif edənlərə, o cümlədən aşıq sənətini ucuzlaşdıran aşıqların özlərinə qarşı çıxmışdır. O yazır ki, "aşıqların içərisində təsadüfi adamlara, hətta açıq xalturaçılara daha çox rast gəlmək olur. Onlar aşıq sənətinin xüsusiyyətlərini öyrənmədən, bir balaca sazı dınqıldadan kimi "fəaliyyətə" başlayır, muğamatı, xalq havalarını aşıq havalarına qatır, qəribə bir həftəbecər düzəldirlər. Buna yol vermək olmaz"(4, 400).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov öz yaradıcılığında zaman-zaman aşıq yaradıcılığı məsələlərinə də yer vermişdir. Öz xalqının mədəniyyətinə dərindən bələd olan, onu sevən ədib aşıq sənətinin milli varlığın yaşadılmasındakı əlahiddə rolunu başa düşür və buna dərin önəm verirdi. Tədqiqatları göstərir ki, M.İbrahimov bu sənəti dərindən bilmiş, onun təəssübünü çəkmiş, öz yaradıcılığı ilə aşıq sənətinin yaşadılmasına qulluq etmişdir.

KAYNAKLAR

1.Abbasov İ. Müqəddimə / Azərbaycan aşıqları və el şairləri. 2 cilddə, I c. (tərtib edəni Ə.Axundov). Bakı: Elm, 1984, s.5-18

2.Allahmanlı M. Aşıq yaradıcılığının inkişaf xüsusiyyətləri. Bakı: ADPU, 2012, 292 s.

3.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

4.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

5.İsabalı qızı T. Borçalı aşıq mühiti. Bakı: Elm, 1999, 168 s.

6.İsmayılov H. Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları. Bakı: Elm, 2003,337s.

7.Pirsultanlı S.P. Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər. Gəncə: Pirsultan, 2006, 388 s.

8.Короглы Х., Набиев А. Азербайджанский героический епос. Баку: Язычы, 1996, 305 ст.

PHRASEOLOGY AS A MEANS OF PERSONALIZATION AND TYPIFICATION
FRAZEOLOGİYA FƏRDİLƏŞDİRMƏ VƏ TİPİKLƏŞDİRMƏ VASİTƏSİ KİMİ

KÖNÜL AYDIN

Mingəçevir Dövlət Universiteti Əməkdar müəllim

Orcid İD 0000 0002 1777 5799

Xülasə

Bədii dilin yaranmasında frazeologiyanın özünəməxsus yeri var. Frazeolojo vahidlərdə az və ya çox dərəcədə özünü göstərən obrazlılıq, emosionallıq, yığcamlıq, sərrastlıq, ahəngdarlıq və digər xüsusiyyətlər onları bədii dil nümunələrinə çevirmişdir. Buna görə də frazeoloji vahidlərin üslubi imkanları bədii ədəbiyyatda daha genişdir. Bu tipli sabit və dildə hazır şəkildə , obrazlı olaraq işlədilər söz birləşmələri bədii ədəbiyyatda, daha dəqiq desək, bədii üslubda müxtəlif vəzifədə işlənirlər: onlar obrazların dilini fərdiləşdirib tipikləşdirir; bədii portretini, mənəvi keyfiyyətlərini səciyyələndirərək daxili həyəcanlarını əks etdirir; yazıçının təhkiyə dilini ümumxalq dilinə yaxınlaşdırır; əsərə milli kolorit gətirir.

Məqalədə frazeoloji birləşmələrin təsvir zamanı canlı bədii lövhələr yaratmasından və bədii əsərin süjetinin maraqlı qurulmasında , ideyasının təsirli çıxmasında mühüm rol oynamasından danışılır. Bu tipli birləşmələr dilimizin zənginliyinin əyani surətdə üzə çıxarır. Həmçinin məqalədə istər oxucunun, istərsə də dinləyicinin marağını artıran bu tirli birləşmələr bədii nümunələr vasitəsilə verilir. Bu bədii nümunələr söz sənətkarları tərəfindən böyük ustalıqla işlədilərək onların əsərlərinin dilini zənfinləşdirmiş, eyni zamanda oxucunun bədii zövqünün formalaşmasına , onun nitqinin cilalanmasına yardım etmişdir. .

Məqalədə bədii ifadə və təsvir vasitələrindən, poetik keyfiyyəti təmin edən qafiyələrdən, frazeoloji vahidlərin tərkibində mövcud olan poetik əlamətlərdən , yəni vəznlərdən danışılır. Bununla yanaşı personajların dilini fərdiləşdirib tipikləşdirməməkdə başqa vasitələrlə yanaşı , frazeoloji vahidlərin də böyük rolunun olması vurğulanır..

Açar sözlər: Frazeoloji birləşmələr, fərdiləşdirmə, tipikləşdirmə, poetik funksiya, personajların nitqi

Summary

Phraseology has a unique place in the creation of artistic language. Imagery, emotionality, brevity, accuracy, harmony and other features manifested in phrasal units to a greater or lesser degree have turned them into examples of artistic language. Therefore, the stylistic possibilities of phraseological units are wider in fiction. This type of stable and ready-made, figuratively worked word combinations in fiction, more precisely, in artistic style, are used in different roles: they individualize and typify the language of images; characterizes his artistic portrait, his spiritual qualities, and reflects his inner excitement; brings the writer's language closer to the common language; brings a national color to the work.

The article talks about the fact that phraseological combinations create vivid artistic plates during the description and play an important role in the interesting construction of the plot of the artistic work and the effective emergence of its idea. Such combinations clearly reveal the richness of our language. Also, in the article, these string combinations, which increase the interest of both the reader and the listener, are given through artistic examples.

These artistic examples were used by wordsmiths with great mastery and refined the language of their works, and at the same time helped to form the artistic taste of the reader and polish his speech.

The article talks about the means of artistic expression and description, rhymes that provide poetic quality, poetic signs that exist in phraseological units, i.e. weights. At the same time, it is emphasized that phraseological units, along with other means, have a great role in individualizing and not typifying the language of the characters.

Keywords: Phraseological combinations, individualization, typification, poetic function, speech of characters

Giriş:

Frazeoloji vahidlərin bir qismini xalq, bir qismini isə yazışılar yaradırlar. Idiomlar, atalar sözləri, xalq məsəlləri xalq yaradıcılığının, ibarə, aforizm, hikmətli söz və s. Sənətkar yaradıcılığının məhsuludur. Bədii ədəbiyyatda frazeoloji vahidlərin bütün növlərindən istifadə edilir. Lakin bu vahidlər içərisində başlıca yeri idiomlar, xalq məsəlləri və atalar sözləri tutur. İdiomlar, xalq məsəlləri və atalar sözlərinin isə əsl yaradıcısı xalqdır. Burada xalqın həyat tərzini, məişətini, adət və ənənəsini təmsil edən epizodlar əks olunmuşdur. Xalq öz ağıllı və müdrik sözlərinin məna dərinliyinə fikir verdiyi kimi . ifadə formasını da gözəlləşdirmişdir.

Məqsəd: Frazeoloji fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə zamanı sənətkar yaradıcılığında özünü ifadə edən frazeoloji novatorluğun diqqətə çatdırılmasıdır.

İstifadə olunan üsul: Tədqiqat prosesində qarşılaşdırma, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyat materiallarından, eyni zamanda bədii ifadə və təsvir vasitələrindən də yararlandıq.

Əsas mətnin ifadəsi: Frazeoloji vahidlər yazıçının təhkiyə dilində müəyyən rol oynayır. Yazışı mənsub olduğu xalqın oğludur, onun milli ruhunu, adət-ənənəsini yaxşı bilir. Buna görə də idiom, atalar sözü, xalq məsəllərinin yazıçının təhkiyə dilində işlədilməsi nöqsan deyil. Bədii əsərlərdə əsas təsvir insandır. Buna görə də yazıçının diqqət mərkəzində, birinci növbədə, personajlar durur. Bütün yardımçı vasitələr, yaradılan peyzajlar da personajların təsvirinə xidmət edir. Personajların hamısı eyni planda verilimir.hadisələrlə bilavasitə bağlı olanvə həmin hadisələrin inkişafında mühüm rol oynayan surətlər, əlbəttə, daha geniş planda təsvir olunur, tipikləşdirilir.

Bədii əsərlərdə təsvir olunan tipik surət bir təbəqənin, sinfin və ya cəmiyyətin nümayəndəsidir. O, mənsub olduğu təbəqə, sinif və cəmiyyət içərisində doğulmuş, böyümüş və tərbiyə almışdır. Onun adəti, zövqü, dünyagörüşü, davranışı- başlıca səciyyəvi cəhətləri mənsub olduğu təbəqənin, cəmiyyətin adəti, zövqü və davranış normalarıdır.

Fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə zamanı sənətkar yazıçılar personajın dilinə daha çox diqqət yetirirlər. Çünki " dil əsas tipikləşdirmə vasitələrindən biridir ".[1, 19] Personajın dünyagörüşü, zövqü, davranışı və başqa səciyyəvi cəhətləri onun öz sözləri, ifadələri vasitəsilə də oxucuya və tamaşaşıya çatır. Bunlar personajın yürütdüyü mühakimə və başqaları ilə apardığı fikir mübadiləsi zamanı özünü qabarıq şəkildə təzahür etdirir.

Personajların dilini fərdiləşdirib tipikləçdirməkdə baçqa vasitələrlə yanaşı, frazeoloji vahidlər də böyük rol oynayır.

Hər bir personajın dili həm ümumi, həm də fərdidir. O, mənsub olduğu xalqın, millətin dilində danışır. İşlətdiyi frazeoloji vahidlər də həmin xalqın milli koloritini ifadə edir. Lakin personajın dilində " onun fərdi həyat tərcübəsi, mədəniyyəti, psixologiyası əks olunur.

Elə bir iki insan yoxdur ki, eyni tərzdə danışsın. Çünki eyni cür həyat tərzində yaçayan insan yoxdur. Hər bir adam özünəməzxsus danışır, onun dilində öz həyat tərzi əks olunub". [2, 87]

Personajlar frazeoloji vahidləri də öz psixologiyasına. Dünyagörüşünə. Zövqünə və mənafeyinə uyğun şəkildə işlədirlər. Frazeoloji vahidlər bu mənada fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə vasitəsinə çevrilir. Nümunə üçün aşağıdakı misallara diqqət yetirək:

Camal bəy: düşmən qabağında ağır sözə, hərəkətə dözə bilmədim. Eybi yoxdur...Mərd kişinin başı qovğada gərək deyərlər..." Keçmə namərd körpüsündən . qoy aparsın sel səni. Yatma tülkü kölgəsində. Qoy yesin aslan səni..."(N. Vəzirov) [4, 247]

" Keçmişdə qaçaqlar" əsərinin əsas qəhrəmanı olan Camal bər məğrur, igid və yenilməz adamdır. O, düşmən təhqirinə dözə bilməyib qaçaq düşür və intiqam almağa çalışır. N.Vəzirov Camalbəyin xarakterinə uyğun gələn xalq məsəlini seçib onun dilində işlətmişdir.

Frazeoloji vahidlər vasitəsilə personajların dili, əsasən, üç formada fərdiləşdirilib tipikləşdirilir.

a) yazıçı tipik surətin təmsil etdiyi təbəqənin ruhuna uyğun gələn frazeoloji vahidləri seçibonun dilində işlədir. Daha döğrusu yazışı " hər xarakterə uyğun misallar seçir". Seçilmiş frazeoloji vahidlər həm də o tipik surətin mənafeyinə xidmət edir. Həmin ifadələr vasitəsilə " hər bir tipin hansı sinfə, hansı ictimai təbəqəyə mənsub olduğunu" təyin etmək mümkündür. Məsələn: Allah-tala hər kəs üçün bir ruzi qoyubdur, *qismətdən artıq yemək olmaz.* (C. Cabbarlı)

b) yazışı atalat sözü ilə xalq məsəlini müdrik. Ağıllı qocaların dilində daha çox işlədir. Bu qocalar atalar sözləri və xalq məsəlləri vasitəsilə cavanlara yol göstərir , nəsihət edir, məsləhət verirlər:

Kəndlilər bir-bir içəri girib oturdular. Sevdim kişi müqəddiməsiz başladı:

- Qardaşoğlu! *Deyir, birlik haradadır, dirilik oradaddır.Kiş-kişlə donuz darıdan çıxmaz!* (Ə.Vəliyev)

c) personajların xoşladığı, yaxud vərdiş halında tez-tez təkrar etdiyi frazeoloji vahidlər də vardır. Bu da onun fərdi manerası, adəti, zövqü, peşəsi və təhsili ilə əlaqədardır:

Musa- *Bağla söz görüyünün ağzını.* (S. Rəhman)

Mirzə Səməndər- Ah, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə... *Allah heç kəsi arvad cənginə salmasın...* (C. Cabbarlı)

Munis- *Mən həqiqət aşıqiyəm, mənim vicdanım ləkə götürməz.*(M. Hüseyn)

" Toy" komediyasında təsvir olunan Musa dəmirçidir. Onun tez-tez təkrar etdiyi " Bağla söz görüyünün ağzını" ifadəsi daha çox öz peşəsi ilə bağlıdır.

Personajın dilini fərdiləşdirib tipikləşdirmək işin bir cəhətidir. Yazıçı tipik surətin zahiri görünüşünün təsvirini verərəkən , xarakter xüsusiyyətlərini açarkən də frazeoloji vahidlərdən bir vasitə kimi istifadə edir. Personajı səciyyələndirən frazeoloji vahidləri məzmununa görə dörd qrupa ayırma olar:

1. Personajın zahiri əlamətlərini- üzünü quruluşunu, cizgilərini, bou-buxununu və s. Oxucunun nəzərində canlandıran frazeoloji vahidlər. Belə vahidlər konteks daxilində personajın zahiri əlamətlərini- portretini bir az da qabarıq əks etdirir. Məsələn:

- Dəmirqaya deyilən yekə heyvərənin biri idi. Qara heybətli sifəti var idi. *Elə bil cəhənnəmdə ipini qırıb qaşmışdı*. (H. Mehdi)

Aya deyir: sən çıxma, mən çıxım,

Günə deyir: sən çıxma, mən çıxım.

Kim belə qızdan keçər (R.Rza)

2. Personajların mənəvi keyfiyyətlərini, xasiyyətini səciyyələndirən vahidlər. Bunlar personajın həm müsbət, həm də mənfi keyfiyyətlərini aça bilir:

- Bacım oğlu Azər Mərəndidir, müəllimdir. Dəbistanda işləyir. *Canlara dəyən oğlandır.*

(M. ibrahimov) ; *Mən sənlə od ayaqlaram,* Şamo. Təki biz bir yerdə olaq.

(S. Rəhimov); Sifətdən çoxlarına məzlum görünən Paşabala *heç də az aşın duzu deyildi*

(S. Qədirzadə)

3. Elə frazeoloji vahidlər də var ki, personajın həm xarici görünüşünü, həm də xarakterinə xas olan bəzi cəhətləri müştərək şəkildəəks etdirir. Bunlar da konteks daxilində personaj haqqında nisbətən bitkin təsəvvür yaradır:

Əyyar: *Əvvəl atandan sözyləyim.*

Böylə idi dinməz kişi,

Ancaq işmək idi işi,

Açılmazdı qaş-qabağı.

Yer süpürürdü dodağı (A. Şaiq)

4. Frazeoloji vahidlərin bir qismi personajın hissi prosesini – keçirdiyi həyəcanı ifadə edir. Şadlıq, fərəh, sevinc, kədər, qəm, təəccüb, heyrət və digər psixoloji momentlər frazeoloji vahidlərin məzmununu ifadə edir. Buna görə də personajın psixi əhvali-ruhiyyəsini, daxili həyəcanını frazeoloji vahidlər vasitəsilə daha qabarıq vermək olur. Məsələn:

Xanpərinin hirsi kəlləsinə vurdu. O qədər acıqlandı ki, dodaqlarını gəmirməyə başladı.Uzun müddət yata bilmədi. *Elə bil yerinə qor dolmuşdu.* (Ə. Vəliyev)

O. xitabət kürsüsündən suyu süzülə-süzülə düşdü. (M. Hüseyn)

Nominativ mənalı sözlərlə belə psixi momentləri təsvir etmək üçün iki-üç səhifə yazmaq olardı. Halbuki frazeoloji vahidlər həmin anları həm yığcam, həm də bədii şəkildə ifadə etmişdir. Frazeoloji vahidlərin bir qismi ənənəvi müqayisədir. Bunlar əslində adi bənzətmə olmuş, dildə tez-tez təkrar olunduğuna görə bir tərkib kimi get-gedə sabitləşmiş, semantik bütövlük yaranmış və frazeoloji vahidlər sırasına keçmişdir. Məsələn: “ İsgəndər kimi sədd açmaq”, Mədaxili sel kimi axmaq” , “ İlan kimi qabıq qoymaq” , “ Aya, günə dönmək” [3, 44]

Poetik müqayisənin bir növü də istiarədir. İstiarə frazeoloji vahidlərdə də özünü göstərir. Lakin burada alleqorik istiarə daha çoxdur. Bu da təsadüfi deyil, “ İstiarə anlayışı ilə alleqoriya anlayışı bağlıdır”. [1, 30]

Mən heç qana bilmirəm. *Bu Rəhim nə girib meydana quyruq bulayır.* (N. Vəzirov)

- Qızım, *təpik atma gəl öz baxtına* (B. Vahabzadə)

Bu ifadələr bənzətmədir. Təsvir zamanı adi bənzətmələr frazeoloji vahidlərlə daha çox təmasda olur. Bəzi idiomların semantikası adi bənzətmə tələb edir.

Nəticə

Frazeoloji vahidlərin bədii ədəbiyyatdakı rolu bədii ifadə, bədii təsvir, fərdiləşdirmə, tipikləşdirmə vasitəsi olmaqla bitmir. Bədii əsərin süjet xəttinin və kompozisiyasının təşkilində də, hadisələrin mahiyyətini- ideyasını açmaqda da mühüm rol oynayır. Yazışı frazeoloji vahidlər vasitəsilə bir sıra bədii priyomlar yaradır ki, bunlara da diqqət yetirmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı yaradıcı sənətkardır. O, bədii əsər üçün yeni forma və məzmun axtardığı kimi, yeni söz, yeni ifadə tərzi də axtarır. Bunlar isə ifadə tərzinin yeniləşməsini təmin edir, dilin imkanlarının qabarıq olaraq nəzərə çarpmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. M. Arif.Ədəbi tənqidi məqalələr.- Bakı :Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958,- 100 s..

2. Ə. Dəmirçizadə. C. Cabbarlının dramaturgiya dili. –Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1981,- 206 s

3.S. Cəfərov . Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. –Bakı: “ Şərq- Qərb”, 2007, -192 s.

4. N. Vəzirov. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: “ Şərq- Qərb”, 2005, -422 s.

"THE BLUE BIRD" BY MAETERLINK

BABAYEVA MALAHAT RAMIZ GIZI

Phd, Docent, ASPU, Department of Literatura

https://orcid.org/0000-0002-3600-8499

Maeterlinck often based his dramas on a folk tale or a literary tale, often romantic, but nourished by the same well of folk art. The retelling of a tale within the poetics of symbolist theatre radically changed its very essence. Thus, in The Blue Bird there are indications of a connection with both Grimm's tales and the tales of Charles Perrault. However, the history of The Blue Bird lies even deeper. Already in the 12th century there was a retelling of the French folk tale The Blue Bird in the genre of lais by Marie de France. Indications of this can be found in the works of the French historian Jacques Le Goff: “In the story of Ionek, where a lot of space is devoted to the miraculous, two countries are opposed to each other - the real country, where the evil hero lives, and the magical country, from where the wonderful prince, Ionek’s father, comes and where he returns to die, a handsome knight who turned into a bird to find his beloved (Ionek is the oldest of the known versions of the Blue Bird)” [1, 273].

There are more obvious to the modern reader direct references to the connection with later literary fairy tales in the fairy tale, for example, there are instructions in the notes for the actors' costumes: "Mytyl is the costume of Gretel or Little Red Riding Hood." It is noteworthy that these particular fairy tales are mentioned. In both the Grimm brothers' fairy tale "Hansel and Gretel" and in Charles Perrault's "Little Red Riding Hood," children wander in the forest: Hansel and Gretel are carried away into the forest by their father on the advice of their evil stepmother, and Little Red Riding Hood sets off on a journey to visit her grandmother. Maeterlinck notes that Tyltyl (like his brothers and sisters) should be "in the costume of Tom Thumb from Perrault's fairy tales." Perrault's fairy tale about Tom Thumb, long before the Grimms, uses the same wandering plot as in "Hansel and Gretel." Thus, the widespread motif of travel (overcoming obstacles), which goes through a forest full of dangers, becomes plot-forming in the text of the fairy tale.

What is interesting for us is that Maeterlinck himself reveals the similarity of his fairy tale with other literary fairy tales, thereby hinting at a far from usual ending. In both "Hansel and Gretel" and "Tom Thumb" the children's father is a woodcutter. Father Till in "The Blue Bird" is also a woodcutter, but this detail is used in the plot in a special way - it is the reason for the war of trees and animals against people (the motive of man's conquest of nature). During the dressing up (and the motive of dressing up is also traditional for a fairy tale about the hero overcoming obstacles), many of Charles Perrault's fairy tales are mentioned - "Little Red Riding Hood", "Tom Thumb", "Cinderella", "Donkey Skin" and "Bluebeard". The heroes as a whole already exist in the space of these fairy tales: thus, they begin their journey from Bluebeard's palace, which was "inherited" by the fairy Bérilyune. "At the very bottom of the treasure chest of Donkey Skin" the Soul of Light finds a "moon-colored dress" (a dress the color of the moon). And the golden dress of the time color of the Princess - Donkey Skin ("a dress the color of the sun" in other translations) is taken by Water. "The livery of one of Cinderella's footmen" was chosen by the Dog, in addition to the dress of Grimm's Gretel, Mytyl took Cinderella's slippers. Berlengo should, according to Maeterlinck, resemble "beggar women from fairy tales" with her costume. Perhaps Maeterlinck sent the imagination of the directors to the evil stepmother in the

form of a beggar woman from the fairy tale "Snow White and the Seven Dwarfs" by the Grimm brothers. Mother Til, Father Til, Grandmother Til and Grandfather Til could be dressed in "costumes of woodcutters and German peasants from the Brothers Grimm fairy tales."

It is worth paying attention to the images of some secondary characters in The Blue Bird, since their "literary prototypes" significantly expand the idea of reminiscence in Maeterlinck. These are Bread, Cat, Dog. For example, both in the versions of the fairy tale about Hansel and Gretel by the Grimm brothers and in the fairy tale about Tom Thumb by Ch. Perrault, the concept of "daily bread" plays an important role; in both tales, the family did not have enough food and in both, the main character throws bread crumbs on the road. Bread in Maeterlinck's fairy tale also accompanies the children on their difficult journey. In addition to the plot about bread crumbs, a wandering plot about a quarrel between a cat and a dog was born and still lives in the popular consciousness. And with his adventurism, Tilette is very reminiscent of Puss from the fairy tale "Puss in Boots", although the latter, on the contrary, uses his cunning in the interests of the owner. So, she makes an agreement with the trees in advance so that they will kill the children, and later says to Till the words that Puss in Boots would have said to the Marquis de Carabas much more sincerely: “I went ahead to warn you of your arrival <.. > Rely on me - I will sort everything out.”

Unlike the Cat, the Dog is the embodiment of devotion, which is also typical for the depiction of dogs in fairy tales. In the case of Tilo, the presence of a real "prototype" could have been of great importance - the French bulldog Jaco, who lived with Maeterlinck at the time of the latter's visit by K.S. Stanislavsky [2, 224]. There is an amazing "Tale of Courtillon-Courtillette Suivon-Suivet", the plot of which intertwines several of the motifs we have already mentioned. A woodcutter father is forced to leave his two sons, daughter and dog in the forest because of hunger. But the dog, after a long-ago visit to the family by an old witch, has a magical gift. She can speak and is able to turn herself into any objects and transform children, i.e., the motifs of the tale of Beautiful Janeton and the English tale of Molly Wappi can be traced. The dog faithfully serves its little owners and helps them overcome difficult obstacles on the way to achieving happiness - prosperity and unity with their parents. All this becomes possible only thanks to the charms that the witch bestowed upon it. The dog, together with the children, gets to the evil spirit (an analogy with the domain of the Night in "The Blue Bird" suggests itself) and defeats it. It is obvious that Courtillon-Courtillette Suivon-Suivet has a direct relation to the "literary pedigree" of Tilo.

It is noteworthy that, turning to the genre of fairy tales, Maeterlinck, through the use of references to connections with other fairy tales, immediately immerses the audience in an atmosphere of magic, and the mention of a Christmas tree sets the audience up for the perception of a Christmas story, the “revival” of objects and their endowment with the gift of speech, which is precisely one of the plot-forming motifs of a fairy tale and a Christmas story. Other genre components can be considered medieval novels and interludes of the New Age, which Alexander Blok points to, noting Maeterlinck’s special solution to the issue of allegories: “In this search <for the Blue Bird> all sorts of objects, animals and plants take part. All of them are what they can only be - “nothing special”, as the Fairy said. It would seem that all this is an allegory, as in medieval novels or old interludes; as in some "Romance of the Rose" of the 13th century, where Hatred, Baseness, Stinginess, Envy, Sadness, Old Age, etc. play a role. This would be uninteresting and ungrateful for the performers. Maeterlinck managed to turn these allegories into living characters, into wonderful roles. He suggests representing... not the Cunning of a cat, but a cunning cat - all cats are cunning; and now the actor does not find it burdensome, but pleasant to depict these sharp features, which one only needs to be able to embody as diversely as possible, in all sorts of ways [2, 150]. In the "Romance of the Rose"

Guillaume de Lorris, the author of the first part, used the form of an allegorical dream. Of course, Maeterlinck did not use “this particular novel”, we can talk about using the tradition of allegorical narration, based on such novels, interludes, fables, etc., and using a dream as a device that allows one to move on to an allegorical description.

The essence and allegory of Sugar, Bread, Dog, Cat, Water, etc. (except for the Soul of Light, which is a symbol) are so clear even to a small spectator that the theatrical quality of the play is built on them. The literary "genealogy" of the Soul of Light is much more difficult to determine, since it intertwines the images of many, many "light-bearing" assistants of fairy tale heroes, it combines not only images, but also the abstract idea of goodness, help to man, which developed in Christian medieval literature.

Thus, when analyzing the connections between Maeterlinck's fairy tale and other fairy tales (both folklore and literary, but based on folklore), we considered those fairy tales that are directly or indirectly referenced in the play itself through a direct citation of the title or reminiscences in the description of details. Among the borrowed and artistically embodied motifs in the fairy tale, the following plot-forming motifs can be noted: the motif of a journey through a dangerous forest, the motif of a dream that the heroes encounter during their journey, the motif of animals and objects helping people, the motif of seeking happiness, the motif of abandonment of children by parents as a consequence of need, the motif of transformation, in which the external and internal come into alignment, the motif of dressing up, the motif of a cat and a dog at odds, and some others.

Of great scientific interest is also a comparison of the ideological structure of the tale with a number of philosophical works by Novalis, Ruysbroeck, Carlyle, Boehme and others, but this issue requires a separate study. Without claiming to have exhausted the topic, we thereby emphasize the multifaceted nature of the plot specifics of "The Blue Bird", the hypertextuality of the play and the obvious fruitfulness of research in this area.

Key words: "the Blue bird", Maeterlink, folk tale, romantic, French, Bread, Cat, Dog

References

1.Le Goff J. The Medieval World of the Imaginary: Trans. from French / General editor S. K. Tsaturova. - M.: Progress Publishing Group, 2001.

2. Maurice Maeterlinck in Russia of the Silver Age. - M.: Rudomino, 2001.

3. Samarin R. M., Mikhailov A. D. French Knightly Romance // History of World Literature: In 8 volumes / USSR Academy of Sciences; Gorky Institute of World Literature. - M.: Nauka, 1983-1994. Vol. 2. - 1984. - P. 551-562.

4. Shkunaeva I. D. Belgian Drama from Maeterlinck to the Present Day. Essays. - M.: Art, 1973.

NORMS OF LITERARY LANGUAGE

ƏDƏBİ DİLİN NORMALARI

MEHDİYEVA MƏTANƏT BAHADUR QIZI

ADPU, f.ü.f.d., Baş Müəllim
İD 0009 0005 0068 4590

ÖZƏT

Ədəbi dil xalq dilinin cilalanmış forması və bütün üslubların sistemidir. Ədəbi dil ictimai müəssisə və idarələrdə, nəşriyyat və mətbuatda, radio və televiziyada, maarif və mədəniyyət ocaqlarında və digər yerlərdə istifadə olunan dildir. Hər bir ədəbi dil həm şifahi, həm də yazılı formalara, eyni zamanda zəngin üslubi rəngarəngliyə malik olur. Ədəbi dilin hamı üçün aydın və ümumi olması onun əsas əlamətlərini təşkil edir. Ədəbi dil mədəni və tarixi hadisədir. Bu dil cəmiyyətin mədəni tələbatı əsasında və müəyyən zərurət nəticəsində şifahi yolla yaranır. Müasir Azərbaycan ədəbi dili özünəməxsus daxili qaydalara və ədəbi normalara malikdir. Normativlik ədəbi dildə başlıca şərtdir. Ümumi normalar olmadan ədəbi dil də ola bilməz. Ədəbi normalar fikrin aydın, dəqiq ifadə olunmasına, hamı tərəfindən eyni formada anlaşılmasına, eyni zamanda, düzgün və vahid nitq yaratmağa kömək edir.

Dil və norma bir-biri ilə əlaqəlidir. Nitq mədəniyyətində əsas meyar ədəbi dil normaları hesab olunur. Nitq mədəniyyətinin əsas vəzifələrindən biri ədəbi dil və onun normalarını qorumasıdır.

"Norma" latın terminidir və "qayda", "nümunə" deməkdir. Norma dilin fonetika, leksika və qrammatikasını əhatə edən dil qaydalarından ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi dil və nitq mədəniyyəti dil normaları olmadan tənzimlənə bilməz. Ədəbi dilin normaları – ədəbi dilin inkişafının müəyyən dövründə dil vasitələrindən istifadə qaydalarıdır, yəni tələffüz ,yazı, söz-düzəltmə qaydalarıdır. Dildə, eləcə də nitqdə norma nisbi sabitlik yaradır, nizamlayıcı funksiya yerinə yetirir. Eyni zamanda ədəbi dilin normaları kütləvi və dəyişkəndir. Ədəbi dilin normaları mütləq deyil, bu o deməkdir ki, müəyyən şəraitdən asılı olaraq dəyişikliyə uğraya bilir. Nitq fəaliyyətində dil normalarından düzgün istifadə düzgünlük, aydınlıq, dəqiqlik, məntiqilik, ifadəlilik, ahəngdarlıq kimi üslubi keyfiyyətlər yaradır. Yəni dilin normalarına düzgün riayət etmək nitqin gözəlliyini şərtləndirən başlıca əlamətlərdən hesab olunur.

Norma ədəbi dili sistemləşdirən kateqoriyadır. Norma–dil ünsürlərinin (sözlərin, söz birləşmələrinin, cümlələrin) eyni şəkildə, ümumqəbuledilmiş formada işlədilməsi nümunəsidir. Dil normasının əsas mənbələri həm klassik, həm də müasir yazarların əsərləri, KİV-in nəşrləri, linqvistik tədqiqatlar və s. hesab olunur.

Nisbi sabitlik, yayılma, hamı tərəfindən işlədilmə, hamı üçün məcburi olma, dil sisteminin istifadəsinə, qaydasına və imkanlarına uyğunluq dil normalarının səciyyəvi xüsusiyyətləridir. Norma müəyyən bir dövrün,tarixi təkamülün məhsuludur.Ədəbi dil norması dedikdə cəmiyyət üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş,hamı üçün məcburi hər hansı bir qayda nəzərdə tutulur. Ədəbi dilin normalarına hər bir vətəndaş əməl etməlidr. Müqayisə üçün deyək ki, Fransa, Latviya və digər inkişaf etmiş dövlətlərdə dil qanunlarını pozanlar cəzalandırılır.

Norma dilçilikdə tənzimləyici funksiyaya malikdir. Ədəbi dil norması milli və tarixi hadisədir. Buna görə də mövcud normalar hər xalqın mədəniyyəti ilə bağlı olur. Bu normalar tarixən – uzun illər ərzində cilalanır və ədəbi dil üçün səciyyəviləşir.

Açar söz: norma,ədəbi dil, fonetik norma,leksik norma,qrammatik norma

ABSTRACT

Literary language is a polished form of the vernacular and a system of all styles. Literary language is the language used in public institutions and offices, publishing and press, radio and television, educational and cultural centers and other places. Every literary language has both oral and written forms, as well as a rich stylistic variety. The fact that the literary language is clear and common to everyone is its main feature. Literary language is a cultural and historical phenomenon. This language is created orally based on the cultural needs of the society and as a result of certain necessity. Modern Azerbaijani literary language has its own internal rules and literary norms. Normativity is the main condition in literary language. There can be no literary language without general norms. Literary norms help to express the idea clearly and precisely, to be understood by everyone in the same form, and at the same time to create a correct and unified speech.

Language and norm are related to each other. Literary language norms are considered the main criteria in speech culture. One of the main tasks of speech culture is to protect the literary language and its norms

"Norma" is a Latin word meaning "rule", "example". The norm consists of language rules covering the phonetics, lexis and grammar of the language. It should be noted that literary language and speech culture cannot be regulated without language norms. The norms of the literary language are the rules of using language tools in a certain period of the development of the literary language, that is, the rules of pronunciation, writing, and word correction. In language, as well as in speech, the norm creates relative stability and performs a regulating function. At the same time, the norms of the literary language are massive and variable. The norms of the literary language are not absolute, which means that they can change depending on certain conditions. The correct use of language norms in speech activity creates stylistic qualities such as correctness, clarity, accuracy, logic, expressiveness, harmony. In other words, correct observance of language norms is considered one of the main signs determining the beauty of speech.

Norm is a category that systematizes literary language. Norma- is an example of the use of nouns (words, phrases, sentences) in the same way, in a generally accepted form. The main sources of the language norm are the works of both classical and modern authors, media publications, linguistic studies, etc. is considered

Relative stability, distribution, use by all, binding for all, compliance with the use, order and capabilities of the language system are the characteristic features of language norms.

A norm is a product of a certain era and historical evolution. Literary language norm means any rule accepted by the members of the society and binding for all. Every citizen must follow the norms of the literary language. For comparison, let's say that in France, Latvia and other developed countries, those who violate language laws are punished.

The norm has a regulatory function in linguistics. Literary language norm is a national and historical phenomenon. Therefore, the existing norms are related to the culture of each nation. Historically, these norms have been refined over many years and become useful for the literary language.

Key word: norm, literary language, phonetic norm, lexical norm, grammatical norm

Dildə nisbi sabitlik yaradan ədəbi dil normaları mütləq deyil, dəyişkəndir. Belə ki, bu normalar müəyyən tarixi şəraitdən asılı olaraq bu və ya digər dərəcədə dəyişikliyə uğrayır. Dilin daimi inkişafı ədəbi dil normalarının dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bu hal dilin orfoqrafik və leksik normalarında daha çox özünü göstərir. Orfoqrafiya qaydalarında dəfələrlə edilən dəyişikliklər,

müxtəlif sözlərin yeni qaydalara uyğun yazılması, eləcə də dilin lüğət tərkibində bir sıra sözlərin ünsiyyətdən çıxması, yeni sözlərin dilə gəlməsi halları bu dəyişikliyə, yeniləşməyə sübutdur. Dil tarixində yalnız orfoqrafik, orfoepik normalar deyil, ədəbi dilin bütün normaları dəyişir. Məsələn, fonetik normada baş verən dəyişikliklərə *sağır nun* (ŋ) səsinin vaxtilə ədəbi dildə işlənməsini, indi isə yalnız qərb qrupu dialektlərinin fonetik xüsusiyyəti kimi işləndiyini nümunə göstərə bilərik. Ötən əsrin ortalarında ədəbi dil üçün orfoqrafik norma kimi sabitləşən *dügi, ignə, igdə, degil, igirmi* sözlərində söz ortasında "g" samitinin yazılıb hazırda isə şərq qrupu dialekt və şivələrdə mövcud olmasını da göstərə bilərik. .
Onu da qeyd edək ki, eyni zamanda ədəbi dilin normaları kütləvi xarakter daşıyır. Yəni bu normalar hamının dil ünsiyyəti üçün yararlıdır. Məhz bu normaların sayəsində nitqin hər bir şəraitində – məişətdə, istehsalatda, təhsildə, ictimai-siyasi mühitdə və s. yerlərdə dil özünün müxtəlif ünsiyyət fəaliyyətini lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilir.

Müasir dilimizin normaları bir dilin dialekt və şivələrinə məxsus normalardan və ya danışıq dilindəki qeyri-mükəmməl, qeyri-standart normalardan seçilir. Belə vəziyyət ədəbi dilin nisbi sabitliyindən, əhatəliliyindən və dilin daxili strukturunu əks etdirməsindən irəli gəlir.(MAD və nitq məd məsələləri (məqalələr toplusu,Baki 2022,s.145, 276 səh.).

Şifahi və yazılı dilin ümumi normalarına aşağıdakılar aid edilir: leksik, qrammatik və üslubi normalar. Yazılı dilin isə xüsusi normaları bunlardır: orfoqrafik və punktuasiya normaları Yalnız şifahi dildə tətbiq olunan normalar orfoepiya normalarıdır. Burada tələffüz, vurğu və intonasiya əsasdır.Şifahi və yazılı dil üçün ümumi normalar dilin mahiyyətinə və mətnlərin qurulmasına aiddir.Dilin daxili quruluşunu onun fonetikası, leksikası (lüğət tərkibi) və qrammatikası təşkil edir. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin normaları da buna əsaslanır.Ədəbi dilin 3 norması vardır:

1.Fonetik norma (orfoqrafik və orfoepik)

2.Leksik, yaxud leksik-semantik norma

3.Qrammatik norma

Azərbaycan ədəbi dilinin fonetik norması iki yerə bölünür: orfoepik və orfoqrafik norma.Sözün ədəbi dildəki yazılış qaydası orfoqrafik norma, tələffüz qaydası isə orfoepik norma adlanır. Orfoqrafik və orfoepik normaları bir-birindən ayrılıqda öyrətmək mümkün deyil. Sözlərin səhv tələffüzü və yazılışı, dialekt tələffüzü, sözlərin dialekt tələffüzünə uyğun yazılışı, vurğu və intonasiya ilə bağlı yanlışlıqlar və s. fonetik normanın pozulmasına gətirib çıxarır.Ədəbi dildə düzgün tələffüz qaydası orfoepik norma adlanır. Azərbaycan ədəbi dilinin yeni orfoepik norması AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu tərəfindən hazırlanmış, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası ilə razılaşdırıldıqdan sonra 18 iyun 2021-ci il Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan dilinin orfoepiya normalarının təsdiq edilməsi haqqında" qərarla təsdiq edilmişdir.Orfoepik normanın tələbi ilə Azərbaycan dilində tələffüz edilməli olan sözün saitləri, samitləri, şəkilçiləri, ixtisarların və qısaltmaların tələffüzü, vurğunun tələffüzü qəbul edilmiş və təsdiqlənmiş qaydalar əsasında aparılmalıdır.

Ədəbi dildə sözlərin düzgün yazılışı orfoqrafik norma adlanır.Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydalarını AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu hazırlayır, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası ilə razılaşdırıldıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilir. Orfoqrafiya qaydaları hər 5 ildən bir yenilənir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti 2004, 2013, 2018, 2021-ci illərdə yenilənmişdir.

Orfoqrafik normanın tələbi ilə Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətlərində saitlərin, samitlərin yazılış qaydaları, sözün müxtəlif yerlərindəki qoşa sait və samitlərin yazılışı, şəkilçilərin

yazılışı, mürəkkəb sözlərin yazılışı, köməkçi sözlərin yazılışı, mürəkkəb adların yazılışı, ixtisarların yazılışı, sözün sətirdən sətrə keçirilməsi qaydası, durğu işarələrinin düzgün istifadəsi, dilə yeni gələn sözlərin düzgün yazılışı əks olunur və əməl olunması məcburi xarakter daşıyır.

Orfoepik və orfoqrafik normanın pozulması fonetik normanın pozulması deməkdir. Nümunə: səhv sözünün yazılışı- səf,səhf; tövsiyə sözünün yazılışı-tövsiyyə,töfsiyə (orfoqrafik norma pozuntusu). Orfoepik normalara əməl edən zaman yeni qəbul edilmiş qaydaları nəzərə almaq lazımdır (ae,ea,eə,əa,eo,üa,üə,au,ue,uə yanaşı saitlərin işləndiyi sözlər yazıldığı kimi tələffüz olunur; aə yanaşı saitlərin işləndiyi sözlərdə a səsi uzun tələffüz olunur; ov,öv hərf birləşmələri olan sözlərdə səsdüşümü hadisəsi baş vermir və s.).Nümunə: *oktyabr, noyabr* sözləri a səsi ilə tələffüz olunanda orfoepik norma pozuntusu baş verir. *Daha,başqa* kimi sözlərdə vurğunun düzgün işlədilməməsi, *vadar, mavi* tipli sözlərin tələffüzündə a səsinin qısa tələffüzü də orfoepik norma pozuntusu sayılır.

Onu da qeyd edək ki, kitab tələffüzü canlı dilin tələffüzünə maneçilik törədir. Çoxları ömrü boyu bu yanlış tələffüz üslubundan yaxa qurtara bilmir. Bir sıra sözlərin kitab tələffüzü quru və sxematik görünür. Belə sözləri canlı danışıq nitqinə uyğun tələffüz etmək lazımdır. Məsələn, ikinci şəxsin cəmini bildirən –sınız[4] şəkilçisi –sız[4] kimi tələffüz olunur. Nəqli keçmiş zaman şəkilçisindən ş samiti düşür: atmışsınız – atmısız və s. Səslərin və sözlərin düzgün tələffüzü həm də fikrin dəqiq çatdırılması deməkdir.Qeyd edək ki, orfoepik qaydalar orfoqrafik qaydalarla müqayisəli şəkildə öyrədilir.Bu normalar ədəbi dilin lüğət fondunda olan sözlərin düzgün tələffüz edilməsini tənzim edir.

Fikrimizi ümumiləşdirsək, aydın olur ki,fonetik norma həm yazılışı, həm də tələffüzü müəyyən edir. Bu baxımdan orta məktəbdə ibtidai sinif müəllimləri bu normalara uyğun şəkildə şagirdlərin həm yazılı, həm də şifahi nitqi üzərində işləməlidirlər.

Leksik norma vətəndaşlara istifadə etdiyi sözün leksik mənasına bələd olmağı, sözü düzgün və yerində işlətməyi tələb edir. Leksik normanın tələb etdiyi və nitqdə işlədilən leksik vasitələrə omonimlər, sinonimlər, antonimlər, arxaizm və neologizmlər, çoxmənalı sözlər, frazeoloji vahidləri nümunə göstərə bilərik.Yadda saxlamaq lazımdır ki, danışarkən və yaxud yazarkən leksik normanın pozulması, yəni sözlərin dəqiq və düzgün yerində işlədilməməsi fikrin ifadəsinə mane olur və fikir anlaşılmır. Leksik norma dəyişikliyə tez uğrayır.Leksik normanın pozulmasına aşağıdakı hallarda rast gəlinir:

-ədəbi dildə yersiz məhəlli sözlərə, yerli şivələrə məxsus sözlər işləndikdə;

məsələn: *əyərlərim, hasannıxnan, meytəb, nöş, nəşə,incəvara, cıqqan, mıyı, sırfa, sabahlarım, teyxa,genə və s.*

-əcnəbi sözlər lüzumsuz işlədildikdə;

məsələn: *universal dəyərlər, respondentlərin dispozisiyası, sinerqizim, sosial akkumlyasiya, krişa, zajıqalka,razetka, slesar, lineyka, çaşka, xolodilnik, resurs,patalok, punkt və s.*

Cəmiyyətin müxtəlif sahələrində baş verən yeniliklər səbəbindən dilimizə əcnəbi sözlərin daxil olması qaçılmaz hala ceçrilib.Alınma sözlərin dilə daxil olması hədsiz tələbkarlıq, diqqət tələb edir.

Bəzi tədqiqatçılar əcnəbi sözləri "dilin intiharı" adlandırırlar. Dilimizə əcnəbi sözlərin gətirilməsi yox, milli sözlərin onlarla əvəz olunması təhlükəlidir. Hər bir dildə alınma sözlər var və bu, təbii və doğru bir haldır. Əsas odur ki, onlar dildə məfhumu ifadə edən milli söz varsa,"dominantlıq" hüququnu qazanmasınlar.Hazırda dünyada məşhur olan "Oxfort" lüğətindəki 600 min sözün yarısı başqa dildən ingilis dilinə keçən sözlərdir.

Qeyd edək ki, 2013-cü ildən AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda Monitorinq Şöbəsi yaradılıb.Əsas elmi-tədqiqat fəaliyyəti Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı və təmizliyinin qorunması, eləcə də ədəbi dil normalarının pozulmasının qarşısını almaqdır.

-tüfeyli sözlərdən istifadə etdikdə;

məsələn*: türkün məsəli, şeydi-zaddı, adını sən de, baxanda baxıb görürük, canım sənə desin və s.*Hazırda dilimizdə daha çox gənclərin işlətdiyi, ədəbi dilə daxil olmayan söz və ifadələr-slenqlərə də rast gəlirik. Məs.: xətdə qalmaq, buralarda olmaq, küləkləmək və s.

-jarqon və varvarizmlərdən istifadə etdikdə;

məsələn, *tem boli, mejdu proçim, niçeqo sibe, znaçit, kakraz, toçno və.s.*Jarqon və varvarizmlərdən danışanda "plaza dili" kəlmələrindən də söhbət açmaq lazım gəlir. Plaza dili şirkət çalışanlarının öz aralarında istifadə etdikləri dil növü olub,əsasən, ingilis dili və ana dilin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.Məsələn: fokuslanma, meetinq, ignore etmək (gorməzlikdən gəlmək), team (komanda), update etmək (yeniləmə), brief (bir iş və ya layihə ilə əlaqədar detallı məlumat vermək), forvart edirəm (yönləndirirəm) və s. Bu dil hər hansı bir rəsmi dil deyil. Çalışanların öz sözlərimiz əvəzinə ingilis, bəzən də rus kəlmələrini işlətməsidir. Təəssüf ki, hazırda "plaza dili" tək ofislərdə deyil, tədris dili ingilis, rus dili olan universitet tələbələri arasında da yayılıb.

-yersiz təkrarlar;

məsələn, *yaşlı qoca, kiçik dəftərçə, balaca körpə, mənzum poema, mənsur povest və.s.*

-vulqar sözlərdən istifadə; Vulqarizmlər kobud və söyüş xarakterli olur.Vulqarizmlər dili zibilləyir. Dil isə təmizlik, gözəllik sevir. Bu səbəbdən dilimizdə söyüş və qarğışlara, ədəbsiz, təhqiramiz, qeyri-etik söz və ifadələrə (tupoy, kəllən haqqı, burnunu soxmaq, eşşək, çaqqal, alçaq, çərənləmək, anqırmaq, qatıqlamaq və s.) yer verilməməlidir. Xüsusən də təhsilin humanistləşdirilməsindən söhbət getdiyi zamanda əsas da müəllimlərin nitqində bu yolverilməzdir.

-terminlərdən həddindən artıq istifadə zamanı da nitq ağırlaşır və hamı tərəfindən asan başa düşülmür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz söz qrupları bədii əsərlərin dilində də işlənir. Yəni bədii məqsəd daşıyır. Bu zaman norma pozuntusu kimi götürülmür. Eləcə də, məcazlar, frazeoloji vahidlər norma pozuntusu yaratmır.Belə hallar qeyri-normativ hallar hesab olunur. Poetik məqsəd daşıdığı üçün nitq istisnalarıdır.

Leksik norma mədəni nitqin formalaşması üçün əsas amillərdən biridir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, Azərbaycan dilində danışarkən istənilən fikri ifadə etmək üçün yetərli qədər söz vardır, sadəcə, sözlərin yerində və düzgün istifadəsi üçün sözün ilk növbədə leksik mənasına, çoxmənalılığına, sinonimlik xüsusiyyətinə bələd olmaq lazımdır. Azərbaycan ədəbi dilində leksik normanın pozulması hallarına kifayət qədər rast gəlmək mümkündür.

Leksik (leksik-semantik) normanın keyfiyyətini milli leksika müəyyən edir. Alınma sözlərin forma və məzmunca milliləşməsi həmin leksik mühitdə gedir. Fonetik və qrammatik norma ilə müqayisədə leksik normada dəyişkənlik daha tez olur.

Qrammatik norma dilin qrammatik quruluşunun nitq prosesində fəaliyyətini nizamlayır. O, dilin quruluşuna, onun nitq prosesindəki fəaliyyətinə aiddir. Buraya sintaktik əlaqə, şəkilçilərin ardıcıllığı, cümlə üzvlərinin yeri, hal, mənsubiyyət, zaman, şəxs və s. qrammatik göstəricilərin ədəbi dildə gözlənilməsi ilə bağlı qaydalar aiddir.

Eyni zamanda, cümlələrin məntiqi və qrammatik baxımdan düzgün qurulmaması , həcmcə daha böyük cümlələrin işlədilməsi və s.kimi məsələlərə də diqqət yetirilməlidir.

Qrammatik normanın tələbinə görə sözlər cümlədə digər sözlərlə, mürəkkəb cümlələrdə cümlələr digər cümlələrlə qrammatik cəhətdən düzgün əlaqələnməlidir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin qrammatik normaları ümumxalq dilinin qrammatik quruluşunu əks etdirir, onun təbiətinə uyğun şəkildə formalaşır.

Qrammatik normanın gözlənilməsi nitqin düzgünlüyünü təmin edir. Qrammatik norma ilk növbədə sözlər və cümlələr arasındakı əlaqələrin şifahi və yazılı nitqdə düzgün qurulmasını tələb edir, onu normaya salır. Bu əlaqələr düzgün qurulmadıqda nitqdə qrammatik səhvlər meydana çıxır ki, nəticədə qrammatik kateqoriyaların işlənməsi, sözlərin sıralanması və bu kimi qrammatik qaydalar pozulmuş olur.

Qrammatik normanın tələbləri dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1.Miqdar saylarından sonra gələn isimlər təkdə işlədilir: üç adam, beş şagird (üç adamlar, beş şagirdlər demək yanlışdır). Belə halda qrammatik forma pozulur.Müqayisə üçün qeyd edək ki, rus, ingilis, alman və s. kimi dillərdə isə isimlər miqdar sayları ilə uzlaşır.

2.Adlara (isim, sifət, say və s.) kəmiyyət, mənsubiyyət, hal, xəbər kateqoriyasının əlaməti (şəkilçisi) ardıcıl artırılır: şagird-lər-iniz-in-dir; dost-lar-ımız-dan-am və s.

3. Fel kökünə təsirlilik, növ, şəkil, şəxs-xəbər əlaməti (şəkilçisi) ardıcıl artırılır: gül-dür-ül-məli-dir; (gərək) yazışaq.
Onlar tez-tez bizə gələrlərdi — cümləsində qrammatik norma pozulub. Çünki idi hissəciyinin şəkilçiləşmiş variantı olan –di[4] sırasını pozub. Bu şəkilçi -lar[2] şəkilçisindən əvvəl gəlməli idi.

4.Mübtəda ilə xəbər cümlədə şəxsə, müəyyən dərəcədə isə kəmiyyətə görə uzlaşır; Sən müəllim-sən; Onlar şagird-dirlər və s.

5.Cümlədə əvvəl mübtəda, sonra tamamlıq, daha sonra xəbər gəlir. Təyin təyin olunan cümlə üzvünün önündə işləni. Zərflik, əsasən, xəbərdən əvvələ düşür.

6.Nə inkar bağlayıcısından sonra gələn feil təsdiqdə olmalıdır,əks halda qrammatik norma pozulmuş hesab olunur: O nə danışmır, nə də dinləmirdi.

7.Eyni sözün təkrarı ilə yaranan mürəkkəb sifətlərdən sonra işlənən isim cəmdə olur: sərin-sərin bulaqlar

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Babayev A.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti . “Elm və təhsil”, Bakı, 2011, 620 s.
2. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili (I hissə). Bakı,”Elm və təhsil”,2010, 452 s.
3. Qulu Məhərrəmli, Rafiq İsmayılov. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı,”Altun kitab”, 2015, 288 s.
4. Müasir Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, EA, 2022, 276 s.
5.Şəmil Sadiq, Nəcəfov E., Əsədov A. Azərbaycan dili (dərs vəsaiti), Bakı, 2022, 335 s.

WOMEN WHO CHANGED THE WORLD, OR POEMS OF KYRGYZ POETESSES IN CHINA

ЖЕНЩИНЫ, ИЗМЕНИВШИЕ МИР, ИЛИ СТИХИ КЫРГЫЗСКИХ ПОЭТЕСС В КИТАЕ

TURDUBAEVA NAZGUL ŞARŞENALİYEVNA

filoloji bilimleri adayı, doçent, Kırgız edebiyatı bölümü, Kırgız Filoloji Fakültesi, Jusup Balasagyn Kırgız Ulusal Üniversitesi, Kırgızistan, Bişkek,

ORCID ID: 0000-0001-5107-4286

Аннотация

Кыргызский народ живет в разных уголках мира, развивая свой исторический и культурный путь, ищет свои творческие пути в направлении различных наук. Среди них история и культура кыргызов, проживающих в Китае, развивались по-своему, поэты и писатели, как и кыргызы в Кыргызстане, выступали и из года в год представляли своим читателям свои произведения в разных жанрах. В качестве одной из них в упомянутой статье дается систематический обзор творчества молодых поэтесс, проживающих в Китае, с акцентом на идейно-художественных особенностях, созданных в их стихах, написаны вокруг вопросов о том, существует ли конкретно гендерное равенство, или мы все еще живем с консервативной концепцией, или смогли сделать современные женщины целенаправленную работу, чтобы изменить мир. Поэтессы Анаркул Султан, Саламат Аблемит и Гульзиинат Төрө, которые искали, чтобы дать возможность женщинам работать в различных сферах мира, также расскажут историю зарождения кыргызских поэтов, живущих в Китае. Ведь из поэзии этих девушек можно наблюдать, в какой степени развивались мысли о вечных темах любви, чувств, патриотической инициативы, материнской любви, патриотизма, национальной чести, красоты, социальных вопросов, которые были сказанные в сердцах женщин на протяжении всей их жизни, находят отражение в языке поэзии. При этом усилия кыргызских девушек, проживающих в Китае, их политические и социальные дела, воспитываемые ими патриотические идеи сохраняются, многие условия для самостоятельного развития поддерживаются государством и даже финансово финансируются, переводятся на китайский, казахский и ууйгурские языки.. Также можно заметить, что были предприняты усилия по внедрению поэзии поэтесс. Наши поэтессы, живущие в Китае, пишут арабской графикой на кыргызском языке.

Ключевые слова: кыргызы в Китае, поэзия, патриотизм, изменение мира, женская поэзия, проблемы, пол, женщины-поэты, вечность, национальная честь.

Özet

Kırgız halkı dünyanın farklı yerlerinde yaşamakta, tarihi ve kültürel yollarını geliştirmekte, çeşitli bilimler doğrultusunda kendi yaratıcı yollarını aramaktadır. Bunlardan Çin'de yaşayan Kırgız halkının tarihi ve kültürü kendine has bir şekilde gelişmiş, Kırgızistan'daki Kırgız halkı gibi şair ve yazarlar ortaya çıkmış ve yıldan yıla farklı türlerde eserlerini okuyucularına sunmuşlardır. Bunlardan biri olan söz konusu makale, Çin'de yaşayan genç kadın şairlerin şiirlerinde yarattığı ideolojik ve sanatsal özelliklere odaklanarak, şiirlerinden hareketle, kadınların dünyanın kalkınmasına nasıl bakabileceğine odaklanarak eserlerine sistematik bir bakış sunmaktadır.

Başta toplumsal cinsiyet eşitliği olmak üzere gündeme getirdikleri konular ya da tam tersi.Eski moda bir anlayışla mı yaşadıkları, yoksa modern kadınların dünyayı değiştirmek için anlamlı işler yapıp yapamadığı soruları etrafında yazılıyor. Bu kadınların dünyanın çeşitli alanlarında çalışabilmesi için aranan şairler Anarkul Sultan, Salamat Ablemit ve Gulziinat Toro, Çin'de yaşayan Kırgız şairlerinin başlangıcını anlatacak. Sonuçta bu kızların şiirlerinde aşk, duygu, vatanseverlik, anne sevgisi, vatanseverlik, milli şeref, saflık, sosyal konular gibi ebedi temalara dair düşüncelerin ne ölçüde dile getirildiği gözlemlenebilir. Kadınların hayatları boyunca yüreklerinde yer edinen bu duygu, şiir diline de yansır. Aynı zamanda Çin'de yaşayan Kırgız kızlarının çabaları, siyasi ve sosyal işleri, onların ortaya çıkardığı vatansever fikirler korunmakta, bağımsız gelişmenin birçok koşulu devlet tarafından desteklenmekte, hatta parayla finanse edilmekte, Çince'ye, Kazakça'ya çevrilmektedir. , Uygurca ve yerel Kırgız bilim adamları tarafından Kırgızcaya çevrilerek diğer yerel milletlere de tercüme ettirildiği, kız çocuklarının şiirlerinin tanıtılması için çaba sarf edildiği de görülmektedir. Çin'de yaşayan kadın şairlerimiz Arap harfleriyle ve özgün Kırgız diliyle yazmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin'de Kırgız, şiir, vatansever, değişen dünyayı, kadın şiiri, meseleler, cinsiyet, kadın şairler, ebedi, milli şeref.

Abstract

The Kyrgyz people are living in different parts of the world, developing their historical and cultural ways, searching for their own creative ways in the direction of various sciences. Among them, the history and culture of the Kyrgyz people living in China developed in their own way, poets and writers like the Kyrgyz people in Kyrgyzstan came out and presented their works in different genres to their readers from year to year.As one of them, the mentioned article gives a systematic overview of the works of young female poets living in China, focusing on the ideological and artistic features created in their poems, based on their poems, how women can look at the development of the world, the issues they raise, especially gender equality, or the opposite. It is written around the questions of whether they are living with an old-fashioned concept, or whether modern women have been able to do purposeful work to change the world. The poets Anarkul Sultan, Salamat Ablemit, and Gulziinat Toro, who were sought after in order to enable such women to work in various fields of the world, will tell the story of the beginning of Kyrgyz poets living in China. After all, from the poetry of these girls, it is possible to observe the extent to which the thoughts about the eternal themes of love, feelings, patriotic initiative, maternal love, patriotism, national honor, purity, social issues, which have been spoken in the hearts of women throughout their lives, are reflected in the language of poetry. At the same time, the efforts of Kyrgyz girls living in China, their political and social affairs, patriotic ideas raised by them are preserved, many conditions for independent development are supported by the state, and even financed by money, translated into Chinese, Kazakh, and Uyghur by local Kyrgyz scientists and translated into Kyrgyz to other local nationalities. It can also be observed that efforts were made to introduce the poetry of daughters. Our female poets living in China write in Arabic script and authentic Kyrgyz language.

Keywords: Kyrgyz in China, poetry, patriotic, changing the world, women's poetry, issues, gender, female poets, eternal, national honor.

TEACHING LANGUAGE RULES IN ELEMENTARY GRADES
İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ DİL QAYDALARININ ÖYRƏDİLMƏSİ
(IV sinif dərsliyi üzrə)

FƏRİDƏ SƏFƏRƏLIYEVA

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrası Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Fəridə Səfərəliyeva

ORCİD İD: https://orcid.org/0000-0003-1161-5759

XÜLASƏ

Hər bir dilin elmi cəhətdən tədqiq olunmasının və praktik şəkildə öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Dil çox mürəkkəb xüsusiyyətlərə, dərin və gizli sirlərə malikdir. Bütün bu cəhətləri öyrənildikdə dil insan həyatında fikrin ifadəsi üçün daha qüvvətli vasitəyə çevrilir. Dilə dair geniş məlumat və bilik əldə etmək sayəsində hər bir kəs ayrı-ayrı məsələləri daha dəqiq ifadə etmək imkanı əldə edir. Məlumdur ki, söz yalnız dilçilik elminin yox, məntiq, fəlsəfə və psixologiyanın obyektidir. Söz dilçilikdə fonetik, leksik, etimoloji, morfoloji, sintaktik və üslubi cəhətdən öyrənilir desək, yanılmarıq. Həmçinin sözün formalaşması onun fonem və morfem tərkibləri, işlədilmə məqamı ilə yanaşı, həm də mətnin üslubi şəraiti ilə də sıx bağlıdır. Məhz buna görə də leksikologiya fonetika, morfologiya, sintaksis, söz yaradıcılığı və üslubiyyatla qarşılıqlı əlaqədardır.

Azərbaycan dili tədrisinin başlıca vəzifələrindən biri də şagirdlərdə dil hadisələrini doğru əks etdirən düzgün məfhumlar yaratmaqdır. Müəllim hər an şagirdlərin nitqinin səlisliyinə, düzgünlüyünə fikir verməli, nöqsanları düzəltməyə çalışmalıdır. I sinifdən başlayaraq savad təlimi dövründə şagirdlərin nitq və təfəkkürünün inkişafı, orfoqrafik vərdişlərin aşılanması əsas faktordur.

Dilçiliyin ən zəngin və nisbətən mürəkkəb bölməsi qrammatikadır. Müasir dərsdə müəllim uşaqlarda yaradıcı təxəyyülü inkişaf etdirməyə və idraki müstəqilliyə xidmət göstərən problemli suallara, düşündürücü məsələlərə xüsusi yer verməlidir. Belə dərs şagirdlərdə müəyyən bacarıq və vərdişləri formalaşdırır. Müasir dərs bir növ müəllimin dərsə ciddi hazırlaşmasını tələb edir. Buna görə də müəllim hansı priyomlardan necə və nə zaman istifadə edəcəyini qabaqcadan müəyyənləşdirməli, sinifdə deyəcəyi informasiyanın strukturunu qabaqcadan düşünməli, mövzuya dair yardımçı, fakt və hadisələri əsas məsələnin həllinə yönəltməyi bacarmalı, dövrün mühüm ictimai-siyasi hadisələrindən baş açmalıdır.

Açar söz: Dil qaydaları, ibtidai sinif, fəal interaktiv təlim

The scientific study and practical study of each language is of great importance. Language has very complex features, deep and hidden secrets. When all these aspects are studied, language becomes a more powerful tool for the expression of thought in human life. Thanks to the extensive knowledge and knowledge of the language, everyone has the opportunity to more accurately state individual issues. It is known that the word is the object not only of linguistic science, but also of logic, philosophy and psychology. We will not be mistaken if we say that the word is studied in linguistics phonetically, lexically, etymologically, morphologically, syntactically and stylistically. Also, the formation of a word is closely related not only to its phoneme and morpheme compositions, the moment of use, but also to the stylistic conditions

of the text. That is why lexicology interacts with phonetics, morphology, syntax, word formation and Stylistics.

One of the main tasks of teaching the Azerbaijani language is to create the right concepts that accurately reflect language phenomena in students. At every moment, the teacher should pay attention to the fluency and correctness of the students ' speech, and try to correct the shortcomings. During the period of literacy training, starting from the first grade, the development of speech and thinking of students, the instillation of spelling skills is the main factor.

The richest and relatively complex section of linguistics is grammar. In a modern lesson, the teacher should give a special place to problematic questions, thought-provoking issues that serve to develop creative imagination in children and cognitive independence. Such a lesson forms certain skills and habits in students. A modern lesson kind of requires a teacher to seriously prepare for the lesson. Therefore, the teacher should determine in advance which primitives he will use, think in advance about the structure of the information he will say in the classroom, be able to direct auxiliary, facts and events on the topic to the solution of the main issue, and reveal important socio-political events of the time.

Keyword: Language rules, elementary school, aActive interactive learning

GIRIŞ. Azərbaycan dilçiliyinin ən əsas bölməsi sayılan qrammatika özündə morfologiya və sintaksisi birləşdirir. Morfologiyada elə bir mövzu tapılmaz ki, onun sintaksislə əlaqəsi yaranmasın. Sintaksisdə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri haqqında nəzəri məlumat verərkən sual əvəzlikləri, sual ədatları, felin əmr şəkli, eləcə də digər şəkilləri, nidalar haqqındakı biliklər təkrarlanıb möhkəmləndirilir. Həmçinin fonetika bölməsi ilə inteqrasiya qurulur, intonasiyanın mahiyyəti bir daha açılır. Dil iki nəhəngin –lüğət tərkibi və qrammatik quruluşun üzərində dayanır. Dilçiliyin maraqlı bölmələrindən olan leksikologiyada dilin lüğət tərkibi öyrədilir. Leksikologiyanın əsas predmeti sözdür. Məlumdur ki, fikrin dəqiq ifadəsi üçün lüğət ehtiyatının, söz bazasının çoxluğunun böyük əhəmiyyəti vardır. Sözlərin mətn daxilindəki yerini, onun semantikasını dərk etmədən sözə həssas münasibət aşılamaq qeyri-mümkündür. Bu bölmədə dilimizdəki sözlər öyrənilir, tədqiq edilir. Bilirik ki, söz həm leksik, həm də qrammatik mənaya malik olur. Leksikologiyada sözün lüğəvi mənası, onun mahiyyəti, omonimliyi, antonimliyi, sinonimliyi, sözün mənşəyi, işlənmə dairəsi öyrənilir. Söz dilin nominativ vahidləri sahəsinə daxildir. Sintaksisdə öyrənilən söz birləşmələri də dilin nominativ vahidləri sırasına daxildir. Söz cümlə üçün olduğu kimi, söz birləşmələri üçün də əsas materialdır. Əgər birləşməni əmələ gətirən sözün mənası aydın deyilsə, o zaman söz birləşməsinin də mənası aydın düşünülə bilməz. Dilçi alim R.Hümmətova yazır ki,"leksikologiyada qazanılan bilikləri sintaksisdə asanlıqla müqayisəli şəkildə tətbiq etmək, inkişaf etdirmək mümkündür və vacibdir". [1, s.25].

Hər bir ibtidai sinif müəllimi Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin vəzifələrini bilməlidir.Həsən Balıyev vəzifələri qruplaşdırarkən ilk olaraq qeyd edir ki, orta məktəbdə Azərbaycan dilinin kursunun məzmun və həcmini müəyyənləşdirmək,onun hissələri arasında düzgün əlaqəni təmin edə biləcək iş növlərini araşdırmaq, bu materialların siniflər üzrə ardıcıl və sistemli halda verilməsi verilməsi imkanlarının elmi şərhini vermək. Ötən illərdə I,II,III sinif Azərbaycan dili dərsliklərində dil qaydalarının öyrədilməsinə nəzər saldıqda gördük ki, sistemlilik və ardıcıllıq tam gözlənilməmişdir.

İkinci vəzifə hər cür şəraiti, xüsusilə yaş və anlaq səviyyələrini nəzərə almaqla təlimin keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verə biləcək daha yararlı üsul, priyom və vasitələri elmi cəhətdən müəyyən etmək. Üçüncü vəzifə Azərbaycan dili üzrə şagirdlərin nələri bilmələrinin və bacarmalarının, hansı vərdişlərə yiyələnmələrinin zəruriliyini nəzəri cəhətdən

əsaslandırmaq. Ümumiyyətlə Azərbaycan dili tədrisi metodikası elmi Azərbaycan dilinin proqram məzmununu, dil təliminin qanun, prinsip və metodlarını, məktəblərimizdə uşaqlara dil üzrə veriləcək bilik və vərdişlərə yiyələnmək yollarını araşdıran müstəqil elm sahəsidir.

Məktəbdə Azərbaycan dilindən şagirdlərə nəyi öyrətmək lazımdır? sualının cavabı, birinci növbədə dilçilik və onun şöbələri üzrə qazanılmış bilik əsasında müəyyənləşdirilə bilər. Buna görə də dilçilik və onun şöbələri dil tədrisi metodikası elminin linqvistik əsaslarını təşkil edir. Əlbəttə orta məktəbdə Azərbaycan dili fənninin məzmununu müəyyənləşdirmək üçün təkcə dilçilik və onun şöbələri üzrə dərin biliyə malik olmaq kifayət deyildir. Bunun üçün bir sıra didaktik prinsiplərə, psixoloji amillərə istinad etmək tələb olunur.

Bir məqamı unutmaq olmaz ki, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası dilçilik elmi ilə sıx əlaqədardır. Qrammatikanın tədrisi posesində tez-tez fonetik, morfoloji, sintaktik formalarla qarşılaşarkən, dilçiliyin müvafiq sahələrinə - fonetika və qrammatikaya müraciət etməli oluruq, lakin elmi qrammatikanı məktəbə eynilə gətirmək olmaz. Elmi qrammatikanı, müasir Azərbaycan dili üzrə aparılan tədqiqatları oxumadan, onlara istinad etmədən ibtidai siniflərdə qrammatik materialı tədris etmək çətindir. Dilçilik elmi metodikaya material verir, metodika şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onu hazırlayır, rəngarəng tapşırıq və çalışmalarla zənginləşdirir. Hər hansı qrammatik anlayışı kiçikyaşlı şagirdlərə başa düşə biləcəkləri şəkildə, həm də elmi cəhətdən dəqiq aydınlaşdırmaq məqsədilə xüsusi araşdırmalar aparmaq lazımdır. Buna ehtiyac duymayan, yalnız dərslikdə verilənləri oxumaqla kifayətlənən müəllimlər, şübhəsiz, lazımi nəticə əldə edə bilməzlər. IV sinifdə Azərbaycan dili dərsliyi iki hissədən ibarətdir və dil qaydalarına nəzər yetirək:

I Hissə: Frazeoloji birləşmələr, N,yoxsa M,Qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlər,Sözlərdə bəzi saitlərin yazılışı,Qoşasaitli sözlər, İsmin hallanması,Sifətin dərəcələri, Sitat, Zərf, İşarə əzvəzlikləri, O əvəzliyi,İsmi və feili birləşmələr, Cümlə üzvləri, Bədii mətnlərdə təsvir, Feili xəbər və ismi xəbər, Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri, Defis işarəsi.

II Hissə - Məcaz, Sözün leksik və qrammatik mənası,Qoşma, Mübaliğə nədir? Ədat, Modal sözlər, Antonim sözlərin nitqdə rolu, Sözlərin qrammatik mənasının müəyyənləşdirilməsi, Lakonik ifadələr,Mürəkkəb feillər, Omonimlər və çoxmənalı sözlər,Şəxsə və zamana görə dəyişməyən feillər,Sual əvəzlikləri,Terminlər, Mürəkkəb adlar və onların yazılışı, Bəzi mürəkkəb adlarda dırnaq işarəsindən istifadə. Diqqətimi çəkən məqam o idi ki, ümumiləşdirici dərs başlığı altında "Dil qaydaları "Nitq hissələri", "Cümlə və cümlə üzvləri" və "Durğu işarələri "verilib. Ümumiləşdirici dərs hər bölmənin sonunda aparılır. I hissənin sonunda izahlı sözlük, II hissədə sonda terminlərin izahı verilmişdir. Sözsüz ki, dilimizin lüğət tərkibi yeni sözlər hesabına zənginləşir. Bunun üçün ibtidai sinif müəllimi lüğət tərkibinin hansı mənbələrə əsaslandığını bilməlidir. Eyni zamanda, müəllim, köhnə sözlərin necə yeni məna kəsb etməsinə, sözyaratma üsullarına, eləcə də alınma mənşəli neologizmlərin hansı yolla mənimsənilməsinə dərindən bələd olmalıdır.

Sözün mənası bilirik ki, çoxcəhətlidir, bura aşağıdakılar daxildir:

1. ***Sözün lüğəvi mənası***. Müəllim mətnləri tədris edərkən sözün ayrılıqda ifadə etdiyi konkret mənanı şagirdlərə başa salmalıdır.
2. ***Sözün qrammatik mənası***. Sözlərin qrammatik quruluşla bağlı olan ümumiləşmiş mənasıdır.
3. ***Sözün məntiqi mənası***. Sözün məfhuma uyğun gələn mənası sözün məntiqi mənasıdır. Düzdür, ibtidai siniflərdə sözün məntiqi mənası üzərində o dərəcədə də iş aparılmır.

Azərbaycan dili dərsliyində verilmiş tapşırığa nəzər yetirək.Şeirlərdəki hansı əlamət bildirən sözlər məcazi mənada işlənib?

1. Qəmli payız ötüşdü,
Qəzəbli qış yetişdi.
Üşüdü dağ, meşə, çöl
Dondu kiçik çayla göl.
2. Gələndə nazlı bahar
Canlanır lal qayalar.
Şən çöllər çiçək açır
Dağ,dərə ətir saçır [3, s.12]

Tapşırığı yerinə yetirərkən müəllim şagirdlərdən tələb etməlidir ki, əvvəlcə şeiri intonasiya ilə oxuyaq.Sözsüz ki, bu zaman ədəbi tələffüz normalarına da əməl olunmalıdır.

Cümlədəki sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

1.Vay-vay, səhərə qədər hava düzəlməz ki?

2. Aydan və Sevda parka tərəf getdilər.

3. Axı gecikərik, bəlkə, sən də Arzu ilə gələrsən? [3, s.13]

Leksik və qrammatik mənası olan sözlər	**Yalnız qrammatik mənası olan sözlər**

IV sinif üçün yazılmış Azərbaycan dili dərsliyində köməkçi nitq hissələrini də tədris olunur. İlk olaraq qoşma haqqında danışmaq istərdim.

Bilirik ki, qoşma köməkçi nitq hissələri içərisində xüsusi yer tutur. Qoşmanın tədqiqinə 1947-ci ildən başlanılmışdır. Qoşma əsas söz köklərindən əmələ gəlib şəkilçiləşməyə doru inkişaf edən, həm də hər ikisindən fərqlənən bir nitq hissəsidir. Qoşma ismin adlıq, yiyəlik, yönlük və çıxışlıq hallarına qoşularaq onlarda müxtəlif məna çaları yaradan nitq hissəsidir.

Dərslikdə tapşırıq B-də qeyd olunur ki, verilmiş qoşmaları uyğun nöqtələrin yerinə yazmaqla cümlələri köçürün.

a. sonra
b. qədər
c. ilə
ç. savayı

1.Stadiona...piyada getdik.

2.Müəllim sinfə daxil olandan ...zəng vuruldu.

3.Əhməddən... hamı dərsi maraqla dinləyirdi.

4.Zərifə öz əməyi...hörmət qazanıb.

Başqa bir tapşırıqda fərqləndirilmiş ədatları mötərizədə verilən uyğun ədatlarla əvəz edin.

(bircə, elə, nə, olduqca,bəs).

1.Çiçəklər **necə** gözəl ətir saçır.

2.**Məgər** sizin sinif bugünkü yarışa qatılmır?

3.**Məhz** bu çıxışa görə aktyora yüksək mükafat verildi.

4. Dünən baxdığınız film **lap** maraqlı idi.

5.Şagirdlərdən **yalnız** Əhməd imlanı vaxtında bitirə bildi. [3, s.25])

Dilçi alim R.Hümmətova qeyd edir ki, "Ədatlar öz mənşəyi etibarilə də bu və digər nitq hissələri ilə də əlaqədardır. Hətta bəzi ədatlar şəkilcə bir çox sözlərə, başqa nitq hissələrinə (feil, say, bağlayıcı) uyğun gəlir. Ədatlar vurğu qəbul etmir. Bu nitq hissəsi tərkib etibarilə təktərkibli və qoşatərkibli (ha, ki, bəs, məgər, bəli də, daha da, bəli a və s.) olur". [1, s.308]

Həmçinin ibtidai siniflərdə qrammatikanın tədrisi sadə olmaqla praktik xarakter daşıyır. Praktik xarakter dedikdə, qrammatik biliklərin şagirdlərin şifahi və yazılı nitqlərinin inkişafına, orfoqrafiya qaydalarına yiyələnmələrinə xidmət nəzərdə tutulur. İbtidai siniflərdə öyrədilən qrammatik məlumatın hamısı ilk növbədə bu məqsədin yerinə yetirilməsinə yönəldilməlidir. Qrammatik biliklər şagirdlərin orfoqrafiya, punktuasiya, digər yazı qaydaları üzrə vərdişlərə yiyələnmələrinə də kömək göstərir. Məhz isimlərin öyrədilməsi zamanı müəllim şagirdlərin bu vərdişlərə yiyələnməsinə kömək etməlidir. Bu gün dərsdə müəllim tədris prosesində qruplarla,cütlərlə iş, kollektiv şəklində öyrədici mühiti qurmağa çalışır. Dərslikdə belə bir tapşırıq qruplarla iş şəklində verilmişdir.

Aşağıdakı isimləri hallandırıb cümlələrdə işlədin.

I qrup:rəssam, kəpənək, meşə III qrup: övlad, sünbül, səma

II qrup: qonaq, odun, Bakı IV qrup: gülçü, balıq, dəniz [2, s.39]

Sözsüz ki, peşəkar müəllim bu tapşırıqda ilk olaraq ismin hallanmasına fikir verməlidir. İsmin tədrisində ən mühüm və vaxt tələb edən məsələlərdən biri onun hallanmasının öyrədilməsidir. Şagird axırı q və k samitinin hansı hallarda və nə səbəbdən ğ və y-lə əvəz olunmasını bilməlidir. Daha sonra sözləri hallandırarkən cümlədə işlədir. Beləliklə bu tapşırığı yerinə yetirərkən həm şagird dil qaydalarını mənimsəyir, həm də nitq inkişafı istiqamətlərindən olan ədəbi tələffüz, cümlə qurmaq vərdişlərinə yiyələnir.

Müəllim üçün metodik vəsaitdə ismin hallanması ilə bağlı məqamlara nəzər yetirək:

Təlim məqsədləri: Əsas nitq hissələrinin (isim) ümumi leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Dərsin qısa planı

1. Mövzuya yönəltmə "Şuşa sözünün müxtəlif şəkilçilər qəbul edə bilməsinə diqqətin yönəldilməsi.

Dil qaydaları. İsmin hallanması haqqında məlumatın mənimsədilməsi.

2. Formativ qiymətləndirmə. [4, s.46]

Diqqətimi çəkən məqamlardan biri MMV-də müəllimin nəzərinə başlığı altında bu məsələlər qeyd olunmuşdur: İlk dərsdə şagirdlərin halları fərqləndirə bilməsi və yadda saxlaması çətinlik yarada bilər. Bunun üşün yaxşı olar ki, müəllim hal adlarının mənasını da izah etsin. Məsələn, "Bu Kərimin dəftəridir" cümləsində Kərim sözünə əlavə olunan şəkilçi yiyəlik, sahiblik, məzmunu yaradır.Odur ki, bu hal yiyəlik hal adlanır. Digər halları da bu qayda ilə izah etmək mümkündür.Ana dili tədrisində şüurluluq prinsipinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Əgər uşaq qrammatik qaydanı başa düşmədən əzbərləyir, lakin təcrübədə tətbiq edə bilmirsə, belə təlimin faydası olmaz. Təlim materialının şüurlu mənimsənilməsi birbaşa onun möhkəmliyini təmin edir. Bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəm olması üçün müxtəlif tipli çalışmaların köməyi ilə müəllim təkrarlara yol verməlidir.

Həmçinin şagirdlərdə düzgün qrammatik məfhum yaratmaq üçün öyrənilən məfhumun mahiyyətini, əsas xüsusiyyətlərini bilməklə yanaşı, onun daha sürətlə, daha möhkəm və dərin mənimsənilməsinə yardım edən təhsilin şərtlərini də bilmək lazımdır. Adətən şagirdlər qrammatik təhlil prosesində bu və ya digər nitq hissəsini aid edərkən sözün yalnız leksik mənasına diqqət yetirir, onun morfoloji əlamətlərini yaddan çıxarır. Sözün leksik mənası üzərində işləyərkən müəllim tədris prosesində sözyaradıcı əlaqələri unutmamalıdır. Leksikanın mənimsənilməsində şagirdlərin eyni kökdən olan sözlərə müraciət etmək imkanı həmin ifadələrin daha yaxşı başa düşülməsini təmin edir.

Araşdırmalar göstərir ki, omonimlər haqqında təsəvvürü praktik yolla yaratmaq mümkündür. İbtidai sinif şagirdi mətndən tərkibində omonim sözlərin olduğu birləşmələri müqayisə edir, müəllimin köməyi ilə mənalarını açmış olur. Dərsliyin II hissəsində fərqləndirilmiş sözlərin omonim və yaxud çöxmənalı söz olduğunu müəyyən edin.

1. Arif qapıya qol vurdu.

Müəllim gündəliyə qol çəkdi.

2. Paltarın ətəyi islanıb.

Dağın ətəyindən gül topladıq. [3, s.50]

Dərslikdə Xronologiya, Annotasiya, Sitat haqqında məlumat verilib. Amma paronim anlayışının adı çəkilməyib.

Diqqət et.

Dilimizdə elə sözlər var ki, oxşar səslənir,l akin mənasına görə fərqlənir.

əsr-100 illik dövr

əsir-müharibədə ələ keçirilən düşmən əsgəri.

Tapşırıq Ç-də lüğətdən istifadə edərək verilmiş sözlərin izahını yazın.

Həsr-həsir mətn-mətin

əmr-əmir xeyr-xeyir [2, s.19]

Sözsüz ki, siniflər üzrə iş apararkən müəllim onların yaranma mənbələrinə fikir verməlidir. İlk növbədə, müəllim əsl Azərbaycan sözlərindən (kiçik-balaca, qoçaq-igid və s.), daha sonra Azərbaycan sözləri ilə alınma sözlərin (ürək-qəlb, təmiz-saf və s.), nəhayət yalnız alınma sözlərdən ibarət (səcdə-sitayiş) sinonimlər üzrə iş aparmalıdır. Dilin sinonim vasitələrini mənimsəmədən onun leksik zənginliyini təmin etmək çətindir. Bunun üçün təcrübəli müəllim sinonimlərin məna çalarlığı və üslubi xassələrini bilməlidir. Sinonimlər nitqin daha aydın, rəngarəng, obrazlı olmasını təmin edir, həmçinin şagirdlərin nitqini birbaşa zənginləşdirir.

NƏTİCƏ. Azərbaycan dili dərsliyi dili şagirdlərin səviyyəsinə uyğun olaraq sistemli şəkildə onlara öyrətmək, mənimsətmək məqsədini güdür. Buna görə də məktəb üçün yazılan Azərbaycan dili dərsliyi nəzəri və praktik cəhətdən mükəmməl olmalıdır. Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin təfəkkürünü, müstəqilliyini inkişaf etdirmək üçün böyük imkanlar vardır. Metodika məhz şagirdlərin təlim materiallarını mənimsəmə şəraitini təhlil edərək daha əlverişli sistem qurmaqda müəllimə kömək edir.

Keyword: Language rules, elementary school, aActive interactive learning

ƏDƏBİYYAT.

1. Hümmətova R. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis) Bakı, 2023.

2. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanalıyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik. I hissə. Bakı, Altun kitab, 2022.

3. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanalıyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik. IIhissə. Bakı, Altun kitab, 2022.

4. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ.,Xanalıyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərsliyin metodik vəsaiti. Bakı, 2023.

5. Rəhimov A.N. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Nurlan, 2003.

DETERMINATION OF CHANGES IN CHLOROPHYLL VALUES IN RHODODENDRON PONTICUM L. LEAVES ACCORDING TO ALTITUDE ON THE SAME SLOPE

RHODODENDRON PONTİCUM L. YAPRAKLARINDAKİ KLOROFİL DEĞERLERİNİN AYNI YAMAÇTA YÜKSELTİYE GÖRE DEĞİŞİMİNİN BELİRLENMESİ

TÜRKER OĞUZTÜRK[1*], TURAN YÜKSEK[2], ALİ ERDEM ÖZÇELİK[3]

[1] Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Bitki Materyali ve Yetiştiriciliği, https://orcid.org/0000-0002-9611-9959

[2] Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ekosistem Ekolojisi, https://orcid.org/0000-0003-2964-1760

[3] Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Arazi Yönetimi,

https://orcid.org/0000-0001-5877-1738

Özet

Aynı bitki taksonun farklı yükseltilerdeki bireylerinin klorofil miktarı ve toprak sıcaklıklarının karşılaştırılması bitkilerin, değişen çevresel koşullar altında fotosentez mekanizmalarının nasıl çalıştığını anlamaya yardımcı olur. Klorofil seviyelerinde ve toprak sıcaklıklarında zaman içinde meydana gelen değişimler, sıcaklık düzenlerindeki ve diğer iklim faktörlerindeki değişiklikleri yansıtabileceğinden, bu tür çalışmalar iklim değişikliğinin etkilerini izlemek için değerlidir. Bu çalışma, Rize/Çamlıhemşin/Şenyuva köyü ile Pokut yaylası yolu üzerinde farklı yükseltilerde bulunan aynı bitki taksonun aynı bakıdaki yapraklarından yapılan klorofil ölçüm (µmol m^{-2}) değerlerinin değişimini ve bu değişimlerin yükselti, toprak sıcaklığı (°C) ve elektriksel iletkenlik (EC/ mS/cm) ile olan ilişkisinin tespit edilmesidir. Bu amaçla, yol güzergâhı üzerinde 5 farklı yükseltide *Rhododendron ponticum* L. bitkisinin konumu tespit edilmiştir. Daha sonra bu bitkilerin her birinden klorofil, toprak sıcaklığı ve EC ölçümleri yapılmıştır. Çalışmada istatistiksel analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır. Yükseltiye göre klorofil, sıcaklık ve iletkenlik farklılıklarının ortaya konulmasında Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov normallik testi, ANOVA testi, Pearson Korelasyon analizi ve Duncan testi kullanılmıştır. En yüksek toprak sıcaklığı 21,85°C ile 1280 m yükseltide en düşük değerin ise 17,02°C ile 1630 m yükseltide ölçüldüğü tespit edilmiştir. Klorofil miktarı 1630 m'de 594,82 µmol m^{-2} ile en yüksek seviyededir. Bu doğrultuda *Rhododendron ponticum* L. bitkisindeki toprak sıcaklığı ile klorofil arasındaki negatif yönlü etkileşim, bitkinin sıcaklık değeri düştükçe daha fazla klorofil yoğunluğuna sahip olduğunu ve stres faktörü karşısında fotosentetik verimliliğini yükseltmeye çalıştığını düşündürmektedir.

Anahtar kelimeler: Klorofil, *Rhododendron ponticum*, toprak sıcaklığı

Abstract

Comparison of chlorophyll levels and soil temperatures of individuals of the same plant taxon at different elevations helps to understand how the photosynthetic mechanisms of plants work under changing environmental conditions. Such studies are valuable for monitoring the effects of climate change since changes in chlorophyll levels and soil temperatures over time may reflect changes in temperature patterns and other climatic factors. This study aimed to determine the changes in chlorophyll (µmol m-2) values obtained from leaves of the same plant taxon at

different elevations on the Rize/Çamlıhemşin/Şenyuva village and Pokut plateau road and the relationship of these changes with elevation, soil temperature (°C) and electrical conductivity (EC/ mS/cm). For this purpose, the location of *Rhododendron ponticum* L. plants was determined at 5 different elevations on the road route. Then, chlorophyll, soil temperature and EC measurements were made from each of these plants. SPSS package program was used for statistical analyses in the study. Shapiro-Wilk and Kolmogorov-Smirnov normality test, ANOVA test, Pearson Correlation analysis and Duncan test were used to reveal the differences in chlorophyll, temperature and conductivity according to the altitude. It was determined that the highest soil temperature was measured as 21.85°C at 1280 m altitude and the lowest value was measured as 17.02°C at 1630 m altitude. The amount of chlorophyll was at the highest level at 1630 m with 594.82 µmol m-2. In this direction, the negative interaction between soil temperature and chlorophyll in *Rhododendron ponticum* L. suggests that the plant has more chlorophyll density as the temperature value decreases and tries to increase its photosynthetic efficiency against the stress factor.

Keywords: Chlorophyll, *Rhododendron ponticum*, soil temperature

1. GİRİŞ

Rhododendron ponticum L., Ericaceae familyasında çiçekli bir bitki türüdür. Bitki, parlak koyu yeşil, kaba, dikdörtgen-eliptik, tüysüz yaprak dökmeyen yapraklarıyla karakterize edilir. İlkbaharda ve yaz başında büyük kümeler halinde gösterişli, mor veya morun tonlarında çiçekler üretir. (Cross, 1975).

Britanya adaları, Lübnan'ın ve İber Yarımadası Küçük Asya ve Kafkasya bölgesinde doğal tür olarak yayılış gösteren *Rhododendron ponticum* L. çeşitli çevresel koşullara uyum sağlayabildiği bilinir, bazı bölgelerde son derece istilacı tür olarak doğal bitki örtüsüne üstünlük sağlayıp yerli türleri doğal yayılış alanlarından uzaklaştırdığı belirtilmektedir (Milne ve Abbott, 2000). Türkiye'de, özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, doğal yayılış gösteren ormangülü çeşitleri arasında Mor Çiçekli Ormangülü (*Rhododendron ponticum* L.) en sık rastlanan taksondur (Sevin ve Yarsan, 2017). İlkbahar sonu ve yaz başında açan, büyük, parlak yaprakları ve gösterişli, mor veya pembe çiçekleri ile karakterize edilen, boyu 5 metreye kadar büyüyebilen, yaprak dökmeyen bir çalıdır (Dehnen-Schmutz ve ark., 2004).

Bu bitkinin yapraklarında tanen, uçucu yağ, erkolin, erbutin ve andromedol türevleri (andromedotoksin=grayanotoksin-1) bulunmaktadır. Halk arasında, ağrı kesici özelliği nedeniyle, günde 2-3 bardak olacak şekilde %2'lik infüzyon halinde kullanılarak idrar artırıcı ve romatizma ağrılarını hafifletici olarak tercih edilir. Ancak, içerdiği andromedol türevleri sebebiyle dikkatli kullanılması gereken bir bitkidir (Yiğit vd., 2003).

Rhododendron ponticum L. asidik topraklarda gelişir ve yoğun çalılıklar oluşturarak doğal bitki örtüsüne karşı rekabet edebilir ve biyolojik çeşitliliği azaltabilir (Tyler ve diğerleri, 2006). Yaprakları, otlayan hayvanlara zarar verebilecek ve diğer bitki türlerinin büyümesini engelleyebilecek toksik bileşikler içerir (Green ve ark., 2011). İstilacı doğasına rağmen R. ponticum, böcekler ve kuşlar da dâhil olmak üzere çeşitli yaban hayatı türleri için yaşam alanı ve yiyecek sağlama yeteneği nedeniyle de değerlidir (Cross, 1981).

Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan "*Rhododendron ponticum* L." ve "Rhododendron luteum" çiçekleri, grayanotoksin içerikleri nedeniyle dikkatli tüketilmesi gereken bir bal türü olan "deli bal"ın üretilmesine katkı sağlar (Yengil vd., 2013). Bu bal, alerjisi olan kişilerde ya da aşırı miktarda tüketildiğinde zehirlenmeye yol açabilir. Dolayısıyla, *Rhododendron ponticum* L. bitkisi, bu özelliği sayesinde ekonomik bir değere sahiptir.

Yükseklik gradyanları genellikle sıcaklık, ışık yoğunluğu ve nem gibi çevresel faktörlerde değişikliklere neden olur ve bu da bitkilerdeki fotosentetik aktiviteyi ve klorofil konsantrasyonunu önemli ölçüde etkileyebilir (Körner, 2007; Chaves ve diğerleri, 2009). *Rhododendron ponticum* L., farklı yükseklik bölgelerinde gelişen, geniş çapta dağılmış bir taksondur bu veri onu, yüksekliğin bitki taksonlaındaki klorofil miktarı üzerine etkisini araştırmak için ideal bir tercih haline getirir (Smith ve diğerleri, 1997).

Aynı türün farklı yükseltilerdeki bitki bireylerinin klorofil miktarı ve toprak sıcaklıklarının karşılaştırılması çeşitli faydalar sağlar. Bitkilerin, değişen çevresel koşullar altında fotosentez mekanizmalarının nasıl çalıştığını anlamaya yardımcı olur (Smith, 2016). Klorofil seviyelerinde ve toprak sıcaklıklarında zaman içinde meydana gelen değişimler, sıcaklık düzenlerindeki ve diğer iklim faktörlerindeki değişiklikleri yansıtabileceğinden, bu tür çalışmalar iklim değişikliğinin etkilerini izlemek için değerlidir (Peñuelas ve Filella, 2001). Ayrıca, bu karşılaştırmalardan elde edilen bilgiler dağlık bölgelerdeki bitki materyali ile ilgili uygulamalara bilgi verebilir, uygun ürün çeşitlerinin seçimine yardımcı olabilir ve farklı yükselti bölgeleri için yönetim uygulamalarını optimize edebilir (Körner, 2003). Ek olarak, bitkilerin yükseltiye karşı fizyolojik tepkilerinin incelenmesi, hassas türlerin veya popülasyonların belirlenmesi yoluyla biyolojik çeşitliliğin korunmasına yardımcı olabilir (Hedhly, 2011). Bu doğrultuda, bitkilerin farklı yüksekliklere nasıl uyum sağladığını anlamak, ekosistem yönetimi ve koruma planlaması için çok önemli olan çevresel değişikliklere bitkilerin vereceği tepkileri ve dağılımlarını tahmin etmeye yardımcı olabilir (Parmesan ve Yohe, 2003).

Bu çalışmanın amacı aynı yamaç üzerinde ve farklı yükseltilerde bulunan *Rhododendron ponticum* L. yapraklarındaki klorofil miktarının tespit edilmesidir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın ana materyalini Şenyuva – Sal Yaylası Yolu üzerinde bulunan ve aşağıda koordinatları verilen *Rhododendron ponticum* L. bitkileri ve klorofil ölçümlerinde kullanılan Apogee MC-100 model klorofil metre ve Hanna taşınabilir toprak ve sıcaklık ve EC ölçer oluşturmaktadır.

1.1.1.Araştırma Alanının Coğrafi Konumu ve Bazı Yetişme Ortamı Özellikleri

Bu çalışma, Rize/Çamlıhemşin/Şenyuva köyü ile Pokut yaylası yolu üzerinde farklı yükseltilerde bulunan aynı bitki taksonun aynı bakıdaki yapraklarından yapılan klorofil ölçüm (µmol m^{-2}) değerlerinin değişimini ve bu değişimlerin yükselti, toprak sıcaklığı ve elektriksel iletkenlik (EC/ mS/cm) ile olan ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, yol güzergâhı üzerinde 5 farklı yükseltide *Rhododendron ponticum* L. bitkisinin konumu tespit edilmiştir. Çalışma alanı Türkiye'deki konumu Şekil 1'de görülmektedir. Ölçüm yapılan bitki bireylerinin konum noktalarının gösterildiği harita Şekil 2'de verilmiştir. Çalışma alanı ile ilgili ArcGİS programında çalışma alanı jeolojik formasyon haritası (Şekil 3), bakı haritası (Şekil 4), eğim haritası (Şekil 5) ve yükselti haritası (Şekil 6) oluşturulmuştur.

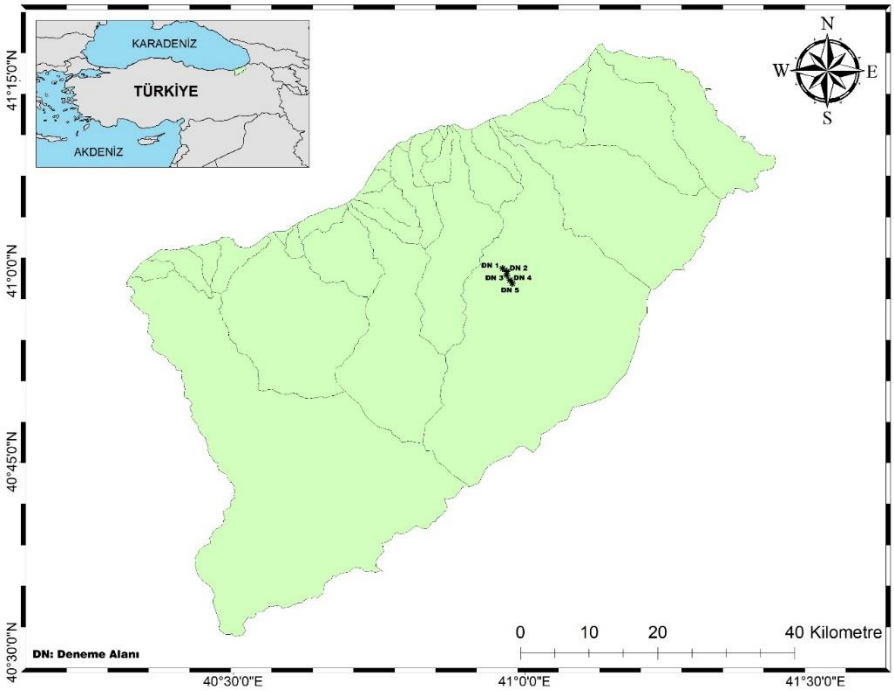

Şekil 1. Çalışma alanı Türkiye'deki konumu.

Şekil 2. Ölçüm yapılan bitki bireylerinin konum haritası.

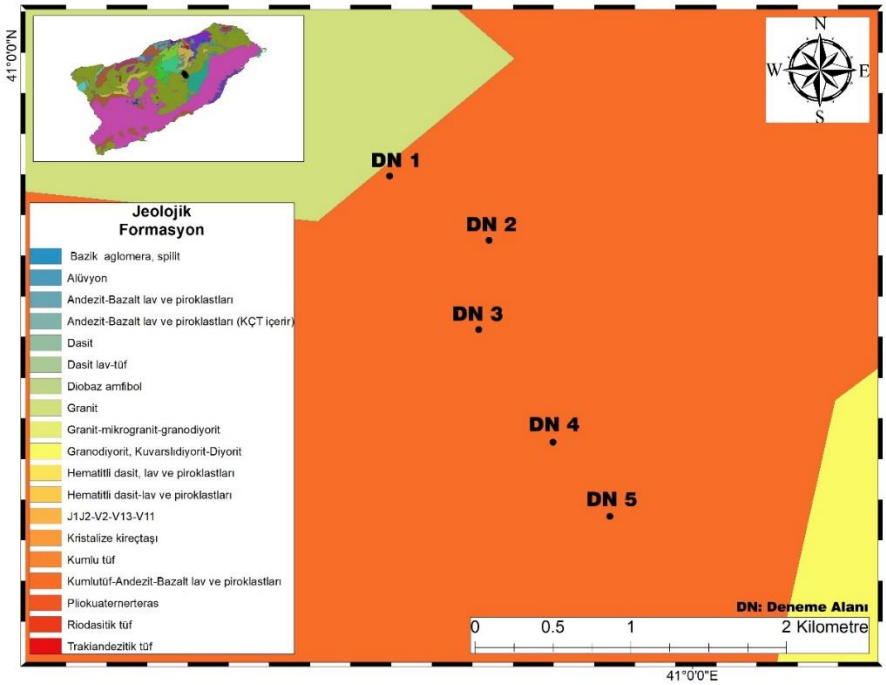

Şekil 3. Çalışma alanı jeolojik formasyon haritası.

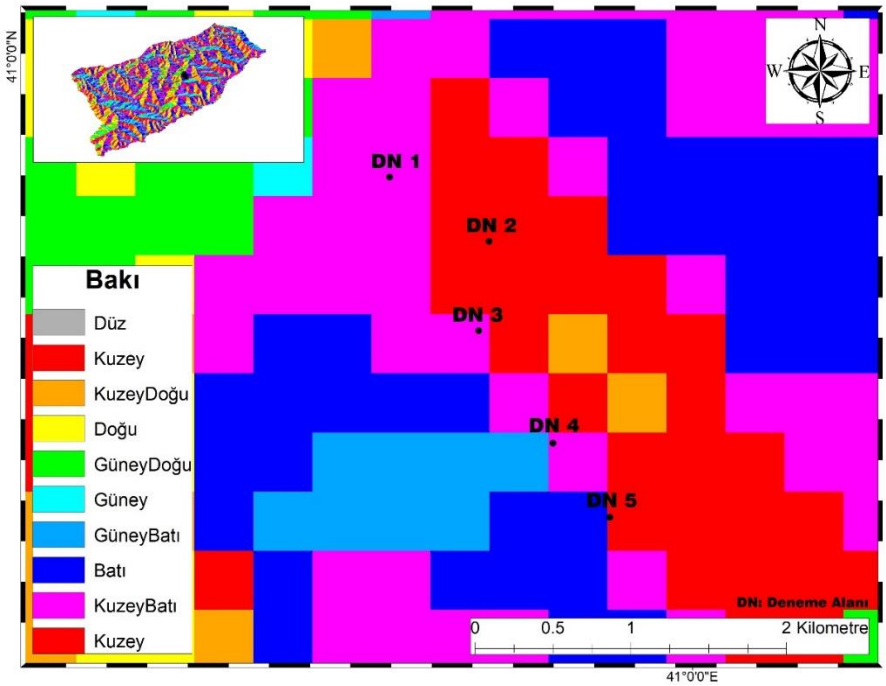

Şekil 4. Çalışma alanı bakı haritası.

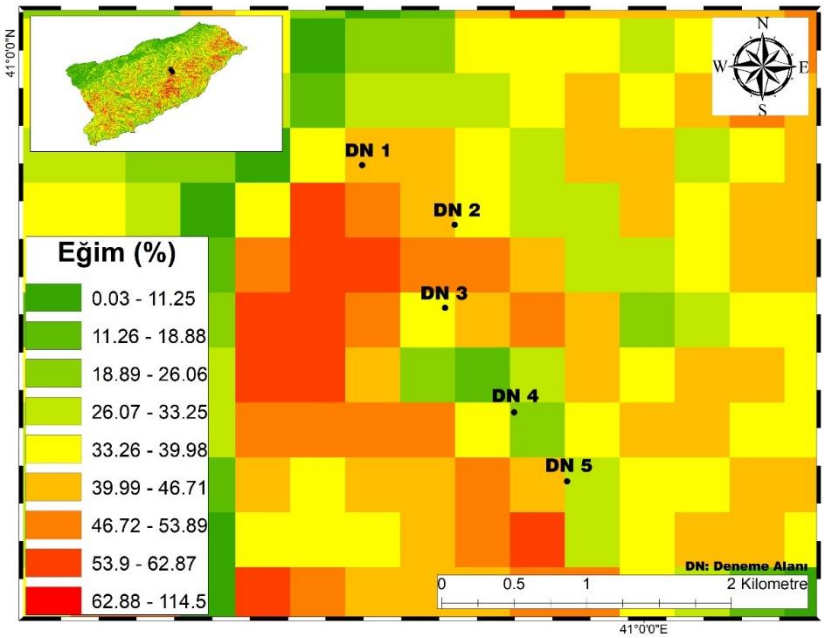

Şekil 5. Çalışma alanı eğim haritası.

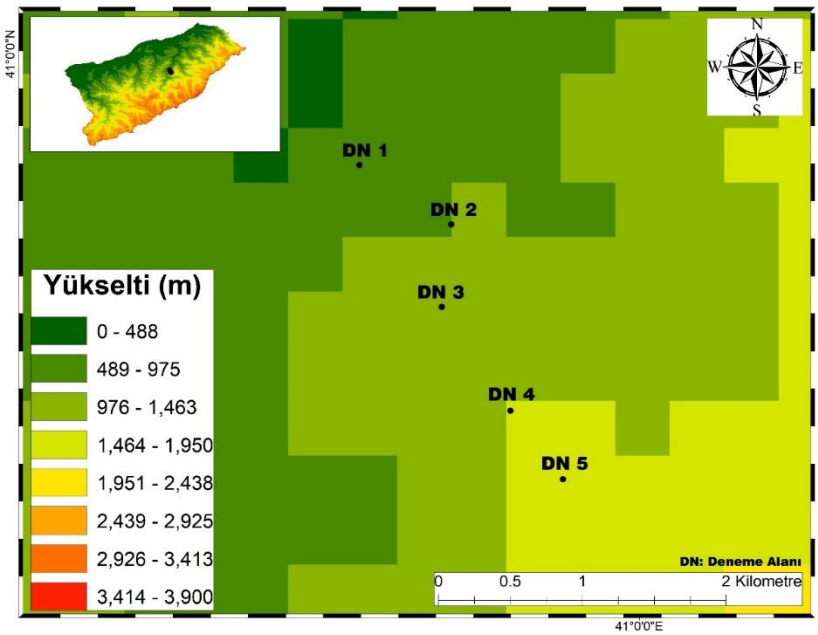

Şekil 6. Çalışma alanı yükselti haritası.

2. YÖNTEM

Yükseltiye göre *Rhododendron ponticum* L.'lerin aynı yamaç üzerindeki yayılışları tespit edilmiştir. Yükseltiye göre 5 farklı deneme alanı belirlenmiştir. Belirlenen deneme alanları ölçüm yapılacak olan benzer boyutlardaki bitki bireyleri işaretlenmiş, yükselti ve konumları kayıt altına alınmıştır. Seçilen bireylerden tutarlı sonuçlar alabilmek için aynı yaprak konumlarından µmol m^{-2} biriminde 15.08.2023 tarihinde 13:00 ile 15:30 saatleri arasında klorofil ölçümleri yapılmıştır. Toprak sıcaklık (°C) ve elektirik iletkenliği (mS/cm) ölçümlerinde bitkilerin kök boğaz çapından 50 cm uzaklıktaki farklı noktalardan ölçümler yapılmıştır. Elde edilen klorofil ve sıcaklık verileri, korelasyonlarının belirlenmesi için SPSS paket programında işlenerek analiz edilmiştir.

Yükseltiye göre ölçüm tarihinde klorofil, sıcaklık ve iletkenlik farklılıklarının ortaya konulmasında Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov normallik testi, ANOVA testi, Pearson Korelasyon analizi ve Duncan testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Analizlerin sonucunda ölçüm yapılan tarihte yükselti kademelerine göre en yüksek klorofil miktarının 594,82 µmol m^{-2} ile 1630 m yükseltide en düşük klorofil değerine ise 395,22 µmol m^{-2} ile 980 m yükseltide ölçüldüğü tespit edilmiştir (Tablo 1, Şekil 7). Deneme alanları aynı jeolojik formasyonda ve aynı gölgeli bakı grubunda bulunmaktadır. Yükselti farklılığı ile klorofil miktarı karşılaştırıldığında yükselti grupları arasındaki farklar ölçüm yapılan tarihte anlamlı düzeyde 3 gruba ayrıldığı görülmektedir.

Tablo 1.

Klorofil değerlerinin farklı yükselti gruplarına göre ANOVA sonuçları. Farklı yükselti grupları arasında klorofil değerlerinde anlamlı bir fark bulunmuştur

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	642643,666	4	160660,916	24,739	,000
Within Groups	941657,691	145	6494,191		
Total	1584301,357	149			

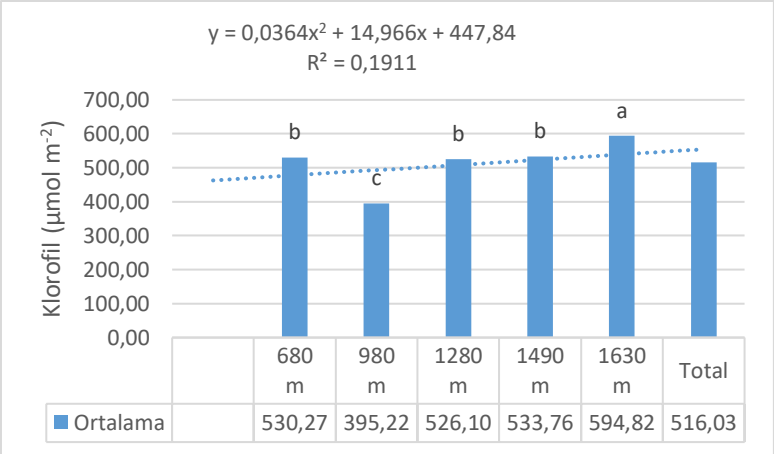

Şekil 7. *Rhododendron ponticum* L. **taksonunun yükseltiye göre ortalama klorofil** (µmol m^{-2}) **gösteren grafik (aynı harfler ile gösterilen yetişme ortamları arasında önemli bir fark yokken ($p>0.05$), farklı harfler ile gösterilen yetişme ortamları arasında önemli farklılıklar vardır ($p\leq0.05$))**

Yükselti farklılığı ile toprak sıcaklığı karşılaştırıldığında yükselti grupları arasındaki farklar anlamlı düzeyde 5 gruba ayrıldığı görülmektedir. En yüksek toprak sıcaklığı 21,85°C ile 1280 m yükseltide en düşük toprak sıcaklığı değeri ise 17,02°C ile 1630 m yükseltide ölçüldüğü tespit edilmiştir (Tablo2, Şekil 8).

Tablo 2.

Farklı yükselti gruplarına göre toprak sıcaklığı değerlerinin ANOVA sonuçları. Yükselti grupları arasında toprak sıcaklığı açısından anlamlı fark vardır

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	510,128	4	127,532	397,104	,000
Within Groups	46,568	145	,321		
Total	556,695	149			

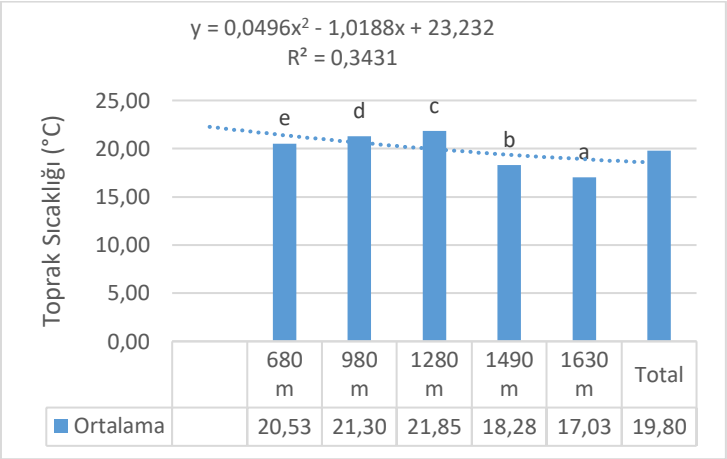

Şekil 8. *Rhododendron ponticum* L. **taksonunun yükseltiye göre ortalama toprak sıcaklığı (°C) gösteren grafik (aynı harfler ile gösterilen yetişme ortamları arasında önemli bir fark yokken (p>0.05), farklı harfler ile gösterilen yetişme ortamları arasında önemli farklılıklar vardır (p≤0.05))**

Korelasyon analizi incelendiğinde yükselti ile klorofil, toprak sıcaklığı ve toprak iletkenliği arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Yükselti ile klorofil arasında pozitif yönlü güçlü, yükselti ile toprak sıcaklığı ve iletkenliği arasında negatif yönlü ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Klorofil ile toprak sıcaklığı ve iletkenliği arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunduğu anlaşılmıştır. Toprak sıcaklığı ve toprak iletkenliği arasında ise pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yükselti, Klorofil, toprak sıcaklığı ve toprak iletkenliği arasındaki Pearson Korelasyon verileri Tablo 3'de görülmektedir. Klorofil için Shapiro-Wilk normallik testi sonucuna göre veriler normal (sig.=0,057) dağılım göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 3.

Yükselti, Klorofil, Toprak Sıcaklığı ve Toprak İletkenliği Arasındaki Pearson Korelasyon Sonuçları

		Yükselti	Klorofil	Toprak Sıcaklığı	Toprak İletkenliği
Yükselti	Pearson Correlation	1	,368**	-,736**	-,363**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000
	N	150	150	150	150
Klorofil	Pearson Correlation	,368**	1	-,419**	-,508**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000

	N	150	150	150	150
Toprak Sıcaklığı	Pearson Correlation	-,736**	-,419**	1	,380**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,000
	N	150	150	150	150
Toprak İletkenliği	Pearson Correlation	-,363**	-,508**	,380**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	
	N	150	150	150	150

Tablo 4.

Klorofil için Shapiro-Wilk normallik testi

	Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.
Klorofil	,983	150	,057

Yükselti farklılığı ile toprak iletkenliği karşılaştırıldığında yükselti grupları arasındaki farklar anlamlı düzeyde 2 gruba ayrıldığı görülmektedir. En yüksek toprak iletkenliği 0,0275 mS/cm ile 980 m yükseltide en düşük değerin ise 0,0125 mS/cm ile 1490 ve 1630 m yükseltide ölçüldüğü tespit edilmiştir. *Rhododendron ponticum* L. **taksonunun yükseltiye göre ortalama toprak iletkenliği (**mS/cm**) ve standart sapmayı gösteren grafik Şekil 9'de verilmiştir. Toprak iletkenliği değerlerinin yükselti gruplarına göre ANOVA sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.**

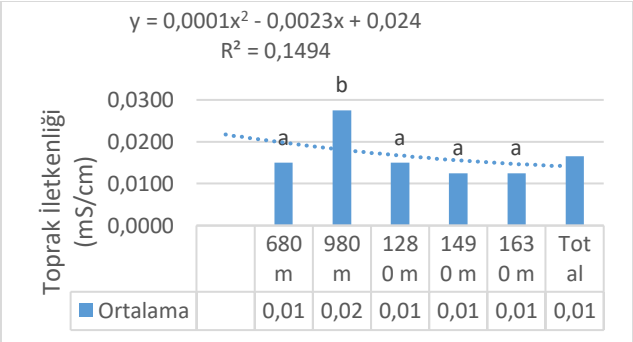

Şekil 9. *Rhododendron* ***ponticum*** **L.** taksonunun yükseltiye göre ortalama toprak iletkenliği (**mS/cm**) gösteren grafik (aynı harfler ile gösterilen yetişme ortamları arasında önemli bir fark yokken ($p>0.05$), farklı harfler ile gösterilen yetişme ortamları arasında önemli farklılıklar vardır ($p\leq0.05$))

Tablo 5.

Toprak iletkenliği değerlerinin yükselti gruplarına göre ANOVA sonuçları. Yükselti grupları arasında toprak iletkenliği açısından anlamlı fark vardır

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	,005	4	,001	39,150	,000

Within Groups	,004	145	,000		
Total	,009	149			

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Analiz sonuçları, farklı yükselti seviyelerinin ve toprak sıcaklığı ve elektriksel iletkenliğin (°C ve mS/cm) bitkilerin klorofil (µmol m^{-2}) miktarı üzerinde anlamlı etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Yürütülen çalışmalardaki bulgulara benzer şekilde Li vd. (2024) Zhu vd. (2010) ve Rahmah ve Rahmawati (2021) yapmış olduğu çalışmada farklı yükseltilerde klorofil içeriğinde değişimler olduğunu tespit etmiştir. Chun-jiang (2009), Zhang vd., (2024) ve Xiande vd. (2024) bu değişimin, yükselti arttıkça sıcaklık düşerken, ışık yoğunluğunun yükselmesine karşı bitkilerin fotosentez kapasitesinin optimize edilmesi için bir adaptasyon stratejisi olduğu belirtmektedir.Toprak sıcaklığı incelendiğinde yükselti ile negatif yönlü ilişkide olduğu saptanmıştır. Dahlgren vd., (1997), Charan vd., (2013) ve Siles vd., (2016) yaptıkları çalışmalarda bu ilişkiden bahsedilmektedir. Saibo vd. (2009) ve Muhammed vd., (2021) yaptıkları çalışmalarda fotosentetik mekanizmaların stres koşullarına adapte olabildiğini belirtmişlerdir. Pu vd. (2024) ve Qing (2009) yaptıkları çalışmada düşük sıcaklığın düşük klorofil miktarına neden olduğundan bahsetmişlerdir. Bu doğrultuda *Rhododendron ponticum* L. bitkisindeki toprak sıcaklığı ile klorofil arasındaki negatif yönlü etkileşim, bitkinin sıcaklık değeri düştükçe daha fazla klorofil yoğunluğuna sahip olduğunu ve stres faktörü karşısında fotosentetik verimliliğini yükseltmeye çalıştığını düşündürmektedir. Ayrıca düşük yükselti yükseldikçe artan güneş ışınlarının yoğunluğu da klorofil miktarının artmasına neden oluyor olabilir. Yapılan bu araştırmada, farklı yükseltilerdeki *Rhododendron ponticum* L. bitkisinin klorofil miktarı, toprak sıcaklığı ve toprak iletkenliği arasındaki etkileşimler incelenmiştir. Farklı yükseltilerde klorofil miktarının değiştiği ve yükselti artıkça toprak sıcaklığı ve toprak iletkenliği değerinin düşüş eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yükselti ile klorofil miktarının pozitif yönlü ilişkide olması, *Rhododendron ponticum* L. bitkisinin yüksek yükseltilere doğru fotosentez miktarını artırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yükseltiye göre sıcaklık değişiminde oluşan dalgalanma yükseltinin yanı sıra bakı ve güneşlenme süresinin de toprak sıcaklığı üzerinde etkileri olduğu düşünülmektedir. Elde edilen bu bilgiler, *Rhododendron ponticum* L. bitkisinin metobolik ve uyum yeteneklerinin anlaşılması açısından önemlidir. Yükseltiye göre artan klorofil miktarının, bu bitkinin düşük toprak sıcaklığı ve yüksek güneş ışığına maruz kalması sonucunda çevresel faktörlere uyum sağlama stratejisi olduğu düşünülmektedir. Faklı zaman aralığındaki (örneğin vejetasyon dönemi başı, ortası veya sonu; ya da aynı gün içinde sabah, öğle ve öğleden sonra) toprak ve atmosferik sıcaklık değişimleri ile klorofil miktarı arasındaki ilişkilerin ortaya konulması ve yaşam ortamındaki diğer toprak özelikleri ile olan ilişkilerin araştırılması bu taksonun çevresel faktörlere adaptasyon mekanizmasının daha iyi anlaşılması için faydalı olabilir.

5. KAYNAKLAR

Adam, S., & Murthy, S. (2014). Effect of Cold Stress on Photosynthesis of Plants and Possible Protection Mechanisms. , 219-226. https://doi.org/10.1007/978-81-322-1620-9_12.

Charan, G., Bharti, V., Jadhav, S., Kumar, S., Acharya, S., Kumar, P., Gogoi, D., & Srivastava, R. (2013). Altitudinal variations in soil physico-chemical properties at cold desert high altitude. *Journal of Soil Science and Plant Nutrition*, 13, 267-277. https://doi.org/10.4067/S0718-95162013005000023.

Chaves, M. M., Flexas, J., & Pinheiro, C. (2009). Photosynthesis under drought and salt stress: Regulation mechanisms from whole plant to cell. Annals of Botany, *103*(4), 551-560.

Chun-jiang, S. (2009). Rakımın Şam Gülü'ndeki Klorofil İçeriğine Etkisi III. *Anhui Tarım Bilimleri Dergisi*.

Cross, J. R. (1975). *Rhododendron ponticum* L. *Journal of Ecology*, *63*(1), 345-364.

Cross, J. R. (1981). The establishment of *Rhododendron ponticum* in the Killarney oakwoods, S.W. Ireland. Journal of Ecology, 69(3), 807-824.

Dahlgren, R., Boettinger, J., Huntington, G., & Amundson, R. (1997). Soil development along an elevational transect in the western Sierra Nevada, California. *Geoderma*, 78, 207-236. https://doi.org/10.1016/S0016-7061(97)00034-7.

Dehnen-Schmutz, K., Perrings, C., & Williamson, M. (2004). Controlling *Rhododendron ponticum* in the British Isles: An economic analysis. Journal of Environmental Management, 70(4), 323-332.

Green, S., Green, R., & Jefferies, D. J. (2011). A review of the status of the *Rhododendron ponticum* in the woodlands of the British Isles. Journal of Practical Ecology and Conservation, 5(2), 45-58.

Hedhly, A. (2011). Sensitivity of flowering plant gametophytes to temperature fluctuations. *Environmental and Experimental Botany*, 74, 9-16. https://doi.org/10.1016/j.envexpbot.2011.04.003

Körner, C. (2003). *Alpine Plant Life: Functional Plant Ecology of High Mountain Ecosystems*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-18970-8

Körner, C. (2007). The use of 'altitude' in ecological research. Trends in Ecology & Evolution, 22(11), 569-574.

Li, Q., Wang, S., Wang, J., Chen, L., Liu, W., Li, Z., Xu, J., Deng, Z., & Zhou, Y. (2024). Mechanism of Phloretin Accumulation in Malus hupehensis Grown at High Altitudes: Evidence from Quantitative 4D Proteomics. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*.

Lichtenthaler, H. K., & Wellburn, A. R. (1983). Determinations of total carotenoids and chlorophylls a and b of leaf extracts in different solvents. Biochemical Society Transactions, 11(5), 591-592.

Milne, R. I., & Abbott, R. J. (2000). Origin and evolution of invasive naturalized material of *Rhododendron ponticum* L. in the British Isles. Molecular Ecology, 9(5), 541-556.

Muhammad, I., Shalmani, A., Ali, M., Yang, Q., Ahmad, H., & Li, F. (2021). Mechanisms Regulating the Dynamics of Photosynthesis Under Abiotic Stresses. Frontiers in Plant Science, 11. https://doi.org/10.3389/fpls.2020.615942.

Parmesan, C., & Yohe, G. (2003). A globally coherent fingerprint of climate change impacts across natural systems. *Nature*, 421(6918), 37-42. https://doi.org/10.1038/nature01286

Pellissier, L., Pottier, J., Vittoz, P., Dubuis, A., & Guisan, A. (2010). Spatial pattern of floral morphology: Possible insight into the effects of pollinators on plant distributions. Oikos, 119(11), 1805-1813.

Peñuelas, J., & Filella, I. (2001). Responses to a warming world. *Science*, 294(5543), 793-795. https://doi.org/10.1126/science.1066860

Pu, K., Li, N., Gao, Y., Zhang, M., Wang, T., Xie, J., & Li, J. (2024). Alleviating Effects of Methyl Jasmonate on Pepper (Capsicum annuum L.) Seedlings under Low-Temperature Combined with Low-Light Stress. *Plants*, *13*(19), 2694.

Qing, B. (2009). Effect of low temperature on the content N and chlorophyll in leaves of pepper seedlings. *Journal of Gansu Agricultural University*.

Rahmah, A., & Rahmawati, D. L. (2021). Effect of the abiotic factor on Schleichera oleosa chlorophyll level. *El Hayah: Jurnal Biologi*, *8*(2), 55-61.

Saibo, N., Lourenço, T., & Oliveira, M. (2009). Transcription factors and regulation of photosynthetic and related metabolism under environmental stresses.. *Annals of botany*, 103 4, 609-23 . https://doi.org/10.1093/aob/mcn227.

Sevin, S., & Yarsan, E. (2017). Mor Çiçekli Ormangülü (*Rhododendron ponticum L.*L.) ekstraktlarında grayanotoksin analizi. *1. Tarım ve Gıda Etiği Kongresi (Uluslararası katılımlı)*, 459.

Siles, J., Cajthaml, T., Minerbi, S., & Margesin, R. (2016). Effect of altitude and season on microbial activity, abundance and community structure in Alpine forest soils.. *FEMS microbiology ecology*, 92 3. https://doi.org/10.1093/femsec/fiw008.

Smith, H. (2016). Photosynthesis in diverse environments. *Journal of Plant Biology*, 59(3), 203-212. https://doi.org/10.1007/s12374-016-0084-x

Smith, W. K., Vogelmann, T. C., Critchley, C., Buchmann, N., & Winter, K. (1997). Photosynthetic adaptation in Alpine plants. Folia Geobotanica, 32(3), 281-296.

Theocharis, A., Clément, C., & Barka, E. (2012). Physiological and molecular changes in plants grown at low temperatures. *Planta*, 235, 1091 - 1105. https://doi.org/10.1007/s00425-012-1641-y.

Tyler, C., Pullin, A. S., Stewart, G. B., & Thomas, C. J. (2006). Effectiveness of management interventions for control of invasive *Rhododendron ponticum*. Pest Management Science, 62(8), 725-731

Xiande, J., Haiying, L., Limei, W., Yinan, Y., Renhao, H., Hao, W., & Xin, N. (2024). Response of leaf functional traits and anatomical structure to altitude in Crataegus songarica K. Koch in Tianshan wild fruit forest. *Plant Science Journal*, *42*(2), 150-159.

Yengil, E., Akhan, M. M., Yengil, D., Öztürkoğlu, H. E., Şilfeler, İ., & Karakuş, A. (2013). Deli bal ile zehirlenen bir aile: Olgu sunumu, *17*(3)

Yiğit, N., Yiğit, D., Özgen, U., Kandemir, A., & Ayyıldız, A. (2003). Bazı bitki ekstraktlarının (Laurocerasus officinalis, Rhododendron luteum, Rhododendron pontificum, Sambucus ebulus, Muscari fennifolium, Muscari masmeganus, Ornithogalum sphaerocarpum, Ornithogalum umbellatum, Mentha longifolia, Prangos ferulacea, Galium verum, Salvia limbata, Artemisia austriaca) antibakteriyel aktiviteleri üzerine bir araştırma. *Turk Mikrobiyol Cem Derg*, *33*, 269-272.

Zhang, M., Ju, J., Hu, Y., He, R., Song, J., & Liu, H. (2024). Meta-Analysis of the Impact of Far-Red Light on Vegetable Crop Growth and Quality. *Plants*, *13*(17), 2508.

Zhu, J. T., Li, X. Y., Zhang, X. M., Zeng, F. J., Lin, L. S., Yang, S. G., Wei, D., & Wang, H. (2010). Ecophysiological adaptation of Calligonum roborovskii to decreasing soil water content along an altitudinal gradient in the Kunlun Mountains, central Asia. *Russian Journal of Plant Physiology*, *57*, 826-832.

CULTIVATION AND FERTILIZATION OF COTTON PLANT
PAMUK BİTKİSİNİN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE GÜBRELENMESİ

MOHAMMAD MOBİN YONUSI [1], CUMHUR AYDINALP[2]

[1]Ziraat Mühendisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü, 0009-0004-4406-6826

[2]Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü, 0000-0001-7798-2055

ÖZET
Pamuk bitkisi (Gossypum herbaceum L), dünya ve Türkiye'deki temel endüstriyel ürünlerden biridir. Pamuk bitkisi, ticaret, bir ülkenin ekonomisi ve insanların yaşamı için çok önemli bir endüstri bitkisidir. Pamuktan çeşitli şekillerde kumaşlar için iplik ve yağ gibi hammaddeler üretimi gibi endüstride kullanılan ürünler elde edilir.
Pamuk bitkisinin üretimi için, birçok farklı sosyal sınıftan insanlar doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlarlar ve bu yolla geçimlerini temin ederler Son yıllarda, pamuk bitkisi (pamuk endüstrisi), dünya genelinde ve özellikle Türkiye'de çok önemli bir konuma gelmiştir. Pamuk bitkisi, anlamlı miktarlarda N, PO, KO, Mg ve Ca içerir. Pamuk bitkisinin ticari ve endüstriyel değeri çok yüksektir ve bu bitki dünya genelinde ve özellikle Türkiye'de önemli bir yer tutar. Pamuk bitkisi, diğer bitkiler gibi su, hava, toprak ve gübre gibi unsurlara ihtiyaç duyar.
Pamuk bitkisi, sıcak iklimleri tercih eder ve büyüme döneminde ortalama 30 ila 32°C sıcaklığa ihtiyaç duyar. 35°C üzerindeki sıcaklıklar bitkinin miktar ve kalitesi üzerinde olumsuz etkiler bırakır. Pamuk bitkisi derin profilli alüviyal Derin, kumlu-killi, topraklar açısından daha verimli olan topraklarda daha iyi büyür.Pamuk bitkisi pH 7-8'arasında topraklarda iyi büyüme gösterir ve iyi verim alır. Pamuk bitkisi düzenli gübreleme programına ihtiyaç duyar. Gübreleme programından önce toprak laboratuvarda analiz edilmeli, daha sonra laboratuvar sonuçlarına göre gübreleme yapılmalıdır. Bu programları gerçekleştirirken pamuk bitkisinin sulama olanakları, toprak yapısı gibi özellikleri dikkate alınır. Ve hasat zamanına dikkat edilmelidir.
Anahtar kelimeler: Gübreleme Programı, İklim isteği, Pamuk Yetiştirlciği, Toprak Reaksiyonu.

Abstract
Cotton plant (Gossypum herbaceum L) is one of the basic industrial products in the world and Türkiye. Cotton plant is a very important industrial plant in the business sectors of a country's economy and people's life. that the cotton plant is used in various forms in the weaving industry such as clothing thread and raw materials such as oil.
For the production of cotton plant, many people from different classes are directly and indirectly involved and in this way they make a living. Recently, the cotton plant (cotton industry) has gained a very important position in the world and in Turkey. The cotton plant contains significant amounts of *N.PO.KO.Mg.Ca. *The cotton plant has a very high commercial and industrial value, and this plant has a valuable place in the world and in Turkey in any way. Like any other plant, the cotton plant needs weather, soil and fertilizer.
The cotton plant is a heat-loving plant. During its growth stage, it needs an average temperature of 30-32 degrees Celsius. Temperatures above 35 degrees have a negative effect on the quantity and quality of the cotton plant. Cotton plant in terms of soil requirements. It grows better in (deep, sandy, loamy) soils. The cotton plant grows well at PH 7-8 and gives good results.

The cotton plant needs a fertilization program. Before carrying out the fertilization program, the soil should be analyzed in the laboratory and then fertilization should be done according to the results of the laboratory. When carrying out these programs, the characteristics of the cotton plant, such as irrigation facilities, soil structure and harvesting time, should be considered.
Keywords: Cotton Cultivation , Climate desire, Fertilization program, Soil reaction.

1.GİRİŞ

Pamuk bitkisine İngilizcede(Cotton) denir Pamuk bitkisinin bilimsel adı (Gossypum herbaceum L) denir Pamuk, dünya çapında ekonomik bir ürün olan ve küresel öneme sahip bir bitkidir. Dünya pazarında yağlı tohumlar arasında üçüncü sırada yer alır (Şeref ve Ark., 2009).

Bazı botanikçiler bu bitkinin asıl kökenini Afrika olarak kabul ederken, diğerleri Hindistan ve Çin'i ana vatanı olarak tanımlarlar ve pamuğun Afrika'dan Hindistan'a ve ardından Çin'e taşındığına inanırlar. Pamuğun kökeninin muhtemelen Hindistan olduğu ve Araplar tarafından Avrupa'ya taşındığı, Avrupa'da pamuk tarımının başladığı ilk Avrupa ülkesinin ise İspanya olabileceği düşünülmektedir. Çünkü pamuğun şu anda kullanılan adı bu ülkede Arapça adıyla uyumludur ve ardından İspanya'dan Meksika'ya taşınmıştır. Pamuk, Avrupa'ya girişten sonra bu kıtanın farklı ülkelerinde gelişme gösterdi ve yaygınlaştı. Pamuk liflerinin kullanımıyla 15. ila 17. yüzyıllar arasında İngiltere'de dokuma endüstrisi yaygınlaştı ve 18. yüzyıldan itibaren Amerika'da pamuk tarımı da başladı. Pamuk farklı toprak türlerinde yetişebilen bir bitkidir. Derin, kumlu-killi, su tutma yeteneği yüksek, geçirgenliği, işlenmesi ve sulanması kolay topraklar pamuk tarımı için ideal topraklardır. Pamuk bitkisinin yetiştirilmesinde en önemli iklim faktörleri sıcaklık, güneş ışığı, yıllık yağış miktarı ve nispi nemdir. Pamuk tarlalarının gelişimi için sıcaklık derecesi yıllık 19°C ortalama sıcaklık ve yaz aylarında ortalama 25°C sıcaklık gerektirirken, pamuk kozanın genişlemesi için gereken ortalama sıcaklık ise 30 ila 32°C derecesidir. Pamuk bitkisi, sıcak hava şartlarını seven ve en az 200 gün don olmayan bir büyüme mevseline ihtiyaç duyan bir bitkidir. Pamuk bitkisi, bol güneş ışığına ihtiyaç duyar; ışık eksikliği yeşil kısımların artmasına ve lif üretiminin azalmasına neden olabilir. Pamuk bitkisi, planlanmış ve zamanlanmış gübreleme gerektirir. Gübreleme döneminden önce toprağın analiz edilmesi gerekir, ardından laboratuvar sonuçlarına göre pamuk bitkisi için gübreleme programı belirlenir. Pamuk bitkisi için gerekli olan temel ve zorunlu gübreler, azot, fosfor ve potasyum içerir. Başlangıçta pamuk bitkisi tüm azotu bu gübrelerden alamaz, bu yüzden bir miktarı ekim sırasında ve geri kalanı ekimden önce verilir. Geri kalan miktar ise bitki yeşilken verilir. Fosforlu gübre ise genellikle ekimden önce veya ekimle birlikte verilir. Potasyum gübresi pamuk bitkisinin hastalıklara karşı dayanıklılığını artırır ve azotun emiliminde dengeleyici bir rol oynar. Genel olarak, pamuk bitkisi bir ülkenin ticaret, ekonomi ve sanayi sektörlerinde çok önemli bir konuma sahiptir ve aynı zamanda yaşamımızda da büyük bir rol oynar.

1.1. PAMUĞUN TOPRAK İSTEKLERİ

Pamuk, çoğu tarım toprağında yetiştirilebilir, ancak pamuk için en uygun topraklar, yeterli organik maddeye ve doğal drenaja sahip derin alüvyon ve ova topraklarıdır. derin kumlu-killi, su tutma yeteneği yüksek,geçirgenliği işlenmesi kolay topraklar pamuk tarımı için ideal topraklardır. Toprak, pamuk verimliliğinde genellikle diğer faktörlerden daha fazla etkili olan organik maddelerle ilgilidir.Pamukta en yüksek verim, %2 ila %4 arasında organik madde içeren orta yapıdaki topraklarda elde edilir.Bu bitki, tuzluluğa karşı iyi bir direnc sahiptir ve 10 ila 16 milimolsar santimetre arasındaki tuz yoğunluğunu tolere edebilir. Pamuk bitkisi, 5.2 - 8 pH aralığında büyüme yeteneğine sahiptir, ancak pamuk bitkisinin en uygun pH değeri 7 - 8'dir. pH asidinin artışı pamuk bitkisinin büyümesini sınırlar. (Cihansöz,2014).

1.1.1. Kumlu topraklar

hava ve su geçirgenliği yüksek olan topraklardır. İşlenmesi kolay, Su tutma kapasiteleri az olmakla beraber poroziteleri de sayıca çoktur. Bu tip toprakların yaklaşık %75'i kumdan oluşmaktadır.

1.1.2. Killi topraklar

Kil Topraklar, diğer iki toprak türü arasında en küçük parçacıktır. (Kum. Alüvyon).Bu toprakta bulunan parçacıklar birbirlerine çok sıkı bir şekilde yerleşir ve aralarındaki boşluklar çok az veya hiç bulunmaz.Bu toprak, su tutma kapasitesi açısından çok iyi bir kaliteye sahiptir ve nem ile hava geçişini zorlaştırır. Kolayca ıslanan toprak, oldukça yapışkandır, ancak kuruduğunda yumuşaktır. kili en sıkışık ve ağır toprak türüdür ve iyi bir drenaj sağlamaz; bitki köklerinin gelişimi için uygun ortamı sunmaz.

1.2. Pamuk bitkisinin iklim istekleri

Pamuk bitkisi, uzun süre don tehlikesi olmayan, yüksek derecede sıcaklığa ve bol güneş ışığına ihtiyacı olan bir bitkidir. Bu bitki sıcak ve nemli iklimleri tercih eder. (Cihansöz,2014).

1.2.1. Sıcaklık

Genellikle yetiştirilen geliştirilmiş pamuk çeşitlerinin büyüme ve gelişme dönemi yaklaşık olarak 150 ila 180 gün sürer. Bu süre zarfında pamuk bitkisi asla don ve aşırı soğukla karşılaşmamalıdır ve istenilen şartlar altında sıcaklık 15°C'nin altına düşmemelidir.Pamuk, sıcak havalardan hoşlanan bir bitkidir ve genel bir rehber olarak, yıllık ortalama sıcaklığının 13°C olduğu bölgeler ve yaz aylarında ortalamasının 25°C olduğu bölgeler, pamuk yetiştirmek için uygun olabilir.Toprak sıcaklığının pamuk ekim zamanında en az 15°C olması gerekmektedir ve pamuğun büyüme ve gelişme sürecinde en uygun sıcaklık 21 ila 37°C aralığındadır. Çiçeklenme ve büyüme aşamaları tamamlandıktan sonra ise en uygun sıcaklık 25 santigrat derecedir.46°C derece Santigrat'a kadar ısıyı tolere edebilir, ancak yüksek sıcaklıklar çiçeklerin dökülmesine ve onların döllenmesini engelleyebilir. Yüksek sıcaklıklar ayrıca yaprakların yanmasına ve dökülmesine neden olur, sonuç olarak da pamuk ürününün verimi ve kalitesinde bir düşüş meydana gelir. (Cihansöz,2014).

1.2.2. Işık

Çoğu ticari pamuk çeşidi genellikle gün ışığına karşı nötrdür. Araştırmalar, pamuk bitkisinin meyve oluşturmasının (çiçeklenme sonrası) gün uzunluğuna duyarlı olduğunu ve bu durumun kısa günlerde daha iyi gerçekleştiğini göstermektedir. (Cihansöz,2014).

Pamuk, oldukça şeffaf ve yoğun ışık isteyen bir bitkidir. Pamuğun büyüme ve gelişme döneminin en az üçte ikisinde hava açık olmalı ve bitkiye yeterli miktarda ışık ulaşmalıdır. Net ışık, fide oluşumu, çiçeklenme, olgunlaşma ve koza açılması sırasında önemlidir ve ürünün kalitesi ve miktarını belirleyen faktörler arasında yer alır. (Cihansöz,2014).

1.2.3. Nem (rutübet)

Pamuk bitkisinin yetiştirilmesi, uygun dağılımlı 500-1500 milimetre yağış alan bölgelerde, sulama olmadan mümkündür. Çiçeklenme sonrası aşamalarda fazla yağış uygun değildir ve ürün kalitesinde düşüşe neden olur. Pamuk tohumu, kendi ağırlığının en az %75'i kadar nem emerek çimlenmeye başlar. Bu aşamada yeterli nem sağlamak tarlanın büyümesini homojen hale getirir. Bitkinin 4-6 yapraklı aşamada kısa süreli nem stresi, tarlanın çiçeklenmesinde homojenliğe neden olurPamuğun nem açısından en hassas büyüme aşamaları çiçeklenme ve çiçeklenme döneminin zirvesidir. Bu aşamada su eksikliği, diğer zamanlara göre verim kaybına daha fazla neden olur.

Kuraklık veya nem stresi, koza oluşum aşamasında tohumların dökülme oranını artırır ve lif uzunluğunu azaltır. Kuraklık veya düşük nispi nem oranı, pamuk ürününün olgunlaşma aşamasında lif kalitesi üzerinde etkili faktörler arasında sayılır. (Cihansöz,2014).

1.2.4. Rüzgâr

Rüzgar, pamuğun büyümesi, gelişmesi ve verimi üzerinde iklimsel olarak etkili olan faktörlerden biridir. rüzgarÇiftliğin yoğun çalılıkları içindeki havanın hareketi ile hafif ve serin rüzgarlar önemli bir rol oynamaktadır.Bitki topluluğunun alt kısımlarında Co_2 temini özellikle önemlidir. Rüzgar ayrıca hastalıkların azaltılmasında da etkilidir Sıcak, kuru ve şiddetli rüzgarlar, özellikle döllenme ve tohumların olgunlaşması sırasında, çiçeklerin ve tohumların zarar görmesine neden olabilirler.Bu tür rüzgarlar ayrıca yaprakların yanmasına ve dökülmesine, yüzeylerin tozlanmasına ve dolayısıyla fotosentez ve ürün veriminin azalmasına neden olurlar(Cihansöz,2014).

1.3. Pamuğun Toprak Hazırlığı

Toprak hazırlığında amaç;yeterli düzede nem içern, yabancı ot yönünden temiz ve keseksiz ve kırıntılı yapılı bir tohum yatağı yanında, ekim sorası elde edilen fide ve bitkilerin sağlıklı gelişmesini sağlayacak bir ortam hazırlamaktır. (Oğlakçı,2012).

Toprak hazırlığı, pamuk verimini artırmada önemli bir faktördür. Toprak hazırlığı yönetimi büyük öneme sahiptir. Toprak hazırlığının amacı, tohumun en kısa sürede su emebileceği uygun bir ortam oluşturmaktır.Bu tür bir ortamda, toprak sıcaklığı 15 derecenin üzerinde olduğunda tohumun toprakla teması iyi olacak ve toprak uygun nem içeriğine sahip olacak. Ekim derinliği yaklaşık 2.5 ila 3 santimetre olmalıdır (Polat, 2018).

Tarlanın pamuk ekimine hazırlanması sürecinde ilk yapılacak işlemler tarla temizliği ve toprak altı işlemesidir.Uzun yıllar pamuk yetiştirilen topraklarda zamanla pulluk altı yada taban taşı denilen sert bir tabaka oluşur.Bu tabaka bitki köklerinin gelişmesine engel olacağı için kırılması gerekir. Bu iş için subsoiler adı verilen aletler kullanılır.Bu aletle toprağın üst yapısı bozulmadan toprak 90 cm derinliğe kadar işlenir. Bu işlemi sonbahar ve kış sürümleri ile tohum yatağının hazırlanması izler. Eğer pamuktan sonra yeniden pamuk ekilecekse sonbahar aylarında saplar kesilip toprak 20-25 cm derinliğinde sürülmelidir.Tarla otlu ve toprak tavı da uygun ise kış aylarında sürüm işleminin tekrarlanması yararlıdır. Eğer tahıldan sonra pamuk ekilecekse hasadın ardından toprak tavlı iken hemen sürülmelidir.Pamuk tarımında son sürüm tohum yatağını hazırlamak için yapılan ilkbahar sürümüdür. Bu sürümde 15 cm derinlik genellikle yeterlidir.(Adams, 1993).

1.4. Pamuk Ekimi

Pamuk bitkisi yetiştiriciliğinde yüksek verim ve performans elde etmek için yüksek kaliteli ve yüksek genetik özelliklere sahip tohumların seçimi oldukça önemlidir.

Bir tohumun kalitesini belirlemek için aranan temel özellikler aşağıda belirtilmiştir.

- Çimlenme gücü %80 ve daha fazla olmalıdır.
- Tohumlar sert ve kuru olmalıdır.
- Tohumluk çiğit, iri, dolgun, biçimi ve rengi yeknesak olmalıdır. İçinde fazla çıplak, yeşil ve esmer, seyrek havlı çiğit bulunmamalıdır.
- Tohum temiz olmalıdır; içinde boş çekirdek kabukları veya kırık parçalar gibi herhangi bir yabancı madde bulunmamalıdır.
- Havı alınmış olmalıdır.(Delinte tohum)
- Sawgin çırçır fabrikasında çırçırlanmış olmalıdır.

Pamuk tarımında önemli bir faktör, bölgesel ve farklı koşullara bağlı olarak doğru ve zamanında ekim tarihini seçmektir. en uygun ekim zamanı 25 mart-30 nisan tarihleri arasıdır. Pamuk tohumlarının çimlenmesi için minimum toprak sıcaklığı 15°C ve ortam sıcaklığının yaklaşık 18°C derece Santigrat olması gerekmektedir.En az 3-5 gün boyunca, 5-7 santimetre derinliğinde toprakta bu koşulların oluşması gerekmektedir. Ayrıca, bahar donlarının riskinin ortadan kalktığından emin olunmalı ve büyüme dönemi sonunda soğukla karşılaşmamalıdır. Mümkünse hasat zamanında sonbahar yağmurları, verimi ve elyaf kalitesini düşürmemelidir. Uygun koşulların sağlanmasıyla birlikte, pamuk ekimine zaman kaybetmeden başlanmalıdır. Tohumun çimlenmesi normal koşullarda 5-10 gün içinde gerçekleşir. (Christidis,1995).

Pamuk ekimi için uygun bir tohum, ilk olarak o bölge için önerilen çeşit ya da çeşitlerden seçilmelidir ve ayrıca pamuk tohumu için belirlenen standartlara sahip olmalıdır. Toprak tipi, ekim yöntemi, tarım şekli, çeşit türü gibi çeşitli faktörler, etkili bir ekimi belirlemede rol oynamaktadır.Pamuk tarımında, sıra aralığı ekim yönteminde 20-30 kg, arka arkaya ekimde 40-30 kg ve tepeye ekimde 50-70 kg tohum önerilmektedir.Bazı bölgelerde, tohum tüketimi çok yüksek ve mantıksız olarak adlandırılabilir.Bazı ülkelerde, değerli kaplamalı tohumlar kullanılarak yüksek verim alınmakta ve hassas ekim makineleri ile tohum miktarı 14 kilogramın altına düşmektedir.

Pamuk ekimi için uygun derinlik, toprak tipi, tohum büyüklüğü, tarım türü ve sulama yöntemlerine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Genel olarak, uygun ekim derinliği ağır ve basitlik sulaması olan topraklarda yaklaşık 3 cm, orta ağırlıkta topraklarda ve sızdırmaz sulama ile yaklaşık 3-4 cm ve kuru tarım alanlarında 6-7 cm olarak belirlenmiştir. Ekim mibzerle sıraya yapılır.Sıra arası 70 cm, sıra üzeri 35-40 cm olmalıdır.Uygun derinlik ve zamanla ekilen pamuk tohumları, yaklaşık 5-8 gün içinde hızla çimlenir ve tamamen gelişir.Araştırmalar, çimlenmenin ne kadar hızlı gerçekleşirse bitkinin daha güçlü ve olumsuz koşullara karşı daha dirençli olduğunu göstermektedir. (Hurmi,2015).

1.5. Pamuk bitkisinin sulanması

Tarımsal üretimde sulama ile verim üç ile beş kat artırabilmektedir. pamuk bitkisi kurağa tolerant özellik göstermekle birlikte, pamuk genotiplerinin kurağa karşı olan duyarlılık dereceleri farklılık göstermektedir. Pamuk bitkisinin su ihtiyacı, büyüme mevsimi, iklim, ekilen çeşit, toprak türü ve üretim hedefleri gibi faktörlere bağlıdır. Yapılan araştırmalar, damla sulama gibi mekanize sulama yöntemlerinin kullanımının su tüketim verimliliğini %50'ye kadar artırabileceğini göstermektedir. Su tüketimi, her coğrafi ortamdaki buharlaşma ve terleme oranıyla doğrudan ilişkilidir. "Rutubet kontrolü, pamuk yetiştirme bölgelerinde yüksek verimi korumak için temel bir ön koşuldur." Pamuk yetiştirilen bölgelerde genel olarak yıllık yağış miktarı yetersizdir. Pamuk bitkisinin gelişimi ve iyi bir verim elde etmek için sulama yoluyla su temin edilmelidir. Türkiyede yetiştirilen çeşitlerin orta bünyeli topraklarda ve normal iklim koşullarında 15-20 gün aralıklarla 4-5 kez sulanması uygundur. üretiminde verimliliği etkileyen temel faktörlerden biri sulamadır. Sulama zamanı ve verilen su miktarı, bitki su ihtiyacı belirtileri ve topraktaki nem durumu göz önünde bulundurularak belirlenir. yetiştirilen alanda sulama aralığı ve sulama sayısı, ekilen pamuk çeşidine, toprak özelliklerine, yer altı su seviyesine, yağış miktarına ve dağılımına, büyüme mevsimi boyunca ortalama sıcaklık ve hava nemine bağlı olarak değişkenlik gösterir. (Oğlakçı,2012).

Bitki su tüketminin; arizona koşullarında, yıllara göre, 686 ile 1270 mm. değiştiği ve ortalama 1047 mm.olduğu.aşağı kalifornıya koşullarında, 890 ile1016 mm. değiştiği ve ortalama 508 mm. olduğu. texas da yüksek rakımlı 900 ile 1000 mm.pamuk bölgelerinde, dört aylık yetişme süreci boyunca, ortalama 508 mm. olduğu saptanmıştır (Chıristidis ve Harrison,1955).

Türkiye,de Bornova (İzmir) koşullarında,347,5mm.(İncekara,1971);Tarsus(Çukurova) koşullarında, 750-850 mm. (Kanber,1977); Şanlıurfa (Harran Ovası) koşullarında 1325-1420 mm. (Karaata, 1985) olduğu saptnmıştır.

Pamuk su tükrtim miktarı; sulama sıklığına ve her sulamada uygulanan su miktarına göre değişebilmektedir. Hiç sulama yapılmayan koşullarda 360 – 400 mm; buna karşılık sık sulama (5 – 6 kez) yapılan koşullarda, 750 – 800 mm. Su tüketimi olduğu belirtilmektedir. (Kanber,1977).

1.6. Pamuk bitkisinin gübrelenmesi

Çeşitli bölgelere bakarak uygun olan kompoze gübre formlarının pamuk ta kullanıldığı görülmektedir. Pamuk bitkisinin beslenmesi için temel elementler azot, fosfor ve potasyumdur. Pamuk bitkisinde, 20-20-0, 15-15-15 veya 20-32-0 gibi bileşik gübreler kullanılmaktadır. Pamuk tarımında kullanılacak gübre miktarı, iklim ve toprak koşullarının yanı sıra, sulamaya, pamuk çeşidine göre değişir. Pamuk bitkisinden istenilen verimi elde etmek için dengeli ve yeterli gübreleme lazımdır. Pamuk bitkisi için kullandığınız iki tür sentetik gübre ile ilgili farklı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle, azot gübresi pamuk bitkisinin verimliliğini ve kalitesini artırmak için zamanında ve doğru bir şekilde uygulandığında tamamen etkili olabilir. pamuk bitkisindeki azot eksikliği, tomurcukların azalması, dal uzunluğunun azalması ve çiçek ve meyve miktarındaki azalma gibi sonuçlara yol açabilir. Ancak bitki yeşile dönebilir ve yaprak damarları arasındaki boşluklar sararabilir. Negatif etkilerden korunmak için toprak örnekleri analiz edilmeli ve ardından laboratuvar uzmanlarının önerilerine göre gübreleme yapılmalıdır. Fosfor elementi toprakta tutulduğu ve yıkanma tehlikesi olmadığı için pamuk bitkilerinde çiçeklenmeye neden olur. Fosfor içeren gübreler genelde tamamı ekim öncesi veya ekimle beraber atılırken azotlu gübrelerin bir kısmı amonyum sülfat ve üre formunda atılır, geri kalanı üst gübreleme olarak atılır. Toprak bünyesinin düzenlenmesi ve organik madde açığının kapatılması için uygun şartlarda yanmış koyun gübresini güz mevsiminde toprağa atıp karıştırılması sağlanabilir (Çankaya, K., Sertsever, A., 2023).

Genel olarak kullanılan gübre çeşit ve miktarları;

---Azotlu gübreler: Dekara 14-16 kg saf azot

---Fosforlu gübreler: Dekara 4-6 kg saf fosfor

---Potaslı gübreler:Türkiye toprakları potasyumca zengin olduğundan kullanmaya gerek yoktur.Bu durum toprak analizleri ile belirlenmelidir.

1.6.1. Azotlu Gübreler

Azot, bitkiler için en önemli ve gerekli elementlerden biridir. Bitkiler genellikle azota ihtiyaç duyarlar ancak toprakta bol miktarda bulunmaz. (Polat, H., 2018a).

Azot, bitkiler için bir besin maddesidir ve yıllar boyunca toprağa yeniden eklenmelidir. Sentetik gübreler arasında azot gübreleri en büyük paya sahiptir. (Polat, H., Güngör, İ., Koca, C., 2013).

Azot gübresi farklı formlarda bulunmaktadır. En bilinenleri amonyum, nitrat, sülfat amonyum ve üre şeklindedir. Azot, pamuk üretimi için gereken temel bir elementtir ve bitki besleme ve sulama işlemleri sonucunda topraktaki miktarı zamanla azalır. Azot, bitkinin yeşil ve canlı görünmesine ve hızlı büyümesine neden olur. Bu element lif uzunluğunu, her koza tohum sayısını ve aynı zamanda içerdiği protein miktarını artırır. Eğer bitkinin ihtiyacından daha az azot varsa, yaprakların rengi soluk sarıdan yeşile döner ve bitki yavaş yavaş hastalıklı bir duruma gelir, yapraklar kurur ve dökülür. (Mannikar,1993).

1.6.2. Fosforlu Gübreler

Fosfor bitkiler için önemli ve gereklidir. Fosforlu gübreler ekimden önce toprağa eklenmelidir, böylece bitkinin büyüme ve verim artışı dönemlerinde bitki tarafından kullanılabilir ve emilebilir hale gelir. Pamuk, büyüme döneminin başlarında fosfor eksikliğine çok duyarlıdır. Ancak en büyük boşalma büyüme döneminde meydana gelir. Fasfor ürünün erken olgunlaşmasında, bitki büyümesinde koza ve lif gelişiminde çok etkilidir. Fosfor noksanlığının belirtileri arasında yaprakların kararması, bitkinin büyümesinin azalması vb. sayılabilir. Bitkiler uygun yüksekliğe ulaşamamakta ve bunun sonucunda performans düşmekte ve elyaf kalitesi düşmektedir. Zayıf topraklarda, diğer maddelerle orantı dikkate alınarak fosfor miktarını toprağa eklemek gereklidir. Azotlu gübrelerde olduğu gibi fosforlu gübrelerde de farklı türler vardır bunlardan başlıca olanları DAP (Diamonyum Fosfat), TSP (Triple Süper Fosfat) ve N-P-K (Azot, Fosfor ve Potasyum) gübreleridir. (Cihansöz,2014).

1.6.3. Potasyumlu Gübreler

Potasyum gübresi genel olarak azot ve fosforu desteklediği gibi su tutmaya ve protein sentezine yardımcı olur. Potasyum gübresi bitkinin mantar hastalıklarına karşı direncini artırır, özellikle kök çürüklüğü, Verticillium ve olumsuz hava koşulları gibi etmenlere karşı koruyucu hale gelir. Potasyum, azot emiliminde dengeleyici bir rol oynar. Yani topraktaki azot fazla olduğunda bitki büyümesinin kontrolsüz olmasını önler. Potasyum eksikliği yaprakların sarıya dönmesine, yaprak kenarlarının kuruyup bronzlaşmasına, yaprak dökülmesine ve lif kalitesinin azalmasına neden olur. Potasyum ihtiyacı, pamuk için potasyum sülfat veya potasyum klorür gibi gübreler aracılığıyla karşılanabilir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada kullanılan kaynaklar literatüre dayalı olup farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Tarım bakanlığının yayınladığı dergiler başta olmak üzere çeşitli araştırmacıların çalışmalarından faydalanılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle pamuk bitkisinin toprak ihtiyaçları ele alınmış ve iklim, toprak hazırlığı, ekim, sulama ve gübreleme üzerinde durulmuştur.

3. BULGULAR

Pamuk bitkisi, pH 7-8'de iyi büyüyor ve yüksek verim veriyor. Pamuk bitkisinin iklimi sıcak ve ılıman iklimlere ihtiyaç duyar ve hava soğursa pamuk bitkisi olumsuz etkilenir. Pamuk bitkisi derin profilli alüviyal Derin, kumlu-killi toprakları tercih eder ve bu topraklarda iyi büyüme ve gelişme gösterir. Pamuk bitkisi diğer bitkiler gibi besin maddelerine ihtiyaç duyar. Pamuk bitkisinin en fazla ihtiyaç duyduğu besin maddeleri azot, fosfor ve kalsiyum içerir. Bu besin maddelerini toprağa gübre olarak ekleyebiliriz. Pamuk bitkisinin büyüme ve gelişimi için gereken faktörlerden biri gübreleme programıdır. Gübreleme programını uygulamadan önce toprağı laboratuvarda analiz etmek ve laboratuvar sonuçlarına göre gübreleme programını belirlemek gereklidir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Pamuk bitkisi her türlü toprakta yetişebilir ancak pamuk bitkisinin ekildiği toprak, organik madde bakımından zengin ve derin olmalıdır. Ayrıca suyun tutulma kapasitesi yüksek ve geçirgenliği iyi olan topraklar, pamuk yetiştiriciliği için idealdir. Bu tür topraklarda pamuk bitkisi daha iyi büyür ve yüksek verim alınır.

Pamuk bitkisini toprağa ektiğimde ilk adım iyi bir tohum çeşidi olmalıdır. İyi verim veren tohumları ve hastalıklara dayanıklı tohumları seçmeliyiz.

Bilindiği gibi, pamuk bitkisi iklim ve hava koşullarına karşı hassastır, bu nedenle pamuk toprağa ekildiğinde toprak sıcaklığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü hava sıcaklığının önemli olduğu kadar toprak sıcaklığı da önemlidir.

Gübreleme programı uygulanmadan önce toprak laboratuvarında analiz edilmelidir. Laboratuvar sonuçlarına göre, toprağın ihtiyacına göre gübreleme programı uygulanmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Adams, M., Rauf, A. And makhdum, M.L. 1993. Growth Performance of Cotton under Salina-Sodic Field Condition. Field Crop Abst.46:8:5232.

Anonim,1978 a. Pamuk araştırma Proje ve Sonuçları.Adana pamuk araştırma Enst.s.38-40.

Anon,H.1993. corn-cotton rotation.Acres USA.

Blossom, B.,&Gaganjyot, S.2004. Monitoring of Insecticide Residues in cotton Seed in Punjab, India, Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology 73: 708.

Boquet, D.J.,Hutchinson, R.L.,& Breitenbeck, G.A., 2004. Longterm tillage, crop and nitrogen rate effects on cotton. Agranomy Journal,96(5): 1436.

Christidis,B.G.and Harrison,G.J.1955.Cotton Growing Proplems.McGraw-Hill Book Co.,Inc.,New York.

Cihansöz, M. 2014. Pamuk kılavuzu ekim verimliliği. İran.cihat tarım. 7-12.

Hurmi Vefa, M.& Celali, S. 2015. Organik pamuk tarımı. İran. Razi Üniversitesi Yayınları. No;500 no; 89-92.

Karaata,H.1985.Harran Ovasında Pamuk Su Tüketimi.T.C.Tarım,Orman ve Köyişl.Bak.Şanlıurfa Araşt.Enst.Yayınları.24:15. 22-24.

Kanber,R.1977. Çukurova Koşullarında bazı Toprak Serilerinin Kullanılabilir Nem Düzeylerinde Yapılan Sulamaların Pamuğun Verim ve Su Tüketimine Etkileri Üzerinde bir Araştırma. Toprak-su Araştırma Enst.Yayınları. Gen.Md.Yayın no:78.Rapor No.33.s.1-5.

Kohel, R.J. and C.F.Lewis. 1984. Cotton. Publishers Madison, Wisconsin USA

Mannikar,N.D.1993. Fertilizer Manegement in cotton In: Fertilizer manegement of cotton. H.L.S.Tandon(ed). FDCO, New Dehli, pp26-29.

Oğlakçı, M. 2012. Pamuk Bitkisel Yapısı Yetiştirilmesi Islahı ve Lif Teknolojisi.Türkiye. Akademisyen Kitabevi.No:47518. 240-260.

Polat, H., (2018a). Türkiye tarım topraklarının verimlilik özellikleri. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, Haziran Sayısı: 33-37, Ankara.

Seyid Şerifi, R. 2017. Sanayı Bitkileri . İran . Amidi Yayınları. No: 11828000 . no: 288-289.

Şerif. M. Ark. B. 2009.Bitki yoğunluğunun büyüme özelliklerine etkisi veÜç çeşit pamuğun çoğaltılması. Tarım Bilimleri ve Doğal Kaynaklar Dergisi. Yıl, 9 sayı: 2 sayfa 57-62.

Şenel, M, 1980. Pamuk Islahı Yetiştirlmesi ve Teknolojisi. Adana Bölge Pamuk Arştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları. No: 36 . 36-38.

INVESTIGATION OF TOXOPLASMA GONDII IN SHEEP BLOOD AND MILK BY USING ELISA IN NIĞDE PROVINCE

NİĞDE YÖRESİNDE KOYUN KAN VE SÜTLERİNDE TOXOPLASMA GONDII'NİN ELISA İLE ARAŞTIRILMASI

MUSTAFA KARATEPE[1], BİLGE KARATEPE[2], ÖZHAN ŞENOL[3], GÖRKEM ABDULLAH BAŞ[4], ŞEHRİBAN NUR KANDEMİR[5]

[1]Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoteknoloji Bölümü, Niğde/Türkiye,

0000-0001-5612-2697

[2]Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoteknoloji Bölümü, Niğde/Türkiye,

0000-0002-2944-6837

[3]Dr. Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoteknoloji Bölümü, Niğde/Türkiye,

0000-0002-7747-0866

[4]Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Niğde/Türkiye,

0009-0007-9267-3761

[5]Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Niğde/Türkiye,

0000-0002-2868-8244

Özet

Bu çalışma, Niğde yöresinde koyun kan ve sütlerinde *Toxoplasma gondii*'nin ELISA testi ile saptanması amacı ile Nisan-Eylül 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bunun için 6 farklı çalışma merkezinde (Bor, Karaatlı, Kumluca, Aktaş, Bahçeli, Koyunlu) bulunan 1 yaş ve üzeri toplam 182 koyundan steril vakumlu tüplere 10ml kan örneği ile falkon tüplere 50ml çiğ süt örneği alınmıştır. Toplanan kan ve süt örnekleri *T. gondii* antikorlarının araştırılması amacıyla *T. gondii* ELISA Test kiti (ID Screen Toxoplasmosis Indirect Multi-species, ID.Vet, France) kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma ile Niğde yöresinde incelenen toplam 182 koyun kanının 79'unda (%43.4) ve koyun sütünün 99'unda (%54.3) *T. gondii*'ye karşı ELISA testi ile antikorlar tespit edilmiştir. Serolojik incelemede, aylar arasında en fazla seropozitiflik kan örneklerinde %60 ile Temmuz ayında, süt örneklerinde ise %74.2 oranı ile Eylül ayında, en düşük seropozitiflik ise Ağustos ayında kan örneklerinde %20 ve süt örneklerinde %22.8 olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Niğde yöresi koyunlarında toxoplasmosisin varlığı belirlenmiş hem veteriner hekimliği hem de halk sağlığı yönünden önemli olan *T.gondii* seroprevalansı kanda %43.4, sütte %54.3 oranında saptanmıştır. Niğde yöresinde koyun kan ve sütlerinde eş zamanlı yapılan ELISA testi ile *T. gondii* ilk kez bu çalışma ile tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Koyun, kan, süt, *Toxoplasma gondii*, Niğde, ELISA

Abstract

This survey was carried out to investigate the seroprevalence of anti-*Toxoplasma gondii* antibodies in blood and milk of sheep by using ELISA in the Niğde province between April and September 2023. For this purpose, 10 ml of blood samples were taken into sterile vacuum tubes and 50 ml of raw milk samples were taken into falcon tubes from 182 sheep, aged 1 year and over, in 6 different study sites (Bor, Karaatlı, Kumluca, Aktaş, Bahçeli, Koyunlu). The collected blood and milk samples were analyzed using the *T. gondii* ELISA Test kit (ID Screen Toxoplasmosis Indirect Multi-species, ID.Vet, France) in order to investigate *T. gondii* antibodies. In the study, antibodies against *T. gondii* were detected in 79 (43.4%) of the 182 sheep blood and 99 (54.3%) of the sheep milk examined in the Niğde province by ELISA. In the serological examination, the highest seropositivity among the months was found in July as 60% in blood samples and in September as 74.2% in milk samples, and the lowest seropositivity was detected as 20% in blood samples and as 22.8% in milk samples in August. In conclusion, the presence of toxoplasmosis was determined in sheep in the Niğde province and the seroprevalence of *T. gondii*, which is important for both veterinary medicine and public health, was detected as 43.4% in blood and 54.3% in milk. This is the first serological study on *T. gondii* in blood and milk of sheep by using ELISA simultaneously in Niğde province.

Keywords: Sheep, blood, milk, *Toxoplasma gondii*, Niğde, ELISA

1. GİRİŞ

Toxoplasma gondii insan ve hayvanlarda hastalığa sebep olan zoonotik bir parazittir. Tüm sıcakkanlı canlıları enfekte edebilen hücre içi bir protozoon olan *T. gondii*'nin son konağı olan kediler çıkardıkları ookistleri dışkı yoluyla atar. Parazit takizoit, bradizoit ve ookistten oluşan üç farklı yaşam formuna sahiptir. Sporozoit taşıyan olgun ookistler gıda ve içme sularına karışarak başka bir canlıya geçebilirken direkt olarak doğada var olan başka bir hayvan tarafından da vücuda alınabilir. Takizoit dönemi oldukça hızlı çoğalırken bradizoitler, takizoitlere kıyasla çok daha yavaş çoğalırlar ve bradizoit döneminde semptomlar görülmez ve bradizoitler doku kistlerini oluştururlar. Ookist formu yalnız kedide şekillenirken takizoit ve bradizoit formları kediyi de içine alan bütün ara konaklarda bulunabilir (Dubey ve Beattie, 1988; Attias vd., 2020).

Parazitin neden olduğu hastalığın belirtileri genellikle asemptomatik olarak görülse de kişinin beslenme alışkanlıklarına, yaşam konforuna, yaşına, kronik hastalık durumuna, bağışıklık düzeyine ve parazitin sayısına göre farklılık gösterebilir. Ancak özellikle kronik hastalıklara sahip kişilerde sinir sisteminde oluşacak etkiler hayati hatta ölümcül olabilir. Semptomlar arasında esas olarak lenf düğümlerinde görülen şişkinlikler, baş ağrısı, halsizlik, görmede gerçekleşen problemler ortaya çıkabilir (Dubey, 1996). Gözde gerçekleşen enfeksiyona oküler toxoplasmosis adı verilmektedir. Nadiren akciğer ve beyin gibi organlara sıçrayabilir. Bu durumda uyku problemleri, bilinçte bulanıklık, solunum güçlüğü ve buna bağlı öksürük görülebilir (Corona vd., 2019).

Toxoplasmosis dünya çapında görülen en yaygın paraziter zoonozlardan biridir. Bu çalışma ile Niğde yöresinde koyun kan ve sütlerinde *T. gondii*'nin ELISA testi ile saptanması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma ile Niğde yöresinde Nisan 2023-Eylül 2023 arasında 6 farklı çalışma merkezinde (Bor, Karaatlı, Kumluca, Aktaş, Bahçeli, Koyunlu) bulunan 1 yaş ve üzeri toplam 182 koyundan steril vakumlu tüplere 10ml kan örneği ile falkon tüplere 50ml çiğ süt örneği alınmıştır. Koyunlardan toplanan kan ve süt örnekleri 3000rpm'de 10 dakika süre ile santrifüje

edilerek her bir koyuna ait serum 1.5ml'lik eppendorf tüplere alınmış ve ELISA ile serolojik muayene yapılana kadar -20°C'lik derin dondurucuda muhafaza edilmiştir. ELISA testine tabi tutulmadan önce serum numuneleri 1 gün önceden oda sıcaklığına çıkarılarak kullanıma hazır hale getirilmiştir. Toplanılan kan ve süt numunelerinde *T. gondii* antikorlarının varlığının tespiti için *T. gondii* ELISA test kiti (ID Screen Toxoplasmosis Indirect Multi-species, ID.Vet, France) kullanılmıştır. Test işlemi kit prosedüründeki talimatlara göre yapılmıştır. Mikropleytler ELISA cihazında (MR-96A, mikropleyt okuyucu) 450 nm dalga boyunda okutulmuş ve test prosedüründe bildirilen formülle hesaplanması yapılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışma süresince Niğde yöresinde muayene edilen 182 koyundan toplanan kan ve süt örnekleri ELISA testi ile analiz edilerek 182 koyun kanının 79'unda (%43.4) ve 182 koyun sütünün 99'unda (%54.3) *T. gondii* antikorları tespit edilmiştir. Serolojik incelemede, aylar arasında en fazla seropozitiflik kan örneklerinde %60 ile Temmuz ayında, süt örneklerinde ise %74.2 oranı ile Eylül ayında belirlenirken en düşük seropozitiflik ise Ağustos ayında kan örneklerinde %20 ve süt örneklerinde %22.8 olarak tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Toxoplasma gondii hem halk sağlığı açısından büyük tehlike oluşturan hem de hayvan sağlığını olumsuz etkileyerek ekonomik kayıplara neden olan zorunlu hücre içi bir parazittir. Hastalık genellikle subklinik seyretmekle birlikte çiftlik hayvanlarında süt veriminde düşüklük, halsizlik, yavru atma, sakat veya ölü doğumlara neden olur. Ayrıca parazit hayvanların kaslarında yaşamını devam ettirebilir ve az ya da yeterince pişirilmemiş et ve pastörize edilmemiş süt ve süt ürünleri ile insanlara da geçebilmektedir (Dubey ve Jones, 2008, Ayaz vd., 2016, Omurtag Korkmaz ve Doğruer, 2018).

Toxoplasma gondii'nin kanda varlığının saptanması ile ilgili Türkiye'de birçok çalışma yürütülmüş olmasına rağmen yapılan literatür taramasında sütte yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Niğde yöresinde daha önce koyun ve sığırlarda *T. gondii* seroprevalansı belirlenmiş ve Niğde mezbahasında kesilen 175 koyun kanının ELISA ile %6.28'inde (Karatepe ve Güler, 2019) ve 100 sığır kanının Sabin-Feldman Dye testi ile %47'sinde *T. gondii* antikorları (Karatepe vd, 2003) saptanmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar (%43.4) Karatepe vd. (2003)'nin elde ettiği sonuçlara benzerlik gösterirken, Karatepe ve Güler (2019)'in saptadığı sonuçlar daha düşük olarak belirlenmiştir. *Toxoplasma gondii*'nin süt numunesinde araştırıldığı çalışmalardan Mısır'da yürütülen bir çalışmada (Sadek vd., 2015) 58 koyundan elde edilen süt örnekleri hem PCR hem de Latex aglütinasyon testi ile incelenmiş ve Latex aglütinasyon testinde %39.66 oranında ve PCR testinde ise %10.71 oranında *T. gondii* pozitifliği saptadıklarını bildirilmiştir. Mısır'da yürütülmüş başka bir çalışmada (Saad vd., 2018) ise ELISA testi ile koyun sütlerinde %60 oranında *T. gondii* antikorları tespit edilmiştir. Saad vd. (2018) elde ettiği sonuçlar ile bu çalışmadaki veriler (%54.3) birbirine benzerlik gösterdiği, Sadek vd. (2015)'nin elde ettiği sonuçların ise bu çalışmadan elde edilen sonuçtan daha düşük olduğu görülmüştür. Koyunlar üzerinde yapılan bu çalışmalarda elde edilen sonuçlardaki farklılıklar; çalışmaların farklı sürü ve farklı coğrafyalarda yapılmasına, kullanılan farklı teşhis yöntemlerine ve son konak kedilerin bulunma oranlarındaki farklılıklardan kaynaklanabilmektedir.

Sonuç olarak, Niğde yöresi koyunlarında toxoplasmosisin varlığı belirlenmiş hem veteriner hekimliği hem de halk sağlığı yönünden önemli olan *T.gondii* seroprevalansı kanda %43.4, sütte %54.3 oranında saptanmıştır. Niğde yöresinde koyun kan ve sütlerinde *T. gondii* eş zamanlı yapılan ELISA testi ile ilk kez bu çalışma ile tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar göz önünde bulundurularak koyunlarda toxoplasmosisin halk sağlığı ve hayvancılık ekonomisi açısından kontrol edilmesi ve buna uygun olarak koruma-kontrol yöntemlerinin uygulanması önem kazanmaktadır. Bu kapsamda insanlar hastalık hakkında bilgilendirilerek ookistler ile bulaşmış yiyecek ve içeceklerin pişirilmesi ve muhafazası konusunda bilinçlendirilmeli, hamile kadınlar ile kronik hastalıkları olanlar daha iyi korunmalıdır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir (Proje No: FMT 2023/4-BAGEP).

5. KAYNAKLAR

Attias M., Teixeira D.E., Vommaro R.C., Crepaldi P.H., De Souza W. (2020). The life-cycle of *Toxoplasma gondii* reviewed using animations. *Parasites Vectors*, 13(588), 1-13.

Ayaz, E., Türkoğlu, Ş.A., Orallar, H. (2016). *Toxoplasma gondii* ve Epilepsi. Turkish Journal of Parasitology, 40(2), 90-96.

Corona, C.C., Zhang, M., Wadhawan, A., Daue, M.L., Groer, M.W., Dagdag, A., Lowry, C.A., Hoisington, A.J., Ryan, K.A., Stiller, J.W., Fuchs, D., Mitchell, B.D., Postolache, T.T. (2019). *Toxoplasma gondii* IgG associations with sleep-wake problems, sleep duration and timing. *Pteridines*, *30*(1), 1–9.

Dubey, J.P. (1996). *Toxoplasma gondii*. In S. Baron (Ed.), *Medical Microbiology*. (4th ed.). University of Texas Medical Branch at Galveston.

Dubey, J.P., Beattie, C.P. (1988). Toxoplasmosis of Animals and Man, CRC Press Inc Boca Raton Florida.

Dubey, J.P., Jones, J.L. (2008). *Toxoplasma gondii* infection in humans and animals in the United States. *International Journal for Parasitology*, *38* (11), 1257–1278.

Karatepe, M., Güler, S. (2019). Niğde Mezbahasında Kesilen Koyunlarda Anti-*Toxoplasma gondii* Antikorlarının ELISA Testi ile Araştırılması. *Kocatepe Veterinary Journal*, 12(2), 200-204.

Karatepe, B., Babür, C., Karatepe, M., Nalbantoglu, S. (2003). Niğde Yöresinde Sığırlarda *Toxoplasma gondii*'nin Seroprevalansı. *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, 14(1-2), 18-21.

Karatepe, M., Karatepe, B. (2020). Prevalence of Anti-*Neospora caninum* Antibodies in Sheep in Nevşehir Province, Turkey. *Israel Journal of Veterinary Medicine*, 75(3), 168-171

Omurtag Korkmaz, B. İ., Doğruer, Y., (2018). Gıda Kaynaklı Paraziter Hastalıklarda Risk Değerlendirmesi. Gıda Kaynaklı Paraziter Hastalıklar (pp.80-88), Ankara: Türkiye Klinikleri Yayınevi.

Saad, N.M, Hussein, A.A.A., Ewida, R.M. (2018). Occurrence of *Toxoplasma gondii* in raw goat, sheep, and camel milk in Upper Egypt. *Veterinary World*, 11, 1262-1265.

Sadek, O.A, Abdel-Hameed, Z.M., Kuraa, H.M. (2015). Molecular Detection of *Toxoplasma gondii* DNA in Raw Goat and Sheep Milk with Discussion of its Public Health Importance in Assiut Governorate. *Assiut Veterinary Medical Journal*, *61*(145), 166-177.

THE MACHINE LEARNING-BASED PREDICTION OF THE DUTY CYCLE OF THE SINGLE-SWITCH RESONANT INVERTER

TEK ANAHTARLI REZONANS EVİRİCİNİN GÖREV ORANININ MAKİNE ÖĞRENME TEMELLİ TAHMİNİ

SALİH NACAR[1], KENAN ÜNAL[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Güç Elektroniği,

0000-0003-4843-9648

[2]Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Güç Elektroniği,

0000-0002-2660-8386

Özet

Tek anahtarlı ZVS E-sınıfı rezonans eviricinin farklı yapıları olduğu gibi birçok farklı uygulamada da tercih edilmektedir. Bu uygulamalardan biri indüksiyon ısıtmadır. Bu eviricinin indüksiyon ısıtma sistemlerinde tercih edilmesinin sebebi sadece yapısının basit ve uygulamasının kolay olması olmayıp yüksek frekanslarda yumuşak anahtarlama şartlarında da çalışabilmesidir. Eviricinin güç kontrol yöntemlerinden biri değişken görev oran kontroldür. Bu yöntem ile güç anahtarının tetikleme sinyalinin on süresi değiştirilirken off süresi sabit tutulmaktadır. Ancak anahtar görev oranı değişimi ile çıkış gücünün değişimi doğrusal değildir. Arzu edilen çıkış gücüne karşı anahtar görev oranının uygun bir şekilde seçilmesi anahtarın ZVS şartlarında iletime geçebilmesi için oldukça önemlidir. Bu çalışmada değişken on kontrollü ZVS E-sınıfı rezonans eviricinin anahtar görev oranının tahmini için makine öğrenme temelli polinom regresyon tekniği kullanılmıştır. 20-42 kHz anahtarlama frekans aralığında çalışan ve çıkış gücü 111 W olan eviricinin PSIM'de simülasyonu gerçekleştirilmiştir. Simülasyon çalışmalarında farklı çıkış güç değerleri dolayısıyla farklı anahtarlama frekansları için görev oranları elde edilmiştir. MATLAB'ın eğri uydurma araç kutusu kullanılarak anahtarlama frekansına göre görev oranının değişimini gösteren eğri çizdirilmiştir. Eğri 2. dereceden polinom ile matematiksel olarak modellenmiş ve polinomun kat sayıları belirlenmiştir. Matematiksel model, PSIM'de basit C blokları kullanılarak işletilmiş ve dinamik olarak değişen anahtarlama frekansına göre uygun anahtar görev oranı tahmin edilmiştir. Böylece anahtarın değişen anahtarlama frekansına karşı sıfır gerilim şartlarında iletime geçmesi garantilenerek anahtarlama kayıpları azaltılmıştır.

Anahtar kelimeler: Makine öğrenme, tek anahtarlı rezonans evirici, değişken on kontrol, sıfır gerilim anahtarlama, PSIM, indüksiyon ısıtma.

Abstract

The single-switch ZVS class-E resonant inverter is preferred in many applications and has various structures. One of these applications is induction heating. The reason this inverter is preferred in induction heating systems is not only due to its simple structure and ease of implementation but also because it can operate under soft-switching conditions at high frequencies. One of the power control methods of the inverter is variable duty ratio control. In this method, while the on-time of the trigger signal of the power switch is changed, the off-time is kept constant. However, the change in output power with the change in the switch's duty ratio is not linear. Selecting the appropriate duty ratio for the desired output power is very important to ensure that the switch can conduct under ZVS conditions. In this study, the machine learning-

based polynomial regression technique is used to predict the duty ratio of the variable duty ratio controlled ZVS class-E resonant inverter. The simulation of the inverter, operating in the switching frequency range of 20-42 kHz and with an output power of 111 W, is performed in PSIM. In the simulation studies, duty ratios are obtained for different output power values and different switching frequencies. Using MATLAB's curve fitting toolbox, the curve showing the change in duty ratio based on the switching frequency is plotted. The curve is mathematically modelled with a second-degree polynomial, and the coefficients of the polynomial are determined. The mathematical model is operated in PSIM using simple C blocks, and the appropriate duty ratio is predicted dynamically based on the changing switching frequency. Thus, by ensuring that the switch conducts under zero voltage conditions against the varying switching frequencies, the switching losses are reduced.

Keywords: Machine learning, single switch resonant inverter, variable-on control, zero voltage switching, PSIM, induction heating

1. GİRİŞ

Çalışması transformatörün çalışma prensibine benzeyen indüksiyon ısıtma temassız bir ısıtma yöntemidir. Isıtılmak istenen nesne harici bir ısı kaynağı ile ısıtılmak yerine ısı enerjisi elektromanyetik indüksiyon yoluyla doğrudan nesnenin içerisinde üretilmektedir. Bunun sonucu olarak indüksiyon ısıtmanın geleneksel ısıtma yöntemlerine göre hızlı, verimli, temassız ve yanma artığı olmaması gibi birçok avantajı bulunmaktadır. İndüksiyon ısıtma bu avantajlarından dolayı pişirme, eritme, sertleştirme gibi birçok uygulamada kullanılmaktadır [Hammouma ve Zeroug, 2022; Jang vd., 2022; Nacar ve Öncü, 2017]. İndüksiyon ısıtma sistemi genel olarak yüksek frekanslı bir alternatif akım kaynağından ve yüklü ısıtma bobininden oluşmaktadır. Yüksek frekanslı alternatif akım kaynağı tek anahtarlı ve yarım veya tam köprü evirici yapıları ile oluşturulabilinir. Bu eviricilerin orta ve düşük güçlü uygulamalarında güç anahtarı olarak MOSFET sıklıkla güç anahtarı olarak tercih edilmektedir. MOSFET'in kullanıldığı yarım ve tam köprü uygulamalarda genellikle sıfır gerilim anahtarlama (ZVS) tercih edilmektedir [Mishima vd., 2014, 2015]. Yarım veya tam köprü uygulamalarında ZVS, anahtarlama frekansının rezonans frekansından büyük ve görev oranının %50 seçilmesi ile sağlanabilmektedir. Bu yapılarda ZVS'nin uygulamasının basit olduğu gibi turn-off kayıplarına göre daha baskın olan turn-on kayıpları da azaltılmaktadır [Nacar ve Öncü, 2019; Özbay vd., 2021]. Bununla birlikte tek anahtarlı E-sınıfı eviricide ZVS şartlarını sağlamak bu kadar kolay değildir [Charoenwiangnuea vd., 2021; Lee ve Hyun, 2022].

Tek anahtarlı ZVS E-sınıfı evirici basit yapısı ve düşük maliyetinden dolayı düşük ve orta güçlü indüksiyon ısıtma sistemlerinde kullanılmaktadır [Charoenwiangnuea vd., 2021; Yeon vd., 2015]. Bu evirici yapısında güç kontrolü sıkça değişken görev oranı ve darbe yoğunluk modülasyonu ile yapılabilmektedir. Darbe yoğunluk modülasyon kontrolde anahtarlama frekansı sabittir. Değişken görev oranı ile güç kontrolünün yapıldığı uygulamalarda farklı frekans değerleri için anahtarın görev oranı (D) değişkenlik göstermektedir [Öncü ve Çetin, 2006]. Anahtarın ZVS şartlarında iletime geçirilebilmesi için farklı frekans değerleri için uygun görev oranlarının belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ZVS şartları sağlanamamakta ve anahtarlama kayıpları artmaktadır. Anahtarın görev oranı; anahtarlama frekansı (f_s) ve eviricinin devre parametrelerine bağlı olmakla birlikte anahtarlama frekansı ile değişimi doğrusal değildir [Öncü ve Çetin, 2006; Villa vd., 2022]. Bu çalışmada özellikle düşük güçlü uygulamalarda tercih edilen değişken görev oran kontrollü ZVS E-sınıfı eviricinin farklı frekans değerleri için uygun görev oranının seçimi için makine öğrenme temelli polinom regresyon tekniği önerilmiştir. Çalışmada görev oranının değişimini sadece anahtarlama frekansının etkilediği kabul edilmiştir. Yüklü ısıtma bobininin sıcaklıktaki değişimle birlikte parametrelerindeki değişim göz ardı edilmiştir. E-sınıfı eviricinin ZVS çalışma frekansı

aralığındaki anahtarlama frekansları için görev oranları belirlenmiştir. Bu görev oranları için anahtarlama frekansına göre değişen f_s-D eğrisi elde edilmiş ve bu eğriler 2. dereceden polinom olarak matematiksel olarak modellenmiştir. Eviricinin frekansı değiştirilerek güç kontrolü gerçekleştirilir iken farklı her frekans değeri için matematiksel model kullanılarak uygun görev oranı tahmin edilmiştir. Eviricinin f_s-D eğrisinin matematiksel modelini oluşturmak için MATLAB'ın eğri uydurma araç kutusu kullanılır iken önerilen görev oranı tahmincisinin geçerliliği PSIM'de gerçekleştirilen simülasyon ile doğrulanmıştır.

2. E-SINIFI EVİRİCİ ve GÖREV ORANININ TAHMİNİ

E-sınıfı eviricinin farklı yapıları olmakla birlikte indüksiyon ısıtma sistemlerinde sıklıkla kullanılan devre yapısı Şekil 1a'da verildiği gibidir. Eviricinin yüklü ısıtma bobini birbirine seri bağlı eşdeğer direnç (R_e) ve bobin (L_e) olarak modellenebilmektedir [Villa, vd., 2022]. Eviricinin eşdeğer devresi Şekil 1b'de verilmiştir.

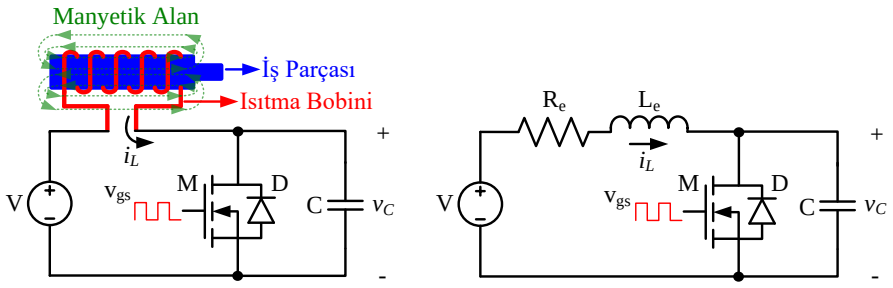

(a) (b)

Şekil 1. E-sınıfı evirici ve eşdeğer devresi, a) E-sınıfı evirici, b) Eşdeğer devre.

Minimum çalışma frekansı 20 kHz için kaynak tarafından çıkış yük direnci R_e'ye aktarılan ortalama güç değeri yaklaşık 111 W olan eviricinin çalışma parametreleri Tablo 1'de verilmiştir. Bu parametreler eviricinin kondansatör geriliminin elde edilmesinde ve PSIM simülasyonunda kullanılmıştır.

Tablo 1. Evirici parametreleri

V	L_e	C	R_e	f_r	P_o
50 V	82,13 µH	150 nF	2,6 Ω	45,34 kHz	111 W

Eviricinin güç anahtarının ZVS şartlarında çalışabileceği anahtarlama frekansının üst sınır değerini belirlemek için kondansatör gerilimi (v_c) farklı frekans değerleri için elde edilmiştir. Eviricinin maksimum ZVS şartlarında çalışabileceği anahtarlama frekansı 42,61 kHz'dir. Şekil 2'de farklı frekans değerleri için verilen kondansatör gerilim dalga şekillerinden görüldüğü üzere 43 kHz'den itibaren ZVS şartları kaybolmaktadır. Bu nedenle eviricinin maksimum anahtarlama frekansı 42 kHz olarak seçilmiş ve ZVS şartları garantilenmiştir. Eviricinin anahtarlama frekansı 20 kHz ile 42 kHz aralığında değiştirilerek güç kontrolü gerçekleştirilmektedir. Şekil 2'den kondansatör geriliminin sıfıra düşme süresinin frekansla dolayısıyla farklı güç değerleriyle birlikte değiştiği görülmektedir. Eviricinin ZVS şartlarında çalışabilmesi için anahtarın tetikleme sinyali v_{gs}, anahtar gerilimi v_c'nin 0 V veya altına düştükten sonra tekrardan 0 V üzerine çıkmadan uygulanmalıdır. v_{gs} sinyalinin sabit olan off aralığı C kondansatörünün şarj olmaya başlamasıyla başlamaktadır. Bu aralığının bitiş noktası, ZVS şartlarının garantilendiği maksimum anahtarlama frekansı olan 42,61 kHz'de vc'nin 0 V 'a düştüğü an'a olarak seçilebilir.

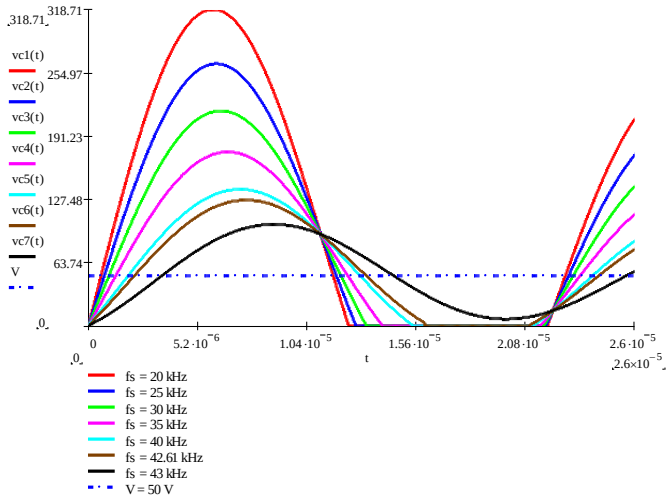

Şekil 2. Farklı frekans değerleri için kondansatör gerilim dalga şekilleri.

Eviricinin görev oranının polinom regresyon ile tahmin edilebilmesi için anahtarlama frekansına göre görev oranının değişimini gösteren f_s-D eğrisinin elde edilmesi gerekmektedir. PSIM'de 20 kHz ile 42 kHz frekans aralığı için eviricinin anahtarlama frekansı belirli aralıklarla değiştirilerek anahtarlama frekansına karşı görev oranı ve çıkış güç değerleri elde edilmiştir. Elde edilen bu değerler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Eviricinin anahtarlama frekansı ve görev oranı.

f_s (kHz)	20	22,5	25	27,5	30	32,5	35	37,5	40	42
D	0,74	0,7	0,66	0,62	0,58	0,53	0,48	0,42	0,35	0,25
P_o (W)	111,39	85,87	66,51	52,05	40,69	31,98	24,93	19,23	14,54	10,39

Tablo 2'deki veriler kullanılarak Matlab'ın eğri uydurma araç kutusu ile f_s-D eğrisi çizdirilmiş ve Şekil 3'te verilmiştir. Eğrinin matematiksel ifadesi Eşitlik 1'de verilen denklemden de anlaşılacağı üzere 2. dereceden doğrusal polinomdur. Eşitlik 1'de verilen polinomda f_s bağımsız değişken olan anahtarlama frekansı iken D bağımlı değişkenin tahmin edilen değeri olan görev oranıdır. p1, p2 ve p3 bağımsız değişkenlerin katsayılarıdır.

$$D(f_s) = p1*f_s^2 + p2*f_s + p3 \quad (1)$$

Şekil 3'te verilen f_s-D eğrisi neredeyse noktaların tamamının üzerinden veya yakınından geçmektedir. Dolayısıyla değişen anahtarlama frekansına karşı Eşitlik 1 kullanılarak görev oranı çok küçük hatalarla da olsa anahtarın ZVS şartlarını sağlayacak şekilde hesaplanabilir.

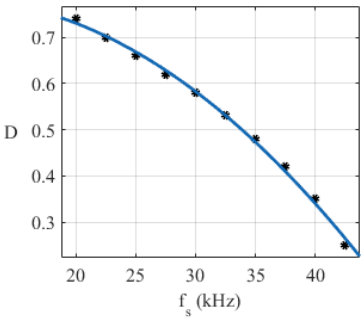

Şekil 3. f_s-D eğrisi.

Elde edilen eğrinin matematiksel ifadesinin kat sayıları Tablo 3'te verilmiştir. Elde edilen bu katsayılar PSIM'de görev oranının tahmin edilmesi için kullanılmıştır.

Tablo 3. 2. dereceden polinomun katsayıları.

Kat Sayılar	Polinom Regresyon
p1	-0,0004727
p2	0,008867
p3	0,7419

Eviricinin değişen anahtarlama frekansına karşı görev oranının değişimini gösteren eğri elde edildikten ve matematiksel olarak modellendikten sonra bir sonraki bölümde önerilen tahmincinin geçerliliğini doğrulamak amacıyla PSIM'de simülasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

3. SİMÜLASYON ÇALIŞMASI

E-sınıfı eviricinin görev oranının polinom regresyon tekniği ile tahmini için PSIM'de oluşturulan simülasyon devresi Şekil 4'te verilmiştir. Şekil 4'teki f_c bloğu ile 20-42 kHz aralığında sayısal frekans değerleri üretilerek FCNM ve PLL bloklarına uygulanmıştır. FCNM fonksiyon bloğu f_s-D eğrisinin matematiksel fonksiyonunu işleterek frekans üreticiden gelen frekans değerleri için uygun görev oranlarını tahmin etmektedir. PLL bloğu işlevi, f_c frekansı için tahmin edilen görev oranına göre anahtarlama frekansı f_s'yi üretmektir.

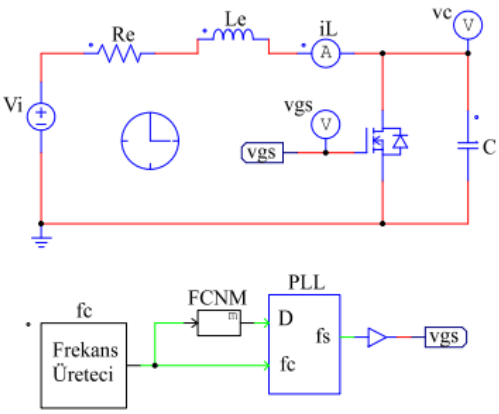

Şekil 4. PSIM devre şeması.

Önerilen tahmincinin işlevselliğini test etmek için ZVS şartlarının sağlandığı frekans aralığında anahtarlama frekansları üretilerek eviriciye uygulanmıştır. Şekil 5'te anahtar gerilimi v_c, bobin akımı i_L ve kapı sinyali v_{gs}'nin dalga şekilleri verilmiştir. Şekil 5'ten görüldüğü üzere anahtarlama frekans değerleri 20 kHz ile 42 kHz aralığındadır. Bununla birlikte eğri uydurma esnasında bulunmayan ara değerlerde eviriciye uygulanmıştır.

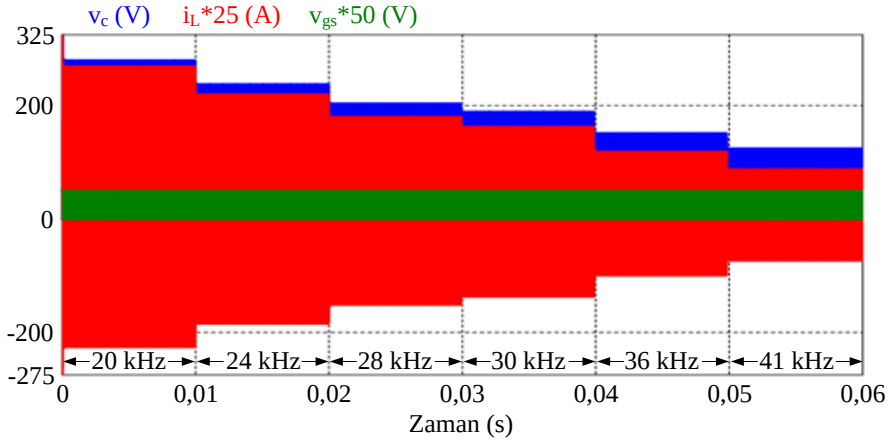

Şekil 5. Farklı anahtarlama frekansları için v_c, i_L ve v_{gs}'nin değişimi.

Makine öğrenme yöntemlerinden olan Polinom regresyon temelli görev oranı tahmincinin farklı anahtarlama frekans değerleri için ZVS şartlarını sağlayan görev oranlarını tahmin edip edemediğinin anlaşılması için Şekil 5'teki dalga şekilleri açılarak Şekil 6'da verilmiştir.

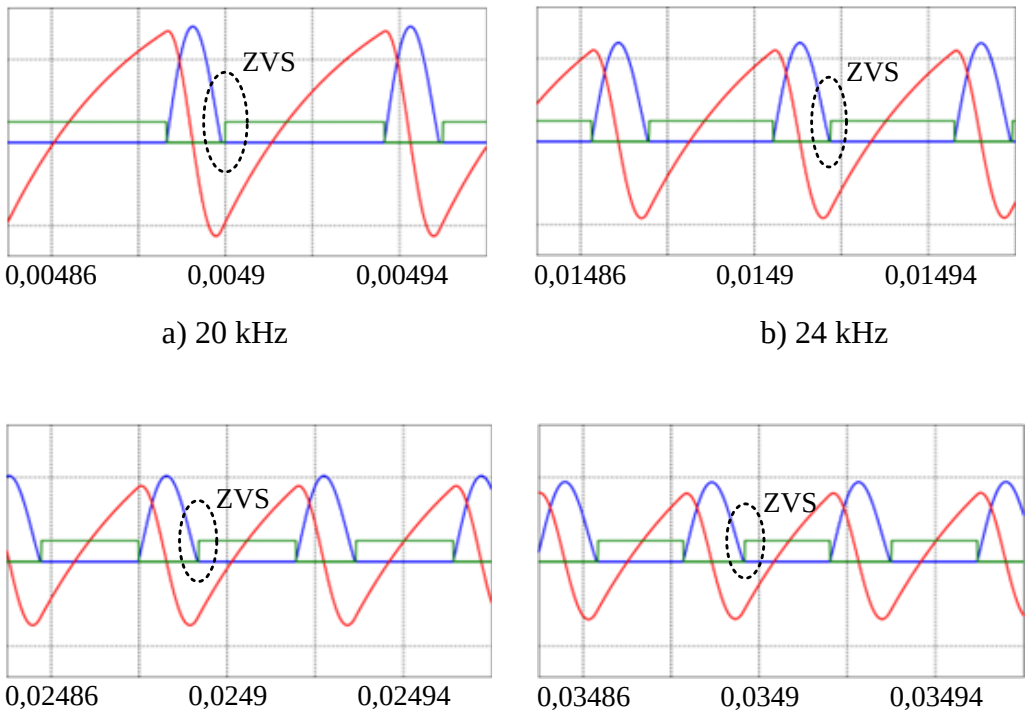

a) 20 kHz

b) 24 kHz

c) 28 kHz

d) 30 kHz

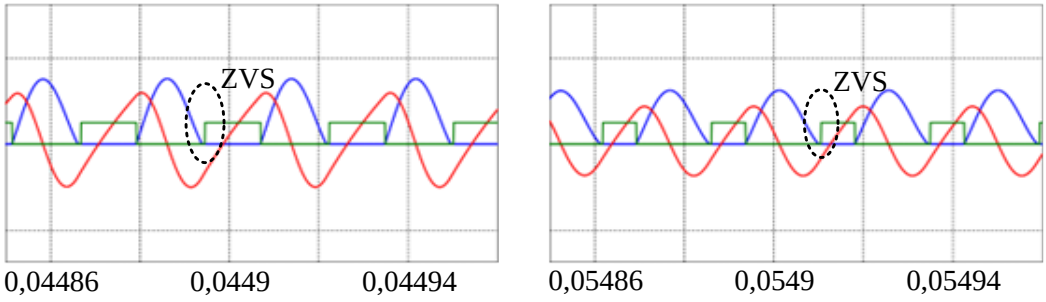

e) 36 kHz f) 41 kHz

Şekil 6. Farklı anahtarlama frekansları için açılan v_c, i_L ve v_{gs}.

Şekil 6'dan görüldüğü üzere farklı anahtarlama frekansları için eviricinin anahtarı ZVS şartlarında iletime geçmektedir. Dolayısıyla f_s-D eğrisinin oluşturulmasında kullanılan frekans değerlerinde olduğu gibi arada kalan frekans değerleri için de uygun görev oranının tahmin edildiği Şekil 6'dan görülmektedir.

4. SONUÇLAR

Değişken on kontrollü ZVS E-sınıfı evirici doğrusal olmayan anahtarlama frekansı-görev oranı eğrisine sahiptir. Makine öğrenme temelli polinom regresyon tekniği günlük hayatta birçok uygulama alanına sahiptir. Bu çalışmada değişken on kontrollü ZVS E-sınıfı eviricinin görev oranının tahmin edilmesinde kullanılmıştır. Eviricinin belirlenen parametreleri kullanılarak farklı frekans değerleri için ZVS şartlarının sağlandığı görev oranı değerleri elde edilmiştir. Bu veriler ile elde edilen ve bağımsız değişkeni anahtarlama frekansı olan 2. dereceden polinom uygun görev oranının tahmininde kullanılmıştır. Önerilen tahmincinin geçerliliği PSIM'de gerçekleştirilen simülasyon çalışması ile doğrulanmıştır. Tahminci ile ara değerlerde dahil olmak üzere belirlenen anahtarlama frekans aralığı için görev oranları ZVS'yi sağlayacak şekilde tahmin edilmiştir. Böylece değişken on kontrollü eviricide görev oranı uygun bir şekilde tahmin edilerek anahtarın ZVS şartlarının bozulmasının önüne geçilmiştir. Bununla birlikte gerçekleştirilen çalışmada yüklü ısıtma bobininin eşdeğer direnç ve endüktans değerlerinin sıcaklıkla birlikte değişimi göz ardı edilmiştir. Gelecek çalışmalarda bu parametrelerin sıcaklıkla birlikte değişimi de göz önüne alınarak görev oranının tahmin edildiği çalışmalar gerçekleştirilebilir.

5. KAYNAKLAR

Charoenwiangnuea, P., Poungsri, P., Sriamad, K., Khumchaiyo, R., Prommeuan, S., and Nangtin, P. (2021). An accurate time-domain waveforms of class-E ZVDS inverter in series- and parallel-load network for domestic induction cooker. *18th International Conference on Electrical Engineering/Electronics, Computer, Telecommunications and Information Technology*, Thailand, 19-22 May, pp. 1055-1058.

Charoenwiangnuea, P., Wangnipparnto, S., and Tunyasrirut, S. (2021). Design of a class-E direct AC-AC converter with only one capacitor and one inductor for domestic induction cooker. *18th International Conference on Electrical Engineering/Electronics, Computer, Telecommunications and Information Technology*, Thailand, 19-22 May, pp. 680-683.

Hammouma, C., and Zeroug, H. (2022). Enhanced frequency adaptation approaches for series resonant inverter control under workpiece permeability effect for induction hardening applications. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, 27(2022), pp. 1-13.

Jang, E., Kwon, M. J., Park, S. M., Ahn, H. M., and Lee, B. K. (2022). Analysis and design of flexible-surface induction-heating cooktop with GaN-HEMT-based multiple inverter system. *IEEE Transactions on Power Electronics*, 37(10), pp. 12865-12876.

Lee, D. Y., and Hyun, D. S. (2022). A new hybrid control scheme using active-clamped class-E inverter with induction heating jar for high power applications. *Journal of Power Electronics*, 2(2), pp. 104-111.

Mishima, T., Takami, C., and Nakaoka, M. (2014). A new current phasor-controlled ZVS twin half-bridge high-frequency resonant inverter for induction heating. *IEEE Transactions on Industrial Electronics*, 61 (5), 2531-2545.

Mishima, T., Sakamoto, S., and Ide, C. (2017). ZVS phase-shift PWM-controlled single-stage boost full-bridge AC-AC converter for high-frequency induction heating applications. *IEEE Transactions on Industrial Electronics*, 64 (3), 2054-2061.

Nacar, S., and Öncü, S. (2017). Simulation of induction system used for hydrogen tube heating. *5. European Conference on Renewable Energy Systems*, Sarajevo, 27-30 August, pp. 236-238.

Nacar, S. and Öncü, S. (2019). Hydrogen production system with fuzzy logic-controled converter, *Turk J Elec Eng & Comp Sci.* 27 (2019), 1885-1895.

Öncü, S., and Çetin, S. (2006). Tek anahtarlı inverterde bazı kontrol palslerinin silinmesiyle güç kontrolü. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(1), pp. 123-127.

Özbay, H., Karafil, A. and Öncü, S. (2021). Sliding mode PLL-PDM controller for induction heating system. *Turk J Elec Eng & Comp Sci*., 2021 (29), 1241-1258.

Villa, J., Domingez, A., Barragan, L. A., Artigas, J. I., Espanol, J., and Navarro, D. (2022). Conductance control for electromagnetic-compatible induction heating appliances. *IEEE Transaction on Power Electronics*, 37 (3), 2909-2920.

Yeon, J. E., Cho, K. M., and Kim, H. J. (2015). A 3.6 kW single-ended resonant inverter for induction heating applications. *17th European Conference on Power Electronics and Applications*, Geneva, 8-10 Sept., pp. 1-7.

INVESTIGATION OF NEOSPORA CANINUM IN SHEEP BLOOD AND MILK BY USING ELISA IN NIĞDE PROVINCE

NİĞDE YÖRESİNDE KOYUN KAN VE SÜTLERİNDE NEOSPORA CANINUM'UN ELISA İLE ARAŞTIRILMASI

MUSTAFA KARATEPE[1], BİLGE KARATEPE[2], ÖZHAN ŞENOL[3], GÖRKEM ABDULLAH BAŞ[4], ŞEHRİBAN NUR KANDEMİR[5]

[1]Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoteknoloji Bölümü, Niğde/Türkiye,

0000-0001-5612-2697

[2]Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoteknoloji Bölümü, Niğde/Türkiye,

0000-0002-2944-6837

[3]Dr. Öğr. Üyesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoteknoloji Bölümü, Niğde/Türkiye,

0000-0002-7747-0866

[4]Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Niğde/Türkiye,

0009-0007-9267-3761

[4]Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Niğde/Türkiye,

0000-0002-2868-8244

Özet

Bu araştırma, Niğde'de bulunan koyunlarda *Neospora caninum*'un seroprevalansının ELISA testi ile belirlenmesi için yapılmıştır. Bu amaçla Nisan-Eylül 2023 tarihleri arasında belirlenen farklı araştırma merkezlerinden (Bor, Karaatlı, Kumluca, Aktaş, Bahçeli, Koyunlu) elde edilen 1 yaş ve üzerindeki rastgele seçilen 182 koyundan kan ve çiğ süt örnekleri toplanmıştır. Serumu çıkarılan kan ve sütler *N. caninum* antikorlarının araştırılması için ELISA Test kiti (ID Screen *Neospora caninum* Indirect, ID.Vet, France) kullanılarak incelenmiştir. Buna göre, Niğde yöresinde ELISA testi ile incelenen toplam 182 koyun kanının 34'ünde (%18.1) ve koyun sütünün 36'sında (%19.7) *N. caninum* pozitifliği saptanmıştır. Serolojik analiz ile aylar arasında en yüksek seropozitiflik Eylül ayında kan örneklerinde %34.2 süt örneklerinde ise %48.5 oranı ile belirlenirken, Nisan ayında incelenen koyunların kan ve süt örneklerinin hiçbirinde seropozitiflik saptanmamıştır. Sonuç olarak, Niğde'de bulunan koyunlarda neosporosisin yaygınlığı belirlenmiş ve hayvan sağlığı açısından önemli olan *N. caninum* seroprevalansı kanda %18.1 ve sütte %19.7 oranında saptanmıştır. Niğde'de koyunlarda ELISA ile hem kan hem de süt örneklerinde *N. caninum* ilk kez bu çalışma ile ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Koyun, kan, süt, Neospora caninum, Niğde, ELISA

Abstract

This study was conducted to determine the seroprevalence of *Neospora caninum* in sheep in Niğde by ELISA. Blood and raw milk samples of a total of 182 sheep aged 1 years and older were randomly selected from 6 different study centers (Bor, Karaatlı, Kumluca, Aktaş, Bahçeli,

Koyunlu) in Niğde between April and September 2023. The serum-extracted blood and milk were examined using the ELISA Test kit (ID Screen *Neospora caninum* Indirect, ID.Vet, France) to investigate *N. caninum* antibodies. *Neospora caninum* positivity was detected in 34 (18.1%) of the 182 sheep bloods and 36 (19.7%) of the sheep milk examined by ELISA test in the Niğde. In the serological analysis, the highest seropositivity between months was determined as 34.2% in blood samples and 48.5% in milk samples in September, However, none of blood and milk samples of the examined sheep were seropositive for antibodies to *T. gondii* in September. As a result, the prevalence of neosporosis in sheep was determined in Niğde and the seroprevalence of *N. caninum*, which is important for animal health, was determined as 18.1% in blood and 19.7% in milk. In this study, *Neospora caninum* was first detected in both blood and milk samples of sheep in Niğde by using ELISA.

Keywords: Sheep, blood, milk, *Neospora caninum*, Niğde, ELISA

1. GİRİŞ

Neospora caninum, Toxoplasma gondii'ye benzerlik gösteren zorunlu hücre içi protozoondur. Köpekler ve köpekgiller *N. caninum*'un son konaklarıdır (McAllister ve diğerleri, 1999). Özellikle evcil köpekler paraziti taşıyan en yaygın konaklardır ve sığır ve koyunlara hastalığın bulaşmasının ana kaynaklarıdır (Gondim vd. 2002). Neosporosis genellikle subklinik seyirlidir. Hastalık köpeklerde felçlere ve ölümlere neden olurken koyun, sığır ve keçilerde abortlara sebep olmaktadır Ayrıca konaklarında verim düşüklüğü, halsizlik, yeni doğan yavrularda ensefalit gibi durumlar da görülmektedir (Dubey, 1999; Dubey, 2003; Figliuolo vd., 2004; Bartova vd., 2012).

Neospora caninum'un takizoit, bradizoit ve ookistler olmak üzere üç enfeksiyöz dönemi parazitin bulaşmasında rol oynar. Ookistleri köpeklerin dışkısıyla doğaya atılır. Sporlanmış ookistler, takizoit veya bradizoit içeren enfekte dokuların yanısıra takizoitlerin gebelikte anneden fetüse geçmesi ile enfeksiyonda bulaşma gerçekleşir (Dubey, 2003).

Bu çalışmada Niğde'de bulunan koyunların kan ve sütlerinde *N. caninum*'un seroprevalansının ELISA testi ile saptanması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma ile Niğde yöresinde Nisan 2023-Eylül 2023 arasında 6 farklı çalışma merkezinde (Bor, Karaatlı, Kumluca, Aktaş, Bahçeli, Koyunlu) bulunan 1 yaş ve üzeri toplam 182 koyundan steril vakumlu tüplere 10ml kan örneği ile falkon tüplere 50ml çiğ süt örneği alınmıştır. Koyunlardan alınan kan ve süt örnekleri 3000rpm'de 10 dakika boyunca santrifüje tabi tutularak elde edilen ve her bir koyuna ait serum 1.5ml'lik eppendorf tüplere alınmış ve ELISA ile serolojik muayene yapılana kadar -20°C'lik derin dondurucuda muhafaza edilmiştir. ELISA testi için serum numuneleri 1 gün önceden oda sıcaklığına çıkarılarak kullanıma hazır hale getirilmiştir. Toplanılan kan ve süt numunelerinde *N. caninum* antikorlarının varlığını saptamak için *N. caninum* ELISA Test kiti (ID Screen *Neospora caninum* Indirect, ID.Vet, France) kullanılmıştır. Test işlemi kit prosedüründeki talimatlara göre yapılmıştır. Mikropleytler ELISA cihazında (MR-96A, mikropleyt okuyucu) 450nm dalga boyunda okutulmuş ve test prosedüründe bildirilen formülle hesaplanması yapılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışma ile Niğde yöresinde muayene edilen 182 koyundan toplanan kan ve süt örnekleri ELISA testi ile analize tabi tutulmuştur. İncelenen 182 koyun kanının 34'ünde (%18.1) ve koyun sütünün 36'sında (%19.7) *N. caninum* antikorları tespit edilmiştir. Serolojik incelemede aylar arasında en yüksek seropozitiflik Eylül ayında kan örneklerinde %34.2, süt örneklerinde

ise %48.5 oranı belirlenirken, Nisan ayında incelenen koyunların kan ve süt örneklerinin hiçbirinde seropozitiflik saptanmamıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Koyunlarda abort vakaları Türkiye genelinde önemli olduğu gibi bölgemizde de büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. *Neospora caninum*'un sebep olduğu neosporosis de hayvanlarda abort oluşturması bakımından neden olduğu ekonomik kayıplar büyük öneme sahiptir (Menzeis vd., 2006; Mobini, 2006).

Yapılan literatür taramasında *N. caninum*'un kanda varlığının saptanması ile ilgili Türkiye'de birçok çalışma yürütülmüş olmasına rağmen sütte yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı belirlenmiştir. Ayrıca Niğde yöresinde koyunlarda şimdiye kadar *N. caninum* seroprevalansı araştırılmadığı görülmüş bunun yanında Niğde yöresi keçilerinde ELISA ile %25.9 oranında *N. caninum* pozitifliği tespit edildiği belirlenmiştir (Cayvaz ve Karatepe, 2011). Ülkemizde koyunlarda neosporosis ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda ise aynı coğrafi bölgede bulunan Nevşehir'de koyunlarda ELISA ile 180 koyunun 14'ünde (%7.8) (Karatepe ve Karatepe 2020) ve Adana'da ELISA testi ile 234 koyunun 29'unda (%12.4) *N. caninum* antikoru tespit edilmiştir (Eşki vd., 2018). Niğde yöresi koyunlarında ELISA testi ile gerçekleştirilen bu araştırmada saptanan kanda %18.1 oranındaki *N. caninum* seropozitifliği ülkemizde koyun kanında yapılan diğer serolojik çalışma sonuçlarından (Eşki vd., 2018; Karatepe ve Karatepe 2020) daha yüksek olarak bulunmuştur. Bu durum gerçekleştirilen çalışmaların farklı sürüler üzerinde yapılmış olmasına ve incelenen koyun sayısına ve son konak köpeklerin sayısının bölgeler arasında farklılık göstermesine bağlanabilir.

Koyun kan ve süt örneklerinde *N. caninum* antikorlarının araştırıldığı İtalya'nın Sardinya bölgesinde ELISA ile 304 koyunun kan örneklerinin 135'inde (%44.40) ve süt örneklerinin 141'inde (%46.40) (Tamponi vd., 2015) pozitifliğe rastlandığı belirtilmiştir. Niğde yöresi koyunlarında ELISA testi ile gerçekleştirilen bu araştırmada saptanan kanda %18.1 ve sütte %19.7 oranındaki *N. caninum* seropozitifliğinin bu çalışmada bulunan değerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Seropozitiflik oranları arasındaki farklılık, çalışma materyalini oluşturan hayvan gruplarına ve coğrafi bölge farklılığına bağlanabilir.

Sonuç olarak, Niğde yöresinde ilk defa yapılan bu çalışma ile koyunlarda neosporosisin varlığı belirlenmiş hayvan sağlığı açısından önem arzeden *N. caninum* seroprevalansı kanda %18.1, sütte %19.7 oranında saptanmıştır. Bu paraziter hastalığın abort oluşturması da göz önüne alındığında yörede son konak köpekleri de içine alan daha geniş çapta araştırmaların yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Niğde yöresinde koyun kan ve sütlerinde eş zamanlı yapılan ELISA testi ile *N. caninum* ilk kez bu çalışma ile tespit edilmiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında neosporosisden korunmada köpeklerin çiğ et yemelerinin önüne geçilmelidir. Ayrıca koyun yem ve içme sularının köpek dışkısı ile kontaminasyonu önlenmelidir. Bu amaçla son konak köpekler ağıl ve yemliklerden uzak tutulmalıdır (Tüzer ve Toparlak, 1999; Dik ve Sevinç, 2002; Dumanlı, 2002).

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir (Proje No: FMT 2023/4-BAGEP).

5. KAYNAKLAR

Arranz-Solís, D., Benavides, J., Regidor-Cerrillo, J., Horcajo, P., Castaño, P., Ferreras, M.C., Pérez, V. (2016). Systemic and local immune responses in sheep after *Neospora caninum* experimental infection at early, mid and late gestation. *Veterinary Research,* 47(1), 2.

Bartova, E., Sedlak, K. 2012. *Toxoplasma gondii* and *Neospora caninum* antibodies in goats in the Czech Republic. *Veterinarni Medicina*, 57 (3), 111-114.

Bowman, D.D., Lynn, R.C., Eberhard, M.L. (2003). Georgis Parasitology for Veterinarians. Elsevier Science, USA.

Buxton, D., Mc Allister, M.M., Dubey, J.P. (2002). The comparative pathogenesis of neosporosis. *Trends Parasitol*, 18(12), 546-552.

Dubey, J. P. (1992). A Review of *Neospora caninum* and *Neospora*-like Infections in Animals, *Journal of Protozoologly Research*, 2, 40-52.

Dubey, J.P., Barr, B.C., Barta, J.R., Bjerkas, I., Björkman, C., Blagburn, B.L. (2002). Redescription of *Neospora caninum* and its differentiation from related coccidian. *International Journal for Parasitology*, 32, 929-46.

Dubey, J.P. (2003). Review of *Neospora caninum* and neosporosis in animals, *The Korean Journal of Parasitology*, 41, 1-16.

Dubey, J.P., Hemphill, A., Calero-Bernal, R., Schares, G. (2017). Neosporosis in animals. 1st Edition, CRC Press; Taylor & Francis Group 1- 540.

Dumanlı, N. Aktaş, M. (2010). Veteriner Protozooloji, Ed., Dumanlı, N. Karaer, Z., *Medisan Yayınevi*", Ankara.

Eşki F., Demir P., Babür C., Ütük A.E. (2018). Türkiye'nin Adana yöresindeki koyunlarda *Toxoplasma gondii* ve *Neospora caninum* seroprevalansının araştırılmasıdır, *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, 29(1), 19-23.

Figliuolo, L.P.C., Rodrigues, A.A.R., Viana, R.B., Aguiar, D.M., Kasai, N. and Gennari, S.M. (2004). Prevalence of anti-*Toxoplasma gondii* and anti-*Neospora caninum* antibodies in goat from São Paulo State, Brazil, *Small Ruminant Research*, 55, 29–32.

Har U., Başbuğan Y., (2019). Van ili Gevaş ilçesinde atık yapan koyunlarda *Neospora caninum* seroprevalansı, *Van Sağlık Bilimler Dergisi*, 12(1), 6-12.

McAllister, M.M, Dubey, J.P., Lindsay, D.S., Jolley, W.R., Wills, R.A. and McGuire, A.M. (1998). Dogs are definitive hosts of *Neospora caninum*, *International Journal for Parasitologly*, 28, 1473-

1478.

Karatepe M., Karatepe B. (2020). Prevalence of Anti-*Neospora caninum* Antibodies in Sheep in Nevşehir Province, Turkey, *Israel Journal of Veterinary Medicine*, 75, 168-171.

Radostits, O.M., Gay, C.C., Hinchcliff,. KW., Constable, P.D. (2006). Veterinary Medicine: A Textbook of The Diseases of Catle, Sheep, Goats, Pigs and Horses. *10th Ed.,Saunders Co*, London.

Tamponi, C., Varcasia, A., Pipia, A.P., Zidda, A., Panzalis, R., Dore, F., Dessi, G., Sanna, G., Salis, F., Björkman, C., Scala A. (2015). ISCOM ELISA in milk as screening for *Neospora caninum* in dairy sheep, *Large Animal Review*, 21, 213-216.

PADDY (RICE) PRODUCTION AND ITS PLACE ON THE INTERNATIONAL MARKET

CELTIK URETIMI VE DUNYADAKI TICARET YERI

SIRAJ JAFALI

Agriculture Engineering, Bursa Uludag University, Department of Soil Science and Plant Nutrition,

Ziraat Mühendisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü,

Abstract

Puddy rice is a stapple food for billions of people in the world. There are about two different species of this crop that are currently being cultivated for the purpose of human consumption. One of them is known as (Oryza glaberrima L.) and the other one is known as (Oryza sativa L.). Paddy planted area in the world is 157,000,000 ha and its gross production is 650,000,000 tones. This article focuses on analysing global paddy production trends over the years, including major producing countries, changes in production methods, and emerging trends. Examination of factors influencing paddy production, such as climate change (and Global Warming), technological advancements (including the use of drones and robotic devices), government policies, land availability, water resources, and labour availability. Discussion on different rice varieties cultivated worldwide, characteristics, and preferred cultivation practices (e.g., wet rice cultivation, dry rice cultivation), and their suitability to different climates and regions. Exploration of international trade dynamics of paddy, including import and export trends, major trading partners, tariff policies, trade agreements, and the impact of geopolitical factors on rice trade. Analysis of global rice market dynamics, including price trends, demand-supply balance, market segmentation (e.g., by rice type, quality), and factors influencing price fluctuations. Examination of the rice value chain from production to consumption, including processing, distribution, marketing, and retailing, and the role of various stakeholders (farmers, traders, processors, retailers) in the value chain. Discussion on international quality standards and certifications for rice, such as International Organization for Standardization (ISO) standards, organic certifications, and their importance in accessing international markets and ensuring food safety and quality. Assessment of the environmental impacts of paddy production, including water usage, land degradation, greenhouse gas emissions, and discussions on sustainable practices such as organic farming, water-saving technologies, and agroforestry. Examination of the role of technology and innovation in enhancing paddy production efficiency, improving yields, reducing post-harvest losses, and addressing challenges such as pest and disease management. Identification of opportunities and challenges for paddy producers in accessing international markets, including competition from other grains, changing consumer preferences, trade barriers, and regulatory requirements.

Keywords: Puddy rice, global, production, trade, technology, climate, analysis.

1. Introduction

Paddy rice is a staple food for almost half of the world's population. As the population grows, the demand for food grows. In terms of water use, about one-quarter to one-third of the world's freshwater resources are used for paddy rice irrigation. Paddy rice fields are a major source of methane (CH4) emissions. Globally, methane (CH4) emissions from paddy rice account for more than 10% of the total amount of CH4 in the atmosphere. Methane is the second most abundant greenhouse gas after carbon dioxide. Paddy rice fields serve as habitats for birds, ducks, and other species, which are the origin of highly pathogenic avian influenza. Therefore, the development of paddy rice distribution maps is of great significance for understanding and assessing the environmental conditions of food security, climate change, disease transmission and water use at regional, national and global levels.

2. Varieties and Cultivation Practices of Paddy (Rice)

There are 76,000 rice varieties in the International Rice Germplasm Center at International Rice Research Institute (IRRI). Asian rice (Oryza Sativa) is widely known and widely known and widely grown, with two major subspecies of African rice (Oryza glaberrima). Rice, has many genetic varieties. These varieties are separated from each other due to some of their features. These are usually features such as texture, shape, and color. With these features that distinguish rice varieties, it is possible to classify and evaluate rice varieties. In this study, Arborio, Basmati, Ipsala, Jasmine and Karacadag, are five different varieties of rice often grown in Turkey.

2.1 Arborio

Arborio rice is a variety of short-grain rice named after the area in Italy where it was originally cultivated. Today the rice is also grown in the U.S. in states such as California and Texas and Turkey. Arborio rice is short, fat, and slightly oval-shaped with a pearly white exterior. There are various size designations, of which super fino (the largest grain size) is the one most commonly used in the United States. Arborio rice is high in amylopectin, a starch present in rice. Because it undergoes less milling than ordinary long-grain rice, arborio retains more of its natural starch content. Cooking the rice releases this starch, resulting in a firmer, chewier, and creamier rice compared to other kinds of rice. In every 100 grams of Arborio there are 130 Carories, 0.2 Fat and 29 g of carbohydrates in total.

2.2 Basmati

"Basmati" is long grain aromatic rice grown for many centuries in a specific geographical area, in the Himalayan foothills of the Indian sub-continent, blessed with characteristics of extra-long slender grains that elongate at least twice their original size with a characteristics soft and fluffy texture upon cooking, delicious taste, superior aroma and distinct flavor, Basmati rice is unique among other aromatic long-grain rice varieties. One cup (163 grams) of cooked white basmati rice contains 210 Calories, 4.4grams, 0.5 grams Fat, 45.6 grams Carbs, 0.7 grams Fiber, 399 mg Sodium, 24% Folate of the Daily Value (DV), Thiamine 22% of the DV, Selenium 22% of the DV, Niacin 15% of the DV, Copper 12% of the DV, Iron 11% f the DV, Vitamin B6 9% of the DV, Zinc 7% of the DV, Phosphorus 6% of the DV, Magnesium 5% of the DV.

2.2 Ipsala

Ipsala's famous baldo rice is the most preferred rice variety of the tables. Turkey's 60% of rice production is supplied from the Meriç Delta and Ergene Plain; 90% of the rice production in Thrace is supplied from Edirne. Rice, which is economically very important for Edirne, is also widely used in meals.

2.3 Jasmine

Jasmine rice is a long-grain variety of fragrant rice (also known as aromatic rice). Its fragrance, reminiscent of pandan (Pandanus amaryllifolius) and popcorn, results from the rice plant's natural production of aroma compounds. A rapid loss of aromatic intensity leads many Southeast Asians and connoisseurs to prefer each year's freshly harvested "new crop" of jasmine rice. Jasmine rice is a variety of Oryza sativa. Jasmine rice is grown primarily in Thailand. It is moist and soft in texture when cooked, with a slightly sweet flavor.

2.4 Mimas Bahçe

Mimas Bahçe Karacadağ Rice comes from Karacadağ, an extinct volcanic mountain located on the provincial border of Şanlıurfa and Diyarbakır. Volcanic regions are known for their long-term transformation into the most productive agricultural areas of the earth. The mineral content of the products grown in those regions is also higher than in other regions.

Karacadağ rice is one of the most special agricultural products of our country due to its nutritional value and the geographical characteristics of the place where it is grown. In addition, since Karacadağ rice is irrigated naturally only with underground spring waters and melted snow waters, it is irrigated with a clean content and does not consume natural resources with extra water consumption.

Karacadağ Rice is a type of rice grown in eastern Turkey, especially in the Şanlıurfa region. It takes its name from the Karacadağ Mountains in the region. Karacadağ Rice is known for its unique properties and is a type of rice that is frequently preferred in kitchens. Karacadağ Rice has a long grain and shiny appearance. When cooked, its texture becomes slightly crumbly and it attracts attention with its taste. This type of rice can be used in many different dishes such as pilaf, rice dishes, stuffed vegetables, and stuffed wraps. At the same time, Karacadağ Rice can also be used in soup and dessert recipes other than pilaf. Karacadağ Rice is a type of rice with high nutritional value. It provides the nutrients necessary for the body with the carbohydrates, protein, fiber and minerals it contains. It can also be a healthy choice with its low-fat content. Rice is an option that can be used in gluten-free diets because it does not contain gluten. There are: 360 kcal Fat: 0.58 g Protein 6.61g Carbs: 79.34 g Salt: 0g in 500g of Karacadağ Rice.

3. Cultivation Practices of Paddy

There are two main cultivation practices of Rice in the world, Upland Rice Cultivation, and Upland Rice Production.

3.1 Upland Rice Production

Yields of upland rice depend largely on the rainfall pattern, irrigation and good agronomic practices like weeding and fertilization.

3.1.1 Planting Methods

There are 3 methods of planting upland rice namely; Drill, Dibble, Broadcast. Drilling and Dibbling allow straight row planting that ensures optimum plant population and use of a hoe for weeding. Straight row planting can be achieved by using a planting rope or using line markers.

3.2.1 Fertilization

Rice should not be continuously grown on the same fields, it should be rotated with other crops to conserve soil fertility. Composted organic material such as rice straw and animal manure can be added to the soil to supplement soil fertility.

3.2.2 Fertilizer rates ad regimes

55-23-0 NPK kg/ha. Days After Germination (DAG)

Fertilizer	15-20 DAG	55-65 DAG
DAP (18-46-0)	50kg / ha (20 kg / acre)	0
Urea (46-0-0)	50kg / ha (20kg / acre)	50kg / ha (20kg / acre)

3.3 Lowland Rice Cultivation

There are many benefits and disadvantages of planting rice in Lowland Cultivation method when the Rice is transplanted.

Advantage of transplanting method:

・Reduce weed problems.

・Planted seedlings are about 3 weeks old by the time weed seeds germinate.

・Rotary weeder can be used if transplanted in straight rows.

・ Reduce lodging problem

3.3.1 Disadvantage of transplanting method:

・Seedbed preparation and transplanting cost/labour are needed.

3.3.2 Land preparation

A well-prepared field has the following advantages:

・Controls weeds and recycles nutrients through the decomposition of rice stubble and weeds which are incorporated into the soil.

・Provide a soft soil mass for transplanting.

・Makes a hard soil layer which reduces the percolation of water, so, minimizing the loss of fertilizer through leaching.

4. Factors that Affect Paddy Production

The quality of rice is influenced by a combination of:

1. Variety
2. Crop production
3. Post-harvest management.

4.1 Variety of rice.

Each variety has different characteristics. Every variety can be different in:

- Yield
- Physical characteristics: colour, shape, size, density, strength, chalkiness.
- Chemical characteristics: eating quality-texture, aroma, taste, cooking time.
- Resistance to damage from stresses, for example drought, pest and diseases.

4.2 Crop production factors

Interruptions during the crop growth stages from establishment to grain fill will influence the final quality.

Examples of such interruptions are:

- Not enough water
- Not enough nutrients
- Attack of pets

The result from an interruption during crop growth can result in:

- A reduction in yield
- Not all crops will be ripe at the same time
- Damaged and unfilled grains
- Chalkiness

4.3 Post production management

Poor post production means that you are not taking good care of the grain from harvest onwards. For example:

- You might be losing grain because of pests.
- Maybe you have grain losses during one or more post production operation.
- Physical spoilage such as broken grain, grain contaminated by soil, urine (from rats and other animal).
- Chemical discoloration of the grain as a result of the grain that gets wet again (re-wetting) at a bad moment.

5. Rice Global Trade

Over 90 percent of production and consumption occurs in Asia and nearly two thirds in just three countries; China, India and Indonesia.

5.1 Progress in rice trade liberalization

Trade liberalization is having a profound impact on the international rice market because of the very fact that rice trade has been highly protected in both industrialized and developing nations. The relatively modest terms of agreement in the Uruguay Round Agreement on Agriculture (URAA) have contributed to global rice trade growth experienced in the latter half of the 1990s.

Compared to rice trade in the 1970s and 1980s, post-Uruguay Round trade has essentially doubled in volume and as a share of consumption. Nevertheless, rice remains, with sugar and dairy products, as one of the most protected food commodities in world trade.

5.2 Trade and domestic policies in key countries

The following section discusses the trade and policy regimes of the key producing and consuming nations. As said before, the major producing countries are also the major consuming countries. They also tend to be the leading exporting or importing countries.

5.2.1 China

As the largest rice producing and consuming country, China accounts for nearly one-third of the global rice economy. Rice has been an important component of China's food grain security objectives and has been managed with the use of procurement support prices to ensure stable supplies. As a result, government stocks of rice increased in the late 1990s to a level approximately 100 mmt, 73 percent of domestic use. The government policy now emphasizes quality over quantity, and rice producers are quickly adopting improved quality varieties.

China is a significant exporter of low-quality long grain with principal markets in Cote d'Ivoire, Indonesia, and Cuba. Medium grain rice is exported competitively into Russia, Japan, South Korea, and North Korea.

5.2.2 India

As the second largest producer, consumer, and exporter of rice, India plays an important role in the global rice economy. India is a major supplier of low-quality long grain rice and also fragrant basmati rice. As with China, rice in India is viewed as a strategic commodity with regard to food security. Consequently, the government actively intervenes in the market through grain procurement, price supports and export subsidies. In recent years, the government has procured approximately 25 percent of the annual harvested crop to replenish government stocks. Since April 2001 the government has actively subsidized rice exports at a rate of 50 percent of procurement prices, underselling Vietnam, Thailand, and Pakistan in low quality long grain markets by $15 to $20 per ton. Major markets for India's low quality parboiled and regular long grain rice include: Indonesia, Philippines, Bangladesh, Nigeria, Cote d'Ivoire and South Africa. Major markets for basmati rice include Saudi Arabia, European Union, Kuwait, United Arab Emirates, and Iran.

5.2.2 Indonesia

The third largest producing and consuming nation of rice, Indonesia is also the largest rice importer. Rice policy, particularly price stabilization policy, was historically implemented through quantitative management of imports by the state monopoly, National Logistics Agency (BULOG). In late 1998, Indonesia agreed to liberalize rice trade to private traders. Unable to sustain the domestic floor price, the market powers were restored to BULOG. Following Indonesia's financial collapse and political instability, the government of Indonesia sought to stabilize and support producer rice prices through the imposition of a specific rice tariff of Rp 430/kg (equivalent to a 30 percent tariff). Non-tariff barriers and trader response to risks and regulation including a 2002 requirement for an import license and redlining, have resulted in as much as an additional 75 percent tariff equivalent, such that the effective rate of protection for rice in Indonesia is currently at 100 percent (Timmer, 2002). Average border prices of milled rice were USD 200 per ton in 2002, while monthly rice retail prices in Jakarta averaged USD 377 per ton (Katial-Zemany and Alam, 2003). Nevertheless, due to a porous border, it is believed that as much as 30 percent of imports in 2002 were smuggled into the country in the face of the large difference between world and domestic prices.

5.2.3 Bangladesh

Bangladesh is the fourth largest rice producing and consuming nation. It is also a significant but highly variable rice import market. Since much of the rice production in Bangladesh is subject to monsoon weather, production can fluctuate greatly from year to year. In 1998, Bangladesh was the world's second largest importer at 2.5 mmt but since 1998 has only imported an average of 500 thousand tons annually. Bangladesh has experimented with a rice import tariff policy over the past several years. In 2000, Bangladesh imposed an import tariff

of 5 percent. In 2001 the government of Bangladesh raised the tariff rate to 25 percent, added an additional 10 percent regulatory duty mid-year, an advance income tax of 3 percent and a development surcharge of 2.5 percent. This set of import protections along with a crop shortfall in 2001 and a nutrition policy shift of distributing money instead of food grains in the national food distribution program resulted in a higher domestic price and a rise in smuggled imports from India. As a result, the government withdrew the 10 percent regulatory duty in 2002 and more recently has reduced the Letter of Credit (LC) margins from 100 percent to 25 percent. Import restrictions that remain in 2003 include a tariff of 22.5 percent, an advance income tax of 3 percent, and a development surcharge of 3.5 percent. Bangladesh imposes no quantitative restrictions.

5.2.4 Vietnam

Vietnam produces the fifth largest rice crop and is also the fifth largest rice consuming nation. Following the adoption of Doi Moi in late 1986, Vietnam's rice economy recovered and developed rapidly such that by the mid-1990s, Vietnam became the world's second largest rice exporter. No significant production support policies or export subsidy programs are used by Vietnam. Vietnam, along with other major Asian rice exporters, Thailand, China, India, and Pakistan have discussed the formation of a rice export cartel in response to the low world prices for rice over the past four years. India has rejected the concept but the others are at this time meeting to develop the concept. Vietnam exports both high and low quality long grain rice. Important export destinations include: Iraq, Indonesia, Cuba, Malaysia and several African countries. Rice exports and prices are under the control of the Ministry of Trade and Vietnam's Food Association.

5.2.5 Thailand

Thailand has been the world's leading exporter for the past several decades. Private export companies supply world markets with a wide range in quality of long grain rice, including the fragrant jasmine rice. The primary government rice policy is the paddy mortgage scheme which is a loan program operated under the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives (BAAC). Participating farmers obtain a loan from BAAC using their crop as collateral. The loan price is set at 95 percent of a government determined target price. In 2002 loans prices were in excess of market prices by $8 to $10 per ton (a 10 percent price support). Nearly one-third of the Thai crop was pledged to the loan price support program. Government stocks have increased as farmers default on their loans. The government procured rice is milled and then exported through Government-to- Government arrangements.

5.2.6 Japan

Japan's rice economy is supported by high prices paid by consumers. Japan controls rice imports through a TRQ with a prohibitive over-quota tariff. As the traditional staple food, rice in Japan dominates the agricultural policy of the government. Over the past five years, Japan has introduced reforms in the domestic rice policy. In 1996, the government ended regulation over the marketing of rice, freeing up wholesale and retail markets from government supervision and licensing requirements. With market liberalization, prices to farms have declined. In 1998, the government adopted the Rice Farming Income Stabilization Program. If current year price falls below a 7-year moving average standard rice price, producers are paid 80 percent of the difference between the current year price and the standard price calculation. Payments are made from the Rice Farming Income Stabilization Fund of which 25 percent are contributions from rice producers and 75 percent is from the government. Participation is voluntary, but to participate for full benefits, producers must enrol in the Production Adjustment Promotion Program (PAPP), which diverts land from rice to other crops (wheat, barley,

soybeans, forages, vegetables, and fruits). Since payments in the Rice Farming Income Stabilization Fund are tied to diversion, Japan claims "blue box" treatment. Income stabilization payments to rice producers in the most recently reported year, 1999, were $815 million. Payments under the diversion program in 1999 were $1.03 billion.

5.2.7 European Union

The EU maintains an intervention price on paddy rice at 298.35 Euro/mt. Since 1996 the EU has accumulated intervention stocks as a result of increased production and imports. Direct payments were introduced in 1997 with payments made to a maximum guaranteed area (MGA) of 433,123 ha. The current direct payment rate is 325.70 Euros per ha. Based on average yields, the direct payment is equivalent to 52.65 Euros per ton. Therefore, on a per ton basis, total EU support to rice producers, taking into account the intervention price and direct payment, is 351 Euros per ton.

Under the Uruguay Round agreement, the EU agreed to convert variable levies to fixed tariffs and reduce them by 26 percent by 2000. Current tariff levels are 211 Euros per ton for paddy, 264 Euros per ton for brown rice, and 416 Euros per ton for milled rice. The tariff escalation by degree of milling makes the tariff on milled rice prohibitive. A variety of tariff concessions and preferences for EU rice imports exist. Brown basmati imports from India and Pakistan are given a 250 Euro per ton reduction, resulting in a tariff of 14 Euros per ton. A TRQ was negotiated with accession of Finland, Sweden and Austria with zero tariff on 63 thousand metric tons of milled, 88 Euro per ton on imports of 20,000 tons of brown rice and 28 Euros per ton on 80,000 tons of broken rice. Egypt has an import concession for 39,000 ton at a 25 percent tariff reduction, and Bangladesh has a 4,000 ton concession at a 50 percent tariff reduction on brown rice. Preferences are given to a quota of 110,000 tons from ACP/OCT countries with a 35 percent reduction off normal tariff levels for ACP and zero duty for OCT countries. Beginning in 2006, tariffs on imports from the 48 least developed countries will be progressively reduced to zero by 2009 under the "Everything but Arms" agreement negotiated in 2001. Import prices in 2003 of brown rice are approximately 250 Euros per ton. The 264 Euro per ton tariff provides a rate of protection of 105 percent.

The export regime for rice in the EU is based on Uruguay Round agreement commitments, which limit refunds to 133,400 tons of milled rice equivalent and a subsidy expenditure of not more than 36.8 million Euros ($39.4 million). Export refunds are set by rice type and by destination. In 2003, export subsidies range from 111 to 165 Euros per ton ($119 to $177 per ton).

5.2.8 United States

The United States is the world's fourth largest rice exporter. Exports account for nearly 45 percent of U.S. rice utilization. Under the 2002 Farm Bill, the U.S. government provides price support through a market loan rate of $143 per ton of paddy rice. A market loan deficiency payment is made if the world reference price falls below the market loan rate. An average payment of $73 per ton has been paid for the 2002 crop. In addition, producers receive income support through two payment programs, a fixed decoupled direct payment of $51.80 per ton and a decoupled counter-cyclical payment, if the direct payment plus the higher of the market price or market loan rate are below a target price of $231.48 per ton1. When the market price is below the market loan rate the maximum counter-cyclical payment will be $36.68 per ton. Both direct payment and counter-cyclical payment are made on 85 percent of a fixed historical production level.

Rice imports into the U.S. are subject to tariffs of $14 per ton for milled (11.2 percent ad valorem for parboiled), $21 per ton for brown ($8.30 per ton for basmati brown), and $18 per ton for paddy rice. In 2002 ten percent of exports, 380 thousand tons, were funded by government programs, all food aid shipments. Export subsidies under the Export Enhancement Program have not been used for U.S. rice exports since 1996.

6. Conclusion

Paddy production is not only important for food security and stabilising the economy around the globe, but also plays a vital role in international trade and agricultural stability. With the continuous population growth, raising case of global warming, and dietary preference evolution, efficiency and sustainable production of rice will remain critical issue on the global market, requiring undivided efforts from nations, organisations, and agricultural engineers to ensure its continued success and impact on the international stage. There is also a need for European and African countries to implement necessary methods in Paddy production to increase their production and balance the global trade.

References

1. Bouman, B. How much water does rice use. Rice Today 2009, 8, 28–29.
2. Sass, R.L.; Fisher, F.M.; Ding, A.; Huang, Y. Exchange of methane from ricefields: National, regional, and global budgets. J. Geophys. Res. Atmos. 1999, 104.
3. Dong, J.; Xiao, X. Evolution of regional to global paddy rice mapping methods: A review. ISPRS J. Photogramm. Remote Sens. 2016, 119, 214–227.
4. Danilo A. The Supreme Eats. What is Arborio Rice. 2023.
5. Anonymous. Agricultural and Processed food products export development authority
6. Anonymous. Edirne. The Deer to History https://www.edirne.com.tr/en/place/ipsala-rice/41
7. Uraiwan Tanchotikul (1991) . J. Agric. Food Chem. 39 (5): 944–947
8. Anonymous, Turkishsouq, https://turkishsouq.com/products/karacadag-rice-500-gr
9. Anonymous. National Agricultural Research Organization. Rice Cultivation Handbook. 5, 15, 19-20.
10. D'odorico P., Carr J.A., Laio F., Ridolfi L., Vandoni S. Feeding humanity through global food trade. Earths Future. 2014;2:458–469.
11. Godfray H.C.J., Beddington J.R., Crute I.R., Haddad L., Lawrence D., Muir J.F., Pretty J., Robinson S., Thomas S.M., Toulmin C. Food security: The challenge of feeding 9 billion people. Science. 2010;327:812–818.
12. Muthayya S., Sugimoto J.D., Montgomery S., Maberly G.F. An overview of global rice production, supply, trade, and consumption. Ann. N. Y. Acad. Sci. 2014;1324:7–14.
13. Lakkakula P., Dixon B.L., Thomsen M.R., Wailes E.J., Danforth D.M. Global rice trade competitiveness: A shift-share analysis. Agr. Econ. 2015;46:667–676.
14. Dutta A.K. Rice trade in the 'rice bowl of Bengal': Burdwan 1880–1947. Indian Econ. Soc. Hist. Rev. 2012;49:73–104.
15. Hoang H.K., Meyers W.H. Price stabilization and impacts of trade liberalization in the Southeast Asian rice market. Food Policy. 2015;57:26–39.

16. Soon B.M., Westhoff P., Thompson W. The impact of potential Korea–U.S. free trade agreement renegotiation on the Korean rice market and trade. J. Agric. Appel. Econ. 2019;51:434–449.

17. Bierlen, Ralph, Eric J. Wailes, Gail L. Cramer. “Domestic Reforms and Regional Integration: Can Argentina and Uruguay Increase Non-Mercosur Rice Exports?” Agribusiness: An International Journal. Vol. 12, No. 5,473-484(1996).

18. Childs, Nathan W. and Linwood Hoffman. 1999. “Upcoming World Trade Organization Negotiations: Issues for the U.S. Rice Sector.” Rice Situation and Outlook. RCS-1999. Economic Research Service, USDA. Washington, DC.

19. Commission of the European Communities. 2002. Rice: Markets, CMO and Medium Term Forecasts. Commission Staff Working Paper. SEC(2002) 788. Brussels.

20. Cramer, Gail L., Eric J. Wailes and Shangnan Shui, "The Impacts of Liberalizing Trade in the World Rice Market," American Journal of Agricultural Economics 75 (February 1993):219-226.

21. Cramer, G.L., E.J. Wailes, J. Goroski, S. Phillips. The Impact of Liberalizing Trade on the World Rice Market: A Spatial Model Including Rice Quality. Arkansas Experiment Station Special Report 153. University of Arkansas, Fayetteville, Nov. 1991.

22. Fan, Shenggen, Eric J. Wailes, and Gail L. Cramer, "The Impact of Trade Liberalization on China's Rice Sector," Agricultural Economics 11(1994):71-81.

23. Fukuda, Hisao, John Dyck, and Jim Stout. 2003. “Rice Sector Policies in Japan.” RCS-0202-01.

24. Gulati, Ashok and Sudha Narayanan. 2002. “Rice Trade Liberialization and Poverty.” MSSD Discussion Paper NO. 51 Markets and Strucutural Studies Division, International Food Policy Research Institute. Washington, DC.

25. Katial-Zemany, Anita and Niniek S. Alam. 2003. Indonesia Grain and Feed Annual, 2003.

26. Khush, Gurdev S. and D.S. Brar. 2002. “Biotechnology for rice breeding: progress and potential impact.” The International Rice Commission. 20th Session. Bangkok, Thailand. http://www.fao.org/DOCREP/MEETING/004AC347E/AC347E00.HTM

27. Nielsen, Chantal Pohl. 2002. “Vietnam in the International Rice Market.” Rapport 132.

28. Sun, Xiufang and Adam Branson. 2002. Food and Agricultural Import Regulations and Standards, Interim Rules and Regulations of Tariff Rate Quota 2002. USDA, FAS, GAIN Report #CH2007.

29. USDA PS&D. 2003. Production, Supply and Distribution Online. USDA, Foreign Agriculture Service. At http://www.fas.usda.gov/psd/

30. Wade, John and Jiang Junyang. 2003. China Grain and Feed Annual 2003. USDA, FAS, GAIN Report #3010. Washington, DC.

31. Wailes, Eric, Kenneth Young and Gail Cramer. "The East Asian Rice Economy After GATT." Chapter in Luther Tweeten and Hsin-Hui Hsu, eds. Changing Trade Environment After GATT: A Case Study of Taiwan. Council of Agriculture, Republic of China, Taipei. 1995.

32. Wailes, Eric J. “Rice” in Quality of U.S. Agricultural Products, Council for Agricultural Science and Technology (CAST) Task Force Report No. 126, January, 1996, pp. 64-85.

PRODUCTION OF B4C REINFORCED AL-MG COMPOSITE BY POWDER METALLURGY METHOD AND INVESTIGATION OF POROSITIES

B_4C TAKVİYELİ AL-MG KOMPOZİTİNİN TOZ METALURJİSİ YÖNTEMİ İLE ÜRETİLMESİ VE POROZİTELERİNİN İNCELENMESİ

MUHAMMED SEMİH NALÇACI[1], GÜL TOSUN[2], FATİH ATA[3], NİHAT TOSUN[4]

[1,3] Fen Bilimleri Enstitüsü, Makine Mühendisliği Teknolojileri Anabilim Dalı, Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye

[2] Teknoloji Fakültesi, Makine Mühendisliği bölümü, Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye

[4] Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği bölümü, Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye

ORCID: 0009-0000-1908-0301

Özet

Günümüzde, teknolojinin gelişmesine paralel olarak üstün özellikli malzemelere olan talepte artış görülmüştür. Bu malzemelerden istenen özellikler yüksek mukavemet ve tokluk buna karşın ise düşük maliyet ve hafifliktir. Bu talebi karşılayan yeni malzeme üretimi üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, istenen bu özellikleri karşılayan malzeme grubunun kompozit malzemeler olduğuna karar verilmiştir.

Yapılan bu çalışmada, B4C partikülleri ile takviye edilmiş Al-Mg metal matris kompozit malzemelerin toz metalurjisi yöntemi ile üretilmesi ve porozitelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. B4C'nin yüksek sertlik, aşınma direnci ve düşük yoğunluk gibi özellikleri, onu Al-Mg matrisi için cazip bir takviye malzemesi yapmaktadır. Toz metalurjisi ise kompozit malzeme üretiminde yaygın olarak kullanılan, düşük maliyetli ve karmaşık şekilli parçalar üretmeye uygun bir yöntemdir. Ancak, toz metalurjisi sürecinde porozite oluşumu kaçınılmazdır ve bu poroziteler, kompozitin mekanik özelliklerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerinin üretiminde porozite oluşumunu kontrol altına almak ve azaltmak büyük önem taşır. Bu çalışmada, toz metalürjisi yöntemi kullanılarak farklı üretim parametreleri ile B4C takviyeli Al-Mg kompozit üretimi yapılmıştır. Üretim parametrelerinin kompozitin porozite oluşumuna etkisi araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alüminyum, Porozite, B_4C, Al, Mg

Abstract: Nowadays, parallel to the development of technology, there has been an increase in the demand for superior materials. The desired properties of these materials are high strength and toughness, while low cost and lightness. Many studies have been conducted on the production of new materials that meet this demand. As a result of the studies, it has been decided that the material group that meets these desired properties is composite materials.

In this study, it was aimed to produce Al-Mg metal matrix composite materials reinforced with B4C particles by powder metallurgy method and to examine their porosity. The properties of B4C such as high hardness, wear resistance and low density make it an attractive reinforcement material for Al-Mg matrix. Powder metallurgy is a method widely used in the production of composite materials, suitable for producing low-cost and complex-shaped parts. However, porosity formation is inevitable in the powder metallurgy process and these porosities can negatively affect the mechanical properties of the composite.

Therefore, it is of great importance to control and reduce porosity formation in the production of B4C reinforced Al-Mg composites. In this study, B4C reinforced Al-Mg composite was produced with different production parameters using powder metallurgy method. The effect of production parameters on the porosity formation of the composite was investigated.

Keywords: Aluminum, porosity, B_4C, Al, Mg

1. GİRİŞ

Metal matris kompozitler (MMC'ler), geleneksel malzemelere kıyasla üstün özellikleri sayesinde modern mühendislik uygulamalarında giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bir metal matris içerisine dağılmış seramik, metal veya karbon gibi takviye malzemelerinden oluşan MMC'ler, matris malzemenin sünekliği ve tokluğu ile takviye malzemenin yüksek mukavemeti ve sertliğini bir araya getirerek, her iki malzemenin de tek başına sahip olamayacağı özelliklere sahip yeni bir malzeme sunar. Bu özellikler, MMC'leri havacılık, otomotiv, savunma ve biyomedikal gibi birçok sektörde kullanım için tercih sebebi olur.

Alüminyum-Magnezyum (Al-Mg) alaşımları, düşük yoğunlukları, iyi korozyon dirençleri ve uygun maliyetleri nedeniyle MMC'ler için sıklıkla tercih edilen bir matris malzemesidir. Magnezyum ilavesi, Al matrisinin mukavemetini ve sertliğini artırırken aynı zamanda yoğunluğunu azaltır. Bu, özellikle hafif ve yüksek performanslı malzemelerin gerekli olduğu uygulamalar için önemlidir.

Bor karbür (B4C), yüksek sertliği, aşınma direnci, düşük yoğunluğu, yüksek erime noktası ve nötron absorplama özelliği nedeniyle Al-Mg alaşımları için ideal bir takviye malzemesidir. B4C takviyeli Al-Mg kompozitleri, özellikle nükleer uygulamalar, zırh malzemeleri, yüksek performanslı kesici takımlar ve aşınmaya dayanıklı kaplamalar gibi alanlarda kullanılabilir.

Toz metalurjisi, MMC'lerin üretiminde yaygın olarak kullanılan, düşük maliyetli ve karmaşık şekilli parçalar üretmeye uygun bir yöntemdir. Bu yöntem, metal tozları ve takviye malzemelerinin karıştırılması, sıkıştırılması ve yüksek sıcaklıkta sinterlenmesi adımlarını içerir. Sinterleme sırasında, toz parçacıkları arasındaki bağlar güçlenir ve porozite azalır. Toz metalurjisi, geleneksel döküm ve işleme yöntemlerine kıyasla daha az malzeme israfı, daha yüksek üretim hızı ve daha iyi mikro yapı kontrolü sağlar.

Ancak, toz metalurjisi sürecinde porozite oluşumu kaçınılmazdır. Poroziteler, kompozitin mekanik özelliklerini, özellikle de mukavemetini, sünekliğini ve yorulma direncini olumsuz etkileyebilir. Poroziteler aynı zamanda korozyon başlangıç noktaları olarak da işlev görebilir, bu da kompozitin hizmet ömrünü kısaltabilir. Bu nedenle, B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerinin üretiminde porozite oluşumunu kontrol altına almak ve azaltmak, bu malzemelerin potansiyelini tam olarak ortaya çıkarmak için çok önemlidir.

Al-Mg kompozitlerinin toz metalurjisi yöntemi ile üretimi ve porozite kontrolü üzerine yapılan çalışmalar incelendiği zaman, birçok çalışmanın mevcut olduğu görülmüştür. Ancak, literatürde B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerinin toz metalurjisi yöntemi ile üretimi ve porozitelerinin incelenmesi üzerine sınırlı sayıda çalışma bulunduğu görülmüştür.

Bu çalışmada boyutlu B4C partikülleri ile takviye edilmiş Al/Mg kompoziti toz metalürjisi yöntemi kullanılarak üretilmiştir. Farklı üretim parametreleri kullanılarak üretilen kompozitin üretim parametrelerinin porozite üzerindeki etkisini belirlemek için arşimed yöntemi kullanılarak gözeneklilik oranı tespit edilmiştir. Böylece en düşük poroziteye sahip kompozit belirlenmiştir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Bu çalışmada, kompozit üretimi için kullanılacak Al, Mg, B4C tozları hazır olarak (nanokar) temin edilmiştir (Tablo 1). Al-Mg matris ağırlıkça %90 Al ve %10 Mg'dan oluşmaktadır. Matris olarak Al/Mg tercih edilmesinin sebebi, Mg'nin yoğunluğunun 1,7gr/cm3 olması yani Al'dan hafif olması, doalyısıyla üretilimi yapılacak Al-Mg kompozitinin Al esaslı kompozite nazaran daha hafif bir yapıya sahip kompozit üretiminin yapılmasıdır. Ayrıca matrisi oluşturmada kullanılan Mg tozlarının titreşim ve ses sönümleme özelliklerine sahip olmasından dolayı üretilen kompozitte aynı özelliklere sahip olacaktır.

Tablo 1. Tozların Özellikleri

Özellik	**Al**	**Mg**	**B_4C**
Toz Safiyeti (%)	99,95	99,95	99,95
Toz Boyutu(µm)	25	25	1
Yoğunluk (g/cm3)	2,71	1,7	2,52
Erime sıcaklığı (°C)	660	650	2350
Sertlik (HV)	20	28	3263

%5 ve %10 B4C takviyeli Al/Mg toz karışımı tasarımı yapılan karıştırıcıda tornaya bağlanarak 16 dev/dak hızında 24 saat süre ile karıştırılarak homojen bir yapı elde edilmiştir(Şekil 1).

Şekil 1. Torna da karıştırma işlemi

%5 ve %10 B_4C ile takviyelendirilmiş Al-Mg homojen toz karışımları, 10 mm çapındaki çelik kalıplar içerisinde 150 MPa basınçta sıkıştırılarak presleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Preslenmiş ham numuneler, kontrollü atmosfer fırınında 30 dakika süre ve 300°C, 400 °C ve 500 °C sıcaklıklarda sinterlenmiştir (Şekil2). Sinterlenen numuneler oda sıcaklığında soğumaya bırakılmıştır.

Şekil 2. Sinterleme Fırını

Üretilen kompozitlerin ağırlıkları 0,0001 gr hassasiyetli AND GR-200 model hassas terazi ile belirlendi (Şekil 3).

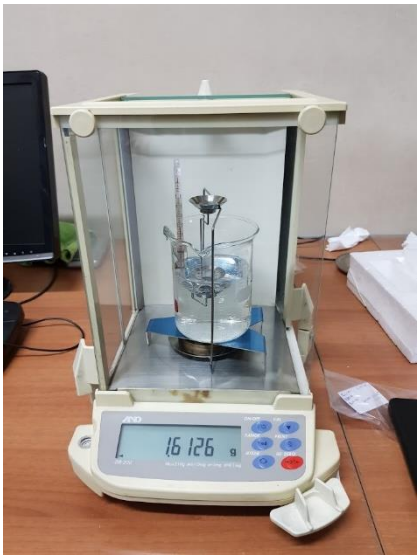

Şekil 3. Hassas Terazi

Numunelerin sinterleme sonrası ölçülen yoğunluklarının belirlenmesinde Arşimet prensibinden faydalanıldı. (Eşitlik 1).

$$d_g = \left(\frac{W_k}{W_k - W_a}\right) * p \qquad (1)$$

Burada, d_g görünür yoğunluğu, W_k numunenin havadaki ağırlığı, W_a numunenin sudaki ağırlığı ve p ise damıtılmış suyun yoğunluğudur.

Numunelerin relatif yoğunluk değerleri ise 2 nolu eşitlik ile hesaplandı.

$$d_r = \left(\frac{d_g}{d_t}\right) * p \qquad (2)$$

Burada, d_r relatif yoğunluk değerini, d_g görünür yoğunluk değerini, d_t ise teorik yoğunluk P ise saf suyun 25 ^{O}C deki yogunluğu (0.998 gr/cm^3) değerini temsil etmektedir.

Teorik ve ölçülen yoğunluk kullanılarak porozite oranı hesaplandı (Eşitlik 3).

$$\%P_r = \left(\frac{d_t - d_g}{d_t}\right) * 100 \qquad (3)$$

3. BULGULAR

Bu çalışmada, farklı üretim parametreleri kullanılarak üretilen B4C takviyeli Al-Mg kompozitin toz metalürjisi yöntemi ile üretimi yapılmış, üretilen kompoztteki gözenek oranı (Pr) arsimed yöntemi ile hesaplanmıştır. Hesaplamalar neticesinde Tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2. Üretilen Kompozitlerin Gözenek Oranları

Al-Mg(%)	B4C(%)	Sıcaklık(°C)	Pr(%)
95	5	300	3,23
90	10	300	4,85
95	5	400	4,37
90	10	400	6,61
95	5	500	12,98
90	10	500	14,28

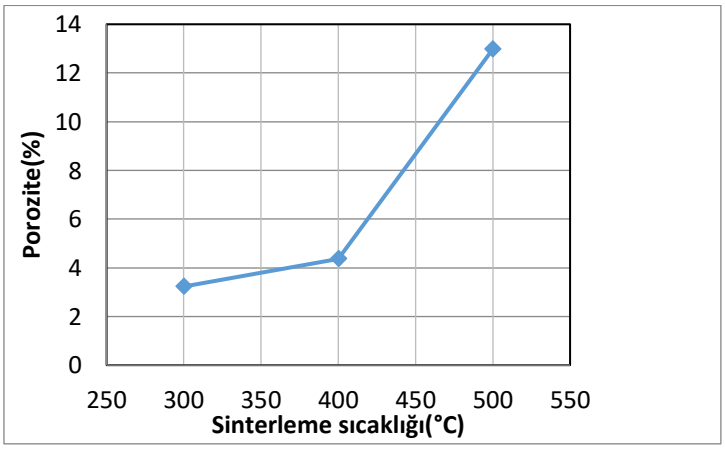

Şekil 4. % 5 B4C takviyeli Al/Mg kompozitinin sıcaklık-porozite grafiği

%5 B4C Takviyeli Al-Mg kompozitlerine ait grafik incelendiği zaman sinterleme sıcaklığının artmasıyla birlikte kompozitteki gözenek oranının arttığı görüldü. En yüksek porozite 500°C sinterleme sıcaklığında 0,1298 olarak ölçülmüştür. Şekil 4'ten de görülebileceği üzere sinterleme sıcaklığının 300°C'den 400°C'ye arttırılmasıyla porozite oranı %135, 29 artış ile 0,0323'ten 0,0437 ye çıkmıştır.

Sinterleme sıcaklığının 400ºC'den 500ºC'ye arttırılmasıyla porozite oranı %297, 02 artış ile 0.0437'den 0,1298'e çıkmıştır. Buradan da görülmektedir ki sıcaklığın artmasıyla birlikte porozite oranındaki artışın hızıda artmaktadır.

Toz metalürjisinde kullanılan sinterleme işlemi üretilen kompozitin yapısında mevcut olan boşluklar ve boşlukların şekilleri malzemenin mekanik özelliklerini doğrudan etkiler. Üretim esnasında presleme işlemide malzemenin yapısının oluşumunda etkin olsa da, en baskın olan sinterleme işlem şartlarıdır. Sinterleme işlemi sonrasında parça boyutlarında değişiklik istenmez, boşlukların giderilmesi istenir. Boşlukların da giderilebilmesi için sinterleme işlemi esnasında katı transfer mekanizmalarının aktif olarak gerçekleşmesi gerekir. Bu mekanizmalar ise hacim difüzyonu, tane sınırı difüzyonu, plastik akış ve sıvı akışı şeklindedir (Yao veark , 2015;Ay, 2014)

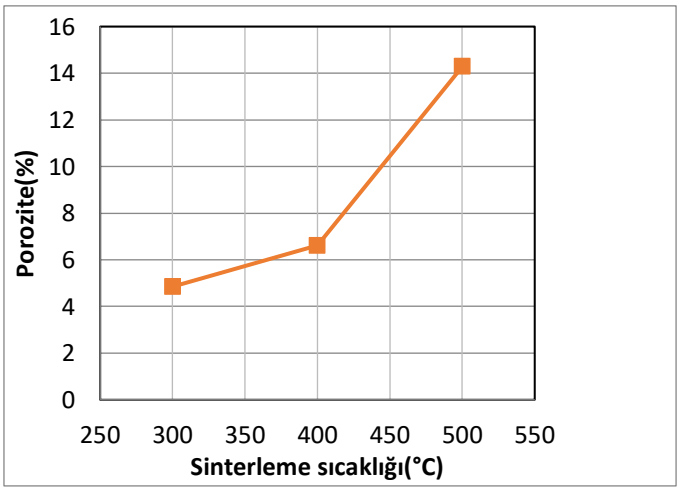

Şekil 5. % 10 B4C takviyeli Al/Mg kompozitinin sıcaklık-porozite grafiği

%10 B4C Takviyeli Al-Mg kompozitlerine ait grafik incelendiği zaman, sinterleme sıcaklığının artmasıyla birlikte kompozitteki gözenek oranının arttığı görüldü (Şekil 5). En yüksek porozite 500ºC sinterleme sıcaklığında 0,1428 olarak ölçülmüştür. Grafiktente görülebileceği üzere sinterleme sıcaklığının 300ºC'den 400ºC'ye arttırılmasıyla porozite oranı %136, 28 artış ile 0,0485'ten 0,0661 ye çıkmıştır. Sinterleme sıcaklığının 400ºC'den 500ºC'ye arttırılmasıyla porozite oranı %216, 03 artış ile 0.0437661'den 0,1428'e çıkmıştır. % 5 B4C takviyeli kompozitin sıcaklık artışına bağlı olarak porozite artış hızındaki trendin %10 B4C takvyeli kompozitte de mevcut olduğu görülmüştür.

Genellikle Sinterleme sıcaklığının artması sinterleme olayı kolaylaştıracağı için daha yoğun numuneler elde edilir (Rahimian, 2011). Yapılan bu çalışmada ise belirtlenin tam tersine sinterleme sıcaklığının artmasıyla gözeneklilik artmıştır.

Toz metalürjisi yöntemi ile üretimin son aşaması olan sinterleme esnasında, sinterleme sıcaklığı veya sinterleme süresi arttıkça takviyeyi çevreleyen matris ıslatma özelliği göstererek tozların kolaylıkla akmasına yardımcı olur. Tozlar, difüzyon yoluyla daha kolay hareket ederler ve dolayısıyla kolay boyun oluşumu olayı gerçekleşmektedir (Rahimian vd., 2011). Atomlar arası bağlanma daha rahat meydana geldiği için daha yoğun bir ürün elde edilir. Takviye içeriğini % 10'a artırdığımız zaman takviyeyi saran matris miktarı nispeten azalmaktadır, dolayısıyla düşük ıslatılabilirlik meydana gelir. Farklı takviye içeriğine sahip iki kompozit karşılaştırıldığı zaman, aynı sinterleme sıcaklıklarında yüksek takviye içeriğine sahip kompozitte daha yavaş difüzyon ve sinterleme olayı meydana gelir. Yüksek takviye içeriğinde genellikle kümelenme olayı da meydana gelir (Bajpai, 2017). Ayrıca, matris ve SiC partikülleri arasında gözenek çekirdekleşmesi meydana gelir.

Bahsedilen tüm bu mekanizmalar yoğunluğun düşmesine ve porozitenin artmasına sebep olur (Ranaa vd., 2015). Ayrıca, uzun alaşımlama işlemleri koruyucu gaz atmosferi altında yapılmış olsa dahi, toz yüzeylerinde oksitlenmeler oluşabilmekte ve bu oksitler kompozitlerde düşük yoğunluk, nispeten yüksek gözeneklilik oluşturmaktadır (Arik, 2004; Karabulut, Çıtak, & Çinici, 2013). Yüksek sıcaklıkta uzun süre sinterleme işlemi kompozitlerde porozite oranını arttırmaktadır. Bu nedenle sıcaklık ve süre birbiriyle ilişkili olup kompozit üretiminde mukavemet açısından en uygun sıcaklık ve zamanın belirlenmesi gerekmektedir.

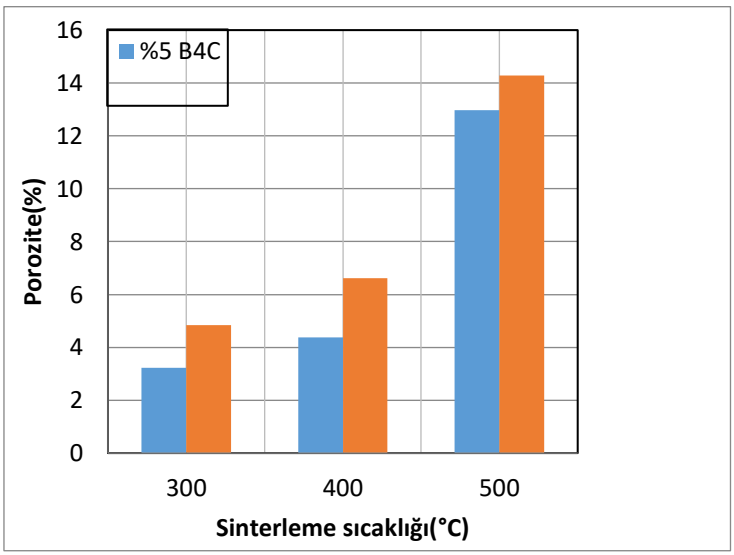

Şekil 6. % 5 ve % 10 B4C takviyeli Al/Mg kompozitinin sıcaklık-porozite grafiği

Tüm sinterleme sıcaklıklarında B4C Takviye oranının %5'ten %10'a artmasıyla birlikte porozitenin arttığı da görülmüştür. 300°C sinterleme sıcaklığında takviye oranının %5ten %10 'a artmasıyla porozite %150,154 lik bir artışla 0,0323'ten 0,0485'e çıkmıştır. 400°C sinterleme sıcaklığında takviye oranının %5ten %10 'a artmasıyla porozite %151,258 lik bir artışla 0,0437'ten 0,0661'e çıkmıştır. 500°C sinterleme sıcaklığında ise takviye oranının %5ten %10 'a artmasıyla porozite %110,015 lik bir artışla 0,1298'ten 0,1428'e çıkmıştır. Elde edilen bu sonuçlara dayanarak 500°C sinterleme sıcaklığında takviye oranın artırılmasının poroziteyi daha az etkilediği kanatine varılmıştır.

Tüm deneyler dikkate alındığında ise En düşük porozite %5 B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerde 300°C sinterleme sıcaklığında 0,0323 olarak ölçülürken, en yüksek porozite ise % 10 B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerde 500°C sinterleme sıcaklığında 0,1428 olarak ölçüldü.

4. SONUÇLAR

Bu çalışmada toz metalurjisi yöntemiyle B4C takviyeli Al/ Mg kompozit üretilmiştir. Farklı takviye oranı (%5 ve 10), sinterleme sıcaklığı (300, 400 ve 500°C) kullanılarak üretilen kompozitlerin porozite ölçümleri yapılarak gözeneklilikleri hesaplanmıştır. Elde edilen veriler ışığında aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

— %5 B4C Takviyeli Al-Mg kompozitlerine ait grafik incelendiği zaman sinterleme sıcaklığının artmasıyla birlikte kompozitteki gözenek oranının arttığı görüldü.

— %10 B4C Takviyeli Al-Mg kompozitlerine ait grafik incelendiği zaman, sinterleme sıcaclığının artmasıyla birlikte kompozitteki gözenek oranının arttığı görüldü

— Takviye oranın artmasıyla porozitenin arttığı görüldü.

— En düşük porozite %5 B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerde 300oC sinterleme sıcaklığında 0,0323 olarak ölçüldü.

— En yüksek porozite % 10 B4C takviyeli Al-Mg kompozitlerde 500ºC sinterleme sıcaklığında 0,1428 olarak ölçüldü.

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması, Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (FÜBAP) tarafından TEKF.23.50 protokol numaralı proje ile desteklenmiştir.

5. KAYNAKLAR

[1] Akın, H. (2008). Toz metalurjisi yöntemi ile üretilen Al-B4C kompozitlerinin aşınma ve korozyon davranışlarının incelenmesi (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

[2] Alexandre Brillona,∗ , Justo Garcia B , Fanny Riallant B , Christian Garnier C , Anne Joulaind, Yongfeng Lue , Jean-François Silvain, Characterization Of Al/B4c Composite Materials Fabricated By Powder Metallurgy Process Technique For Nuclear Applications, Journal Of Nuclear Materials 565 (2022) 153724.

[3]Ay H., (2014). Toz Metalurjisi Yöntemi İle Üretilen Aa7075 Alüminyum Alaşımına Ti Ve B4c İlavesinin Aşınma Davranışı Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Karabük Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 97s.

[4] Gökçe, A. (2007). Yapısal uygulamalar için alüminyum esaslı malzemelerin toz metalurjisi kullanılarak geliştirilmesi. (Yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya

[5] Guttikonda Manohar, K.M. Pandey, S.R. Maity, Effect of sintering mechanisms on mechanical properties of AA7075/B4C composite fabricated by powder metallurgy techniques, Ceramics International, Volume 47, Issue 11, 1 June 2021, Pages 15147-15154

[6] Guttikonda Manohar, Krishna Murari Pandey, Saikat Ranjan Maity, Effect of compaction pressure on mechanical properties of AA7075/ B4C/graphite hybrid composite fabricated by powder metallurgy techniques, Materials Today: Proceedings 38 (2021) 2157–2161.

[7] Onaran, K., Malzeme Bilimi, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1997 ve 1999.

[8] Rajmohan, T., Palanikumar, K., & Arumugam, S. (2014). Synthesis and characterization of sintered hybrid aluminium matrix composites reinforced with nanocopper oxide particles and microsilicon carbide particles. Composites Part B: Engineering, 59, 43-49.

[9] Rana, R., Purohit, Rajesh, Soni, VK ve Das, S. (2015). Characterization of Mechanical Properties and Microstructure of Aluminium Alloy-SiC Composites. Materials Today: Proceedings, 2(4-5), 1149-1156.

[10] Tosun, Ö., & Kurt, A. (2019). Toz metalurjisi yöntemiyle üretilen Al-Mg/SiC-Al2O3 hibrit kompozitlerin bazı fiziksel ve mekanik özelliklerinin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, *9*(3), 930-942.

[11]Yao X., Zheng Y.F., Liang J.M., Zhang D.L., (2015). Microstructures and tensile mechanical properties of an ultrafine grained AA6063–5 vol % SiC metal matrix nano composite synthesized by powder metallurgy Materials Science&Engineering A648: 225–234.

[12] Yavuz Sun Engin Cevik, And Huseyin Zengin, Yunus Türen, Hayrettin Ahlatçi, Muhammed Emre Turan , Fatih Aydin, 2021, Influence Of Gnps And B4c Reinforcements On Mechanical, Thermal And Wear Properties Of Magnesium Matrix Composite Produced By Powder Metallurgy, Journal Of Composite Materials, Volume 55, Issue 26.

[13] Yavuz Sun Engin Cevik, And Huseyin Zengin, Yunus Türen, Hayrettin Ahlatçi, Muhammed Emre Turan , Fatih Aydin, 2021, Influence Of Gnps And B4c Reinforcements On Mechanical, Thermal And Wear Properties Of Magnesium Matrix Composite Produced By Powder Metallurgy, Journal Of Composite Materials, Volume 55, Issue 26. Https://Doi.Org/10.1177/00219983211031641

EFFICACY OF OMEGA-3 FATTY ACIDS ON NEUROPSYCHIATRIC DISORDERS: WHAT'S THE LATEST?

OMEGA-3 YAĞ ASİTLERİNİN NÖROPSİKİYATRİK HASTALIKLARDAKİ ETKİNLİĞİ: SON DURUM NEDİR?

EMRE ADIGÜZEL[1], ŞEMSİ GÜL YILMAZ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü,

0000-0002-9041-8990

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü,

0000-0002-2825-7401

Özet

Nörolojik ve psikiyatrik hastalıkların yaygınlığı her geçen yıl artış göstermektedir. Tercih edilen farmakolojik tedavilerin iyileştirici etkilerinin sınırlı olması ve güvenlik profilleri bu hastalıklarla mücadele eden bireyleri yeni terapötik yaklaşımlar aramaya itmiştir. Son zamanlarda nöropsikiyatrik hastalıkların önlenmesi ve tedavisi amacıyla beslenme ile ilgili faktörlerin düzenlenmesi ön plana çıkmaktadır. Bazı çoklu doymamış yağ asitlerinin (ÇDYA) ve bunların metabolik ürünlerinin beyin yapısı, nörotransmisyon, hücre membran yapısı, inflamasyon, immünite ve oksidatif stres üzerindeki modüle edici etkileri dikkat çekmektedir. Anti-inflamatuar ve immünmodülatör etkinlik gösteren omega-3 yağ asitleri bu ÇDYA'ların başında gelir. Beyindeki gri madde ve retina fosfolipitlerinin büyük çoğunluğu omega-3 yağ asidi içerir. Bu durum omega-3 yağ asitlerinin merkezi sinir sistemi işlevlerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesindeki rolüne ilişkin önemli bir kanıttır. Omega-3 yağ asitlerinin hücre membranlarına dahil olması lipit sal oluşumunun düzenlenmesini sağlar. Lipit salları sinyal iletiminde rol oynayan reseptör ve protein kümelerini içeren membran alanlarıdır. Bu mekanizmalar reseptörleri, membrana bağlı enzimleri, G-proteinlerini ve iyon kanalları gibi membran proteinlerini etkileyerek nöronlarda hücre içi ve hücreler arası sinyal yolaklarını modüle eder. Nöropsikiyatrik bozuklukların etiyolojisi, profilaksisi ve tedavisinde omega-3 yağ asitlerinin en önemli rolü fetal gelişim ve dopaminerjik yolakların korunması ile ilişkilidir. Diğer bir rolü ise bağırsak mikrobiyomunu ve yağ asidi bileşimini etkilemesidir. Dolayısıyla bağırsak inflamasyonunu azaltır ve bağırsak-beyin aksını modüle eder. Bu derleme omega-3 yağ asitlerinin depresyon, şizofreni, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), otizm spektrum bozukluğu ve posttravmatik stres bozukluğu gibi nöropsikiyatrik durumlar üzerindeki etkinliğine güncel literatür ışığında genel bir bakış niteliğindedir. Mevcut bulgular doğrultusunda önleyici ve tedavi edici bir yaklaşım olarak omega-3 yağ asitlerinin etkilerine ilişkin mekanizmalar tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Omega-3, depresyon, şizofreni, otizm, stres

Abstract

The prevalence of neurological and psychiatric disorders is increasing year by year. The limited therapeutic effects and safety profiles of the preferred pharmacological treatments have driven individuals struggling with these diseases to new therapeutic approaches. Recently, the regulation of nutritional factors has gained prominence in the prevention and treatment of

neuropsychiatric disorders. The modulating effects of some polyunsaturated fatty acids (PUFAs) and their metabolic products on brain structure, neurotransmission, cell membrane, inflammation, immunity, and oxidative stress have attracted attention. Omega-3 fatty acids with anti-inflammatory and immunomodulatory activity are among the most important of these PUFAs. The majority of gray matter in the brain and retinal phospholipids contain omega-3 fatty acids. This is important evidence for the role of omega-3 fatty acids in the development and maintenance of central nervous system functions. The incorporation of omega-3 fatty acids into cell membranes regulates lipid raft formation. Lipid rafts are membrane domains that contain clusters of receptors and proteins involved in signal transduction. These mechanisms modulate intracellular and intercellular signaling pathways in neurons by affecting receptors, membrane-bound enzymes, G-proteins, and membrane proteins such as ion channels. The most important role of omega-3 fatty acids in the etiology, prophylaxis, and treatment of neuropsychiatric disorders is closely related with fetal development and protection of dopaminergic pathways. Another role is to influence the gut microbiome and fatty acid composition. It therefore reduces intestinal inflammation and modulates the gut-brain axis. This review provides an overview of the efficacy of omega-3 fatty acids on neuropsychiatric conditions such as depression, schizophrenia, attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD), autism spectrum disorder, and posttraumatic stress disorder in the light of current literature. In line with the current findings, the mechanisms of the effects of omega-3 fatty acid supplementation as a preventive and therapeutic approach are discussed.

Keywords: Omega-3, depression, schizophrenia, autism, stress

1. GİRİŞ

Çoklu doymamış yağ asitlerinin (ÇDYA) beslenmedeki temel rolü ilk olarak 20. yüzyılın başlarında fark edilmiştir. İlk izole edilen ÇDYA'lar linoleik asit (LA) ve α-linolenik asit (ALA) olmuş ve insan vücudunda üretilemediği için bu iki temel yağ asidi esansiyel yağ asitleri olarak tanımlanmıştır. Sonrasında ise bu yağ asitleri karbon dizilimlerinde ilk çift bağın bulunduğu bölgeye göre omega-3 ve omega-6 gibi farklı iki farklı serinin öncüleri olarak belirlenmiştir. İnsan fizyolojisinde rol alan diğer omega-3 yağ asitleri ise eikosapentaenoik asit (EPA) ve dokosaheksaenoik asittir (DHA). İnsan vücudunda *de novo* sentezelenemeyen bu yağ asitleri ALA'dan sentezlenir. Nitekim, ALA'nın tek başına kayda değer biyolojik etkilerinin olmadığı, değerinin EPA ve DHA için bir substrat olmasından kaynaklandığı bilinmektedir. Omega-3 yağ asidi metabolizmasının ilk hız sınırlayıcı adımı ALA'nın desatürasyonudur. Bunu elongasyon (uzama) izler. İkinci bir desatürasyon ile EPA üretilir. Sonrasında EPA daha da uzatılır. Son desatürasyonun DHA üretimi için gerçekleştiği düşünülmektedir (Dyall & Michael-Titus 2008; Reimers & Ljung 2019). Tüm bunların yanı sıra ALA'nın EPA'ya dönüşüm oranı %0.2-6, DHA'ya dönüşüm oranı ise ≤%0.05 olarak rapor edilmiştir. Bu dönüşüm oranları desatürasyon ve elongasyonda görev alan yağ asidi desatüraz ve elongaz enzimlerini kodlayan genlerdeki polimorfizmlere bağlı olarak daha da düşük olabilir. Kadınların erkeklerden daha yüksek bir dönüştürme kapasitesine sahip olduğu bildirilmiştir (Reimers & Ljung 2019).

Omega-3 yağ asitleri üzerine yapılan araştırmalar, Grönland'da yaşayan İnuit nüfusu arasındaki kardiyovasküler ölüm oranının Batı ülkelerine kıyasla neden önemli ölçüde düşük olduğunun incelemesinden bu yana katlanarak artmıştır. Bu durum İnuitlerin ağırlıklı olarak fok, balina, deniz kuşları ve kürklü hayvan etlerine dayalı diyetlerine bağlanmıştır. Bu besinlerin ortak özelliği yüksek oranda omega-3 yağ asitleri içermeleridir (Bang ve ark. 1971). Sonraki yıllarda, omega-3 yağ asitlerinin sağlık üzerindeki etkileri nörolojik ve psikiyatrik bozukluklar da dahil olmak üzere kapsamlı olarak incelenmiştir. Bu çalışmalarda yaşam tarzları ve diyetleri daha geleneksel olan izole kutup popülasyonlarının daha az izole kutup dışı popülasyonlara göre

daha düşük depresyon, anksiyete ve intihar oranlarına sahip olduğu ortaya konmuştur. Söz konusu bulgular yüksek omega-3 yağ asidi alımı başta olmak üzere diyetle ilgili faktörlerle ilişkilendirilmiştir (McGrath-Hanna ve ark. 2003). ALA tohumlarda, kabuklu yemişlerde ve bitkisel yağlarda bulunur. EPA ve DHA'nın diyet kaynakları ise balıklar, kabuklu deniz ürünleri ve deniz memelileridir. Bu hayvanlar da insanlar gibi omega-3 yağ asitlerini sınırlı miktarlarda üretirler. Omega-3 yağ asidi rezervlerinin fazla olması omega-3'ten zengin olan deniz algleri ile beslenmelerinden ileri gelir (Reimers & Ljung 2019).

Beyindeki gri madde ve retina fosfolipitlerinin büyük çoğunluğu DHA ve araşidonik asit içerir, bu durum ÇDYA'ların merkezi sinir sistemi işlevlerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesindeki rolüne ilişkin önemli bir kanıttır (Innis 2008; Virtanen ve ark. 2013). ÇDYA'lar çift bağ nedeniyle doymuş yağ asitlerinden daha hacimlidir. Dolayısıyla fosfolipit tabakasında doymuş yağ asitleri yerine ÇDYA'ların bulunması hücre zarını daha yumuşak ve akışkan hale getirir. Omega-3 yağ asitlerinin hücre membranlarına dahil olması lipit sal oluşumunun düzenlenmesini sağlar. Lipit salları sinyal iletiminde rol oynayan reseptör ve protein kümelerini içeren membran alanlarıdır. Dolayısıyla, tüm bu mekanizmalar reseptörler, membrana bağlı enzimler, G-proteinleri ve iyon kanalları gibi membran proteinlerinin işlevini etkileyerek nöronlarda hücre içi ve hücreler arası sinyal yolaklarını modüle eder (Gueguinou ve ark. 2015; Turk & Chapkin 2013). Nöropsikiyatrik bozuklukların etiyolojisi, profilaksisi ve tedavisinde omega-3 yağ asitlerinin en önemli rolü fetal gelişim ve dopaminerjik yolakların korunması ile ilişkilidir (Healy-Stoffel & Levant 2018). Diğer bir rolü ise bağırsak mikrobiyomu ve yağ asidi bileşimini etkilemesi ve dolayısıyla bağırsak inflamasyonunu azaltarak bağırsak-beyin aksını iyileştirmesi ile ilişkilidir (Costantini ve ark. 2017).

Omega-3 yağ asitleri tromboksanlar ve lökotrienler gibi eikosanoidlerin yanı sıra endokannabinoidlere ve inflamasyonda ve immün yanıtta rol oynayan diğer lipit bazlı sinyal maddelerine transforme olurlar. Prostasiklin I3 ve tromboksan A3 gibi omega-3 yağ asitlerinden türetilen eikosanoidler genellikle anti-inflamatuar, antitrombotik, vazodilatör ve antineoplastik özellik gösterirler. Omega-3 yağ asitlerinin çeşitli nöropsikiyatrik hastalıklara karşı nöroprotektif etkileri büyük oranda anti-inflamatuar özelliklerinden ileri gelir (Simopoulos 2008).

2. NÖROPSİKİYATRİK HASTALIKLARDA OMEGA-3 YAĞ ASİTLERİNİN ETKİNLİĞİ

Birçok nörolojik ve psikiyatrik hastalıkta omega-3 yağ asitlerinin koruyucu ve tedavi edici etkinlikleri incelenmiştir. Bu derleme kapsamında bazı nöropsikiyatrik hastalıklarda omega-3 yağ asitlerinin etkinliği ile ilgili güncel bulgular ele alınmıştır (Reimers & Ljung 2019).

2.1. Depresyon

Epidemiyolojik ve girişimsel çalışmalar omega-3 yağ asidi alımı ile depresyon arasındaki ilişki ile ilgili güçlü kanıtlar sunmuştur (Deacon ve ark. 2017; Iqbal ve ark. 2023). Düşük balık tüketimi ve düşük omega-3 indeksinin majör depresyon riskinin daha yüksek olmasıyla ilişkili oluğu rapor edilmiştir (Baghai ve ark. 2010; Reeves ve ark. 2017; Sánchez-Villegas ve ark. 2018). Çeşitli klinik çalışmalarda omega-3 indeksindeki artış depresif semptom riskini ve şiddetini azaltmıştır. Mehdi ve ark. (2023) depresyonlu bireyler üzerinde antidepresan (10 mg/gün escitalopram veya 100 mg/gün sertraline veya 20 mg/gün fluoxetine) tedavisi ile antidepresan + omega-3 (standart antidepresan tedavisine ek olarak 500 mg/gün omega-3 tedavisi) kombine tedavisini karşılaştırmıştır. Depresyonun klinik özellikleri Hamilton Depresyon Derecelendirme Ölçeği (HDRS) ile değerlendirilmiştir. Üç aylık tedavi sürecinin sonucunda antidepresan + omega-3 kombinasyonunun HDRS skorlarını iyileştirmede daha başarılı olduğu saptanmıştır. Lin ve ark. (2024) 52 hafta boyunca omega-3 takviyesi (1.2 g/gün

EPA ve 1 g/gün DHA) alan geç yaşam depresyonlu bireylerin HDRS ile değerlendirilen depresif semptom şiddetinin plasebo grubuna göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğunu saptamıştır. Başka bir çalışma da majör depresif bozukluğu olan bireylerde 12 haftalık omega-3 yağ asidi desteğinin (1000 mg/gün) Montgomery-Asberg Depresyon Ölçeği ile değerlendirilen depresyon belirtilerini azalttığını bildirilmiştir (Jahangard ve ark. 2018).

Depresyonlu bireylerde omega-6/omega-3 yağ asidi oranları da depresyonda olmayan kontrollere göre daha yüksek bulunmuştur (Conklin ve ark. 2007; Swenne ve ark. 2011). Farklı çalışmalarda diyetle omega-3 alım düzeyi ile intihar eğilimi arasında ters bir ilişki saptanmıştır (Colin ve ark. 2003; Hibbeln & Gow 2014; Sánchez-Villegas ve ark. 2018). Ayrıca birkaç meta-analiz diyetle EPA ve DHA alımının antidepresan etkilerini doğrulamıştır (Grosso ve ark. 2014; Sarris ve ark. 2016; Sublette ve ark. 2011). Öte yandan EPA ve DHA'nın antidepresan etki açısından farklılık gösterip göstermediği belirsizdir.

Omega-3 yağ asitlerinin antidepresan etkilerini nasıl gösterdikleri tam olarak anlaşılamamıştır. Birden fazla spesifik olmayan etki mekanizmasının sorumlu olduğu düşünülmektedir. G-proteinine bağlı reseptörler aracılığıyla G-protein sinyalinin modülasyonu ve lipit sal oluşumu üzerindeki etkiler olası mekanizmalar olarak ön plandadır. Proinflamatuar mediatörlerin modülasyonu ve telomeraz seviyelerindeki değişiklikler gibi diğer mekanizmalar da dikkat çekmektedir (Reimers & Ljung 2019).

2.2. Şizofreni

Şizofreni halüsinasyonlar ve sanrılarla karakterize kronik seyirli ve yeti yitimine yol açan psikiyatrik bir bozukluktur (DSM-5 2013). Şizofreni hastalarının kırmızı kan hücresi membranlarında DHA'nın belirgin bir şekilde tükendiği gösterilmiştir. İnsan beyninde en bol bulunan yağ asitlerinden olan DHA beyin işlevlerinde önemli bir role sahiptir. Bu durum omega-3 yağ asitleri ile şizofreni arasındaki olası ilişkiye işaret etmektedir (Innis 2008). Biriken kanıtlar şizofrenide önemli bir patofizyolojik mekanizma olarak ÇDYA ile ilgili membran işlevinde diyetle ilişkili değişiklikleri öne süren "membran hipotezi"ni ön plana çıkarmıştır (Horrobin 1998). Bu hipoteze göre omega-3 yağ asitlerinin membran seviyelerinin artmasına yol açan diyet değişiklikleri şizofrenik semptomlar üzerinde etkili olabilir (Peet ve ark. 1996).

Birkaç randomize, plasebo kontrollü klinik çalışmada şizofrenide omega-3 yağ asidi desteğinin etkinliği incelenmiştir. Bazı çalışmalar olumlu sonuçlar bildirirken, bazıları plasebo grubundan farklı bir etki göstermediğini belirtmiştir. Tang ve ark. (2020) uzun süreli olanzapin monoterapisi alan şizofreni hastalarında 12 haftalık omega-3 tedavisinin BDNF düzeylerini artırdığı, CRP, IL-6 ve TNF-α seviyelerini azalttığını bildirmiştir. Ayrıca omega-3 yağ asidi tedavisi ile kognitif değerlendirme için kullanılan "Tekrarlanabilir Nöropsikolojik Durumun Değerlendirme Bataryası (RBANS)" ölçeğinde yer alan gecikmiş bellek faktörü arasında anlamlı bir korelasyon bulmuşlardır. Qiao ve ark. (2020) akut şiddetli şizofreni hastalarında 8 haftalık balık yağı takviyesinin hostiliteyi azalttığını, ancak hostilitenin iyileşmesi açısından omega-3 grubu ile plasebo grubu arasında fark saptanmadığını bildirmiştir. Farklı çalışmalarda da bu çalışmalarda olduğu gibi müdahale süresi sadece 8-12 hafta olmuştur. Buna karşın membran işlevinde iyileşmesi daha uzun zaman alabilir. Rapor edilen tek uzun süreli çalışma Pawełczyk ve ark. (2016) tarafından ilk atak şizofreni hastalarında yürütülen 6 aylık, randomize, plasebo kontrollü bir çalışmadır. Söz konusu çalışma omega-3 grubunda plasebo grubuna göre semptomların yoğunluğunda önemli ölçüde daha fazla azalma ve işlevsellik düzeyinde daha fazla iyileşme rapor etmiştir.

Kortikal membranın yağ asidi homeostazındaki bozukluklar şizofreni patolojisi ile ilişkilendirilmiştir. Bu da omega-3 yağ asitlerinin şizofreni üzerindeki etkinliği için olası açıklamalardan biridir (Taha ve ark. 2013). Omega-3 yağ asitleri nöronal sinyal yolakları

üzerinde membran ile ilişkili etkilerin yanı sıra dopaminerjik yolakların modülasyonu gibi ek mekanizmalar yoluyla da etkili olabilir (Healy-Stoffel & Levant 2018). Nöropsikiyatrik bozuklukların gelişiminde viral enfeksiyonun rolünü taklit eden bir *in vitro* modelde omega-3 yağ asitlerinin koruyucu etkinlik gösterdiği bildirilmiştir (Ribeiro ve ark. 2019). Ayrıca şizofreni hastaları üzerinde yapılan bazı klinik çalışmalar omega-3 yağ asidi ikamesinin telomeraz seviyelerinde bir artışa ve oksidatif streste bir azalmaya yol açtığını rapor etmiştir (Pawełczyk ve ark. 2017).

2.3. Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB)

Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) işlevselliği ya da gelişimi bozan dikkatsizlik ve/veya aşırı hareketlilik/dürtüsellik ile karakterize, yaygın çocukluk çağı davranış bozukluklarından biridir (DSM-5 2013). Fetal gelişim sırasında ve erken çocukluk döneminde omega-3 yetersizliğinin nörogelişim ve bilişsel sağlık üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği iyi bilinmektedir. Örneğin, hamilelik sırasında annenin düşük omega-3 yağ asidi alımı çocukta düşük sözel zekâ, disleksi, dispraksi ve sosyal davranış bozukluğu ile ilişkili bulunmuştur (Hibbeln ve ark. 2007). Epidemiyolojik çalışmalar, DEHB'li çocukların kan omega-3 yağ asidi seviyelerinin sağlıklı kontrollere göre düşük olduğunu ortaya koymuştur (Hawkey & Nigg 2014; Parletta ve ark. 2016). Martin ve ark. (2022) DEHB'li çocuklarda 8 haftalık omega-3 yağ asidi tedavisinin (550 mg/gün EPA ve 225 mg/gün DHA) Barratt Dürtüsellik Ölçeği (BIS-11c) ile ölçülen dürtüsellik davranışını azalttığını bildirmiştir. Lee & Lee (2021) DEHB'li çocuklarda kırmızı ginseng ile kombine olarak verilen omega-3 yağ asidi takviyesinin Çocuk Davranış Kontrol Listesi ölçeği puanlarını (DEHB ve dikkat sorunu alt skorlarını) iyileştirdiğini rapor etmiştir. Chang ve ark. (2019) DEHB'li çocuklarda 12 haftalık yüksek doz EPA tedavisinin (1.2 g/gün) odaklanmış dikkat bozukluğunu ve vijilansı plaseboya göre daha etkili iyileştirdiğini saptamıştır. Bu bulgulara karşın farklı çalışmalar sadece küçük terapötik etkiler bulmuş veya hiçbir terapötik etki rapor etmemiştir. Bu nedenle bazı meta-analizler omega-3 yağ asitlerinin standart tedavilere ek olarak kullanılabileceğine dair kanıtlar olduğunu vurgularken, diğerleri mevcut kanıtların yetersiz olduğu sonucuna varmıştır (Bloch & Qawasmi 2011; Chang ve ark. 2018; Hawkey & Nigg 2014; Rangel-Huerta & Gil 2018). Bu çelişkili sonuçların başlıca nedenleri yetersiz örneklem büyüklükleri, dahil etme kriterlerinin farklılığı, kullanılan takviyenin türü, doz farklılıkları ve kısa takip süreleri gibi metodolojik faktörlerdir.

DEHB'nin patofizyolojisi tam olarak anlaşılmamış olsa da genellikle beyinde dopaminerjik ve noradrenerjik sistemlerin merkezi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Nitekim bu hipotez metilfenidat ve amfetamin gibi ilaçların klinik etkinliği ile desteklenmektedir. Omega-3 yağ asitlerinin dopaminerjik yolakların düzenlenmesindeki rolünün aydınlatılmasının metodolojik olarak daha güçlü çalışmalara zemin hazırlayabileceği düşünülmektedir (Reimers & Ljung 2019).

2.4. Otizm Spektrum Bozukluğu

Otizm sosyal etkileşim ile sözlü ve sözsüz iletişim bozuklukları ve tekrarlayan basmakalıp davranışlar ile karakterize nörogelişimsel bir bozukluktur (DSM-5 2013). Otizm spektrum bozukluğunda çeşitli proinflamatuar sitokin düzeylerinin arttığı bildirilmiştir (Inga Jácome ve ark. 2016). Ayrıca, bir çalışma otizmli çocukların sağlıklı kontrollere göre anlamlı düzeyde yüksek plazma prostoglandin E2, lökotrien ve 8-izoprostan seviyelerine sahip olduğunu rapor etmiştir (El-Ansary & Al-Ayadhi 2012). Anti-inflamatuar özellik gösteren omega-3 yağ asitleri otizm ile ilişkili semptomları hafifletmek için son yıllarda yaygın bir şekilde tercih edilen besin desteği olmuştur. Amminger ve ark. (2007) 6 haftalık EPA (0.84 g/gün) ve DHA (0.7 g/gün) takviyesinin basmakalıp davranışlar ve hiperaktivite başta olmak üzere otizm ile ilişkili davranışsal semptomları hafiflettiğini bildirmiştir. Ooi ve ark. (2015) 12 haftalık omega-3 yağ

asidi (1 g/gün) takviyesinin otizmin çekirdek semptomlarında (sosyal etkileşim ve iletişim bozuklukları ile tekrarlayan basmakalıp davranışlarda) iyileşme sağladığını belirtmiştir. Yui ve ark. (2012) otizmli çocuklarda araşidonik asit ile zenginleştirilmiş DHA tedavisinin (240 mg/gün araşidonik asit ve 240 mg/gün DHA) 16 hafta sonunda plasebo kontrollere kıyasla sosyal davranışlar açısından bir miktar iyileşme sağladığını bildirmiştir. Bent ve ark. (2011) 12 haftalık omega-3 yağ asidi (1.3 g/gün) takviyesinin otizmli çocuklarda hiperaktiviteyi çok az (anlamlı olmaksızın) hafiflettiğini rapor etmiştir. Otizmli çocuklara 6 ay boyunca 200 mg/gün DHA müdahalesinde bulunan Voigt ve ark. (2014) ise semptomlarda herhangi bir iyileşme saptamamıştır.

Omega-3 yağ asitlerinin otizm semptomları üzerindeki etkileri ile ilgili temelde iki hipotez söz konusudur. İlk hipotez anti-inflamatuar özellik gösteren omega-3 yağ asitlerinin bazı proinflamatuar sitokinlerin (IL-6, IL-12, IL-13, MIP-2 ve TNF-α) gen ekspresyon düzeylerini azaltmasına dayanır (Allam-Ndoul ve ark. 2016). İkinci hipotez ise davranışsal semptomlar üzerinde doğrudan etkili olduğu kabul edilen bağırsak mikrobiyotasının omega-3 yağ asitleri tarafından modülasyonuna dayanır. Omega-3 yağ asidi takviyesinin mikrobiyal disbiyoza neden olan bazı bakterilerin kolondaki bolluklarını azalttığı ve toksik lipopolisakkarit düzeylerinin artmasını önleyerek sızdıran bağırsak sendromunu engellediği rapor edilmiştir (Fu ve ark. 2021; Menni ve ark. 2017).

2.5. Posttravmatik Stres Bozukluğu

Fiziksel ve psikolojik stresin ÇDYA'lar da dahil olmak üzere kandaki serbest yağ asitlerinin değişen seviyeleri ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Alden ve ark. 1986; Williams ve ark. 1992). Kesitsel çalışmalar posttravmatik stres bozukluğu olan bireylerde sağlıklı kontrollere göre kanda daha düşük omega-3 yağ asidi seviyeleri bildirmiştir (de Vries ve ark. 2016; Kalinić ve ark. 2014). Boylamsal çalışmalar da benzer şekilde kanda omega-3 yağ asidi seviyeleri ile yaralanma sonrası posttravmatik stres gelişme riski arasında ters bir ilişki saptamıştır (Matsuoka ve ark. 2013; Matsuoka ve ark. 2010).

Literatürde omega-3 yağ asidi alımının posttravmatik stres bozukluğu üzerindeki etkilerini inceleyen sadece birkaç klinik çalışma mevcuttur. Söz konusu çalışmaların bulguları uyumlu değildir. Matsuoka ve ark. (2015) kaza sonucu yaralanan bireylere 12 hafta boyunca omega-3 yağ asidi (1470 mg/gün DHA ve 147 mg/gün EPA) veya plasebo müdahalesinde bulunmuşlardır. Üç aylık tedavi sürecinin sonucunda omega-3 tedavisi alan grupta posttravmatik stres bozukluğu gelişme oranı plasebo grubundan farklı bulunmamıştır. Matsumura ve ark. (2017) ise kazadan sonra ilk 10 gün içinde verilen omega-3 desteğinin (1470 mg/gün DHA ve 147 mg/gün EPA) hem dinlenme hem de senaryo odaklı imgeleme sırasında (travmatik olayların senaryo güdümlü görüntüleri izletilmiştir) kalp atış hızını plaseboya göre anlamlı düzeyde düşürdüğünü bildirmiştir. Nishi ve ark. (2012) Büyük Doğu Japonya depremzedeleri üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada 12 haftalık balık yağı takviyesinin (2240 mg/gün, %70 DHA, %7 EPA) kadınlarda posttravmatik stres bozukluğu semptomlarını hafiflettiğini bildirmişlerdir. Konu ile ilgili daha fazla klinik araştırmaya ihtiyaç olduğu açıktır.

Stresle ilişkili durumlarda omega-3 yağ asitlerinin olası etkilerine farklı mekanizmalar aracılık edebilir. Posttravmatik stres bozukluğu artmış IL-1β, IL-6, TNF-α ve IFN-γ seviyeleri ile ilişkili olduğundan omega-3 yağ asitlerinin anti-inflamatuar özelliği sayesinde bu sitokinlerin ekspresyonunu azaltabileceği düşünülmektedir (Passos ve ark. 2015). Bu hipotez deneysel bulgularla desteklenmektedir (Tyagi ve ark. 2013). Diğer bir hipotez ise beyin kaynaklı nörotrofik faktör (BDNF) artışının omega-3 yağ asitleri tarafından indüklenmesi gibi daha spesifik bir mekanizmaya dayanır. BDNF artışı hipokampal nörogenez ile korku hafızasının silinmesini sağlayabilir (Okubo ve ark. 2018).

Son hipotez ise omega-3 yağ asidi türevi endokannabinoidler olan 2-dokosaheksaenoilgliserol (2-DHG) ve dokosaheksaenoiletanolaminin (DHA-EA) psikolojik stres azaltmada rol oynadığını varsaymaktadır (Ramsden ve ark. 2015).

3. SONUÇ

Beslenme ile nöropsikiyatrik bozukluklar arasında bir bağlantı olduğu kabul edilmelidir. Birçok epidemiyolojik çalışma düşük omega-3 yağ asidi alımı veya düşük kan omega-3 düzeyleri ile nöropsikiyatrik bozuklukların prevalansı veya şiddeti arasında güçlü bir ilişki olduğunu saptamıştır. Ayrıca farklı nöropsikiyatrik hastalıklar üzerinde omega-3 yağ asidi takviyesinin etkinliğini inceleyen çalışmalar da çoğunlukla olumlu sonuçlar rapor etmiştir. Mevcut literatür bulguları omega-3 tercihinin akut atakların tedavisinden ziyade uzun vadeli önleyici yaklaşımlarda daha yararlı olduğunu göstermektedir. Omega-3 yağ asitlerinin nöropsikiyatrik bozukluklarda bir tedavi seçeneği olarak kullanımı henüz emekleme aşamasında olsa da terapötik potansiyelleri, güvenle tüketilebilmeleri ve düşük maliyetleri gelecek vadetmektedir.

5. KAYNAKLAR

Alden, P., Svingen, B., Johnson, S., Konstantinides, F., Holman, R., & Cerra, F., (1986). Partial correction by exogenous lipid of abnormal patterns of polyunsaturated fatty acids in plasma phospholipids of stressed and septic surgical patients. *Surgery*, *100*(4), 671-678.

Allam-Ndoul, B., Guénard, F., Barbier, O., & Vohl, M.-C., (2016). Effect of n-3 fatty acids on the expression of inflammatory genes in THP-1 macrophages. *Lipids in Health and Disease*, *15*, 1-7.

Amminger, G. P., Berger, G. E., Schäfer, M. R., Klier, C., Friedrich, M. H., & Feucht, M., (2007). Omega-3 fatty acids supplementation in children with autism: a double-blind randomized, placebo-controlled pilot study. *Biological Psychiatry*, *61*(4), 551-553.

Baghai, T. C., Varallo-Bedarida, G., Born, C., Häfner, S., Schüle, C., Eser, D., Rupprecht, R., Bondy, B., & von Schacky, C., (2010). Major depressive disorder is associated with cardiovascular risk factors and low Omega-3 Index. *The Journal of Clinical Psychiatry*, *71*(9), 11019.

Bang, H., Dyerberg, J., & Nielsen, A. B., (1971). Plasma lipid and lipoprotein pattern in Greenlandic West-coast Eskimos. *The Lancet*, *297*(7710), 1143-1146.

Bent, S., Bertoglio, K., Ashwood, P., Bostrom, A., & Hendren, R. L., (2011). A pilot randomized controlled trial of omega-3 fatty acids for autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *41*, 545-554.

Bloch, M. H., & Qawasmi, A., (2011). Omega-3 fatty acid supplementation for the treatment of children with attention-deficit/hyperactivity disorder symptomatology: systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *50*(10), 991-1000.

Chang, J. P.-C., Su, K.-P., Mondelli, V., & Pariante, C. M., (2018). Omega-3 polyunsaturated fatty acids in youths with attention deficit hyperactivity disorder: a systematic review and meta-analysis of clinical trials and biological studies. *Neuropsychopharmacology*, *43*(3), 534-545.

Chang, J. P.-C., Su, K.-P., Mondelli, V., Satyanarayanan, S. K., Yang, H.-T., Chiang, Y.-J., Chen, H.-T., & Pariante, C. M., (2019). High-dose eicosapentaenoic acid (EPA) improves attention and vigilance in children and adolescents with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) and low endogenous EPA levels. *Translational Psychiatry*, *9*(1), 303.

Colin, A., Reggers, J., Castronovo, V., & Ansseau, M., (2003). Lipids, depression and suicide. *L'encephale*, *29*(1), 49-58.

Conklin, S. M., Manuck, S. B., Yao, J. K., Flory, J. D., Hibbeln, J. R., & Muldoon, M. F., (2007). High ω-6 and low ω-3 fatty acids are associated with depressive symptoms and neuroticism. *Psychosomatic Medicine*, *69*(9), 932-934.

Costantini, L., Molinari, R., Farinon, B., & Merendino, N., (2017). Impact of omega-3 fatty acids on the gut microbiota. *International Journal of Molecular Sciences*, *18*(12), 2645.

de Vries, G.-J., Mocking, R., Lok, A., Assies, J., Schene, A., & Olff, M., (2016). Fatty acid concentrations in patients with posttraumatic stress disorder compared to healthy controls. *Journal of Affective Disorders*, *205*, 351-359.

Deacon, G., Kettle, C., Hayes, D., Dennis, C., & Tucci, J., (2017). Omega 3 polyunsaturated fatty acids and the treatment of depression. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, *57*(1), 212-223.

DSM-5, (2013). Diagnosis and Statistical Manual of Mental Disorders. American Psychiatric Association. *Washington, DC.*

Dyall, S., & Michael-Titus, A., (2008). Neurological benefits of omega-3 fatty acids. *Neuromolecular Medicine*, *10*(4), 219-235.

El-Ansary, A., & Al-Ayadhi, L., (2012). Lipid mediators in plasma of autism spectrum disorders. *Lipids in Health and Disease*, *11*, 1-9.

Fu, Y., Wang, Y., Gao, H., Li, D., Jiang, R., Ge, L., Tong, C., & Xu, K., (2021). Associations among dietary omega-3 polyunsaturated fatty acids, the gut microbiota, and intestinal immunity. *Mediators of Inflammation*, *2021*(1), 8879227.

Grosso, G., Pajak, A., Marventano, S., Castellano, S., Galvano, F., Bucolo, C., Drago, F., & Caraci, F., (2014). Role of omega-3 fatty acids in the treatment of depressive disorders: a comprehensive meta-analysis of randomized clinical trials. *PLoS One*, *9*(5), e96905.

Gueguinou, M., Gambade, A., Félix, R., Chantôme, A., Fourbon, Y., Bougnoux, P., Weber, G., Potier-Cartereau, M., & Vandier, C., (2015). Lipid rafts, KCa/ClCa/Ca2+ channel complexes and EGFR signaling: Novel targets to reduce tumor development by lipids? *Biochimica et Biophysica Acta (BBA)-Biomembranes*, *1848*(10), 2603-2620.

Hawkey, E., & Nigg, J. T., (2014). Omega− 3 fatty acid and ADHD: blood level analysis and meta-analytic extension of supplementation trials. *Clinical Psychology Review*, *34*(6), 496-505.

Healy-Stoffel, M., & Levant, B., (2018). N-3 (Omega-3) fatty acids: effects on brain dopamine systems and potential role in the etiology and treatment of neuropsychiatric disorders. *CNS & Neurological Disorders-Drug Targets (Formerly Current Drug Targets-CNS & Neurological Disorders)*, *17*(3), 216-232.

Hibbeln, J. R., Davis, J. M., Steer, C., Emmett, P., Rogers, I., Williams, C., & Golding, J., (2007). Maternal seafood consumption in pregnancy and neurodevelopmental outcomes in childhood (ALSPAC study): an observational cohort study. *The Lancet*, *369*(9561), 578-585.

Hibbeln, J. R., & Gow, R. V., (2014). The potential for military diets to reduce depression, suicide, and impulsive aggression: a review of current evidence for omega-3 and omega-6 fatty acids. *Military Medicine*, *179*(suppl 11), 117-128.

Horrobin, D. F., (1998). The membrane phospholipid hypothesis as a biochemical basis for the neurodevelopmental concept of schizophrenia. *Schizophrenia Research*, *30*(3), 193-208.

Inga Jácome, M. C., Morales Chacòn, L. M., Vera Cuesta, H., Maragoto Rizo, C., Whilby Santiesteban, M., Ramos Hernandez, L., Noris García, E., González Fraguela, M. E., Fernandez Verdecia, C.

I., & Vegas Hurtado, Y., (2016). Peripheral inflammatory markers contributing to comorbidities in autism. *Behavioral Sciences*, *6*(4), 29.

Innis, S. M., (2008). Dietary omega 3 fatty acids and the developing brain. *Brain Research*, *1237*, 35-43.

Iqbal, A. Z., Wu, S.-K., Zailani, H., Chiu, W.-C., Liu, W.-C., Su, K.-P., & Lee, S.-D., (2023). Effects of omega-3 polyunsaturated fatty acids intake on vasomotor symptoms, sleep quality and depression in postmenopausal women: a systematic review. *Nutrients*, *15*(19), 4231.

Jahangard, L., Sadeghi, A., Ahmadpanah, M., Holsboer-Trachsler, E., Bahmani, D. S., Haghighi, M., & Brand, S., (2018). Influence of adjuvant omega-3-polyunsaturated fatty acids on depression, sleep, and emotion regulation among outpatients with major depressive disorders-results from a double-blind, randomized and placebo-controlled clinical trial. *Journal of Psychiatric Research*, *107*, 48-56.

Kalinić, D., Borovac Štefanović, L., Jerončić, A., Mimica, N., Dodig, G., & Delaš, I., (2014). Eicosapentaenoic acid in serum lipids could be inversely correlated with severity of clinical symptomatology in Croatian war veterans with posttraumatic stress disorder. *Croatian Medical Journal*, *55*(1), 27-37.

Lee, J., & Lee, S. I., (2021). Efficacy of omega-3 and Korean red ginseng in children with subthreshold ADHD: a double-blind, randomized, placebo-controlled trial. *Journal of Attention Disorders*, *25*(14), 1977-1987.

Lin, C., Lee, S.-H., Huang, C.-M., Wu, Y.-W., Chang, Y.-X., Liu, H.-L., Ng, S.-H., Cheng, Y.-C., Chiu, C.-C., & Wu, S.-C., (2024). Cognitive protection and brain entropy changes from omega-3 polyunsaturated fatty acids supplement in late-life depression: a 52-week randomized controlled trial. *Journal of Affective Disorders*, *351*, 15-23.

Martin, I. S. M., Rojo, S. S., Cosano, L. G., de la Campa, R. C., Vilar, E. G., & Olivares, J. B., (2022). Impulsiveness in children with attention-deficit/hyperactivity disorder after an 8-week intervention with the Mediterranean diet and/or omega-3 fatty acids: a randomised clinical trial. *Neurología (English Edition)*, *37*(7), 513-523.

Matsumura, K., Noguchi, H., Nishi, D., Hamazaki, K., Hamazaki, T., & Matsuoka, Y. J., (2017). Effects of omega-3 polyunsaturated fatty acids on psychophysiological symptoms of post-traumatic stress disorder in accident survivors: a randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *Journal of Affective Disorders*, *224*, 27-31.

Matsuoka, Y., Nishi, D., & Hamazaki, K., (2013). Serum levels of polyunsaturated fatty acids and the risk of posttraumatic stress disorder. *Psychotherapy and psychosomatics*, *82*(6), 408-410.

Matsuoka, Y., Nishi, D., Hamazaki, K., Yonemoto, N., Matsumura, K., Noguchi, H., Hashimoto, K., & Hamazaki, T., (2015). Docosahexaenoic acid for selective prevention of posttraumatic stress disorder among severely injured patients: a randomized, placebo-controlled trial. *The Journal of Clinical Psychiatry*, *76*(8), 4610.

Matsuoka, Y., Nishi, D., Yonemoto, N., Hamazaki, K., Hashimoto, K., & Hamazaki, T., (2010). Omega-3 fatty acids for secondary prevention of posttraumatic stress disorder after accidental injury: an open-label pilot study. *Journal of Clinical Psychopharmacology*, *30*(2), 217-219.

McGrath-Hanna, N. K., Greene, D. M., Tavernier, R. J., & Bult-Ito, A., (2003). Diet and mental health in the Arctic: is diet an important risk factor for mental health in circumpolar peoples?-a review. *International Journal of Circumpolar Health*, *62*(3), 228-241.

Mehdi, S., Manohar, K., Shariff, A., Kinattingal, N., Wani, S. U. D., Alshehri, S., Imam, M. T., Shakeel, F., & Krishna, K. L., (2023). Omega-3 fatty acids supplementation in the treatment of depression: an observational study. *Journal of Personalized Medicine*, *13*(2), 224.

Menni, C., Zierer, J., Pallister, T., Jackson, M. A., Long, T., Mohney, R. P., Steves, C. J., Spector, T. D., & Valdes, A. M., (2017). Omega-3 fatty acids correlate with gut microbiome diversity and production of N-carbamylglutamate in middle aged and elderly women. *Scientific Reports*, *7*(1), 11079.

Nishi, D., Koido, Y., Nakaya, N., Sone, T., Noguchi, H., Hamazaki, K., Hamazaki, T., & Matsuoka, Y., (2012). Fish oil for attenuating posttraumatic stress symptoms among rescue workers after the great east Japan earthquake: a randomized controlled trial. *Psychotherapy and Psychosomatics*, *81*(5), 315-317.

Okubo, R., Chen, C., Sekiguchi, M., Hamazaki, K., & Matsuoka, Y., (2018). Mechanisms underlying the effects of n-3 polyunsaturated fatty acids on fear memory processing and their hypothetical effects on fear of cancer recurrence in cancer survivors. *Prostaglandins, Leukotrienes and Essential Fatty Acids*, *131*, 14-23.

Ooi, Y., Weng, S., Jang, L., Low, L., Seah, J., Teo, S., Ang, R., Lim, C., Liew, A., & Fung, D., (2015). Omega-3 fatty acids in the management of autism spectrum disorders: findings from an open-label pilot study in Singapore. *European Journal of Clinical Nutrition*, *69*(8), 969-971.

Parletta, N., Niyonsenga, T., & Duff, J., (2016). Omega-3 and omega-6 polyunsaturated fatty acid levels and correlations with symptoms in children with attention deficit hyperactivity disorder, autistic spectrum disorder and typically developing controls. *PLoS One*, *11*(5), e0156432.

Passos, I. C., Vasconcelos-Moreno, M. P., Costa, L. G., Kunz, M., Brietzke, E., Quevedo, J., Salum, G., Magalhães, P. V., Kapczinski, F., & Kauer-Sant'Anna, M., (2015). Inflammatory markers in post-traumatic stress disorder: a systematic review, meta-analysis, and meta-regression. *The Lancet Psychiatry*, *2*(11), 1002-1012.

Pawełczyk, T., Grancow-Grabka, M., Kotlicka-Antczak, M., Trafalska, E., & Pawełczyk, A., (2016). A randomized controlled study of the efficacy of six-month supplementation with concentrated fish oil rich in omega-3 polyunsaturated fatty acids in first episode schizophrenia. *Journal of Psychiatric Research*, *73*, 34-44.

Pawełczyk, T., Grancow-Grabka, M., Trafalska, E., Szemraj, J., & Pawełczyk, A., (2017). Oxidative stress reduction related to the efficacy of n-3 polyunsaturated fatty acids in first episode schizophrenia: Secondary outcome analysis of the OFFER randomized trial. *Prostaglandins, Leukotrienes and Essential Fatty Acids*, *121*, 7-13.

Peet, M., Laugharne, J., Mellor, J., & Ramchand, C., (1996). Essential fatty acid deficiency in erythrocyte membranes from chronic schizophrenic patients, and the clinical effects of dietary supplementation. *Prostaglandins, Leukotrienes and Essential Fatty Acids*, *55*(1-2), 71-75.

Qiao, Y., Liu, C. P., Han, H. Q., Liu, F. J., Shao, Y., & Xie, B., (2020). No impact of omega-3 fatty acid supplementation on symptoms or hostility among patients with schizophrenia. *Frontiers in Psychiatry*, *11*, 312.

Ramsden, C. E., Zamora, D., Makriyannis, A., Wood, J. T., Mann, J. D., Faurot, K. R., MacIntosh, B. A., Majchrzak-Hong, S. F., Gross, J. R., & Courville, A. B., (2015). Diet-induced changes in n-3-and n-6-derived endocannabinoids and reductions in headache pain and psychological distress. *The Journal of Pain*, *16*(8), 707-716.

Rangel-Huerta, O. D., & Gil, A., (2018). Effect of omega-3 fatty acids on cognition: an updated systematic review of randomized clinical trials. *Nutrition Reviews*, *76*(1), 1-20.

Reeves, J. L., Otahal, P., Magnussen, C. G., Dwyer, T., Kangas, A. J., Soininen, P., Ala-Korpela, M., Venn, A. J., & Smith, K. J., (2017). DHA mediates the protective effect of fish consumption on new episodes of depression among women. *British Journal of Nutrition*, *118*(9), 743-749.

Reimers, A., & Ljung, H., (2019). The emerging role of omega-3 fatty acids as a therapeutic option in neuropsychiatric disorders. Ther Adv Psychopharmacol 9: 2045125319858901. *Therapeutic Advances in Psychopharmacology*, *9*, 1-18.

Ribeiro, B. M. M., Chaves Filho, A. J. M., da Silva Costa, D. V., de Menezes, A. T., da Fonseca, A. C. C., Gama, C. S., Neto, V. M., de Lucena, D. F., Vale, M. L., & Macêdo, D. S., (2019). N-3 polyunsaturated fatty acids and clozapine abrogates poly I: C-induced immune alterations in primary hippocampal neurons. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, *90*, 186-196.

Sánchez-Villegas, A., Álvarez-Pérez, J., Toledo, E., Salas-Salvadó, J., Ortega-Azorín, C., Zomeño, M. D., Vioque, J., Martínez, J. A., Romaguera, D., & Pérez-López, J., (2018). Seafood consumption, omega-3 fatty acids intake, and life-time prevalence of depression in the PREDIMED-plus trial. *Nutrients*, *10*(12), 2000.

Sarris, J., Murphy, J., Mischoulon, D., Papakostas, G. I., Fava, M., Berk, M., & Ng, C. H., (2016). Adjunctive nutraceuticals for depression: a systematic review and meta-analyses. *American Journal of Psychiatry*, *173*(6), 575-587.

Simopoulos, A. P., (2008). The importance of the omega-6/omega-3 fatty acid ratio in cardiovascular disease and other chronic diseases. *Experimental Biology and Medicine*, *233*(6), 674-688.

Sublette, M. E., Ellis, S. P., Geant, A. L., & Mann, J. J., (2011). Meta-analysis of the effects of eicosapentaenoic acid (EPA) in clinical trials in depression. *The Journal of Clinical Psychiatry*, *72*(12), 11703.

Swenne, I., Rosling, A., Tengblad, S., & Vessby, B., (2011). Omega-3 polyunsaturated essential fatty acids are associated with depression in adolescents with eating disorders and weight loss. *Acta Paediatrica*, *100*(12), 1610-1615.

Taha, A. Y., Cheon, Y., Ma, K., Rapoport, S. I., & Rao, J. S., (2013). Altered fatty acid concentrations in prefrontal cortex of schizophrenic patients. *Journal of Psychiatric Research*, *47*(5), 636-643.

Tang, W., Wang, Y., Xu, F., Fan, W., Zhang, Y., Fan, K., Wang, W., Zhang, Y., & Zhang, C., (2020). Omega-3 fatty acids ameliorate cognitive dysfunction in schizophrenia patients with metabolic syndrome. *Brain, Behavior, and Immunity*, *88*, 529-534.

Turk, H. F., & Chapkin, R. S., (2013). Membrane lipid raft organization is uniquely modified by n-3 polyunsaturated fatty acids. *Prostaglandins, Leukotrienes and Essential Fatty Acids*, *88*(1), 43-47.

Tyagi, E., Agrawal, R., Zhuang, Y., Abad, C., Waschek, J. A., & Gomez-Pinilla, F., (2013). Vulnerability imposed by diet and brain trauma for anxiety-like phenotype: implications for post-traumatic stress disorders. *PLoS One*, *8*(3), e57945.

Virtanen, J. K., Siscovick, D. S., Lemaitre, R. N., Longstreth Jr, W. T., Spiegelman, D., Rimm, E. B., King, I. B., & Mozaffarian, D., (2013). Circulating omega-3 polyunsaturated fatty acids and subclinical brain abnormalities on MRI in older adults: the cardiovascular health study. *Journal of the American Heart Association*, *2*(5), e000305.

Voigt, R. G., Mellon, M. W., Katusic, S. K., Weaver, A. L., Matern, D., Mellon, B., Jensen, C. L., & Barbaresi, W. J., (2014). Dietary docosahexaenoic acid supplementation in children with autism. *Journal of Pediatric Gastroenterology and Nutrition*, *58*(6), 715-722.

Williams, L., Kiecolt-Glaser, J., Horrocks, L., Hillhouse, J., & Glaser, R., (1992). Quantitative association between altered plasma esterified omega-6 fatty acid proportions and psychological stress. *Prostaglandins, Leukotrienes and Essential Fatty Acids*, *47*(2), 165-170.

Yui, K., Koshiba, M., Nakamura, S., & Kobayashi, Y., (2012). Effects of large doses of arachidonic acid added to docosahexaenoic acid on social impairment in individuals with autism spectrum disorders: a double-blind, placebo-controlled, randomized trial. *Journal of Clinical Psychopharmacology*, *32*(2), 200-206.

INVESTIGATION OF TOTAL AFLATOXIN LEVELS IN PESTILS CONSUMED IN ELAZIĞ

PELİN DEMİR[1], GÜLÜMSER AKYOL [1], YASİN BAYKALIR [2], BAHRİ PATIR

[1]Arş. Gör. Dr., Department of Food Hygiene and Technology, Faculty of Veterinary Medicine, Firat University,

0000-0002-0824-1672

[1]Veteriner Hekim, Department of Food Hygiene and Technology, Faculty of Veterinary Medicine, Firat University,

0009-0004-0637-9784

[2]Doç. Dr., Department of Biostatistics, Faculty of Veterinary Medicine,

Balikesir University,

0000-0002-9248-6065

[3]Prof. Dr., Department of Food Hygiene and Technology, Faculty of Veterinary Medicine, Bingol University,

0000-0001-5933-9971

Abstract

This study was conducted to investigate the presence of aflatoxin (AF) in pestils offered for sale in Elazig. In this study, 50 pestil samples (grape, mulberry, apricot, and plum pestil) obtained from different sales points in Elazig were analyzed. The 8031 Veratox® HS Quantitative Aflatoxin High Sensitivity Test, total aflatoxin kit, and high-quality monochromator-based UV/VIS spectrophotometer were used for aflatoxin determination. The average total aflatoxin values of the analyzed pestil samples were 1.812 ± 0.046 µg/kg in grape samples, 1.725 ± 0.024 µg/kg in mulberry samples, 1.594 ± 0.081 µg/kg in apricot samples and 1.238 ± 0.068 µg/kg in plum samples. Total aflatoxin values were highest in grape pulp (2.040 µg/kg) and lowest in plum pulp (0.840 µg/kg). In conclusion; aflatoxin values obtained from all pestil samples were below the maximum limits reported in the Turkish Food Codex (TGK) Contaminants Regulation, but it is important for food safety and public health to comply with hygiene conditions at all stages from production to consumption of traditional products such as pestil, and to sell the products in appropriate packaging instead of selling them openly.

Keywords: Aflatoxin, Pestil, Public health, Traditional product, UV/VIS spectrophotometer.

*This study was supported by Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) under the Grant Number 1919B012216927. The authors thank to TUBITAK for their supports

THE RELATIONSHIP BETWEEN MAGNESIUM AND COGNITIVE HEALTH

MAGNEZYUM VE KOGNİTİF SAĞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

ŞEMSİ GÜL YILMAZ[1], EMRE ADIGÜZEL[2]

[1]Doktor Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü,

0000-0002-2825-7401

[2]Doktor Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü,

0000-0002-9041-8990

Özet

Magnezyum (Mg), normal beyin fonksiyonlarını ve dolayısıyla kognitif sağlığı sürdürmek için çok çeşitli fizyolojik faaliyetlerde yer alan temel bir besindir. Günümüze kadar, Mg'nin vücutta 600'den fazla enzimatik reaksiyon için bir kofaktör olduğu kabul edilmiştir. Daha da önemlisi, Mg eksikliği, kardiyovasküler hastalıklar ve Alzheimer hastalığı (AD) dahil olmak üzere demansla ilişkili çeşitli hastalıkların patogenezinde rol oynamaktadır. Dünya genelinde yaşlı nüfusu her geçen gün artış göstermektedir. Yaşlanmanın artmasıyla birlikte, demans gibi kognitif sağlığı direkt etkileyen hastalıkların insidans ve prevalanslarının global olarak çok hızlı bir şekilde artması beklenmektedir. Yapılan çalışmalar demansla ilişkili hastalıkların düşük Mg seviyeleri ile ilişkili olduğunu ve diyetle Mg alımının kognitif sağlığı iyileştirebileceğini göstermektedir. Birçok çalışma, Mg iyonlarının kalsiyum (Ca) aşırı yüklenmesini engellemek için doğal bir Ca^{2+} blokerı olarak hareket ettiğini ve N-metil-D-aspartat reseptörlerini ve nöronal aşırı aktivasyonu inhibe ederek AD'nin seyrini gerilettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca Mg iyonları, yaşa bağlı kronik hastalıkların gelişiminde rol oynayan pro-inflamatuar sitokinleri ve oksidatif stresi azaltarak glial hücre aracılı nöroinflamasyonu engelleyebilmektedir. Dolayısıyla, Mg'nin nörolojik hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için önemli bir stratejik hedef olabileceği ve hatta optimal Mg dengesinin sağlanmasının kognitif sağlığın korunması ve artırılmasında yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, Mg ile kognitif sağlık arasındaki ilişkiyi daha net anlamak ve aydınlatmak amacıyla bu alandaki son gelişmelerin vurgulanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Beslenme, magnezyum, kognitif sağlık

Abstract

Magnesium (Mg) is an essential nutrient involved in a wide range of physiological activities to maintain normal brain function and thus cognitive health. To date, Mg has been recognized as a cofactor for more than 600 enzymatic reactions in the body. More importantly, Mg deficiency is implicated in the pathogenesis of several dementia-related diseases, including cardiovascular diseases and Alzheimer's disease (AD). Worldwide, the elderly population is increasing day by day. With increasing aging, the incidence and prevalence of diseases that directly affect cognitive health, such as dementia, are expected to increase rapidly globally. Studies have shown that dementia-related diseases are associated with low Mg levels and that dietary Mg intake may improve cognitive health. Many studies have demonstrated that Mg ions act as a natural Ca^{2+} blocker to prevent calcium (Ca) overload and regress the course of AD by inhibiting N-methyl-D-aspartate receptors and neuronal overactivation.

In addition, Mg ions may inhibit glial cell-mediated neuroinflammation by reducing pro-inflammatory cytokines and oxidative stress, which play a role in the development of age-related chronic diseases. Therefore, it is thought that Mg may be an important strategic target for the prevention and treatment of neurological diseases and even providing optimal Mg balance may help to maintain and improve cognitive health. In this study, we aimed to emphasize the recent advances in this field in order to better understand and elucidate the relationship between Mg and cognitive health.

Keywords: Nutrition, magnesium, cognitive health

1. GİRİŞ

Yaşlı yetişkinlerde ulusal ve global düzeyde önde gelen bir engellilik ve ölüm nedeni olan kognitif bozukluklar, bilişsel yetenekleri, hafızayı, davranışları ve günlük aktiviteleri gerçekleştirme becerilerini etkileyen bir grup semptom olarak tanımlanmaktadır (Xu ve ark., 2018). Dünya genelinde yüz milyondan fazla insanı etkilemekte ve küresel nüfusun yaşlanması nedeniyle 2030 yılına kadar bakım maliyetinin 2 trilyon doları aşacağı tahmin edilerek yaygınlığın 150 milyona yükseleceği öngörülmektedir (WHO, 2021). Demans başta olmak üzere bilişsel hastalıkların önemli sosyal ve ekonomik etkisini göz önünde bulundurarak, önlenmeyi desteklemek için hızlıca kanıta dayalı stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bilişsel gerileme ve demans için iyi belirlenmiş değiştirilebilir risk faktörleri arasında yaşam tarzı faktörleri (yetersiz ve dengesiz beslenme, sigara ve alkol kullanımı, sedanter yaşam), vasküler risk faktörleri, depresyon ve psikososyal stres yer almaktadır (Livingston ve ark., 2020). Mg da dahil olmak üzere elektrolitler, nörolojik işleyiş ve belirtilerdeki kritik rolleri nedeniyle potansiyel risk faktörleri olarak dikkat çekmiştir (Ma ve ark., 2021). Mg vücutta en çok bulunan dördüncü katyondur ve hücresel ve organ fonksiyonlarını sürdürmek için gerekli bir elektrolittir (Jahnen-Dechent ve Ketteler, 2012). Kan-beyin bariyerini geçebilen bir molekül olarak, nöronal olgunlaşma ve merkezi sinir sisteminin işleyişinde kilit bir rol oynamaktadır (Yamanaka ve ark., 2019). Mg ve beyin sağlığını birbirine bağlayan yolaklar halen net değildir. Birkaç varsayılan mekanizma arasında oksidatif stres ve enflamasyonun önlenmesi yoluyla kan-beyin bariyerinin bütünlüğünün korunması, miyelin kılıflarının ve miyelinli aksonların korunması ve N-metil-D-aspartat reseptör aktivitesini ve aşırı Ca akışını inhibe ederek eksitotoksik hasarın hafifletilmesi yer almaktadır (Shadman ve ark., 2019). Hayvan modelli çalışmalarda, diyetle alınan Mg eksikliği hipokampüse bağlı hafızayı bozarken, Mg iyonlarının ağızdan ve direkt beyne verilmesinin nöroinflamasyonu azalttığı, sinaptik kaybı önlediği ve öğrenme ve hafıza işlevlerini iyileştirdiği gösterilmiştir (Serita ve ark., 2019). Mg ve bilişsel sağlık üzerine yapılan insan çalışmalarından elde edilen kanıtlar tartışmalıdır. NHANES 2011-2014'ten 60 yaş üstü 2466 yaşlı yetişkin üzerinde yapılan kesitsel bir çalışmada, daha yüksek Mg alımı (hem diyet hem de takviyelerden) daha yüksek Rakam Sembolü Değiştirme Testi puanı ile ilişkilendirilmiştir (Peeri ve ark., 2021). Diğer kesitsel analizlerde, daha yüksek diyet Mg alımının, daha düşük hafif bilişsel bozukluk (MCI) oranlarıyla ilişkili olduğu bildirilmiştir. Ortalama diyet Mg alımı 222 mg/gün olan 612 Çinli yetişkinlerde (55 yaş) yapılan bir çalışmada, özellikle kadınlar arasında en düşük çeyreğe kıyasla en yüksek çeyreğin koruyucu olduğu bulunmuştur (Gao ve ark., 2024). Ancak, ileriye dönük uzun vadeli kohortlardan elde edilen sonuçlar karışıktır ve bazı çalışmalar diyetle alınan Mg ile demans arasında net bir ilişki olmadığını, hatta tersi eğilimler olduğunu da göstermiştir (Takeuchi ve Kawashima, 2023 ve Luo ve ark., 2022).

Yakın zamanda 21 vaka-kontrol çalışmasının meta-analizi, AD olan hastalarda serum ve plazmadaki Mg konsantrasyonunun sağlık kontrollerine kıyasla daha düşük olduğunu göstermiştir, ancak beyin omurilik sıvısındaki (BOS) Mg seviyesi için farkın anlamlı olmadığı bildirilmiştir. Bu sonuç, sağlıklı kontrollere kıyasla AD hastalarında BOS'ta ve saçta daha

düşük Mg konsantrasyonları olduğunu, fakat serumda bir değişiklik olmadığını gösteren 13 kesitsel çalışmanın meta-analizinden farklıdır (Veronese ve ark., 2016). Bu 2 çalışma, kesitsel ve vaka-kontrol çalışmalarıyla sınırlıdır ve diyet ve takviyelerden alınan Mg'nin ayrı ayrı bilişsel sonuçlar üzerindeki etkileri incelenmemiştir. Mg eksikliğinin birçok sağlık durumu için değiştirilebilir bir risk faktörü olduğu göz önüne alındığında, bilişsel hastalıkların önlenmesi stratejilerini belirlemede kritik bir rol oynayabileceği düşünülmektedir (Gröber ve ark., 2015). Bu çalışmanın amacı, literetürdeki Mg ve kognitif sağlık ile ilgili yapılmış çalışmalardan elde edilen bulguları gözden geçirerek yetişkinlerde Mg'nin (takviyeler, diyet alımı ve biyobelirteçler) çeşitli bilişsel sonuçlarla ilişkilerini değerlendirmektir.

1.1. Randomize Kontrollü Çalışmalar

Mg takviyelerinin bilişsel test skorları üzerindeki etkilerini araştıran üç çift kör randomize kontrollü çalışma (RKÇ) olduğu tespit edilmiştir. Ni ve ark.'nın (2023) meme kanseri geçiren 18-70 yaş arası kadın hastalarla yaptığı çalışmada, 34 katılımcıya 12 haftalık Mg-L-treonat (1,2 g/gün, 91,8 mg Mg içeren) takviyesi, 6 aylık takipte plasebo grubu ile karşılaştırıldığında, Bilişsel Durum için Telefon Görüşmesi ile ölçülen bilişsel işlevi iyileştirmediği bildirilmiştir. Ancak, bu çalışmada diğer çalışmalara kıyasla düşük doz Mg kullanılmış ve başlangıçtaki Mg seviyesi ile diyetle alınan Mg kaynakları bildirilmemiştir. Zhu ve ark.'nın (2020) yaptığı bir çalışmada, 40-85 yaş arası 123 yetişkini içeren Kişiselleştirilmiş Kolorektal Kanser Önleme Çalışması içinde katılımcılar gruplara ayrılmıştır. Mg glisinat (Mgg) grubundaki katılımcılar, Ca:Mg alım oranını 2.3'e düşürmek için ortalama Mg dozu 216,5 mg/gün olarak belirlenmiştir. 12 haftalık takipten sonra, Mgg grubunun Montreal Bilişsel Değerlendirme (MoCA) skorunda plasebo grubuna kıyasla daha büyük bir artış olduğu, ancak bu etkinin 65 yaş üstü katılımcılarda zayıf kaldığı bildirilmiştir. Başka bir RKÇ'de, karaciğer sirozu tanısı almış 22 yetişkinde, 8 hafta boyunca ağızdan 520 mg/gün Mg oksit (MgO) alan katılımcılar, çalışmanın sonunda plasebo grubundan daha yüksek ortalama uzun süreli bellek puanına sahip olduğu bulunmuştur. Hem Mg takviyesi verilen hem de plasebo grupları başlangıca kıyasla MoCA skorunda iyileşme göstermiş, ancak hatırlama belleği skorunda bir değişim olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada ayrıca saat tamamlama testi, rakam aralığı ve Lowenstein Mesleki Bilişsel Değerlendirme testi kullanılarak bilişsel işlevler ölçülmüş, ancak istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır (Cohen-Hagai ve ark., 2018).

1.2. Kohort Çalışmalar

Altı adet prospektif kohort çalışması, diyetle Mg alımı ve bilişsel bozukluk riski arasındaki ilişkileri araştırmıştır, bunlar arasında yalnızca bir çalışma ek olarak hem diyet hem de takviyeden alınan toplam Mg miktarı için sonuç bildirmiştir (Lo ve ark., 2019). Bu çalışmalara bakıldığında; 116 ila 508 mg/gün arasında değişen diyet Mg alımının, Çin ve Japonya'daki popülasyonlarda nispeten daha düşük, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki popülasyonlarda ise daha yüksek olduğu bulunmuştur (Luo ve ark., 2022 ve Takeuchi ve Kawashima, 2023). Birleşik Krallık Biobank'ından sadece bir çalışmada 400 mg/gün'ün üzerinde Mg alındığı rapor edilmiştir (Takeuchi ve Kawashima, 2023).

Kohort çalışmalardan beşinde diyetle Mg alımı ile tüm nedenlere bağlı demans arasındaki ilişki değerlendirilmiş ve kohort çalışmalar arasında tutarsız sonuçlar olduğu bildirmiştir (Lo ve ark., 2019 ve Luo ve ark., 2022). Bir çalışmada, 11 yıldan uzun süre takip edilen 161.376 yetişkinde (ortalama yaş 58,6 yıl) ve Kadın Sağlığı Girişimi Hafıza çalışmasından ortalama 9,6 yıl takip edilen 6473 kadın yetişkinde (ortalama yaş 70,1 yıl) Mg ile kognitif sağlık arasında net bir ilişki bulunmamıştır (Kimura ve ark., 2022 ve Lo ve ark., 2019). Bununla birlikte, 60 yaş üstü 1000 Japon yetişkinin katıldığı Hisayama Çalışması verilerinin kullanıldığı 2 analizde, daha yüksek diyetle Mg alımı sırasıyla 17 ve 24 yıllık takipler sonrasında daha düşük demans riskiyle

ilişkilendirildiği sonucuna varılmıştır (Ozawa ve ark., 2012). Diyetle alınan Mg'yi farklı şekillerde kategorize etmelerine rağmen (1000 kcal başına Mg alımının cinsiyete özgü çeyrekleri veya Mg alımının çalışmaya özgü çeyrekleri/gün), her iki çalışmada da en düşük demans riski, 150 mg/gün'ün altındaki en düşük çeyrekle karşılaştırıldığında, Mg alımının yaklaşık 180 mg/gün olan üçüncü çeyrekte gözlemlenmiştir. Buna karşılık, Şangay Yaşlanma çalışmasından 1516 yaşlı Çinli yetişkinde (ortalama yaş 71,1 yıl) daha yüksek diyet Mg'si (>268 mg/gün) daha düşük Mg (<202 mg/gün) alımına kıyasla daha yüksek demans riski ile ilişkilendirilmiştir (Luo ve ark., 2022). İki çalışmada, Hisayama çalışması verileri kullanılarak AH ve vasküler demans (VaD) ile ilgili sonuçlar bildirilmiştir (Kimura ve ark., 2022 ve Ozawa ve ark., 2012). Her iki çalışmada da diyetle Mg alımı ile AH arasında U şeklinde bir ilişki gözlemlenmiş, en düşük risk üçüncü çeyrekte yani ~180mg/gün alımın olduğu grupta tespit edilmiştir. Buna ek olarak, her iki çalışmada da daha yüksek diyet Mg'nin daha düşük VaD riskiyle ilişkili olma eğiliminde olduğu, ancak Ozawa ve ark.'nın (2012) çalışmasında bu ilişkinin daha güçlü olduğu bulunmuştur [en yüksek çeyreklik (196 mg/L) ile en düşük çeyreklik (147 mg/L)]. Cherbuin ve ark.'nın (2014) çalışmasında, 60-64 yaş arası 1406 Avustralyalı yetişkinde 8 yıl boyunca takip edilen yüksek diyet Mg'nin düşük MCI riski ile doğrusal pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Lo ve ark.'nın (2019) çalışması 6473 kadın üzerinde diyet ve takviye olarak alınan >323 mg / gün toplam Mg alımının <170mg / gün doz ile karşılaştırıldığında da benzer bir ilişki bulunmuştur.

Takviye edilen MgO'nun tüm nedenlere bağlı demans riski ve alt tipleri ile ilişkisini 50 yaşındaki 6188 Tayvanlı yetişkin arasında araştıran bir retrospektif kohort çalışmasına göre, MgO kullananların kullanmayanlara kıyasla tüm nedenlere bağlı demans riski daha düşük olduğu ve bu etkinin uzun süreli kullanıcılar arasında daha güçlü olduğu bildirilmiştir (Tzeng ve ark., 2018).

1.3. Magnezyum ve Demans

Çok sayıda çalışma Mg ile bilişsel işlevler arasında bir ilişki olduğunu ve artan Mg seviyesinin hafıza işlevini iyileştirdiğini göstermektedir (Veronese ve ark., 2016). Wilmott ve ark. (2016) 100 ve 200 mg/kg Mg klorürün i.p. uygulamasının, inhibitör kaçınma eğitimi deneyinde ratlarda zararlı uyaranlara karşı hafızayı geliştirdiğini bulmuştur. Lamhot ve ark. (2015) iki yönlü mekik kutusundan kaçınma deneyinde, ratlarda gebelik sırasında i.p. 270 mg/kg Mg sülfat uygulamasının, yavrularda lipopolisakkaritin neden olduğu öğrenme yeteneğindeki bozulmayı iyileştirdiğini bildirmiştir. Slutsky ve ark. (2010) Mg klorür veya Mg sülfat içeren su uygulamasının beynin Mg içeriğini artırmada etkili olmadığını ve dolayısıyla öğrenme ve hafızayı iyileştirmediğini göstermiştir. Bununla birlikte, Mg -L-treonat içeren suyun uzun süreli uygulaması beynin Mg içeriğini artırmada etkili olduğu ve ratlarda uzamsal öğrenme belleğini ve çalışma belleğini geliştirdiğini bildirmiştir. Buna ek olarak, Abumaria ve ark. (2011) beyindeki Mg seviyelerini artırmak için Mg-L-treonat kullanmanın ratlarda korku hafızasını geliştirdiğini bulmuştur. Buna paralel olarak, Bardgett ve ark. (2005) Mg eksikliğinin farelerde korku belleğini azalttığını bulmuştur. Bu çalışmalar birlikte, Mg'nin öğrenme ve hafıza işlevlerinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Hayvan çalışmaları yüksek beyin omurilik sıvısı Mg iyonu konsantrasyonunun sinaptik plastisite ve hafıza fonksiyonu için gerekli olduğunu göstermektedir. Hayvanlarda Mg alımının artırılması beyin omurilik sıvısı Mg iyonu konsantrasyonunu yükseltir, sinaptik plastisite ile ilişkili proteinleri artırarak, uzamsal bellek işlevini geliştirir ve yaşa bağlı bellek gerilemesini önlemektedir (Slutsky ve ark., 2010). Histopatolojik çalışmalar uzun süreli Mg alımının ratlarda hipokampal bölgedeki sinaptik yoğunluğu artırdığını ve Mg bileşikleri verilen farelerde hipokampal bölgedeki sinaptik yoğunluğun Mg verilmeyen kontrol grubuna kıyasla artarak vahşi tip farelerdeki seviyelere yaklaştığını göstermektedir (Danysz ve Parsons, 2003). Mg

tedavi grubundaki farelerin hayatta kalma sürelerinin de uzamış olduğu ve kontrol farelerindekine benzer hale geldiği belirtilmiştir. Bu çalışmalar, Mg takviyesi tedavisinin hafıza bozukluğu semptomlarını iyileştirebileceğini ve hayatta kalma süresini uzatabileceğini göstermektedir. Klinik çalışma sonuçları tutarlı bir şekilde, Mg takviyesinin demans hastalarında bilişsel işlevleri iyileştirdiğini bulmuştur (Ozturk ve Cilliler, 2006).

Mg eksikliği, AD, Parkinson hastalığı (PH), amiyotrofik lateral skleroz, kronik alkolizm ve Huntington hastalığı gibi demansla ilişkili birçok klinik durumda yaygındır. Kronik alkol zehirlenmesinde hipomagnezemi insidansı %25-%86'dır ve dokulardaki Mg içeriği de azalmaktadır. Ayrıca, PH ve AD hastalarında beyin Mg seviyesi kontrollere kıyasla önemli ölçüde azalmıştır (Veronese, ve ark., 2016).

Mg eksikliği bozulmuş emilim, anormal dağılım ve artmış atılımdan kaynaklanabilmektedir. Mg takviyesi tedavisi, levodopa alan PH hastalarında geçiş fenomenini önemli ölçüde hafifletmekte ve Wilson hastalığında kontrol edilmesi zor zihinsel semptomları iyileştirmektedir. Ayrıca, düşük Mg demans hastalarında metabolik bozukluğa yol açabilmektedir. Yasui ve ark. (1992) düşük Mg içeren diyetin demans hastalarında paratiroid hormon salgısının baskılanmasına yol açtığı sonucuna varmışlardır.

VD için risk faktörleri, hipertansiyon, diyabet, dislipidemi, miyokard enfarktüsü, sigara, aşırı alkol tüketimi ve hemodinamik değişiklikler gibi birçok kardiyovasküler hastalık için olanlara benzerdir. Bu hastalıkların çoğunda Mg eksikliği mevcuttur. Mg eksikliği plazma lipid peroksidasyonunu artırmakta, çeşitli enzim bağımlı olan ve olmayan antioksidanları azaltmakta ve kritik bir antioksidan olan hücre içi glutatyon (GSH) seviyelerini düşürmektedir (Bayer ve ark., 2006). Bu değişiklikler oksidatif hasara karşı sistemik kırılganlığı artırmaktadır. İskemik serebrovasküler hastalığı olan hastaların eritrosit membranı içindeki ve dışındaki Mg seviyelerinin azaldığı bildirilmekte ve epidemiyolojik çalışmalar, içme suyunda düşük Mg seviyeleri olan bölgelerde kardiyovasküler hastalık insidansının, içme suyunda yüksek Mg seviyeleri olan bölgelere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kirkland ve ark., 2018). Bu durum, iskemik serebrovasküler hastalığın doğrudan Mg eksikliği ile ilişkili olabileceğini ve VD ile Mg eksikliği arasında bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir.

Andrasi ve ark. (2000) yaş ortalaması 70 olan 20 normal deneğin beyin dokusundaki ortalama Mg içeriğini ölçmek için atomik emisyon spektroskopisi ve kütle spektrometresi kullanmıştır. Normal insan beyin dokusundaki Mg dağılımının tek tip olmadığını, ancak her iki serebral hemisferde de aynı olduğunu bulmuşlardır. Araştırmacılar ayrıca Mg konsantrasyonlarının AD hastalarında kontrollere kıyasla çeşitli beyin bölgelerinde önemli ölçüde daha düşük olduğunu ve bunun da Mg eksikliği ile AD arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Bir başka çalışmada, lenfositlerdeki Mg seviyelerinin, aynı yaştaki kontrol denekleriyle karşılaştırıldığında, AD hastalarında önemli ölçüde daha düşük olduğu gösterilmiştir (Borella ve ark., 1990). Çilliler ve ark. (2008) 37 AD hastasında plazma Mg seviyelerinin demansın şiddetiyle ilişkili olduğu ve şiddetli hastalığı olanlarda Mg seviyelerinin daha düşük olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak bazı çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Gerhardsson ve ark. (2009) AD hastalarında beyin omurilik sıvısı ve plazmadaki Mg seviyelerini kütle spektrometresi ile ölçmüşler ve sonuçta kontrol grubu ile arasında anlamlı bir fark olmadığını bildirmişlerdir.

Son çalışmalar, hücre içi Mg içeriği ile amiloid öncü protein bölünme ürünlerinin seviyeleri arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Yüksek hücre içi Mg, amiloid öncüllerinin a-sekretaz aracılı bölünmesini teşvik ederek temizlenmek üzere membrana bağlı fragmanlar oluştururken, düşük hücre içi Mg amiloid salgılanmasını artırmaktadır. Bu sonuçlar, amiloid

öncülünün metabolik işlenmesinin Mg konsantrasyonu tarafından düzenlendiğini ve yüksek Mg'nin a-sekretaz bölünme yolunu desteklediğini göstermektedir. *İn-vivo* çalışmalar, ileri glikasyon son ürünleri reseptörünün (RAGE) amiloid-b'nin (Ab) kandan beyne akışı için kritik önem taşıdığını (Deane ve ark., 2003) düşük yoğunluklu lipoprotein reseptörüyle ilişkili protein- 1'in (LRP1) ise Ab'yi beyinden kan-beyin bariyerine (BBB) taşıyan bir hücre yüzeyi temizleme reseptörü olduğunu göstermektedir (Kanekiyo ve ark., 2012). Zhu ve ark. (2018) Mg'nin Ab'nin LRP1 aracılı temizlenmesini kolaylaştırdığını ve Ab akışı için BBB'nin geçirgenliğini azalttığını göstermiştir. Bu bulgular, Mg takviyesinin sadece Ab'nin temizlenmesini artırarak değil, aynı zamanda NMDA reseptör aktivitesini inhibe ederek de sinir hücrelerini koruduğunu göstermektedir.

Klinik çalışmalar demanslı hastaların %90'ının hastalık sırasında bir veya daha fazla psikiyatrik belirti gösterdiğini, bunların en sık depresyon ve uyku bozuklukları, ardından anksiyete ve deliryum olduğunu ortaya koymaktadır (Okumoto ve ark., 1998). Son çalışmalar demansta depresyon gelişiminin beyin hücrelerindeki Ca iyonlarının konsantrasyonundaki artışla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Çeşitli çalışmalar serumdaki düşük Mg konsantrasyonlarının depresyonla ilişkili olduğunu göstermektedir (Botturi ve ark., 2020). Mg doğal bir Ca antagonisti olduğundan, depresyon tedavisinde terapötik potansiyele sahip olabilmektedir. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda depresyon hastalarında daha yüksek Mg konsantrasyonları tespit edilerek ters bulgular olduğu da bildirilmiştir (Phelan ve ark., 2018). Mg seviyelerinin depresyonun patogenezinde doğrudan rol oynayıp oynamadığını ve Mg konsantrasyonlarının patofizyolojik koşullarda nasıl değiştiğini açıklığa kavuşturmak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mg iyonu sinir sistemindeki çeşitli fizyolojik ve biyokimyasal reaksiyonlar için gereklidir ve fizyolojik plazma Mg iyonu konsantrasyonları genellikle 0,70-1,10 mmol/L gibi dar bir aralıkta tutulmalıdır. Hem deney hem de klinik çalışmalar Mg'nin demans patogenezinde rol oynadığını ve nöronal hasarı ve enfarktüs boyutunu azaltarak ve de demans tedavisinde kullanılan ilaçlarla sinerjik etki göstererek nöroprotektif bir etkiye sahip olabileceğini düşündürmektedir. Hipermagnezemide serum Mg 1,25 mmol/L'den yüksektir, bunun nedeni Mg alımının böbreklerden atılım kapasitesini aşması veya Mg atılımını azaltan böbrek fonksiyon bozukluğudur. Hipomagnezemide sinir uçlarında sinir iletimi ve asetilkolin salınımı engellenir. Ayrıca nöromüsküler kavşakta impuls iletimini de bozar. Bununla birlikte, Mg'nin renal regülasyonu nedeniyle hipomagnezemi klinik uygulamada nadir görülmektedir. Bununla birlikte, böbrek yetmezliği veya Mg preparatlarının yoğun intravenöz kullanımı ve Mg takibinin ihmal edilmesinin sonuçları ciddi olabilmektedir. Ayrıca, sinyal yolaklarının karmaşıklığı nedeniyle, Mg'nin etki alanları tam olarak anlaşılamamıştır. Bu nedenle terapötik kullanım için en uygun Mg konsantrasyonunu ve dozajını ortaya çıkarmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

3. KAYNAKLAR

Abumaria, N., Yin, B., Zhang, L., Li, X. Y., Chen, T., Descalzi, G., Liu, G. (2011). Effects of elevation of brain magnesium on fear conditioning, fear extinction, and synaptic plasticity in the infralimbic prefrontal cortex and lateral amygdala. *Journal of Neuroscience*, *31*(42), 14871-14881.

Andrasi, E., Igaz, S., Molnár, Z., Mako, S. (2000). Disturbances of magnesium concentrations in various brain areas in Alzheimer's disease. *Magnesium research*, *13*(3), 189-196.

Bardgett, M. E., Schultheis, P. J., McGill, D. L., Richmond, R. E., Wagge, J. R. (2005). Magnesium deficiency impairs fear conditioning in mice. *Brain research*, *1038*(1), 100-106.

Bayer, K. U., LeBel, É., McDonald, G. L., O'Leary, H., Schulman, H., De Koninck, P. (2006). Transition from reversible to persistent binding of CaMKII to postsynaptic sites and NR2B. *Journal of Neuroscience*, *26*(4), 1164-1174.

Borella, P., Giardino, A., Neri, M., Andermarker, E. (1990). Magnesium and potassium status in elderly subjects with and without dementia of the Alzheimer type. *Magnesium Research*, *3*(4), 283-289.

Botturi, A., Ciappolino, V., Delvecchio, G., Boscutti, A., Viscardi, B., Brambilla, P. (2020). The role and the effect of magnesium in mental disorders: a systematic review. *Nutrients*, *12*(6), 1661.

Cherbuin, N., Kumar, R., Sachdev, P. S., Anstey, K. J. (2014). Dietary mineral intake and risk of mild cognitive impairment: the PATH through life project. *Frontiers in aging neuroscience*, *6*, 4.

Cohen-Hagai, K., Feldman, D., Turani-Feldman, T., Hadary, R., Lotan, S., Kitay-Cohen, Y. (2018). Magnesium deficiency and minimal hepatic encephalopathy among patients with compensated liver cirrhosis. *Isr. Med. Assoc. J*, *20*, 533-538.

Çilliler, A. E., Öztürk, Ş., Özbakır, Ş. (2008). Serum magnesium level and clinical deterioration in Alzheimer's disease. *Gerontology*, *53*(6), 419-422.

Danysz, W., Parsons, C. G. (2003). The NMDA receptor antagonist memantine as a symptomatological and neuroprotective treatment for Alzheimer's disease: preclinical evidence. *International journal of geriatric psychiatry*, *18*(S1), S23-S32.

Deane, R., Du Yan, S., Submamaryan, R. K., LaRue, B., Jovanovic, S., Hogg, E., Zlokovic, B. (2003). RAGE mediates amyloid-β peptide transport across the blood-brain barrier and accumulation in brain. *Nature medicine*, *9*(7), 907-913.

Gao, X., Sun, Y., Huang, X., Zhou, Y., Zhu, H., Li, Q., Ma, Y. (2024). Adequate dietary magnesium intake may protect females but not males older than 55 years from cognitive impairment. *Nutritional Neuroscience*, *27*(2), 184-195.

Gerhardsson, L., Blennow, K., Lundh, T., Londos, E., Minthon, L. (2009). Concentrations of metals, β-amyloid and tau-markers in cerebrospinal fluid in patients with Alzheimer's disease. *Dementia and geriatric cognitive disorders*, *28*(1), 88-94.

Gröber, U., Schmidt, J., Kisters, K. (2015). Magnesium in prevention and therapy. *Nutrients*, *7*(9), 8199-8226.

Jahnen-Dechent, W., Ketteler, M. (2012). Magnesium basics. *Clinical kidney journal*, *5*(Suppl_1), i3-i14.

Kanekiyo, T., Liu, C. C., Shinohara, M., Li, J., Bu, G. (2012). LRP1 in brain vascular smooth muscle cells mediates local clearance of Alzheimer's amyloid-β. *Journal of Neuroscience*, *32*(46), 16458-16465.

Kimura, Y., Yoshida, D., Ohara, T., Hata, J., Honda, T., Hirakawa, Y., Ninomiya, T. (2022). Long-term association of vegetable and fruit intake with risk of dementia in Japanese older adults: the Hisayama study. *BMC geriatrics*, *22*(1), 257.

Kirkland, A. E., Sarlo, G. L., Holton, K. F. (2018). The role of magnesium in neurological disorders. *Nutrients*, *10*(6), 730.

Lamhot, V. B., Khatib, N., Ginsberg, Y., Anunu, R., Richter-Levin, G., Weiner, Z., Beloosesky, R. (2015). Magnesium sulfate prevents maternal inflammation–induced impairment of learning ability and memory in rat offspring. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, *213*(6), 851-e1.

Livingston, G., Huntley, J., Sommerlad, A., Ames, D., Ballard, C., Banerjee, S., Mukadam, N. (2020). Dementia prevention, intervention, and care: 2020 report of the Lancet Commission. *The lancet*, *396*(10248), 413-446.

Lo, K., Liu, Q., Madsen, T., Rapp, S., Chen, J. C., Neuhouser, M., Liu, S. (2019). Relations of magnesium intake to cognitive impairment and dementia among participants in the Women's Health Initiative Memory Study: a prospective cohort study. *BMJ open*, *9*(11), e030052.

Luo, J., Zhang, C., Zhao, Q., Wu, W., Liang, X., Xiao, Z., Ding, D. (2022). Dietary calcium and magnesium intake and risk for incident dementia: The Shanghai Aging Study. *Alzheimer's & Dementia: Translational Research & Clinical Interventions*, *8*(1), e12362.

Ma, L. Z., Wang, Z. X., Wang, Z. T., Hou, X. H., Shen, X. N., Ou, Y. N., Yu, J. T. (2021). Serum calcium predicts cognitive decline and clinical progression of Alzheimer's disease. *Neurotoxicity research*, *39*, 609-617.

Ni, Y., Deng, F., Yu, S., Zhang, J., Zhang, X., Huang, D., Zhou, H. (2023). A Randomized, Double-Blind, Placebo-Controlled Trial to Evaluate the Therapeutic Effect of Magnesium-L-Threonate Supplementation for Persistent Pain After Breast Cancer Surgery. *Breast Cancer: Targets and Therapy*, 495-504.

Okumoto, Y. O., Koyama, E., Matsubara, H., Nakano, T., Nakamura, R. (1998). Sleep improvement by light in a demented aged individual. *Psychiatry and clinical neurosciences*, *52*(2), 194-196.

Ozawa, M., Ninomiya, T., Ohara, T., Hirakawa, Y., Doi, Y., Hata, J., Kiyohara, Y. (2012). Self-Reported Dietary Intake of Potassium, Calcium, and Magnesium and Risk of Dementia in the J apanese: The H isayama Study. *Journal of the American Geriatrics Society*, *60*(8), 1515-1520.

Ozturk, S., Cilliler, A. E. (2006). Magnesium supplementation in the treatment of dementia patients. *Medical Hypotheses*, *67*(5), 1223-1225.

Peeri, N. C., Egan, K. M., Chai, W., Tao, M. H. (2021). Association of magnesium intake and vitamin D status with cognitive function in older adults: an analysis of US National Health and Nutrition Examination Survey (NHANES) 2011 to 2014. *European journal of nutrition*, *60*, 465-474.

Phelan, D., Molero, P., Martínez-González, M. A., Molendijk, M. (2018). Magnesium and mood disorders: systematic review and meta-analysis. *BJPsych open*, *4*(4), 167-179.

Serita, T., Miyahara, M., Tanimizu, T., Takahashi, S., Oishi, S., Nagayoshi, T., Kida, S. (2019). Dietary magnesium deficiency impairs hippocampus-dependent memories without changes in the spine density and morphology of hippocampal neurons in mice. *Brain Research Bulletin*, *144*, 149-157.

Shadman, J., Sadeghian, N., Moradi, A., Bohlooli, S., Panahpour, H. (2019). Magnesium sulfate protects blood–brain barrier integrity and reduces brain edema after acute ischemic stroke in rats. *Metabolic Brain Disease*, *34*, 1221-1229.

Slutsky, I., Abumaria, N., Wu, L. J., Huang, C., Zhang, L., Li, B., Liu, G. (2010). Enhancement of learning and memory by elevating brain magnesium. *Neuron*, *65*(2), 165-177.

Takeuchi, H., Kawashima, R. (2023). Nutrients and dementia: prospective study. *Nutrients*, *15*(4), 842.

Tzeng, N. S., Chung, C. H., Lin, F. H., Huang, C. F., Yeh, C. B., Huang, S. Y., Chien, W. C. (2018). Magnesium oxide use and reduced risk of dementia: a retrospective, nationwide cohort study in Taiwan. *Current Medical Research and Opinion*, *34*(1), 163-169.

Veronese, N., Zurlo, A., Solmi, M., Luchini, C., Trevisan, C., Bano, G., Rylander, R. (2016). Magnesium status in Alzheimer's disease: a systematic review. *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias®*, *31*(3), 208-213.

Wilmott, N., Zurlo, A., Solmi, M., Luchini, C., Trevisan, C., Bano, G., Rylander, R. (2016). Magnesium status in Alzheimer's disease: a systematic review. *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias®*, *31*(3), 208-213.

World Health Organization, Dementia [Internet] [Erişim Tarihi: 5 Eylül 2024]. Erişim Adresi: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/dementia , 2021.

Xu, J., Murphy, S. L., Kochanek, K. D., Bastian, B., Arias, E. (2018). Deaths: Final Data for 2016. *National vital statistics reports: from the Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics, National Vital Statistics System*, *67*(5), 1-76.

Yamanaka, R., Shindo, Y., Oka, K. (2019). Magnesium is a key player in neuronal maturation and neuropathology. *International journal of molecular sciences*, *20*(14), 3439.

Yasui, M., Ota, K. (1992). Serum concentrations of magnesium and parathyroid hormone in randomly selected hospital in-patients and out-patients, and in in-patients with dementia. *Journal of international medical research*, *20*(4), 313-322.

Zhu, D., Su, Y., Fu, B., Xu, H. (2018). Magnesium reduces blood-brain barrier permeability and regulates amyloid-β transcytosis. *Molecular neurobiology*, *55*, 7118-7131.

Zhu, X., Borenstein, A. R., Zheng, Y., Zhang, W., Seidner, D. L., Ness, R., Dai, Q. (2020). Ca: Mg ratio, APOE cytosine modifications, and cognitive function: results from a randomized trial. *Journal of Alzheimer's disease*, *75*(1), 85-98.

COMPARISON OF THE EFFECTS OF ONLINE GAMES, COLD APPLICATIONS AND PLACEBO IN REDUCING PAIN IN CHILDREN UNDERGOING ORTHOPEDIC AND TRAUMATOLOGY SURGERY

ORTOPEDİ ve TRAVMATOLOJİ AMELİYATI GEÇİREN ÇOCUKLARDA AĞRININ AZALTILMASINDA ÇEVRİMİÇİ OYUN, SOĞUK UYGULAMA ve PLASEBONUN ETKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İLKE KARABIYIK DEMİR[1], BİRSEN MUTLU[2], OSMAN NURİ ÖZYALVAÇ[3]

[1]Hemşire, Metin Sabancı Baltalimanı Kemik Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Sağlık Bakım Hizmetleri Birim Sorumlusu,

https://orcid.org/0000-0002-3639-1176

[2]Doçent Doktor, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Florence Nightingale Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı,

https://orcid.org/0000-0002-8708-984X

[3]Doçent Doktor, Metin Sabancı Baltalimanı Kemik Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Pediatrik Ortopedi ve Travmatoloji,

https://orcid.org/0000-0001-6027-8731

Özet

Araştırma, 7-12 yaş arası çocuklarda ortopedi ve travmatoloji ameliyatı sonrası ağrının azaltılmasında soğuk uygulama, çevrimiçi oyun ve plasebonun etkisini incelemek amacıyla randomize kontrollü deneysel olarak gerçekleştirildi. Araştırmanın evrenini, Ağustos 2021 – Nisan 2022 tarihlerinde İstanbul'da bir eğitim araştırma hastanesinin ortopedi servislerinde yatan, örneklemini ise çalışmaya dahil edilme kriterlerine uyan 160 çocuk (40 plasebo, 39 soğuk uygulama+çevrimiçi oyun, 42 soğuk uygulama ve 40 çevrimiçi oyun grubu) oluşturdu. Soğuk uygulama grubunun ameliyat bölgesine 20 dakika boyunca soğuk jel paket, çevrimiçi oyun grubuna 20 dakika boyunca oynamak istediği çevrimiçi oyun, soğuk uygulama+çevrimiçi oyun grubuna 20 dakika boyunca her iki girişim birlikte, plasebo grubuna ise bir kez 2 cc %0.9 serum fizyolojik intravenöz yolla uygulandı. Girişim öncesi ve nonfarmakolojik girişime başlandıktan sonra 10., 20. ve 40. dakikada çocuk ve ebeveyn birbirlerinden bağımsız olarak Vizüel Analog Ağrı Skalası ile ağrı değerlendirmesi yaptı. Ağrı değerlendirme zamanlarında fizyolojik parametreler (vücut ısısı, kalp tepe atımı, solunum sayısı ve oksijen satürasyonu) de değerlendirildi.

Araştırma gruplarındaki çocuk ve ebeveynlerin tanımlayıcı özellikleri benzerdi ($p>0,05$). Çocuk ve ebeveynin ağrı değerlendirmeleri incelendiğinde; ağrının azaltılmasında tüm girişimler etkili olmakla birlikte, 10., 20. ve 40. dakikada soğuk uygulama+çevrimiçi oyun, soğuk uygulama ve çevrimiçi oyun gruplarının ağrı puanlarının plasebo grubundan anlamlı düzeyde düşük olduğu bulundu ($p<0,05$). Çocuk ve ebeveynin ağrı değerlendirmeleri arasında orta düzeyde uyum vardı ($p<0,05$). Fizyolojik parametrelere ilişkin bulgular incelendiğinde; vücut ısısı ve solunum sayısı değerleri arasında anlamlı bir fark bulunmazken, tüm gruplarda kalp tepe atımının girişim sonrasında azaldığı, oksijen satürasyonunun da plasebo dışındaki tüm gruplarda 40. dakikada girişim öncesine göre arttığı bulundu.

Bu sonuçlar incelendiğinde tüm girişimlerin ağrıyı azalttığı, ancak soğuk uygulama, çevrimiçi oyun ve soğuk uygulama+çevrimiçi oyunun plaseboya göre daha etkili olduğu bulundu. Araştırma sonucunda ağrıyı azaltmada tüm girişimlerin kullanılması, ağrının en kısa sürede azaltılması istendiğinde soğuk uygulama ve çevrimiçi oyun girişimlerinin birlikte uygulanması önerilir.

Anahtar kelimeler: Çocuk, Ağrı, Soğuk Uygulama, Çevrimiçi Oyun, Plasebo

Abstract

A randomized controlled experiment was conducted to study the effects of cold application, online gaming, and placebo on reducing postoperative pain in children aged 7-12.

The research took place at an orthopedic hospital in Istanbul from August 2021 to April 2022. The study included 160 children who met the criteria and were divided into four groups: placebo (40 children), cold application + online gaming (39 children), cold application (42 children), and online gaming (40 children). The cold application group received a 20-minute cold gel pack, the online gaming group played games for 20 minutes, and the cold application + online gaming group received both interventions. The placebo group received a saline solution through intravenous administration. Pain assessments using the Visual Analog Scale were conducted independently by the children and their parents before and at 10th, 20th, and 40th minutes after the intervention. Physiological parameters such as body temperature, heart rate, respiratory rate, and oxygen saturation were also evaluated.

The descriptive characteristics of the children and parents in the research groups were similar ($p>0.05$). The pain scores of the cold application + online gaming, cold application, and online gaming groups were significantly lower than the placebo group at the 10th, 20th, and 40th minutes ($p<0.05$). There was moderate agreement between the pain assessments of the children and parents ($p<0.05$). Although body temperature and respiratory rate showed no significant difference, the peak heart rate decreased in all groups after the intervention, and oxygen saturation increased at the 40th minute compared to before the intervention, except in the placebo group.

In conclusion, all interventions effectively reduced pain. Cold application, online gaming, and cold application + online gaming were more effective than placebo. Therefore, utilizing all interventions, particularly a combination of cold application and online gaming, is recommended to minimize pain quickly.

Keywords: Children, Pain, Cold Application, Online Gaming, Placebo

CREATING SUCCESSFUL ATMOSPHERE IN CLASSROOMS

Dr. KHAYALA HAMİDOVA

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty of Philology

ORCID ID 0009-0004-8189-77-41

Abstract

This article describes how to create successful atmosphere in classrooms. Today's educational strategies emphasize that auditorium is more than a place for studying. Teachers claim that fostering a positive classroom environment helps students feel safe and motivated with routines and options for learning styles.As an educator, it is important to learn about strategies and elements for accommodating all learning styles and how to use these elements to create a productive environment in your classroom. Besides, it is effective to build positive relationship . You can build rapport with your learners by taking time to interact with them individually, listening to their comments or concerns and showing enthusiasm when they come to you to share their experiences and stories.

Key words: effective classroom strategies, behavioral norms, successful class atmosphere, build a rapport

Introduction

If student does not see any evidence of their own success but are presented constantly with failure (in tests, in classroom language use or in their teacher's attitude to their classroom behavior), then their incentive to behave within the limits set by the teacher and the group is greatly reduced. Failure is a powerful engine for problem behavior. Teachers need, therefore, to manage for student success.

External factors: some external factors may affect students' behavior, too. If they are tired, they wil not be able to concentrate. If the classroom is too cold, this may result in students being to relaxed or too nervy. Discomfort then leads to disengagement. Noise from outside the classroom can impact badly upon students' concentration. Teachers at primary level, especially, notice significant behavior changes in different weathers: a high wind, in particular, tends to make their children' go wild'.

Creating successful classrooms

Problem behavior rarely occurs in successful language classrooms. When students are engaged, have a reasonable level of self-esteem and are experiencing success, there is no incentive for them to behave badly, disrupt lessons or create barriers between themselves and their teacher or their peers. We need, then, to examine how we can try to ensure that the classroom is a success-oriented environment.

Behavior norms

All groups – whether in education or anywhere else- have ways of behaving and quickly establish norms for this behavior which delineate the ways things are done in the group. Eventually, of course, the norms of behavior the group is big enough- can become full-blooded cultural norms that a whole society adheres to.

School and classroom groups have their own norms of behavior, too. Some of these are stated explicitly by a school (e.g. the wearing of school uniforms in some countries, no running in the

corridor, etc.). Some are laid down by the school and the teacher (students have to put their hands up if they want to ask a question: they must stand up when the teacher comes into the room; at the end of the lesson students must not pack their things away until the teacher tells them they may); some seem to spring up from within the group itself (or are the result of years of norms adhered to by previous groups which have been picked up by current groups-

E.g. the norm of mediocrity).

If groups behave according to norms which have been laid down or picked up-or informally arrived at-then it makes sense for teachers to become personally involved in the creation of norms to which the group will adhere to. One way of doing this, of course, is for the teacher to say what behaviour is or is not permissible (for example, turn off all mobile phones in class, no speaking while i am speaking, no eating or drinking in lessons). Whether or not the students agree with these rules, they are obliged to obey them. However, the rules (or norms of behaviour) will always be the teacher's rules rather than the students'. None of the members of the group (except for the teacher) have had any agency in their creation. They have no ownership of these norms but are expected to acquiesce to them. Schools, just like any other group-based entities, need norms of behaviour if they are to function efficiently. It is worth thinking, therefore, about how we can get the students active agreement with such norms for if we do so, they are far more likely to adhere to them rather than feel they have been coerced into obedience. There are three things we need to bear in mind in order to achieve this.

Norms need to be explicitly discussed it is not effective just to tell students to read a set of rules about what is considered to be normal and acceptable behaviour. We need to discuss the rules with a group, explaining what they mean and why they are there.

We might give students a handout describing the kind of behavior

we expect from them. Perhaps we can have a poster or wall chart which lists the rules so that we can refer to it whenever necessary. If students understand what is expected of them nd why it is expected of them, they are far more likely to confirm to these behavioral norms than if they just seem arbitrary and capricious.

Norms can be jointly negotiated: if we really want students to "buy inro" a set of rules or norms of behavior, we will go further than just explaining them. We will actively negotiate what should go into our list with our students by creating a jointly agreed code of conduct. The code (a kind of contract between teacher and students) could include details about classroom behavior (e.g. when someone is talking, they will be allowed to finish before they are interrupted), discuss how often homework is expected, or establish norms of learner autonomy.

When a teacher and students have divergent views about what is acceptable and what is not, we should take the students' opinions into account and try to work with them. However, ultimately we will have to be firm about what we are prepared to accept. With low-level classes, teachers may need to hold the discussion in the students' first language. Where this is not possible- as in a multilingual class- we will need to show quickly and calmly, through example, what is expected and students produce a chart which says " as your teacher/ a learner i expect…," as your teacher/a learner, i will…."' these bind both teacher and learners to behaviors which will be mutually beneficial. When a code of conduct has been democratically arrived at (even when based on teacher direction)- with everyone having a say and coming to an agreement –it das considerable power. We can say to students that since they agreed to the code, they themselves have responsibility for maintaining it. Norms need to be reviewed and revisited: just because we have discussed a code of conduct at the beginning of a term or semester, it does not mean that our job is done. When students step outside the norms of behavior, we need to be able to

remind them of what we agreed on. This will be made much easier if there is a copy of the code (say on a poster or wallchart) that we can refer to. When the group starts behaving in ways that are not especially appropriate, we will discuss the situation with the group and get their agreement to come up with new norms to cover this new situation.

How teachers can ensure successful behavior

The way we work in lessons and the interaction we have with our students make a significant contribution to a group's success and, when things are going well, to successful learning. We have already seen that the rapport we establish with our students is crucial to effective teaching and learning (see pages 113-115). Without good rapport, creating an appropriate group atmosphere and identity is extremely difficult. But there are other things, too, which we can do to ensure a positive class atmosphere.

Start as we mean to go on: students will find it extremely difficult if we only begin to insist on certain behavior when things go wrong. If, for example, we wish to strat our lessons in a calm atmosphere, then we need to do that from the very first lesson by waiting for silence before we start the activities we have planned. If we have decided that we are in charge of who sits, then where we should exercise that decision-making from the very beginning rather than asking students to accept this halfway through the term.

Know what we are going to do: students are far less likely to cause problems if we give them interesting things to do. They are far less likely yo feel the urge to be disruptive if they understand that we have come to the lesson with clear ideas about what these things are, rather than making it up as we go along. This does not mean that we will always slavishly follow a plan (we will discuss planning in detail in chapter 21), but it does suggest that a well-organised period of study and activity which has been thought about before the lesson has a far greater chance of success than a chaotic ill-thought-out (and ultimately frustrating) one.

Plan for engagement: students who are interested and enthusiastic do not generally exhibit problem behavior. When we plan our classes, therefore, we need to think how we can engage students in a reading or listening text before starting detailed work on it; we need to do our best to introduce topics that are relevant to our students' experience.

Prioritise success; one of our most important tasks is to try to make our students successful. This does not mean making things easy all the time since that can provoke boredom or, at the very least, disengagement. But at the other end of the spectrum, if things are too difficult, students become demoralised. What we will try to aim for, instead, are tasks, activities and goals which challenge individual students but for which they can have a better-than-average chance of success. Getting G the level of challenge right is a major factor in effective classrooms. Our use of praise (the medals and missions that we discussed on page 138) is also a way for us to show students how successful they are being.

Equality rules: in any dealing with members of the group has to see that we treat everyone in exactly the same way\, irrespective of who they are. We should not show obvious favouritism or appear to hold a grudge against particular students. We need to treat events in the same way each time they occur, too, so that students know exactly what is likely to happen in certain circumstances. What this means is that any student who behaves in a certain way is treated exactly the same as another student who behaves similarly in the same circumstances.

Praise is better than blame: a piece of research carried out four decades ago (and often cited) suggested that when students were told off for inappropriate behaviour, it had little effect. However, even 'difficult' students responded extremely positively when they were praised for appropriate behaviour (madsen et al 1968). Praise works, in other words.

Students are far more likely to avoid inappropriate behaviour if there is an obvious advantage (the teacher and the group's approval) inappropriate behaviour. However, as we saw on page 138, praise has to be offered in the right way and for good reasons if it is to be effective. Modifying problem behaviour

Despite all our best efforts to create successful learning environments, things sometimes get out of hand and students star behaving in inappropriate ways. The way we react in such situations will determine not only how serious the event becomes, but will also influence the attitude of the whole group in terms of their future adherence to the group norms to which they have agreed. Punishing problem behaviour is not in itself an attractive action, but turning it nto future success is. When students behave disruptive or uncooperatively, our first task is to find out what the problem is. We can then see if we can agree a solution with yje student who is exhibiting the offending behaviour so that we can set a target for them to aim at- one which will ensure the success we are striving for. There are many things to bear in mind if we wish to achieve these goals. Act immediately: it is vital to act immediately when there is a problem since the longer a type of behaviour is left unchecked, the more difficult it is to deal with. Indeed, unchecked behaviour may get steadily worse so that where it could have been deflected if it had been dealt with immediately, now it is almost impossible to deal with.

Sometimes, however, it may demand stronger action.

Conclusion

Keep calm: in many students' eyes, teachers who have to shout to assert their authority appear to be losing control. Shouting by the teacher raises the overall level of noise in the classroom, too. We need to find some other way. The first thing to remember is that students sometimes appear to be attacking our personality and threatening everything we hold dear, we need to remember, in the words of a participant at a conference in Montreal Canada in 2005, that it is just a job. Somehow we have to stand back from what is happening and rather than taking it personally, we need to act calmly and carefully. When we are trying to modify student behaviour, we need to look disruptive students in the eye, approach them, keep looking at them and speak in a measured tone. We can start by asking them questions to find out why they are behaving in the way they are. This will often be enough to defuse the situation. If more serious action is required, however, we will adopt some of the methods described below. Focus on the behaviour not the student: we should take care not to humiliate an uncooperative student. It is the behaviour that matters, not the student's character. Though it many sometimes be tempting to make aggressive or deprecatory remarks or to compare the student adversely to other people, such reactions are almost certainly counter-productive: self-esteem, they may also be ineffective in managing the situation. Students can easily dismiss sarcasm as mere unpleasantness, but it is much more difficult to keep behaving in ways which the teacher is criticising sensibly and fairly.

Literature

1. Jeremy Harmer , The Practice of English Language Teaching , Longman, England 2007
2. Julie Causton, From Behaving to Belonging, Dallas, US , 2020
3. Penny Ur, A Course in Language Teaching, Cambridge University Press, United Kingdom 1991
4. Peter Liljedahl, Modifying Your Thinking classroom for Different settings, Corwin Press Inc , USA, 2021
5. Shanna Peeples, Think Like Socrates, US, Dallas, 2018

FOLK LITERATURE IS A RICH SOURCE OF HUMOR
XALQ ƏDƏBİYYATI ZƏNGİN YUMOR MƏNBƏYİDİR

MƏMMƏDOVA ŞÖHRƏT NÜSRƏT

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müdiri, Filologiya üzrə fəlsəfə doktor, dosent, Ü.Hacıbəyli 68

https://orcid.org/.0009-0006-6553-6385

Xalq ədəbiyyatı zəngin yumor mənbəyidir. "Yumor şifahi xalq ədəbiyyatının xarakterik xüsusiyyətidir".(4.s.126) Bütün xalqların şifahi ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan folkloru da özünün yumoristik təbiəti ilə ürəkləri fəth edir. Bəlkə də xalq öz ədəbiyyatını belə təbiətə malik olduğu üçün sevə-sevə yaşatmışdır. Lətifələr, tapmacalar, yanıltmaclar, məzhəkələr eyhamlı gülüşü, mülayim yumoru ilə əsrləri arxada qoyub bu günə gəlib çıxmışdır. Azərbaycanda daha çox yayılmış Molla Nəsrəddin lətifələri ağıllı məntiqi, şirin yumoru ilə dünyanın bir çox ölkələrində geniş şöhrət tapmışdır. Bu lətifələr Azərbaycanda özünə o qədər geniş mövqe qazanmışdır ki, hətta Şərqin mədəni həyatında ən böyük hadisə sayılan bir jurnal onun adı ilə adlanmışdır. Jurnalın redaktoru C.Məmmədquluzadə özünün "Molla Nəsrəddinin"də öz sələfinin eyhamlı və qüdrətli yumorunu mühafizə etmiş, ona yeni keyfiyyətlər qazandırmışdır. Folklorşünas P.Əfəndiyev Molla Nəsrəddin lətifələrini xarakterizə edərək yazır: "Molla Nəsrəddin lətifələri daha çox yığmaclığı, həlimliyi daha çox ilıq yumoru ilə seçilir…" (4.s.134)

Ümumiyyətlə, Molla Nəsrəddin lətifələri ağıllı cavaba, məntiqi mühakiməyə, ən başlıcası isə incə yumora malikdir.

Azərbaycan **uşaq folkloru** da zəngin yumor mənbəyidir. Öz yumoru ilə ürəklərə yol tapan uşaq folkloru janrlarından biri cırnatmalardır. Bu qism nümunələrin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cırnatmalar məzəli olur. Belə əsərlərin yaranması göstərir ki, uşaqlar yumorun gücünü əla başa düşürlər. Onlar yaxşı dərk edirlər ki, bir adama gülmək onu hər cür təhqir etməkdən də betərdir.

Uşaqlar bu həqiqəti öz gündəlik məişətlərində də görürlər. Bəzən onlar yıxılmaqdan, döyülməkdən, cəzalanmaqdan qorxmadıqları halda gülünc vəziyyətə düşməkdən qorxurlar. Buna görə də onlar xoşlamadıqları adamları gülünc hala salır, onu cırnatmağa çalışırlar. Cırnatmalar daha çox tənbəllərə müraciətlə deyilir. Məsələn

Sınıq qol, ay sınıq qol,

Ev süpürməz sınıq qol,

Paltar yumaz sınıq qol,

Xörək bişirməz sınıq qol,

Qonşudan aş gələndə,

Şəm-şək durar sınıq qol. (3.s.67)

Cırnatmaların xeyli hissəsi keçələ və tülküyə həsr olunmuş folklor nümunələridir. Nağıllardakı kələkbaz, bic, dolaşıq hadisələrdən baş çıxaran keçəl uşaqların yaratdığı cırnatmaların «baş qəhrəmanıdır».

Lakin bu əsərlərin əksəriyyətində uşaqların keçələ qarşı rəğbəti gizlənir. Doğrudur, ilk baxışda adama elə gəlir ki, uşaqlar keçəli pis hala salmaq istəyir, onu cırnatmağa çalışırlar. Lakin bu təsvirlərin arxasında balacaların keçələ məhəbbəti duyulur. Heç təsadüfi deyildir ki, təlxəklər, yalançı pəhləvanlar uşaqların ən çox sevdikləri adamlardır. Keçəl də həmin adamlardan biridir. Keçəl haqqında bir neçə cırnatmaya nəzər salaq:

Keçəl keçəl baniyə,

Getdi hamamxanayə.

Hamamxana bağlıdır,

Keçəlin başı yağlıdır.

Keçəl keçəl hazıya

Keçəl mindi tazıya

Sürdü divanxanaya

Divanxana bağlıdır.

Keçəlin başı yağlıdır. (4. S.154)

Bu parçalara diqqət yetirdikdə görürük ki, uşaqlar keçəli karikatur vəziyyətə salırlar. Onu gah qulyabaniyə, gah da tazıya mindirməklə gülünc vəziyyətdə təsvir edirlər. Axı, hər iki heyvan minik üçün deyil, onları minmək istər-istəməz gülüş doğurur. Əgər bunun əksinə təsvir olunsaydı ki, keçəl ata, qatıra, eşşəyə və yaxud dəvəyə mindi yumor yox olardı. Keçəlin həmin heyvanlara mindikdən sonra sürdüyü yerlər də maraqlıdır. O, tazıya minir, divanxanaya sürür. Bu isə gülüş doğurur. Çünki uşaqlar keçələ o qədər nəğmələr qoşurlar ki, əslində onu öz tay-tuşları hesab edirlər. İndi onların tay-tuşu olan keçəl tazıya minir və böyüklərin qorxa- qorxa getdikləri divanxanaya girir. Bu gülməlidir. Lakin bu vəziyyət adamı həm də düşündürür. Uşaqlar öz qəhrəmanları olan keçəli qorxmaz təsvir edirlər. Keçəl nəinki divanxanadan qorxmur, hətta o, hamının qorxduğu qulyabaniyə minir və gəzməyə gedir. Bu əsərlərdə bəzən bir-biri ilə bağlı olmayan misralar da nəzərə çarpır. Məsələn:

Divanxana bağlıdır,

Keçəlin başı yağlıdır.

Göründüyü kimi divanxanın bağlı olması ilə keçəlin başının yağlı olmasının heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin ikinci misra cırnatmaların çoxunun sonuna artırılır, bu əslində keçəli cırnatmaq, ona sataşmaq üçündür.

Bu cırnatmalardan bəzən obrazlılıqla yanaşı tutarlı ifadələr nəzərə çarpır.

Keçəl, keçəl noxudu keçəl

Halva yeyər, buğda seçər.

Uşaq keçələ «noxudu keçəl» deyir. Yəni keçəlin daz yeri noxud rənginə çalır. Bu ifadə başqa əsərlərdən uşaq folkloruna keçmişdir.

Uşaqlar bəzən yumorun güclənməsi xatirinə keçəli daha qatı boyalarla karikatur vəziyyətə salırlar:

Keçəl haran yaxşıdır?

Dağdan aran yaxşıdır.

Başın keçəl, gözün kor

Bə sənin haran yaxşıdır?! (4. s.146)

Cırnatmaların başqa bir qismi də vardır ki, uşaqlar bir-biri ilə sözləşəndə, dalaşanda onu işlədirlər. Belə cırnatmalar adətən bədii cəhətcə zəif olur. Çünki həmin parçalarda poetik ifadələrin, zəngin yumorun yerini qarğış və söyüş tutur:

Nə deyirsən özünə

Beş barmağım gözünə.

Göydə uçan quşların

Dırnaqları gözünə. (4.s.166)

Uşaq folklorundakı "nağıllar yaraşığı" da öz səmimi yumoru ilə seçilir. "Nağıllar yaraşığı" adlanan belə parçalar nağıldan əvvəl söylənilir və sonra nağıl başlanır. Məsələn, «Gün ol gün idi, zaman ol zaman idi, qıl qılınc idi, sərçə pəhləvan idi, yaylıq ağaca dırmaşırdı, kəpənək saz çalırdı, tısbağa darayı toxuyurdu… biri var idi, biri yox idi, bir xoruz var idi».

Bu parça yumoristik təbiətli nağılı dinləmək üçün uşaqlarda əhval-ruhiyyə yaradır, onları cəlb edir. Belə «nağıl yaraşıqları» uşaqlarda çox mühüm əhəmiyyəti olan yumor hissinin, şən əhval-ruhiyyənin oyanmasına və tərbiyəsinə kömək edir. M.Cəfər yazır: "Məlumdur ki, yumor hissi inkişaf etməyən uşaqlar quru, qaşqabaqlı, dəymədüşər, qəm-qüssəyə mail olurlar. Belə bir qaraqabaqlıq, tənbəllik, fəaliyyətsiz – mərdümgirizlik də gətirir. Əksinə, sağlam yumor hissi şən əhval-ruhiyyəyə, fəaliyyətə, coşğunluğa, ruh yüksəkliyinə səbəb olur. Uşaq şifahi xalq ədəbiyyatını yaradan xalq bu incə nöqtələri də nəzərdə tutmuşdur".(1.s.111)

Uşaq folklorunda elə nümunələrə rast gəlirik ki, onlar forma cəhətcə başqa növlərdən fərqlənmir. Lakin bu parçaların mahiyyəti onları cırnatmalara yaxınlaşdırır. Belə nümunələri uşaqların biri söyləyir, qalanları isə qulaq asır.

Qarışqa şıllaq atdı

Dəvə palçığa batdı.

Köşək yanında yatdı,

Milçək gəldi çıxartdı. (4.s.169)

Bu parçada təsvir olunan vəziyyət göz qabağındadır. Uşaq qəsdən hər şeyi tərsinə deyir. Sanki yumoru ilə həyat həqiqətlərindən baş çıxatrmaq üçün öz dinləyicilərini çətinə salır, onları düşünməyə vadar edir. Bu parçada deyilənlərin əksi həyatda olduğu kimidir. Demək bunun əksini düşünən uşaq yeni şeylər öyrənir. O, dərk edir ki, qarışqanın şıllaq atması ilə dəvə palçığa batmaz. Dəvə böyük heyvandır. Onu milçək çəkib çıxara bilməz. Öz dinləyicilərinə əsil mətləbi başa salmaq üçün həmin parçanı belə yekunlaşdırır:

Milçək mindik,

Kür keçdik,

Yaba ilə dovğa içdik.

Çox şilaşı yemişdik,

Belə yalan deməmişdik (4.s.165))

Hazırcavab yumoru ilə digər janrlardan seçilən cırnatmalar forma və məzmun cəhətcə də diqqəti cəlb edir.

Uşaqlar gülməli əsərlərə daha çox meyl göstərirlər. Bunu yazıçılar, ədəbiyyatşünaslar və pedaqoqlar da təsdiq edir. Görkəmli uşaq şairi A.Barto yazır "şən şeir – Poetik zarafat! Əlbəttə, uşağa nadinc oyunlar lazım olduğu qədər gərəklidir.Uşaqlar quru təhkiyəni sevmir, onlar yaşlarına uyğun gəlməyən fəlsəfi fikirlərə də qulaq asmaq istəmirlər. Adətən boş nəsihətçiliklə dolu olan kitablar balaca oxucuları darıxdırır, onları bədii əsərlər oxumaqdan çəkindirir".(5) Volter haqlı olaraq demişdir ki, ədəbiyyatın darıxdırıcı olanlardan başqa bütün növləri yaxşıdır.Qorki həmişə uşaq ədəbiyyatı sahəsində çalışan yazıçıları şən yazmağa, uşaqlara bütün əhvalatları təbəssümlə danışmağa səsləyirdi.

Bu fikirlər sonralar görkəmli yazıçılar və alimlər tərəfindən inkişaf etdirilmiş, uşaq ədəbiyyatının yeni üfüqlər fəth etməsi üçün yumor sənətkarların əlində bədii əsərin keyfiyyətini yüksəldən amilə çevrilmişdir. S.Y.Marşak uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin yumoristik olmasına ciddi fikir verirdi. O, hətta bununla kifayətlənmirdi. Şair bu əsərlər üçün çəkilən rəsmlərin də gülməli olmasını tələb edirdi.

"Sənətkarlar yumordan istifadə edərkən həmişə nöqsanlardan bəhs etmir, bəzən yazıçı insanların mahiyyətindəki yaxşı – məzəli cəhətləri vermək üçün nəinki qəzəblənmir, hətta onlara məhəbbətlə yanaşır və rəğbət bəsləyir, onları dostcasına sancır.Bax, buna görə də uşaqlar yumoru sevirlər. Onlar öz nöqsanları haqqında da gülə-gülə oxuyur, qəhqəhə çəkə-çəkə qüsurlarından uzaqlaşırlar". Yumoru əlində ən qüdrətli silaha çevirən görkəmli rus şairi A.Barto son dərəcə gözəl əsərləri ilə rus poeziyasının tarixinə daxil olmuşdur. A.Bartonun yaradıcılığı barədə danışan bütün tənqidçilər təxminən eyni fikirdədirlər: A.Barto yumordan istifadə edərkən yaxşı yazır. Əgər o, zəif şeir yazmışsa, demək yumordan lazımınca bəhrələnə bilməmişdir. V.İ.Leybson "Aqni Bartonun yumoru" adlı məqaləsinin bir yerində yazır: "Barto gülüş ustasıdır. Şairin təbəssümü məişət oçerklərini də poetikləşdirir".(5)

Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının nümayəndələri yumorun əhəmiyyətini daha çox duyur, onu müdafiə edirlər. Yazıçıların fikrincə uşaq dünyası gülüşlə, təbəssümlə əkizdir. Körpə dünyaya göz açır, ata-ana ilk dəfə onun üzünə gülümsəyir, bu uşağa valideynin ilk hədiyyəsi olur. Uşaq özünü və ətrafındakıları dərk etdikcə yumorun kəsb etdiyi məna da dəyişir, yeni keyfiyyət qazanır. "Artıq o adi əyləncədən beyni düşündürən, yaxşı ilə pisi bir-birindən ayıran, eyham, rişxənd, istehza kimi çalarları olan bir meyara çevrilir".

Satira və yumorun uşaq ədəbiyyatında yeri haqqında mülahizə söyləyən yazıçı Qılman İlkinin fikrincə həmin bu janrlar ona görə lazımdır ki, "…uşaqlarımız öz tənbəl, qorxaq, nadinc yoldaşlarının ifşa edilməsini gözləyirlər. Çünki belə uşaqlar məktəbdə dərsin keçilməsinə mane olur, evdə və küçədə məktəbin və pionerlərin şərəfli adına ləkə vururlar». Əlbəttə, təkcə tənbəl və pintiləri ifşa etmək məqsədindən çox yumor vasitəsilə daha mühüm həqiqətləri uşaqlara aydınlaşdırmaq lazımdır. Yumor körpələrdə şən əhval-ruhiyyənin mənbəyi rolunu oynayır. Uşaq poeziyasını yumorsuz təsəvvür etmək olmaz. Çünki yumor tərbiyəsi həm də zövq tərbiyəsidir. Əgər uşaq pisə gülməyi bacarırsa, demək o, yaxşını pisdən ayırır.

Rus uşaq ədəbiyyatının, Azərbaycan folklorunun gözəl ənənələrini yaşadan Azərbaycan Sovet uşaq şairləri yeri gəldikcə öz əsərlərində xalq gülüşündən bəhrələnmişlər.

Mehdi Seyidzadənin 1937-ci ildə çapdan çıxan "Kim güclüdür" adlı əsəri bu baxımdan maraqlıdır. Bu əsərin mövzusu xalq ədəbiyyatından götürülmüşdür. Burada "Qarı və pişik" xalq nağıllarından istifadə olunmuşdur. Lakin şair tamamilə yeni səslənən bir əsər yaratmışdır. Əsərdə təsvir olunur ki, Gülnaz adlı qız yol gedərkən buz üstə yıxılır. O, durub buza deyir ki, sən nə yaman güclüsən. Eyni ilə folklordakı kimi buz cavab verir ki, mən güclu olsam günəş məni əritməzdi. Sonra Gülnaz Günəşə, buluda, yağışa, ota, selə, çaya, elektrik stansiyasına üzünü tutub onların nə yaman güclü olduqlarını soruşur. Lakin nəticədə məlum olur ki, bunların hamısından güclü olanı insandır, onun cismani və mənəvi böyüklüyüdür.

İnsan dedi: Cürətliyəm,

Mən güclüyəm, qüvvətliyəm.

Əlimdədir yaşıl bağlar

Mənə boyun əyir dağlar.(3.s.132)

Folklorda son nəticədə pişik güclü olduğu halda artıq yeni uşaq ədəbiyyatının xarakterinə uyğun olaraq müəllif insanı qüdrətli təsvir edir. Bu təsvirin arxasında nikbin bir əhval-ruhiyyə dayanır. Oxucu əsərdən xoş təəssürat alır, əsərdə iştirak edənlərin cavablarına səmimi təbəssümlə gülümsəyir. Bu predmeti, hadisələrin mahiyyətini oxucuya sevdirən gülüşdür. Yumor bu əsərin ayrı-ayrı misra və ifadələrində deyil, onun məzmunundadır. Buradakı hadisələrin özü maraqlıdır və uşaq onu təbəssümlə, xoş əhval-ruhiyyə ilə oxuyur, insanın qüdrətinə inanır. Müəllif folklordan yaradıcı şəkildə istifadə edə bilmişdir.

M.Seyidzadə yaradıcılığında yeri gəldikcə xalq gülüşündən bəhrələnmiş, şifahi ədəbiyyatdan istifadə yolu ilə maraqlı əsərlər yazmışdır. Şair yaradıcılığa başladığı ilk dövrdən yumoru uşaq poeziyası üçün başlıca məziyyət hesab etmişdir. Onun yaradıcılığının ilk illərində yazdığı "Pinti Həsən" poeması da öz yumoristik məzmunu, məzəli dialoqları, şən və hazırcavab ifadələri ilə diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatında müəyyən mövqeyi olan M.Seyidzadənin yaradıcılığı üçün yumor tamamilə xarakterik xüsusiyyət deyildir. Doğrudur şairin yuxarıda təhlil etdiyimiz "Kim güclüdür", "Pinti Həsən", həmçinin son illərdə yaratdığı bir sıra kiçik həcmli əsərlərdə bu cəhət hiss olunur. Lakin ümumiyyətlə M.Seyidzadə yumoristik əsərlər yazmağa az meyl göstərir, daha çox lirik lövhələr yaradır, dramatik əhvalatlar təsvir edir.

Nigar Rəfibəylinin "Məstanın balaları" poemasında təsvir olunan əhvalat şən və maraqlıdır. Əsərdə sözçülüyə yol verilməmiş, artıq və lüzumsuz əhvalatlar təsvir edilməmişdir. Müəllif həm oxucunu düşündürür, həm də əyləndirir. İlk baxışda adama elə gəlir ki, uşağı güldürməkdən asan şey yoxdur. Əgər uşaq sağlamdırsa, o özü gülmək, oynamaq istəyir. Lakin uşağı söz sənəti ilə güldürmək xeyli çətindir və bu gülüşün əvvəlki gülüşdən müqayisəedilməz dərəcədə fərqi çoxdur. Sözlə, məzəli əhvalatla, poeziyanın bədii gücü ilə uşağı güldürmək, onu öz aləmindən ayırıb məşğul etmək əsil sənətkarlıq tələb edir. «Məstanın balaları» oxucunun əhval- ruhiyyəsinə xoş təsir göstərir. Bu isə uşaq poeziyasının başlıca vəzifəsidir.

Məstanın quyuya düşməsini şair məzəli ifadələrlə oxucuya çatdırır. Pişiyin başına gələn bu hadisə oxucunu kədərləndirmir, əksinə onu güldürür. Çünki Məstanın "faciəsi" çox yumoristik planda verilmişdir:

Gördü düşməni sərçə

Oturubdur budaqda

Suyu çoxdan qurumuş

Bir quyu vardı bağda.

Məstan tez atıldı ki,

Qalxıb sərçəni tutsun

Ağacda cik-cik edən

Sərçəni boğub udsun.

Ancaq mayallaq aşdı

Özü quyuya düşdü. (3. s.286)

Sadə dil, təbii hadisə, ən başlıcası isə yumor bu əsərin əsas məziyyətidir. N.Rəfibəylinin bu əsəri "Tülkü, tülkü, tünbəki", "Tülkü və qurd" uşaq nağıllarının əhval-ruhiyyəsini əks etdirir.

Bir sözlə uşaqlar gülmək istəyir. Onları güldürmək uşaq uşaq yazıçısının başlıca vəzifəsidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cilddə. I cild. Bakı: Elm, 2004, 431.
2. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. 1Vcilddə. 1 cild Tərtib edəni Ş. Məmmədova . Bakı, ADPU, 2018., 294 s
3. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası.,Ill cild. Tərtib edəni Ş. Məmmədova . Bakı. ADPU 2024, 634 s
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982,400s
5. Əliyev R. Azərbaycan nağıllarında ölüb-dirilmə motivinin tipləri və tipikləşdirilməsi haqqında // «Dədə Qorqud», 2005, № 3, s. 36-49.
5. Əsgərli F,Qarşılıqlı yaradıcılıq qaynaqları Bakı, ADPU, 2010.339 s.
6. Əsgərli F. Uşaq ədəbiyyatı, Bakı. ADPU, 2021, 440 s
7. İsmayılova Y. "Dədə Qorqud kitabı" və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi.Bakı:Elm, 2012, 354 s.
8. Heyət C. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1990, 456 s.
9. Həsənli B Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı Bakı 2014, .504 s.
10. Namazov Q.Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2007, 443 s.
11. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Ozan, 2008.
12. Yusifoğlu R. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı:Təhsil, 2002, 382 s

Xülasə

Azərbaycan uşaq folkloru da zəngin yumor mənbəyidir. Öz yumoru ilə ürəklərə yol tapan uşaq folkloru janrlarından biri cırnatmalardır. Bu qism nümunələrin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cırnatmalar məzəli olur. Belə əsərlərin yaranması göstərir ki, uşaqlar yumorun gücünü əla başa düşürlər. Onlar yaxşı dərk edirlər ki, bir adama gülmək onu hər cür təhqir etməkdən də betərdir. Uşaqlar bu həqiqəti öz gündəlik məişətlərində də görürlər. Bəzən onlar yıxılmaqdan, döyülməkdən, cəzalanmaqdan qorxmadıqları halda gülünc vəziyyətə düşməkdən qorxurlar. Buna görə də onlar xoşlamadıqları adamları gülünc hala salır, onu cırnatmağa çalışırlar.

Cırnatmaların xeyli hissəsi keçələ və tülküyə həsr olunmuş folklor nümunələridir. Nağıllardakı kələkbaz, bic, dolaşıq hadisələrdən baş çıxaran keçəl uşaqların yaratdığı cırnatmaların "baş qəhrəmanıdır".

Açar sözlər: Uşaq, folklor, ədəbiyyat , zəngin, poema, mənzum nağıl, əsər, lətifə, cırnatma

Azerbaijani children's folklore is also a rich source of humor. One of the genres of children's folklore that finds its way to hearts with its humor is jrantsam. The characteristic feature of these examples is that the scraps are funny. The creation of such works shows that children understand the power of humor very well. They understand well that laughing at a person is worse than insulting him in any way. Children see this truth in their daily lives. Sometimes they are afraid of falling down, being beaten, being punished, and getting into a ridiculous situation if they are not afraid.

That's why they make people they don't like look ridiculous and try to tear him down. Most of the drawings are examples of folklore dedicated to bald eagles and foxes. The clown in fairy tales is the "protagonist" of the pranks created by the bald children who get into trouble.

Key words: Child, folklore, literature, rich, poem, poem, fairy tale, work, anecdote, anecdote

NIGERIA'S RELATIONS WITH ITS CONTIGUOUS NEIGHBOURS AND THE WAR AGAINST TERRORISM: NO VICTOR, NO VANQUISH?

AYOGU CHINEDU THADDEUS

Abstract

The Nigerian government and its contiguous neighbours have since 2013 been at the forefront of the fight against terrorism; a security challenge which began in Nigeria and evolved to countries that borders her. Relying on the linkage theory which exemplifies the extent to which domestic politics may evolve into international politics, the study examined the extent to which the war against terrorism in Nigeria impacts the country's relations with its immediate neighbours of Chad, Cameroon and Niger Republic. The study specifically evaluated the effect of Boko Haram on Nigeria's relations with its immediate neighbours; and the challenges faced by the Nigerian government and its contiguous neighbours in the fight against terrorism.

Data for study was collected via the in-depth interview of 18 purposively selected key informant interviewees (KIIs) with expertise in the research area. The study revealed that the escalation of terrorism in Nigeria, Cameroon, Chad and Niger Republic compelled, and by extension, enhanced diplomatic and military relations between these countries. Also, the study found that a wide range of challenges which spans from socio-economic, human-induced to political factors are the core factors negatively impacting the fight against terrorism in the sub-region.

The study concludes that although Nigeria's relations with its immediate neighbours has over the years been marred by different challenges which are induced largely by resource and territorial control, hence, advancing political tension between these countries, the escalation of terrorism in Nigeria, and its contiguous neighbours, arguably strengthened diplomatic relations between these countries, in its quest to combating a common enemy-terrorism.

Keywords: Terrorism, Nigeria, Boko Haram, Linkage Politics, National Security.

Introduction

Nigeria is surrounded on all sides by Francophone States-Niger to the North; Chad to the North-east; Cameroon to the East; and Benin Republic to the West; a geographical mapping that may be advanced to have induced diplomatic relations between these countries aimed at attaining socio-economic development (Ayogu & Eze, 2024; Omotuyi, 2021). Suffice to argue that Nigeria's close ties with its immediate neighbours is arguably borne out of necessity; a decision triggered by the need to ensure its territorial sovereignty and foster unity in the sub-region (Osadola & Emah, 2020). The foregoing exemplifies the seeming 'close-knitted' diplomatic relations that exists between Nigeria and contiguous neighbours across frontiers of endeavours, especially economically and culturally (Ayogu & Eze, 2024)

National security forms a core national interest of a country's foreign policy. This is so, in that, a breach in this regard especially with the growing trend of terrorism in the 21st century has the capacity to collapse the existence of a State or at best render such State ungovernable (Ayogu et al., 2021). Suffice to argue therefore that one of the fundamental responsibilities of the State lies in the protection of its sovereign territory against any form of threats (Ogbonnaya & Ehigiamusoe, 2013).

Acts of terror remains a fundamental security concern to States in the international community. This reason is because countries across regions of the world have at one point or another

contended with security challenges which may be associated with acts of terror. Unfortunately, Africa is one of the regions of the world that have over the years witnessed varying waves of terrorist activities (Ogada, 2013). Suffice to argue that the challenge of governance and leadership arguably plays a key role in either triggering or intensifying the issues associated with terrorism in the continent. Although the global was against terrorism was exemplified by the September 11, 2001 terrorist attacks targeted against the United States by the Al- Qaeda terrorist network the international community has since witnessed the rise of different terrorist groups like the Islamic State of Iraq and Levant (ISIL), Hezbollah, Al-Shabaab, among other terrorist-related cells perpetuating various atrocious attacks often targeted at defenceless citizens across the world (Olarenwaju, 2015; Duru & Ogbonnaya, 2010).

Since the commencement of Nigeria's Fourth Republic in 1999, the State has been plagued by myriads of security challenges that threaten not just its territorial sovereignty but its existence as an entity. These challenges include among others, incidence of armed robbery, kidnapping, hostage-taking and militancy, ethnic clashes, farmers-herders clashes, as well as Boko Haram and ISWAP (Islamic State of West Africa Province) terrorists activities. The aforementioned challenges arguably come under the stance of marginalization, resource control, ethnic superiority or religious fundamentalism (Eze & Aganwo, 2014).

Although acts of terror in all its manifestation pose as a major concern for governments across the world, the Nigerian government seems to be losing the war against terrorism (Oriola, 2021). This is at the instance of the carnage and wanton destruction cased by the activities of various terrorist groups operational in the country (Oriola, 2021). Most notable of the foregoing was the kidnap of over two hundred secondary school girls from the Federal Government College, Chibok, Borno State on the 14th of April, 2014; an action which drew concerns from the international community as well as the kidnap of students at the Government Girl's Science and Technical College, Dapchi, Yobe State on the 19th of February, 2018 (Sahara Reporters, 2018). Hence, Ayogu (2021) notes that Nigeria's relations with its contiguous neighbours of Cameroon, Chad and Niger Republic have since the 1960s been marred by different inconsistencies, however, it may argued that what currently threatens Nigeria's rapport with these countries is the spate of terrorist attacks orchestrated by terrorists groups operational within and outside the country.

Boko Haram, for instance, has taken its terrorist activities to Nigeria's contiguous neighbouring countries of Chad, Niger, and Cameroon, a 'feat' that allowed it gain international affiliation with renowned terrorists networks - Islamic State of Iraq and Levant (ISIL) and Al-Qaeda (Tadesse, 2015). Since 2013, following the coordinated attacks carried out across villages and towns in countries in the Lake Chad Region, the Nigerian government alongside the government of Cameroon, Niger, Benin Republic and Chad have been at the forefront of the military campaign against terrorism (Punch News, 2017:1). This position was corroborated by Audu and Ibrahim (2019) who argued that since 2013, Boko Haram has consistently attacked towns and villages, security posts, and schools, and has also kidnapped civilians, foreign tourists and missionaries in the border regions of Cameroon. There have also been reports of persistent attacks in Chad, Niger Republic (Audu & Ibrahim, 2019).

This study therefore examines the extent to which the war against terrorism in Nigeria impacts the country's relations with its immediate neighbours of Chad, Cameroon and Niger Republic. The study specifically:

i. Evaluated the effect of Boko Haram on Nigeria's relations with its immediate neighbours; and

ii. Examined the challenges faced by the Nigerian government and its contiguous neighbours in the fight against terrorism.

Terrorism: A Review

The discourse on terrorism has over time been ascribed different meanings due to its complexity. For instance, while the actions of individuals or groups may be perceived as an act of terror, to others, such actions may be viewed within the lens of a 'freedom fighter'. Hence, the maxim: 'one man's hooligan is another man's human rights fighter; one man's terrorist is another man's comrade in the struggle for freedom' (Ludwikowski, 1987).

While laying emphasis on the contentious nature of terrorism, Laqueur (1977) and Greene (2017), notes that controversies abound over what constitutes 'terrorism' or acts of terror. This discrepancies which according Laqueur (1977), may continue over time, may not helping in unravelling the complexities inherent in the concept in theory and praxis. Laqueur (1977), therefore perceives terrorism as the illegitimate use of force to achieve a political objective by targeting innocent people. Laqueur's perception about terrorism especially as it concerns the use of 'force' seems ambiguous. It raises question as to the parameters that may be used to measure the extent to which the use of force may be termed illegitimate especially when it concerns government of nations whom Max Weber declares have the monopoly of the legitimate use of force. However, Goldstein and Pevehouse (2003:35) offers a clearer definition about terrorism bringing to the fore the indiscriminate use of violence. Hence, they referred to act of terrorism as any form of political violence that targets civilians deliberately and indiscriminately.

Also, Kaarbo and Lee-Ray (2011: 238) remarks about terrorism as inhumane actions carried out against a people usually for ulterior objectives. Therefore, acts of terror are the deliberate, systematic murder, maiming and kidnap of civilians to inspire fear so as to gain political ends (Johnson, 1984). Similarly, the UN General Assembly (1994) submits that terrorism is the criminal acts intended or calculated to provoke a state of terror in the general public, a group of persons or particular persons for political purposes are in any circumstance unjustifiable, whatever the considerations of a political, philosophical, ideological, racial, ethnic, religious or any other nature that may be invoked to justify them (UN Assembly Resolution:49)

Also, the Arab Convention for the Suppression of Terrorism adopted by the Council of Arab Ministers of the Interior and the Council of Arab Ministers of Justice in Cairo, Egypt, 1998 posits about terrorism as: Any act or threat of violence, whatever its motives or purposes, that occurs in the advancement of an individual or collective criminal agenda and seeking to sow panic among people, causing fear by harming them, or placing their lives, liberty or security in danger, or seeking to cause damage to the environment or to public or private installations or property or to occupying or seizing them, or seeking to jeopardize national resources.

This is as the UN Security Council (2004) identifies acts of terror as '[A]ll forms of criminal acts, including against civilians, committed with the intent to cause death or serious bodily injury, or taking of hostages, with the purpose to provoke a state of terror in the general public or in a group of persons or particular persons, intimidate a population or compel a government or an international organization to do or to abstain from doing any act.'

These positions point to the downside of terrorism in that its consequence has the tendency to supplant a government and as such strip it of its sovereignty. Most definitions of terrorism suggest that acts of terror are targeted at defenceless citizens in a bid to compel the government to attend to certain demands. For instance, Boko Haram, whose goal is to 'Islamize' Nigeria,

has since 2012, expressed its demand by killing, raping and maiming at will, defenceless citizens, government officials as well as destroying private and public establishments.

Furthermore, the European Union (2002) in its Framework Decision on Combating Terrorism (Article 1), describes terrorism as all form of violations against a person, property or against the instrumentality of the state which has dire consequences; thereby forcing the government and other institutions to refrain from acting in manners it should act. Such actions negatively impact the workings and dynamics of the State. The European Union therefore sees terrorist acts as those that aim at:

a) seriously intimidating a population;

b) unduly compelling a government or international organization to perform or abstain from performing any act;

c) destabilizing or destroying the fundamental political, constitutional, economic or social structures of a country or an international organization (EU, 2002).

The United Kingdom's Terrorism Act (2000), on the one hand, aver about terrorism to include acts designed seriously to interfere with or seriously to disrupt an electronic system. In the same vein, the United States Government (Federal Criminal Code, Section 2331: Chapter 113B) opines about terrorism as activities that involves violent or life-threatening act that are a violation of the criminal laws of the United States or of any state and are intended to:

(i) intimidate or coerce a civilian population;

(ii) influence the policy of a government by intimidation or coercion;

(iii) affect the conduct of a government by mass destruction, assassination, or kidnapping; and

(iv) occurs primarily within the territorial jurisdiction of the United States.

Terrorism therefore sees violence as the medium to put forward an individual or group demand or discontent in a state Hence, Bjorgo (2005) declares that terrorism is a set of methods of combat rather than an identifiable ideology or movement which involves premeditated use of violence against non-combatants in order to achieve a psychological effect of fear on others than the immediate targets. Fernando (1996:120) distinguishes three traits associated with terrorism to include:

Firstly, it is an act of violence that produces widespread disproportionate emotional reactions such as fear and anxiety which are likely to influence attitudes and behaviour. Secondly, the violence is systemic and rather unpredictable and is usually directed against symbolic targets. Thirdly, the violence conveys messages and threats in order to communicate and gain social control.

The Department of Defence Dictionary of Military Terms (2012) describes terrorism as the calculated use of unlawful violence to inculcate fear; intended to coerce or to intimidate governments or societies in the pursuit of goals that are generally political, religious, or ideological. The U.S government following the 9/11 terrorist attacks has since assumed a zero tolerance stance against terrorism. However, extreme and inhumane measures adopted by terrorist sects like public display of slitting of their victim's throats, burning alive, stoning to death as well as burying their victims alive arguably comes with the attendant caution that whatever course they seek of the government should not be taken for granted.

Boko Haram: The Origin Boko Haram speaks to western education as being an aberration (Encyclopaedia Britannica, 2015). Jama'atu Ahlis Sunna Lidda'awati Wal-Jihad, on the other hand, an Arabic phrase, implies 'people committed to the propagation of the prophet's teachings and Jihad' (Encyclopaedia Britannica, 2015). The variance in the teachings of Sheikh Ja'afar Mahmoud Adam, adjudged to be moderate at the Mahammadu Ndimi Mosque in Borno State was argued to have led to the formation of the sect by Mohammed Yusuf in 2002; who expressed extreme religious views. This led to his expulsion by Sheikh Ja'afar Mahmoud as Mohammed Yusuf's views were antithetical to Islam (Owolade, 2014; Adetula, 2015). It is noteworthy that Sheikh Ja'afar Mahmoud Adam was allegedly murdered in the year 2007 by loyalists of Yusuf Mohammed in protest for his expulsion ordered by the Sheikh (Foard, 2013:3).

Hence, Foard (2013) submits that: The murder of Sheikh Ja'afar Mahmoud Adam, a popular and moderate Maiduguri cleric, and a former mentor to Yusuf, proved to be a tipping point for the organisation demonstrating the group's reliance on violence to solve disagreements with political-religious adversaries over its extreme, contentious interpretations of Islam. Sheikh Ja'afar Mahmoud Adam sought to dissuade the group from its increasingly radical interpretations of sharia, as well as its wholesale rejection of the legitimacy of the Nigerian state.

Having built a mosque, Mohammed Yusuf spoke against modernity in all its manifestations. The sect was alleged to have been secluded and as such attracted converts from Kano, Bauchi, and Yobe states, as well as refugees from Chad and Niger Republic. Also, deprived youths were recruited to join their ranks by offering food, shelter and other forms of assistance lacking in the communities (Foard, 2013). Accordingly, Fineman (2018) notes that though Boko Haram started as a peaceful Islamic group in the 2002, it subsequently became more radicalized. In July 2009, the group carried out violent attacks in Maiduguri having developed into the Salafist-Jihadi group. This led to the rejection of members of the Sufi, Shiite, the Izala sects as well as all moderate Muslims which they categorized as infidels.

Onuoha (2013) while recounting the actions of Boko Haram during its early days submits that:

On the 21st of September 2004, members of the sect attacked Bama and Gworza police stations in Borno State, killing several policemen and stealing arms and ammunition. The group also maintained intermittent hit-and-run attacks on security posts in some parts of Borno and Yobe States until July 2009, when it staged a major anti-government revolt, in revenge for the killing of its members by state security forces. The fighting lasted from 26th to 30th July 2009, across five northern states of Bauchi, Borno, Kano, Katsina, and Yobe.

The revolt ended when its leader, Mohammed Yusuf, was captured by the military and handed over to the Nigerian Police (Onuoha, 2013). Yusuf was alleged to have been extra-judicially murdered while in the custody of the Police (Onuoha, 2013).

Boko Haram: The Evolution

Following the death of Mohammed Yusuf in 2009, Abubakar Shekau, assumed leadership of the sect and in protest over the death of his former leader, organised series of deadly attacks that expanded Boko Haram's sphere of operations to Bauchi, Borno, Yobe, Kano and Abuja (Onuoha, 2013). Accordingly, Foard (2013) opines that since the emergence of Abubakar Shekau as the leader of the Boko Haram sect, the group changed its mode of operations from its clandestine terror attacks to open assaults targeted against the government and civilians. This necessitated the deployment of the armed forces and paramilitary security agencies to the affected states (Foard, 2013).

Notable among their attacks include, the August 26th, 2011 suicide bomb attack that targeted the United Nations building in Abuja. The attack led to the death of about 21 persons and wounded 60 others; the kidnap of over two hundred secondary school girls from the Federal Government College, Chibok, Borno State on the 14th of April, 2014; an action which drew concerns from the international community. The kidnap of over one hundred school girls within the ages of 11-19 from the Government Girl's Science and Technical College, Dapchi, Yobe State on the 19th of February, 2018 (Sahara Reporters, 2018).

The sect has since transformed into a global terrorist network with its activities going outside Nigeria's territory evident in its attacks in countries in the Lake Chad region (Foard, 2013). Countries in the region have since come under attacks from the sect who has established links with various terrorist formations like the Ansar Dine, Movement for Unity and Jihad in West Africa (MUJAO) among other global terrorist groups (Foard, 2013).

It is noteworthy that Boko Haram and its splinter group- Islamic State of West African Province (ISWAP) still engages in wanton destruction across regions in northern Nigeria, and in local communities outside the country's territory (Ayogu & Eze, 2024). These terrorist activities continues to advance the displacement of people; death and destruction of property; while it appears that the Nigerian government including the military establishment are clueless in the quest to proffer a viable solutions to the security challenges (Ayogu & Eze, 2024).

The Nigerian State and Terrorism

The Nigerian state has been faced with varying degrees of challenges since the fourth republic. The challenges include among others, youth unemployment, corruption, cyber-crimes, armed robbery, kidnapping, violent ethic clashes, militancy etc. However, since the year 2012, increased terrorist activities perpetrated by the Boko Haram sect threaten Nigeria's sovereignty. Usman and Obiyan (2017), contends that Africa has been the centre-piece of Nigeria's foreign policy since its attainment of independence in 1960 given the country's vantage position in Africa. Using evaluation research method, the study examined the rationale for military deployment to Mali in the face of security threat to its domestic national security orchestrated by the activities of Boko Haram in the North and other armed opposition groups in the country (Usman & Obiyan, 2017).

The study argues that while Nigeria's firm commitment to its Africa -centre piece foreign and sub-regional good neighbourliness policies must be sustained and encouraged, it must not be done at the detriment of its national domestic interests. Furthermore, the study argues that the Nigerian government should put the national interest in terms of security and protection of its territorial integrity as well as its citizens and their property first in its policy foreign engagement (Usman & Obiyan, 2017).

The study sums up that Nigeria's military assistance to Mali at a time when the nation's domestic national security was being threatened by Boko Haram insurgency was unnecessary (Usman & Obiyan, 2017).

Also, Fineman (2017) notes that while security challenges are not new to Africa, the rise and persistence activities of terrorist sects has further exposed the continent, especially West Africa to instability. Depending on evaluation research method, the study reveals that the resilient and intractable nature of Boko Haram emanates from the internal and external supports the group has been exposed to and as such, the sect will continue to causes chaos in the country if exigent actions are not taken. The study concludes that there is a need for external military support to end the reign of terror in Nigeria and the Lake Chad region (Fineman, 2017).

Boko Haram terrorist group has since its inception posed serious threat to the unity and sovereignty of the Nigerian state. The north-eastern region has since witnessed high level of displaced persons, kidnapping and suicide bomb attacks. Aghdeo and Osumah (2014) comparatively examined Niger Delta militancy and insurgency in Nigeria. The study posits that militancy and actions of insurgents remain a bane to Nigeria's sovereignty since the civil war in 1970. The study relying on historical and evaluation method research contends that though spatially and ideologically differentiated, both insurgencies are a product of the dysfunctional character of the Nigerian state. The study concludes that there is a need for urgent government response/action to the crises to guarantee the safety of lives and property of the populace (Aghdeo & Osumah, 2014).

While examining the increased rate of Boko Haram sect in Nigeria as well as government response to the spate of terrorist activities in Nigeria, Alao et al. (2012), argue that terrorist act which is prominent in middle-east countries like the Palestine and the Afghanistan has affected African countries like Nigeria and brought domestic terrorism to her. This study investigated Boko Haram insurgency activities in Nigeria aimed at defining, addressing and understanding its impacts on the telecommunication industry. Using a descriptive exploration as its research method, the study contends that since the evolution of Boko Haram insurgency in Nigeria, their activities have paralysed social-economic activities and done a lot of damages telecom service in north-east, Nigeria (Alao et al., 2012).

The study further revealed that there is no significant difference in the series of attacks carried out by Boko Haram insurgents and vandalization of telecom basic infrastructure of operators in north-east of Nigeria. However, domestic terrorism and the economic growth of the affected region in Nigeria tend towards the same direction. The study concludes that the affected region is not likely to resist or have contrary opinions to heavy presence of Nigeria army and other security operatives under the Nigerian armed forces to secure their lives and properties (Alao et al., 2012).

Similarly, Foard (2013), argues that since 2009, the Boko Haram terrorist group has deployed armed gunmen, suicide bombers, vehicle-borne improvised explosive devices (VBIEDs) and crude, handmade weapons to wreak havoc across an increasingly large area of Nigeria. Adopting historical and evaluation research method, the study reveals that following the death of Yusuf Mohammed, Abubakar Shekau took over the leadership of the sect and employed offensive means which targeted places of worship, including government, security, and financial institutions (Foard, 2013).

Furthermore, the study notes that in December 2012, Boko Haram succeeded in carrying out its third consecutive Christmas assault when gunmen shot and killed six churchgoers in Maiduguri (Foard, 2013). Similarly, in 2010, eighty people died as a result of bombs detonated on Christmas Eve in Angwa Rukuba area of Plateau State (Foard, 2013).

Furthermore, forty-three persons were killed on Christmas Eve in 2011 when six bombs were set off across the country, including one at St. Theresa's Catholic Church in Abuja that led to the death of 37 worshippers (Foard, 2013). The study reveals the response of the Nigerian government as well as international response towards the rise of Boko Haram insurgents to include:

a) President Goodluck Jonathan declaring a state of emergency in December 2011 in Bornu, Adamawa and Yobe States;

b) The sack of security advisers due to the persistent rise in terror attacks in north-eastern, Nigeria;

c) Establishment of the Civilian Joint Task Force (CJTF) which was created in July 2013 and consists of members of local communities in the northern states, the Nigeria Military, Police, and the State Security Service (SSS), and are charged with restoring civil order in the Northern region of Nigeria.

d) Declaration of Boko Haram as a terrorist organization by the U.S Department of Defense;

e) The dispatch of security experts to the country, including Deputy Secretary- General of the United Nations, Asha-Rose Migiro in the November 2011 by the U.N Secretary-General, Ban Ki-moon (Foard, 2013).

Foard (2013) concludes that Boko Haram's militancy has evolved from an obscure Islamist group in north-eastern Nigeria to a violent terrorist organization that has the capability of disrupting Nigeria's state security and executing a sophisticated attack against an international target.

Theoretical Framework

The study adopts linkage theory as its framework of analysis for evaluating the effect of Boko Haram on Nigeria's relations with its contiguous neighbours; and as well as the challenges faced by Nigeria and its neighbours in the fight against terrorism. Popularised by James Rousseau, linkage theory exemplifies the system of relationship that exists between domestic and international politics (Adelusi, 2021). The theory therefore examines the extent to which an event or happening (cultural, political, socio-economic) that takes places within a State (domestic politics) may impact on other States (international politics), thereby triggering interactions between the States involved (Adelusi, 2021).

Adelusi (2021) further identifies the forms of linkage as coerced or mutual linkage. While coerced linkage takes place when a dominant State compels another State into making policies that would most likely favour the former (dominant) State, mutual linkage, on the other hand, exist when two or more States purposively enter into some form of relationship aimed at achieving specific political goals (Adelusi, 2021).

Linkage theory aptly describes the extent to which the spate of terrorism and

its attendant consequences which began in Nigeria in 2012, found its way into Niger Republic, Chad, and Cameroon, due to geographical contiguity thereby compelling the countries involved (Nigeria, Niger Republic, Chad, and Cameroon) to establish a closer security tie aimed at addressing the challenges posed by terrorism.

Methodology

Data for study was collected via the in-depth interview of 18 purposively selected key informant interviewees (KIIs), who comprised personnel from Nigeria's Ministry of Foreign Affairs and Nigerian Institute of International Affairs (NIIA); personnel from Cameroonian, Nigerien, and Chadian Embassies; personnel of the Multinational Joint Task Force (MNJTF); Nigeria Army, Nigeria Navy, Nigerian

Police Force, Department of State Services and academics from the Department of Political Science and International Relations in Nigerian Universities. The KIIs were selected based on their expertise on the subject.

The data gathered was analysed via discourse analysis which allows for the critical discussion of views and positions expressed by scholars on a particular subject.

Table 1: Key Informant Interviewees Affiliation

S/N

1 Nigeria's Ministry of Foreign Affairs (MFA).

2 The Cameroonian Embassy/ Research Institute

3 The Embassy of Niger Republic

4 The Embassy of Chad

5 The Nigerian Institute of International Affairs (NIIA)

6 The Multinational Joint Task Force (MNJTF)

7 The Nigeria Army

8 The Nigeria Police Force (NPF)

9 Department of State Services (DSS)

10 Nigeria Navy

12 Academics from the Departments of Political Science, and International Relations, University of Lagos.

Analysis and Discussion Findings

Terrorism and Nigeria's Relations with its Contiguous Neighbours

Given the complexities witnessed in the fight against terrorism the Nigerian government and those of its immediate neighbours have had to form a joint alliance to combat its common enemy. The vastness of the Lake Chad Basin covering Niger, Chad and Cameroon and Benin Republic allows the insurgents to retreat and operate at will, making it arguably difficult to bring the reign of Boko Haram headed by Abubakar Shekau and the factional sect -Islamic State of West-Africa Province (ISWAP) controlled by Abu Musab al-Barnawi to an end (Financial Times, 2018).

While serving as the Chairman of the Summit of Heads of State and Government of the Lake Chad Basin Commission (LCBC), former Nigerian President Muhammadu Buhari met with Heads of Government of the Commission on the 29th November, 2018 to examine communities and areas affected by the Boko Haram insurgency, and by extension review the efforts put in by the Heads of Government within the region to strengthen the MNJTF (Channels News, 2018). Meetings of such nature have the tendency to improve relations that exists between the countries in the region involved in the fight against terrorism. The reason is that it allows leaders and heads of government the leverage to access their level of commitment, critique their performances, and so reach a consensus on the best mechanisms through which terrorism and its attendant ramifications could be best addressed in the region.

Participant 1 noted that:

Boko Haram remains a common enemy that the Nigerian governments as well as those within the Lake Chad region are battling. This is evidenced in the formation of the MNJTF. Let me also state that Boko Haram alliance with ISIL seem to have caught the Nigeria and its immediate neighbours unaware as no one believed they could attract international affiliation. Suffice to say that the insurgency has further strengthened the relations between Nigeria, Chad, Cameroon and Niger Republic. The reason is adduced to the fact that these countries now see more than ever the need to co- operate to collectively tackle human trafficking, money laundering as well as arms proliferation in the region.

[Nigerian Ministry of Foreign Affair] Also, Participant 2, argued that:

I can state without reservation that as it concerns the war against Boko Haram, both countries (Nigeria and Chad Republic) are on the same line of co-operation. Therefore, their relationship remains intact

[Chadian Embassy]

Participants 3 and 4, [Nigerian Institute of International Affairs] while examining the extent to which terrorism impacts Nigeria's relations with its immediate neighbours noted that:

At a point, the consistent attacks were close to marring relations between Nigeria and its immediate neighbours. I feel it does not make any sense that atrocities were being committed in our country by these terrorists who afterwards will run into our neighbouring countries to hide and these countries in question were not reliant. It created a breakdown in relationship at some point. However, efforts were made to strengthen the relationship. I remember series of times the President of Nigeria had had meetings with Heads of Government of our neighbouring countries. President Buhari after his inauguration made visit to our neighbours ditto to President Jonathan while in office. The visits were geared towards military cooperation to mitigate the scourge of terrorism in the region.

On the other hand , Participant 4 specifically remarks that:

Let me say the Boko Haram insurgency has improved relations between Nigeria and its neighbours. The reason is that for the countries in the region to have found a course to cooperate through a joint military taskforce to fight a common enemy; I would say the relationship has been cordial in this regard. I am basing the conviviality of Nigeria's relationship with its neighbours on the stance that they are collectively fighting the war against Boko Haram which doubles as a common enemy. Outside this, our relationship with our immediate neighbours often hangs in the balance in the area of security.

[Nigerian Institute of International Affairs]

President Muhammadu Buhari had on June 3rd and 4th, 2015, visited Niger and Chad Republic respectively in what was tagged an "Anti-Boko Haram Summit". Also, on 8th of August, 2016, the President attended the inauguration of President Idris Deby in N'Djamena (Jasmine, 2016). Participant5 [Personnel of Cameroonian Embassy], noted that Boko Haram has affected (positively) Nigeria's relations with Cameroon by way of creating rapprochement, and/or reunion between the two nations despite the ongoing mistrust that first occurred with the government in Nigeria over the Bakassi Peninsula. Hence, after the elections of 2015, Nigeria and Cameroon stepped up measures to combat a common enemy that threatens the territorial integrity of both countries. It is noteworthy that, since 2015, there has been exchange of visits between President Muhammadu Buhari and his Cameroonian counterpart, President Paul Biya in a bid to strengthen cooperation between both countries as well as find lasting solutions to the series of Boko Haram attacks in the Lake Chad Region (Jasmine, 2016).

Between 29-30th of June, 2015, President Muhammadu Buhari was in Cameroon to discuss issues that pertained to Boko Haram insurgency, and to strengthen diplomatic ties between both countries. Also, on the 3-4th of May, 2016, President Paul Biya was in Nigeria for a two-day-state visit to discuss issues on bilateral and regional cooperation against border crimes, and terrorism (DW News, 2016). It may be argued that the relations between Nigeria and Cameroon have neither been cordial or otherwise but may be adduced as a marriage of convenience due to the challenge of terrorism.

Further, Participant6 describes Nigeria's relations with its immediate neighbours in the fight against terrorism as follows:

Our neighbouring countries have come to realize that no single state can handle the crisis of Boko Haram alone. So, it has brought about diverse co-operation in the sense that we have to do this together; we have to co-operate one way or the other to ensure that we nip in the bud insurgency. And so far, in terms of government to government interaction, there have been massive co-operation to ensure that the sub- region is riddled of the criminal element.

[Nigeria Ministry of Foreign Affairs].

This is also as Participant 7 remarks that:

Since 2015, there seemed to be a new cooperation between countries faced with the challenges of Boko Haram and since then, countries within the Lake Chad Region have been cooperating. This includes sharing military intelligence as well as conducting joint military exercises. So, I think from 2015, the Boko Haram insurgency impacted positively on the relations between these countries.

[Academic: Department of Political Science]

The above position exemplifies the linkage theory which emphasises the extent to which a domestic affair (terrorism in this case) may transcend a geographical territory, thereby impact or shape policies in the international community.

In 2015, following the inauguration of Muhammadu Buhari as President, he ordered that the Nigeria Military move its headquarters to Maiduguri which doubles as the theatre of war in the fight against Boko Haram (BBC, 2015). Also, the President ordered that the headquarters of the Multinational Joint Taskforce (MNJTF) be moved to N'Djamena from Nigeria. The year 2014-2015 was arguably the period when Boko Haram insurgency reached its peak in terms of coordinated attacks within and outside the borders of Nigeria to countries of its immediate neighbours-Niger, Chad and Cameroon (BBC, 2015). For instance, in April, 2014, about 276 secondary school girls were kidnapped from a government secondary school in Chibok, Bornu State while several towns and villages within and outside Nigeria were also attacked. (BBC, 2015). Campbell (2014) notes that the year 2014 marked the period when the activities of the Boko Haram sect escalated leading to deaths of thousands; displacement of many others thereby became a regional crisis.

It may be deduced from the above positions expressed by expressed above that Boko Haram insurgency positively impacted relations between Nigeria and its immediate neighbours of Chad, Niger Republic and Cameroon in the area of security. This is evidenced in the number of (security) state visits and regional summits organized between Nigeria and the countries within the Lake Chad Region effective from the inauguration of President Muhammadu Buhari in 2015. These visits and summits were purposely targeted at ending the challenge of terrorism in the Lake Chad Region.

Also, before the year 2015, Boko Haram insurgency wreaked havoc within and outside Nigeria due to the inefficiency in coordination and intelligence gathering experienced within the Multinational Military Joint Task Force (MNJTF) and the Regional Intelligence Fusion Unit (RIFU). The reason is adduced to the fact that the countries within the region including Nigeria developed individual military operations at combating terrorist attacks. It was at the instance of President Muhammadu Buhari's election in a bid to fulfil one of his campaign promises of adopting proactive and cooperative measures with Nigeria's immediate neighbours in the fight against insurgency that the MNJTF was strengthened with the relocation of the Nigeria Military and MNJTF Headquarters to Maiduguri and N'Djamena respectively. These actions acted as a

catalyst in strengthening the relationship between Nigeria and its immediate neighbours in the war against terrorism.

The War Against Terrorism: The Challenges

Several factors which ranged from socio-economic, human-induced to political factors have been identified as affecting the Nigerian government and its immediate neighbours in the fight against insurgency. For Instance, Participant9 argued that the Nigerian government pose as a major hindrance to the success of military operations in the war against terrorism The reasons according to him are traceable to the unwarranted display of purchased military hardware and ammunition by the government in the media. He furthers that this exposes the military and their strategies thereby allowing terrorist develop formidable measures to counter the military strategies and operations. This position was also supported by an Participant10 who notes that:

What we are battling in the north-eastern region is a war and not some form of insurgence as it is often portrayed by the government on national dailies or in the media. One of the challenges affecting the fight against Boko Haram hinges on the unnecessary display of weapons and ammunitions purchased by the government on national television. Display of military hardware at a time like this when the country is under threat further exposes the military to attacks. It makes it even very difficult to devise tactics to suppress the terrorist group especially since they are aware of the military strengths and the nature of ammunitions at their disposal.

The United States' Department of State as part of its support to the fight against religious extremism and terrorism in Nigeria approved the sale of twelve

(12) A-29 Super Tucano surveillance aircraft and weapons estimated at about $600 million. It also includes providing training to aid the usage of the aircraft (Defense Security Corporation Agency, 2017). The purchase was confirmed by the Vice President, Professor Yemi Osinbajo who affirmed that the military hardware was to aid the fight against insecurity in the northern region. It is noteworthy that

President Barack Obama in 2015 cited the violation of human rights of persons in the north-eastern region as the reasons behind his refusal to sell military arsenal to the country in the fight against insurgency (Quartz Africa, 2017)

Usually, military operations especially the ones targeted at terrorist cells are termed "classified or covert operations". This is due to the complexities associated with national security. A case in point is the build-up and aftermath of the death of Osama Bin-Laden, the former leader of the Al-Qaeda terrorist group renowned for the 9/11 terrorist attacks against the United States in 2001 as well as the death of Abu-Bakr Al-Baghdadi, former leader of ISIL and his spokesman, Al-Muhajir. The aforementioned individuals were killed in (separate) classified US military operation in Pakistan and Northern Syria on the 2nd of May, 2011 and 29th October, 2019 (Callimachi & Hassan, 2019). It is therefore argued that the continued showcase and announcement of purchase of military hardware; the number of terrorist captured and killed by the Nigeria military brings to the fore the naivety, and/or insincerity of the government and the Nigeria military at ending the menace of terrorism in the country.

Another challenge associated with the fight against terrorism is the role of saboteurs. Saboteurs in this regard refers to some unidentified public office holders (politicians) and military personnel who politicise military operations through propaganda as well as persons who give support to the terrorist groups so as to make ineffective government's efforts in the war against terrorism by Nigeria and its immediate neighbours. This position was hinted by the Director, Army Public Relations, Brigadier-General Sani Kukasheka who noted that some unpatriotic persons within and outside the military establishment are making the efforts of the (Nigerian)

government and military futile at ending the reign of Boko Haram (Daily Independent, 2019). This according to the Director is evidenced by the release of old videos and recordings (by saboteurs) across social media platforms of the terrorist activities aimed at dampening the morale of the soldiers (Daily Independent, 2019).

Participant 11 revealed that there are two major challenges affecting the effective fight against terrorism specifically by the Nigerian government - the recruitment process into the Nigeria Military and Police Force which is not based on merit, and the role of saboteurs among military officials in ending the war against terrorism. The participant stated :

There are many saboteurs in the Nigeria Military. They feed Boko Haram fighters with information about the operations of the military and so expose the soldiers on ground. This is often the reason the soldiers suffer heavy casualty. This dampens the morale of the military making it seem like the military are not doing enough to combat the terrorist group. Also, the recruitment process into the military and other paramilitary establishment is not based on merit, neither is it passion-driven.

For instance, in 2016, the then Acting Director, Army Public Relations, Brigadier-General Sani Kukasheka revealed that some military personnel, Sapper Eric Nwokorie and Macaulay Fortune with identification numbers: 13NA/70/10183 and 13NA/70/10263 attached to the 143 Battalion were arrested with unauthorized military items like grenade, cutlass and machetes, axe, army t-shirts, jack knife and other ammunition in Yola, Adamawa state capital, suggesting that they may be supplying the terrorists with munitions, and information (Sahara Reporters, 2016). The foregoing position was corroborated by Participant 12 who opined :

We were once ambushed by Boko Haram fighters during one of our operations. We had barely settled into the military camp when they struck. Interestingly, three (3) General Officer Commanding (GOC) meant to lead the operations left the camp about thirty minutes earlier. We suffered heavy casualties as none of us expected that the terrorist were aware of our location. I sustained serious gunshots wound and the scars are still very visible till date.

Also, Participant13 opined that

There are saboteurs in the military who share information and intelligence with the terrorists. It is funny that the same Nigeria Military who go for peace keeping mission and do very well seem to have found it impossible to end the war against terrorism. The implication of this is that some people are benefiting financially from what is happening in the north-east.

Since 2011, a period that marked an increase in terrorists attacks, persons who contested the post of the President adopted the fight against insecurity in as their core campaign mantra. This was with the promise to rein in the menace when elected into government. These include Goodluck Jonathan, Muhammadu Buhari, Atiku Abubakar who contested under the platform of the Peoples' Democratic Party (PDP) and the All Progressives Congress (APC) among other persons who contested under different political parties between 2011 to 2022. Hence, Participant14 highlighted that 'one of the major challenges facing the MNJTF in ending the war against terror is the fact that some politicians have turned the war against terrorism as part of their political tool for election purposes. It is instructive to note that since 2011, politicians across parties have stressed that their major mandate (when elected) into office would be to end the reign of terror. Unfortunately, terrorists still continues to operate freely across states in the northern Nigerian, with the most recent act of terror being the attack of 20 villages in Barkin Ladi, Bokkos and Mangu local government areas in Plateau state, on the eve of Christmas and Christmas Day (24th and 25th of December, 2023) which led to the death of over 160 persons (ThisDay Newspaper, 2023).

Further, issue of associated with youth unemployment, breaches in the security architecture of the country; and religious extremism are also key challenges affecting Nigeria and its immediate neighbours in the fight against terrorism.

This position was corroborated by Participant 14 who claimed that:

Poverty, unemployment, and religious extremism are key factors challenging Nigeria, Chad, Cameroon and Niger Republic in the fight against Boko Haram. So, what the government of Nigeria, for instance, can do and is doing is to de- radicalize those who have been brain- washed into the system. But when you de- radicalize, you have to look at how to get these youths engaged on a job. When they are engaged, it will not be easy for any of these extremist groups to brainwash them. So, we have to address poverty, unemployment and also look critically at religious irredentism. Once these issues are nipped in the bud, the pull factors will be off and people will know that the insurgents are not able to provide education or other infrastructural facilities. Similarly, Participant 14 identified corruption perpetrated by public office holders as another key factor impeding the war against terrorism in Nigeria. The Participant affirmed:

The fact that millions of money is budgeted for the purchase of ammunition and some persons within the corridors of power divert them for personal use is one of the root causes for the persistence of Boko Haram attacks. The case of the former Security Adviser to President Goodluck, Dasuki Sambo readily comes to mind.

The porous nature of the borders around the Lake Chad Basin, unavailability of sophisticated ammunitions/military hardware and inadequate remuneration/welfare to military personnel fighting Boko Haram are among other factors affecting the Nigerian government and its immediate neighbours at proffering a long term solution to the menace of terrorism in the Lake Chad Region. It is noteworthy tht five Nigerian soldiers of the 8 Division in Sokoto, Corporal Gabriel Oluwaniyi, Mohammed Aminu, Oluji Joshua, Lance Coporal Haruna and Hayatudeen Abubakar, enlisted for Operation Harbin Kunama III, escaped with about 400 million Naira meant to be delivered to an undisclosed high profile individual on July 11th, 2019 (Punch News, 2019). Also, former Security Adviser appointed in 2012 by President Goodluck Jonathan, Sambo Dasuki allegedly diverted $2 Billion meant for the purchase of military equipment in the fight against Boko Haram (The Nation, 2015).

These situations undeniably make the fight against Boko Haram ineffective. The reason is because the continued diversion large sums meant for soldiers' welfare as well as the purchase of ammunition by the elites for personal inarguably leave the military personnel with unsophisticated weapons, and with little to survive on as remuneration and welfare. The foregoing issues again re-echo the seeming insincerity of the Nigerian government on the one hand, and the military establishment on the other hand in ending or at least reducing to an appreciable extent the war against terrorism in the country.

Map Generated Via Geographic Information System (GIS) Software Showing Local Communities in the Lake Chad Attacked by Boko Haram.

Source: (National Space Research and Development Agency, OAU, Ile-Ife, 2020).

The above map was generated by the author with assistance from the National Space Research and Development Agency, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Nigeria through Geographic Information System (GIS) software (Ayogu, 2021). It shows areas around the Lake Chad that have so far been attacked by Boko Haram. These areas are located within north-east Nigeria, Niger Republic, and Chad Republic. They include: Lac in Chad Republic, Diffa in Niger Republic, Dapchi Local Government Area of Yobe State, Abadam, Guzamala, Kukawa, Gubio, Nganzia, Meleri, Mobbar and Chibok Local Government Area of Bornu State (Ayogu, 2021).

Drawing from the foregoing, it may be deduced that Boko Haram attacks are prominent in Bornu State, north-east, Nigeria, than any other regions in the Lake Chad Basin (Ayogu, 2021).

Conclusion

The study concludes that although Nigeria's relations with its immediate neighbours have over the years been marred by different challenges which are induced largely by resource and territorial control, hence, advancing political tension between these countries, the escalation of terrorism hitherto domiciled in Nigeria into its contiguous neighbours has arguably strengthened diplomatic relations between these countries, in their quest to combating a common enemy-terrorism. Suffice it to argue that Nigeria's immediate neighbours have since entered into a forced diplomatic relations with Nigeria, an interaction that implies that these countries must work cooperatively at addressing the spate of terrorism else suffer its attendant ramifications. Also, despite the close-knitted relationship that the war against terrorism has forged between these countries, the war against terror seems far from over. This is manifest in the continued carnage and wanton destruction terrorists, particularly Boko Haram and ISWAP cause Nigeria and the countries that borders her.

References

Adelusi, P. (2021) Linkage Theory. John & James Associates (Bilingual Policy Scientists London. United Kingdom. DOI:10.13140/RG.2.2.20504.72961

Audu, B. & Ibrahim, S. (2019). Niger Republic. New Architecture of Regional Security in Africa: Perspectives on Counter-Terrorism and Counter-Insurgency in the Lake Chad Basin, 317.

Ayogu, C.T. & Eze, M. (2024). The Nature of Cooperation between Nigeria and its Neighbours in the Face of Terrorism: Who is Winning? 1st International Scientific and Practical Internet Conference: Towards a Holistic Understanding: Interdisciplinary Approaches to Tackle Global Challenges and Promotion of Innovative Solutions . Journal of Way Science, 1 (1), 39 -50. ISBN 978-617-8293-

8293-22-2

Ayogu, C. T., Aderemi, O. S., & Jimoh Tijani, J. T. (2021). COVID-19, Globalisation, and the State. AIPGG Journal of Humanities and P eace Studies, 2(2).

Ayogu, C.T. (2021). Boko Haram Insurgency and Nigeria's Relations with its Neigbours. M.Sc. Thesis submitted to the Department of Political Science/Postgraduate College, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Nigeria.

Bjorgo, T. (eds.), Gupta, D. K., Maleckova, J., Horgan, J., Post, J., Merari, A. and Silke, A. (2005). Root Causes of Terrorism. Routledge.

British Broadcasting Corporation (2015) Boko Haram: Nigeria Military moves Headquarters to Maiduguri Retrieved from: ttps://www.bbc.com/news/world- africa-33048511

Callimachi, R. & Hassan, F. (2019) Al-Baghdadi Dead. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2019/10/27/world/middleeast/al-baghdadi- dead.html

Campbell, J. (2014). Nigeria Security Tracker. Council of Foreign Relations. Channels Television (2018). President Buhari Visits Chad for Talks on Boko

Haram Insurgency. Retrieved from:http/www.channelstv.com/ p resident/buhari-visits-chad-for-talks-on-boko-haram-insurgency. 29th November.

Defense Security Corporation Agency (2017). Government of Nigeria-A-29 Super Tucano Aircraft, Weapons, and Associated Support. Retrieved from:http/www.dsca.mil/major-arms-sales-governemnt-nigeria-29-super- tucano-aircraft-weapons-and-associated-support

Daily Independent Newspaper (2019). Army Vows to Deal with Saboteurs of Boko Haram Fights. 18 December Retrieved from: http/www.independent.ng/army-vows-to-deal-with-saboteurs-of-boko- haram-fights.

Dahmann, K. (2013). The First Iraq War (1990-1991). Retrieved from: http/www. m.dw.com /en/the/first-iraq-war-1990-1991/a-16763334.

Deutsche Welle (2016). Cameroon's President Biya Visits Nigeria to Discuss Terrorism. Retrieved from http/www.dw.com/cameroon's-president-biya- visits-nigeria-to-discuss-terrorism. 3th May.

Financial Times (2018). Under Fire: Why Nigeria is Struggling to Defeat Boko Haram. 6th December. Retrieved from: http/amp.ft.com/ content/62928c8e-f7b8/ 11e8b7/ boko/haram/ struggling/to/ defeat.

Guardian Newspaper (2019). CED SAD Summit: Buhari Returns to Abuja. 13 April.Retrieved from: http/www.guardian.ng-news-cen-sad-summit-buhari- returns-to-abuja. Accessed 25/02/2020.

Encyclopedia Britannica (2015).Boko Haram. Retrieved from http://www.britannica.com/topic/boko-haram

European Union (2012). Terrorism: Five Key Issues. Retrieved from: http:Europa.eu.terrorism.

Eze, W. and Agwanwo, D. (2014). Boko Haram Insurgency and National Security Challenges in Nigeria: An Analysis of a Failed State. Global Journal of Human-Social Science, Sociology & Culture. Vol. 14 (7).

Fernando, R. (1996). Terrorism. International Handbook of Violence Research, pp:309-321.

Foard, C. (2013). The Boko Haram Insurgency in Nigeria. Civil-Military Fusion Centre.

Retrieved from: http//www.foard.copeland@cimicweb.org.

Fineman, G. (2018). Nigeria's Boko Haram and its Security Dynamics in the West African Sub-

Region. Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa Vol.9 (1).

Greene, A. (2017). Defining Terrorism: One Size Fits All. Cambridge Journal. Vol.

66, pp. 411-440.

Jasmine, B. (2016). List of International Trips Made by President Buhari.

Retrieved from:http/www.naij.com. 26 October. Accessed 27/02/2020 Laqueur, W. (1977). Terrorism. London: Weidenfeld and Nicholson.

Lomperis, T. (1996). From People's War to People's Rule: Insurgency, Intervention, and the Lessons of Vietnam. University of North Carolina Press.

National Space Research and Development Agency, Obafemi Awolowo University (2020) . Map Generated via Geographic Information System (GIS) Software showing Local Communities in the Lake Chad Attacked by Boko Haram

Onapajo, H. (2013). Why Nigeria is Not Winning the Anti-Boko Haram War: Anatomy of Boko Haram. E-International Relations: Edited Collections. Bristol, United Kingdom.

Ogaba, O. (2013). Terrorism and Nigeria's Foreign Policy. Nigeria Journal of International Studies, Vol. 39 (1).

Ogbonnaya, U. M. and Ehigiamusoe, U.K. (2013). Niger Delta Militancy and Boko Haram. Insurgency: National Security in Nigeria. Global Security Studies, 4(3).

Ogunode, N., Olugbenga, A.., & Ezema, O. (2022). Analysis of Factors Responsible for Poor Patronage of Public Higher Institutions in Nigeria by Competent Foreign Academics. International Journal on Integrated Education, 5(6), 176- 184.

Omotuyi, S. (2021) Nigeria's Foreign And Security Policies in the Era Of Boko Haram Terrorism." International Journal on World Peace 38 (2): 47-66.

Osadola, O. S., & Emah, G. S. (2022). Terrorism in Nigeria and Her Neighbours. Konfrontasi: Jurnal Kultural, Ekonomi Dan Perubahan Sosial, 9(3), 439-448.

Oriola, T. B. (2021). Nigerian soldiers on the war against Boko Haram. African Affairs, 120(479), 147-175.

Olanrewaju, J.S. (2015). Globalization of Terrorism: A Case Study of Boko Haram in Nigeria. International Journal of Politics and Good Governance. Vol. 1(1).

Punch Newspaper (2017). Boko Haram Insurgents Attacks Village in Cameroon, Kill Four, Abduct Two. March 12th. Retrieved from: http//:www.punchnews.com/bokoharam/insurgents/attacks/village/in/Cameroon/kill/four/abduct/two.

Punch Newspaper (2019). Army Quizzes General Over Stolen 400 Million. Retrieved from: http/www.punchng.com/army-quizzes-general-over-stolen- 400-million. 22nd July.

Punch Newspaper (2020). Army Identifies Soldiers Insulting Chief of Army Staff, Tukur Burataiin Viral Video. Retrieved from:http/www.punchng.com/army-identifies-soldiers-insulting-chief-of- army-staff-in-viral-video.

Quartz Africa, 2017). The United States Sold Half a Billion Dollars' Worth of Military Gear to Nigeria. Retrieved from: http/qz.com/Africa-the- united-states-sold-half-a-billion-dollars-worth- of-military-gear-to-nigeria. 29th August.

Sahara Reporters (2016). Nigerian Army Blasts Saboteurs Actively Aiding Insurgents in the North for Profits.Retrieved from: http/www.saharareporters.com/2016/nigerian-army-blasts-saboteurs- actively-aiding-insurgents-in-the-north-for-profits.

Sahara Reporters (2018). Abducted Dapchi Girls in Boko Haram Town in Yobe Claims House of Representatives. March 4th. Retrieved

from:saharareporters.com/abducted/dapchi/girls/in/ bokoharam/ town/ in

/yobe/claims/house/of/representatives.

Tadesse, K. (2015). Lake Chad Basin, Multinational Joint Task Force and Boko Haram. Case Law: Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. Retrieved from: http//www.peaceau.org/ uploads/ psc-484-rpt- boko-haram-29-1-2015.pdf.

The Arab Convention For The Suppression Of Terrorism (1998) League of Arab States The Arab Convention for the Suppression of Terrorism Adopted by the Council of Arab Ministers of the Interior and the Council of Arab Ministers of Justice Cairo, April 1998 Retrieved from: ttps://www.unodc.org/images /tldb- f/conv-arab-terrorism. en.pdf

This Day Newspaper (2023) Killings on the PlateauRetrieved from: https://www.thisdaylive.com/index.php/2023/12/29/killings-on-the-plateau

The Nation Newspaper (2015) Dasukigate beyond the Outrage and Apart from the Legal Battle: What is to be Done Retrieved from: ttps://thenationonlineng.net/dasukigate-beyond-the-outrage-and-apart-from-the- legal-battle-what-is-to-be-done/

United Nations (2019). United Nations Treaty Collection-Vienna Convention of 1961. Retrieved from: http//www.un.org/Vienna-convention-1961-un-treaty- collections.

Usman, A. and Obiyan, S. (2017). Between Afrocentric Foreign Policy Thrust and DomesticNational Security Interest: A Review of Nigeria's Intervention in Mali. Retrieved from: http//papers.ssrn.com/ sol3/papers.cfm? abstract_id=2967481.

Vanguard Newspaper (2016). Cameroon President, Biya Arrives Nigeria for a Two- Day State Visit. Retrieved from http/www.vanguardngr.com/Cameroon- president-biya-arrives-nigeria-for-a-two-day-state-visit. Accessed 23/01/2020.

TOURISM CULTURE AND THE SIGNIFICANCE OF LOCAL RESOURCES ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Dr. ZİYA A. PATHAN

Associate Professor, Dept Of Sociology & Social Work, University of Eswatini, Eswatini, Southern Africa

Tourism is an activity involves travelling to and staying in places outside one's usual environment for less than an year and the main purpose of travel is other than the exercise of an activity remunerated from within the place visited. Tourism is perceived as a leisure time activity. Sociologists began writing about the implication of increased leisure time in 1960s, and sociologically speaking it became more a complex phenomenon. Tourism is considered as an element which has not only economic but also cultural and scientific value. The need for diversity rose from heterogeneous perceptions/expectations of tourists and sometimes, the phenomena of tourism become a potential danger for man and environment. These risks appear due to the lack of intercultural communication, lack generated by carelessness or ignorance. Socio-cultural impacts arise when tourism brings changes in value systems/behavior or threatening indigenous identity. There are changes or loss of indigenous identities or values due to co-modification, standardization & adaptation to tourist demand leading to cultural clashes and unethical issues like crime generation, child labor, prostitution and sex tourism. The development should have an economic, social and an environmental dimension, that have a sound balance made between the different components that contribute to the general function of natural environments – the function of life support. Sustainable development via sustainable tourism must use the resources sustainably, reducing over consumption, supporting local economy, training and recruitment of local personnel at all levels, improving the quality of tourism product and making tourism a part of planning

Key Words: Tourism – Sustainability – Sustainable Development – Sustainable Tourism – Strategies

WATER THERAPY

IRINA-ANA DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education

ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to situate the interest in water therapy in relation to it being a cultural heritage. In popular culture articles, or popular psychology articles, therapies such as water therapy are always presented with a brief historical origins, which make them feel all the more valid and trustworthy for the possibly interested clients. Once we read that water therapy, or hydrotherapy, goes back to the ancient civilizations which have shaped the world as we know it today, such as Egyptian, Greek and Roman, we believe that this type of therapy can bevery efficient. After all, if Egyptian royalty used it by bathing in oils, and if we also think about the Roman baths, we have a historical foundation laying out the basis for us to perceive this practice as well-grounded. If we also read about far-away lands which have always fascinated the Western world, such as China and Japan, with their hot springs. All of this historical information can make us daydream, and enhance our mood for relaxation. We can look back at history and realize its contribution to the world as we know it today. History is not just a matter of dates and events, but also a matter for making us form connections and gain a different perspective on our world and life today. It was in the 19th century when Sebastian Kneipp started to create this therapy. It was Vincent Priessnitz in 1829 who first used it in an official manner. It is nowadays part of the holistic therapies.

Keywords: History, Culture, Well-Being

1. INTRODUCTION

Nowadays, we call therapeutic any activity that contributes to our well-being, making us feel relaxed, happy, and in connection with ourselves or with others. We call therapeutic various activities, ranging from creative ones, such as poetry writing, but in a relaxed way, only to express ourselves, and not taking into account artistic value or rules, drawing, painting, again, in the same rule-defying way, to sports activities, such as swimming and dancing. All of these activities are currently connected by the mindfulness (Siegel et al, 2019) frame of mind, which includes a very strong sense of awareness of the present moment, of our own needs, as well as of the needs of the others, of our current mood, as well as a means of disconnecting from the stress of everyday activities. Briefly, such activities which we consider therapeutic are related to taking some time for ourselves, as we otherwise feel we need to do, throughout the day, various activities for the others. We can feel that we work for the others, at our job, that we need to take care of the others, e.g. family members, and that everyone wants something from us. At the end of the day, we wish to have some time to dedicate to our hobbies or to ourselves. Taking time for ourselves can include relying on activities which can be cosmetic, relaxing, reading, writing, shopping, colouring books for adults, and others, function of our preference.

Water therapy, which will be examined in this paper, can be included in the same category. However, the meaning of therapy can be both related to activities which we enjoy, as well as to an actual therapeutic practice.

1.1. Theoretical Framework

Water therapy has both psychological and physical benefits. Psychologically, it can be experienced as a well-being practice, which can relax us and helo reduce stress. Physically, it can be a real medical practice, having benefits such as the following: recovering from team sports, regarding muscle contractibility and muscle fatigue (Higgins et al, 2017), relieving muscles soreness (Vaile et al, 2007), and improving knee osteoarthritis (Yurtkuran et al, 2006). Clearly, when we feel well, when we are healthy physically, our well-being is total, psychologically included. There is a strong connection between the health of the mind and of the body. A healthy mind in a healthy body is the ideal (Chrousos & Gold, 1998), since the two influence each other (Littrell, 2008). We can see this strong connection in the way awareness raising is done with respect to the physical impact of stress, a psychological experience (Chrousos & Gold, 1998). According to Pally (1998), emotion has a role of coordination for the mind and the body. From here, we can understand that the way we feel, and experience positive emotions, can help improve our overall health.

2. METHOD

We place great significance on wishing to do what we like. This holds true for pastime activities, for time spent with our family, and, most of all, to our professional activity. We frequently hear how young people wonder what they would like to do as a future profession. They rely on their passion for certain subjects when considering which faculty to sign up for, which domain they feel passionate about, and finally which job they would prefer and would bring them satisfaction.

If we do not do what we like, we feel depressed or stressed, and wish to get out of the respective situation somehow. We are familiar with students realizing they had not chosen the right university and career path. Some adults make a change in their career later in life, as they realize they had missed the opportunity to actually do their dream profession.

This state of affairs can be easily connected to the strong interrelation between mind and body. We consider the mind and a body a coherent whole, as what makes us human beings are these two sides, physical body and mind, the latter including our psychology, our emotions, our spirituality.

Passtime activities related to water such as swimming or going to the public baths can feel, psychologically, as improving our mood. Once we enjoy swimming, this clearly brightens our mood and improves our sense of well-being. Swimming can also be related to physical activities and benefits of sports. Blood circulation is improved through physical activity, and our brains work much better. Our moods improve as well as a result.

We enjoy the setting of the sea (Corbin, 1994), which could be related to physical activity, but also the presence of sunlight, another factor influencing our good mood. The colour blue is a relaxing one, being well-known in the psychology of colours domain as a colour which helps us focus, since it improves our cognitive performance (O'Connor, 2011).

Environmental psychology (Robert & John, 1982) can also add some explanations to our reactions to water settings, since we always react emotionally to what surrounds us.

Such considerations provide the context in which we can include water therapy.

We can look at the various sides and shades of meaning of therapy when considering the practice of water therapy, from taking the term light-heartedly and from a popular culture point of view, as a means of relaxation and hobby, to the serious, medically-based therapeutic practices.

The popular culture articles, or popular psychology and popular health ones, present this practice for the unspecialized audience. In such articles, the entertainment dimension occupies central stage, together with the sensationalist elements selected from its history.

The historical origins of water therapy are presented in advertising and popular science articles as a means to make the general public interested in such practices. Once they have a historical basis, we can feel that water therapy can be trustworthy and verified throughout the ages, by historical personalities included. It can be seen by analogy with old time traditions. Water therapy, also called hydrotherapy, has been practiced as far back in time as the ancient civilizations, Egyptian, Greek and Roman (George, 2011; Jackson, 1990). These civilizations provide the landmarks in the evolution of mankind until today. Water therapy can be considered as part of their influence reaching as far in time as our own age. Rulers of ancient Egypt practices water therapy when they bathed in oils. The ancient Romans had their famous public baths, which can be understood as a form of water therapy, since going there was a means of relaxing. We can also consider the old Chinese and Japanese practices related to bathing in hot springs. Mentioning such exotic, far-away, distant lands, at least for the Western general public, can create a strong interest, since there is a long history of fascination for everything that has to do with these cultures. Once we start fantasizing about these distant lands and cultures, and integrate water therapy in this context, we already feel relaxed and much better. It is a well-known fact that a world of daydreams and imagination can serve as a means of compensation for a reality we are not satisfied with. Fiction, whether we resort to reading it or imagining fantasy worlds ourselves, has a therapeutic role, enhancing our well-being through relaxation and developing empathy. We can also develop self-awareness through fiction, since we become aware of our needs. The same can happen during any activity we enjoy, including water-related activities.

Currently, water therapy is integrated within the category of holistic therapies. As a scientific practice, it was created by Sebastian Kneipp (Locher & Pforr, 2014; Ortiz et al, 2023; Tietze, 1997) in the 19th century and then used in an official manner by Vincent Priessnitz (Bradley, 2012; Metcalfe, 1898; Priessnitz, 1996; Tietze, 1997) in 1829. The founders of this type of therapy are not well-known, which is a proof of how much the popularization of water therapy relies on sensationalist rather than informative facts.

Water therapy has, therefore, both a scientific basis and an intuitive basis. For the latter aspect, we can consider how we use the term therapy and water therapy to name activities related to water which we enjoy.

3. FINDINGS

The concept of well-being is very popular nowadays and used in relation to various activities in our daily lives. It is a way to remind us of the old mind-body connection. Therapeutic activities are nowadays considered not only those having a medical basis, but also those activities which contribute to making us feel good. Our state of mind and the health of our bodies are in strong connection. Whether we consider water therapy a pleasurable activity or a true medical practice, it contributes to our well-being and is as efficient nowadays as it has been ever since ancient times.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

We can consider water therapy significant in the context of today's presence of health policies and their promotion for teh general public by supranational organizations such as the European Union. Thinking about our health has become part of our everyday life culture. We can speak about a health subculture, which in turn is divided into further subcultures, based on sports, healthy foods, mindfulness, life in the middle of nature, and so on. Awareness of negative effects of stress on our health is also part of the health policies of supranational organizations, whose interest is to have healthy citizens. We can also consider water therapy in relation to the concern for environmental care, also part of policies of supranational organizations. Water therapy can also be considered, based on its historical roots, part of cultural heritage, the latter being another aspect present under the form of public policies of supranational organizations.

We are encouraged to form our own views on the concept of therapy and therapeutic. We are also encouraged to consider other practices than the mainstream ones. Water therapy can be considered as an alternative health practice. In an individualist society, we are encouraged to make our own choices, and consider what benefits our health.

5. REFERENCES

Bradley, I. (2012). Keep Taking the Liquids. *History Today*, *62*(1).

Chrousos, G. P., & Gold, P. W. (1998). A healthy body in a healthy mind—and vice versa—the damaging power of "uncontrollable" stress. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, *83*(6), 1842-1845.

Corbin, A. (1994). *The lure of the sea: the discovery of the seaside in the western world, 1750-1840*. Univ of California Press.

George, L. D. (2001). Uses of spring water. In *Springs and Bottled Waters of the World: Ancient History, Source, Occurence, Quality and Use* (pp. 105-119). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Higgins, T. R., Greene, D. A., & Baker, M. K. (2017). Effects of cold water immersion and contrast water therapy for recovery from team sport: a systematic review and meta-analysis. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *31*(5), 1443-1460.

Jackson, R. (1990). Waters and spas in the classical world. *Medical History*, *34*(S10), 1-13.

Littrell, J. (2008). The mind-body connection: not just a theory anymore. *Social work in health care*, *46*(4), 17-37.

Locher, C., & Pforr, C. (2014). The legacy of Sebastian Kneipp: linking wellness, naturopathic, and allopathic medicine. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, *20*(7), 521-526.

Metcalfe, R. (1898). *Life of Vincent Priessnitz: Founder of hydropathy*. Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Company.

O'Connor, Z. (2011). Colour psychology and colour therapy: Caveat emptor. *Color Research & Application*, *36*(3), 229-234.

Ortiz, M., Koch, A. K., Cramer, H., Linde, K., Rotter, G., Teut, M., ... & Haller, H. (2023). Clinical effects of Kneipp hydrotherapy: a systematic review of randomised controlled trials. *BMJ open*, *13*(7), e070951.

Pally, R. (1998). Emotional Processing; The mind-body connection. *The International journal of psycho-analysis*, *79*(2), 349.

Priessnitz, V. (1996). *The Cold Water Cure*. Health Research Books.

Robert, D., & John, R. (1982). Store atmosphere: an environmental psychology approach. *Journal of retailing*, *58*(1), 34-57.

Siegel, R. D., Germer, C. K., & Olendzki, A. (2009). Mindfulness: What is it? Where did it come from?. In *Clinical handbook of mindfulness* (pp. 17-35). New York, NY: Springer New York.

Tietze, H. (1997). *Water medicine*. Harald Tietze Publishing P/.

Vaile, J. M., Gill, N. D., & Blazevich, A. J. (2007). The effect of contrast water therapy on symptoms of delayed onset muscle soreness. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, *21*(3), 697-702.

Yurtkuran, M., Yurtkuran, M., Alp, A., Nasırcılar, A., Bingöl, Ü., Altan, L., & Sarpdere, G. (2006). Balneotherapy and tap water therapy in the treatment of knee osteoarthritis. *Rheumatology international*, *27*, 19-27.

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON THE SURGE OF PLASTIC SURGERY: A MOROCCAN PERSPECTIVE

SAMIHA ZOUITNI

Abstract:

This research investigates the profound influence of beauty ideals propagated through social media on the self-perception and consideration of plastic surgeries among Moroccan women. Based on a sample of 134 females, the study explores how social media exposure to beauty content impacts body image and increases the pressure to conform to certain standards. The findings reveal a significant correlation between frequent social media usage and a growing interest in cosmetic procedures, such as rhinoplasty and body contouring, as women strive to align with these beauty ideals. Additionally, the study highlights how family and media pressure further exacerbate this trend, though factors such as age and education offer some resilience. These results emphasize the need for increased awareness and media literacy to mitigate the psychological impact of idealized beauty content.

Keywords: media effects, self-esteem, body image, media pressure, plastic surgeries, beauty standards

SOCIO-POLITICAL SITUATION IN AZERBAIJAN SSR (1920-1922)

AZERBAYCAN SSC'NİN SOSYAL V4E SİYASİ DURUMU (1920-1922 yılları)

SEVINC MAMMADOVA

Arş. Gör. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü İran Tarihi ve Ekonomisi Bölümü

ORCİD İD 0000-0002-4562-6790

ÖZET

Ocak 1920'de Versailles Yüksek Konseyi tarafından fiilen tanınan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya tarafından işgal edildi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Bununla birlikte Azerbaycan giderek uluslararası dünyadan soyutlanmaya başladı. Bu değişiklikler kısa sürede cumhuriyetin bağımsızlığının önemli bir özelliği olan dış politika işlevinin kaybolmasıyla sonuçlandı. Nisan işgalinin ardından Azerbaycan'ın bağımsız dış politikasının iptali yönünde atılan ilk adım, Azerbaycan'daki yabancı ülke temsilciliklerinin kapatılması oldu.

Ülkenin her yerinde olduğu gibi Bolşevik işgalinin ilk yıllarından itibaren yaşanan karışıklıklar Azerbaycan'ın dış ilişkilerini de olumsuz etkiledi. Bakü'de Sovyet hükümetinin emriyle yabancı diplomatların tutuklanması ciddi bir uluslararası skandala neden oldu. Moskova'nın kendi çıkarları için kullandığı bu yöntem, Azerbaycan SSC'nin uluslararası itibarına büyük zarar verdi.

Cumhuriyet hükümetinin yoğun mücadelesi sonucunda Sovyet hükümeti, bağımsız devletin toplumsal ve siyasal yaşamının her alanında elde ettiği başarılardan ve ulusal devletçilik geleneklerinin yeniden canlandırılması yönünde atılan adımlardan vazgeçdi.

Ülkenin siyasi, milli-manevi yaşamını, hukukunu ve ekonomik zenginliğini kontrol etme hakkı kısa sürede Moskova'dan gönderilen Bolşeviklerin kontrolüne geçti. Azerbaycan'ı kontrol ettiklerini iddia eden yerel Bolşevikler dahil her şeyi kontrol ediyorlardı.

Nisan işgalinden sonra iç siyasi durum, Bolşevizm karşıtı ayaklanmalar, kitlesel baskılar, zorla Ruslaştırma ve ulus devletten yana olan kişilerin ülkeyi terk etmesiyle karakterize edildi.

Böylece Bolşevik Rusya, önce Azerbaycan'ın bağımsız politikasını sınırlayarak Güney Kafkasya cumhuriyetleri birliğine katmış, ardından dış temsilciliklerini kapatarak Rus misyonlarına katmıştır. Sovyetler Birliği içinde Azerbaycan'ın ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığı resmiydi ve Birlikten serbestçe ayrılma hakları doğası gereği bildirime dayalıydı.

Keywords: Soviet Russia, April invasion, people’s uprisings, foreign policy

The Azerbaijan Democratic Republic, de facto recognized by the Supreme Council of Versailles in January 1920, was invaded by Soviet Russia on April 28, 1920, followed by the declaration of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic (SSR). Since then Azerbaijan gradually began to be isolated from the international relations, what resulted in the loss of the foreign policy, which is an important attribute of the republic’s independence. After the April invasion, the first step towards the cancellation of Azerbaijan’s independent foreign policy was the dismission of the diplomatic missions in Azerbaijan.

The turmoil of the first years of the Bolshevik occupation had a negative impact on all fields, including Azerbaijan's foreign affairs. The arrest of foreign diplomats in Baku by the order of the Soviet government caused a serious international scandal. This method, used by Moscow for its own interests, greatly harmed the international reputation of Azerbaijan SSR.

The Soviet authorities rejected all the achievements in the fields of the socio-political life and the steps taken in the direction of reviving the traditions of national statehood, taken by the government of the Republic through the intense struggle of the independent state.

The right to control the country's political, national and cultural life, to manage its law and economic wealth soon came under the control of the Bolsheviks sent from Moscow. They controlled everything, even the local Bolsheviks who claimed to control Azerbaijan. After the April invasion, the internal political situation was characterized by anti-Bolshevism uprisings, mass repressions, forced Russification, and the departure of people who were in favor of national statehood.

Thus, Bolshevik Russia first restricted Azerbaijan's independent policy and joined the state to the Union of the South Caucasus Republics, then closed its foreign missions and joined them to Russian embassies. Within the Soviet Union, the independence of Azerbaijan and other Soviet republics was formal, and their right to freely leave the Union was declarative in nature.

Introduction: The collapse of the Soviet empire (1991) led to significant changes in the region's political map. Like fifteen other republics under Russia's suzerainty Azerbaijan also restored its independence. After the restoration of Azerbaijan's state independence the necessity to conduct a new unbiased research on the history of the period when it was under the USSR arose.

The history of Azerbaijan, which was forcibly annexed to the empire via the occupation of April 28, 1920, has many yet unstudied questions. The political position of Azerbaijan on the international arena in the period between the April occupation and the establishment of the USSR in 1922, as well as its international relations were not specifically studied.

After Azerbaijan regained its independence in 1991, historians have researched this period and new materials came to light. The works by J.Hasanli "Azerbaijan foreign policy in the Soviet period (1920-1939)" and M.Gasimli "Foreign states and Azerbaijan" are important sources for a deeper study of this period. Both authors have extensively analyzed the socio-political relations that emerged in Azerbaijan in the early years of the Soviet rule on the basis of the rich materials from the state archives of the Republic of Azerbaijan.

It is thought that the Soviet period of Azerbaijan is studied comprehensively enough in comparison to the other periods, but this is not so. New researches on the history of the Az.SSR in the 1920-1922 are of great need. The internal and international situation of Azerbaijan after the April occupation, the abolition of the Ministry of Foreign Affairs of the Azerbaijan Democratic Republic, the "new vector in foreign policy" and the inevitable pressure of the RSFSR government in this regard have not been the subject of special research in the field of history. The study of the questions mentioned above will allow learning the politics of the Bolsheviks after the April occupation with full clarity.

For years, the historians and political leaders of the Soviet period had been describing the April invasion not as an occupation, but as a revolution, however its actual nature was revealed only after our independence was restored. In 1920-1922 new social-political relations appeared in Transcaucasia. In the context of the European and Eastern states' geopolitics, Azerbaijan's relations with the neighboring countries of Turkey and Iran, as well as the RSFSR's new relations with Transcaucasia is of a particular interest.

1920-1922 Az.SSR's international position: After the collapse of the ADR and the establishment of a completely new ideological state - the Azerbaijan Soviet Socialist Republic (Az.SSR) - the question of how to establish the Az.SSR's own foreign policy arose. With the Soviet Russian occupation the international position of Azerbaijan took a serious turn. Straight after the occupation Mirza Davud Huseynov was appointed as the Commissar of Foreign Affairs. Thus, the Ministry of Foreign Affairs of the Azerbaijan Democratic Republic was closed. The Bolsheviks abolished Azerbaijan's national statehood and the diplomatic missions it had established in foreign countries during the ADR. The dismissal of diplomatic missions in foreign countries prevented the persuasion of independent policy. After the April occupation Azerbaijan had consulates in Tabriz, Anzali, Kars and Batumi, and plenipotentiary in Ankara, Tiflis and Moscow. In November 1921, Azerbaijan's mission in Iran was closed.

A. Ziyadkhanov, who was the ambassador to Iran at the time of the Azerbaijan Democratic Republic, continued his political activity on behalf of the Azerbaijan SSR government until the ADR's representation in Iran was abolished. The position of consul in Anzali was performed by Mammadhasan Melikov, who had been working in this position since the ADR period.

The letter sent by A.Ziyadkhanov to the Central executive Committee of Azerbaijan SSR on June 10, 1921 sheds light on curious issues. Thus, the difficulty in paying wages led to layoffs, and as a result, not a single person remained in the embassy except A. Ziyadkhanov and his assistant Hasan Mammadzade [1]. Even Adil khan, who had hard times, on May 29th appealed to the RSFSR's representative who was with the visit in Tehran to clarify the future fate of the embassy [1]. With this, the embassy was closed.

In a short time, a committee consisting of Azerbaijanis was formed. The new committee declassified and drew up all documents of the ADR Ministry of Foreign Affairs [2]. The main task of the People's Commissariat of Foreign Affairs (PCFA) was to strengthen relations with the Muslim East, to abolish the European office and create an Eastern office instead. But there was a demand for people who had knowledge on economy, policy and legislation in the Near East. For this reason, it was proposed to create the Institute of Oriental Studies in the PCFA. It was planned to open courses for diplomatic training in the Institute alongside with the teaching of foreign languages. This sort of administration was very far from professionalism. Thus, the Bolsheviks dismantled the structure of the Ministry of Foreign Affairs and created a new office. Soon after, the People's Commissariat of Foreign Affairs was abolished.

Political parties that played an important role in the governance of Azerbaijan in the years of the ADR, their leaders, broad social base were turned into the first target of Bolshevik terror. The areas that suffered the most from this terror and punishment policy were the foreign policy institute and diplomatic corps of the republic. In 1920-1922, the Bolshevik government began a "purge" in the PCFA system by dismissing former professionals. The smallest fault, such as being late for work, was enough for a dismissal. At that time, those who were in favor of national patriotism and independence were dismissed and new loyal to bolshevism cadres were hired. The Bolsheviks' new employment policy began. In the study of the archive materials, we see that the people who were hired were deeply pro-Russian. Since the recruits did not know the Azerbaijani language, the administrative apparatus was automatically Russified [6, p.42].

The political and economic relations between Soviet Azerbaijan and Soviet Russia were unequal from the very first day, and the independence of Azerbaijan SSR was being violated. The sovereignty of the Azerbaijan SSR, as well as other allied republics in general, was replaced by the communist party's "world internationalism" policy and the so-called general laws of building a socialist society. The Soviet Russia first limited the foreign policy of the South Caucasus Republics, then united them in a union and subjugated them entirely.

Economic situation in Az.SSR after the April occupation: Azerbaijan, which became the first target of the Bolshevik invasion in the South Caucasus, had to experience the full weight of political, economic, cultural, spiritual and national dependence. On April 28, 1920, the Provisional Revolutionary Committee and the Soviet of People's Commissars of the Azerbaijan SSR approved the new government. The Soviet of People's Commissars was headed by N. Narimanov. N. Narimanov was considered the main figure in the internal and external politics of the Soviet Azerbaijan. N.Narimanov was a well-known man who had a plenty of influence not only in the Caucasus, but also in the soviet governmental circles. Since he played an active role in the socio-political and cultural life of Azerbaijan in the early XX century, he came to Azerbaijan immediately after the April occupation. To destroy the republic's power structures and increase control, the Bolsheviks created revolutionary committees all over Azerbaijan and gave them extraordinary powers. The invaders were wary of the people, therefore included only Azerbaijanis in the composition of the Provisional Revolutionary Committee and the Soviet of People's Commissars in the first days. But this had a formal character. Real power was still in the hands of the Azerbaijan Communist (Bolshevik) Party, which had been created in February 1920 and had worked together with the occupiers in the overthrow of the ADR. The composition of the revolutionary committees was created taking into account the national content. Soviet Russia would never agree to let Azerbaijan to exist as an independent state. In the first instance, this was not in line with Russia's economic-political interests. The Soviet government started to implement its own economic policy in Azerbaijan. In this period, except for Baku as a major industrial center of the state, Azerbaijan economy lagged far behind in terms of economic development. The economy of Azerbaijan was greatly weakened during the wars in the region.

After the occupation, an economic crisis began in Azerbaijan. Although Azerbaijan is a region with rich natural resources, natural resources did not help due to the incompetence of the Bolsheviks. At first, the Bolsheviks themselves acknowledged that Azerbaijan had rich resources: "Azerbaijan can economically live completely independently" [3]. However, hunger, poverty, and disease aggravated the situation of the people day by day.

Less than a month after the April occupation, the oil industry was nationalized by the decree of May 24, 1920, the Azerbaijan Oil Committee (later "Azneft") was organized under the chairmanship of A.P. Serebrovsky, who was sent by V.I.Lenin, and thus, oil practically passed into possession of the Soviet Russia. 3 million tons of oil was transported from Azerbaijan to Russia by the end of 1920, what made more than 90% of the oil produced in Baku.

In such difficult conditions, the Soviet government began to implement its economic policy. At that time, except for the city of Baku, which was a large industrial center, Azerbaijan was economically an agricultural country. During the wars in the region, the economy of Azerbaijan suffered. The economic policy of the Soviet government coincided with the civil war, more precisely, with the "military communism" policy. Actions related to "military communism" policy were carried out in Azerbaijan in a limited form and for a short period of time. If private trade was not allowed in Soviet Russia during "military communism", in the first months of Soviet rule a free trade started to appear in Azerbaijan, and only on August 26, 1920, the Azerbaijan Revolutionary Committee adopted a decree on the monopoly of grain trade, and state supply of grain and agricultural products was introduced in a number of regions. At the end of September 1920, a food tax and a general labor charge were introduced in Azerbaijan.

As a result of system change in Azerbaijan in 1920, free political, economic and social relations were replaced by Bolshevik rules named "proletarian dictatorship". Private property was declared illegal, tens of thousands of middle class owners were looted.

In the name of revolutionary decrees, the oil industry and other resources of the country came under the control of the Soviet Russia.

Russian intention, which was economically weak and in difficult conditions, was to take possession of Azerbaijan's natural resources. On the account of Azerbaijan's rich resources it could restore life in the South Caucasus republics and in this way make them dependent on him. Protecting itself from international pressure, Russia created an administrative body called ZSFSR, which denied the rights of republics and limited their independence. With this, the economic and financial life of the South Caucasus republics was united under the control of the RSFSR. In such a situation, independent statehood was pushed to the background.

Along with the economic situation, the internal situation was also not stable. Uprisings against Bolshevism started from the very first day. The people who lost their independence did not reconcile with this and rose up in rebellion. Starting from May 1920, the anti-Soviet uprising against the Bolshevik occupation and violence covered Ganja, Karabakh, Tartar, Zagatala, Sheki, Lankaran and other areas. Muhammad Amin Rasulzadeh wrote about this: "One month after the independence, Azerbaijan realized bitterly that the entire country was subjected to a terrible invasion... The people could not tolerate it. They rebelled" [4, p.37]. On May 25, 1920, active armed demonstrations against the Soviet authorities and the Red Army garrison began. The first rebellion started from Ganja. The replacement of the commander and officers of the Ganja garrison by representatives of the Red Army led to the revolt of 1,800 men Ganja garrison on the night of May 28-29 and covered the Muslim part of the city. The Ganja uprising, which took place for the sake of independence, became an example in the path of national ideas, taking a city-wide character. Thousands of rebels, among which there were prominent social and political figures, were killed within a few days of the suppression of the rebellion. Along with Ganja the people of Karabakh also revolted under the leadership of General Nuru Pasha. Since its beginning, the uprising has spread to the surrounding areas, including Agdam and Barda. The Azerbaijani infantry regiment and armed groups of local beys participated in the uprising. The units of the 2nd Cavalry Corps and the 32nd Infantry Division of the XI Red Army completely suppressed the rebelion on the third day of the Karabakh uprising - June 15, 1920. In general, the mass demonstrations against the Soviet regime took place in 1920-1924 in Lankaran, Javanshir, Ordubad, Sharur districts, Gabala and Khachmaz.

Socio-political organizations in Azerbaijan SSR: In the first years of the Soviet rule, the activity of social-political organizations in Azerbaijan, especially the Communist Party, trade unions and Komsomol organizations expanded. In times of the ADR, in February 1920, due to the unification of "Hummat" and "Adalet" parties the Azerbaijan Communist (Bolsheviks) Party (the AC(b)P) was formed. The head of the party was Mirza Davud Huseynov. AC(b)P was not completely an independent political party. It was part of RC(b)P. As a government party, it gradually merged with the state power and became the core of the "proletarian dictatorship" system.

After the establishment of the Soviet power, the activity of the party organizations in the districts increased significantly, although the number of Azerbaijanis in their ranks increased day by day, the leading party bodies had a strong influence of the Armenian-Dashnak communists, who implemented strict nationalist and anti-Azerbaijani policy. Armenian nationalists dominated not only in the party, but also in trade unions and other public organizations. This was in accordance with the policy of the Center. Less than three months after the April occupation, G.K. Orjonikidze raised the issue of the merger of Az.SSR with RSFSR. Armenians and Russians in the Central Committee supported him, and young Azerbaijani party members who switched to the Communist Party from other parties also joined them.

However, N. Narimanov and his like-minded people opposed the unification, supporting the preservation of the independence of the republic. In such situation, those who opposed the unification were accused of "nationalist tendency". Thus, disagreements, conflicts and polarization among leaders and responsible party workers began.

Conclusion: After the Bolshevik invasion, a political system changed in Azerbaijan. Free political, economic and social relations were replaced by the Bolshevik rules under the proletarian slogan. Private property was abolished and subjected to Bolshevik plunder. The oil industry was placed under the control of Soviet Russia. While the Soviet government was implementing its economic policy in Azerbaijan, though it took into account the specific socio-political conditions in the state, still at that time, the general interests of the Center were taken into main account.

After the April occupation, the foreign policy of Azerbaijan became an integral part of the Soviet Russian foreign policy. First of all, the national statehood of Azerbaijan was abolished. Diplomatic relations between the national Soviet republics were formally maintained until the summer of 1922. Although the powers of the national Soviet republics' foreign missions were limited for a short period of time, it resulted in their complete liquidation soon after. Azerbaijan's independent policy was crossed out and it was made dependent on Russia.

Thus, the general situation in Azerbaijan in 1920-1922 can be described by the pressure of Bolshevik Russia, treating Azerbaijan as a province, speeches against the Soviet government, etc. The official authorities tried to strengthen the occupation regime by all means. The course of events also showed that the existence of Azerbaijan as an independent state was not in accordance with the economic and political interest of Russia. Therefore, it always tried to limit the independence of Azerbaijan.

References

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi Fond (ARDA). Fond 28, siyahı 2, iş 28, v.3
2. ARDA. Fond 28, siyahı 1, iş 6, v. 60-65
3. ARDA. Fond 28, siyahı 1, iş 148, v.1
4. Azərbaycan tarixi: [7 cilddə] (1920 aprel-1941 iyun). Bakı: Elm, c.6, 2008. 568 səh.
5. Həsənli C. Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939), Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı- 2012, 656 səh.
6. Qasımov M. "Xarici dövlətlər və Azərbaycan", Bakı, "Qanun" nəşriyyatı-1998, 360 səh.
7. Nuriyeva İ. Azərbaycanda sovet rejiminin bərqərar olması və ona qarşı üsyanlar. //Xalq cəbhəsi.-2017.-28 aprel.-№72.-S.13
8. https://a-r.az/az/page/45. Şimali Azərbaycan Sovet hakimiyyəti illərində (1920-1991)
9. https://azerbaijan.az/related-information/145. Şimali Azərbaycanda Kommunist rejimi. (1920-ci il 28 aprel - 1991-ci il 18 oktyabr)

APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS IN URBAN PLANNING

AYTEN ABASOVA ASKER *, KEMALE MAMMADOVA MEHDI ** LALE ALEKPEROVA AZIZ ***

Baku, Azerbaijan, Azerbaijan University of Architecture and Construction

***ORCID 0000-0003-1633-6257**

****ORCID 0000-0002-3100-6160**

*****ORCID 0000-0002-3898-3941**

Özet:

Makale, bölgelerin ekonomik kapasitesini artırmak ve bölgelerde üretilen mal ve hizmet çeşitliliğini genişletmek ve bölgelerin yerel kimliğini küresel dünyaya çevirmek için bir teşvik olarak şehirlerin ve bölgelerin yaratıcı endüstrilerini geliştirmenin önemine odaklanıyor. Yaratıcı endüstrilerin temel bir özelliğinin, iş yaratabilen ve fikri mülkiyetin üretimi ve sömürülmesiyle gelişebilen bireysel bir yaratıcılık, beceri ve yetenek kaynağına sahip olması olduğu sonucuna varılmıştır. Yaratıcı alanların (ekonomik, sosyal, kültürel, yenilikçi) gelişiminin, yeni ekonomik gerçekliğe esnek bir şekilde gömülmeyi mümkün kılan ve şehirler ve bölgeler için yaratıcı potansiyel yaratma mekanizmalarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunan bir dizi olumlu etkisi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: yaratıcı endüstriler, zeka, yaratıcılık, yenilik, bölgesel ekonomi, dijital ekonomi.

Abstract. The article discusses the recent significant increase in interest in the practical application of business software (SW). Today, it is clear to everyone that management prospects are in the field of information technology. There are many software products on the market that are used for business software, management, financial and business consulting, enterprise or holding management, project management, business cycle optimization and document cycle automation. The article discusses the selection of software tools for automating business planning processes, as there has been a growing interest in the practical application of business software. Business software can be classified into several categories such as enterprise management systems, accounting software, document management systems, etc. The article emphasizes that the choice of a specific software product is related to its functional features and the environment in which it is used. The article identifies three levels of management, and for each level, different requirements for software are identified. The article divides project management software into two groups, entrylevel programs, and professional systems, and discusses their functionalities and costs. The article concludes that there is an intermediate position for project management software, which integrates features of the first two groups. Furthermore, it is emphasized that domestic developments in project management software are preferred by many users due to their availability and low cost. The article suggests that with project management packages, financial managers can obtain detailed financial plans, financing schemes, and business evaluations for decision making. The article concludes by outlining key factors that must be taken into account when selecting project management software, such as complexity, updating options, scalability, user interface, resources, coding, calculated fields, risk analysis, and task distribution. The article emphasizes the importance of business-planning-analytics packages in helping managers build effective financial models by dynamically simulating time-varying factors.

GİRİŞ.

Modern koşullarda, ekonominin gelişiminin yaratıcı sektörü, büyümede en önemli faktör ve entelektüel, yaratıcı kadroları çekmenin kaynağı ve küresel dünyada rekabet eden yeni anlam ve fikirlerle dolu bir alan haline geliyor. Yaratıcı ekonominin oluşumunun teorik ve metodolojik temellerinin incelenmesi, son birkaç on yılda yaygınlaştı ve ekonomik kalkınmanın ilerici itici güçlerini arama alanında umut verici bilimsel gelişmeler olarak geniş çapta popüler olmaya devam ediyor.

Bu nedenle R. Florida, toplumun yaratıcı sınıfının temsilcilerini yeni bilgiler, teknolojiler yaratabilen ve ekonomik büyümeye ve geleceğin bölgesel alanının yüzündeki değişime önemli ölçüde katkıda bulunabilen insanlar olarak tanımladı [1]. K. Oakley ve J. K. Bard'a göre yaratıcı ekonomi, yüksek vasıflı personeli kendine çekiyor ve elinde tutuyor, yenilikçi bir gelişme kaynağı haline geliyor [2]. Aynı zamanda İle. Morton, üniversitelerin rolünü vurgulayarak, onları yaratıcı ekonomi fikir yapılarının pratikte yayılmasına doğrudan dahil olan entelektüel ve yaratıcı doygunluk platformları olarak görerek vurguladı [3].

1.1. Kuramsal Çerçeve

Kuşkusuz, bugün yaratıcılık, özellikle Rusya'nın kaynak dışı ekonomik yöneliminin stratejik amaçları için önemli olan sanayi sonrası ekonomide ekonomik büyümenin ve yeniliğin itici gücü haline geliyor. Böylece S. Novikova, yaratıcı ekonominin, emeğin ve sermayenin entelektüel ve yaratıcı egemenliğine dayanan modern, ilerici bir sosyo–ekonomik kalkınma biçimi olduğu sonucuna varıyor [4]. Ekonomi ve toplum artık ekonomik gerçekliği büyük ölçüde değiştiren, onu yapay zeka, robotik, sanal gerçeklik, son derece gelişmiş yetkinlikler, yaratıcı düşünme teknolojileri potansiyeli ile tamamlayan aktif bir dijital dönüşüm sürecinden geçiyor [5, 6].

Modern koşullarda, ekonomik ilerlemeye güçlü bir ivme kazandıran yaratıcı alanların gelişimi için uyarıcı koşulların ve üretim faktörlerinin yaratılmasına ve uygulanmasına yönelik araştırmaların özellikle önem kazandığına inanıyoruz. Ekonomideki yaratıcı alanların temel özelliklerini inceleme metodolojisine dönelim. Bazı bilimsel yayınlarda yaratıcı endüstriler, bilgi ekonomisinin gelişiminde ana etkili faktör olarak hareket ederek "bilişsel" olarak adlandırılmaktadır. Kuşkusuz, bilginin büyümesi, insan refahındaki artışın ana kaynağıdır. J. Mokir, insanın yaratıcı faaliyetinin tarihini analiz ederek, artan bilgi hacminin, kurumsal teşviklerin yokluğunda bile insanların sürekli icat ve yenilik arayışının sonucu olduğu sonucuna varmıştır [7, 8]. Faktör piyasalarında meydana gelen yapısal ve fiyat değişiklikleri, üretim araçları hakkında yeni bilgi edinme teşviklerini değiştirmiştir.

Dünya krizleri, devrimler, salgın hastalıklar vb. Sistemik sosyal değişimlere, kaynakların yeniden dağıtılmasına yol açar ve sosyo-ekonomik kalkınma ve yeni bilgi edinme sorunlarına yol açar. Böylece D. North, fikirlerin insanlık durumunun ana itici gücü olduğu sonucuna varıyor [9]. Bu bağlamda, geleneksel ekonomik üretim alanını dönüşümsel dönüşümler bağlamında dönüştürebilecek yeni gelişme dürtülerinin ve itici güçlerin araştırılmasına özel bir yer verilmektedir.

Bu sorunun çözümünde asıl rol, yaratıcı fikirler, entelektüel girişimler, yenilikçi teknolojiler yaratma önceliklerini koruyarak ilerici gelişimin modern gereksinimlerini karşılayan özel bir insan faaliyeti alanı olarak yorumladığımız yaratıcı alanlara atanır. Yaratıcı (yaratıcı) endüstri, fikirlerin, insan entelektüel faaliyetlerinin ve teknolojilerin geliştirilmesine dayanan bir ekonomi dalıdır.

Aydınlanmanın Diyalektiği kitabında M. Horkheimer, Cilt. Adorno [10], "Kültür Endüstrisi "terimini ilk kez"sanat, resim, edebiyat, sinema vb." terimine sokarak eleştirel bir teori geliştirdi. Yazarın analizleri, yaratıcı endüstrilerin kitle iletişiminin ve küreselleşmenin gelişmesiyle ortaya çıktığını göstermiştir.

2. YÖNTEM

Temel teorinin kurucularının fikirlerini destekleyen modern araştırmacılar, "yaratıcı endüstrilerin, kitle iletişimi ve küreselleşmenin yayılmasıyla yaratılan ve kültürel ve entelektüel olmak üzere iki türe ayrılan ekonominin benzersiz sektörleri olduğunu" savunuyorlar [11]. Bu nedenle, yaratıcı endüstrilerin temel özelliğinin, iş yaratabilen ve fikri mülkiyetin üretimi ve sömürülmesiyle gelişebilen bireysel bir yaratıcılık, beceri ve yetenek kaynağına sahip olması olduğu sonucuna varılabilir.

Birleşik Krallık Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı tarafından önerilen yaratıcı endüstrilerin ilk listesi (DCMS, 1997) aşağıdaki 13 sektörü içermektedir [12]: reklamcılık, mimarlık, sanat ve antika pazarı, sanat ve el sanatları, tasarım, moda, film ve video prodüksiyonu, etkileşimli öğrenme ve boş zaman etkinlikleri için multimedya ve bilgisayar programları, müzik ve kayıt, sahne sanatları, televizyon ve radyo, yayıncılık ve edebiyat, yazılım. Araştırmamıza devam ederek, modern ekonominin entelektüel faaliyetlerin, yaratıcı enerjinin ve insan deneyiminin sonuçlarının aktif kullanımı üzerine kurulduğunu vurgulayacağız.

Yaratıcı ekonominin etkinliği, yaratıcılık, girişimcilik ve teknolojik yeniliklerin işbirliğine dayanmaktadır. Yaratıcı endüstriler, kapsayıcı gelişimi teşvik eden ve entelektüel ve yaratıcı bir kaynaktan benzersiz bir yaratıcı ürün elde edebilen yaratıcı ekonominin temelini oluşturur. Aynı zamanda, sentezlenen yaratıcı ürün (hem ticari hem de kültürel) çifte değere sahip olacaktır.

3. BULGULAR

Yaratıcı endüstriler ekonomik, sosyal, kültürel, yenilikçi etkilere katkıda bulunur ve şunları içerir:

1. Ekonomik sonuçlar:

- GSYİH Büyümesi;
- Yaratıcı endüstrilerin gelişmiş sektörünün ekonomideki öncü rolü, ek istihdam yaratma ve yoksulluğu azaltma süreciyle bağlantılıdır;
- insanların yararına önemli olumlu katkılarda bulunmak;
- önemli ihracat potansiyeline sahiptir;
- yatırımları ve ticari faaliyetleri teşvik etmek;
- Dijital platformların ve ekosistemlerin geliştirilmesine yardımcı olur.

2. Sosyal etkiler:

- İnsan sermayesinin kalitesinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi;
- Nihayetinde kişisel ve sosyal ilginin korunması;
- başarılı sosyal ve ağ iletişimi;
- Yaratıcı üretim konularının yaratıcı kendini gerçekleştirme olanakları. Yaratıcı endüstriler.

3. Kültürel etkiler:

- Kültürel miras nesnelerinin ve değerlerin yaratılması;
- başarılı kültürler arası etkileşim;
- Bilginin sonraki nesillere aktarılmasının sürekliliği;
- Yaratıcı ürünlerin ve bölgesel markalaşmanın tanıtımı ve tanıtımı.

4. Yenilikçi etkiler:

- Küçük işletmelere, yeni başlayanlara, yenilikçi şirketlere ve girişimci yapılara destek;
- yenilikçiliği teşvik etmek.

Entelektüel, yaratıcı, kültürel kaynakların büyük harf kullanımı, yerleri belirli bölgeler olan yaratıcı alanların gelişmesiyle gerçekleşir.

Kentsel yığılmalar, bilişsel, analitik, bilimsel, kültürel içeriğin üretimini birleştiren yaratıcılık, teknoloji, zeka alanındaki beceri ve becerilerin gelişim merkezleri haline gelir. Böylece medya parklarının ve yaratıcı ekiplerin organizasyonu için nesnel koşullar oluşur. Sektörün gelişimi, kentleşme ve kültür ve yüksek teknoloji alanlarından yüksek vasıflı kadroları çeken "akıllı şehirler" olgusu ile yakından bağlantılıdır.

Dolayısıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Mekansal Gelişim Stratejisinin uygulanması çerçevesinde, büyük ve büyük kentsel yığılmalarda yaratıcı (yaratıcı) endüstrilerin gelişimi kavramının ve bunların devlet destek mekanizmalarının benimsenmesi öngörülmektedir.

Yaratıcı endüstriler, bölgelerin üretken kapasiteyi, turizmi, küçük ve orta ölçekli işletmeleri güçlendirmesine ve özellikle gençler, kadınlar ve engelliler arasında istihdam oranlarını artırmasına olanak tanıyacak [13]. Yaratıcı endüstrilerin insanlığın gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunan bir değer yarattığına dikkat edilmelidir.

Dolayısıyla, örneğin, yaratıcı potansiyelin ve entelektüel sermayenin kullanılmasıdır: Bir ülkenin bölgesinde yaratıcı endüstriler ne kadar güçlü gelişirse, bölgeler o kadar canlı hale gelir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yaratıcı endüstriler, üretim ve tüketici alanlarında mekansal kısıtlamalar veya engeller olmaksızın farklı düzeylerde pazarlar için ürünler yaratır. Dijitalleşmenin faydaları (yapay zeka, yenilikçi teknolojiler, sanal ve artırılmış gerçeklik) yaratıcı endüstrilerin gelişimini teşvik etmektedir. Yaratıcı endüstriler, hızla değişen sosyoekonomik durumlara hızlı tepki verme ve yanıt verme, hızla yeni biçimlere ve etkileşimlere geçme yeteneğine sahiptir.

Yaratıcı endüstrinin gelişme hızı, ekonominin geleneksel sektörlerine göre önemli ölçüde daha yüksektir, ekonomik gerileme sırasında bile küresel yaratıcı sektörün hacmi% 14 artmıştır. Yaratıcı endüstrilerin ekonominin yapısındaki payındaki artışın küresel ölçüsü istikrarlı bir eğilim göstermektedir: Gelişmiş ülkelerde GSYİH içindeki payı% 5 ila 9 arasındadır [14].

Yaratıcı endüstrilerin gelişimi, ulusal ekosistemlerin yaratıcı, entelektüel, yenilikçi potansiyellerinin açığa çıkmasını, derin ve dinamik değişimlere uyum sağlamalarını sağlar [17]. Çeşitli yaratıcı alanların gelişiminin arkasındaki itici gücün, yaratıcı üretim araçlarına hızlı erişimden sorumlu yeni teknolojiler olduğu sonucuna varabiliriz.

Modern toplumda, sadece maddi bir şey bir mal değil, aynı zamanda bilgi de bir ürün olabilir. Zaten gelecekte, bilgi bir marka haline gelir, stilize edilir ve özelliklerini kazanır ve bölgesel rekabet gücü, kural olarak, özgünlükleri ve benzersizlikleri tarafından belirlenir.

5. KAYNAKLAR

1. Florida R. (2008) Hansı şəhəriniz var? Yaradıcı iqtisadiyyat həyatınızın harada yaşayacağınıza dair ən vacib qərarı necə verir — Basic Books.
2. Kate Oakley və Jonathan Uord (2018) yaradıcı iqtisadiyyat, kritik perspektivlər, mədəni meyllər, 27:5, 311-312
3. Simon Morton (2018) xəyali Yaradıcı iqtisadiyyata töhfələr: universitetlər və yaradıcı sektor, mədəni meyllər, 27:5, s. 327-338
4. Novikova S. K. (2019) yaradıcı iqtisadiyyat böyümə sürücüsü kimi: dünya və Rusiya təcrübəsi // yeni texnologiyalar. – №2. - S.175-184.
5. Brigak O. V., Romanets I. I. (2020).rəqəmsallaşma şəraitində iqtisadi sistemlərin inkişafının yeni paradiqması / / "Kubstu-nun Elmi əsərləri" elektron şəbəkə politematik jurnalı, Krasnodar. — № 1. - S.55-63.
6. Brigak O. V., Romanets I. I. (2020).yeni iqtisadi reallığın müasir tendensiyaları: yaradıcılıq, rəqəmsallaşma, hədəfləmə // büdcə təşkilatlarında mühasibat və vergi. – № 10. - S. 5-13.
7. Mokyr Joel. (2007)“Knowledge, Enlightenment, and the Industrial Revolution: Reflections on The Gifts of Athena.” History of Science, vol. 45, no. 2, June, pp. 185–196. Müasir şəhərlər və regionun mərkəz nöqtələri sosial-iqtisadi inkişafın əsas problemlərin konsentrasiyası kimi.

THE ROLE OF THE EASTERN ZANGAZUR TRANSPORT CORRIDOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE LIBERATED TERRITORIES

DOĞU ZANGAZUR ULAŞIM KORİDORUNUN İŞGALDEN KURTARAN BÖLGELERİN EKONOMİSİNİN GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ

Prof. Mahabbat Mammadov Aşır[1], i.ü.f.d., Doç. Fidan Mammadova Aliağa[2], i.ü.f.d. Xanlar Qaniyev İlqar[3] , Dr. ass. Tagiyeva Turan Aliağa[4]

[1] Azerbaycan, Bakü, Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi, İşletme ekonomisi ve yönetimi bölümü, Bölüm Başkanı,

0000-0002-5327-2507

[2] Azerbaycan, Bakü, Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi, İşletme ekonomisi ve yönetimi bölümü,

0000-0003-0384-9395

[3] Azerbaycan, Bakü, Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi, İşletme ekonomisi ve yönetimi bölümü, Kıdemli okutman,

0000-0003-2435-0833

[4] Azerbaycan, Bakü, ASOIU, "Sanayi Ekonomisi" bölümü, Kıdemli okutman,

0000-0003-3982-1319

Özet

Bu makale, Şərqi-Zəngəzur dəhlizinin petrol-gaz sanayisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Şərqi-Zəngəzur dəhlizi, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarması sonucunda açılan stratejik bir geçittir. Bu geçidin açılması, özellikle inşaat sektöründe petrol-gaz endüstrisi için gereken malzeme ve ekipman taşınmasıyla ilgili nakliye-logistik sisteminin etkinliğini artırarak ekonomik yarar sağlayacaktır. 44 günlük vatan savası sonrasında 2021 yılında ilan edilen Milli Öncelikler programı kapsamında, işgal altındaki bölgelerin yeniden inşası ve Şərqi-Zəngəzur dəhlizinin açılması, Azerbaycan'ın bölgesel etkinliğini artıracak ve uluslararası ticarette taşıma mesafelerini kısaltarak nakliye-logistik sisteminin verimliliğine olumlu katkıda bulunacaktır. Bu çalışma, Şərqi-Zəngəzur dəhlizinin ekonomik gelişime olan potansiyel etkilerini değerlendirerek, petrol-gaz sanayisindeki inşaat sektörünün gelişimine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ulaştırma lojistiği, koridor, inşaat-tesisat, petrol-gaz, sanayi, rekabet gücü.

Abstract

This article examines the impact of the East Zangazur corridor on the oil and gas industry. The East Zangazur corridor, opened as a result of Azerbaijan reclaiming its occupied territories, is a strategic passageway. Opening this corridor will enhance the efficiency of the transportation-logistics system, particularly in the construction sector related to the transport of materials and equipment required for the oil and gas industry, thereby providing economic benefits. Under the National Priorities program announced in 2021 following the 44-day war for homeland, the reconstruction of occupied territories and the opening of the East Zangazur corridor will not only boost Azerbaijan's regional influence but also positively impact international trade by reducing transport distances.

This study focuses on evaluating the potential economic impacts of the East Zangazur corridor, specifically on the development of the construction sector in the oil and gas industry.

Keywords: transportation logistics, corridor, construction-installation, oil-gas, industry, competitiveness.

1. GİRİŞ

Taşımacılık değer zincirinin oluşumu ve üretim maliyetleri, ürünlerin rekabet gücünü ve bir bütün olarak ülke ekonomisini önemli ölçüde etkilemektedir. Verimli ulaşım altyapısının sağlanması, sürdürülebilir ekonomik faaliyet için hayati öneme sahiptir ve doğrudan devletin sorumluluğu ve işleviyle bağlantılıdır [2]. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2 Şubat 2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesine dayanarak imzaladığı Büyük Dönüş programı kapsamında işgal altındaki topraklarımızın restorasyonu kapsamında burada yürütülen inşaat çalışmaları, bölgenin iyileştirilmesine büyük katkı sağlıyor. Nüfusun sosyo-ekonomik durumu ve petrol ve gaz endüstrisindeki inşaat sektörü de dahil olmak üzere ekonominin tüm sektörleriyle birlikte ulaştırma-lojistik sisteminin gelişmesiyle de yakından ilişkilidir. Doğu Zangezur koridorunun aşılması, bu sektörün faaliyetlerinin verimliliğini önemli ölçüde artıracak, dolayısıyla katma değeri artıracaktır.

2. YÖNTEM

Ermeni işgalinden kurtarılan topraklarımızın restorasyonu ile ilgili projelerin başarıyla devam etmesi, özellikle ulaşım altyapısı için uygun koşulların yaratılması, Azerbaycan'ın bölgesel düzeyde nüfuzunu daha da artırmaktadır. Uluslararası öneme sahip Doğu Zengezur koridorunu da kapsayan bu projeler, bölgelerimizin kalkınmasına katkı sağladığı gibi, ulaşım mesafelerini kısaltarak uluslararası yük taşımacılığında da dikkat çekiyor. Bu koridor boyunca Zengilan ile Nahçıvan arasındaki mesafenin sadece 40 km olduğunu belirtelim [3, 4]. 2023 yılı devlet bütçesinde, kurtarılan bölgelerin restorasyonu için ayrılan 5 milyar manat, öncelikli olarak Doğu Zengezur'un kalkınmasına odaklanacak [4]. Petrol ve gaz endüstrisinde inşaatın gelişimi için taşıdığı büyük önemi vurgulamak önemlidir. Aşağıdaki diyagram Petrol ve Gaz İnşaat Vakfı'nın 2015'ten 2021'e kadar genel gelirini ve nakliye giderlerini göstermektedir [5].

3. BULGULAR

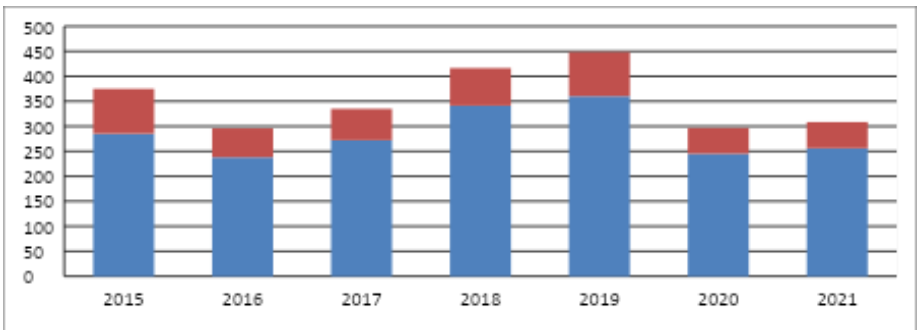

Şekil 1. Petrol ve Gaz İnşaat Vakfı'nın 2015'ten 2021'e kadar genel gelir ve nakliye giderleri, bin manat

Kaynak: (5)'teki bilgilere dayanarak derlenmiştir.

Grafikte görüldüğü gibi SOCAR'ın Petrol ve Gaz İnşaat Vakfı'nın geliri 2016 yılında 2015 yılına göre azalırken, 2016'dan 2019'a artan dinamiklerle gelişti. COVİD-19 salgını nedeniyle gelir 2020'de 245,1 milyon manata geriledi, önceki yıllara göre yüzde 32'lik bir düşüşe işaret ediyor. Ulaştırma giderlerinin genel giderler içindeki dinamiği, petrol ve gaz sektöründe ulaştırma giderlerinin önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir.

Bu durum, kurumun mali ve ekonomik faaliyetlerinin mali verimsizliği nedeniyle giderlerde genel bir artışa katkıda bulunmuştur. Aşağıdaki grafik daha net bir resim sunmaktadır.

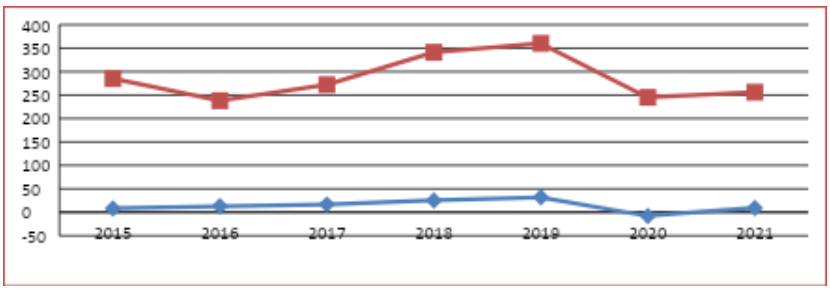

Şekil 2. Petrol ve Gaz İnşaat Vakfı'nın 2015'ten 2021'e kadar genel gider ve geliri, bin manat

Kaynak: (5)'teki bilgilere dayanarak derlenmiştir.

Grafikte görüldüğü gibi giderlerdeki artış, Petrol ve Gaz İnşaat Ortaklığı'nın 2020 yılında gelirlerinde düşüşe yol açarak mali kayıplara yol açtı. Grafik 1'e göre Petrol ve Gaz İnşaat Ortaklığı'nda nakliye giderleri yüzde 20,4 oranında dalgalanma gösterdi. Grafik 2'de incelenen dönemde %32,4'e yükseldi. Farklı ülkelerden çeşitli malzeme ve malzemelerin taşınmasına yönelik nakliye lojistiği giderlerinin de bu giderlere dahil olduğunu belirtmek gerekir. Hesaplamalar Zengezur koridorunun açılmasıyla bu harcamaların ortalama 2 kata kadar azalacağını gösteriyor. Zangezur koridorunun Türkiye'de Iğdır ve Kars illerine uzatılması yaklaşık 340 km daha kısa olup, uluslararası taşımacılıkta 20 tonluk vagon başına 400-500 dolar maliyet tasarrufu sağlanıyor.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Doğu Zengezur koridorunun uluslararası öneme sahip bir şekilde açılması, ulaşım maliyetlerini azaltacak, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı projelerini olumlu yönde etkileyecek, bölge ülkelerinin kalkınmasına ve dış ticarete katkı sağlayacaktır. Ayrıca petrol ve gaz endüstrisinin temelini oluşturan Azerbaycan ekonomisinin inşaat sektöründe, nakliye maliyetlerinin azalması nedeniyle nakliye-lojistik sisteminin verimliliği artacaktır. Böylece ülke ekonomisinin omurgasını oluşturan ulusal taşımacılık-lojistik sistemi, taşımacılık-lojistik hizmetleri sayesinde nakliye maliyetlerini %10-12, üreticilerin toplam maliyetlerini ise %10-300 oranında azaltarak ürünlerin rekabet gücünü artırmaktadır.

5. KAYNAKLAR

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər: / 02 fevral 2021.

2. Алиев Т.Н. (2022). Воостановление экономики Крабаха и восточного Зенгезура на основе концепций устойчивого и инклюзивного развития. / The scientific heritage ECONOMIC SCIENCES, No 82. 19.

3.Yadigarov T.A. (2023). Zəngəzur dəhlizi: Regiona blokadaya açlan qapı // Xalq Qəzeti.01.03.2023 səh.4

4. T.A.Yadigarov, Ş.İ.Əliyev. (2023). «İşgaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi». “Tikintinin iatisadiyyatı və menecment” elmi-praktiki jurnal. № 3.2023.

5. İsmayılov B., Yadigarov T.A. (2023). Şərqi Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi artıma təsiri//B.İsmayılov, T.A.Yadigarov. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatasının təşkilatçılığı ilə keçirilən Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri H.Əliyevin 100 illiyinə həsr edilmiş “Rəqabət-dayanıqlı inkişafın mühüm amili kimi” Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı.

6. https://www.stat.gov.az/source/regions

EVALUATION OF SAME BIOLOGICAL ACTIVITIES OF POLYPHENOLIC EXTRACT

SABIRA LACHACHE

Department of Chemistry, Faculty of Sciences, University of Mohamed Boudiaf, M'sila, Algeria

In This study, The polyphenolic extract of Algerian Seseli praecox (Apiaceae) was evaluated for its DPPH radical scavenging capacity. The antimicrobial activity of this plant was also investigated against Gram-positive and Gram-negative bacteria and some fungi strains. Results show that S. Praecox have a power DPPH radical scavenging and moderate antimicrobial activities**.**

Keywords :polyphenolic **,** Apiaceae **,** Algerian

SOLUTIONS DEMONSTRATING A UNIFORM CATALYTIC IMPACT IN THE SENSITIZER-MEDIATOR REDOX CYCLE FOR AQUEOUS DYE-SENSITIZED SOLAR CELLS

ROZINA KHATTAK

Associate Professor Dr. Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar 25000, Pakistan

Abstract

An essential part of aqueous dye-sensitized solar cells (DSSCs) is the sensitizer-mediator redox process. The kinetics of this redox reaction contributes in the stability and efficiency of dye-sensitized solar cells. A reaction's kinetics is influenced by a number of reaction parameters, which can be regulated to regulate both the process's rate and products. The reaction medium is among the most crucial elements of the sensitizer-mediator interaction. When it comes to adopting a more environmentally friendly approach to avoiding toxic, flammable, and volatile organic solvents and their mixtures—which are frequently used in DSSCs and are known to harm the environment in addition to reducing the lifetime and stability of the DSSCs—aqueous DSSCs are without a doubt a good substitute. This research work shows the catalytic function of a small volume fraction of organic solvent in the aqueous electron transfer kinetics of a few potential sensitizer-mediator processes. The reduction of dicyanobis(2,2′-dipyridyl)iron(III) and dicyanobis(1,10-phenanthroline)iron(III) was studied in binary solvent media, such as diluted tertiary butyl alcohol (TBA)-water and diluted 1,4-dioxane-water. Iodide was used as a reducing agent throughout the reactions, which were conducted in a 10% TBA or dioxane to water medium with a volume-volume fraction of both solvents. Additionally, the impact of various parameters on the rate constant was computed and examined.

A NOVEL DISCRET TCHEBICHEF TRANSFORM APPROXIMATION DESIGNED FOR EMBEDDED SYSTEMS IN WIRELESS VISUAL SENSOR NETWORKS (WVSNS)

ZIDANI NESRINE[1], BOUGHAMSA MOUNA[2], DOGHMAN NOUR EDDINE[3]

[1]Badjee Mokthar Annaba, Electronics

[2]Badjee Mokthar Annaba, Electronics

[3]Badjee Mokthar Annaba, Electronics

Abstract

In recent years, fast algorithms have gained significant attention in research due to their promising and valuable applications in multimedia for resource-constrained systems, such as wireless visual sensor networks (WVSNs). These alternative algorithms offer excellent energy compaction properties, low computational complexity, and minimal memory requirements. A well-known example is the Discrete Cosine Transform (DCT) and its various approximations. Although the discrete Tchebichef transform (DTT) shares similar attributes with the DCT such as high coefficient decorrelation and efficient energy compaction, it has not received as much attention in the literature and remains relatively unexplored. In this paper, we aim to develop a novel DTT approximation that requires only additions. This approximation is obtained by approximating a signed discrete Tchebichef transform to derive an orthogonal DTT approximation. Through extensive simulations, we demonstrate that our fast transform algorithm outperforms existing pruned DTT approximations in terms of image quality, computational efficiency, and energy consumption. Moreover, it is particularly well-suited for resource-constrained wireless visual sensor networks (WVSNs), where low bitrates are essential.

Key words: DTT approximation, wireless visual sensor networks, image compression, energy conservation, low algorithmic complexity.

CATALYTIC EFFECT OF PI-CONJUGATION IN REDOX KINETICS

ROZINA KHATTAK

Associate Professor Dr. Department of Chemistry, Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar 25000, Pakistan

Abstract

The catalytic effect of expanded π-conjugation on the electron transfer process has been displayed in this study. Ferricyphen and ferricypyr have a high potential for reduction, stability, the ability to function as an outer-sphere oxidant, and photosensitivity, which makes them suitable candidates for the sensitizer in dye-sensitized solar cells. In place of iodide, ferrocyanide can be used as a mediator in DSSCs to stop the production of iodate and achieve a similar reduction potential and stability. This research work looked at the potential sensitizers' suitability for oxidizing the likely water-soluble mediator. The redox process was catalyzed by the expanded π-conjugation in 1,10-phenanthroline, as opposed to the 2,2'-dipyridyl chelate, because ferricyphen had a higher electron affinity than ferricypyr. The ferricyphen-ferrocyanide reaction was found to be several times faster than the ferricypyr-ferrocyanide reaction, showing that the two reactions had different rate constants but the same redox mechanism. This confirms the catalytic role of extended π-conjugation on the redox process.

MODERNLEŞME MUHAFAZAKAR KADIN VE KILIK KIYAFETİN DÖNÜŞÜMÜ

ZEYNEP KILIÇ

Dr. Öğr. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi Radyo Sinema Televizyon

ORCID:0000-0001-9005-2370

Özet

Orta çağda sıradan bir ticari örgütlenme olan burjuva büyük tüccarla en alt tabakadaki esnaf arasında ekonomik denge sağlayıp simsarlık yapan bir orta sınıftır. Yeniçağda coğrafi keşifler, yeni ticaret yolarına ulaşma, kıtaların keşfi, sömürgelerden elde edilen sermayenin etkisi ve bunu takip eden çeşitli reformist hareketlerin akabinde burjuvazi küresel ölçekte bir sermayeyi elinde tutar hale gelir. Ve böylece günümüze dek süregelen dünya genelinin hâkim ekonomik sistemi olan kapitalizmin oluşmasına neden olur. Sınırsız kapasitedeki bir kapitalist sistem ve onun ele başlı örgüt ve organizasyonlarının ekonomik sürçte görev ve rolü toplumsal yapıyı baştan aşağıya bir değişime tabi tutmasıdır. Bu dominant (dayatmacı) model başta ekonomik hayatta değişim ve dönüşümlere neden olurken bununla birlikte baskın etkisini sosyal hayatın hemen her katmanında gösterir. Aynı şekilde uluslararası arenada devletlerin siyaset ve politikasını da belirlemede etkin rol alır. Büyük İmparatorluklar gibi otoriter geleneksel siyasi yapılanmayı bir atom gibi parçaladığı gibi sosyal hayatı da A'dan Z'ye yenilik, moda ve modernleşme ile bertaraf eder. Bu tepeden inme olan modernleşmenin somut hali her alanda olduğu gibi kılık kıyafette de yenilikçi bir eda ile yansıyıp durur. Kapitalizmin aşamadığı veya sınırında durmak zorunda kaldığı en dirençli alanlardan biri hiç şüphesiz dini hassasiyet ve yaptırımlardır. Ki bu yaptırımlar ister ticarette olsun ister giyim kuşamda olsun tasarrufu ön planda tutup sömürünün ve israfın önünü alan en büyük engeldir. Bu çerçevede ele alınan bu çalışmada muhafazakâr bir geleneğe sahip toplumlarda modernleşmeyle birlikte bir yakınsama içine giren modern ve modern sonrası (post modern) toplumda mütedeyyin kadının giyim kuşamının modayla dönüşümü ele alınmaktadır. Moda (modernleşme) ile geleneğin arasında özellikle kamusal alanda sıkışan muhafazakâr kadının bir çıkış yolu aradığı süreçte dini hassasiyetlerden ne derece feragat etti ne kadar modaya kaydı sorusu merak konusu olurken. Amaçların araçsallşaması da burada yine konun merak edilen en önemli kısmını oluşturmaktadır. Kadın dergilerinin görsellerinin karşılaştırması bu çalışmanın yöntemini oluşturup bu bağlamda varılan sonuç çalışmanın ana temasını aydınlatacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Moda, Muhafazakarlık, Kadın, Dönüşüm.

SETTLEMENT OF UZ'S IN THE BALKANS DUE TO THE COLLAPSE OF THE OGHUZ YABGU STATE

OĞUZ YABGU DEVLETİ'NİN DAĞILMA SÜRECİNDE BALKANLARA YERLEŞEN UZLAR

Necati DEMİR

***Prof. Dr.*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Ankara-Türkiye**

Türk Dili-Türk Tarihi, ORCID: 0000-0003-0762-410X.

Özet

Batı Türklüğü, 582'de Köktürk Devleti'nden ayrılarak Tanrı Dağları üzerinde Batı Köktürk Devleti'ni kurar. Bu devlet 658'de yıkıldı, yerine Türgiş Devleti kuruldu. Bu devlet de 751 Talas savaşından sonra dağıldı, 760'lı yıllara Aral Gölü çevresinde Oğuz Yabgu Devleti kuruldu.

Oğuz Yabgu Devleti, Oğuz Kağan tarafından Kazıkurt Dağları'nın zirvelerinde kurulmuştur. Yaklaşık 280 yıl yürürlükte kalmıştır.

Oğuz Yabgu Devleti coğrafyasında 800-900 yıllar arasında bölgede asırlık bir kuraklık gerçekleşti. Nüfusun büyük bölümü verimli otlaklardan dolayı kuzeye göçtü.

Oğuz Yabgu Devleti'nin dağılma süreci Selçuk Bey'in 961'de Cend'e çekilmesi ile başlar. Merkezî yönetime vergi verme, İslamiyetin kabulü veya kabul edilmemesi, sosyal çalkantılar, sorunların derinleşmesi sonucu Oğuz Yabgu Devleti zayıflamaya başlamıştır. Oğuzlar Müslüman ülkelerle ilişkiler sonucunda bir kısmı İslam dinini benimsedi. İslamiyeti kabul edenlerle etmeyenler savaşmaya başladı. Müslüman Oğuzlar üstün gelince olmayanlar kuzeye, Peçenek bölgesine yerleşti.

Oğuz Yabgu Devleti'nin dağılmasında kuzey doğu komşusu Kimek-Kıpçakların da rolü önemlidir. Kuzeydeki Oğuzlar, Kimek baskısı ve din konusundaki ayrılıktan dolayı İdil Nehri'ni geçip batıya göçe başlar. Ayrıca Kimek-Kıpçaklar Oğuzların kuzey bölgelerini işgale başladı.

Son yabgusu Şah Melik 1042'de öldükten sonra Oğuz Yabgu Devleti'nin tarih sahnesindeki yeri sona ermiştir. Türkmenler Asya ve Avrupa kıtasına dağılmıştır. Oğuzların önemli bir kısmı Balkanlara göçüp yerleşmek zorunda kalmıştır.

Biz bildirimizde Oğuzların Balkanlara göçüp Uz adıyla nerelere nasıl yerleştiğini bilim dünyası ile paylaşacağız.

Anahtar kelimeler: Türk tarihi, Oğuz Yabgu Devleti, Oğuzlar - Uzlar, Balkanlar

Abstract

The Western Turks separated from the Kokturk State in 582 and founded the Western Kokturk State on the God Mountains. This state collapsed in 658, and Türgiş State was established instead. This state also disintegrated after the Talas War in 751, and the Oghuz Yabgu State was established around Lake Aral in the 760s.

Oghuz Yabgu State was founded by Oghuz Khan on the peaks of Kazıkurt Mountains. It remained in force for about 280 years.

In the geography of Oghuz Yabgu State, a century-long drought took place in the region between 800-900 years. Most of the population migrated to the north because of the fertile pastures.

The disintegration process of the Oghuz Yabgu State began with Selcuk Bey's retreat to Jend in 961. Oghuz Yabgu State started to weaken as a result of taxation to the central government, acceptance or non-acceptance of Islam, social turmoil and deepening of problems. Some of the Oghuz adopted Islam as a result of relations with Muslim countries. Those who accepted Islam and those who did not started to fight. When the Muslim Oghuzes prevailed, the non-Muslims settled in the north, in the Pecheneg region.

The role of the north-eastern neighbour Kimek-Kipchaks in the disintegration of Oghuz Yabgu State is also important. Oghuzes in the north started to migrate to the west across the Idyll River due to the Kimek pressure and religious differences. In addition, the Kimek-Kipchaks started to occupy the northern regions of the Oghuz.

After the death of the last yabgusu Shah Melik in 1042, the place of the Oghuz Yabgu State on the stage of history came to an end. Turkmens were dispersed in Asia and Europe. A significant part of the Oghuz had to migrate and settle in the Balkans.

In our paper, we will share with the world of science how the Oghuz migrated to the Balkans and settled in places called Uz.

Key words: Turkish history, Oghuz Yabgu State, Oghuzs - Uzs, Balkans

Giriş

Uzlar, Oğuz Yabgu Devleti mensubu Oğuz Türkleridir. Oğuz Yabgu Devleti; 760'lı yıllarda Seyhun Nehri boylarında ve Aral Gölü çevresinde kurulmuş, son yabgusu ya da hanı Şah Melik diğer adı ile Kılıç Arslan'ın 1042'de ölmesi ile tarih sahnesinden çekilmiştir. Yaklaşık 266 yıl hüküm sürmüştür.

1.Oğuz Yabgu Devleti'nin Dağılışı

Oğuz Yabgu Devleti'nin dağılma süreci Selçuk Bey'in 961'de Cend'e çekilmesi ile başlar. Merkezî yönetime vergi verme, İslamiyetin kabulü veya kabul edilmemesi, sosyal çalkantılar, sorunların derinleşmesi sonucu Oğuz Yabgu Devleti zayıflamaya başlamıştır.

Aynı yıllarda Oğuz coğrafyasının kuzey bölgelerinden de iyi haber gelmemeye başladı. Kuzeydeki Oğuzlar, Kimek baskısı ve din konusundaki ayrılıktan dolayı İdil Nehri'ni geçip batıya göçmeye mecbur kaldılar. Ayrıca Kimek-Kıpçaklar, Oğuzların kuzey bölgelerini işgale başladı.

Gümilev'in verdiği bilgilere göre 800-900 yıllar arası bölgede asırlık bir kuraklık gerçekleşti. Kuraklık sonunda yeşil bitki örtüsü güney ve orta kısımda kayboldu. Kuzeyde kaldı. Dolayısıyla kuzey bölgesi çok önemi duruma geldi. Kuraklık yaşayan doğudaki halklar batı tarafına göçtü. Böylece Oğuz Yabgu Devleti'nin kuzey bölgelerini paylaşma savaşları çıktı.

Mervezî, Oğuz Yabgu Devleti'nin dağılışı ile ilgili çok ilgi çekici bilgiler vermektedir. O, Oğuzlar Müslüman ülkelerle ilişkiler sonucunda bir kısmı İslam dinini benimsedi. İslamiyeti

kabul edenlerle etmeyenler savaşmaya başladı. Müslüman Oğuzlar üstün gelince Olmayanlar kuzeye, Peçenek bölgesine yerleşti[1].

Son yabgusu Şah Melik 1042'de öldükten sonra Oğuz Yabgu Devleti'nin tarih sahnesindeki yeri sona ermiştir. Türkmenler Asya ve Avrupa kıtasına dağılmıştır. Onlar yaklaşık 1000 yıldır iki gezegende çok renkli bir tarih yazmışlardır.

2.Oğuz Kağan'ın Talihsiz Çocukları: Uzlar

Uz, *Oğuz* sözcüğünün ya da isminin bozulmuş veya farklı dillerde yazılmış biçimidir. Uzlar, Volga ötesi Oğuzlarından bir bölümdür. Bizans kaynaklarında ise -ğ- ünsüzünü bilmediklerinden ya da söyleyemediklerinden Oğuzların adı kısaltılmış, *Uz* olarak tarihe geçmiştir. 1050'den sonra Aral Gölü'nün kuzeyinden hareket ederek batı istikametine göçmüşler, önlerinde olan Peçenekleri de sürerek batıya doğru ilerlemişlerdir[2]. Oğuzlar, Rus kaynaklarında *Torçin*[3], *Tork, Torki* (Türkler), *Torklar* adları ile geçmektedir.

İgor Destanı'da (Slovo o polku İgoreve) Uzların bazı kabile adları geçmektedir. *Tatran, Şelbir, Topçak, Olber (Alper), Revuga (Erboğa) ...* Vakayinamelerde geçen kabile adları ise şöyledir *Turpey* (Turbey), *Bastiy* (Bastı), *Kayep* (Kayıoba) ... Kaynaklarda *Toklovin* ismi ile bir topluluk da yad edilir. Bunun karşılığı *Tolmaç* yani *Dilmaç*'tır. Bunlar Türkçe ile Rusçayı bilen ve Tercümanlık yapan zümredir[4].

Ukrayna'da yani Karadeniz'in hemen kuzeyinde Uzlara yani Torklara ait çok sayıda yer adı bulunmaktadır: *Torçesk, Torç, Torçikovo, Torçin, Torskoye, Torçanka, Torçitsa, Torça, Torkov, Torki, ...* bunlardan bazılarıdır. Bu bölgede çok sayıda akarsuyun adı da Oğuz Türkçesi ile adlandırılmıştır: *Sula* isimli nehir *Sulu* sözcüğünün bozulmuş biçimidir. *Kayala Nehri*'nin adı da *Kayalı*'dan gelmektedir. Bu nehrin adı *Oskol* olarak değiştirilmiştir. *Oskol* ise *Kayalı* demektir[5].

Uzların Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Doğu Avrupa'da izleri, yer adlarından dolayı, hala canlıdır.

3.Batıya Göç Öncesi Uzlar

Rus kaynaklarındaki bilgilere göre Ruslar, Kiyev knyazı Vlademir Svyatoslaviç (980-1014) komutasında 985 yılında Bulgarların üzerine sefer düzenler. Ruslar sefere kayıklar ile gelmiştir. Diğer yandan Torklar yani Oğuzlar da atlarla nehrin kenarına geldiler ve Bulgarları yendiler. Rus kaynaklarında Oğuzlar ilk olarak böyle anılmaktadır[6].

4.Uzların Batıya Göçmek Zorunda Kalışı

Kimeklerin bir kolu olan Kumanlar, Oğuzların doğu sınırında yer almaktaydı. Bir Moğol boyu olan Kitanların baskısı ile Kumanlar batı tarafına, Oğuz yurduna yürümek zorunda kaldı. Oğuzlar da batı tarafında yurt tutan Peçeneklerin ülkesine girmek zorunda kaldı. Onlar, arkalarından gelen Kumanlar/Kıpçakların baskısıyla yurtlarından ayrılmışlar. İdil kıyılarında

---

1 Caner Sağır, *Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Taba-İ Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2006, s. 35; Gumilev, age, s. 285-286.

2 Urfalı Mateos göçü 9 Mart 1050-8 Mart 1051 arası tarihlerde vermektedir.

3 Ruslar, *Tork* veya *Torçin* adı verdikleri Uzların yaşaması için kurulan şehre *Torçin* adı vermişlerdi. *Torçin* ya da *Torchyn*, Ukrayna'daki Volyn Oblastı'nın Lutsk Raion bölgesinde bir yerleşim yeridir. Dinyeper'in drenaj havzasında Serna'nın kıyısında yer almaktadır.

4 Dimitri Yeremleyev, "Orta Çağda Rus-Türk İlişkileri", *Erdem*, 2000, C. 12, S. 35, s. 669.

5 Yeremleyev, agm, s. 669.

6 Mualla Uydu Yücel, *9. Yüzyıldan 13. Yüzyıla İlk Rus Yıllıklarında Türkler,* İstanbul 2020, s. 233.

bulunan Peçenekler, 848'den itibaren Uzların baskısına maruz kalmışlardır. Onlar 1050'den sonra Peçenekleri İdil boyundan çıkarıp batıya doğru sürmüşlerdir.

Urfalı Mateos çok uzak coğrafyada olmasına rağmen verdiği bilgiler diğer kaynaklar ile uyumludur. O, göçün başlangıcını 1050 olarak göstermektedir. Ona göre Yılan milleti[1] hareket edip Khardeşler'i[2] önlerinden sürdüler. Mahaceret eden Khardeşler de Uzlar'ı ve Badzinagları[3] ileriye sürdüler ve bütün bu milletler müttefiken hiddetlerini Romalılara karşı çevirdiler. Mateos, bu göçlerden Bizans İmparatorluğu'nun çok zarar gördüğünü ve çaresiz kaldığını bildirir[4].

Peçenekler, Uzların baskısından dolayı batı istikametine göçmek zorunda kalmış, sonuç olarak bir kısmı güney Rusya'da kalmış bir kısmı da daha batılara göçmüştür. Onlardan Bizans Devleti'ne sığınanlar da olmuştur. Bir kısmı daha da batıya giderek Macaristan'a gidip yerleşmeye başlamışlardı.

5.Uzların Karadeniz'in Kuzeyindeki Yolculuğu

Oğuzların yani Uzların batıya doğru ilerleyişlerinin ilk kaydına yine Rus kaynaklarında rastlamaktayız. Vsevolod Yaroslaviç Pereyaslavl knyazı iken 1054 yılında Torkların üzerine sefer düzenler ve onları yener. Pereyaslavl şehri Dinyeper Nehri'nin doğusunda, Kiev'in güney doğusunadır. Pereyaslavl şehri ile Oğuzların eski yurdu arasındaki mesafenin çok da uzun olmadığı dikkate alınırsa onların 1054'e yakın bir tarihte yurtlarından ayrıldığı ortaya çıkmaktadır[5].

1056 yılında Ruslar tekrar kalabalık bir ordu ile Voin'de Uzlara saldırılar ve onları yenilgiye uğratır[6]. Voin, günümüzde Romanya sınırları içerisinde, Tuna'nın kuzeyinde yer alan Voineasa olmalıdır. Bu durumda Uzlar bir yıl içerisinde Bükreş'in batısına geçmişlerdi.

6.Uzların Bizans Topraklarına Girişi

Rus kaynaklarına göre 1060[7], Bizans kaynaklarına göre 1064[8] veya 1065[9], Ermeni kaynaklarına göre ise 1066'da[10] Uzlar, Tuna Nehri'nin kıyısına ulaşır[11]. O yıllarda Bizans İmparatorluğunun Tuna'ya yakın kentlerin yöneticileri Magistros[12] (rütbeli) Basileios Apokapes ile ünlü Magistros Nikephoros idi. Mikhael Attaleiates'ın anlattıklarına göre Uzlar; çıkın, torba, denk neyi varsa hepsi ile Tuna'yı oyulmuş tek parça uzun ağaç gövdeleriyle ve kendilerince yapılmış deriden kayıklarla geçtiler. Onlar Bizans İmparatorluğu sınırları içindeydi artık. Bulgarları ve onların karşıya geçmesine engel olmak isteyen komutanları yendiler. Bizans komutanlarından bazılarını da esir aldılar. Tuna'yı geçen Uzların büyük bir bölümü oradan ayrıldı. Arnavutluk,

---

1 Yılan milleti olarak Kitanlardan bahsediyor olmalıdır.
2 Khardeşler, Ermeniscde sarışın, sarı saçlı demektir.
3 Badzinaglar, Peçenekler olmalıdır.
4 *Urfalı Meteos Vakayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* (Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s.91.
5 Yücel, *Rus Yıllıklarında…,* s. 232.
6 Yücel, *Rus Yıllıklarında…,* s. 232.
7 Yücel, *Rus Yıllıklarında…,* s. 232;
8 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 92; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2002, s. 667
9 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 118.
10 *Urfalı Mateos Vakayi-namesi* …, s. 143.
11 Olaya ve olay yerine en yakın olan Mikhael Attaleiates olduğuna göre onun verdiği bilgiler daha doğru gibi görünmektedir.
12 Geç Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun erken yüzyıllarında en kıdemli idari yöneticilerden biridir.

Yunanistan ve Sırbistan'a geçip buraları yağmaladılar. Bu arada Bizans İmparatoru Konstantinos Doukas (saltanat yılları: 1059-1067) Uzların sayısını ve gücünü öğrenince keyfi kaçtı. Onların üzerine gidebilmek için bir ordu toplama hazırlığına girdi. Fakat o, Uzlar hakkında bilgi toplamıştı. Onları yenemeyeceğini biliyordu[1].

A Manov, Bulgar tarihçisi V.N.Zlatarski'yi referans göstererek Tuna'yı geçen Uzların 600.000 kişi olduğunu belirtir[2].

Ioannes Zonaras, Uzların Tuna'yı geçişini ve Bizanslar ile savaşını Konstantinos Doukas'ın tahta çıkışının altıncı yılında gerçekleştiğini yani 1065 meydana geldiğini belirtmiştir. Komutanların esir alındığını o da söylemektedir. Ioannes Zonaras, Uzların savaşabilecek yaştaki erkeklerinin sayısını 60.000 olarak göstermiştir. İmparator'un cimriliğinden dolayı ordu toplamadığı, Çatalca Ovası'na gelerek halkı oyaladığı, bu sırada Uzların veba salgını ile karşı karşıya kaldığını, Peçeneklerin ve Bulgarların saldırısıyla çok zor günler yaşadığı Tarihlerin Özeti'nde de kayıtlıdır[3].

Urfalı Mayeos ise Uzlardan dolayı Garp memleketinde büyük bir savaşın patladığını, İmparator Dugidz'in (Konstantinos Doukas'ı kastetmektedir) bütün kendi memleketinden asker topladığını, Ermeni asker de aldığını, askerlerin kumandasını Vasil'in eline verdiğini (Basileios Apokapes'i kastetmektedir), onun muazzam bir ordu ile Tuna'ya yürüdüğünü, nehrin kıyısında çok şiddetli bir savaş olduğunu, savaşın bütün gün devam ettiğini, iki tarafın da büyük kayıplar verdiğini, sonunda Bizans ordusunun yenilip kaçtığını anlatır[4].

Bizanslı komutan Vasil'in (Basileios Apokapes) esir düştüğünü Urfalı Mateos da söylemektedir. Ancak ona göre Uzlar Bizans'ın hazinesini ve eşyalarını yağmalamıştır. Vasil ise senelerce Uzların elinde kalmış, çok yüksek miktarda fidye teklif etmelerine rağmen onu serbest bırakmamışlardır. Uzlardan bir asker Vasil ve arkadaşlarını kaçırmış, Bizans imparatoru buna pek memnun olup bu askeri mükafatlandırmıştır[5].

Bu arada Balkanlarda yaşayan Bizans halkı Uzlardan korktukları için buradan göç etmeyi düşünmeye başlamıştı. Bizans İmparatoru Konstantinos Doukas ise Uzlar ile başa çıkamayacağını düşünüyordu. Fakat yine de bir şeyler yapmalıydı. 1064-65 yılı kış aylarında İmparator Uzlar ile uzak temasta kalmanın ve zaman kazanmanın duygun olduğuna karar verdi. Halkı göçten vazgeçirmek için elçi kurulları oluşturdu. Fakat bu arada uzak diyarlardan düşe kalka gelen Uzlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için her tarafı talana etmeye ve yağmalamaya devam etmekteydiler. İmparator Uzların yöneticilerine de elçi ve hediyeler göndermekte idi. Kendisi de Büyükçekmece'nin karşısında yer alan Çatalca Ovası'na kadar gelip bir ordugâh kurabilmek için çalışmalara başladı. Fakat yanındaki asker sayısı 150'den fazla değildi. Anadolu'dan ordu birliklerinin buraya getirilmesi gerekirken bu kadar az kişi ile imparatorun hazırlık yapıyor görüntüsü insanların dedikodularına sebep oldu. Karşılarında mitolojilere konu olmuş bir ordu bulunmaktaydı[6].

Bizans İmparatoru bu sorunu nasıl çözeceğini düşünürken Uzların, yağmadan geri dönerken, şiddetli kıştan dolayı bütün hesapları bozuldu. Soğuktan zor anlar yaşamaya başladılar. Aldıkları ganimetleri bırakmakla kalmadılar, pek çoğu soğuktan donarak can verdi. Dönebilenlerin de durumu iyi değildi.

---

1 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 92-93.
2 A. Manov, Gagauzlar (Hristiyan Türkler) (Çev. T. Acaroğlu), Ankara 1939, s 10-11.
3 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 118-119
4 *Urfalı Mateos Vakayi-namesi* …, s. 122-123.
5 *Urfalı Mateos Vakayi-namesi* …, s. 123.
6 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 92-93.

Bizans tarafında çaresizlikler karşısında tartışmalar sürerken aniden İmparatorun Uzların beylerine anlaşma teklifleri ve hediyeler gönderen elçiler geri döndü. Onlar, Uzların büyük bir felaketle karşı karşıya olduğu haberini getirdiler. Tutsak alınmış Bizanslı komutanlar da kaçmayı başarmıştı. Her gelen başka bir haber getiriyordu. Ama durum şu idi: Uzlar salgın hastalığa tutulmuşlar, arkasından buna aşırı soğuklar, evsizlik ve açlık da eklenmiş. Toplu ölümler başlamıştı. Durumu bozulan Uzlar kendilerini savunacak gücü kaybettikleri için Bulgarlar ve Peçenekler de onlara hücum etmişti. Sözün kısası tam bir can pazarı yaşıyorlardı. Karşılaştıkları hastalık, kıtlık, soğuk ve başka kavimlerin saldırıları sebebiyle büyük zararlar görüp tamamen dağılmışlardır. Böylece Bizans İmparatoru hiç beklemediği bir anda bir sürpriz gerçekleşmişti. Tanrı'sına ve kutsal değerlerine şükretti.

Uzlar, birliklerini kaybettikten sonra düzenli bir devlet kuramamışlardır. Karadeniz'in kuzeyinde eriyip gitmişlerdir. Zamanla büyük bir kısmı da asimilasyona uğrayıp başka milletlerin saflarına karışmıştır. Orta ve Batı Avrupa'da Uzlara ait yer isimlerine rastlanması, onların bir kısmının daha batılara göçtüğünü düşündürmektedir.

Bizanslılar; sağ kalan Uzların bir bölümünü Makedonya'ya (Vardar Makedonyası), bir bölümünü Trakya'ya ve bir bölümünü de Dobruca'ya devlet arazilerine yerleştirmiştir. Onlar böylece Bizans Devleti'ne bağlı olmuşlardı. Bizanslılar gerektiğinde onları paralı asker olarak cephelere götürmüşlerdir.

Bu arada Uzların bir kısmı Tuna'yı geri geçip memleketleri istikametine geri yürüdüler. Onlar Karadeniz'in kuzey kıyılarında, güney Rusya'nın farklı yerlerinde hayata tutunmaya çalıştılar.

Tuna'yı geri geçenlerin bir kısmı bu bölgede yiyecek bulamadı. Çünkü Uzların korkusundan buradaki yerliler toprağı süremeden memleketlerinden göçmüşlerdi. Yiyecek bulamayınca daha da zor duruma düştüler. Hayatta kalabilenlerin bir bölümü Macarlara sığındılar. Macarlar onları çeşitli kentlere dağıttılar[1].

Açlık sorunu ile karşı karşıya kalan Uzların bir bölümü tekrar Tuna'yı geçip Bizans Devleti'ne sığınmıştır. Çünkü onlar soydaşlarının Makedonya'da kamu arazilerine yerleştirildiğini duymuşlardı.

Mikhael Palaiologes (1258-1282), Bulgar sınırını emniyet altına almak için dağınık bir durumda bulunan Türk boylarını bir araya toplayıp onları Dobruca yöresinde iskân ettirmiştir. Dolayısıyla Peçenek, Uz, Kuman ve Selçuklu Türkleri burada bir araya gelip bir topluluk oluşturmuşlardır[2].

7.Batıya Göçen Oğuz Boyları

Oğuz boylarının ilk listesi Kagarlı Mahmud tarafından verilmiştir. O, 21 Oğuz boyunun adını vermiştir. Reşideddin ise 23 Oğuz boyundan bahsetmektedir. Uygur alfabesi ile kaleme alınmış bir Oğuzname'ye dayanarak eserini kaleme aldığını belirten Yazıcıoğlu Ali ise 24 Oğuz boyunun adını vermektedir.

Selçuklular ile Hazar'ın güneyinden Anadolu'ya gelen Oğuzların boy bilgiler canlıdır. Nitekim Anadolu'da bu boylara ait yer isimler dahil bilgiler kısmen canlıdır.

Karadeniz'in kuzeyinden batıya göç eden Uzların boy bilgileri ise yeterli değildir.

Uzlarda en tanıdık boy Kayı gibi görünmektedir. Zira Silistre'de 6 yerde Kaya, 18 yerde Kayo, Edşirne sancağında Kaya veya Kaye biçiminde 5 yerde, Gümülcine'de Kaya veya Kayaboz olarak 4 yerde, Vize, Çirmen ve Biga sancaklarında Kaya, Kayo, Kaye biçiminde yer adları

[1] Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 95.
[2] Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 95.

geçmektedir. Bu isimlerin Kayı boyundan kaynaklandığı sanılmaktadır. 1195'te Kıpçaklara karşı savaşa katılan Uzların Koui boyu olabileceği düşünülmektedir. Rus vakayinamelerinde geçen Kayapiç adıyla Kayılar, Bout adı ile de Bayat boyu kastediliyor olmalıdır[1].

Rus yıllıklarında Peçenek ve Uzlar ile birlikte anılan Berendilerin kimlikleri tartışmalıdır. Araştırmacıların bazıları onların Oğuzların Bayandurlar / Bayındırları boyunun bir bölümü olduğunu düşünmektedir. Bazıları da ayrı bir Türk boyu olduğunu iddia etmektedir[2].

İgor Destanı'da (Slovo o polku İgoreve) Uzların bazı kabile / Uruk adları geçmektedir. *Tatran, Şelbir, Topçak, Olber (Alper), Revuga (Erboğa)* ... Vakayinamelerde geçen kabile adları ise şöyledir *Turpey* (Turbey), *Bastiy* (Bastı), *Kayep* (Kayıoba) ... Kaynaklarda *Toklovin* ismi ile bir zümre de yad edilir. Bunun karşılığı *Tolmaç* yani *Dilmaç*'tır. Bunlar Türkçe ile Rusçayı bilen ve Tercümanlık yapan zümredir[3].

8.Balkanlar'a Yerleşen Uzlar

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Sırbistan topraklarında kurulan Semendire Sancağı'nın başkenti, Tuna Nehri'nin güney sahilinde yer alan ve Belgrad'a 45 km uzaklıktaki Semendre (günümüzde Smederova) şehridir. Balkan coğrafyasının adeta merkezi durumundadır. Osmanlı Dönemi'nde Semendre eyaletine bağlı onlarca karyesi / köyü ve mezrası bulunan *Uziçe kazası* bulunmaktadır. Bu şehir günümüzde Belgrad'ın güneyinde, Saraybosna'nın doğusunda, Smedreova'nın batısında yer alan *Uzice*'dir. Aynı yerin içerisinde *Uziçkalesi* adıyla bir kalenin de bulunması bütün tereddütleri ortadan kaldırmaktadır[4]. Ayrıca Uziçe kazasına bağlı *Uzamniçe karyesi* ve hemen yanında yer alan Baranîçeva Kazası'nda *Uzgurova karyesi* bütün tereddütleri ortadan kaldıracak kadar önemli delillerdir.

91, 164, Mad 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri (926-939 / 1520-1533)'ne göre adları geçen; Gorajde nahiyesine bağlı (Hersek) *Uzbiya karyesi*, Neretva nahiyesine bağlı (Bosna) *Uzdol karyesi* ve *Uzriçe mezraları*, Grahova nahiyesine bağlı (Bosna) *Uzdolna mezrası*, Serinçe mezrasına bağlı (Bosna) *Uzlop karyesi*, Maglay nahiyesine bağlı (Bosna) *Uzmiçe karyesi*, Yebetin nahiyesine bağlı *Uzmiçe*, Ostroviçe nahiyesine bağlı *Uzriçani*, Balgrad nahiyesine bağlı *Uzriçe mezraları*, İzveçan nahiyesine bağlı *Uzriçye karyesi*, Uskupye nahiyesine bağlı (Bosna) *Uzriçye karyesi*, … Uzların yerleşim alanları mirası olmalıdır[5].

Mostar kazası (Hersek) *Uzarige karyesi*, Ilıca kazasında (Köstendil) *Uzgurova karyesi*, Ustrumca kazasında (Köstendil) *Uzgurova mezrası*, Foça kazasında (Hersek) *Uzbiya karyesi ve Uzriçe karyesi*, Iskradin kazasında (Bosna) *Uzdolna karyesi*, Ilıca kazasında (Köstendil) *Uzem karyesi*, Edirne kazasında (Paşa) *Uzgaş karyesi*,Novabıdra kazasında (Vulçıtrın) *Uzgofça karyesi*, Delvine nahiyesinde (Avlonya) *Uzguralçe mezrası*, Draç kazasında (İlbasan) *Uzgorati karyesi*,Mostar kazasında (Hersek) *Uzgun mezrası*,Ohri'de (Makedonya) *Uzgur / Glastri Pertoliska kilisesi*, Hulumiş kazasında (Mora) *Uzgur Boga Karyesi*,Karitena kazasında (Mora) *Uzgur Dranya karyesi*, Karitena kazasında (Mora) *Uzgur Kankadi karyesi*,Balyabadra kazası (Mora) *Uzgurop karyesi*, Selanik kazasında (Paşa) *Uzguraf karyesi*, Aynaroz'da (Paşa) *Uzguraf manastırı*, Peremedi kazasında (Avlonya) *Uzguraliçe / Katuna karyesi*, Alonya kazasında

---

1 Ahmet Hasan Cebeci, *XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Gagauzlar*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2008, 21-22.

2 Mualla Uydu Yücel, "Karadeniz'in Kuzeyinde Bilinmeyen Bir Türk Boyu: Berendiler", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 24, Bahar 2014, s. 165-185.

3 Dimitri Yeremleyev, "Orta Çağda Rus-Türk İlişkileri", *Erdem*, 2000, C. 12, S. 35, s. 669.

4 BOA, *Osmanlı Yer Adları I, Rumeli Eyaleti*, Ankara 2013, S. 807-808.

5 BOA, *91, 164, Mad 540 Ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939 / 1520-1533)*, Ankara s. 54, 172.

Uzgurat karyesi, Rodos'ta *Uzgurlu karyesi*, Üsküp kazasında (Makedonya) *Uzgrofça karyesi*, Brod kazasına bağlı (Bosna) *Uzmiçe karyesi*, Arhos kazasına bağlı (Mora) *Uznat karyesi*, Iskıradın kazasına bağlı (Bosna) *Uzriçani karyesi*, Yenibazar kazası (Bosna) *Uzriçye karyesi*, Karadağ kazası (İskenderiye) *Uzrihnik karyesi*. Varna kazası *Uzlugübenik karyesi*, Alacahisar karyesi *Uzlugine karyesi*, ... Uzların Balkanlardaki, yerleşim alanları olsa gerektir.

Sonuç

Uzlar, Oğuz Yabgu Devleti mensubu Oğuz Türkleridir. Oğuz Yabgu Devleti'nin ana vatanı Seyhun vadisi ve Aral Gölü çevresidir. Çeşitli sebeplerden dolayı Oğuz Yabgu Devleti dağılır. 900'lü yıllarda parçalanmalar başlar. Aral Gölü çevresindeki Oğuzların bir bölümü Karadeniz'in kuzeyinden batı tarafına göçmeye başlar. Kuzeyden yürüyen Oğuzlar, yabancıların -ğ- sesini telaffuz edememelerinden dolayı Uz şeklinde yaygınlaşır.

Uzlar, 1060'lı yıllarda Tuna Nehri'ni geçerek Bizans topraklarına girerler. Balkanları yağmalarlar. Bizans İmparatoru Balkanları boşaltmayı düşünmeye başlar. Ancak onlara bir salgın hastalık musallat olur. Bu salgın hastalıktan dolayı Uzların büyük bir bölümü ölür.

Salgın hastalıktaki kayıplardan sonra Uzlar bütün askeri gücünü yitirir. Bizans Devleti tarafından Balkanlarda çeşitli yerlere yerleştirilirler.

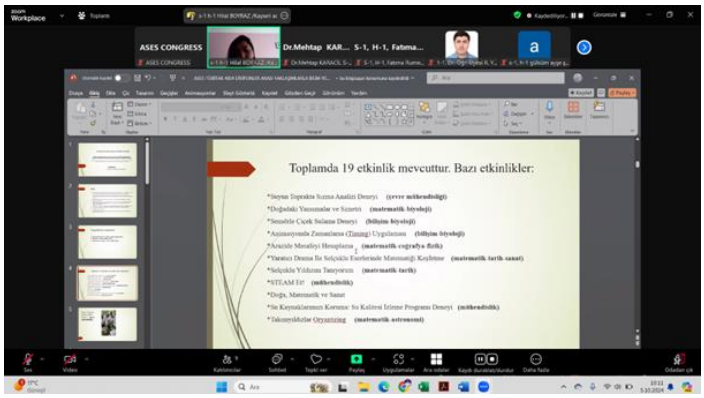
ASES CONGRESS
Toplamda 19 etkinlik mevcuttur. Bazı etkinlikler:

ASES CONGRESS
"Siyonizm" kelime olarak bir ulus şeklinde Yahudi kavminin Filistin'e tekrar yerleşmek için yaptıkları tam teşkilatlı çalışmaları karşılar (Karasapan 1942,32).
"Zion" ya da "Siyon" kelimesi Yahudilerin Kudüs şehrini isimlendirdikleri bir isimdir. Önceleri "Siyon" yalnızca Kudüs şehri için kullanılırken daha sonrasında bütün Filistin için kullanılır hale gelir (Herrmann, 1982:220-221). Kelime olarak Siyonizm Kudüs'ün hemen yanı başındaki "Siyon Dağı"ndan gelmektedir (Kara, 2006:15).

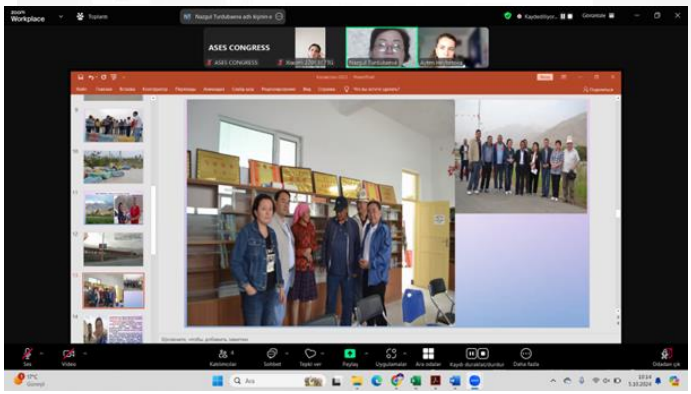
ASES CONGRESS

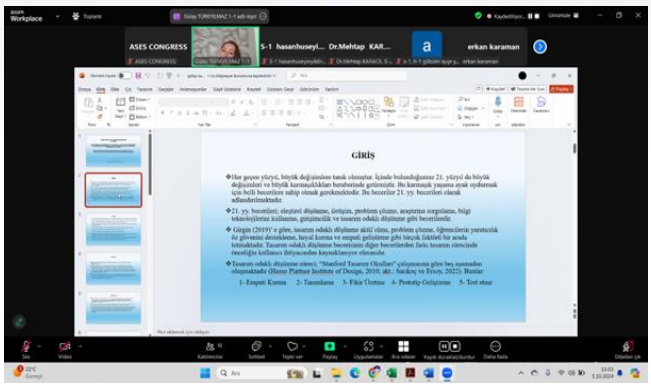
ASES CONGRESS
erkan karaman
GİRİŞ

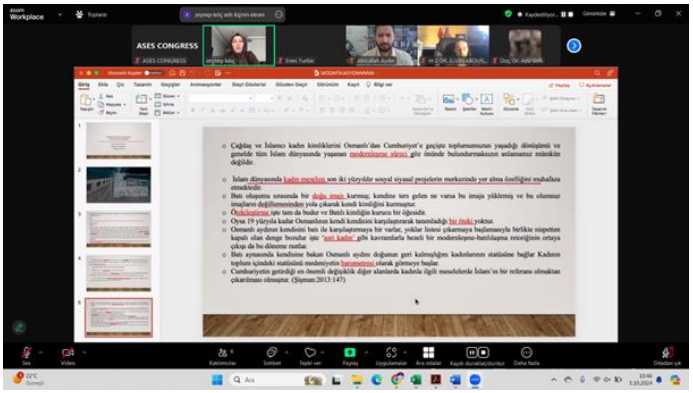
ASES CONGRESS

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY • MMXIV •
ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES
International Balkan Scientific Research Congress
Final Summary Sending date
28 September 2024
Congress Dates
04-06 October 2024
Congress Venue
INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY, Gostivar, North Macedonia Republic
ONLINE AND FACE-TO-FACE PARTICIPATION ALTERNATIVE.
0507 945 44 06
0506 588 56 06
0850 474 30 06
asesbalkan@gmail.com
www.aseseng.com

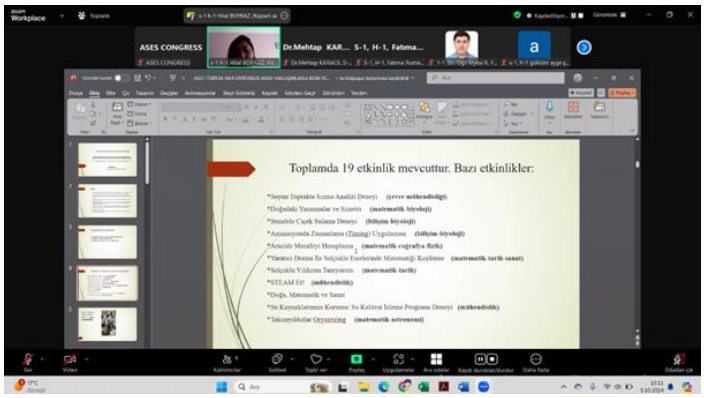
ASES CONGRESS
Toplamda 19 etkinlik mevcuttur. Bazı etkinlikler:

ASES CONGRESS
"Siyonizm" kelime olarak bir ulus şeklinde Yahudi kavminin Filistin'e tekrar yerleşmek için yaptıkları tam teşkilatlı çalışmaları karşılar (Karasapan 1942,32).
"Zion" ya da "Siyon" kelimesi Yahudilerin Kudüs şehrini isimlendirdikleri bir isimdir. Önceleri "Siyon" yalnızca Kudüs şehri için kullanılırken daha sonrasında bütün Filistin için kullanılır hale gelir (Herrmann, 1982:220-221). Kelime olarak Siyonizm Kudüs'ün hemen yanı başındaki "Siyon Dağı"ndan gelmektedir (Kara, 2006:15).

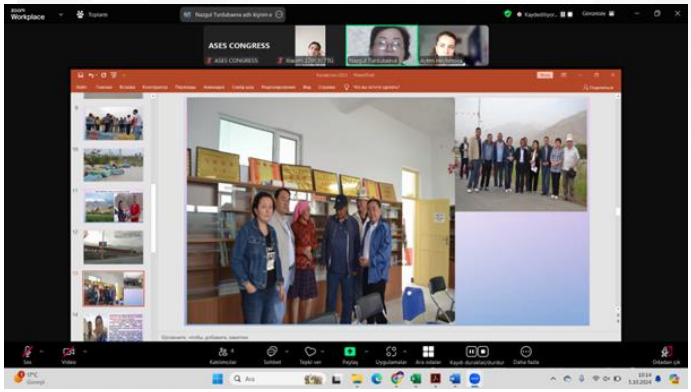
ASES CONGRESS

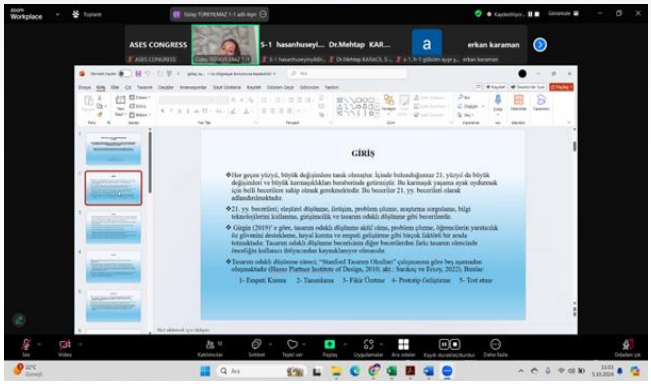
ASES CONGRESS
GİRİŞ

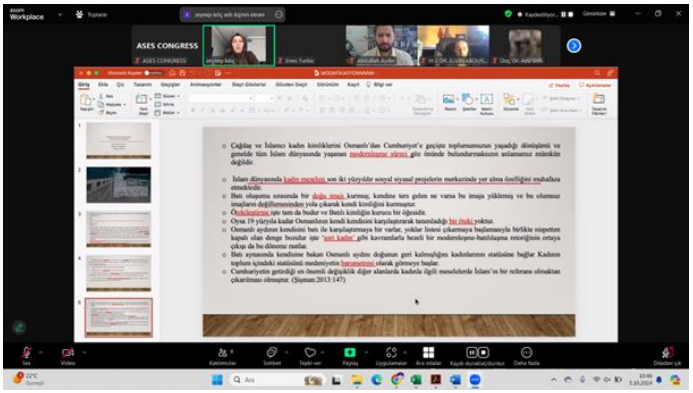
ASES CONGRESS

ASES CONGRESS
TIKLATIN

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY
MMXIV
ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES
International Balkan Scientific Research Congress
Final Summary Sending date
28 September 2024
Congress Dates
04-06 October 2024
Congress Venue
INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY, Gostivar, North Macedonia Republic
ONLINE AND FACE-TO-FACE PARTICIPATION ALTERNATIVE.
0507 945 44 06
0506 588 56 06
0850 474 30 06
asesbalkan@gmail.com
www.aseseng.com

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-94 25.10.2024
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 29-31 Ağustos 2024 tarihleri arasında Çanakkale' de düzenlenen Ases III. Internatıonal Canakkale Scıentıfıc Studıes Conference de sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 57,68 'sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 78
Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 33
Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 45
Katılımcı ülke sayısı: 13 ülke
Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: AZERBAYCAN (25 bildiri), MAKEDONYA (8 bildiri), ALGERIA (2 bildiri), PAKİSTAN (2 bildiri), BELÇİKA (1 bildiri), FAS (1 bildiri),
GÜNEY AFRİKA (1 bildiri), KIRGIZİSTAN (1 bildiri), KKTC (1 bildiri), NIGERIA (1 bildiri), ROMANYA (1 bildiri), BULGARIA (1 bildiri)

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Chairman of the Organizing Board

Adres: Hamidiye Mahallesi İnönü Caddesi 43/19
Battalgazi /MALATYA

Telefon No: 0 850 474 30 06
E-Posta: iletişim@kongreases.com

Beydağı V.D.
Vergi No: 086 145 1749

Tic. Sic. No: 23200
Mersis No: 0086 1451 74490 0001

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Spor Bilimleri Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-84965626-209.01-142250
Konu : Kongre Görevlendirilmesi

DEKANLIK MAKAMINA

Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Enstitüsü ve ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES) tarafından ortaklaşa düzenlenecek olan Uluslararası Balkan Bilimsel Araştırmalar Kongresi 04-06 Ekim 2024 tarihleri arasında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Gostivar şehrinde bulunan Uluslararası Vizyon Üniversitesinde düzenlenecektir. Kongrenin Düzenleme Kuruluna Üniversitemiz tarafından akademisyen temsilci olarak Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aydın KARAÇAM' ın görevlendirilmesi hususunu,

Olurlarınıza arz ederim.

Prof. Dr. Serkan HACICAFEROĞLU
Dekan Yardımcısı

OLUR

Prof. Dr. Yağmur AKKOYUNLU
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres:Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir
Telefon:02667170117 Faks:0266 606 0715
e-Posta:sporbilimleri@bandirma.edu.tr
Kep Adresi:bandirmaonyedieylul@hs01.kep.tr
Bilgi için: Meray ÇOBAN

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

25.10.2024

ISBN: 978-625-95080-7-8

ASES PUBLICATIONS- 2024